

ACTA UNIVERSITATIS UPSALIENSIS
Studia Historica Upsaliensia

205

Utgivna av
Historiska institutionen vid Uppsala universitet
genom Torkel Jansson, Jan Lindegren och Maria Ågren

Kvinnofrid

Synen på våldtäkt och konstruktionen av kön i Sverige 1600–1800

Distributor:

Uppsala University Library, Box 510, SE-751 20 Uppsala, SWEDEN
www.uu.se, acta@ub.uu.se

KVINNOFRID

SYNEN PÅ VÅLDTÄKT OCH KONSTRUKTIONEN AV KÖN I SVERIGE 1600–1800

Karin Hassan Jansson

Summary:

Conceptualizing Rape: Gendered Notions of Violence and Sexuality
in Sweden 1600–1800

UPPSALA
UNIVERSITET

ABSTRACT

Jansson, Karin Hassan 2002. *Kvinnofrid: synen på våldtäkt och konstruktionen av kön i Sverige 1600–1800*. (Conceptualizing Rape: Gendered Notions of Violence and Sexuality in Sweden 1600–1800.) Written in Swedish with an English summary. Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Upsalensia 205. 361 pp. Uppsala 2002. ISSN 0081-6531. ISBN 91-554-5419-4.

The present dissertation deals with attitudes towards rape in early modern Sweden. The narratives from rape cases show certain similarities and differences, all of which provide a basis for a categorization. In somewhat generalized form, the documents identify a cast of six different-type characters: the unruly soldier, the despotic household head, the foul-minded hired hand, the honorable wife, the naive servant girl and the innocent under-aged girl. Reports by representatives of any one of these types, display a common view, judgmental elements often included.

Views of rape between 1600 and 1800 were subject to changes of four kinds. One is, the woman is made an active subject, whose will and actions come under sharper focus in rape trials. A second type can be termed the sexualizing of the crime, where attack and assault aspects of a rape crime diminish, but purely sexual aspects increase, in importance. Amounting to a third change is growing interest in the remaining physical aspects of the rape crime. With this type as with the second type, brighter light falls on material and physical sides of the crime, while social matters and matters of honor became of less concern. A fourth change is that discussions of male authority run high at the outset of the period under study, but in time give way to talk of female qualities and morals. On the conceptual level the change can be interpreted as due to the shift which now linked violence and sexual practice directly to the individual and his/her morals, instead of as before to his/her social position in patriarchal society.

On the immediate plane the actions of a single male individual were under review in a rape case, but on a larger scale the main issue was how much authority and power the male should have by virtue of the position he held. There was yet a scale where questions lurked concerning the legitimacy of the patriarchal system as a whole and of political power in any form.

Keywords: rape, gender, Sweden, 1600–1800, violence, sexuality, seduction, early modern, patriarchal society, masculinity, rape law, narratives of rape.

*Karin Hassan Jansson, Department of History, Uppsala University
S:t Larsgatan 2, SE-753 10, Uppsala, SWEDEN*

© Karin Hassan Jansson 2002

ISSN 0081-6531

ISBN 91-554-5419-4

Omslagsfoto och omslagslayout: Håkan Belin

Författarfoto: Anki Jansson

Sättning: kgm consulting, Uppsala

Printed in Sweden by Elanders Gotab, Stockholm 2002

Distributor: Uppsala University Library, Box 510, SE-751 20 Uppsala, SWEDEN

Innehållsförteckning

INNEHÅLLSFÖRTECKNING	5
TABELL- OCH DIAGRAMFÖRTECKNING	8
FÖRORD	9
FÖRKORTNINGAR	II
KAPITEL 1 – VÅLDTÄKT SOM HISTORISKT STUDIEOBJEKT	15
Våldtäkt ”fört”	15
Synen på våldtäkt och konstruktionen av kön	19
Samhället, rätten och religionen	23
Våldtäktsbrottets historia och historiografi	31
Våldtäkt – ett ovanligt brott i källorna	37
Berättelser om våldtäkt – metodiska utgångspunkter	44
Disposition av avhandlingen	49
KAPITEL 2 – TAGER MAN KVINNA MED VÅLD	51
Våld och våldtäkt	51
Beskrivningar av fysiskt våld	52
Våld och manlighet	53
Kapitel 3 – Den våldsamme soldaten	58
Fysiskt våld i centrum	58
Soldater, vapen och våldtäkt	61
”det är så vår ordning...”	65
Dödsstraff för våldtäkt	68
Högre upp i den militära hierarkin	71
En bild som tonar bort	75
Våldsamma män till varning – kapitelsammanfattning	77

KAPITEL 4 – DEN TYRANNISKE HUSBONDEN	80
Husbonden	80
De hotade husen	82
Husbönder, pigor och döttrar	92
Husbondens makt – auktoritet eller våld?	95
Ambivalens på lokal och central nivå	99
Husbondens försvar	107
Husbondens hustru	112
Maktmissbruk i hushållet – kapitelsammanfattning	116
KAPITEL 5 – DEN OANSTÄNDIGE DRÄNGEN	120
Drängar som begick våldtäkt	120
Lönskaläge eller våldtäkt?	122
Våldtäkt i trolovningsammanhang – olaga tagande	124
Oanständiga närmanden	129
Gruppvåldtäkter som uttryck för ungdomskultur?	133
Våldtäkt som ärekränkning	141
Drängarnas försvar	145
Rätternas bedömning av drängarnas brott	148
Flytande gränser – kapitelsammanfattning	159
KAPITEL 6 – OCH EMOT HENNES VILJA FRÄMJAR SIN ONDA LUSTA	162
Tecken på motstånd	162
Våldtäktens sexuella moment	163
Var kvinnans vilja viktig?	165
Kvinnor och våldtäkt	167
KAPITEL 7 – DEN TROGNA HUSTRUN	170
Giftnor som våldtäktsoffer	170
Berättelsen om ”den ärbara hustrun”	171
Berättelsen om ”den sårbara hustrun”	179
Våldtäkt som otrohet	183
Våldtäktsoffrens äkta makar	187
De anklagade männens försvar	192
Den ärbara hustruns försvinnande	198
Våldtäkt, ära och äktenskap – kapitelsammanfattning	199
KAPITEL 8 – DEN GODTROGNA PIGAN	202
Ogiftnor som våldtäktsoffer	202
Tecken på motstånd och samtycke	203
Fullbordad våldtäkt och försök	213

Tal och tystnad	219
Samtycke före och efter våldtäktstillfället	225
När viljan saknas	231
Redan kränkta kvinnor eller kvinnor med böjelse för otukt	237
Den presumerade viljan – kapitelsammanfattning	254
KAPITEL 9 – DEN OSKULDSFULLA FLICKAN	257
Sexuella övergrepp mot barn	257
Fadern, dottern och herren	260
Besiktningar och visitationer	272
Det kroppsligt omöjliga	279
Oskuldsfull eller vanartig?	283
Små flickor och stora män – kapitelsammanfattning	291
KAPITEL 10 – SYNEN PÅ VÅLDTÄKT	293
Den förändrade synen på våldtäkt – från manligt maktmissbruk till kvinnlig sedlighet	293
<i>Med början under medeltiden</i>	293
<i>Gud, staten, makten och mannen, cirka 1600–1750</i>	296
<i>Staten, kvinnan och viljan, cirka 1680–1800</i>	302
<i>Fortsättningen under 1800-talet</i>	309
Synen på våldtäkt i Sverige jämfört med andra delar av Europa	311
Synen på våldtäkt, civilisering och upplysning	314
<i>Civilisering?</i>	314
<i>Upplysning?</i>	316
Konstruktionen av kön – från position till person	319
SUMMARY	322
BILAGA 1 – FALLSAMLING	335
BILAGA 2 – SÖKNING I TRYCKT DOMBOKSMATERIAL	346
BILAGA 3 – ARKIVSÖKNING	348
KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING	350

Tabell- och diagramförteckning

Tabeller

- Tabell 1. Andelen fall där krigsfolk anklagades för våldtäkt i relation till totala antalet fall. 60
- Tabell 2. Fall där vapen nämns efter vapenslag och den anklagades beteckning. 62
- Tabell 3. Fördelningen av olika typer av argumentation utifrån föreställningar om ”den våldsamme soldaten”. 76
- Tabell 4. Fall där drängar anklagats för våldtäkt i förhållande till totala antalet. 120
- Tabell 5. Brott som begåtts av drängar i grupp (>1), fördelning över undersökningsperioden. 134
- Tabell 6. Översikt över bedömningen av mål där drängar anklagats för våldtäkt 1750–1800. 153
- Tabell 7. Antal fall fördelade efter offrens civilstånd, ålder och tidsperiod. 168

Diagram

- Diagram 1. Fallens fördelning över undersökningsperioden 43
- Diagram 2. Fallens fördelning över tid och efter hovrättsområde 43

Förord

Boken är klar! Det är jag glad över, precis som jag är glad över att ha fått tillbringa ett antal år här på Historiska institutionen i Uppsala. Nu vill jag tacka husets invånare och en rad personer utanför institutionen för stöd och hjälp under doktorandtiden.

Jag började på forskarutbildningen med biträdande professor Stellan Dahlgren som huvudhandledare. Tack Stellan, för att du guidade mig in i forskarvärlden och för att du kunnigt, engagerat och vänligt kommenterat allt jag skrivit ända fram till nu. Jan Lindegren blev min huvudhandledare 1998. Tack Janne – för allt från kritisk och konstruktiv läsning till handfasta källtips. Särskilt tack också för det stöd du givit mig när jag tvivlat på min förmåga och arbetet med avhandlingen varit tungt. Professor Maria Ågren har varit min specialhandledare sedan jag började på forskarutbildningen. Mitt forskningsarbete har berikats av Marias fantastiska förmåga att kritiskt granska texter och att uppmärksamma både det som är starkt och svagt. Hon behärskar också konsten att förmedla detta på ett konstruktivt och uppmuntrande sätt och sist – men nog så viktigt – konsten att lyssna. Marias helhjärtade hjälp och stöd de sista veckorna känns ovärderligt. Tusen tack Maria!

Tack riktar jag också till professor Torkel Jansson som läst och förtjänstfullt kommenterat hela slutmanuset. Gudrun Andersson, Hanna Hodacs, Maja Larsson, Sofia Ling, Magnus Rodell och John Rogers har läst hela eller delar av manuset och kommit med värdefulla synpunkter – hjärtligt tack! Jag vill även tacka Anders Floren och Thomas Lindkvist som läst tidigare utkast och generöst delat med sig av sina gedigna kunskaper.

Boken blev lång och jag hade inte klarat mig utan de som läste korrektur åt mig under den sista stressiga perioden. Tack Mikael Alm, Rosemarie Fiebranz, Märit Karlström, Esbjörn Larsson, Jonas Larsson, David Ludvigsson, Sofia Ling, Lena Milton, Anders Sundin, Fredrik Thiesner och Ola Winberg! Ett varmt och välförtjänt tack går också till Daniel Papp som under stor tidspress översatte sammanfattningen till engelska.

Historiska institutionen har varit en livfull och stimulerande forskningsmiljö. Ett kollektivt tack riktas till alla som deltagit i diskussioner på seminarierna, i teoribasgruppen och andra forum för vetenskapliga samtal. Jag vill också rikta ett

tack till de som intresserat sig för och kommenterat mitt arbete utanför institutionens ramar, på olika konferenser, möten och seminarier.

Ett – i alla möjliga avseenden – viktigt samtalsforum har också fikastunderna varit och ett särskilt tack riktas till nuvarande och förutvarande meddoktorander för stunderna runt kaffebordet. Forskartillvaron har jag under lång tid och framför allt uppe på fjärde våningen delat med bland andra Lars Geschwind, Håkan Gunneriusson, Märit Karlström, David Ludvigsson, Lena Milton och György Nováky – tack för en trivsamt vardagssamarbete. Tiden på forskarutbildningen hade inte varit densamma utan min rumsgranne Rosemarie Fiebranz och min rumskompis Sofia Ling. Tusen tack Sofia och Rosemarie för allt från ändlösa vetenskapliga samtal, tröst, och goda råd, till eftermiddagsfritter och datastöd.

Avhandlingsarbetet hade inte kunnat slutföras utan ekonomiskt stöd. Jag vill tacka Vetenskapsrådet som ställde upp och finansierade de sista månadernas arbete och Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur för bidrag till tryckningen. För ekonomiska bidrag under arbetets gång tackas Doris och Gustav Holmbergs stiftelse, stiftelsen för Sederholms nordiska resestipendium och Helge Ax:son Johnsons stiftelse.

Sist vill jag naturligtvis tacka mina närmaste. Mina föräldrar Bosse och Kerstin Jansson har alltid stöttat mig vad jag än hittat på – inte minst i mitt val att studera och forska. Tack för ert stöd och tack för allt från höstfester, plättar till barnen, handlån och trimning av seglen! Min syster Lotta har alltid varit en intellektuell sparringpartner. Tack Lotta för alla diskussioner, goda middagar i trädgården på Nordanviksgatan och för hjälp med korrekturet. Anki Jansson har genom åren nästan kommit att bli som en syster. Tack Anki för att du år efter år orkat lyssna och engagera dig i mina forskarbekymmer.

Mohamad har levt tillsammans med mig och avhandlingen i många år. Tack för din orubbliga tro på min förmåga och för att du lärt mig att aldrig ge upp! Karl-Omar och Felicia – en dag när vi var på väg hem från fritids och jag som så ofta den senaste tiden förklarade att jag var tvungen att åka tillbaka till jobbet senare på kvällen, frågade du Karl-Omar vad som var viktigast – ni eller boken? Det är ni, Karl-Omar och Felicia, har alltid varit ni och kommer alltid att vara det. Tack för ert tålamod – nu lämnar jag boken!

Uppsala, en solig och vacker oktoberdag 2002
Karin Hassan Jansson

Förkortningar

bd	band
DL	Dalalagen
GB	Giftermålsbalken
EB	Edsöresbalken
GHA	Göta hovrätts arkiv
GL	Gutalagen
GLA	Göteborgs landsarkiv
HA	Häradsrätts arkiv
hd	härad
HLA	Härnösands landsarkiv
KB	Kyrkobalken
KgB	Konungabalken
KLNM	Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid från vikingatid till reformationstid
KM	Kunglig Maj:t
KrLL	Kristoffers landslag
LA	Länsstyrelses arkiv
MB	Missgärningsbalken
MELL	Magnus Erikssons landslag
MESL	Magnus Erikssons stadslag
RA	Riksarkivet
RB	Rådstugubalken
SAOB	Svenska Akademiens ordbok
SB	Straffbalken
SHA	Svea hovrätts arkiv
SHB	Svea hovrätts brev
SSA	Stockholms stadsarkiv
SåB	Såramålsbalken
Sst	Stockholms stads tänkeböcker från år 1592
TmB	Tingmålalbalken
UL	Upplandslagen
UUB	Uppsala universitetsbibliotek
ULA	Uppsala landsarkiv

VL	Vadstena landsarkiv
YVgL	Yngre Västgöotalagen
ÄB	Ärvidabalken
ÖgL	Östgöotalagen

I den här boken kommer ni att möta många tragiska människoöden och beskrivningar av fruktansvärda händelser. Trots att det gått flera hundra år sedan de brott begicks som behandlas i undersökningen har det stundvis känts svårt för mig att läsa om dem i rättsprotokollen. För att kunna skriva den här boken har jag ibland varit tvungen att värja mig emot de konkreta bilderna av våld och övergrepp som finns i källorna. Som människa, kvinna och förälder kan jag inte undgå att beröras av människorna i det förflutna – sådana som den treåriga flickan Katarina i Eskilstuna och tiggarpigan Kerstin i Dalarna. Utan deras och andra kvinnors och flickors berättelser om våldtäkt hade det inte varit möjligt för mig att skriva denna bok. Den tillägnas därför Katarina, Kerstin och deras medsystrar.

Våldtäkt som historiskt studieobjekt

Våldtäkt ”förr”

Kvinnofrid infördes i Sverige genom kungligt påbud för mer än sjuhundra år sedan. Våldtäktsbrott, som ingick i kvinnofriden, har alltså varit kriminaliserade under lång tid.¹ Lagarna pekade ut vad som kunde betecknas som våldtäkt och sade i korthet att det var när en man genom våld tvingade en kvinna till samlag. Straffet för våldtäkt var döden.²

Om man går till en modern ordbok kan man läsa att kvinnofrid var den forna lagstiftningens *skydd för kvinnor*, särskilt mot våldtäkt och kvinnorov.³ Den långa traditionen av kvinnofrid, den månghundraåriga kriminaliseringen av våldtäkt, har ibland framhållits av företrädare för ”det jämställda Sverige” som bevis för att vi i vårt land har värnat om kvinnors säkerhet i hundratals år. Utan att veta särskilt mycket om forna tiders lagstiftning har man förutsatt att de gamla lagarna om våldtäkt handlade om ungefär samma sak då som nu – att de syftade till att skydda kvinnor mot sexuella övergrepp. Men vet vi egentligen vad den så kallade kvinnofriden skyddade, om och hur den fungerade, eller vad dess historia handlar om?

Kvinnofridens anor bakåt har framhållits på helt andra sätt i andra sammanhang. I en artikel i *Kvinnovetenskaplig tidskrift* från 1981 konstateras att nutidens domstolar har en tendens att undvika att fälla män för våldtäkt. Gällande lagstiftning kringgås och bakom det ligger, enligt författaren, ”en annan ideologi, som är av gammalt datum”.⁴ I *Kvinnohistorisk uppslagsbok* från 1991 skriver Maria-Pia Boëthius att kvinnor i dagens Sverige forfarande är ganska rättslösa

¹ Avhandlingens undertitel är till viss del en avgränsning i förhållande till huvudtiteln eftersom kvinnofrid inbegrep fler brott än våldtäkt. Under kvinnofridsrubriken fanns i de medeltida lagarna våldtäkt och kvinnorov, dessutom gavs kvinnan ansvarsfrihet om hon dräpte våldtäktsmannen i självförsvar. (MELL EB 14, MESL EB 11, KRL EB 12.) Under rubriken kvinnofrid finner man i 1734 års lag även stadganden om kvinnorov och våld mot havande kvinnor. (1734 års lag, MB 22.) Den här studien gäller enbart våldtäktsbrottet.

² Det här är en grov förenkling eller en sorts sammanfattning av vad lagarna sade. Lagarnas innehåll och hur de tolkades studeras närmare och diskuteras i avhandlingen.

³ SAOB, uppslagsord *kvinnofrid*.

⁴ Westerhäll-Gisselsson, 1981, s. 62.

när det gäller sexuella övergrepp och hänvisar till ”gamla myter och fördomar om kvinnor och våldtäkt”.⁵

När man yttrar sig om att någonting ”förändrats”, ”fortfarande” gäller eller lever ”kvar” säger man implicit något om det förflutna. Gemensamt för de här exemplen är att man pekar på tidsmässiga skillnader och likheter. Å ena sidan framhålls det som är gott – att kvinnor givits lagens skydd mot sexuella övergrepp – som en historisk konstant. Å andra sidan antas det som är dåligt – mäns våld mot kvinnor, eller rättsliga fördomar kring kvinnlig sexualitet – ha sitt ursprung i en äldre och i detta avseende sämre tid. Ett problem är dock att vi inte vet särskilt mycket om denna äldre tid. I värsta fall blir dåtiden bara en bakgrund mot vilken man beskriver den nyare tiden. När det gäller synen på våldtäkt har det många gånger varit så.

Det tidigmoderna⁶ Sverige var i många avseenden ett helt annat samhälle än dagens. Att det var annorlunda kan man sluta sig till genom att studera historiska källor, men huruvida det var bättre eller sämre är vanligare att uttala sig om. Enligt min åsikt är det inte heller historikerns uppgift att moralisera över historiska förhållanden. Mitt intresse för synen på våldtäkt under 1600- och 1700-talet ligger inte i att kontrastera den mot nutida uppfattningar, utan i att försöka rekonstruera synen på våldtäkt utifrån samtida förhållanden mellan könen och normer och föreställningar kring våld och sexuellt umgänge.

Föreliggande studie undersöker våldtäktsbrottets innebörd under en del av tiden mellan kvinnofridens införande på medeltiden och det moderna våldtäktsbegreppet. Synen på våldtäktsbrottet under 1600- och 1700-talet står i centrum och för att finna den måste man gå längre än till gamla lagar om våldtäkt. Man behöver studera rättstillämpningen – rättsprotokoll i våldtäktsmål. I dem kan man bland annat se vilka handlingar som definierades som våldtäkt, vilka män som anklagades och vilka som stod bakom anmälningarna. Detta har hittills inte gjorts inom svensk historieforskning.

Domböcker har blivit populära källor för historiker, framför allt för att de ger en god inblick i hur folk levde och verkade. Det är en av de få källor som låter oss komma nära in på de människor som levde i det tidigmoderna samhället – inte bara lärda och framstående personer utan också enkla män och kvinnor. Mitt möte med rannsakingar i våldtäktssaker har emellertid inte bara givit mig svar utan också fler frågor. Några exempel får illustrera vad jag menar.

År 1660 ställdes ryttaren Jacob Olofsson inför rätta åtalad för våldtäkt. Några bönder i Tierp i norra Uppland hade tagit honom på bar gärning på ett gårde utanför byn då han våldtagit en tiggarpiga. Han dömdes av häradsrätten, trots

⁵ Boëthius, 1991, i: *Kvinnohistorisk uppslagsbok*, uppslagsord *våldtäkt*, citat s. 531.

⁶ Termen tidigmodern är en direktöversättning av engelskans *early modern*. När jag använder uttrycket för Sveriges del syftar jag på perioden cirka 1500 till 1800. Det var en tid som för Sveriges del karaktäriserades av den starka statens framväxt och konsolidering, en växande förvaltning och organisering av samhället, inte minst i rättsligt hänseende. Tiden präglades av ett religiöst och politiskt ståndstänkande där hushållet var en grundläggande enhet och där män och kvinnor tilldelades en plats, eller position, i förhållande till hushållet och den övergripande samhällsordningen.

sitt nekande, till döden enligt Kristoffers landslag. Hovrätten beaktade inte bybornas vädjan om att hans liv skulle skonas utan fastställde häradsrättens dödsdom.⁷

I Nya Lödöse ställdes sex drängar till svars för att ha våldtagit en piga år 1601. Drängarna erkände att de med våld tagit sig in i pigans hemvist, tvingat ut henne därifrån, fört henne avsides och sedan våldtagit henne en efter en. Rätten dömde drängarna till döden, men efter bara några veckor benådades de och dödsstraffet omvandlades till 40 dalers böter till staden och kyrkan.⁸ Detta gick stick i stäv mot lagstiftningen.

Vid läsning av rättshandlingar gällande våldtäkt från 1600- och 1700-talet slås man av hur olika rätterna bedömde det som i våra ögon är likartade fall. Några av de frågor som genereras är: På vilka grunder bedömde rätterna dessa likartade brottsanklagelser så olika? Vad var det som gjorde att Jacobs öde blev halshuggning, trots att han nekade till all brottslighet och de som först anklagat honom sedan bad för hans liv? Varför benådades drängarna, trots att de erkänt att de brutit både hemfriden och kvinnofriden? Bevisreglerna och de juridiska principerna räcker inte alltid till för att vi ska förstå varför rätterna fällde en viss dom. För att kunna förstå det måste det rättshistoriska perspektivet utvidgas till att bli socialhistoriskt, och könsmedvetet.

Syftet med föreliggande studie är att begripliggöra 1600- och 1700-talets syn på våldtäkt, att genom källorna försöka förstå varför rätterna dömde som de gjorde, vilka normer människor agerade efter och vilka föreställningar de byggde sina argument på. Rättsprotokollen måste studeras i detalj för att kunna ligga till grund för en rekonstruktion av hur människor agerade och resonerade kring våldtäktsbrott, hur de uppfattade begreppet våldtäkt samt enligt vilken logik och rationalitet anklagelserna uppkom och bedömdes. Man behöver ställa frågor som: Hur berättade våldtäktsoffren om vad som hänt? På vilka sätt försvarade sig de anklagade? Vilka frågor ställdes och vilka omständigheter beaktades av rätterna i bedömningen av våldtäktsanklagelserna?

Innan jag börjar resonera kring avhandlingens utgångspunkter och analytiska begrepp ska några ord sägas om undersökningens inplacering i tiden. För att sätta ramar för studien görs först en utflykt till Stockholm i mitten av 1800-talet, närmare bestämt år 1848, då Sophie Sager anmälde stallmästaren G.A. Möller för våldtäktsförsök.⁹ Fallet fick stor uppmärksamhet och parternas inlagor ger en bild av hur man kunde argumentera i fråga om våldtäkt vid denna tid.

Sophie Sager berättade utförligt vad som hände då hon som ”ett ungt fruntimmer – en främling” kom till Stockholm sommaren 1848. Den man som senare utsatte henne för övergrepp beskrev hon utifrån deras första möte som ”en äldre

⁷ Tierp 1660.

⁸ Lödöse 1601.

⁹ Uppgifterna om detta fall kommer ur en liten skrift med utdrag ur Stockholms Dagblad som Sophie Sager själv givit ut samt författat förord och tillägg till (*Sagerska målet*).

person [...] som fäste sina giriga blickar mot mig”¹⁰. Senare beskrev hon hans ”yttre”:

Hans bild är ej intagande, men det kan ej hjälpa; det är hans vandel som gör den för alla så föraktlig. Hans figur; medelmåttig, en stötande gång och en oädel hållning, som bevisar en låg karaktär [...] Hans ovala fysionomi är ej att avundas, hyn askgrå, dunkel panna, som ej vittnar om stort förstånd, tunt hår och ögonbryn, varken ljus eller mörkt, små brungrå ögon, vars listiga blickar döljas under glasögon, näsan rak, fula tänder, så många som finnas i munnen, över vars tunna läppar smädelser eder och lögner halkar, skyls något av stora och fula utstående mustascher; ej värd att porträttera, så väl som allt det andra i hans av år och laster färade anlete.¹¹

Förutom beskrivningar som denna innehöll Sagers redogörelse oräkneliga kommentarer om hennes egen goda karaktär i kontrast till andras omoraliska natur.

Stallmästare Möller kontrade med att beskriva Sager som en svagsint och äventyrlig flicka, benägen till kurtis med män – ett fruntimmer som inte ville lyda hans faderliga råd utan istället obetänksamt (och sinnesförvirrat) ständigt trotsade sin omgivning. Hennes vittnesmål kallade han ”Sagers långa, nedriga och sanningslösa romaner, som möjligen skulle taga sig bättre ut i någon av våra Romanbibliotek än i Polisens Protokoll”.¹²

Sagers och Möllers inlagor är fyllda av retorik som främst handlar om deras respektive karaktärer. De utmålade varandra som notoriska normbrytare – Möller betedde sig inte som en gentleman borde – Sager betedde sig inte som en ung ensam flicka i storstaden borde. Bakom de mångordiga berättelserna skönjs huvudargumenten. Sager argumenterade för att Möller var just en sådan man som begick sexuella övergrepp. Möller argumenterade för att Sager var just en sådan kvinna som på grund av sitt eget agerande inbjöd till sexuella inviter och att hennes karaktär och sinness tillstånd var av sådan art att hennes ord inte borde tas på allvar. I kontrast till detta beskrevs själva övergreppet mycket sparsamt. Sager ägnade cirka en halv sida av en inlaga på sexton sidor åt att beskriva våldtäktsförsöket. Möller gav sin version av det Sager kallade våldtäktsförsök i en bisats.¹³

De bilder av män och kvinnor som förekommer i Sagers och Möllers respektive argumentation är inte svåra att känna igen sig i eller att koppla till 1800-talets manlighets- och kvinnlighetsideal. Att den här typen av argumentation samt att parternas karaktärer, eller särskilt den anmälande kvinnans karaktär i sexuellt avseende, var centrala i våldtäktsmål från 1800-talet har också lyfts fram inom den internationella forskningen.¹⁴ En studie av innehållet i 1800-talets protokoll i våldtäktsmål skulle troligen komma att handla om just de separata sfärernas ideologi och hur de borgerliga könsidealerna formade både berättelser och bedömningen av våldtäkt.

¹⁰ *Sagerska målet*, citat s. 10.

¹¹ *Sagerska målet*, s. 15.

¹² *Sagerska målet*, s. 22.

¹³ *Sagerska målet*, s. 20, 28.

¹⁴ Se t.ex. Clark, 1987, Conley, 1986 och Dubinsky, 1993.

Jag har valt att placera min undersökning före 1800-talet, till en tid då de borgerliga könsidealerna och den kapitalistiskt liberala samhällsordningen ännu inte slagit igenom. Den tidens könsideal är inte lika kända och utforskade som 1800-talets – men minst lika spännande.

Vid undersökningsperiodens början kring år 1600 gällde fortfarande lagar som kodifierats på medeltiden. Där ingick våldtäkt, tillsammans med bland annat hemgång och rån, i den bredare kategorin fridsbrott – en typ av brott som kan kopplas samman med den tidiga kungamaktens lagstiftning och fejden som samhällelig maktkamp.¹⁵ Vid 1700-talets slut var våldtäkt istället ett brott i missgärningsbalken (den tidens motsvarighet till vår brottsbalk) och dess förhållande till olika typer av sexual- och sedlighetsbrott diskuterades flitigt. Samtidigt var definitionen och bestraffningen av våldtäkt, om man endast ser till lagstiftningen, till synes ganska lika under hela undersökningsperioden. Denna spänning mellan kontinuitet och förändring gör perioden särskilt intressant att studera.

Utifrån källäget är det lämpligt att undersökningen inleds vid 1600-talets början. Hovrätternas tillkomst under 1600-talet innebar bland annat en ny regelmässig ärendegång när det gällde våldtäktsbrott i och med att underrätternas domar rutinmässigt underställdes hovrätterna. För mig har det varit en värdefull ingång i källmaterialet. Undersökningen sträcker sig sedan fram till slutet av 1700-talet. På det sättet inbegrips såväl de förändringar som sker i lagstiftningen, det vill säga 1734 års lag och 1779 års straffrättsreform, som det sena 1700-talets begynnande sociala och idémässiga förändringar. Undersökningen slutar i princip år 1800 – sökandet efter protokoll från en ännu längre period hade tagit längre tid i anspråk än vad jag har haft till mitt förfogande.

Studien rör Sverige och förhållanden inom de svenska lagarnas rättsfär.¹⁶ Den långa perioden, två hundra år, är vald för att förändringar i synen på våldtäkt ska kunna upptäckas. Normer, föreställningar och könsrelationer förändras inte över en dag utan förändringen måste förutsättas ske relativt långsamt. Ytterligare en orsak till undersökningsperiodens längd är att våldtäkt var ett sällsynt brott i domböckerna. För att få fram ett tillräckligt stort material krävs en lång undersökningsperiod.

Synen på våldtäkt och konstruktionen av kön

Min utgångspunkt är att våldtäkt är ett kulturellt skapat begrepp som får sitt innehåll i ett specifikt tidsmässigt, rumsligt och samhälleligt sammanhang. I den här undersökningen står *våldtäkt som brott* i centrum, det vill säga handlingar som i de

¹⁵ Se t.ex. Reinholdsson, 1998, s. 131–132, Sjöholm, 1988, s. 174 och Åqvist, 1989, s. 2–4.

¹⁶ Målen som utgör undersökningens huvudsakliga källmaterial kommer från Svea, Göta och Åbo hovrätts upptagningsområden. Jag har inte sökt eller funnit några mål från Dorpats hovrätt som grundades 1630 och ingick i den svenska rättsfären fram till 1710.

svenska 1600- och 1700-talsrätterna kunde rubriceras som våldtäkt. Eftersom en del av avhandlingens syfte är att ringa in vilka sorters handlingar det här var ges ingen annan definition på våldtäkt än de som finns i källorna.¹⁷

Avhandlingen tar sin utgångspunkt i frågan: *Hur såg man på våldtäkt i Sverige på 1600- och 1700-talet och hur förändrades synen på våldtäkt under denna period?* Synen på våldtäkt antas ha sin grund i den samtida konstruktionen av kön, speciellt med avseende på våld och sexuellt umgänge. Normer och föreställningar om våld och sexuellt umgänge står därför i fokus för undersökningen. En fråga som följaktligen kommer att diskuteras är hur dessa föreställningar och normer såg ut och förändrades. Avhandlingen innehåller även en könsteoretisk diskussion i och med att dessa normer och föreställningar förutsätts vara bestämda av uppfattningar om könsskillnad samtidigt som de i sig bidrar till skapandet av föreställningar kring manligt och kvinnligt, relationen mellan män och kvinnor och den samhälleliga ordningen mellan könen.

Lagen stadgade om män som våldtog kvinnor. I lagens första sats gavs därmed brottets könsmissiga rollfördelning. Könen skildes i detta avseende åt – mannen våldtog och kvinnan blev våldtagen, mannen var subjekt och kvinnan objekt. Man kan alltså redan vid en mycket ytlig bekantskap med 1600- och 1700-talets våldtäktsbegrepp konstatera att det följer det Yvonne Hirdman kallar ”isärhållandets princip”, det vill säga att det i begreppet gjordes en skillnad mellan könen.¹⁸ De svenska tidigmoderna rätternas behandling av våldtäkt och argumentationen på tingen låter sig därför inte begripliggöras utan att man beaktar föreställningar knutna till kön.

I anslutning till Joan Scott betraktar jag konstruktionen av kön som socialt och kulturellt skapade historiskt föränderliga uppfattningar om män och kvinnor.¹⁹ Föreställningar om könsskillnad skapas och upprätthålls i sociala relationer och samhälleliga aktiviteter, så också i synen på våldtäktsbrott. De föreställningar om våld och sexuellt umgänge som står i fokus i avhandlingen var en del av den tidigmoderna konstruktionen av kön.²⁰

Det relationella – att man med hjälp av föreställningar om könsskillnad kan problematisera och diskutera både det kvinnliga och manliga samt relationen

¹⁷ Ett alternativt arbetssätt vore att utgå från en nutida definition av sexuella övergrepp och studera hur det tidigmoderna samhället ställde sig till sådana handlingar. Ett sådant angreppssätt har Karen Dubinsky då hon studerar våldtäkt och sexuella maktförhållanden i Ontario kring sekelskiftet 1900 (Dubinsky, 1993).

¹⁸ Hirdman, 1988, s. 51.

¹⁹ Här problematiseras inte kategorierna män och kvinnor. Inom det genus/könsteoretiska fältet har diskussionerna stundvis stått heta kring könskategoriernas existens och deras kroppsliga, sociala och kulturella förankring. För diskussion kring detta, se t.ex. Joan Scotts inledning till boken *Feminism and history* (Scott, 1996), Butler, 1990, och Martin, 1994.

²⁰ Min förståelse av kön bygger framför allt på Joan Scotts artikel ”Gender: A Useful Category of Historical Analysis” (Scott, 1988, s. 28–50). Scott använder begreppet *gender* för att beteckna det som jag på svenska valt att benämna kön. Min användning av ordet kön innebär således inte någon markering av skillnad i förhållande till forskare som istället valt att även på svenska använda ordet genus. För en översikt och diskussion kring begreppen genus och kön i historisk forskning, se t.ex. Hallberg, 1992, kap. 4, Stadin, 1997, s. 193–195 och Åsberg, 1998.

dem emellan – är centralt för min undersökning. På senare tid har också relationerna inom respektive könskategori uppmärksammats allt mer. Manlighet förutsätts till stor del konstrueras i opposition till andra manligheter och när det gäller kvinnor har behovet av en rangordnande princip inom könet framhållits av bland andra Gro Hagemann.²¹ Viktiga faktorer i dessa avseenden är mäns och kvinnors relativa maktställning i samhället, deras sociala och ekonomiska ställning samt civilstånd.

I min analys av synen på våldtäkt kombineras kön som analytiskt begrepp med begreppet *position*. Med position avser jag ”platser” i den hierarkiska, korporativa och könsmässiga ordningen.²² Exempel på en position kan vara ”piga”. Det var en (oftast) ogift kvinna som arbetade i ett hushåll som inte var hennes eget. Där hade hon en underordnad ställning. Termen position kan alltså innefatta personens kön, civilstånd, arbetsuppgifter och relativa maktställning.²³

Synen på våldtäkt och konstruktionen av kön studeras på den rättsliga arenan i 1600- och 1700-talets Sverige. Rannsakningarna i våldtäktsmål betraktas som möten där olika uppfattningar bröts mot varandra i ljuset av en konkret uppgift.²⁴ Den bestod i att bedöma om en bestämd handling skulle definieras som våldtäkt och om den som begått handlingen skulle bestraffas. Man kan tala om rannsakningen som en kamp om definitioner, en konflikt eller gränsdragningsdiskussion där olika aktörer stod emot varandra. I denna kamp skapades, återskapades och utmanades föreställningar om manligt och kvinnligt – här konstruerades könsuppfattningar. Eller som Lyndal Roper uttrycker det: ”Instead of seeing repression as a simple imposition of control, we need to see it as an active part of the formation of sexual identities.”²⁵ För mig är innehållet och resultatet av de rättsliga kamperna ingången till de tidigmoderna könsrelationerna, speciellt med avseende på könskodade föreställningar om våld och sexualitet.

Min syn på konstruktion av kön som en kamp om definitioner baseras bland annat på Joan Scotts tanke om att varje beståndsdel i konstruktionen av kön, varje norm, föreställning eller institutionaliserad praktik, föregås av en konflikt. Den uppfattning som är gällande i ett bestämt sammanhang är alltså inte given en gång för alla, utan resultatet av en kamp.²⁶ När det gäller studiet av synen på

²¹ För konstruktion av manlighet, se t.ex. Connell, 1995, kap. 1–3 och Tosh, 1994. Rangordning som en princip vid sidan om de Hirdmanska grundprinciperna isärhållande och hierarkisering diskuteras i ett temanummer av Häftet för kritiska studier från år 2000. (Se fr.a. Hagemann & Åmark, 2000.)

²² För en problematisering och diskussion av uppfattningen av personlighet och identitet i förhållande till sociala positioner i det tidigmoderna samhället, se t.ex. Liliequist, 1997 a och Sandmo, 1999, s. 251–254.

²³ Mitt positionsbegrepp ska inte sammanblandas med det positionsbegrepp som använts könsteoretiskt av bland andra Linda Alcoff (Alcoff, 1988) och Inger Lövkrona (Lövkrona, 1999, s. 140–150).

²⁴ Vikten av att studera kulturella möten har framhållits av Peter Burke (Burke, 1997, s. 201, 205).

²⁵ Roper, 1994, s. 8.

²⁶ Scott, 1988, s. 43. Se även Hirdman om potentiella konflikter i genuskontraktets gråzoner (Hirdman, 1988, s. 54), Hagemann som ser öppning för individuella val i konflikter mellan olika diskurser och i mångtydigheter inom diskurser (Hagemann, 1992, s. 31) och Göransson som talar i termer av dynamiska möten mellan diskurser och motsättningar mellan olika maktbasers könskonstruktioner (Göransson, 1998, s. 12).

våldtäkt är ett sådant angreppssätt särskilt användbart eftersom mötet på tinget inbegrep flera aktörer som många gånger förfäktade olika uppfattningar. Genom att rätten fällde en dom gavs vissa aktörers föreställningar företräde framför andra. Om man endast intresserar sig för utslagen, alltså de uppfattningar som gavs statligt auktoriserad sanktion, syns endast vissa uppfattningar om kön – de segrande. Om man även inbegriper de föreställningar som stod emot dem kan en fylligare bild av såväl synen på våldtäkt som det tidigmoderna Sveriges könskonstruktion erhållas.²⁷

Jag är inte ute efter att studera de olika aktörernas syn på våldtäkt var för sig, till exempel lagstiftarnas syn, kvinnornas syn och så vidare, utan hur mötet mellan dem ter sig. Därmed inbegrips flera perspektiv och intressen i synen på våldtäkt. Genom att studera det rättsliga mötet och betrakta de olika aktörernas föreställningar som delar av en och samma helhet betonas såväl lagarnas som andra normers och föreställningars relationella karaktär. Här skiljer sig den här undersökningen från flera andra som systematiskt ställer norm (i betydelsen lagar och liknande) mot praxis.²⁸ Helhetstänkandet innebär bland annat att jag inte talar om flera könskonstruktioner eller könsordningar.²⁹ Människor tyckte förvisso olika och deras uppfattningar kunde stå emot varandra men de levde i samma rättsordning och med en könskonstruktion. Pluraliteten fanns i konstruktionen, inte i flera parallella sådana.

När ett våldtäktsoffer anmälde brottet och berättade inför rätta vad som hänt framförde hon en uppfattning om händelseförloppet och hur det skulle tolkas. Om den anklagade mannen försvarade sig framförde han ofta en annan version, kanske av vad som hänt eller hur det borde tolkas eller både och. Rättsfunktionärerna agerade genom att redigera rannsakingen, ställa frågor och, kanske viktigast av allt, välja vad som skulle protokollföras. Offrets, den anklagade mannens, rättsfunktionärernas och andras uttalanden och agerande på tinget grundades bland annat i deras föreställningar om rätt och fel, om lagligt och olagligt, om sexuellt umgänge och våld.

Jag förutsätter att tingets aktörer argumenterade med hjälp av de normer och föreställningar som fanns tillgängliga i det samhälle de levde. Ytterligare ett antagande är att samtiden tillhandahöll en mängd olika och ibland motsägande föreställningar och normer.³⁰ Det rättsliga mötet var alltså en situation där en komplex och motsägelsefull kultur kom till uttryck och det är den som står i fokus i denna undersökning. Konstruktionen av kön skedde i detta möte och kan därför inte betraktas som ett harmoniskt system utan måste ses som en konfliktfylld process.³¹

²⁷ För ett utförligare resonemang kring denna syn på genus och rätten som en arena för att studera synen på våldtäkt, se Jansson, 2000.

²⁸ Jfr t.ex. Andersson, 1998, Lindstedt Cronberg, 1997 och Foyster, 1999.

²⁹ Jfr Andersson, 1998, s. 30.

³⁰ Om vikten att studera normsystem i det tidigmoderna samhället, se Lindström, 1994.

³¹ För en processuell syn på könsskillnad, se t.ex. Scott, 1988, s. 42, 44.

Konstruktionsprocessen utgick samtidigt från ett samhälle där föreställningar om könsskillnad redan präglade människors relationer och normsystem vilket gjorde att aktörerna på tinget hela tiden agerade i förhållande till en befintlig könskonstruktion. Den dittills gällande ordningen mellan könen och rådande uppfattningar om män och kvinnor påverkade människors handlande och argumentation samtidigt som de i sitt agerande och genom sina argument skapade den rådande könskonstruktionen. Struktur och aktör, eller diskurs och praktik, låter sig alltså inte säras från varandra.³²

Tingets aktörer var långt ifrån jämlika eller jämnstarka. Här spelade både människors sociala ställning, lokala förankring och könstillhörighet stor roll. Även om de flesta kunde göra sina röster hörda, uttalade sig exempelvis en präst med helt annan auktoritet än en piga. I kampen om definitioner var således vissa aktörer starkare än andra, somliga hade tolkningsföreträde medan andra kunde argumentera hur väl som helst utan att bli hörsammade.

Ett tydligt maktcentrum i det rättsliga sammanhanget var naturligtvis de statligt sanktionerade normerna och dess uttolkare, det vill säga lagen och domarna. I enlighet med det hierarkiska samhällssystemet följde människors maktställning ofta deras sociala ställning. Det hände emellertid att våldtäktsanklagelser gick på tvärs mot de samhälleliga hierarkierna, exempelvis då en prästpiga anklagade sin husbonde för våldtäkt. Undersökningen av synen på våldtäkt inbegriper de maktanspråk aktörerna hade, hur de gestaltade sig och vilket utfall de fick.

Samhället, rätten och religionen

Det tidigmoderna samhället var hierarkiskt ordnat vilket uttrycktes och rättfärdigades både i den politiska och religiösa ideologin. Enligt såväl den politiska fyrståndsläran som den religiösa treståndsläran hade var och en sin plats i samhällskroppen. Kungen befann sig högst upp, därefter kom de fyra stånden; adel, präster, borgare och bönder. Varje stånd hade sin funktion och position i ordningen precis som varje person hade sin plats i såväl den övergripande hierarkiska ordningen som i de små sammanhangen. Ståndslärorna var också patriarkaliska och fadersväldet var grunden och idealet för samhällets maktutövning i stort och smått.³³

Hushållet utgjorde samhällskroppens minsta enhet och även där fanns en ordning som fastställdes och legitimerades i både lag och religion. Husbonden var hushållets överhuvud. Vid sin sida hade han hustrun – matmodern – och tillsammans regerade de över resten av hushållsmedlemmarna, det vill säga barn och tjänstefolk. Den hierarkiska samhällsordningen vilade också på en komplementär

³² Detta går i linje med ”den nya kulturhistoriens” syn på kultur som praktik, se t.ex. Sewell, 1999, s. 44–47. För ett liknande perspektiv på den tidigmoderna svenska genuskonstruktionen, se Marklund, 2000, s. 182.

³³ Ericsson, 2002, s. 112, Melkersson, 1997, s. 78–79, Runefelt, 2001, s. 51–52 och Stadin, 1997, s. 202–207.

arbetsdelning. Varje stånd hade sin uppgift i samhällsprojektet – krigande, lärande och närande – och stånden var i det avseendet lika viktiga och nödvändiga för varandra.³⁴

Den hierarkiska strukturen i det tidigmoderna samhället förutsatte också en korporativ ordning och på olika nivåer fanns grupper av relativt homogen karaktär. Sådana var till exempel byalaget, tingsgemenskapen, hantverksgillen och skråorganisationer. Även dessa genomtyrades av hierarkiska ordningar men i förhållande till omvärlden kunde de agera som kollektiv.³⁵ Hushållet kan ses som ett sådant kollektiv som utåt i samhället främst representerades av dess överhuvud – husbonden.³⁶

Det tidigmoderna samhället var patriarkaliskt och kvinnor var i enlighet med ståndsideologierna generellt underordnade män. Regenten, krigaren, prästen, borgaren och bonden var manliga positioner och kvinnors ståndstillhörighet gick via männen, deras fäder eller makar.³⁷ Hustrun skulle visserligen regera tillsammans med sin make över hushållet, men den yttersta makten tillkom maken.³⁸ Den ordning som skisserats ovan var naturligtvis en utopi och ståndslärorna kan knappast betraktas som beskrivningar av de faktiska sociala relationerna.³⁹ Samtidigt utgjorde ordningen en ideal och normativ framställning av samhället som sade vad som, på ett formellt plan, förväntades av kungens och kyrkans undersåtar.

Hur denna ordning levdes, hur kvinnor hade det och hur könsrelationerna faktiskt tedde sig i detta hierarkiska och patriarkaliska samhälle är frågor många historiker arbetat med de senaste decennierna. Den här undersökningen faller delvis inom ramen för detta aktuella och intensiva forskningsfält.⁴⁰

En av de frågor som behandlats är hur stora maktbefogenheter kvinnor hade, både i relation till normerna och i förhållande till män. Den generella underordningen och det mycket begränsade handlingsutrymme som kvinnorna tillskrevs i lagar och religiösa läror har nyanserats och ibland ställts i direkt motsats till praxis, så som den kom till uttryck i rättsprotokollen. Här har Gudrun Andersson i polemik mot bland andra Maria Sjöberg hävdats att man inte kan säga att stormaktstidens kvinnor var generellt underordnade män medan Sjöberg å sin sida menar att kvinnors generella underordning var ett oomtvistat faktum i äldre tid, även om kvinnor haft större möjligheter att agera än vad lagarna föreskrev.⁴¹

³⁴ Stadin, 1997, s. 202–207.

³⁵ Lindström, 1991, s. 229–230, 240–241.

³⁶ Stadin, 1997, s. 205.

³⁷ Stadin, 1997, s. 205.

³⁸ Liliequist, 1999a.

³⁹ För en diskussion kring Hustavlan som "mentalitet" eller "överhetsideologi", se Aronsson, 1995 och Ericsson, 2002, s. 108–113.

⁴⁰ Se t.ex. Amussen, 1988, Andersson, 1998, Lindstedt Cronberg, 1997, Gowing, 1996, Lennartsson, 1999, Liliequist, 2001a, Lindström, 1994, Roper, 1989, Rublack, 1999, Taussi Sjöberg, 1996, Sjöberg, 2001, Karlsson Sjögren, 1998, Stadin, 1997 och Österberg, 1997.

⁴¹ Se Andersson, 1997, Andersson, 1998, Sjöberg, 1996, Sjöberg, 1997a, Sjöberg, 1997b och Sjöberg, 1998.

Diskussionen kring kvinnors underordning kan också kopplas till hur man har betraktat kvinnors levnadsvillkor efter reformationen eller, om man så vill, i den absoluta statens tid. Här finns både i den svenska och den internationella forskningen två huvudlinjer, där den ena hävdar att kvinnors livsvillkor förbättrats efter reformationen, medan andra menar att de försämrats.⁴² Den här typen av debatter, kring generell underordning eller allmänna utvecklingstendenser, har säkert befrämjat forskningen på området, men känns i sig inte särskilt fruktbar. Som flera forskare inom området också påpekat innehåller perioden inslag av olika typer av förändringar. Sådant som kan betraktas som en förbättring för vissa kvinnor i vissa tider behöver inte ha varit det för andra och så vidare.⁴³

I mitt fokus på normer och föreställningar kring våld och sexuellt umgänge finns inga anspråk på att säga om kvinnor fick det bättre eller sämre under 1600- och 1700-talet och inte heller några ambitioner att fastställa i hur hög grad kvinnor var underordnade män. Frågan är istället vilka föreställningar och normer det var som strukturerade synen på och behandlingen av våldtäktsanklagelser som kom inför rätta.

Avhandlingens undersökning sträcker sig från början av 1600-talet till slutet av 1700-talet. Perioden är vald av flera skäl, varav några redan nämnts. Ytterligare ett motiv till valet är de genomgripande förändringar som rättsväsendet genomgick under samma tid. Undersökningsperioden sammanfaller delvis med den så kallade judiciella revolutionen. Denna förändring har beskrivits på olika sätt men betraktas i huvudsak som en övergång från en lokalt präglad konfliktlösande rätt till en statligt dirigerad straffande och disciplinerande rätt. Bakom reformeringen av rättsväsendet låg framför allt den expanderande statens maktambitioner.⁴⁴

Vid 1600-talets början skipades rätt på de lokala tingen enligt medeltida lag-samlingar och lokala sedvänjor. Den lokalt utsedda nämnden av tolv bofasta män och lagläsaren hade stor makt över rättsskipningen.⁴⁵ Män (och i viss mån kvinnor) förde själva fram sina ärenden på tinget och drev rättsprocessen.⁴⁶ I rätten löstes konflikter mot bakgrund av den tidens rättsprinciper där böter var ett vanligt straff och försoning oftast en godtagbar lösning.⁴⁷ Tings- eller rådhusrättens dom var i princip slutgiltig. Vissa typer av mål kunde tas upp i andra rättsinstanser, som till exempel lagmanstingen, och nåd sökas hos kungen, men det fanns ingen nationell eller enhetlig rättslig hierarki.⁴⁸

⁴² Se t.ex. Andersson, 1998, s. 16–21, Lennartsson, 1999, s. 14–21 och Stadin, 1997, s. 197–198 och där anförd litteratur för en beskrivning av dessa huvudlinjer i forskningen.

⁴³ Se t.ex. Eva Österbergs inledning i antologin *Jämmerdal och fröjdesal: kvinnor i stormaktstidens Sverige* (Österberg, 1997).

⁴⁴ Se t.ex. Lenman & Parker, 1980, Sundin, 1992, s. 447–456, Ylikangas, 1994 och Österberg, 1991.

⁴⁵ Inger, 1997, s. 72–73, 115, Sundin, 1992, s. 63–67.

⁴⁶ Inger, 1997, s. 118.

⁴⁷ Se t.ex. Sundin, 1992, s. 11–12, 153–166.

⁴⁸ Inger, 1997, s. 115–116.

Häradstingen och rådhusrätterna fanns kvar i slutet av 1700-talet men ingick nu i en rikstäckande rättslig struktur. Hovrätternas tillkomst under 1600-talets första hälft var en viktig del av rättsväsendets reformeringen. Underrätterna ålades att skicka in kopior av sina domböcker till hovrätterna för att de skulle kunna följa deras verksamhet och påpeka sådant som inte gick i linje med de centrala direktiven. Underrätterna var också skyldiga att underställa hovrätten alla domar i grova brottmål och hovrätterna tog ställning till fallen och bekräftade eller ändrade underrätternas utslag. Det blev också vanligare att länsmän och stadsfiskaler fungerade som åklagare, både i mål där det fanns en målsägare och i mål där det inte fanns.⁴⁹

Vid slutet av undersökningsperioden fanns en relativt ny lag, 1734 års lag, och det ställdes krav på att domarna i underrätterna hade juridisk skolning.⁵⁰ De medeltida lagarna hade sin förankring i den äldre rättstraditionen medan 1734 års lag och särskilt Gustav III:s straffrättsreform från 1779 hade större inslag av ett modernare rättstänkande.⁵¹ Den högsta domsmakten tillkom i princip kungen under hela 1600- och 1700-talet. Under större delen av 1600- och 1700-talet utövades emellertid kungens domsmakt av den så kallade justitierevisionen, en form av högsta rättsinstans där personer ur rådet och stundom kungen själv agerade. Högsta domstolen inrättades 1789.⁵²

Förändringarna inom rättsväsendet och rättstänkandet syns också i lagarna om våldtäkt och dess tillämpning. I de medeltida lagarna fanns stadgandena om kvinnofrid i edsöresbalkarna.⁵³ Dödsstraffet för våldtäktsman som togs på bar gärning infördes i landslagen redan under medeltiden.⁵⁴ Om mannen inte togs på bar gärning men ändå ansågs skyldig gav stadslagen målsäganden rätten att bestämma hur gärningsmannen skulle straffas.⁵⁵ Att målsägarens inställning kunde vara avgörande för hur brottslingar straffades är ett drag som förknippats med ett äldre rättstänkande där lokal konfliktlösning var centralt.⁵⁶

Kristoffers landslag gjorde skillnad mellan våldtäkt där gärningsmannen togs på bar gärning och sådana fall som anmäldes till rätten i efterhand. I det första fallet skulle mannen dömas till döden, i det senare skulle saken prövas av nämnden och om de fällde honom hade han brutit edsöret och skulle straffas med så

⁴⁹ Inger, 1997, s. 69–70, 111–114, 117–118.

⁵⁰ Inger, 1997, s. 114–115, Sundin, 1992, s. 61–62.

⁵¹ Inger, 1997, s. 14–18, 132–133, 160–163.

⁵² Hur och av vilka den högsta domsmakten utövades är i detalj mer komplicerat. Exempelvis så fungerade Svea hovrätt som högsta rätt under sitt första år (1615) och under frihetstiden (ca 1723–1772) var den högsta domsrätten en fråga för ständerna. (Inger, 1997, s. 111–113, Modéer, 1997, s. 123–124, 141–145).

⁵³ År 1280 svor kungen (Magnus Ladulås) och rikets stormän en gemensam ed att beivra brott mot friiden, därav namnet edsöresbrott (Åqvist, 1989, s. 49).

⁵⁴ Dödsstraff för våldtäktsmän som togs på bar gärning fanns redan i flera landskapslagar, t.ex. i UL KgB 6 och DL EB 3, det fanns också i MELL EB 14:1, MESTL EB 11 och KRL EB 12. (De nysvenska tolkningarna av landskapslagarna har använts. Se *Svenska Landskapslagar* under rubriken ”Tryckta källor” i Käll- och litteraturförteckningen.)

⁵⁵ MESTL EB 11.

⁵⁶ Se t.ex. Liliequist, 1992, s. 27, Ylikangas, 1994, s. 6–13 och Österberg & Lindström, 1988, 156–158.

kallat edsöresstraff. Samma straff gällde för våldtäktsförsök.⁵⁷ Edsöresstraff innebar att brottslingen förklarades fredlös över hela Sverige och att hans lösa egendom beslagtogs och delades mellan målsäganden, häradet och kungen.⁵⁸ Det här förfarandet var, både när det gäller bevisningen och straffet, delvis ur bruk redan på 1600-talet. Den legala bevisteorin blev mer dominerande och innebar att två samstämmiga vittnen eller gärningsmannens erkännande motsvarade fullt bevis. Det ledde till att även män som inte tagits på bar gärning kunde dömas till döden för våldtäkt.⁵⁹

Biltoghet, alltså en typ av riksomfattande fredlöshet, användes sällan på 1600-talet.⁶⁰ Förlust av lös egendom användes däremot som straff för våldtäkt och i vissa fall fick fällda våldtäktsmän även böta en del ur sin fasta egendom. Det var också vanligt att edsöresstraffet omvandlades till kroppsstraff med hänvisning till att den fällda saknade egendom.⁶¹ I 1734 års lag försvann våldtäktsbrottets direkta koppling till edsöret då stadganden om våldtäktsbrott hamnade i missgärningsbalken. Straffet bestämdes i den nya lagen av om det fullbordats eller inte. Försök till våldtäkt renderade 100 dalers böter eller motsvarande kroppsstraff medan fullbordad våldtäkt och lägersmål med avvita och minderårig belades med dödsstraff.⁶² Dödsstraffet för våldtäkt byttes sedan ut mot högsta kroppsplikt, två års straffarbete och förlust av all lös egendom i Gustav III:s straffrättsreform år 1779.⁶³

Den här undersökningen spänner alltså över en period då rättsväsendet omvandlades och den judiciella revolutionens följder konsoliderades. En viktig fråga i förhållande till synen på våldtäkt är bland annat om och hur den påverkades av de mer övergripande rättsliga förändringarna. Undersökningens ingående studier av rättsprotokoll ger också möjligheter till diskussioner kring lagens relation till praxis, till exempel var förändring initierades.

Kyrkans och religionens roll i det tidigmoderna samhällslivet kan knappast överskattas. Alla undersåtar var i princip skyldiga att gå i kyrkan och kyrkan hade förutom sin andliga roll en viktig funktion som förmedlare av information, upprätthållare av ordning och som lokaladministrativ instans.⁶⁴ Kyrkan och dess funktionärer var också aktiva i kampen mot vissa typer av brott, särskilt sådana som rörde utomäktenskapliga förbindelser.⁶⁵ I praktiken kunde det handla om att prästen utredde omständigheterna kring en ogift kvinnas graviditet eller beordrade att ogifta pigor i byn skulle ”mjölkas” i jakt på barnamörderskor.

⁵⁷ KrLL EB 12.

⁵⁸ KrLL EB 24, 27.

⁵⁹ Inger, 1997, s. 54–56.

⁶⁰ Det hände däremot att man landsförvisade män som fällts för våldtäkt (Inger, 1997, s. 121).

⁶¹ Se t.ex. ”Rödön 1695”, ”Kinne 1703” och ”Arvedal 1730”.

⁶² 1734 års lag, MB 22.

⁶³ KM förordning, angående ändring uti allmänna lagens stadgande i åtskilliga rum, den 20 januari 1779 (Modée, 1742–1829, bd 11, s. 591).

⁶⁴ Se t.ex. Lindstedt Cronberg, 1997, s. 57–60, Lennartsson, 1999, s. 32 och Sundin, 1992, s. 299–301.

⁶⁵ Se t.ex. Lindstedt Cronberg, 1997, s. 57–60, kap. 7.

De kristna värderingarna i sin lutherska dräkt var grundläggande i det tidigmoderna svenska samhället. Det visade sig bland annat i att Karl IX, när han lät trycka landslagen år 1608, kompletterade den med ett utdrag ur den mosaiska lagen. Syftet var att rätterna skulle döma också efter *Guds lag*.⁶⁶ Kyrkan hade ingen formell rättslig jurisdiktion när det gällde brottmål, men kyrkliga straff utdömdes av de världsliga rätterna. Vid utomäktenskapligt sexuellt umgänge (samlagsbrott),⁶⁷ som kunde rubriceras som mökränkning, lönskaläge eller hor, belades parterna med så kallad uppenbar kyrkoplikt. Det var en ceremoni i kyrkan där syndaren (det vill säga den som fällt för brott) offentligt bad om förlåtelse för sina synder och återupptogs i församlingen. Ceremonin var ritualiserad och även om den skilde sig åt mellan olika regioner och i tiden verkar den i huvudsak ha betraktats som ett förnedrande skamstraff.⁶⁸

Under 1600- och 1700-talet var allt utomäktenskapligt sexuellt umgänge belagt med straff. Rubriceringen mökränkning användes under 1600-talet för samlag mellan en ogift man och en ogift kvinna. Endast den manliga parten straffades för mökränkning och en del av böterna gick till kvinnans far. Mökränkningensbegreppet försvann successivt under 1600-talet och ersattes av rubriceringen lönskaläge, ett brott som både mannen och kvinnan straffades för.⁶⁹

Övergången från mökränkning till lönskaläge har ofta tolkats som ett utslag av kyrkans inflytande på det rättsliga området. Utifrån ett religiöst perspektiv hade både mannen och kvinnan syndat om de haft samlag utanför äktenskapet och skulle följaktligen straffas lika hårt.⁷⁰ Enligt den praxis som utvecklades och som sedan kodifierades i 1734 års lag fick emellertid män böta dubbelt så mycket som kvinnor. Det har tolkats som en följd av lönesättningen – pigor tjänade hälften av vad drängar tjänade – eller som en följd av att mannen ändå sågs som den mest skyldiga eftersom det var han som förutsattes ta sexuella initiativ.⁷¹

Bestrafningen av samlagsbrottet bör förstås mot bakgrund av samtidens normer för makesökning och äktenskapsbildning. Jag ansluter mig här till dem som antar att unga ogifta män och kvinnor från de lägre klasserna aktivt sökte sig äktenskapspartners.⁷² I makesökandet förekom sexuellt umgänge mellan ogifta personer, med den mer eller mindre uttalade förutsättningen att förbindelsen skulle formaliseras om umgänget ledde till graviditet. Makesökningssystemet byggde på relativt täta lokalsamhällen där män förväntades stå för sina löften och ta sitt ansvar om den kvinna han hade haft samlag med blev gravid. Lagarnas

⁶⁶ Inger, 1997, s. 71–72, 119–120.

⁶⁷ I enlighet med Maria Sjöberg använder jag begreppet samlagsbrott (Sjöberg, 2001, s. 69–74).

⁶⁸ Se t.ex. Sundin, 1992, s. 326–328 och Lindstedt Cronberg, 1997, s. 268–275.

⁶⁹ Sundin, 1992, s. 318–319.

⁷⁰ Se t.ex. Lindstedt Cronberg, 1997, s. 51–54.

⁷¹ För den förra uppfattningen om skillnaden i mäns och kvinnors bötesbelopp, se Sundin, 1992, s. 319, för den senare, se t.ex. Andersson, 1998, s. 185.

⁷² Se t.ex. Andersson, 1998, s. 198, 203–206, Furuhausen, 1996, s. 174–179 och Telste, 1993, s. 70–72.

stadganden om föräktenskapliga samlag trädde in då paret som haft en fruktbar förbindelse av någon anledning inte ville eller kunde gifta sig.⁷³

Då gifta personer hade sexuellt umgänge utanför äktenskapet blev brottsrubriceringen hor. Enkelt hor förelåg då bara den ena parten var gift och dubbelt hor då båda var gifta. Tidvis belades alla horsbrott med dödsstraff men i praktiken kom dödsstraffet framför allt att användas vid dubbelt hor.⁷⁴ Enkelt hor bestrafades med böter och den gifta parten, oavsett om det var mannen eller kvinnan, betalade dubbelt så mycket i böter som den ogifta.⁷⁵

De hårda straffen för samlagsbrott var en del av en offensiv mot synd och brott från både kyrkans och statsmaktens sida. Brotten föll under allmänt åtal vilket var en skillnad mot både tidigare och senare då till exempel horsbrott endast kunde anmälas av den bedragna äkta hälften.⁷⁶ Den ortodoxa periodens extremt hårda attityd mot utomäktenskapliga förbindelser har av Jan Sundin karaktäriserats som ”en av de mörkaste tiderna” i de svenska kvinnornas historia.⁷⁷

Perioden och dess ingående regleringar av människors sexualliv har intresserat historiker i allmänhet och genushistoriker i synnerhet. Man har bland annat frågat sig vad som låg bakom kontrollen av sexualiteten, hur den genomfördes i praktiken och vilka konsekvenser den fick för kvinnor, män och relationen dem emellan.⁷⁸ Min undersökningsperiod sammanfaller delvis med den så kallade ortodoxa perioden och våldtäkt var ett brott som inbegrep ett utomäktenskapligt samlag. Forskningen om den ortodoxa periodens stränga kontroll av sexuallivet är härvidlag av stort intresse för min studie och jag ska kort beröra några av de tankar som framförts om orsakerna till den stränga kontrollen.

Ofta framhålls socioekonomiska faktorer för att förklara den hårda kontrollen. Enligt exempelvis Jan Sundin var utomäktenskapliga barn en ekonomisk och social belastning för lokalsamhället vilket legitimerade hårda straff för utomäktenskapligt umgänge. Den stränga sexualmoralen legitimerades ideologiskt i religionen.⁷⁹ Marie Lindstedt Cronberg lyfter istället fram religionen och kyrkan som drivande i kampen mot omoral och osedlighet och ser ingen motsättning

⁷³ I lagarbetet från 1600-talets början föreslogs först att en ogift man som lägrat en ogift kvinna skulle ta henne till hustru och sedan, om det inte gick, att mannen skulle dömas för mökränkning. (Carl IX:s lagförslag, kyrkobalken, i: Lagförslag i Carl den niondes tid, s. 113.)

⁷⁴ Thunander, 1993, s. 95–116.

⁷⁵ Se t.ex. Andersson, 1998, s. 184–185; Lindstedt Cronberg, 1997, s. 54–55 och Thunander, 1993, s. 95–116.

⁷⁶ Mökränkning fick enligt flera av landskapslagarna i princip endast föras till tinget om det resulterade i barn, se t.ex. YVgL, Tillägg 12 och UL ÄB 22. (Se även Sundin, 1992, s. 318.) Hor fick enligt landskapslagarna endast åtalas av endera maken mot den andra, (undantaget fall där de som begått hor tagits på bar gärning). Se t.ex. ÖgL KB 17 och UL KB 15:3. Under 1800-talet avkriminaliserades frivilliga sexuella förbindelser mellan vuxna män och kvinnor. De bärande principerna liknade åter tiden före den ortodoxa perioden, det vill säga att den bedragna äkta hälften var den som initierade de rättsliga efterverkningarna vid horsbrott och att samlag mellan ogifta vuxna män och kvinnor blev rätts sak främst eller endast då frågor om faderskap och underhåll var aktuella (Lindstedt Cronberg, 1997, s. 74 och Sundin, 1992, s. 339–340, 346).

⁷⁷ Sundin, 1992, s. 317.

⁷⁸ Se t.ex. Lindstedt Cronberg, 1997, s. 13, 24–28, Furuhausen, 1996, kap. 7 och Lennartsson, 1999, s. 11.

⁷⁹ Sundin, 1992, s. 317–319.

mellan den hårda sexuallagstiftningen och folkliga normer. I en tid då människors världsbild formades av religionen blev de stränga ortodoxa principerna en integrerad del i allmogens moraluppfattning.⁸⁰

Syftet med den hårda attityden mot samlagsbrott kan också ha varit att värna äktenskapet som institution och arvingars legitimitet. Så länge barn avlades inom äktenskapet fungerade samhällets regler kring arv och annan egendomsöverföring, det vill säga regelverket kring det äldre samhällets viktigaste maktresurs – jorden. Om barn sattes till världen utanför äktenskapet, eller äktenskapsinstitutionen äventyrades på andra sätt, hotades också samhällets och maktens grundvalar – systemen för resursfördelning. Företrädare för den här inriktningen, framför allt Maria Sjöberg, betonar det tidigmoderna svenska samhällssystemets patriarkaliska innehåll. Den rådande samhällsordningen krävde en generell underordning av såväl vissa klasser som kvinnor.⁸¹

Andra har lagt tonvikten vid att den ortodoxa periodens sexuallagstiftning syftade till att begränsa kvinnors sexuella självständighet. Utifrån föreställningar om att kvinnans sexualitet var otyglad och farlig krävdes, enligt exempelvis Inger Lövkrona, en sträng lagstiftning för att skydda männen och samhället från den kvinnliga sexualitetens destruktiva kraft.⁸² Nära kopplat till det här synsättet är disciplineringsperspektivet. Här utgår man från att statsmakten hade ett intresse av att fostra undersåtarna till ett för samhället acceptabelt sexuellt beteende. Under den ortodoxa perioden var endast de samlag som skedde inom äktenskapet godtagbara. Allt annat belades med hårda straff i syfte att integrera normen om att äktenskapet var det enda rätta sammanhanget för sexuellt umgänge i människors moraluppfattningar.⁸³

De synsätt som räknats upp här går naturligtvis att kombinera och det gör också de historiker som refererats. Skillnaderna mellan dem ligger i vad man betonar och lyfter fram.

Förhållandena i det tidigmoderna samhället, rätten och religionen samt forskningen om dem föranleder ytterligare frågor kring synen på våldtäkt. En central sådan är varför ett samhälle där kvinnors ställning var så underordnad och beroende av män stadgade så hårda straff för våldtäkt.

Förändringarna i lagarna, rättssystemet och rättstänkandet motiverar också frågor om vilket förhållande förändringarna hade till synen på våldtäkt och konstruktionen av manligt och kvinnligt.⁸⁴ Våldtäkt var som nämnts både ett brott mot världslig lag och mot Guds lag. Hur visade det sig i praktiken och vad inne-

⁸⁰ Lindstedt Cronberg, 1997, s. 291–292.

⁸¹ Taussi Sjöberg, 1996, kap. 8 och Sjöberg, 2001, s. 9–16, 73–74.

⁸² Lövkrona, 1999, s. 146.

⁸³ Andersson, 1998, s. 182 och Liliequist, 1992, s. 28–29.

⁸⁴ Analys och diskussioner om förändringar i lagstiftningen gällande våldtäkt (fr.a. tillkomsten av 1734 års lag) återfinns i olika delar av avhandlingen. Se ssk. kap. 8, avsnitten ”Fullbordad våldtäkt och försök” och ”När viljan saknas”, kap. 9, s. 270, 276, 280–281, 288–290 samt kap. 10 under rubriken ”Den förändrade synen på våldtäkt – från manligt maktmisbruk till kvinnlig sedlighet”.

bar det för synen på våldtäkt? Att allt utomäktenskapligt sexuellt umgänge var kriminaliserat är också ett förhållande som komplicerar och problematiserar synen på våldtäkt. Det som enligt lagen skilde våldtäkt från andra typer av samlagsbrott var kvinnans icke-samtycke och mannens våld. Definitionen av våldtäkt blir därför inte bara en fråga om att skilja det brottsliga från det obrottsliga utan också att skilja mellan olika typer av brott.

Våldtäktsbrottets historia och historiografi

Våldtäkt har studerats med många olika utgångspunkter och utifrån skiftande perspektiv.⁸⁵ En vattendelare utgör Susan Brownmillers bok från 1975, i vilken hon driver tesen att våldtäkt alltid varit ett maktmedel som män utnyttjat för att upprätthålla patriarkatet.⁸⁶ Brownmiller använder exempel ur historien för att bevisa sin tes och hennes historieskrivning har med rätta kritiserats för att vara både reduktionistisk, biologisk och anakronistisk.⁸⁷

Trots kritiken öppnade Brownmillers analys nya perspektiv och under 1970-talet skedde en omvärdering av våldtäktsbrottet från att ha betraktats som individuella övergrepp begångna av sjuka eller störda män till att ses mer som ett samhällsproblem betingat av kulturella, ekonomiska och sociala faktorer.⁸⁸ Historisk forskning om våldtäkt blev angeläget och många av de verk som skrivits sedan 1970-talet behandlar synen på våldtäkt i relation till en patriarkalisk samhällsordning.⁸⁹

Studier av våldtäkt har förekommit inom historieämnet också vid sidan om den feministiska forskningsfåran. Viktig kunskap om synen på våldtäkt och förekomsten av brottet har bland annat erhållits från social- och rättshistoriskt inriktad forskning där våldtäkt varit en av flera brottskategorier som berörts utifrån frågor om hur rättsväsendet förändrats och hur brottslighet påverkats av olika samhällsfaktorer.⁹⁰ Även om våldtäktsbrottet sällan problematiserats särskilt mycket i dessa studier har de genom sina empiriska iakttagelser bidragit till kunskapen om våldtäkt i olika tider och samhällen.

Hur man har tolkat förekomsten av våldtäkt eller synen på brottet i olika historiska perioder är till stor del färgat av forskarens perspektiv och syftet med undersökningen. Kriminalitetshistoriska och rättshistoriska studier tenderar att betona rättsliga förhållanden, såsom vilket straff våldtäkt renderade och vilka beviskraven var, som viktiga faktorer i synen på våldtäktsbrottet medan författare med ett uttalat feministiskt perspektiv framhåller det ojämlika förhållandet mellan könen som en viktig förklarande faktor.⁹¹

⁸⁵ I avhandlingen uppmärksammas endast forskning som rör historiska förhållanden.

⁸⁶ Brownmiller, 1975, s. 15.

⁸⁷ Se t.ex. Dubinsky, 1993, s. 31, Porter, 1986, Ross & Hartmann, 1978, s. 932 och Saunders, 2001, s. 14.

⁸⁸ Se t.ex. Porter, 1986, Saunders, 2001, s. 5–13 och Wolfthal, 1999, s. 1.

⁸⁹ Se t.ex. Clark, 1987, Dubinsky, 1993 och Wolfthal, 1999.

⁹⁰ Se t.ex. Beattie, 1986, s. 124–132, Hanawalt, 1979, s. 104–110, 153, Rossiaud, 1978, Ruggerio, 1980, Sundin, 1992, s. 340–344 och Österberg & Lindström, 1988, s. 99–101.

⁹¹ Jfr t.ex. Beattie, 1986, s. 124–132 med Chaytor, 1995, eller Sundin, 1992, s. 340–344 med Lövkrona, 1999, s. 80–81.

Oavsett perspektiv ger många forskare en relativt samstämmig bild av synen på våldtäkt i västerländska samhällen under tidigmodern tid. Man har bland annat konstaterat att det fanns en djup klyfta mellan lagarnas hårda bestraffning och stränga fördömande av våldtäkt och tillämpningen av lagarna. I praktiken var det ytterst få kvinnor som anmälde män för våldtäkt och endast en liten del av dem lyckades få fram en fällande dom.⁹² För Englands del har man konstaterat att de flesta anmälningar om våldtäkt som nådde rätterna aldrig ledde till rättegång. De stupade på formaliteter eller ansågs ha så svag bevisning att rättsfunktionärerna inte lät anklagelserna prövas.⁹³

I de engelska, tyska och franska rätterna fanns också en mängd faktorer som verkade mot kvinnorna. Om det fanns minsta misstanke om att offret samtyckt till umgänget föll anklagelsen. Sådana misstankar kunde grunda sig i att den utsatta kvinnan var känd för osedlighet, var bekant med mannen, hade blivit gravid av våldtäkten eller använt fel sorts språk vid rannsakingen. Bakom detta låg föreställningar om att osedliga kvinnor alltid var villiga eller överhuvudtaget otillförlitliga, att bekantskap innebar frivillig intimitet, att det för graviditet krävdes sexuell njutning hos både mannen och kvinnan och att tal om sexuella detaljer krävde sexuell erfarenhet. Rannsakingar om våldtäkt kom ofta att handla mer om den anmälade kvinnans agerande och livsstil än den anklagade mannens. Hur våldtäktsanklagelserna behandlades och bedömdes var alltså betingat av en mängd föreställningar kring kvinnors sexualitet och beteende.⁹⁴

Det fanns också föreställningar kring män som påverkade bedömningen av kvinnornas anklagelser. ”Dekadenta överklasslibertiner” och ”lantliga vildar” är exempel på konstruktioner av stereotypa våldtäktsmän som förekommit i Europa i tidigmodern tid.⁹⁵ Att stereotypa föreställningar om män som våldtar har varit viktiga och att de anklagade männens sociala ställning, etnicitet och ras var faktorer som spelade in i bedömningen av våldtäktsanklagelser har konstaterats av forskare som studerat så vitt skilda samhällen som renässansens Venedig, 1600-talets Connecticut, 1700-talets Paris och 1800-talets Kanada.⁹⁶

De stereotypa bilderna av våldtäktsmän var en del av konstruktionen av samhällsbärande eller dominerande manlighetsideal. Så visar till exempel Anna Clark att en myt om våldtäkt skapades i England kring sekelskiftet 1800 och hur den var en del av medelklassens formering. Mytens bilder av våldtäktsmannen som monster eller överklasslibertin och kvinnan i offentligheten som lösaktigt kontrasterades

⁹² Se t.ex. Bashar, 1983, Beattie, 1974, s. 124–132, Dayton, 1986, s. 112–117, Rublack, 1999, s. 184–185, 239–240 och Vigarello, 2001, s. 9, 13, 15–16, 27–28.

⁹³ Se t.ex. Bashar, 1983, s. 34–37.

⁹⁴ Om förhållandena i: England 1770–1845 se Clark, 1987, kap. 3; Connecticut 1639–1789 se Dayton, 1986, s. 130–131; tyska områden under tidigmodern tid se Rublack, 1999, s. 240–241; Frankrike under l’ancien régime se Vigarello, 2001, 24–57.

⁹⁵ Clark och Vigarello skriver om stereotypa bilder av överklassmän (Clark, 1987, s. 113–127, Vigarello, 2001, s. 67–74). Den ”lantliga vilden” beskrivs av Vigarello (Vigarello, 2001, s. 65–67).

⁹⁶ Dayton, 1986, s. 128, Dubinsky, 1993, s. 164–165, Ruggiero, 1980, s. 85–87 och Vigarello, 2001, s. 17–20.

mot idealen – den ansvarskännande, moraliskt överlägsna medelklassmannen och den tillbakadragna, sexuellt passiva medelklasskvinnan.⁹⁷

Om den anklagade mannen i verkliga våldtäktsmål uppfyllde bilden av den stereotypa våldtäktsmannen eller kunde sägas tillhöra någon marginaliserad grupp kunde han bli fälld – gjorde han det inte var det svårare att fälla honom. I Clarks material från slutet av 1700-talet finns flera våldtäktsanklagelser som gällde husbönders brott mot sina pigor, men ingen ledde till fällande dom.⁹⁸ Det framhölls ofta att det överhuvudtaget var svårt för kvinnor att hävda sin rätt mot män i det tidigmoderna samhället. Laura Gowing skriver:

The legal and social culture of early modern society accorded less credit to women's words than to men's. In the sphere of sexual conduct this was particularly so; women, especially young women and servants, found it hard to make accusations of seduction, assault or rape stick against men.⁹⁹

En mängd omständigheter kunde alltså hindra kvinnor från att anmäla våldtäkt, hindra att anklagelserna hamnade inför rätta eller bidra till att rannsakingen av ett våldtäktsmål slutade med ett fördömande av kvinnan och hennes agerande istället för att mannen fälldes.

Många forskare har varit sysselsatta med att förklara skillnaden mellan lagtexternas hårda fördömande av våldtäkt och rättsinstansernas milda behandling av våldtäktsmän. Vissa kopplar den låga andelen fällande domar till en allmän ovilja att döma brottslingar till hårda straff, i synnerhet dödsstraff. Denna ovilja ska ha varit särskilt stark vid bedömningen av våldtäktsbrott, eftersom bevisningen i sådana mål var ytterst problematisk.¹⁰⁰

Andra menar att skillnaden måste förstås mot bakgrund av att våldtäktsbrottet i de äldre lagarna betraktades som ett skydd för manlig egendom. Hustrurs och döttrars sexualitet hade ett värde för män – ett värde som gick förlorat om de våldtogs – och av den anledningen stadgade lagen hårda straff för våldtäkt. Det var endast då den våldtagna kvinnans make eller far krävde rättslig upprättelse för den förlust *han* lidit som rätterna utdömde hårda straff.¹⁰¹ Behandlingen av våldtäktsanklagelserna har också betraktats som ett uttryck för allmänt kvinnofientliga föreställningar i samhället.¹⁰²

Den franska historikern Georges Vigarello menar att oviljan att döma män för våldtäkt under 1600- och 1700-talet hade tre huvudorsaker. En var att det äldre samhället i allmänhet var våldsamt. Våld var en del av vardagen och samhällsinstitutionerna hade varken viljan eller förmågan att stävja detta våld. En annan orsak var att kvinnan betraktades som syndig och sexuellt otyglad och därför ofta skuldbelades i samband med våldtäktsbrott – av henne själv, människor i hennes

⁹⁷ Clark, 1987, passim.

⁹⁸ Clark, 1987, s. 40–41.

⁹⁹ Gowing, 1996, s. 251.

¹⁰⁰ Se t.ex. Dayton, 1986, s. 115–119, Lindemann, 1984, s. 115–116 och Sundin, 1992, s. 344.

¹⁰¹ Se t.ex. Bashar, 1983, Clark, 1987, s. 6–8, 46–48, och Vigarello, 2001, s. 45–47.

¹⁰² Se t.ex. Porter, 1986.

närhet eller rätterna. Kontakten med våldtäktsmannen, det utomäktenskapliga samlaget, sågs som besudlande och korrumpierande oavsett om det skett med eller mot kvinnans vilja. Den tredje orsaken som Vigarello lyfter fram är att kvinnor inte hade någon egen subjektsposition att anmäla våldtäkt utifrån. Det var först när våldtäkten betraktades utifrån ett egendomsperspektiv – när maken eller fadern stod (som subjekt) bakom anmälningen – som det blev ett brott.¹⁰³

I våldtäktsbrottets historia förutsätts ofta den äldre synen på våldtäkt (som egendomsbrott) ha ersatts av en modernare, där våldtäkt betraktas som ett brott mot kvinnors sexuella självbestämmande och kroppsliga integritet. När och hur den övergången skedde har också intresserat forskarna. Nazife Bashar har, utifrån studier av lagar och rättsprotokoll, förlagt övergången till mitten av 1500-talet för England del. Före 1550 anmäldes våldtäktsbrott främst av människor från överklassen där egendomsaspekten var central. Efter 1550 stod folk från lägre sociala skikt för merparten av anmälningarna.¹⁰⁴

Det finns emellertid fler åsikter om när övergången skedde och vad den karaktäriserades av. Anna Clark hävdar för sin del att synen på våldtäkt i England präglades av egendomsstänkandet ännu på 1700-talet och andra har påvisat ”spår av äldre tänkande” – i betydelsen våldtäkt som egendomsbrott – långt in på 1800-talet.¹⁰⁵

Den engelska historikern Miranda Chaytor menar att en avgörande förändring i synen på våldtäkt inträffade vid 1600-talets mitt. Då blev kvinnors samtycke mer centralt och våldtäkt började betraktas mer som ett brott mot offret än som ett egendomsbrott. Därmed blev också kvinnors moral, oskuldssfullhet och sexualitet viktiga faktorer vid bedömningen av våldtäktsanklagelser. Chaytor ser de välbeställda kvinnornas utträde ur produktionen som en viktig anledning till att de inte längre kunde anmäla våldtäkt. Deras egenvärde låg nu uteslutande i deras sexualiserade kroppar – inte längre i den arbetande kroppen – vilket innebär att de inte kunde säga sig ha blivit våldtagna. De förlorade därmed sitt egenvärde. Kvinnor ur arbetarklassen var, från slutet av 1600-talet, de enda som kunde anklaga någon för våldtäkt med stöd av en gängse uppfattning om våldtäkten som ett egendomsbrott.¹⁰⁶

Georges Vigarello talar inte om ett avgörande brott i synen på våldtäkt utan snarare om en förändringsprocess med många olika inslag. Vigarello menar att förändringens orsaker var flera. Vid sidan om allmänna utvecklingstendenser i samhället, till exempel civiliseringsprocessen beskriven i enlighet med Norbert Elias teori, sekulariseringen av rättstänkandet och upplysningens uppvärdering av individen lyfter han fram mer specifika orsaker som nya lagar, ny medicinsk kunskap och nya rättsliga aktörer som orsaker till att synen på våldtäkt förändrades.¹⁰⁷

¹⁰³ Vigarello, 2001, kap. 1–3.

¹⁰⁴ Bashar, 1983.

¹⁰⁵ Clark, 1987, s. 22–24 och t.ex. Conley, 1986, s. 533–534 och Dubinsky, 1993, s. 22.

¹⁰⁶ Chaytor, 1995, s. 395–397.

¹⁰⁷ Vigarello, 2001, kap. 6–9.

Det finns en tendens att förlägga den avgörande förändringen i synen på våldtäkt till just den tid som respektive forskare studerat. Övergångstänkandet är därtill, enligt min mening, i många avseenden förenklande. Man letar efter en tidpunkt då en avgörande förändring från ett äldre tänkande till ett modernt skett och betraktar ofta förändringen som linjär – från äldre/sämre till modernt/bättre. Frågan är om en sådan förändring överhuvudtaget skett. En reaktion på de alltför reduktionistiska studierna av synen på våldtäkt har kommit de senaste åren. När det gäller medeltida förhållanden har både litteratur- och konstvetare visat på förekomsten av samtidiga men olika och konkurrerande uppfattningar om våldtäkt.¹⁰⁸

Hur olika bilder av män och kvinnor – företrädesvis som våldtäktsmän respektive våldtäktsoffer – påverkade människors ageranden och uttalanden, samt den rättsliga bedömningen av deras handlingar, är ett genomgående tema även i den här avhandlingen. Här är könsperspektivets användbarhet för att tolka såväl manligt som kvinnligt av stor betydelse för undersökningen. Det gäller även könskonstruktionens processuella karaktär där föreställningar både skapas, omskapas och utmanas i en ständig konflikt.

I Sverige finns som nämnts nästan ingen forskning om våldtäkt i äldre tid.¹⁰⁹ Ett undantag utgör Monica Edgrens artikel om könsrelationer och synen på våldtäkt utifrån ett våldtäktsfall från Helsingborg år 1821. Även om artikeln i stor utsträckning handlar om sociala relationer i en svensk 1800-talssmåstad gör hon viktiga observationer när det gäller våldtäkt.

Bland annat lyfter hon fram hur lagen om våldtäkt ”förkönade” kvinnor. Lagen kunde ge kvinnor hedern tillbaka efter ett övergrepp men möjliggjorde också för män att ta ifrån kvinnor hedern vid våldtäkt. När det gäller synen på våldtäkt som ett allvarligt brott betonar hon kvinnans roll i fortplantningen och att kontrollen över kvinnans sexualitet och avkomma garanterade 1800-talets samhällsordning. Edgren resonerar också kring övergången från en äldre lagstiftning till en nyare och framhåller 1864 års lag som ett första steg i riktningen mot en syn på våldtäkt som en kränkning av kvinnans person.¹¹⁰

Flera svenska historiker har berört våldtäktsbrottet i samband med övergripande studier av brottslighet. Så har till exempel Dag Lindström konstaterat att våldtäkt sällan förekommer i domböckerna, att män kunde dömas till döden för våldtäktsbrott och att det fanns motstridiga normer i synen på våldtäkt av prostituerade

¹⁰⁸ Saunders, 2001 och Wolfthal, 1999.

¹⁰⁹ Inom ramen för ett projekt om brottsoffer har Lundahistorikern Eva Bergenlöv just publicerat en artikel som behandlar våldtäktsproblematiken i äldre tid. (Bergenlöv, 2002.) Tyvärr kom denna artikel ut när manuset till den här avhandlingen nästan var färdigställt, så den har inte inarbetats i denna övergripande framställning av forskningsläget. I andra delar av avhandlingen har jag emellertid hänvisat till hennes artikel. Föreställningar om våldtäkt i 1950-talets Stockholm är ämnet för etnologen Simon Ekströms avhandling, som även den publicerades så nyligen att den inte hunnit inarbetats i texten. (Ekström, 2002.) Synen på incest och sexuella övergrepp mot barn, främst på det teoretiska planet, under perioden 1850–1910 har studerats av Åsa Bergenheim (Bergenheim, 1998). Nutida ungdomars syn på våldtäkt behandlas i Stina Jeffners avhandling i sociologi. (Jeffner, 1997.)

¹¹⁰ Edgren, 1997.

kvinnor vid 1600-talets början.¹¹¹ Även Jan Sundin har berört våldtäktsbrottet inom ramen för en undersökning av brott och rättskipning i Sverige. I det stora material han behandlar från olika rättsinstanser 1600–1840 finner han att våldtäkt var ett ytterst sällsynt brott. Som orsaker till den sparsamma förekomsten av våldtäktsbrott lyfter Sundin fram att våldtäkt var svårt att bevisa, att dödsstraffet kunde avskräcka människor från anmälningar samt att offren kunde skam- eller skuldbeläggas i samband med att sexuella övergrepp offentliggjordes. Sundin ser också de hårda beviskraven vid våldtäkt som ett sätt, tillsammans med den i övrigt stränga kontrollen av utomäktenskapligt umgänge, att sätta klara gränser för kvinnornas roller.¹¹²

Våldtäktsbrottet har också berörts i svenska undersökningar med genushistorisk inriktning. I sin avhandling om ogifta mödrar under perioden 1680 till 1880 ser Marie Lindstedt Cronberg att rätten i Torna härad inte hade samma inställning till våldtäkt som vi har idag. Handlingar som utifrån ett nutida perspektiv skulle betraktas som sexuella övergrepp diskuterades inte i termer av våldtäkt på 1600- och 1700-talet. Som tänkbara anledningar till det nämner hon rätternas oro för att ogifta mödrar skulle åberopa våldtäkt för att komma undan straff för lönskaläge och en ovilja hos rätten att rannsaka ärenden som kunde fälla etablerade män till döden.¹¹³ Åsa Karlsson Sjögren som studerat kvinnors rätt i stormaktstidens Gävle tillägger att gränsen mellan legitimt sexuellt umgänge och våldtäkt kanske inte alltid var tydlig för de inblandade och att männen i rätten fann stöd i lagen för en snäv tolkning av våldtäktsbegreppet.¹¹⁴

Etnologen och genusforskaren Inger Lövkrona berör också våldtäkt i sin bok om barnamord i 1700-talets Sverige. Hon menar att flera av de samlag som var upprinnelsen till barnamorden var framtvingade samlag – våldtäkter – även om de inte bedömdes vara det av samtidens rätter eller av de inblandade männen och kvinnorna. Hon framhåller att såväl männen som kvinnorna och rätterna levde med föreställningar om att en kvinnas nej kunde tolkas på olika sätt. Hon menar vidare att männen påverkades av manlighetskonstruktioner som gav dem rätt att förföra kvinnor. Dessa föreställningar var, enligt Lövkrona, så starka att även de kvinnor som blev våldtagna tog på sig skulden själva istället för att anmäla brottet till rätten.¹¹⁵

Lövkronas analys är intressant och vinner mycket på att hon inbegriper konstruktionen av manlighet i diskussionen om utomäktenskaplig sexualitet och barnamord. Hennes påståenden om våldtäkt vittnar emellertid om en oproblematiserad och anakronistisk hållning till begreppet. Även om definitionen av våldtäkt inte skiljer sig så mycket åt mellan 1700-talet och nutiden, så måste resonemang om våldtäkt relateras till det samhälle de existerade i. Lövkrona applicerar

¹¹¹ Österberg & Lindström, 1988, s. 99–101.

¹¹² Sundin, 1992, s. 340–347.

¹¹³ Lindstedt Cronberg, 1997, s. 124–126.

¹¹⁴ Karlsson Sjögren, 1998, s. 170.

¹¹⁵ Lövkrona, 1999, s. 80–81.

en nutida syn på sexuella övergrepp på det tidigmoderna samhället. Det låter sig naturligtvis göras men inte utifrån syftet att förstå 1700-talssamhället. Resultatet blir istället att Lövkrona, precis som Lindstedt Cronberg, konstaterar att synen på våldtäkt inte var densamma i Sverige för 350 år sedan som den är idag.

Att synen på våldtäkt inte var densamma på 1600- och 1700-talen som den är idag är en utgångspunkt för mig, inte ett resultat. Mitt intresse riktar sig mot innehållet i den tidigmoderna synen på våldtäkt och den könsordning i vilken den existerade. Här kan denna avhandling lägga en bit till det pussel som vår kunskap om det tidigmoderna samhällets könsrelationer utgör. Kunskapen om könsrelationer är i sin tur nödvändig för att förstå det tidigmoderna samhället i sin helhet.

Våldtäktsbrottet har ofta lyfts fram i samband med att kvinnornas situation i det tidigmoderna samhället studerats. Rannsakingarna i våldtäktsmål och lagar om våldtäkt är också ett bra material för att studera ramarna för kvinnors liv. En stor del av den här avhandlingen ägnas emellertid åt synen på gärningsmannen, manlighet, våld och manlig sexualitet. Intresserar man sig för könsrelationer är föreställningar om män och manlighet lika viktiga att studera som föreställningar om kvinnor och kvinnlighet. För förståelsen av synen på våldtäkt är föreställningar om båda könen och deras förhållande till våld och sexuellt umgänge av central betydelse.

Våldtäkt – ett ovanligt brott i källorna

Våldtäkt var ett brott som sällan fördes till tingen i det tidigmoderna Sverige. Vid en genomgång av Svea hovrätts utslag i grova brottmål skickade till Örebro länsstyrelse under perioden 1634–1756 finner man att endast fyra av totalt cirka 1600 skrivelser gällde våldtäktsmål.¹¹⁶ Flera olika förklaringar är möjliga till att brottet var så sällsynt i det rättsliga materialet. Den första är naturligtvis att våldtäktsbrott var så ovanliga som källorna visar. Man har emellertid förmodat att det begicks långt fler våldtäkter än de som hamnade i rättsprotokollen.¹¹⁷

En sannolik orsak till att man sällan stöter på våldtäktsbrott i domböckerna är att mörkertalen, det vill säga skillnaden mellan antalet registrerade och antalet begångna brott, var särskilt stora just när det gäller våldtäktsbrott.¹¹⁸ Stora mörkertal kan i allmänhet, när det gäller äldre tid, ha flera orsaker, till exempel att källorna är ofullständiga, att vissa protokoll fattas eller att rättsmaterialet har redigerats på olika sätt. Rättssaker kan också ha lösts utanför rätten genom förlikning eller på annat sätt och av det skälet inte hamnat i domböckerna.¹¹⁹ Det kan också ha

¹¹⁶ Kortregister över Svea hovrätts skrivelser till Örebro länsstyrelse 1634–1756, förvarade på Uppsala landsarkiv.

¹¹⁷ Jfr Lindemann som utifrån en undersökning av våldtäkt i rättsmaterial från 1700-talets Massachusetts drar slutsatsen att den faktiska våldtäktsfrekvensen var mycket låg (Lindemann, 1984, s. 82).

¹¹⁸ Se även Österberg & Lindström, 1988, s. 100, Sundin, 1992, s. 340.

¹¹⁹ Det bör sägas att jag inte sökt våldtäktsmål i några andra rätter än de världsliga. Vid de kyrkliga rätterna – i domkapitlen – kan våldtäktsbrott också ha rannsakats och diskuterats, till exempel som grund för skilsmässa. Om våldtäktsbrott kom upp i officiella kyrkliga sammanhang bör det ha anmälts även till den världsliga rätten. (Detta har skett i ett av målen i min fallsamling, ”Karlskrona 1792”.)

funnits andra instanser, till exempel kyrklig rätt eller skråorganisationer, som handhaft vissa ärenden.¹²⁰

När det gäller våldtäkt tros mörkertalet i hög grad ha påverkats av att kvinnor, av olika skäl, inte anmälde brotten. En viktig orsak till kvinnans beslut att inte anmäla kan ha varit att en rättegång innebar offentlighet och att det förknippades med skam och obehag. Kvinnan kan också ha belagts med skuld av andra eller själv tagit på sig skuld för det inträffade och därför haft svårt att gå till tinget med saken. Om bevisningen var svag var risken stor att hon själv skulle få stå till svars för sitt utomäktenskapliga umgänge på tinget.¹²¹

En analys av de få mål som finns i domböckerna stödjer ovanstående resonemang, bland annat för att endast en del av de våldtäktsanklagelser som behandlades på tingen föregicks av ett aktivt anmälade från offret eller hennes närstående.¹²² Många anklagelser kom istället fram i andra sammanhang. Det hände till exempel att kvinnor berättade att de blivit våldtagna först då de själva ställdes inför rätta misstänkta för att ha haft en utomäktenskaplig förbindelse.¹²³ Ibland uppdragades våldtäktsbrott i samband med att en man stod på tinget anklagad för andra brott.¹²⁴ Sexuella övergrepp mot barn kunde döljas under lång tid för att sedan uppdragas mer eller mindre av en tillfällighet, men inte ens då var det säkert att man valde att tingföra saken.¹²⁵ Uppgifter i källorna talar också för att förlikningar utanför rätten, skamkänslor och svårigheter att bevisa våldtäktsbrott var faktorer som påverkade kvinnor i deras val att inte gå till tings med saken.

I de fall som jag funnit i domböckerna finns även uppgifter som tyder på att offret och gärningsmannen, eller människor omkring dem, ofta försökte förlikas istället för att föra saken inför rätta. Det kunde ske genom en ekonomisk uppgörelse och försök till sådana förlikningar omnämns även i ärenden som sedermera hamnade inför rätta.¹²⁶ I enstaka fall hände det att parterna uppmanades av rätten att förlikas eller att redan ingångna förlikningar fastställdes av rätten.¹²⁷ Ett annat sätt att förlikas var att gärningsmannen gifte sig med offret, ett förfarande som kommer att behandlas närmare i avhandlingen.

Att våldtäkt sällan förekom i domböckerna är något som i hög grad präglar insamlandet av källmaterial till föreliggande undersökning. Innan jag går in på

¹²⁰ Österberg & Lindström, 1988, s. 72.

¹²¹ Se även Sundin, 1992, s. 342, 344 och Österberg, 1983, s. 13.

¹²² När det gällde vuxna ogifta kvinnor kom knappt hälften av fallen i fallsamlingen till rättens kännedom genom offrets eller hennes närståendes aktiva anmälan.

¹²³ Se t.ex. "Åbo 1635 I", "Fryksdal 1671" och "Skåning 1760".

¹²⁴ Se t.ex. "Stockholm 1616 II" och "Arjeplog 1723".

¹²⁵ Se t.ex. "Stockholm 1616 II" och "Ingelstad 1735".

¹²⁶ Se t.ex. "Falun 1680", "Åkerbo 1754" och "Sunnerbo 1792".

¹²⁷ Se t.ex. "Vendel 1626", "Harkås 1664" och "Skåning 1707". Huruvida förlikningar var vanliga eller ej i det tidigmoderna samhället och om de var integrerade i den gängse verksamheten på tinget eller ingicks vid sidan om den officiella rättsskipningen har varit föremål för forskning både i Sverige och det kontinentala Europa. (Se senast Sörlin, under utgivning.) När det gäller våldtäkt omtalas förlikningsförsök som gjorts utanför rätten samtidigt som förlikning alltså kunde ske i rätten, eller under rättens överinseende.

rättsprotokollen, ska emellertid några ord sägas om det övriga källmaterialet – lagar, lagförarbeten och laguttolkningar.

De lagar som gällde under den studerade perioden var Kristoffers landslag, Magnus Erikssons stadslag och 1734 års lag.¹²⁸ Magnus Erikssons lands- och stadslag anses ha tillkommit ungefär vid 1300-talets mitt och Kristoffers landslag ses i princip som en reviderad och stadfäst (1442) version av Magnus Erikssons landslag. Lands- och stadslagarna var alltså vid ingången av min undersökningsperiod redan gamla och till viss del föråldrade, vilket man också var medveten om i samtiden. Under 1600- och 1700-talet kompletterades lagarna med en mängd förordningar.¹²⁹

Redan i början av 1600-talet initierades försök att skapa nya lagsamlingar men utan resultat.¹³⁰ Som ett led i försöken att göra rättskipningen i landet så enhetlig som möjligt lät Karl IX ändå trycka de gamla lagarna. Det gällde såväl lands- och stadslagen som de olika landskapslagarna som kom ut i tryck under 1600-talet.¹³¹ Efter en rad försök att skapa en ny lag tillsattes år 1686 den lagkommission vars arbete skulle resultera i 1734 års lag.¹³² Den nya lagen kodifierade i princip rådande praxis och har därför karaktäriserats som relativt konservativ.¹³³

I slutet av 1500- och början av 1600-talet intensifierades kampen mot sådana brott och synder som ansågs bryta mot Guds lag, det vill säga den mosaiska lagen. Våldtäkt fanns bland de brott som räknades upp i Erik XIV:s patent om högmålsaker från år 1563. Gudshädelse, mord, hor, tidelag, våldtäkt med flera brott beskrevs i patentet som gärningar som inte kunde sonas med böter utan ovillkorligen skulle leda till dödsstraff. Den underliggande tanken var att brott mot Guds lag skulle vända Guds vrede mot landet eller bygden om förövaren tilläts leva.¹³⁴

Förutom i de övergripande lagarna återfanns stadganden om våldtäkt i andra rättsliga dokument från 1500- och 1600-talen, till exempel i gårdsrätter och krigsartiklar.¹³⁵ För 1700-talets del är naturligtvis 1734 års lag en viktig källa, liksom de förordningar där lagen förtydligades eller förändrades. Från 1700-talet finns också flera kommenterade lagutgåvor. Petter Abrahamssons kommenterade utgåva av Kristoffers landslag utgavs först 1702 och sedan i en väsentligt utökad

¹²⁸ De lagutgåvor som använts för referat och citat är Åke Holmbäck och Elias Wesséns nusvenska tolkningar av landskapslagarna och Magnus Erikssons lands- och stadslag (även de ändringar som gjorts i landslagen och som stadfästes som KrLL finns återgivna i Holmbäck och Wesséns utgåva av MELL). 1734 års lag citeras ur en faksimilutgåva från 1984. (Se Käll- och litteraturförteckningen, Tryckta källor.)

¹²⁹ Inger, 1997, s. 73–74.

¹³⁰ Två lagförslag från 1600-talets första årtionden finns publicerade (Lagförslag i Carl den niondes tid).

¹³¹ Modéer, 1997, s. 96–97.

¹³² Modéer, 1997, s. 103–110. Källor från 1686 års lagkommissions arbete finns i *Förarbetena till Sveriges rikets lag 1696–1736* (Förarbetena), utgivna av Wilhelm Sjögren.

¹³³ Inger, 1997, s. 132, Modéer, 1997, s. 106–109.

¹³⁴ Patent om högmåls saker, daterat Stockholm den 1 maj Anno 1563, återgivet i: Schmedeman, 1706, s. 47–50. (För en närmare beskrivning av brott mot ”Guds lag”, se Liliequist, 1992, s. 28–29.)

¹³⁵ Se t.ex. Hertig Carls Gårdsrätt av år 1590, § 23, i: Schmedeman, 1706, s. 98, Gustav Adolfs krigsartiklar av år 1621, § 88, i: Schmedeman, 1706, s. 206.

version 1726.¹³⁶ Abrahamsson betraktas som en av de främsta rättsexperterna i Sverige i början av 1700-talet. År 1756 utgav David Nehrman (adlad Ehrenstråhle), professor i romersk och svensk rätt i Lund, ut kommentarer till 1734 års lag.¹³⁷ Kommersrådet Johan Albrecht Flintberg är författare till de lagkommentarer som jag använt för 1700-talets senare del. Hans ”Lagfahrenheit-Bibliothek” utkom i sex band mellan 1796 och 1807.¹³⁸

Prejudikat har inte haft så stor betydelse inom svenskt rättsväsende som i vissa andra länder, men de kommenterade utgåvorna av lagarna innehöll ofta referenser till fall som avdömts i de högre rättsinstanserna. Samlingar av sådana fall är intressanta, dels för att de tjänat som exempelmaterial för domare, dels för att de kan ha använts i arbetet med den nya lagens utformande.¹³⁹ Tyvärr är de inte så lätta att finna. Förutom de fall som nämns i de tryckta lagkommentarerna har jag sökt efter prejudikatssamlingar på arkiven. Den samling som är mest omfattande när det gäller våldtäktsbrott är Magnus Becchius (adlad Palmcrantz) juridiska samling, troligen tillkommen under 1690-talet.¹⁴⁰

Det huvudsakliga och mest omfattande källmaterialet som används i denna studie är rättsprotokoll som rör anklagelser om våldtäkt. Insamlingen av fall har tagit mycket tid i anspråk, vilket framför allt beror på det redan betonade förhållandet att våldtäktsbrott mycket sällan förekom i domböckerna. Mina sökningar efter våldtäktsfall har skett utifrån vissa principer i olika typer av handlingar. Sökningsresultatet, knappt två hundra fall, har sammanställts och refereras till som *fallsamlingen*.

I urvalet av fall har jag utgått från *anklagelser* om våldtäkt.¹⁴¹ Det innebär exempelvis att jag samlat in ett flertal fall där anklagelsen inte har lett till fällande dom och enstaka mål där anklagelsen om våldtäkt överhuvudtaget inte behandlas. Att en anklagelse om våldtäkt förts fram, som en anmälan till rätten eller i samband med rannsakingen av något annat brott, har varit vägledande. Urvalsprincipen har en viktig poäng eftersom frågan bland annat är vad man kunde avse med begreppet våldtäkt och vad som påverkade utslagen. De mål, där en anklagelse om våldtäkt fördes fram, men inte ledde till fällande dom är i det avseendet lika informativa och nödvändiga att studera som mål där den anklagade mannen fälldes.

Det finns tyvärr inga enkla sätt att söka efter mål av en viss typ i den enorma mängden bevarade domböcker. Min sökning har skett på flera sätt. För det första

¹³⁶ Abrahamsson, 1726.

¹³⁷ Nehrman, 1756.

¹³⁸ Flintberg, 1803. Uppgifterna om verkens författare är hämtade ur Inger, 1997, s. 69, 130.

¹³⁹ Modéer, 1997, s. 93.

¹⁴⁰ Becchius var bland annat assessor i Svea hovrätt och sekreterare i lagkommissionen.

¹⁴¹ Ibland kan det vara svårt att veta om anklagelsen handlar om våldtäkt eller något annat eftersom termerna man använde vid våldtäkt var olika. I fall där jag varit osäker och begreppet våldtäkt inte använts har fall där rätten explicit gjort hänvisningar till lagarna om våldtäkt inbegripits i fallsamlingen.

har det tryckta domboksmaterialet från 1600- och 1700-talet genomsökts.¹⁴² De register över Svea hovrätts brev till länsstyrelserna i Gävleborgs, Kopparbergs, Uppsala, Västmanlands och Örebro län som finns på Uppsala landsarkiv har använts. De täcker ungefär perioden 1630 till 1730. Göta hovrätts Criminalia-serie med sakregister och förteckningar över kungliga brev till Göta hovrätt är andra vägar som har utnyttjats, så också några få prejudikatsamlingar. Vid Göta hovrätt har också brottmålsdiarier, framför allt från 1700-talet, fungerat som ingång i arkivet. På motsvarande sätt har fall sökts i volymer (utan sakregister) av Svea hovrätts brev till länsstyrelserna i Uppsala landsarkivs upptagningsområde.¹⁴³

Resultatet av de sökningar som nämnts är att jag i de tryckta domböckerna funnit underrättsprotokoll i våldtäktsärenden, medan hovrättens eller kunglig Maj:ts utslag i våldtäktsmål varit frukten av sökningarna i Göta hovrätts arkiv och i Svea hovrätts brev. Jag har, i möjligaste mån, sökt efter mer material i varje enskilt fall. Om jag exempelvis funnit protokoll från en underrätt har jag sökt efter protokoll och/eller utslag i ärendet på hovrättsnivå och i vissa fall även i justitierevisionen. Sökningen har också skett i motsatt riktning. Utslag från hovrätten ger en väg in i underrättens domböcker eftersom datum för domen oftast anges liksom ett datum för att söka i justitierevisionens arkiv om ärendet behandlats där.

Mitt sätt att söka rättsfall har påverkat urvalet av mål som finns i min fallsamling. Eftersom jag i stor utsträckning letat fall i hovrätternas material har jag framför allt kommit åt sådana mål som förts vidare till hovrätten. Underrätterna var förvisso skyldiga att underställa hovrätten alla domar som gällde våldtäkt, men mina sökvägar kan ha påverkat källurvalet så att jag i större utsträckning funnit mål där våldtäktsanklagelsen tagits på allvar och behandlats seriöst än mål där anklagelser funnits men inte beaktats av rätten. Man kan tänka sig att en sökning via underrättsdomböcker kunnat ge mig fler fall där anklagelser om våldtäkt förts fram i samband med andra brott, till exempel lönskaläge eller hor, men utan att det ledde till någon ändring av brottsrubriceringen.¹⁴⁴ Den typen av fall

¹⁴² En förteckning över de tryckta domböcker som genomsökts finns i bilaga 2. Tretton av fallen i det tryckta domboksmaterialet finns endast i refererad form, eller i tryckta versioner där det inte framgår om texten är en ordagrann avskrift av domboken eller en tillrättalagd text. De är: Kläppinge 1620, Ramsätra 1622, Sjuhundra 1647, Kärr 1649, Själevad 1670, Fryksdal 1671, Allbo 1707, Allbo 1709, Eksås 1715, Lycksele okänt årtal, Arjeplog 1723, Mark 1736, Skåning 1760.

¹⁴³ En närmare redogörelse för vilka arkiv och volymer som jag letat igenom finns i bilaga 3.

¹⁴⁴ Det är betydelsefullt att säkerställa att sökmetoderna inte har påverkat karaktären på fallsamlingen i allt för hög grad. Om så vore fallet skulle det vara vanskligt att dra slutsatser om förändringar över tid. En tänkbar skillnad mellan fall som hittats via underrätts- respektive överrättsmaterial är att överrättsmaterialet karaktäriseras av allvarligare brott, mer framgångsrika anklagelser som underrätterna behandlat seriöst. För att kontrollera detta har jag delat upp fallen efter sökväg och räknat ut hur stor del som ledde till fällande dom för våldtäkt. När det gäller mål hittade via underrätternas domböcker eller andra tryckta (underrätts-)källor ledde ca 36 % (13/36) till fällande dom för våldtäkt. Motsvarande andel för mål funna genom överrättsmaterial är 38 % (58/154). Det finns således, avseende andelen anklagelser som ledde till fällande dom för våldtäkt, ingen större skillnad mellan de båda grupperna.

förekommer emellertid ändå i fallsamlingen. Några av dessa har jag funnit genom sökning i underrättsmaterial men även en hel del sådana mål gick vidare till hovrätten.

De fall som samlats in är av skiftande omfång och karaktär. Några består endast av några få rader i en dombok, eller ett kort referat av händelseförloppet och hovrättens utslag i ett hovrättsbrev. Andra fall fyller sida efter sida i olika typer av arkiv. De flesta fall befinner sig kvantitetsmässigt någonstans däremellan. Materialet innehåller oftast uppgifter om den anklagade mannens och offrets namn, bostadsort och någon sorts beteckning som till exempel bonde, piga eller soldat. Någonstans framkommer att det finns en anklagelse om våldtäkt eller brott mot kvinnofriden – det kan vara i rubriceringen av ärendet eller först då domen ges och ärendet relateras till lagen.

Vad fallen innehåller utöver detta varierar. I vissa fall krävdes inga längre utredningar eller vittnesförhör och protokollen kunde vara mycket kortfattade. I andra fall var målet omtvistat vilket kunde leda till komplicerade rättegångar och långa protokoll. Underrättens rannsaking och dom underställdes hovrätten. Hovrätten tog som regel ställning till målet utifrån underrättens protokoll även om det hände att man kallade till sig parterna för förhör.¹⁴⁵ Hovrättens utslag, som skickades till länsstyrelsen, innehöll nästan alltid ett referat av underrättens protokoll – mer eller mindre utförligt och redigerat. Därefter följde hovrättens utslag i ärendet vilket ibland förseddes med en utförlig motivering där de omständigheter som varit avgörande för hovrättens ställningstagande togs upp.

Ibland tyckte sig inte hovrätten kunna fälla någon dom. Det kunde vara när den inte fann något tillämpligt lagrum, när man ville mildra en dom eller när ledamöterna i hovrätten var oense om hur man skulle döma. Handlingarna i ärendet skickades då vidare till kunglig Maj:t (under större delen av min undersökningsperiod detsamma som justitierevisionen) tillsammans med ett brev från hovrätten, i vilket man redogjorde för sina svårigheter att döma och eventuella meningsskiljaktigheter. Ärendet föredrogs sedan för justitierådet som dömde i målet. Om straff utdömts verkställdes det av vederbörande lokala myndigheter. I vissa länsstyrelser arkiv finns noteringar i anslutning till hovrättens utslag om när och hur straffen verkställdes.

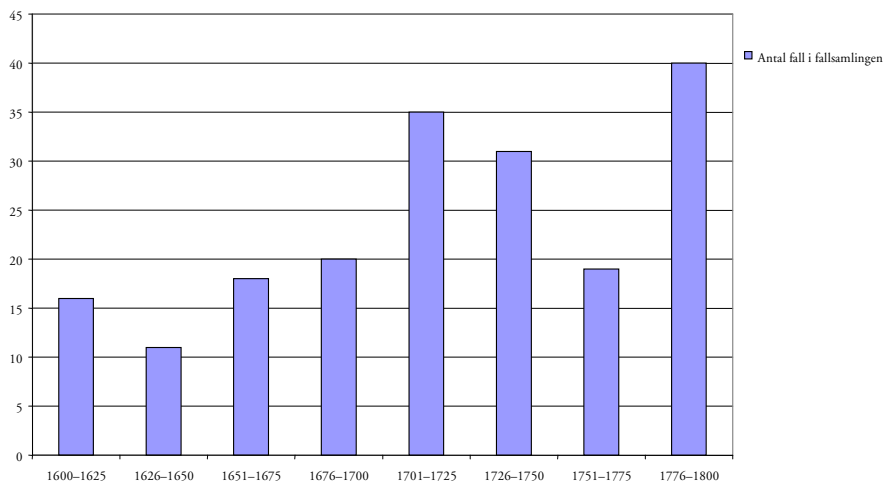
Mina sökningar har resulterat i 190 fall, vilka utgör underlaget för studiet av synen på våldtäkt i rättsprotokoll. Fallen är relativt jämnt fördelade över undersökningsperioden. (Se diagram 1.)

Sökningen efter fall har skett i material från hela Sverige, den finska rikshalvan inkluderad.¹⁴⁶ När det gäller fallens geografiska fördelning finns således en bra spridning. Diagram 2 visar fallens fördelning efter Svea, Göta respektive Åbo hovrätts upptagningsområden.

¹⁴⁵ Se t.ex. "Rönö 1718".

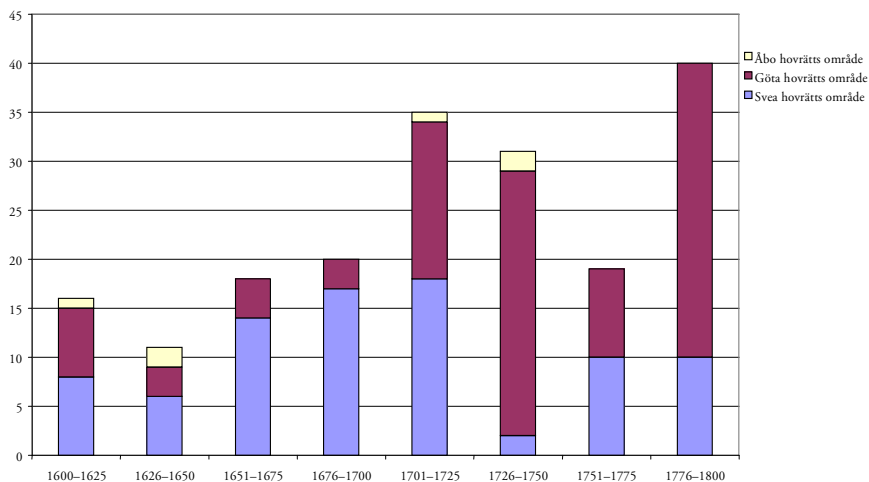
¹⁴⁶ På Riksarkivet i Helsingfors finns ett sakregister till underrätternas domboksmaterial. Registret är på finska och med hjälp av arkivets personal har jag sökt efter våldtäkts- och/eller kvinnofridsbrott. Tyvärr kunde inga sådana mål hittas via registret. De mål från Åbo hovrätt som finns med i undersökningen har hittats dels via Åbo rådhusrätts tryckta domböcker, dels genom justitierevisionens arkiv.

Diagram 1. Fallens fördelning över undersökningsperioden

Jag har inte sett några systematiska skillnader i behandlingen av våldtäktsanklagelser mellan de olika hovrätterna så den något ojämna fördelningen av fall från olika hovrätter vållar inga större bekymmer. Att fördelningen inte är jämnare har bland annat att göra med svårigheterna att hitta fall och hur ingångarna i de olika arkiven sett ut och varierat över tid.

Diagram 2. Fallens fördelning över tid och efter hovrättsområde

Man kan förmoda att synen på våldtäkt och behandlingen av våldtäktsmål varierade inom den svenska rättssfären. När det gäller bland annat andelen barn avlade

utanför (eller före) äktenskapet har man påvisat betydande regionala skillnader, vilket rimligen kan kopplas till skilda normer och föreställningar kring utomäktenskapligt sexuellt umgänge.¹⁴⁷ I den här undersökningen kommer emellertid inga systematiska jämförelser att göras mellan olika regioner, eller mellan landsbygd och städer. Antalet fall är för litet för sådana jämförelser.

Som jag tidigare nämnt har jag försökt hitta protokoll gällande samma mål från olika rätter. I cirka 46 % (87/190) av fallen har jag tillgång till underrättsprotokoll, i cirka 84 % (160/190) till hovrätternas utslag.¹⁴⁸ I 13 % (25/190) av fallen har jag material även från någon central instans. Det kan vara från justitierevisionen eller från prejudikatssamlingar som refererar omständigheterna i målet och den högsta instansens dom. I sex mål finns material från samtliga nivåer medan jag funnit material från både underrätten och hovrätten i drygt 50 fall.

En förteckning över fallsamlingen finns i bilaga 1. Där ges också fullständiga källhänvisningar. I noterna används av utrymmeskäl förkortningar då jag hänvisar till enskilda fall.¹⁴⁹ Förkortningen består av årtalet då fallet behandlades och platsen, till exempel ”Åkerbo 1754”. I fallförteckningen återfinns samma förkortningar i bokstavsordning.

Berättelser om våldtäkt – metodiska utgångspunkter

Som historiker är man begränsad av, eller utelämnad till, sitt källmaterial. I mitt fall handlar det för det första om att den syn på våldtäkt som jag kommer åt bara är den som finns representerad i de rättsliga källorna. För det andra inskränks undersökningen av de begränsningar som finns i rättsprotokollen som källor.

Domböckers och rättsprotokolls egenskaper har diskuterats flitigt i samband med att rättsliga källor allt oftare används som underlag för historiska undersökningar. Å ena sidan framhålls att domböcker ger forskaren möjlighet att förstå och tolka vanliga människors liv och bekymmer på ett sätt som andra källor från den tidigmoderna perioden inte tillåter. Å andra sidan pekar man på farorna med att ta det som står i protokollen som en fullständig beskrivning av vad som hänt i ”verkligheten”.¹⁵⁰

Man måste således beakta att protokollen är strukturerade efter sin samtida funktion, det vill säga att de refererar innehållet i ett rättsärende så att det begrippliggör och legitimerar rättsens utslag. Om man är ute efter de händelser som finns

¹⁴⁷ Se Lindstedt Cronberg, 1997, s. 192–204, och där anförd litteratur.

¹⁴⁸ Det material som innehåller hovrättsens utslag är av mycket varierande karaktär. Ofta handlar det om hovrättsens resolutioner. De är ofta relativt fylliga och kan innehålla referat av underrättsens protokoll, hovrättsens motiv till sin dom samt själva domen. Men det förekommer också att resolutionerna är ytterst kortfattade och endast innehåller formella uppgifter, brottsrubricering och dom. Annat material från hovrätterna som använts är bland annat brev till kunglig Maj:t och protokoll.

¹⁴⁹ Då referenser ges till mål som *inte* finns i fallsamlingen ges dock fullständiga källhänvisningar i noterna.

¹⁵⁰ Se t.ex. Oja, 1999, s. 127–128, Sogner, 1997, Sörlin, under utgivning, och Ågren, 1998, s. 77–79.

bakom rättsförhandlingarna kan det innebära problem.¹⁵¹ Utifrån min frågeställning, om *synen på våldtäkt* och föreställningar om våld och sexualitet, är rättsprotokollens överensstämmelse med hur brottet verkligen begicks mindre viktigt. Snarare är domböckerna, som Linda Oja uttrycker det: ”ett mycket lämpligt källmaterial när man söker efter föreställningar och uppfattningar hos olika sociala grupper i äldre tid.”¹⁵²

Jag ser, i linje med den nya kulturhistorien och den historisk-antropologiska metoden, rättsprotokollen som ”text” och undersöker vad denna text säger om synen på våldtäktsbrott och människors föreställningar om våld och sexuellt umgänge. Texterna består av olika berättelser och de har en framträdande roll i min analys.¹⁵³

För det första kan protokollet i våldtäktsmål ses som en sorts berättelser i sin helhet. De inleddes som andra rättsmål med uppgifter om vilken sorts brott som angivits och vilka de inblandade parterna var. Därefter följde en redogörelse för rannsakingen. Parternas berättelser om händelseförloppet, den anklagades inställning i skuldfrågan och vittnesmål var sådant som ofta togs upp. Ibland förekom in-tyganden av olika slag, skriftliga och/eller muntliga. Det kunde vara utlåtanden om offrets skador, prästers redogörelse för parternas vandel och kristendoms-kunskaper eller den närvarande allmogens uttalanden om en persons anseende. Den berättelse som hela rättsprotokollet utgjorde avslutades vanligtvis med att rätten gav sin dom.

Utifrån de övergripande berättelserna, våldtäktsmålen i sin helhet, kan viktig kunskap inhämtas. Det gäller bland annat hur rätterna motiverade sina domar, vilka omständigheter de ansåg var betydelsefulla och vilka frågor de ansåg måste utredas innan de kunde fälla sin dom. Rannsakingarna i sin helhet och i synnerhet den avslutande delen där rätten ofta gjorde en sammanfattning av innehållet som bakgrund till sitt ställningstagande är viktiga källor till de samband som rätterna utgick ifrån och samtidigt konsoliderade i sitt utslag. Här kunde berättelsen till och med få en didaktisk eller sedelärande funktion.

Hovrätternas behandling av underrätternas uppgifter är också givande. Ibland var inte hovrätterna nöjda med underrätternas rannsakingar utan krävde att vissa omständigheter skulle utredas ytterligare. Det hände också att hovrätterna gjorde väsentliga omvärderingar av viktiga fakta i målen. Underrätten kunde exempelvis se en kvinnas agerande i en viss situation som stöd för hennes ovilja till sexuellt umgänge med gärningsmannen medan hovrätten betraktade agerandet som det motsatta. Att målen i fallsamlingen följts upp i olika rättsinstanser

¹⁵¹ Detta gäller framför allt kvantitativt inriktade studier där klassificering av brott är viktig och sker utifrån abstrakta kategorier som till exempel våldsbrott, sedlighetsbrott och egendomsbrott. Kvalitativa undersökningar visar ofta att tidigmoderna rättsärenden sällan låter sig infogas i den typen av kategorier – många ärenden innehöll inslag av flera kategorier eller andra än vad brottsrubriceringen antyder. (Se t.ex. Sandmo, 1992, s. 127–130.)

¹⁵² Oja, 1999, s. 127.

¹⁵³ För ett liknande angreppssätt och synen på rättsprotokollen som ”text” och berättelser, se t.ex. Andersson, 1998, s. 48, Gowing, 1996, kap. 7, ssk. s. 232–233, Sandmo, 1999, s. 92–94 och Telste, 1997.

har alltså många analytiska fördelar. Det ger framför allt en inblick i vad som var omtvistat i samtiden och vilka tolkningsmöjligheter som fanns.

För det andra finns mer specifika berättelser i rättsprotokollen. Det är framför allt offrens återgivande av händelseförloppet, men också de anklagade männens berättelser om vad som hänt. Även i vittnesmålen fanns mer eller mindre utvecklade berättelser om vad som hänt vid, eller i anslutning till, brottstillfället. Flera forskare har, när det gäller den här sortens berättelser i protokollen, menat att skrivarens påverkan inte varit så omfattande. Dennes nedtecknande av aktörernas utsagor bör inte ha skilt sig så mycket från vad som verkligen sagts vid rannsakingen. Vittnesmål lästes ofta upp och godkändes av vittnet efter att det skrivits ned. Ibland förekommer även formuleringar som klargör att skrivaren verkligen följt aktörens utsagor i detalj. Det hände också att vittnesmål eller partsinlagor inkom till rätten i skriftlig form och då antingen lades in i domboken eller skrevs av ordagrant. Var vittnesmålen viktiga krävdes dock ofta att vittnet kom till tinget och intygade riktigheten i de skriftliga dokumenten.¹⁵⁴

Även om det finns mycket som talar för att skrivaren inte kunde förvanska vittnens och andras uttalanden på tinget, var det ändå han som valde vad som skulle föras till protokollet. Delar av vittnesmål, parternas berättelser eller händelser på tingen, skrevs med stor sannolikhet aldrig ned och kommer följaktligen aldrig till forskarens kännedom. Det betyder emellertid inte att det är meningslöst att studera det som protokollfördes. Om man lämnar frågan kring hur själva protokollet skiljer sig från vad som hände på tinget kommer man in på en annan viktig fråga i förhållande till analysen av berättelser. Det är vad som styrde människorna i det de sade och gjorde på tinget.

Medeltidshistorikern Barbara Hanawalt jämför i en artikel från 1998 tre olika versioner av en 1300-talsberättelse om våldtäkt; den utsatta flickans, den anklagade mannens och rättens. Flickans berättelse påverkades, enligt Hanawalt, av de krav som fanns i lag, förordningar och praxis gällande våldtäktsanklagelser. Berättelsen innehöll till exempel uppgifter om hur mannens närmanden bröt hennes dagliga rutiner, att hon gjort motstånd och blivit skadad. Utöver detta menar Hanawalt att berättelserna påverkades av något hon kallar "an additional body of unofficial male folklore". Hon syftar då på andra föreställningar som existerade kring våldtäkt, till exempel tanken att kvinnor inte kunde bli gravida till följd av våldtäkt eller uppfattningen att kvinnor anklagade män för våldtäkt för att tvinga dem till äktenskap.¹⁵⁵

¹⁵⁴ Se t.ex. Andersson, 1998, s. 47, Lindstedt Cronberg, 1997, s. 38. En omfattande rättegång i Stockholm år 1616 vittnar om att det ändå kan finnas anledning att tvivla på protokollens och andra skriftliga dokumentens överensstämmelse med vad som skett i och utanför rätten. Där anklagade både kårande- och svarandeparten varandra för att ha mutat vittnen och ljugit inför rätten. Den ena parten hävdade också att protokollet från Stockholms rådhusrätt inte korrekt återgav vad som sagts i rätten. (Se hovrättshandlingarna i "Stockholm 1616 II".) Det finns också exempel på att vittnen som kallats till rätten för att under ed bekräfta riktigheten i tidigare inlämnade skriftliga vittnesmål då inte kunnat intyga att de var riktiga. (Se t.ex. "Eskilstuna 1722".)

¹⁵⁵ Hanawalt, 1998, kap. 8, citat s. 126.

Den anklagade mannens version av händelseförloppet behövde inte skilja sig så mycket från offrets men var ändå annorlunda, eller med Hanawalts ord: "he or she [den anklagade] may twist the facts around, thereby exculpating him or herself".¹⁵⁶ För andra än de inblandade, kunde berättelsen struktureras av andra motiv, till exempel didaktiska sådana. Rättens berättelser om våldtäkt kunde därför byggas upp som en sorts sedelärande historier.¹⁵⁷

Rättsprotokollen och återgivandet av olika aktörers vittnesmål saknar inte heller retoriska, eller ibland rent av litterära, inslag.¹⁵⁸ I ett rättsprotokoll från Tuna socken 1679 stöter man till exempel på de klassiska tretalen när man läser att den anklagade mannen "slagit", "stött" och "hotat" sitt offer, samt att han hade "trugats", "slängt" och "kastat" med henne.¹⁵⁹ I ett protokoll från mitten av 1700-talet är inledningen på en pigas våldtäktsberättelse uppbyggd ungefär som en saga, i vilken hon berättar hur hon tre gånger utsattes för närmanden som hon avvärjde på olika sätt.¹⁶⁰ De roller parterna hade i rätten – som anklagare och försvarare – inbjöd också till mer eller mindre regelmässiga inslag i deras argumentation. Det är emellertid omöjligt att veta vilken upphovspersonen till de retoriska vändningarna var. Många skrivare följde säkert vedertagna berättartekniker när de mindes och skrev ned protokollen, men det är även rimligt att tänka sig att parternas muntliga berättande följde vissa konventioner.¹⁶¹

Hanawalt anser att det är möjligt att identifiera våldtäktsoffrets "röst" i det medeltida engelska rättsmaterialet, men betonar att det måste ske under beaktande av hur berättelsen påverkades av andra faktorer än de händelser offret varit med om. Om man inte är ute efter att fastställa vad som verkligen hänt i det konkreta fallet, utan efter att rekonstruera synen på våldtäkt och de olika normer och föreställningar som låg bakom den, är jämförelsen mellan olika versioner av ett och samma händelseförlopp en utmärkt metod. Det huvudsakliga syftet med berättelserna – för offrets del att bevisa mannens skuld, för den anklagade att klara sig undan anklagelsen och för rätten att motivera sin dom samt kanske att ge ett sedelärande exempel – blir en metodisk fördel istället för en begränsning i materialet.

Miranda Chaytor utgår i en artikel om våldtäkt i 1600-talets England från att berättelser om våldtäkt främst formades av de utsatta kvinnornas subjektiva erfarenheter av brottet. Centralt för hennes resonemang är hennes syn på berättelserna:

¹⁵⁶ Hanawalt, 1998, s. 125, Gowing, 1996, s. 236–237.

¹⁵⁷ Hanawalt, 1998, kap. 8. Denna aspekt av rättsliga berättelser om våldtäkt ser också Georges Vigarello i material från 1600-talets Frankrike och Karen Dubinsky i Ontario kring sekelskiftet 1900. (Vigarello, 2001, s. 15, 110, Dubinsky, 1993, s. 90.)

¹⁵⁸ För resonemang kring rättsliga våldtäktsberättelsers retoriska drag och litterära innehåll, se Gravdal, 1991, s. 135–140. Se även Gowing, 1996, s. 235–239.

¹⁵⁹ "Tuna 1679". (Citrat ur rättsprotokoll hållet vid laga ting i Tuna sockenstuga 3/7 1679.)

¹⁶⁰ "Ulleråker 1763".

¹⁶¹ Att vittnens och anklagade personers berättelser följde vissa grundläggande muntliga berättartekniker framhålls av Laura Gowing i hennes studier av kyrkorättsligt material från London 1570–1640 (Gowing, 1996, kap. 7).

Depositions are not straightforward descriptions of everyday life. They are selective, subjective; stories told in the shadow of a specific event: the killing of a child, a theft, a witchcraft accusation, a slander, a rape.¹⁶²

Berättandet styrdes enligt Chaytor till stor del av psykologiska processer som endast till viss del var medvetna och kvinnors tal om avbrutna sysslor, rivna kläder och liknande var symboliska uttryck för deras upplevelser av övergrepp.¹⁶³

Garthine Walker kritiserar Chaytor för hennes psykologiserande syn på offrens berättelser. Man kan, enligt Walker, inte förutsätta att 1600-talets kvinnor upplevde sexuella övergrepp på samma sätt som dagens kvinnor. Det som för nutida kvinnor innebär psykiska trauman behöver inte ha inneburit det för äldre tiders kvinnor.¹⁶⁴

Walker föreslår istället en mer språklig, diskurs- och samhällsorienterad tolkning av våldtäktsoffrens berättelser. Hon skriver:

Accounts of subjective, personal experiences are produced and made sense of within available collective, cultural meanings. In constructing an incident as rape or not-rape, an individual drew upon a discursive repertoire of concepts, schemas, scripts, and vocabulary.¹⁶⁵

Precis som Hanawalt betonar Walker berättelsernas tillkomstsituation och menar att de i första hand var ”rättsliga”. De krav och förväntningar som lag och praxis ställde på berättelserna präglade till och med tal om våldtäkt utanför rätten. Offrens tal om avbrutna sysslor, rivna kläder och skador bottnade enligt Walker i beviskraven för våldtäkt. Hon framhäver också åhörarnas betydelse för hur berättelserna gestaltade sig. Åhörarna var män vilket bland annat kunde göra det svårt för kvinnor att tala om brottets sexuella moment. Utöver det menar Walker att individerna kunde ha komplexa motiv för hur de lade upp sina berättelser, till exempel rädsla för hämnd, oro för ryktesspridning eller särskilda känslor för gärningsmannen.¹⁶⁶

Trots oenigheten mellan Chaytor och Walker har deras, och Hanawalts, analysmetoder stora likheter. De intresserar sig för berättelser om våldtäkt, kanske i första hand våldtäktsoffrens berättelser, men även andras, och söker i dem svar på frågor kring synen på våldtäkt och föreställningar om kön, våld och sexualitet. Chaytor låter kvinnors ”omedvetna” få större utrymme men poängterar samtidigt att hennes inspiration från psykoanalysen leder till kunskap om kulturen, inte individen:

To look for exclusions, for the thoughts which the narratives refused to accommodate, which were resisted within them, displaced, is to look not inwards to individual pathology but outwards to the culture from which the thoughts in question have come.¹⁶⁷

¹⁶² Chaytor, 1995, s. 379.

¹⁶³ Chaytor, 1995.

¹⁶⁴ Walker, 1998, s. 1–3.

¹⁶⁵ Walker, 1998, s. 3.

¹⁶⁶ Walker, 1998, s. 4–5.

¹⁶⁷ Chaytor, 1995, s. 394.

Chaytor, Walker och Hanawalt skulle alltså kunna sägas ha både en gemensam metodisk utgångspunkt och ett gemensamt mål för sina studier. Min kvalitativa analysmetod är mycket inspirerad av dessa författare och handlar i praktiken om att studera de olika berättelserna om våldtäkt i detalj – att utforska vad som sägs, hur det sägs, när det sägs och vem som säger det – för att förstå varför det sägs.

Även om den här sortens analys är kvalitativ och innebär att forskaren tränger ganska djupt in i varje enskilt fall, vinner den på att utföras på ett ganska stort antal fall. Först då kan man upptäcka vad som är individuella, fallspecifika inslag i berättelserna och vad som är mer generella drag. Den kvalitativa analysen blir då i allra högsta grad berikad av materialets kvantitet – när man läser fall efter fall efter fall börjar man se likheter och olikheter dem emellan.

Det är sådana likheter och olikheter som ligger till grund för min kategorisering av fallen och avhandlingens disposition. Bland målens berättelser om våldtäkt har jag identifierat sex huvudsakliga, eller idealtypiska, berättelser som hålls samman av att de behandlar våldtäktsbrottet utifrån vilka den anmälande kvinnan och den anklagade mannen var samt i vilken situation/relation brottet skedde.

Avhandlingens empiriska och analytiska del handlar alltså i hög grad om dessa narrativa mönster, som i sig utgör en del av svaren på avhandlingens huvudfrågor. Kategoriseringen ger möjligheter att förstå varför människor agerade och argumenterade på ett visst sätt. Samtidigt gör den rätternas olika behandling av till synes likartade brott begriplig utifrån vilka förhållanden våldtäktsanklagelserna och berättelserna om brotten emanerade från.

I analysen refereras och citeras rättsprotokoll och annat material ofta.¹⁶⁸ Valet av referat och citat är styrt av analysen och inte av viljan att redovisa innehållet i hela fallsamlingen eller att visa på alla likheter och olikheter som fanns. Det är inte heller önskvärt.

Disposition av avhandlingen

Huvudprincipen i avhandlingens disposition är tematisk och följer i princip våldtäktsbrottets två ”byggstenar” – våldet och tagandet. Avhandlingen har fyra delar. Den första är inledningen som också utgör kapitel 1. Därefter följer två empiriska delar som båda består av fyra kapitel, kapitel 2 till 5 respektive 6 till 9. Mannens och kvinnans olika ”roller” vid våldtäkt lyfts fram i den övergripande indelningen genom att förövaren, våldsmannen, är huvudperson i den ena delen (kap. 2–5) medan offret spelar huvudrollen i den andra (kap. 6–9).

De empiriska delarna är uppbyggda på ett likartat sätt. De inleds med ett kapitel där delar av problematiken, viss bakgrund och viktigt litteratur presenteras (kap. 2 respektive 6). Rubrikerna för dessa kapitel har hämtats ur den inledande meningen i 1734 års lags stadganden om våldtäkt. *Tager man kvinna med våld* är rubriken på kapitel 2 som alltså inleder en diskussion om våld, män och manlighet

¹⁶⁸ I citat har stavning och ordböjning moderniserats.

i förhållande till synen på våldtäkt. *Och mot hennes vilja främjar sin onda lusta* är rubriken på kapitel 6 som initierar avhandlingens resonemang om våldtäktsoffer, kvinnlig vilja och synen på våldtäktsbrottets sexuella aspekt.

Analysen av synen på våldtäkt bygger i dessa kapitel framför allt på rättsprotokollen och har i huvudsak ett synkront perspektiv. I kapitel 3 behandlas föreställningar om soldaters våldtäktsbrott medan kapitel 4 ägnas åt sexuella övergrepp som begicks i tydliga beroendesituationer – mellan husbönder och pigor samt fäder och döttrar. I kapitel 5, det sista kapitlet i delen som huvudsakligen rör våld och manlighet, står våldtäktsanklagelser mot ogifta drängar i centrum. I den andra empiriska delen, där föreställningar om samtycke står i fokus, struktureras kapitlen efter den anmälade kvinnans position. Kapitel 7 behandlar synen på gifta kvinnor som våldtäktsoffer, kapitel 8 ogifta vuxna kvinnor och kapitel 9 flickor under tolv år.

Den fjärde och sista delen i avhandlingen, kapitel 10, är en sammanfattande och avslutande diskussion där förändringen i synen på våldtäkt står i centrum. Diskussionen bygger på resultaten från den tematiska genomgången av rättsprotokoll och andra rättsliga källor tillsammans med en kronologisk och utblickande analys av lagstiftningen. I denna del återfinns också en samlad diskussion kring skillnader och likheter i synen på våldtäkt mellan Sverige och andra länder. Avslutningsvis görs några reflektioner över möjligheten att infoga avhandlingens resultat i mer övergripande teorier om förändring i det tidigmoderna samhället.

Tager man kvinna med våld

Våld och våldtäkt

Våld var en väsentlig del av definitionen av våldtäktsbrottet, såväl i lagarna som i rättsprotokollen. Etymologiskt har ordet våldtäkt betydelsen ”att ta med våld”, alltså att föra bort någon eller något med hjälp av våld.¹ I vad bestod då detta våld, och vad var egentligen våld i samband med våldtäkt? Lagarna och uttolkningarna av dem klargjorde att det handlade om fysiskt våld, riktat mot den kvinna som våldtogs. I Kristoffers landslag och Magnus Erikssons stadslag efterfrågades tecken på våld i lagtexten.² Kvinnor som anmälde våldtäkt kunde alltså åberopa synliga skador eller andra bevis på att mannen varit våldsam.

Att våldtäktsmannen behövde använda våld för att få till stånd sexuellt umgänge var också ett bevis för att kvinnan inte samtyckt till sexuellt umgänge. Att beskriva våld och bevisa att våldsutövning förekommit var därför ett sätt för kvinnorna att visa att de tvingats till sexuellt umgänge. Beskrivningen av våld kan således kopplas till lagens och den allmänna uppfattningens definition av våldtäkt som sexuellt umgänge mot kvinnans vilja.

Fokuseringen på kvinnans vilja har emellertid varit föremål för diskussion och förändring. Det har bland annat att göra med den övergripande synen på våldtäkt och vad som menades med våld. Våld kan ha flera betydelser och de har varierat över tid.³ De medeltida lagarnas ”ta kvinna med våld” kunde ha den betydelse vi idag ofta lägger i ordet våldtäkt – att det sexuella umgänget skedde mot kvinnans vilja och med utövande av tvingande våld mot henne.⁴ En något annan betydelse får ”ta kvinna med våld” om dess motsats är ”ta kvinna med lag”, eller lite smidigare uttryckt, våldtagen respektive laga tagen kvinna.

¹ Svensk etymologisk ordbok, uppslagsord *våld*. Enligt James A. Brundage utvidgades förbudet att ta egendom med våld till att gälla även människor under romersk tid (Brundage, 1987, s. 47). Se även Saunders, 2001, s. 79.

² KrLL EB 12, MESTL EB 11, 1734 års lag MB 22, Abrahamsson, 1726, s. 698, Nehrman, 1756, s. 419–420.

³ För en problematisering av begreppet våld i ett tidigmodernt sammanhang, se Sandmo, 1999, ssk. s. 19–20, 165–171.

⁴ För detta talar de krav på tecken på våld som fanns även i de medeltida lagtexterna. (Se not 2, samt t.ex. ÖGL EB 3 och UL KgB 6.)

Här gränsar definitionen av våldtäkt till kvinnorov och brudrov. Kvinnorovets innebörd var att någon förde bort en kvinna, mot eller med hennes vilja, i syfte att ha sexuellt umgänge eller gifta sig med henne.⁵ Brudrov var när detta skedde med en förlovad kvinna.⁶ Eftersom fler personer än fästmän hade inflytande över trolovningen – till exempel hennes giftoman – var det inte säkert att det var hennes vilja som var viktigast. Betydelsen av det fysiska våldet mot kvinnan tonas då ned och våldet skulle bättre kunna beskrivas som en sorts olaga tagande eller egenmäktigt förfarande.

Under 1600-talet var våldtäktsbegreppets innebörd av "olaga tagande" i huvudsak redan föråldrat och våld i betydelsen fysiskt våld mot våldtäktsoffret mer avgörande. I exempelvis Becchius prejudikatsamling från slutet av 1600-talet lyfts våld och tecken på våld fram som avgörande för definitionen av våldtäktsbrottet.⁷

Beskrivningar av fysiskt våld

Beskrivningarna av våld är av mycket skiftande karaktär i rättsprotokollen. För att en handling skulle kunna definieras som våldtäkt krävdes i princip att gärningsmannen tvingat kvinnan till samlag mot hennes vilja och att han därvid använt våld eller hot om våld.⁸ Omnämmanden av våld förkom därför regelmässigt i protokollen, men de var mer eller mindre explicita.⁹ Det kunde vara allt från att kvinnan ganska formelartat angav att lägersmålet skett med våld och emot hennes vilja till långa ingående beskrivningar av händelseförloppet där mannens fysiska våldsbruk beskrevs i detalj. Mannens våldsamt kunde också omtalas implicit till exempel genom att kvinnan angav att hon ropat på hjälp eller visade upp skador. Ibland beskrevs också hot och vapenbruk i berättelserna.

⁵ Stadganden om kvinnorov finns i KrLL EB 12:3 och MESTL EB 11:2. Där nämns inte kvinnans vilja i lagtexten. I 1734 års lag tas det däremot upp och rov mot kvinnans vilja anses allvarligare än rov med kvinnans vilja. (1734 års lag MB 22:3–5.) I England finns medeltida fall där man använde brottsrubriceringarna kvinnorov och våldtäkt då kvinnan rymt bort med våldtäktsmannen. (Hanawalt, 1979, s. 106–107.) För en diskussion om skillnader och likheter mellan våldtäkt och kvinnorov i olika medeltida lagar och litterära genrer, se Saunders, 2001. Garthine Walker har pekat på skillnader mellan våldtäkt och kvinnorov utifrån rättsmaterial från 1500-talets Wales. Kvinnorov (abduction) handlade, till skillnad från våldtäkt, ofta om tvister kring förmyndarskap och egendom. (Walker, 2000)

⁶ Om brudrov stadgas i KrLL GB 5.

⁷ Becchius Palmcrantz juridiska samlingar, vol. 7, pag. 181–212.

⁸ Om att hot kan likställas med våld vid våldtäkt, se Abrahamsson, 1726, s. 698.

⁹ Fall där fysiskt våld tas upp mer utförligt är: Nya Lödöse 1601, Stockholm 1616 I, Stockholm 1617, Kläppinge 1620, Stockholm 1625, Vendel 1626, Allbo 1634, Husby 1648, Tierp 1660, Konga 1665, Sunnerbo 1665, Fellingsbro 1670, Själeved 1670, Tuna 1679, Seminghundra 1684, Avesta 1696, Husby 1697, Kinne 1703, Allbo 1707, Aspeland 1708, Allbo 1709, Söderbärke 1709, Södra Åsbo 1709, Arjeplog 1710, Svartlösa 1711, Åsbo 1713, Bro 1715, Vaksala 1715, Rönö 1718, Äppelbo 1721, Laske 1724, Kåkind 1728, Mark 1733, Allbo 1734, Åkerbo 1754, Kulling 1755, Ulleråker 1763, Dara 1765, Ystad 1767, Sundal 1778, Dannemora 1791, Södra Møre 1791, Handbörd 1798.

Man kan tänka sig att kärandepartens berättelser om våld, hot och vapen kan ha haft olika syften. De kan ha:

- utgjort referat av händelseförloppet, varit en beskrivning av ”verkligheten”
- utgjort bakgrund till en betoning av kvinnans motvilja (våldet beskrevs som en kamp mellan mannen och kvinnan där kvinnan fick tillfälle att berätta om sin motvilja och sitt motstånd)
- varit ett sätt att framhäva gärningsmannens våldsamhet (varmed även samtida normer kring manlighet aktualiserades)

Beskrivningar av våld kunde innehålla en, flera eller alla dessa aspekter.

Att våldet beskrivs som ett referat av händelseförloppet är i och för sig rimligt. Det hände emellertid att våldtäktsoffer visade upp eller omtalade skador som inte stod i proportion till beskrivningen av våldet.¹⁰ Hur våldet i våldtäktsbrottet beskrevs verkar också i hög grad ha berott på vem som stod anklagad för brottet och i vilket sammanhang det begåtts.

Våld och manlighet

I studier av tidigmodern kriminalitet har man gång på gång konstaterat att våld mestadels utövades av män.¹¹ Våld kan alltså förknippas med män och det är inte heller svårt att koppla våld till manlighet och se våldshandlingar som en integrerad del i konstruktionen av manlighet.¹² Många gånger kopplas mäns våldsamma agerande samman med föreställningar om manlig heder. I forskning som behandlar tidigmodern brottslighet anses exempelvis brottskategorin ”lindrigt våld” innehålla en mängd handlingar som hade att göra med mäns heder. Slag, knuffar och hårdrag kunde uppfattas som förolämpningar, en sorts förtal i handgriplig form, och om sådant inte besvarades på något sätt riskerade den förorättade parten att hans ära skadades. Svaromålet kunde ske direkt så att handgemäng uppstod eller genom att saken togs upp på tinget.¹³

Bruket av fysiskt våld var inte alltid olagligt eller illegitimt i det tidigmoderna samhället utan utgjorde ibland en del av samhällsordningen. Det legitima fysiska våldet kunde i hushållet handla om åga av underlydande medan det på samhällsnivå kunde vara kroppsstraff som spöslitning eller gatlopp. Den typen av våld ansågs nyttigt och nödvändigt – i uppfostrande och/eller avskräckande syfte – och fick utövas av dem som hade makt och auktoritet, till exempel husbonden och statsmakten.¹⁴ I andra fall kunde våldsutövande uppfattas som kränkande och föras till tinget. Riktades våldet uppåt i makthierarkin betraktades det som

¹⁰ Se t.ex. ”Karlstad 1733” och ”Södra Möre 1791”.

¹¹ Se t.ex. Amussen, 1995, s. 217, Andersson, 1998, s. 73, 128, Hanawalt, 1979, s. 115, Liliequist, 1999c och Österberg, 1983.

¹² Se t.ex. Foyster, 1999, s. 177–180, Liliequist, 1999c, Lövkrona, 2001 och Spierenburg, 1998, s. 1.

¹³ Se t.ex. Jarrick & Söderberg, 1998, s. 43, Lindström, 1994 och Österberg & Lindström, 1988, s. 101–102.

¹⁴ Se även Sandmo, 1999, s. 168.

extra allvarligt. Det gällde till exempel barns våld mot föräldrar och underlydandes våld mot överordnade.¹⁵ Våldet fick alltså sin betydelse när det tolkades utifrån det hierarkiskt ordnade samhället.

Rätten att bruka våld var dock inte obegränsad, inte ens för dem som hade auktoritet att utöva den. När det gällde disciplinerande våld fanns i lagarna stadganden som förbjöd alltför hård eller orättfärdig aga.¹⁶ Fysiskt våld som utövades mellan jämlikar kunde vara legitimt men också illegitimt och därmed straffbart. Centralt i synen på våld var uppsåtet. Hade våldsmannen ont uppsåt var våldet särskilt straffbart och ändå allvarligare var det om uppsåtet var dolt och våldet utövades genom hemliga förberedelser eller mot en uppenbart svagare part.¹⁷

Det legitima våldet var varken omanligt eller stigmatiserande utan kunde vara en del av en positiv mansbild.¹⁸ Men, och det är viktigt, våld kunde också vara negativt och stigmatiserande för män.¹⁹

I det tidigmoderna manlighetsidealet var självkontroll en av de viktigaste, eller kanske den absolut viktigaste beståndsdelarna. Manligheten hotades av brist på kontroll av olika slag.²⁰ Det kunde vara av kroppskontroll, vilket Lyndal Roper beskriver som en rädsla för kroppsliga utbrott som till exempel kräkningar.²¹ När det gäller fysiskt våld ser Erling Sandmo i rättsmaterial från 1600-talets Norge att våld i slagsmål betraktades som farligt om någon av parterna var "vred". En vred person uppfattades av samtiden enligt Sandmo som någon som "er i en tillstånd av indre ukontrollerbarhet".²²

Brist på självkontroll kunde också handla om att överväldigas av lust eller att ge efter för frestelser av olika slag.²³ Alan Bray visar hur en mans dagboksanteckningar om rädsla för sexuella känslor för småpojkar bör förstås utifrån det tidigmoderna samhällets manlighetsideal. I samtiden kunde anklagelser om sodomi följas av anklagelser om till exempel stöld, frosseri och hor. Männerna anklagades för att ha tappat kontrollen och givit efter för sina begär – de hade därmed förlorat sin manlighet och sin mänsklighet.²⁴ Sådan förlust av manlighet kunde betraktas som att mannen blev mer kvinnlig, i betydelsen känslostyrd, men också att hans

¹⁵ Andersson, 1998, s. 131, 137–141.

¹⁶ KrLL SåB med vilja 19, 1734 års lag MB 36. Se även Abrahamsson, 1726, s. 792–793.

¹⁷ I lagarna är en genomgående princip att man skiljer på olika typer av brott, sådana som planerats och genomförts och alltså är uppenbart uppsåtliga, sådana som sker med vilja fast mer av hastigt mod och sådana som sker med våda. (Se t.ex. KrLL EB, DrB med vilja/med våda, 1734 års lag, MB.) För dråp i löndom och brott mot sådana som inte kan försvara sig, se 1734 års lag, MB 12. Se även Domarereglerna 35, återgivna i: Abrahamsson, 1726, s. 863–864. För en närmare utredning av detta, se Jakobsson, 1985. Se även Sandmo, 1992, s. 75–77.

¹⁸ Se t.ex. Liliequist, 1999c och Lindström, 1994, s. 532–535.

¹⁹ Liliequist, 1999a, Foyster, 1999, s. 181–188, Runefelt, 2001, s. 106.

²⁰ Detta handlar i grunden om kontroll av "affekter", om att förnuft och rationalitet ska kontrollera känslor och irrationalitet. För den tidigmoderna "affektläran", se Runefelt, 2001, s. 75–79.

²¹ Roper, 1994, s. 112–113, 157.

²² Sandmo, 1992, s. 84–89, citat s. 89.

²³ Bray, 1996, s. 160–161, Foyster, 1999, s. 29–30, Liliequist, 1999b, s. 80–82 och Saunders, 2001, s. 311–313.

²⁴ Bray, 1996.

bristande kontroll gjorde honom djurisk.²⁵ Skillnaden mellan människa (man) och djur ansågs ju bland annat vara att djuren saknade förnuft.

Vissa forskare framhäver mäns möjligheter att bruka våld och deras allmänna överordning som närmast obegränsade. Så skriver till exempel Inger Lövkrona att uppstramningen av husbondeväldet på 1600-talet gav mannen ”näst intill oinskränkt makt”.²⁶ Laura Gowing framställer mäns makt och auktoritet i det tidiga 1600-talets England som självklar medan kvinnors otrohet och olydnad däremot utgjorde allvarliga hot mot hushållsordningen. Trots att mäns övervåld i hemmet kunde framställas i negativa termer redan i början av 1600-talet sågs det, enligt Gowing, inte med nödvändighet som något ont, och det förde ännu inte med sig någon skam.²⁷

Lyndal Roper och Elizabeth Foyster framställer istället den tidigmoderna konstruktionen av manlighet, i synnerhet husbonderollen, som problematisk. Enligt dem innebar det engelska 1600-talets uppvärdering av husbondeväldet och analogierna mellan stat och hushåll att män och deras agerande skärskådades extra hårt. Husbönderna upprätthöll sin manlighet och statens legitimitet genom sitt sätt att styra hushållet och var i det avseendet underkastade samhällets föreställningar om vad som var ett önskvårt och acceptabelt agerande.²⁸ Foyster menar även, till skillnad från Gowing, att mäns övervåld i hushållet betraktades som skamligt. Om en husbonde var tvungen att ta till kroppsaga för att kontrollera sin hustru hade han misslyckats. Om han tillgrip alltför grovt våld fanns också risken att hans agerande skulle framställas som irrationellt och obehärskat.²⁹

Corinne Saunders ser hur män som våldtar beskrivs, i medeltida texter, som män som förlorat behärskningen. Det gäller till exempel i en medeltida version av den antika berättelsen om våldtäkten av Lucretia. Tarquin, som våldtar Lucretia, beskrivs enligt Saunders som:

losing his rational balance when he rapes Lucretia [...] In the same way, the pagan rulers of hagiographic texts exhibit the desire to rape as a mark of evil, a sign of their own deviance.³⁰

Saunders forskning visar att det redan på medeltiden fanns föreställningar om en negativ manlighet där brist på kontroll och självbehärskning var central och att sådana föreställningar kunde aktualiseras i samband med våldtäkt – åtminstone i

²⁵ Foyster, 1999, s. 40, 56, Liliequist, 1992, s. 170 och Liliequist, 1999b om manlighet som förvekligas och blir mer kvinnlig. Erling Sandmo påpekar också, i samband med årekränkande uttryck som förknippar människor med djuren, att kränkningarna aktualiserade en oklar gräns mellan människa och djur, mellan kultur och natur (Sandmo, 1999, s. 107–113). Se även Saunders som betonar att det var det djuriska och inte det kvinnliga som enligt medeltida europeiska föreställningar bemäktigade sig mannen när han rappade besinningen och begick våldtäkt (Saunders, 2001, s. 313).

²⁶ Lövkrona, 1999, s. 141–142 (cit. s. 142).

²⁷ Gowing, 1996, passim och s. 219.

²⁸ Foyster, 1999, s. 2–5, Roper, 1994, s. 108–110. En liknande utgångspunkt har Jonas Liliequist i sin artikel 'Flep eller bustyrann' – en diskurs om manlighet, makt och auktoritet i 1600- och 1700-talets Sverige, från 1999 (Liliequist, 1999a).

²⁹ Foyster, 1999, s. 181–188.

³⁰ Saunders, 2001, s. 311–312.

litteraturen. Garthine Walker menar att mäns agerande vid våldtäkt kunde beskrivas i termer av okontrollerat beteende även under tidigmodern tid.³¹

Föreställningar om självbehärskning kan också kopplas till den rättsliga betoningen av uppsåtets betydelse. Uppsåt att skada kan i vissa situationer ha betraktats som en rationell och övervägd vilja, men ibland som en irrationell och obehärskad önskan – att man gav efter för ett ont begär, en *ond lusta*. I många berättelser om våld vid våldtäkt är det just det som beskrivs och brottets allvar förstärks av att männen visar en ond vilja och ett argt uppsåt.³² Redan när männen uttrycker sin ”onda vilja” i betydelsen vilja till olovligt sexuellt umgänge har de givit efter för ett inre begär. När de sedan använder våld mot kvinnan för att få sin vilja fram framställs det som om de helt tappat behärskningen. Ytterligare ett samtida nyckelord i det här sammanhanget är *överdådig*, vilket ofta återkommer i beskrivningarna av våldtäktsmännen.³³

Garthine Walker menar att våldtagna kvinnor fokuserade på männens våld i sina berättelser om våldtäkt för att undvika associationer till brottets sexuella moment. Detta för att tal om sexualitet implicerade kvinnlig skuld. Enligt Walker är berättelserna på det sättet präglade av ett ”genuskodat uttryckssätt” (*gendered language*). Genom att fokusera på mannens våldsutövning lade kvinnorna tonvikten vid mannens beteende istället för sitt eget. Att beskriva våld, att framställa våldtäkt som en våldshandling snarare än en sexuell handling, var därför en strategi kvinnor använde för att få gärningsmän fällda.³⁴

Min tolkning av kvinnornas beskrivningar av våld är en vidareutveckling av Walkers resonemang. Berättelserna genomsyras av föreställningar kring både manligt och kvinnligt. Betoningen på våld är *inte* som Walker framhåller *bara ett sätt att lyfta fram den manliga aktören, utan också att förknippa honom med en negativ manlighet*.

Miranda Chaytor menar att kvinnors berättelser om våldtäkt främst präglades av kvinnornas subjektiva erfarenheter av brotten.³⁵ Walker vänder sig i polemik mot Chaytors synsätt bland annat med argumentet att det inte kan förklara varför manliga vittnens och andra mäns berättelser om våldtäkt såg likadana ut.

[H]er [Chaytor's] account fails to explain why men's narratives which describe rape in the third person drew upon the same metaphors and narrative structures as women's descriptions of rapes on their own bodies.³⁶

³¹ Walker skriver att kvinnor framställde mäns sexuella övergrepp som ”the inevitable consequence of uncontainable masculine desire” (Walker, 1998, s. 16).

³² Uttrycket ”ond vilja” används ofta i protokollen, se t.ex. ”Tuna 1679” och ”Allbo 1707”.

³³ Överdådig ska förstås i betydelsen dumdristig eller övermodig. I en medeltidsordbok anges betydelsen till ”öfvermodight el. fräckt beteende” och nämns i sammanhanget ”öfverdådig el. omåttlig gamman” (Ordbok öfver Svenska Medeltids-språket, uppslagsord: *ivirdadh*).

³⁴ Walker, 1998, s. 5–8.

³⁵ Chaytor, 1995, ssk. s. 379–382.

³⁶ Walker, 1998, s. 18–19.

Walker framhåller att hennes egen analys med nyckelbegreppet genuskodat uttrycksätt däremot kan förklara likheten mellan mäns och kvinnors beskrivningar av våldtäkt.³⁷ Enligt mitt synsätt är det rimligt att tänka sig att män även hade egna orsaker att framhäva våldtäktsmäns våld. I kampen mellan olika manligheter var det viktigt att formulera och definiera vad som låg innanför gränsen för det acceptabla manliga beteendet och vad som låg utanför. Att beskriva mäns våldtäkter i termer av *ond vilja* och *överdådigt* agerande var ett sätt att skapa och tydliggöra denna gräns.

Berättelser om våldtäkt kan alltså tolkas utifrån föreställningar om manlighet, och våldsbeskrivningarna ses som ett sätt att aktualisera föreställningar om negativ manlighet. Föreställningar om manlighet såg emellertid inte likadana ut för alla män i det tidigmoderna samhället. I våldtäktsberättelserna kan man urskilja tre huvudsakliga argumentationslinjer, som främst baseras på den anklagade mannens samhällsposition. Jag har därför valt att presentera följande genomgång av det rättsliga materialet under rubrikerna ”Den våldsamme soldaten”, ”Den tyranniske husbonden” och ”Den oanständige drängen”. I fokus för analysen står berättelserna om hur män i olika positioner ”tog kvinnor med våld”.

³⁷ Walker, 1998, s. 5.

Kapitel 3

Den våldsamme soldaten

Fysiskt våld i centrum

En del kvinnor byggde upp sina berättelser om våldtäkt kring det fysiska våld gärningsmannen utövade i samband med våldtäkten och beskrev det detaljerat och konkret.¹ I många av dessa fall var de anklagade männen soldater.²

I ett fall från Tuna härad 1679 beskrevs gärningsmannens våld mycket ingående. Ryttaren Jon Persson hade tillfälligt husrum på en gård där den närmast blinda, 50-åriga pigan Kirstin arbetade och bodde. Den andra natten Jon skulle sova där kom han hem drucken och Kirstin var ensam på gården med en liten pojke. Jon gick in i stugan och frågade om Kirstin ville ”ligga hos honom”. När hon nekade kastade han upp henne på sängen och började ”brottas” med henne. Pojken hjälpte Kirstin att göra motstånd och hon lyckades freda sig från honom. Då tog Jon fram sitt svärd och slog i bord och bänkar.³

Kirstin skickade pojken till granngården efter hjälp men Jon gav inte upp. I förstugan kastade han henne åter upp på sängen och försökte få henne att ge med sig. Han ”slängde”, ”brottades” och ”kastade” henne ur och i sängen. Han slog henne i ansiktet så att hon blödde både ur munnen och näsan. Han ”slog”, ”stötte” och ”hotade” och sade att han skulle strypa henne om hon ropade. När han hade tröttat ut kvinnan våldtog han henne. Kirstin fick allvarliga skador av Jons misshandel och vittnen berättade att hon varit så slagen i ansiktet ”att hon nästan ingen människoskapnad har haft”.⁴

Beskrivningen av soldaten Jons misshandel av den gamla pigan är, jämfört med andra beskrivningar, mycket detaljerad. Men berättelsen slutade inte med det utan Jons fortsatta förhållanden med Kirstin beskrevs och där betonades ytterligare hur hårdhärtat Jon agerat.

¹ Se t.ex. ”Konga 1665 I”, ”Tuna 1679”, ”Husby 1697”, ”Allbo 1707” och ”Södra Åsbo 1709”.

² 20 av de 43 fall där männens fysiska våld beskrevs mer ingående (se not 9 i kap. 2) gällde soldater. Det kan jämföras med att soldaterna i snitt utgjorde cirka en fjärdedel av de våldtäktsanklagade männen.

³ Tuna 1679. (Citat ur Tuna häradsrätts protokoll 3/7 1679.)

⁴ Tuna 1679. (Citat ur Tuna häradsrätts protokoll 3 och 31/7 1679.)

När han nu således hade henne uttröttat, och hon ingen hjälp fick, fullbordade han sin vilja med henne, och då det var bestämt, steg han upp ifrån henne, gruvandes sig intet annat över än att han hade så med blod sölat sin skjorta, sedan måste hon gå och söka igen hans hatt åt honom i stugan⁵

Kirstin beskrev alltså Jon som en särdeles grym och samvetslös person och hon var inte ensam om att lyfta fram våldtäktsmännens våld.

Annika Jacobsdotter och hennes make fältväbeln Ströberg anmälde år 1707 den sachsiske krigsfången Veit Bornharken för våldtäkt. Veit och hustru Annika möttes på vägen en söndag vid solnedgången och hon berättade för rätten hur han nästan misshandlade henne till döds för att tvinga henne till samlag. Enligt hennes berättelse drog han henne först av hästen och stötte henne i ansiktet varvid hon började ropa och skrika så att det hördes lång väg. Hon slet sig med stor möda loss ifrån honom men han gav sig på henne med en kniv och höll i henne så hårt att hon kastade sina saker ifrån sig för att med båda händerna ta kniven ifrån honom. Hon blev då illa skuren i alla fingrar men fick tag i kniven och kastade iväg den.⁶

Veit gav dock inte upp. Hur Annika än försökte komma undan följde han efter henne och misshandlade henne medan hon fortsatte att göra motstånd och skrek åt Veit att han aldrig skulle få sin vilja fram – inte ”så länge hennes blod var varmt”. Senare började han slå och sparka henne rent ”omänskligt”. Hon slet sig åter från honom och han kom efter, upprepade sin begäran men fick samma svar – ”Med Guds makt skulle det aldrig ske.”⁷ När han insåg att han inte skulle få igenom sin vilja urartade hans misshandel och Annika beskrev det som att han försökte döda henne:

då han märkte sig intet kunna vinna sin vilja, stötte han henne omkull och lägger sina knä på hennes armar och med kniven stinger henne bak i halsen 2 sting, och skar henne ett sår från de 2 såren fram under högra örat fast det kunde alldeles tagit av halsen, om icke en tjock, flätad hårlänk kommit under kniven, densamma han ock avskar. [...] Sedan tager han henne över armarna och drager henne av vägen mot en gärdesgård, spjärnar henne mycket illa alla städes på kroppen, i synnerhet i ansiktet och i huvudet. [...] Och som han hörde huru hon ännu tala orkade, sprang han till henne, trampade och spjarn henne i huvudet, stundom med den ena foten, stundom med den andra. Men hon gav sig intet därvid, utan låtsades vara död.⁸

När Veit slutligen trodde att Annika var död tog han hennes häst och packning och gav sig in i skogen.

Den gamla pigan Kirstins och hustru Annikas berättelser om ryttaren Jon och krigsfången Veit hör till dem som innehåller de mest ingående beskrivningarna av våldtäktsmäns fysiska våldsutövande. Deras berättelser illustrerar hur kvinnor när de gav detaljerade beskrivningar av soldaternas våldsanvändning vid våldtäkt,

⁵ Citat ur Tuna häradsrätts protokoll 31/7 1679.

⁶ Allbo 1707.

⁷ Allbo 1707. (Citaten ur Lindberg, 1966, s. 107–108.)

⁸ Citat ur Lindberg, 1966, s. 108.

kunde framställa deras agerande som besinningslöst och okontrollerat. Männen framstår som fullständigt hänsynslösa, omänskliga och drivna av sin ”onda vilja”. I dessa berättelser återfinns en stereotyp och negativ bild av en särskild man – ”den våldsamme soldaten”.

Män med militär sysselsättning var överrepresenterade i fall där mäns fysiska våld beskrevs mer utförligt.⁹ Man kan också fråga sig om soldater överhuvudtaget var överrepresenterade bland dem som anklagades för våldtäktsbrott. I mitt material angavs drygt en fjärdedel av de anklagade ha haft militära yrken och andelen var relativt konstant under hela undersökningsperioden.¹⁰

Tabell 1. Andelen fall där krigsfolk anklagades för våldtäkt i relation till totala antalet fall.

Tidsperiod	Krigsfolk (totalt antal)	Andel i procent
1600–1625	5 (16)	31
1626–1650	2 (11)	18
1651–1675	6 (18)	33
1676–1700	7 (20)	35
1701–1725	9 (35)	26
1726–1750	9 (31)	29
1751–1775	5 (19)	26
1776–1800	10 (40)	25
Summa	53 (190)	28

Källa: fallsamlingen

Frågan om krigsfolket var överrepresenterat bland våldtäktsmännen är dock närmast omöjlig att besvara. I tider av krig kunde andelen militärer som befann sig i Sverige vara mycket liten, i fredstider mycket större. Likaså kunde inslaget av militärt tränade personer variera betydligt geografiskt och tidsmässigt. Om ett regemente höll till i en viss region under en viss tid kunde de utgöra en väsentlig del av den totala befolkningen – mycket större än om man slog ut deras antal över hela Sverige. Det är därför svårt att säga något generellt om soldaternas eventuella överrepresentation när det gäller brottslighet.¹¹

Man kan ändå konstatera att krigsfolket utgjorde en betydande del av de våldtäktsanklagade männen under 1600- och 1700-talen. ”Den våldsamme soldaten” som stereotyp och/eller verklig person kan ha uppfattats som ett hot mot enskilda i lokalsamhället och både kvinnor och män kunde drabbas av hans över-

⁹ En sådan jämförelse finns redovisad i not 2. En mer ingående jämförelse har bara kunnat göras mellan de mål där jag har tillgång till underrätternas material. När det gäller brottsrubriceringarna våldtäkt och otukt med minderårig nämns explicit våld i 50 % (21/42) av målen respektive ca 79 % (11/14) i mål där män med militär sysselsättning stod anklagade.

¹⁰ I militära yrken ingår beteckningarna soldat, ryttare, båtsman och befäl av olika slag, t.ex. furir, fänrik och kapten.

¹¹ Se även Liliequist, 1999c, s. 180–182, Sundin, 1992, s. 110 och Österberg, 1983, s. 18–19.

våld i samband med konflikter av olika slag.¹² Med sina berättelser om våldtäkt producerade och reproducerade kvinnorna föreställningar om ”den våldsamme soldaten”. De handlade om män som förlorat kontrollen över sina begär och eftersom soldaterna var tränade och bar krigsvapen utgjorde de, i linje med kvinnornas berättelser, en särskilt farlig grupp.

Om det fanns allmänt utbredda föreställningar om soldaters överdådighet eller obehärskade våldsamhet kan aktualiseringen av sådana föreställningar ha tjänat kvinnornas sak på tinget. Man kan se kvinnornas betoning av våldet i sina berättelser som en strategi för att få de anklagade männen fällda.

Soldater, vapen och våldtäkt

Allmogens män bar kniv och/eller yxa som arbetsredskap och potentiellt vapen, medan krigsfolket hade mer avancerade vapen – värja och kanske också skjutvapen.¹³ Vapnen användes ibland i slagsmål och vid andra brott och det var allvarligt i sig, kanske framför allt för soldater när de brukade sina vapen mot sämre utrustade män. Att bruka vapen mot en vapenlös ansågs ohederligt.¹⁴

Kvinnors omnämnande av vapen vid våldtäkt kunde aktualisera sådana föreställningar om ohederlighet och omanlighet. Att en man riktade sitt vapen mot en kvinna kunde ses som ett missbruk av rätten att bära vapen – istället för att bruka sitt vapen för att skydda vapenlösa, till exempel kvinnor och barn, använde han det för att få sin (brottsliga) vilja fram.

I samband med att soldater rannsakades för våldtäktsbrott nämndes ofta vapen. Att det ansågs ohederligt, eller omanligt, för en man i militär tjänst att bruka vapen mot obehärskade framhöll en av de anklagade männen, kapten Johan Svinhuvud, när han försvarade sig mot en anklagelse om våldtäkt i Allbo häradsrätt 1709.¹⁵

Gunill Nilsdotter hade anklagat kaptenen för våldtäkt och hävdade att han både dragit sin värja och tagit sin pistol ur hölstret för att tvinga henne till eftergivenhet. Svinhuvud nekade helt till brottet och underströk att han ansåg att just denna del av anklagelsen var förolämpande:

Ty det vore honom en ousäglig skymf, som så många gånger sin värja för fienden blottat, om han med den en värnlös kvinnsperson skulle visa sådan nedrighet. Varför Gunill, om hon något sådant kan Kaptenen övertyga, han inte heller ska undandra sig det straff som slik gärning förtjänar.¹⁶

¹² I samtida svenska skådespel beskrevs oordning och våld i samband med att soldater inkvarterades hos civila. Enligt Liliequist skiljde sig inte fiktionen så mycket från verkligheten (Liliequist, 1999c, s. 182).

¹³ Om soldaters och civilas användning av vapen i Småland i början av 1600-talet, se Johansson, 2002, s. 65–67.

¹⁴ Sådana kamper eller slagsmål gick emot principen om ”ärliga” slagsmål. (Se t.ex. Liliequist, 1999c, s. 194 och Sandmo, 1999, s. 212–221.)

¹⁵ Referatet av fallet bygger på ”Allbo 1709”.

¹⁶ Citat ur Lindberg, 1966, s. 58 (kursivering i Lindbergs återgivande av Allbo härads protokoll).

Svinhuvud var officer vilket säkert innebar att han omfattade mer elitistiska militära ideal än många andra ur krigsfolket. Men även när det gäller soldater och underofficerare bör användandet av militära vapen i civila sammanhang ha betraktats som särskilt allvarligt.

Vapen nämndes explicit i tjugofem av fallen i mitt material. I arton av dem var de anklagade män som tjänstgjorde eller hade tjänstgjort i krigsmakten. I en översikt av vapenanvändning och sysselsättning är det tydligt att vapenbruk nämndes oftare när det gällde soldater än andra män, även om det inte alltid var fråga om krigsvapen.

Tabell 2. Fall där vapen nämns efter vapenslag och den anklagades beteckning.

	värja/svärd	kniv/yxa	skjutvapen	Summa
militär beteckning	10	6	2	18
icke-militär beteckning	0	5	2	7
Summa	10	11	4	25

Källa: Fallsamlingen

Ofta när det gällde krigsfolk i tjänst var emellertid vapnet som nämndes deras tjänstevapen. Och det var säkert som kapten Svinhuvud anmärkte – att man ansåg det särskilt graverande att soldaternas krigsvapen riktades eller användes mot civila, och speciellt vapenlösa sådana. Några exempel får illustrera hur soldaters vapen figurerade i våldtäktsberättelserna.

Tre engelska soldaterna hade våldtagit en hustru i Stockholm och vittnen berättade att de efter att de brutit sig in i stugan, ”tog vardera halva sin värja ut och löpte till sängarna”.¹⁷ Ryttaren Jon i Tuna reagerade på att den gamla pigan nekade honom umgänge med att dra sitt svärd och hugga i bord och bänkar.¹⁸ Att vapnen verkligen uppfattades som hot uttrycks ibland i klartext. Pigan Lisbetta Andersdotter tillfrågades i samband med hennes anklagelse mot soldaten Petter Kullström om hon inte tagit något vidermäle från honom, det vill säga något föremål som kunde styrka hennes berättelse.¹⁹ Hon svarade att eftersom han ”spänt upp bössan och lagt den utmed sig hade hon ej dristat taga något av honom”.²⁰

¹⁷ Stockholm 1617.

¹⁸ Tuna 1679.

¹⁹ Tagande av *vidermäle* omtalas även i ett annat fall. En hustru som våldtas av två drängar i Arjeplog 1710 tog deras mössor ifrån dem som vidermäle. Enligt protokollet var drängarna angelägna om att få mössorna tillbaka men hustrun krävde som motprestation att de skulle låta henne vara ifred. (Arjeplog 1710.) Förmodligen kunde ett föremål från den anklagade mannen fungera som bevis på att kvinnan verkligen träffat mannen. I målet med Lisbetta Andersdotter och Petter Kullström menade Kullström att han aldrig varit på brottsplatsen och att Lisbetta hade tagit fel mellan honom och någon som liknade honom. (Vaksala 1715.)

²⁰ Vaksala 1715.

I samband med ett våldtäktsmål i Mark 1733 sade två vittnen, nämndemannen Anders Andersson och bonden Bo Jönsson, att de inte vågat hjälpa den femton-åriga pigan som brottades med en trumslagare för att han "haft värja på sig och varit överdådig karl, som mycket skall övat fylleri, svordom och slagsmål".²¹ Rädslan för att soldater skulle ta till sina vapen var alltså något man kunde erkänna och berätta om, och som till och med kunde utgöra skäl för två vuxna karlar att inte försöka hindra en full man att begå övergrepp mot en ung piga. Att nämna krigsvapen, hot eller bruk av dem var alltså ytterligare ett sätt att aktualisera föreställningar om "den våldsamme soldaten". Bakom talet om vapen fanns föreställningar om det oetiska, omoraliska och omanliga i att krigsfolk använde sina vapen för att tvinga kvinnor till sexuell eftergivenhet. "Slika gärningar", som kapten Svinhuvud uttryckte det, krävde sina straff.

Ytterligare ett särdrag i berättelserna om soldaters våldtäkter var att brotten ibland beskrevs i termer av hemfridsbrott eller *härjningar*. Soldater inkvarterades ofta hos civilbefolkningen vilket kunde vara en grogrund för konflikter. Jonas Liliequist har konstaterat att klagomål om soldaters "våldsamma excesser" var vanliga i norrländska domböcker från 1600-talet. Han exemplifierar bland annat med fall som handlar om hur soldater objudna kunde dyka upp på fester och kräva att bli serverade mat och dryck. Sådana tillfällen kunde leda till bråk mellan värden, festdeltagarna och de objudna gästerna, eller med att festen avbröts.²² Handlingarna skulle kunna liknas vid härjningar snarlika dem som civilbefolkningen i krigsområden utsattes för.

Några av våldtäktsbrotten i materialet skedde i den här sortens sammanhang.²³ År 1614 våldgästade trumslagaren Elle och några av hans stallbröder ett bröllop på Öland. De fortsatte sedan sitt våldsamma upptåg med att våldta två kvinnor i närliggande byar. Dagen efter gick vidare med slagsmål med brudgummen då han skulle försöka anmäla deras förhavanden. Elle dömdes till döden men skickades till Ryssland istället för att avrättas.²⁴

Tre engelska soldater anklagades för våldtäkt i Stockholm år 1616. De var värvade av den svenska armén och befann sig i Stockholm tillfälligt och anklagades för att ha våldtagit en soldathustru benämnd Britta.²⁵ Deras brott hade också karaktären av härjning. De kom till Brittans hemvist, bultade på och krävde att få komma in. När de inte blev insläppta tog de sig in med våld, kom in i stugan

²¹ Mark 1733.

²² Liliequist, 1999c, s. 182–183.

²³ Se t.ex. "Borgholm 1614" och "Stockholm 1617". För referat av liknande händelser i tyska områden under trettioåriga kriget, se Rublack, 1997, s. 12–18.

²⁴ Borgholm 1614.

²⁵ Soldaterna tillhörde Johan Donaways kompani. Detta kompani hade varit i Ryssland och krigat för svenska kronan sedan 1614 och hemförlovas till Stockholm på hösten 1616. På försommaren 1617 skickades kompaniet till Polen. Soldaterna som stod anklagade i detta mål hade således med stor sannolikhet krigserfarenhet och tillhörde en grupp värvade yrkessoldater. (Uppgifter om Johan Donaways kompani och deras verksamhet i de svenska krigen, se *Svenska krig 1611–1632*, bd 1, s. 462, 465, 516, 565–567, bd 2, s. 29, 40.)

med dragna värjor, hotade alla närvarande kvinnor och drog iväg med Britta till ett berg i närheten. Där våldtog de henne en efter en. Rådhusrätten såg allvarligt på det inträffade och fällde männen trots att kvinnan som våldtagits ansågs vara en lösaktig kvinna.²⁶

En annan soldat, Anders Lambrektsson, våldtog en förlovad kvinna i Stockholm samma år. Även här beskrevs våldtäkten i härjningstermer. Anders, som kallades för Satan, hade kommit till kvinnans hemvist, kört ut henne därifrån och jagat henne genom staden. När hon sökte skydd hos några grannar hotade han dem med sin värja så att de var tvungna att lämna ut henne. Därefter ”drev Anders Satan pigan utav gården med en bar värja”. Anders dömdes till döden.²⁷

Nils Jonsson Blom, under kapten Tagenskiöld i Upplands regemente, dömdes till edsöresstraff och landsförvisning av Seminghundra häradsrätt år 1684. Han hade gjort sig skyldig till en rad våldsbrott varav flera våldtäktsförsök. Blom hade bland annat gått bärsärkagång hos en krögare, slagit honom blodig, dragit värja och hotat att skjuta honom med sin bössa. Han hade också slagit både hustrun i huset och krögarens piga. I samband med att krögarens sak rannsakades kom flera anklagelser om våldtäktsförsök in. Även i dem beskrevs Blom som en våldsam person. Han hade givit dem örfilar, hotat dem med värja, slagits med påk, vedträn och så vidare.²⁸

Anklagelserna mot Blom var många och det var inte särskilt ovanligt att flera anklagelser riktades mot soldater som anklagades för kvinnofridsbrott. I flera fall fälldes soldater för en kombination av våldtäkt, andra våldsbrott och/eller stöld. Det kunde vara våldsdåd som skett vid ett och samma tillfälle eller brott som gärningsmannen tidigare gjort sig skyldig till.²⁹ Aktualiseringen av flera brott som soldaterna gjort sig skyldiga till accentuerade intrycket av att de beskrevs som särskilt stökiga och våldsamma personer.³⁰

Det är uppenbart att många soldaters våldtäktsbrott beskrevs som handlingar av särskilt slag. Detaljerade skildringar av våld, upprepad provocerad våldsutövning, orättfärdigt vapenbruk och våld i samband med handlingar av härjningskaraktär var olika sätt att aktualisera, men också att skapa eller konsolidera, föreställningar om ”den våldsamme soldaten”.

²⁶ Stockholm 1617.

²⁷ Stockholm 1616 I. (Citat ur Stockholms rådhusrätts protokoll 9/4 1616 (Sst, IX, s. 338).)

²⁸ Seminghundra 1684. För liknande framställning av en soldats våldsamhet, se ”Kind 1713”.

²⁹ Andra brott eller förseelser än den rannsakade våldtäkten nämns i följande fall där soldater stod anklagade: Borgholm 1614 (våldgästning, våld mot personer), Stockholm 1616I (många andra brott vid olika tillfällen däribland flera våldsbrott, förtal och stöld), Stockholm 1625 (stöld), Konga 1665 I (våldsbrott, stöld och rymning) Tuna 1679 (lurat pengar av bönderna), Allbo 1707 (rånat våldtäktsoffret), Kind 1713 (våld, fylleri), Mark 1733 (våld, fylleri, svordom, tidigare straffad), Lysing 1745 (hemgång, våld, förtal), Oppunda 1746 (stöld, våld m.m.), Dara 1765 (tidigare straffad för försök till våldtäkt), Stora Kopparberg 1787 (känd för liderlighet, tidigare straffad inom det militära).

³⁰ Att man aktualiserade andra brott som en anklagad person gjort sig skyldig till i samband med att han/hon stod inför rätta var vanligt och gällde inte bara soldater eller våldtäktsbrott. (Se t.ex. Österberg, 1983, s. 15.)

”det är så vår ordning...”

Soldater dömdes hårt för sina våldtäkter, såväl i underrätterna som i hovrätterna. Om kärandeparten i våldtäktsrannsakingen kunde få den anklagade mannen att framstå som en våldsam soldat var chansen att käromålet skulle bli framgångsrikt stor. Ett skäl till det kan ha varit att krigsfolket också utifrån rätternas perspektiv uppfattades som en potentiellt hotfull grupp i samhället.

Utskrivna eller värvade soldater stationerades på olika orter i Sverige när de inte var i fält och levde delvis vid sidan om den lokala befolkningen. Deras identitet som soldater och eventuella krigserfarenheter påverkade med stor sannolikhet deras normsystem. Kenneth Johansson som studerat sambandet mellan krig och civilt våld i Småland i början av 1600-talet skriver: ”[i] en tid då kriget var vardag var det inte lätt för en rusig soldat att upprätthålla gränsen mellan krigets normer och den mer fredliga existensens normer.”³¹ I forskningen har man också lyft fram att soldater oftare än andra begick brott i grupp, att slagsmål där soldater deltog ofta slutade med vapenbruk och allvarliga skador samt att soldater skapade särskilda problem när de vände hem från krigstjänst.³²

Enbart det faktum att en utskrivna eller värvad man lämnade det civila livet och inordnade sig i det militära, medförde på det formella planet att han överfördes från det civila till det militära rättssystemet.³³ På det informella planet är det mindre tydligt vad som skedde men det är rimligt att tänka sig att nyblivna soldater med tiden fostrades in i en separat soldatkultur.³⁴ Den kulturen hade bland annat en särpräglad hederskodex som det kunde finnas anledning att försvara med våld.³⁵ Soldaternas normuppfattningar påverkades säkert också av om de hade krigserfarenhet eller inte. En inte ovanlig reflektion över soldatlivets följder i modern tid är att veteraner har en särskild relation till våld.³⁶ Vilka normsystem krigsfolket omfattade hade säkert också att göra med vilken social ställning och militär rang de hade.

Gruppvåldtäkter och individuella våldtäkter begångna av soldater i Sverige skulle kunna betraktas som uttryck för att sexuellt våld var legitimt i de militära normsystemen.³⁷ Men då måste man för det första notera att våldtäkt var minst lika straffbart i krigsartiklarna som i annan svensk lag, och för det andra att våldtäkt

³¹ Johansson, 2002, s. 67.

³² Se t.ex. Andersson, 1998, s. 141, Beattie, 1974, s. 94, Hay, 1972, Johansson, 1998, Sundin, 1992, s. 101, 110, Österberg, 1983, s. 18–19 och Österberg & Lindström, 1988, s. 154–155. Österberg & Lindström, 1988, (soldater begick oftare brott i grupp) s. 97–98.

³³ Det militära rättssystemet existerade delvis vid sidan om det civila. Det fanns särskilda regelsamlingar, de s.k. krigsartiklarna, som gällde som lag tillsammans med de civila lagarna. Det fanns också särskilda rätter där krigsfolket rannsakades och dömdes. (Grönfors, 1951, s. 206–230.)

³⁴ Se t.ex. Andersson, 1998, s. 141, Johansson, 1998, s. 225–227, 235, Lind, 1994, s. 41, 135–136, 386, Österberg, 1983, s. 19, 27 och Österberg & Lindström, 1988, s. 97–98.

³⁵ Johansson, 1998, s. 225, Liliequist, 1999c.

³⁶ Johansson, 1998, s. 203–204, 235.

³⁷ Det finns inte särskilt mycket forskning kring soldaters agerande i förhållande till kvinnor, varken i samband med krigståg eller då de levde mer fredligt vid sidan om civilbefolkningen på främmande orter. Ämnet har dock berörts i olika sammanhang, se t.ex. Abler, 1992 och Theibault, 1998.

i princip inte var tillåtet för soldater ens i fiendens områden eller i samband med strid.³⁸ I krigsfolkets formella normsystem fanns alltså ingen tolerans för våldtäkt. Om soldater i gemen hade en mer tillåtande eller ursäktande attityd gentemot sexuellt våld mot kvinnor än andra bör det rimligtvis ha grundats i grupp-specifika normer av informell karaktär.

Jag har utan framgång sökt efter våldtäktsfall i militära rättsprotokoll från tiden för trettioåriga kriget. Den amerikanska historikern John Theibault har framhållit svårigheterna att finna konkreta belägg för att våldtäkt verkligen förekom i trettioåriga kriget samt ställt frågan om våldtäkt betraktades som lagligt i samband med krigståg eller inte.³⁹ Samtidens laglära var i princip överens om att våldtäkt var straffbart även när det skedde i krig, men det fanns viss tveksamhet. Den bottnade framför allt i föreställningar om att soldaters tagande av byte skulle vara fritt och frågan om det sexuella utnyttjandet av fiendens kvinnor skulle räknas till bytet.⁴⁰

Det finns några få uppgifter i mitt material som kan tolkas som att det bland krigsfolk fanns en viss tolerans för män som begått våldtäkt. Den redan nämnda ölandsknekten Elle fälldes för våldtäkt i Borgholm 1614, men avrättades inte, utan skickades till Ryssland, vilket alltså innebar att han tilläts fortsätta sin tjänst i armén. De tre engelska soldaterna som nämnts tidigare fälldes för våldtäkt i Stockholm 1617, men de dömdes inte till döden. I slutet av rättsförhandlingarna agerade deras kapten i en försonande riktning, genom att han gick in och ersatte målsägaren för en skinnfäll som soldaterna tagit i samband med brottet.⁴¹ Kaptenen agerade på ett sätt som gav utrymme för en mildare dom för soldaterna, vilket kan tyda på att han gärna ville behålla sina knektar och att hans inställning till deras handlande inte var så sträng som den civila rättens.

John Theibault refererar i sin artikel ett brev där hertigen av Bayern tillrättavisade Tilly för att han inte verkställt avrättningen av en fälld våldtäktsman tillräckligt snabbt. Theibault menar att det kan tolkas som att det fanns misstankar om att officerare skyddade våldtäktsmän.⁴² År 1718 skickade Svea hovrätt ett brev till amiralitetskollegiet med anledning av att kaptenerna Tigerfelt och Palander enligt uppgift hade försökt förlika en änka som blivit våldtagen av en fänrik. Kaptenerna hade blivit förhörda vid rannsakingen och sedan lämnat orten. Då hade änkan berättat att kaptenerna vid två tillfällen tagit kontakt med henne och försökt få till stånd en ekonomisk uppgörelse mellan henne och den anklagade

³⁸ Se t.ex. Gustav II Adolfs åttioåttonde krigsartikel: "Den som våldtager någon kvinna / och där med beslås och övertygas / straffas till livet" och hundra krigsartikel: "Ingen skall må sätta eld på någon kyrka / hospital / skola, kvarn / eller göra dem onyttiga / utan det särdeles bliver befallt. Ej skall heller någon violera präster / utgammalt folk / kvinnor / jungfrur eller barn / med mindre någon av dem sätter sig till värns / med straff tillgörandes efter krigsrättens dom." (Citat ur Schmedeman, 1706, s. 206 och 208.)

³⁹ John Theibault skriver att det mycket svårt att få fram material om våldtäkter i trettioåriga kriget trots att sådana brott har haft en framträdande roll i beskrivningar av kriget (Theibault, 1998).

⁴⁰ Theibault, 1998.

⁴¹ Stockholm 1617.

⁴² Theibault, 1998.

fänriken. Svea hovrätt ville att amiralitetskollegiet skulle hålla förhör med kaptenerna där de skulle förklara om, och i så fall varför, de tagit kontakt med änkan och om de varit ombedda att göra det av den anklagade fänriken.⁴³ Bakom Svea hovrätts brev kan man tänka sig att det fanns en misstanke om att kaptenerna agerat på ett lagstridigt sätt för att hjälpa sin kamrat.⁴⁴

I fallsamlingen finns också några mål där soldater i sina uttalanden eller handlingar verkar ge uttryck för en särskild soldatkultur. I samband med att Ölandsknekten Elle och hans kumpan förde ut en av kvinnorna från hennes hem för att våldta henne ska Elle ha sagt: ”det är så vår ordning, att hon ska göra vad som vi vilja”.⁴⁵ Orden kan tolkas som att Elle refererade till soldater och soldaters ordning i ett legitimerande syfte. Tolkad på det sättet stöder kommentaren tanken att sexuellt våld kunde anses legitimt bland soldater, även om det inte fanns stöd för det i deras formella normer.

Soldaten Anders Satan som anklagades för våldtäkt i Stockholm år 1616 nekade först helt till brottet. Men efter konfrontation med kvinnan och hennes berättelse erkände han och sade då till henne: ”jag haver haft beställa med många kvinns personer men aldrig hade jag så ont vid främja min vilja såsom med dig”.⁴⁶ Anders kommentar i rätten antyder att han inte var främmande för sitt handlande eller angelägen om att dölja att han tidigare begått liknande brott. Det kan ha varit våldsdåd han begått i Sverige, men också i krigstjänst.

De två nyss nämnda fallen kan tolkas som att soldater i sina våldtäktsbrott gav uttryck för en särskild soldatkultur och att de i samband med att de ställdes inför rätta inte dolde detta. Några få exempel finns också på att högre militärer ställde upp för sina jämlingar eller underordnade. Att de misstänktes ha begått våldtäkt var i de exempel jag funnit åtminstone inte mer upprörande inom det militära än utanför – snarare tvärtom. Soldaterna försvarade emellertid inte sitt beteende utifrån grupp-specifika normer och deras agerande kan knappast betraktas som medvetna försök att utmana de etablerade normerna. Icke desto mindre kan deras våldshandlingar ha uppfattats som ett hot.

Det är omöjligt att fastställa om det fanns någon direkt koppling mellan beskrivningarna av soldaternas våld och det våld de nyttjade – om det var så att de begick våldtäkt på ett mer våldsamt sätt än andra eller i mer ”krigslika” sammanhang. Huruvida soldaterna svarade upp till föreställningarna om ”den våldsamma soldaten” är alltså ogörligt att besvara och kanske inte heller särskilt intressant att diskutera. Det centrala är att det i den rättsliga kontexten fanns uttryckssätt, eller ”koder” som aktualiserade föreställningar om ”den våldsamme soldaten” och som kunde vara viktiga, eller till och med avgörande, för våldtäktsmålens utgång.

⁴³ Rönö 1718. (Svea hovrätts brev till amiralitetskollegium 9/8 1718.)

⁴⁴ Deras vittnesmål kunde också bli viktiga i bedömningen av fänrikens skuld eftersom försök att nå en förlikning talade för den anklagades skuld.

⁴⁵ Borgholm 1614.

⁴⁶ Stockholm 1616 I. (Citat ur Stockholms rådhusrätts protokoll 9/4 1616 (Sst, IX, s. 339).)

Dödsstraff för våldtäkt

Fallen som refererats har visat att soldaters våldtäkter inte bara beskrevs som våldsamma och orättfärdiga handlingar utan också många gånger bedömdes som särskilt allvarliga brott. Det hårdaste straffet för våldtäkt var döden. I fallsamlingen finns tretton fall där den slutgiltiga domen var döden och straffet sannolikt också verkställdes.⁴⁷ Sju av dem gällde soldater. En närmare presentation av dessa fall ger möjlighet att jämföra hur rätterna bedömde soldater och andra anklagade män.

Hovrätterna fastställde underrätters dödsdomar för våldtäkt av soldater i sex fall. Ett av dem var fallet med ryttaren Jon som våldtog den äldre pigan i Tuna 1679. Som tidigare nämnts betonades Jons våldsamhet tydligt i berättelsen om hans våldtäkt.⁴⁸ I ett annat fall stod soldaten Nils Larsson anklagad för att ha våldtagit en hustru i Konga härad i Småland. Året var 1665. Även i detta fall beskrevs soldatens våld explicit och han dömdes till döden av såväl häradsrätten som hovrätten. Detta trots att våldtäkten inte ansågs fullbordad och trots att det inte fanns några vittnen. Hustrun var dock svårt skadad och den anklagade erkände brottet. Han hade också tidigare gjort sig skyldig till en rad brott, bland annat stöld och rymning. Soldaten dömdes till döden för våldtäkt och rån mot hustrun. Häradsrätten ville även att hans kropp skulle steglas, men hovrätten stannade vid att låta hans kropp begravas på avrättningsplatsen.⁴⁹

Ryttaren Jakob Olofsson dömdes mot sitt nekande till döden för att han våldtagit ”en brottfälling⁵⁰ och fåkunnig piga” år 1660. Jakob var på väg till Norrland med delar av sitt regemente men kom på efterkälken. En dag kring jul befann han sig, synnerligen alkoholpåverkad, utanför Tierp i norra Uppland. Strax efter att han givit sig iväg från en gård fann traktens bönder honom liggande ”emellan hennes [pigans] lår, hållandes henne om halsen”. Hon hade sår efter hugg i huvudet, samt andra skador. Man hittade också blodspår i snön och Jakobs blodiga svärd vid brottsplatsen.⁵¹

När Jakob tilltalades av bönderna angående den ”onda gärningen” svarade han ”intet haver jag det gjort, Satan haver det gjort, och annan svärdom som han övade, havandes sådana affekter och åthävor, såsom han av druckenhet icke visste vad han gjorde”.⁵² Jakob nekade helt till anklagelserna om att ha våldtagit pigan.

⁴⁷ Hovrätterna fastställde dödsdomar för våldtäktsbrott i tretton fall totalt: Stockholm 1616 II, Savolax 1619, Ramsättra 1622, Stockholm 1627, Håbo 1636, Tierp 1660, Konga 1665, Tuna 1679, Allbo 1707, Stockholm 1709, Arjeplog 1710, Kind 1713, Oppunda 1746. Några mål i mitt material från början av 1600-talet underställdes troligen aldrig hovrätten, vilket leder till att underrätters dom blir den slutgiltiga. Det gäller: Nya Lödöse 1601, Borgholm 1614 och Stockholm 1616 I. I tre av ovanstående fall framgår av materialet att dödsdomarna inte verkställdes. Det är: Nya Lödöse 1601, Borgholm 1614 och Stockholm 1616 II. Antalet dödsdomar som sannolikt verkställdes blir således tretton.

⁴⁸ Tuna 1679.

⁴⁹ Konga 1665.

⁵⁰ ”Brottfälling” användes om personer med fallandesot, det vill säga någon sorts (epileptiska) anfall.

⁵¹ Tierp 1660. (Citaten ur häradsrättsprotokoll hållet vid laga ting i Tierps sockenstuga 14/7 1660.)

⁵² Citat ur häradsrättsprotokoll hållet vid laga ting i Tierps sockenstuga 14/7 1660.

Trots det, och fastän kändeparten, pigans syster och systerdotter, bad hovrätten skona ryttarens liv, dömdes han till döden.⁵³

Den tidigare nämnde sachsiska krigsfånge Veit Bornharken dömdes till döden för att ha våldtagit fältväbeln Jöns Ströbergs hustru Annika Jakobsdotter år 1707. Hennes skador var omfattande och hennes rop om hjälp hade hörts till närmaste by. Veit lyckades, enligt hustrun, inte fullborda sitt uppsåt, trots att han försökte på alla sätt. När han trodde att Annika var död, stal han saker av henne och flydde till skogs, men efter någon dag kunde länsmannen få tag i honom. Han erkände brottet och saken underställdes Göta hovrätt. Veits slutgiltiga dom blev att mista livet genom halshuggning och att hans huvud skulle sättas på en påle.⁵⁴

Den gifte dragonen Johan Raaf var inkvarterad hos bonden Mattis i Gyltebacka i Kinds härad år 1713. En kväll kom han drucken hem och körde ”med hugg och slag” ut husbonden för att köpa öl. Medan han var borta våldtog Johan hans hustru som hade gått och lagt sig i sängen tillsammans med ett litet barn. Vid rannsakingen berättades också att Johan tidigare ”på ett överdådigt vis” försökt våldta hustrun och sparkat upp förstugudörren så att lås och gångjärn brutits sönder. Dragonen fälldes till döden för våldtäkt av såväl underrätten som Göta hovrätt.⁵⁵

Den gifta karlen Sven Falck var förmodligen en av de sista männen som avrättades för våldtäkt i Sverige.⁵⁶ Falck stod inför rätta i Oppunda härad 1745 för att ha våldtagit en 13-årig flicka i samband med att hon skulle hämta en häst som han haft. Han hade tidigare tjänat som soldat men strukits ur rullorna på grund av upprepade brott – ”vanart och liderlighet”. Falck erkände våldtäkten och dömdes av häradsrätten till döden medelst halshuggning, vilket bekräftades av Svea hovrätt. Enligt anteckningar i Södermanlands länsstyrelses arkiv avrättades han den 5 mars 1746.⁵⁷ Utöver ovanstående sex fall dömdes soldaten Anders Lambrechtsson till döden för våldtäkt och en rad andra brott av rådhusrätten i Stockholm 1616.⁵⁸

Sex fall där andra än soldater stod anklagade slutade med dödsstraff. I två av dem fälldes de anklagade till döden för våldtäkt och dråp. Den ene var skomakar-gesäll men om den andre vet vi inget mer än att han hette Michill.⁵⁹ I båda fallen hade männen alltså begått två brott som kunde leda till dödsstraff. I ett kort referat från Ramsätra häradsrätt 1622 anges att en ”fogdetjänare” vid namn Knut

⁵³ Tierp 1660.

⁵⁴ Allbo 1707.

⁵⁵ Kind 1713.

⁵⁶ I min fallsamling är detta fall det sista som ledde till dödsdom och där dödsstraffet enligt noteringar i Uppsala länsstyrelses material också verkställdes. (Notering på Svea hovrätts brev till Södermanlands länsstyrelses arkiv, landskansliet, 28/1 1746.) År 1754 fördes en diskussion kring dödsstraff för våldtäkt i justitierådet där Clas Ekeblad, enligt utdrag ur protokollet, åberopade ”det förhållande, att efter 1734 års lag ingen blivit avrättad för våldtäkt”. (Justitierevisionen, Utslagshandlingar 7/2 1754.) Ekeblads åberopande verkar alltså inte ha varit korrekt men ger stöd för att Sven Falck var en av de sista männen som avrättades för våldtäkt i Sverige.

⁵⁷ Oppunda 1746.

⁵⁸ Stockholm 1616 I.

⁵⁹ Stockholm 1627, Håbo 1636.

Bondesson dömts till döden för att han våldtagit en piga då hon på sin husbondes befallning skjutsat honom. Brottet var bevittnat, flickan skadad och enligt noteringar i Svea hovrätts prejudikatsamlingar bekräftades dödsdomen i högre instans.⁶⁰

Ett svårtolkat brott skedde på länsmansgården i Stora Savolax år 1619. I samband med det dömdes två män till döden för att de på ett skamligt sätt mökränkt en piga. Målet handlar om en länsmanshustru som vid sin dotters bröllop misstänktes ha förgiftat en grannpiga. Därefter, då pigan var medvetlös, lägrades hon av en ryttmästardräng och sonen på gården. De två männen dömdes till döden av Svea hovrätt.⁶¹

År 1710 dömdes två samiska drängar till döden vid laga ting med allmogen i Pite lappmark. De hade tillsammans fört en gift kvinna till en enslig plats och våldtagit henne. Den ena kunde, med den andras hjälp, fullborda brottet innan hjälp kom. I hovrätten fastställdes dödsdomen för den dräng som fullbordat våldtäkten, medan man var tveksam om hur man skulle döma den andre. Efter förfrågan hos kunglig Maj:t dömdes emellertid även medhjälparen till döden.⁶²

Det sjätte fallet är från Stockholm 1709. Informatorn Sven Stanlin erkände att han vid upprepade tillfällen haft sexuellt umgänge med en av sina elever – den nioåriga flickan Anna Stina. Hon var dotter i huset där han bodde och han misstänktes också ha försökt förgripa sig på hennes femåriga syster. Hans brott omtalades som särskilt avskyvärda eftersom de involverade minderåriga flickor och Stanlin dömdes till döden i högsta instans.⁶³

Krigsfolket var alltså i knapp majoritet bland dem som förmodligen mötte döden till följd av anklagelser om våldtäkt, fastän de bara utgjorde drygt en fjärdedel av de anklagade. Det finns således, även om underlaget är litet, ett visst stöd för att soldater som begick våldtäkt straffades hårdare än andra våldtäktsmän. Av de övriga som fick dödsstraff hade två även gjort sig skyldiga till dråp, i två fall hade övergreppen skett i samråd mellan flera personer, något som kunde räknas som en försvärande omständighet och ett mål gällde upprepade övergrepp mot små barn. De brott som soldaterna avrättades för innehöll inte samma sorts försvärande omständigheter vilket talar för att det kan ha funnits andra omständigheter som gjorde att just soldaters våldtäktsbrott straffades så hårt.

Att soldater dömdes hårt av underrätterna kan ha en mängd orsaker som inte direkt behövde ha att göra med föreställningar om ”den våldsamme soldaten”. Soldater ställdes ofta inför rätta för våldtäkt i områden där de inte hörde hemma. Över huvud taget befann sig soldater vanligen utanför den sociala gemenskapen på platsen där de för tillfället var placerade.⁶⁴ Om de begick våldtäkt eller andra brott är det då troligt att de, oftare än andra, anmäldes för rätten. De hade inte

⁶⁰ Ramsätra 1622.

⁶¹ Savolax 1619.

⁶² Arjeplog 1710.

⁶³ Stockholm 1709. Detta fall behandlas mer utförligt i kapitel 9.

⁶⁴ Här behandlar jag soldater som anklagas för våldtäkt i egenskap av soldater. Det finns andra fall där män som tjänade krigsmakten stod inför rätta för våldtäkt utan att deras soldatyrke och våldsamhet betonades i

heller samma möjligheter som andra att ingå förlikning eller att sona våldtäktsbrott genom äktenskap. Som främlingar är det också tänkbart att de bedömdes hårdare av de lokala rätterna än andra män.⁶⁵ De hade ingen given position i lokalsamhället, inget upparbetat anseende eller släktingar/vänner som kunde gå i god för deras tillförlitlighet.

Det särskilt anmärkningsvärda är snarare att soldaterna dömdes extra hårt även av hovrätterna. Jag menar att de domarna bör begripliggöras utifrån att ”den våldsamme soldaten” även på ett mer övergripande plan uppfattades som ett hot. Enligt John Tosh är den dominanta maskuliniteten konstruerad i opposition till en rad underordnade maskuliniteter vars brott är att de underminerar patriarkatet inifrån eller diskrediterar det i kvinnornas ögon. Kampen mellan maskuliniteter kan bland annat kläs i termer av disciplinering av underordnade maskuliniteter.⁶⁶ Den hårda attityden mot soldater som begick våldtäkt kan förstås utifrån en sådan tankemodell.

Högre upp i den militära hierarkin

Kapten Svinhuvad såg det som en förolämpning att bli beskylld för att ha hotat en kvinna med sina vapen. Det fanns fler som nekade till just användning av krigsvapen, vilket tyder på att det rimmade illa med den militära hederskodexen. En gästgivare i Tjulsta angav i Österrekarnes härads tingsrätt år 1751 fem drabanter för att de på ett våldsamt sätt bedrivit ”okyskhet” med en av hans pigor, Kerstin Andersdotter.⁶⁷ Drabanterna, som var officerare vid kungliga livgardet, hade kommit till gården sedan de förut låtit uppbåda hästar och beställde vid ankomsten mat till sina drängar. Därefter tog de in pigan på en kammare och bedrev otukt med henne. Enligt gästgivaren hade de vid avresa ”gjort något väsen med värjor och karbiner” men ingen skada hade blivit skedd.⁶⁸

Drabanternas vapenskrammel var en omtvistad fråga i rättegången. Ett vittne sade att han sett en värja blänka i kammaren där pigan var inlåst med drabanterna och flera vittnen beskrev hur drabanterna uppträtt våldsamt vid sin avresa. De hade bråttom ifrån gården och efter en dispyt med gästgivaren om hur många hästar de skulle ha ska de ha ”ropat efter karbiner och värjor, skjutandes ett skott” samt huggit efter pigan med en värja då hon ropat skällsord efter dem. Vittnena berättade också att drabanterna kommit från en middag hos kungliga livdrabanten Ridderhierta på Strand och varit onyktra.⁶⁹ Deras framfart på gården

rannsakingen, till exempel där våldtäkten skett i samband med en uppvaktningsituation mellan förövaren och offret. I de fallen innebar inte mannens soldatposition att han stod utanför den lokala gemenskapen.

⁶⁵ Att främlingar bedömdes hårdare än andra på de lokala tingen har framhållits av bland andra Sundin, 1992, s. 156–157.

⁶⁶ Tosh, 1994, s. 191.

⁶⁷ Referatet av fallet bygger på ”Österrekarne 1752”.

⁶⁸ Citat ur Österrekarnes häradsrätts protokoll vid lagtima vinterting 31/I 1751.

⁶⁹ Citat ur Österrekarnes häradsrätts protokoll vid lagtima höstting 9/II 1751.

beskrevs i termer av ”oväsende” eller mer eller mindre våldsamt gästning, vilket ligger nära de tidigare beskrivna härjningarna.

Flera vittnen omtalade hur de varnat pigan för att visa sig för drabanterna, säkert av oro för vad de skulle göra med henne. En dräng berättade att drabanterna efter ankomsten begärte dricka, vilket en gosse burit in till dem. Därefter begärde de en kapp som Kerstin tänkte bära in. Drängen tog den dock ifrån henne och bad Kerstin att gå ur vägen. Enligt husmodern kom Kerstin till henne efter drabanternas ankomst för att begära dricka till dem men sade också att ”de voro elaka”.⁷⁰ Husmodern sade då åt Kerstin att hon skulle låta gossarna bära in drickat, och att hon, Kerstin, skulle gå undan och ”icke komma för deras ögon”.⁷¹ Människorna på gården talade om drabanternas besök som något farofyllt. Visa av erfarenhet, eller på grund av allmänna föreställningar om gästande onyktra höga militärens beteende, vidtogs försiktighetsåtgärder, bland annat att pigan anmodades att hålla sig undan.

Drabanterna identifierades som kornetter och kungliga livdrabanter, och omtalades som ädla och manhaftiga herrar Johan Georg Söderberg, Samuel Efraim Engelcrona, Reinhold Boisman, Carl W. Agnell samt korpralen, volontären vid Östgöta kavalleri, Per Henrik von Gisler. De nekade till att ha brukat vapen eller varit onyktra och hävdade med bestämdhet att de inte haft sina värjor framme, varken inne eller ute. Agnell skriver i en attest att ”herrarna voro nykter, under varelsen på Tiulsta, ingen värja har jag sett blottas, ej heller något skott lossats”.⁷² Engelcrona sade då han tillfrågades om vapnen att deras värjor och karbiner ”varit med halm omvirade och nedlagda, så att de varken skola haft någon blottad värja eller skjutit något skott”.⁷³

Här stod ord mot ord. Flera samstämmiga vittnen talade om oväsande, skottlossning och värjhugg. De anklagade menade, inte bara att de inte brukat sina vapen, utan till och med att de varit nedpackade och därför inte kunnat användas. Parternas argumentation är ett bra exempel på hur ena sidan, med hjälp av olika medel, frammanade bilden av ”den våldsamme soldaten”. Soldaterna, som denna gång var en grupp militära män med hög status och titlar, argumenterade med bestämdhet mot den bilden. De erkände att de varit på gården, en av dem att han lägrat pigan, dock med hennes vilja, och de andra att det kanske ”narrats” lite med pigan men absolut inte att det skett med våld.⁷⁴ Några våldsamer eller något oväsande med vapen kändes de inte vid.

I målet med livdrabanterna, liksom i målet med kapten Svinhuvad, fanns inte bara en öppen könskonflikt, utan också en mer eller mindre tydlig klasskonflikt. I anklagelserna och vittnesmålen kan man skönja en irritation över hur män med hög social ställning utnyttjade människor av lägre ställning och öppet visade

⁷⁰ Citat ur Österrekarnes häradsrätts protokoll vid lagtima vinterting 4/3 1752.

⁷¹ Citat ur Österrekarnes häradsrätts protokoll vid lagtima vinterting 4/3 1752.

⁷² Citerat ur kornetten Angells attest, återgiven i Österrekarnes häradsrätts protokoll vid lagtima vinterting 3/3 1752.

⁷³ Citat ur Österrekarnes häradsrätts protokoll vid lagtima vinterting 4/3 1752.

⁷⁴ Hur detta mål kom att bli en fråga om lägersmål istället för våldtäkt behandlas under rubriken ”Redan kränkta kvinnor eller kvinnor med böjelse för otukt” i kapitel 8.

respektlöshet. I samband med våldtäktsanklagelsen mot drabanterna i Tjulsta sades att en av dem slagit en dräng på vägen strax innan. När gästgivaren kom hem frågade han om drabanterna gjort övervåld i huset, vilket också föranledde honom att i början hindra dem från att få sina hästar. De försiktighetsåtgärder som vidtogs när drabanterna kom till gården talar för att det fanns en beredskap hos husfolket för att de ”höga herrarna” kunde bete sig illa.

När det gäller kapten Svinhuvad berättade Gunill att hon omtalat våldtäkten för en man som hon mötte på vägen, Jon Gryta, som bad henne att gå till kapten Scheibe i Lästa och klaga.⁷⁵ Innan hon gjorde det gick hon till kyrkoherden i Vislanda och sade att hon skulle gå till Scheibe. Men kyrkoherden bad henne låta bli, med orden ”det är inte gott att klaga för hunden att hyndan biter en”.⁷⁶ Prästens kommentar kan tolkas som att han menade att det övre sociala skiktets män var lojala med varandra och stod enade mot anklagelser av det slaget som Gunill framförde.

Gunill berättade också att hon bara fick ovetta och slag när hon sedan klagade för kapten Scheibe. Den här rättssaken slutade med att Gunill tog tillbaka sin anklagelse om våldtäkt och sade att hon aldrig anmält saken om inte Jon Gryta rått henne till det.⁷⁷

Även i detta mål fanns alltså antydning till konflikt mellan sociala klasser. Män med hög status utnyttjade kvinnor med låg status och det kunde leda till ilska och anklagelser från den lägre klassens män och kvinnor. Men – prästen i Vislanda hade inte helt fel – det ledde inte till några fällande domar för våldtäkt. I de två fall som nämnts här omvandlades våldtäktsanklagelsen istället till lägersmål, det vill säga till sexuellt umgänge med kvinnans vilja.⁷⁸ I några få fall där bevisningen var stark ställdes högre militärer som anklagats för våldtäkt under ”Guds dom”. Det innebar att målet inte avslutades utan lämnades öppet och kunde tas upp igen om nya uppgifter av betydelse framkom.⁷⁹ Ingen av de högre militärerna som anklagades för våldtäktsbrott fälldes för våldtäkt.⁸⁰

⁷⁵ Tyvärr framgår det inte i materialet vilka kapten Scheibe och Jon Gryta var, eller om de hade några särskilda positioner, som t.ex. länsman eller nämndeman.

⁷⁶ Citerat ur Lindberg, 1966, s. 60.

⁷⁷ Allbo 1709.

⁷⁸ Allbo 1709, Österrekarne 1751.

⁷⁹ Det gällde ”Svartlösa 1711” och ”Rönö 1718”.

⁸⁰ Förutom de mål som refereras i texten finns två fall där officerare anklagades och frikändes helt. Det var ett fall från Kungälv 1733 där ”ett kvinnfolk”, Börta Siödesdotter, anklagade en välbördig Mauritz Palmström för våldtäkt. Här fanns ett vittne till att Palmström sprungit efter ”kvinnfolket”, slagit ned henne och brottats med henne. Inga tecken på våldtäkt fanns dock, och saken hade förts inför rätta av stadsfiskalen, och inte av Börta. Hon ansågs inte heller vara ”vid sitt fulla förstånd” och därför inte tillförlitlig. Officeren frikändes. (Kungälv 1733. Citaten ur Göta hovrätts arkiv, brottmålsutslag 21/3 1733.) Frikändes gjorde i princip också adelsryttaren Mattias Frimodig då han 1745 hade anklagats för att ha brutit sig in på Sjötuna säteri, överfallit och med våld hävdat en piga, övat skadegörelse och haft oanständiga utlåtelse och svordomar mot överstelöjtnanten von Björeboung som bodde på säteriet. Inga bevis för våldtäkt fanns så Frimodig frikändes. Han fälldes dock för utlåtelse mot överstelöjtnanten och för ”brukade eder och svordomar”. (Lysing 1745. Citat ur Göta hovrätts arkiv, brottmålsutslag 28/3 1745.)

Fänriken Cornelius von Beckman anklagades i Svartlösa häradsrätt år 1711 för att ha våldtagit en föräldralös tjänsteflicka som var tolv år gammal. Hon hade ridit förbi en krog kallad Stenkrogen en kväll och skymtat Beckman genom fönstret. Han hade sprungit ut efter henne, misshandlat och våldtagit henne i skogen. Flickan gav ett detaljerat signalement på honom och kände igen hans röst vid en konfrontation. Han hade varit på krogen den kvällen och det fanns vittnen som styrkte att han varit ute sent. Beckman nekade. Häradsrätten dömde honom ändå till döden. I hovrätten ansågs saken ej fullt bevisad och fänriken ställdes under Guds dom.⁸¹

En annan fänrik, Gustav Michill Grabbe, anklagades år 1718 för våldtäkt av en änka som satt inhyses hos en båtsman i Södermanland. Även här talade omständigheterna mot den anklagade. Änkan hade angivit saken direkt och visat upp skador och tecken på våldtäkt. Kyrkoherden i hennes hemsocken vittnade också om att hon hade gott rykte. Dessutom hade hon en knapp från Grabbes väst som hittats på brottsplatsen. Grabbe nekade och hävdade att han hade alibi, men ingen kunde vittna om var han befann sig då våldtäkten skedde. Han försökte också utan framgång skylla ifrån sig på en annan man som var lik honom. Häradsrätten dömde Grabbe till döden, men även här avvisade hovrätten dödsdomen och ställde Grabbe under Guds dom med hänvisning till att man inte kunde fälla honom mot hans nekande.⁸²

Militärer av högre rang som anklagades för våldtäkt nekade genomgående till brott. Flera av dem argumenterade för att saken inte var våldtäkt, framför allt med utgångspunkt i kvinnans beteende och bristande bevisning. Ett annat sätt var att neka helt till att över huvud taget ha sett kvinnan som anklagade dem, vilket fänrikarna Beckman och Grabbe gjorde. Anklagelserna som riktades mot dessa män aktualiserade föreställningar av två olika slag.

För det första fanns klara likheter med de koder som användes för att frammana bilden av ”den våldsamme soldaten”, till exempel att brotten beskrevs som härjningar och att användning av militära vapen omtalades. För det andra fanns antydningar om att män med högre militär och social rang utnyttjade sin position för att få tillgång till allmogens kvinnor och att det inte ansågs rättfärdigt i de lägre klassernas ögon. Det verkar som att föreställningar om att män med hög militär status förlustade sig på den agrara underklassens bekostnad existerade.⁸³ Mycket talar också för att de i stor utsträckning kunde göra det utan att bestraffas. De få fall som kom inför rätta, och som finns i mitt material, visar att de kom undan lindrigt.

Bilden av ”den våldsamme soldaten”, eller kanske i ännu högre grad, den odisciplinerade soldaten, var uppenbarligen inte tillämplig på soldater med hög militär

⁸¹ Svartlösa 1711.

⁸² Rönö 1718.

⁸³ Våldtäktsberättelserna om de höga militärerna har vissa likheter med den engelska överklasslibertinen, en stereotyp våldtäktsman som Anna Clark finner i 1700- och 1800-talets England (Clark, 1987, s. 90).

rang. De officerare som ställdes inför rätta för våldtäkt lyckades tillbakavisa anklagelserna, bland annat med hjälp av det anseende och den pondus som de iklädde sig. Som officerare tillhörde de också ”överheten” och hade som sådana ett särskilt ansvar i förhållande till allmänheten – de skulle föregå med gott exempel. Det torde därför vara än svårare för andra delar av etablissemanget – det vill säga rätterna, och särskilt hovrätterna – att döma dem till hårda straff för våldtäkt. Den skymf som Svinhuvud så retoriskt omtalade skulle då ha drabbat överheten som sådan och kunnat underminera deras makt.

Även om dessa män inte fälldes för våldtäkt är det anmärkningsvärt att anklagelserna mot dem överhuvudtaget behandlades i rätterna. I flera av målen stod kvinnor med tvivelaktigt rykte och/eller mycket låg status mot officerare av hög rang – kaptener, fänrikar och adliga officerare. Det var således inte helt självklart att man litade på en adlig fänriks betyganden om att han aldrig sett en föräldralös piga som pekat ut honom som våldtäktsman eller en pensionerad kapten som anklagats för våldtäkt av en löskona som fött flera utomäktenskapliga barn. Här skiljer sig den svenska situationen från förhållandena i andra europeiska länder där en våldtagen kvinnans osedlighet eller otillförlitlighet gjorde hennes anklagelse omöjlig.⁸⁴

En bild som tonar bort

Sättet på vilket soldaternas brott beskrevs, och hur deras brott bedömdes, förändrades över tid. Den argumentation som aktualiserade föreställningar om ”den våldsamme soldaten”, det vill säga utförliga beskrivningar av fysisk våldsutövning, hänsynslöshet, vapenbruk och brott av härjningstyp, blev mindre vanlig med tiden. Om man gör en kategorisering av våldtäktsmålen i fall som har tydliga inslag av sådan argumentation, vissa inslag, respektive inga sådana inslag kan förändringen illustreras kvantitativt (se tabell 3).

Under 1600-talet fälldes alla soldater som i samband med våldtäktsanklagelsen associerades med föreställningar om ”den våldsamme soldaten”. Av de fall som innehöll tydliga inslag av sådan typ av argumentation under 1700-talet slapp fem män undan straff för våldtäkt. De var samtliga militärer av högre rang.⁸⁵ Av de två fall med viss argumentation kring soldatvåld som inte ledde till fällande dom slutade det ena med att den anklagade förliktes med offrets far och i det andra hade den anklagade mannen redan försvunnit från orten och kunde inte ställas till svars.⁸⁶

⁸⁴ Se kap. 1, s. 32–33.

⁸⁵ Allbo 1709, Svartlösa 1711, Rönö 1718, Lysing 1745, Österrekarne 1752.

⁸⁶ Vendel 1626, Bråbo 1702.

Tabell 3. Fördelningen av olika typer av argumentation utifrån föreställningar om ”den våldsamme soldaten”. (VS-arg. = argumentation som aktualiserar föreställningar om ”den våldsamme soldaten”.) Siffrorna inom parentes anger antalet fällda för våldtäktsbrott i respektive kategori.

tidsperiod	tydlig VS-arg.	viss VS-arg.	ingen VS-arg.	totalt antal
1600–1625	3 (3)	1 (1)	1 (0)	5 (4)
1626–1650	0 (0)	1 (0)	1 (0)	2 (0)
1651–1675	2 (2)	2 (2)	2 (1)	6 (5)
1676–1700	3 (3)	1 (1)	3 (1)	7 (5)
1701–1725	5 (2)	3 (2)	1 (0)	9 (4)
1726–1750	2 (1)	1 (1)	6 (0)	9 (2)
1751–1775	1 (0)	0 (0)	4 (1)	5 (1)
1776–1800	0 (0)	2 (2)	8 (4)	10 (6)
Summa	16 (11)	11 (9)	26 (7)	53 (27)

Källa: fallsamlingen

I tabellen syns också att rannsakingar av soldater alltmer sällan innehöll inslag som förknippade dem med bilden av ”den våldsamme soldaten” ju närmare man kommer slutet av undersökningsperioden. Skillnaden i bedömning mellan fall som innehöll sådan argumentation och fall som inte gjorde det minskade också. Anklagelserna mot soldater och berättelserna om deras våldtäkter kom mer att likna andras, framför allt mål där drängar anklagades. Liksom i drängfallen åberopades nu också allmänna förmildrande omständigheter för soldater och deras straff kunde mildras i högre rättsinstanser.⁸⁷

Förändringen har flera tänkbara orsaker. En är indelningsverket som infördes från och med 1680-talet. Tidigare hade soldater skrivits ut eller värvats vid behov och därefter (så länge de överlevde) befunnit sig i tjänst under långa perioder, även om de befann sig i Sverige. De levde således tillsammans med andra soldater, delvis vid sidan om det civila samhället. Indelningsverket innebar i detta avseende att soldaterna integrerades bättre i lokalsamhället. Ett antal bönder formade en rote och ansvarade för att rekrytera och underhålla en soldat. I praktiken innebar det att soldater levde tillsammans med bönderna och också under stora delar av sin tid var jordbrukare, precis som de.

Tiden före 1720 skulle också kunna indelas i två perioder. Våldtäktsfall som rörde soldater före 1620 slutade med att männen dömdes till döden eller fick fortsätta sin krigstjänst. De soldaterna, det vill säga sådana som Elle på Öland, de tre engelska soldaterna i Stockholm och Anders Satan, kan tänkas ha förknippats mer med de kontinentala legoarméerna än senare tiders soldater. Några decennier in på 1600-talet intensifierades diskussionen och regleringen av soldatlivet. Gustav II Adolfs krigsartiklar kom exempelvis år 1621. Disciplineringen av de militära styrkorna var en central angelägenhet i dessa stadganden och idealet var

⁸⁷ Se t.ex. ”Sunnerbo 1792” och ”Dara 1765”.

nu inte längre en hop skräckinjagande, våldsamma legoknektar utan en disciplinerad armé av män som kunde lyda order.⁸⁸

Från 1620-talet och framåt ställdes högre disciplinära krav på krigsfolket och man ville satsa mer på utskrivna, inhemska soldater än utländska värvade legoknektar.⁸⁹ Så länge armén befann sig utomlands på krigståg innebar den stående hären inte så mycket problem i Sverige, men när den inte gjorde det, desto mer. Konflikter mellan civilbefolkning och krigsfolk var inte ovanliga och statsmakten brottades med bekymmer över var man skulle göra av sina soldater i fredstid och hur man skulle försörja dem. I riksrådets protokoll karaktäriserades exempelvis svenska soldater som tjänat i kriget i Tyskland som ”genomluttrade av ont” år 1635.⁹⁰ Det var i denna tid föreställningarna om ”den våldsamme soldaten” blomstrade och som hovrätterna dömde dem för våldtäkt så hårt det var möjligt. Man statuerade exempel.

Den förändring som säkert hade störst betydelse för föreställningar knutna till krigsfolket som grupp var att Sverige gick in i en period av relativ fred från omkring 1720. De soldater som därefter rekryterades kunde leva som torpare på den svenska landsbygden och undslippa krigstjänst på ett helt annat sätt än sina stormaktstida kollegor. Det är med tanke på dessa förändringar inte särskilt konstigt att föreställningarna om ”den våldsamme soldaten” inte längre aktualiserades lika ofta en bit in på 1700-talet som tidigare. Fotsoldaterna hade i princip upphört att vara en separat samhällsgrupp, skild från allmogen och förknippad med särskilda normer och våldsamt beteende. I och med freden och indelningsverket förändrades också relationerna mellan soldaterna och civilbefolkning och den påfrestande inkvarteringen av knektar hos bönder förekom mer sällan.

Våldsamma män till varning – kapitelsammanfattning

I rättsprotokoll som rör mål där män i krigsmakten ställdes inför rätta för våldtäkt finns likheter i beskrivningarna av brottet och gärningsmannens agerande. Jag tolkar dessa likheter bland annat som tecken på att det fanns allmänna föreställningar om soldater som begick våldsamma brott och som bröt normerna för ett godtagbart manligt beteende. I berättelserna om våldtäkt beskrevs hur soldaterna tappade kontrollen och hängav sig åt ohämmad våldsutövning.

Kvinnorna berättade hur krigsfolket hotade dem med sina militära vapen och beskrev deras agerande i samband med brotten i termer av härjningar. Beskrivningarna var ett sätt för dem som hävdade soldaternas skuld att aktualisera föreställningar om soldater som bråkmakare och våldsmän – föreställningar som

⁸⁸ Gällande förändrade militära organisationsformer, se t.ex. Lind, 1994, Lindegren, 1995 och Tilly, 1992.

⁸⁹ För en fasindelning av den militära organiseringen där övergången från värvade arméer till stående inhemska härar berörs, se Tilly, 1992, s. 29.

⁹⁰ Svenska riksrådets protokoll 7/12 1635, i: Handlingar rörande Sveriges historia, V, s. 365. Se även Gustav Bielkes brev till sin systerson Clas Tott 1661, där han berättar om de svenska soldaternas övergrepp mot befolkningen i Skåne (återgivet i Eriksson, 2000, s. 32). För uttalanden om problem med odisciplinerade och våldsamma soldater under 1600-talets första hälft, se även Nilsson, 1989, s. 43–46.

kunde ge stöd åt kändesidans rättsanspråk. Med hjälp av den här argumentationen hamnade de enskilda kvinnornas agerande, och kanske till och med de enskilda brotten, i bakgrunden. I förgrunden ställdes männens normbrott och brist på kontroll. Våldtäktsbrotten blev del av ett större "soldatproblem", och inte bara individuella händelser relaterade till de aktuella personerna och situationerna.

Föreställningarna om soldaters våldsamhet var förmodligen grundade i verkliga förhållanden. Soldater begick brott och uppfattades sannolikt som ett samhällsproblem. Det fanns en samtida medvetenhet om problem med hemvändande soldater och deras beteende. Om soldater generellt visade dålig respekt för lagen och agerade på ett sätt som störde friden i lokalsamhället, kunde rätterna ha velat statuera exempel med sina hårda domar. Särskilt gällde detta hovrätterna, och när det gällde våldtäktsbrott ser man att så också var fallet.

Föreställningarna om "den våldsamme soldaten" måste också förstås utifrån samtidens manlighetsideal. Soldater som inte levde upp till idealen om manlig självkontroll utgjorde, med sina vapen och sin vana vid våld, ett särskilt allvarligt hot. Ännu allvarligare blev det om det fanns farhågor om att de omfattade delvis andra normsystem än befolkningen i övrigt. Utifrån tanken att den patriarkaliska samhällsordningen och den dominerande manligheten hotades av konkurrerande manligheter fanns det alltså ett ideologiskt syfte för företrädare för ordningen och upprätthållare av den dominerande manligheten att ta avstånd ifrån beteenden som kunde uppfattas som hotfulla.

Enligt min mening bör de hårda domarna mot soldater betraktas ur ett sådant perspektiv. Rätternas, i synnerhet hovrätternas, hårda bestraffning av soldater som begått våldtäkt kan på det sättet också begripliggöras. Soldaternas våld, vapen användning och våldtäktsbrott definierades som handlingar som stred mot rådande manlighetsideal. Deras våldtäkter beskrevs som okontrollerade handlingar, som överdåd och våldsexcesser. Berättelserna om soldaters våldtäkter, så som de berättades av såväl offren som rätterna, spelade därmed en aktiv roll i skapandet och konsolideringen av rådande manlighetsideal.

Soldaten var med sin vapenutrustning och inriktning på våldsutövning ett instrument i statsmaktens händer – ett maktmedel som kunde riktas mot fiender. Samtidigt fanns alltid risken att soldaten – om han riktade sitt våld mot andra än rikets fiender – blev ett hot mot den inre freden. Här finns en spänning eller, om man så vill, en klassisk potentiell konflikt mellan statsmakt och krigsmakt.⁹¹ Genom att soldaterna, i egenskap av rikets väpnade styrka, hade givits makt kunde de också missbruka makten. Utifrån statsmaktens perspektiv var det därför av största vikt att dra gränser mellan bruk och missbruk av makt.

⁹¹ Se även Roper, 1994, s. 116, 119–120. Jan Sundin skriver att de självsvåldiga soldaterna behandlades lindrigt under 1600-talet i de områden han undersökt och lyfter fram motsättningen mellan den högre krigsmaktens medvetenhet om behovet att stävja missgrepp mot civila och behovet av soldater för "sina krigiska uppgifter" (Sundin, 1992, s. 110).

I denna gränsdragningsprocess där soldaters våldtäkter så tydligt kontrasterades mot ett legitimt och ansvarsfullt manligt agerande uppstod problem när de anklagade soldaterna var av högre rang. Offren och andra inblandade försökte aktualisera föreställningar om ”den våldsamme soldaten” även då högre militärer ställdes till svars för våldtäkt, men argumentationen hade inte lika stor genomslagskraft som när det gällde soldater av låg rang. Officerarna agerade med en helt annan självsäkerhet i rätterna, nekade till brott och försvarade sig ofta genom att smutskasta sin motpart. Misstankarna mot dem kunde ändå vara starka och fastän flera officerare dömdes till döden för våldtäkt i underrätterna klarade de sig till sist ändå undan.

Det var vanskligare för överrätterna att statuera exempel genom att fälla mäktiga män. Budskapet i ett sådant exempel var inte heller givet. Å ena sidan kunde det verka politiskt legitimerande eftersom man i så fall markerade att illegalt våldsbruk inte ens tolererades i de högre militära skikten och att rättsordningen nådde ända in i krigsmaktens toppskikt. Å andra sidan kunde det få en socialt destabiliserande effekt eftersom man, om man fällde dessa män mot deras nekande, hade låtit enkla människors – kvinnors – ord gälla framför de ädla männens eder och betyganden.

Den tyranniske husbonden

Husbonden

Husbonden var en centralfigur i den hushållsbaserade samhällsordningen och den patriarkaliska ideologin. Enligt analogin mellan stat och hushåll var husbondens roll i hushållet lika viktig som kungens i riket.¹ Som husbonde fick mannen en särskild position. Han blev föreståndare för ett hushåll med befogenheter och ansvar såväl utåt mot samhället som inåt mot hushållet. Han överordnades hushållets andra medlemmar men blev också ansvarig för hushållsmedlemmarnas välfärd.²

I de våldtäktsmål som presenteras i det här kapitlet stod husbönder anklagade för brott som riktade sig nedåt i den hierarkiska ordningen – mot underlydande. Det var således handlingar som *inte* utmanade ordningen på det sätt som brott som riktade sig uppåt i hierarkin.³ När det gäller våldtäkt har flera forskare pekat på att brott av den här karaktären – att överordnad begick övergrepp mot underordnad – inte ansetts särskilt allvarliga.⁴ Överordnad manlig position har ibland till och med ansetts tillräckligt för att förhindra att en man överhuvudtaget ställdes inför rätta för ett brott som våldtäkt.⁵

Samtidigt finns, i senare forskning om manlighet, historiker som lyfter fram hushållsöverhuvudets och den dominanta manlighetens utsatthet för angrepp.⁶ Det var som gift man, i husbondeposition, som mannen var mest sårbar. Som husbonde skulle mannen styra sitt hushåll enligt rådande normer och föreställningar. Att ifrågasätta mannens förmåga att styra sitt hushåll var enligt Elizabeth Foyster, som studerat manlighet i det tidigmoderna England, det mest effektiva sättet att skada en mans ära.⁷ Husbondens uppgift var en balansakt – å ena sidan

¹ Se t.ex. Amussen, 1988, kap. 2, Andersson, 1998, s. 37–38, Foyster, 1999, s. 2, Johansson, 1997, s. 68–69, Liliequist, 2001b, s. 88, Roper, 1989, s. 27–31, Runefelt, 2001, s. 126–127 och Stadin, 1997, s. 205–207.

² Se t.ex. Amussen, 1988, s. 38, Andersson, 1998, s. 37, Jarlert, 1999, s. 63 och Liliequist, 1999a.

³ Andersson, 1998, s. 137–141, Ruggerio, 1980, s. 70–72, 156–157.

⁴ Clark, 1987, s. 40–41, Ruggerio, 1980, s. 70–72.

⁵ Conley, 1986, s. 528.

⁶ Enligt John Tosh är den hegemoniska (eller dominerande) maskuliniteten på ett teoretiskt plan per definition ständigt utsatt för angrepp (Tosh, 1994, s. 191–192).

⁷ Foyster, 1999, s. 39.

skulle han vara herre i sitt hus, å andra sidan en jämbördig kompanjon till sin hustru.⁸ Gränsen mellan legitim husbondemässig maktutövning och ärelöst maktmissbruk kunde vara hårfin.⁹

Enligt Foyster betraktades mäns agerande utifrån föreställningar om förnuft och självkontroll. Om mannen inte kontrollerade sina känslor utan lät dem styra hans handlingar blev hans agerande ärelöst och äventyrade den patriarkaliska ordningen, men så länge han hade kontroll över sina känslor, av exempelvis lusta, svartsjuka eller ilska, och hans handlande styrdes av förnuftet upprätthölls de manliga idealen.¹⁰

Cynthia Herrup tolkar ett känt rättsmål mot den andra earlen av Castlehaven från år 1631 utifrån tankar om husbondeidealet som en central del i samhällsordningen. Hon hävdar att earlens rättegång och det påföljande dödsstraffet inte främst handlade om de brott han anklagades för – sodomi och våldtäkt – utan om maktordningen i hushållet och samhället. Enligt Herrup såg samtidens människor Castlehavens brott som ett tecken på ett allvarligt ”förräderi”. Earlen levde på ett sätt som ledde till en uppochnedvänd tillvaro i hans hushåll. Han misstänktes ha arrangerat sexuella kontakter mellan sin hustru och andra män och uppmuntrat sina döttrars osedlighet istället för att värna om deras kyskhet. Han gav sina tjänare fördelar framför släktingar och förlösade egendomen istället för att tänka på familjens framtida generationer. Earlen misstänktes också ha sodomitiska kontakter vilket var ett tecken på eftergivenhet för passion och associerades med kaos.¹¹

Enligt den ideologiska parallellen mellan stat och hushåll hotades ordningen i staten av oordning i hushållen och earlens sätt att leva hotade följaktligen samhällsordningen. Särskilt allvarligt var det i detta fall eftersom Castlehaven tillhörde adeln. Herrup tolkar dödsdomen mot honom som ett uttryck för en samhällsbevarande vilja hos dem som fällde honom. Domen var ett sätt för andra adelsmän att utdefiniera Castlehavens agerande och därmed återlegitimera sin egen maktposition i samhällsordningen.¹²

Steget mellan earlen av Castlehaven och bönder och hantverkare i Sverige är förvisso långt, men tolkningsmodellen är enligt min mening användbar även i analysen av det svenska materialet. Husbonden kunde i sin position balansera på gränsen mellan legitim och illegitim maktutövning. Så länge hans makt, med Jonas Liliequists ord, utgick från ”ett symboliskt kapital som måste förvärvas och upp-

⁸ Se t.ex. Foyster, 1999, s. 66, Jarlert, 1999, s. 63, Liliequist, 1999a, s. 284 och Runefelt, 2001, s. 106.

⁹ Elizabeth Foyster lyfter bland annat fram att aga var både tillåtet och påbjudet, men att hustrumisshandel ansågs vanärande. En mans ära vilade i stor utsträckning på hans förmåga att kontrollera sin hustrus sexualitet. Ändå var svartsjuka och överdriven misstänksamhet från mannens sida tecken på manlig svaghet. Hon pekar på flera dilemman som den tidigmoderna mannen kunde hamna i då han försökte leva upp till det patriarkaliska samhällets moraliska krav. (Foyster, 1999, passim.)

¹⁰ Foyster, 1999, t.ex. s. 130, 138–139, 177–193.

¹¹ Herrup, 1996.

¹² Herrup, 1996.

rätthållas personligen” var husbondens makt legitim. Men, när maktutövningen vilade på illegitimt våld – terror – riskerade mannen att ses som en hustryran.¹³

I pigors berättelser om våldtäkt och i rätternas behandling av deras anklagelser aktualiserades dessa föreställningar om den gode husbonden och hans motsats – den tyranniske husbonden. Närmast presenteras två fall där anklagelserna mot husbönder kan tolkas i linje med ovanstående resonemang.

De hotade husen

År 1616 ställdes Markus Kopparslagare inför rätta i Stockholms rådhusrätt.¹⁴ Hans styvson, Jakob Kopparslagare, anklagade honom med fullmakt från sin mor, Markus hustru Elisabet, för hor och hustrumisshandel. Jakob anklagade också Markus för förtal; att ha skällt honom för en ”tjuv, skälm och förrädare”.¹⁵ Markus nekade till alla brott och sade sig kunna bevisa att Jakob verkligen var allt det han sagt om honom. Då ställde Jakob fram den femtonåriga tjänstepigan Britta Olofsdotter för rätten och hon berättade att Markus våldtagit henne. Det skulle ha skett ungefär fem år tidigare då hon blivit tagen som fosterdotter av Markus och tjänat i hans hushåll.

Rannsakingarna i målet blev många, långa och komplicerade och saken gick vidare till Svea hovrätt där den också behandlades ingående. Turerna och innehålllet är alltför omfattande för att kunna refereras i sin helhet så här lyfter jag bara fram några av de delar som är intressanta i förhållande till våldtäktsanklagelser som ett hot mot husbondens position.

I målet mot Markus Kopparslagare gav anklagelserna mot honom vid handen att han inte uppfyllde sin husbonderoll på ett tillfredsställande sätt – han missbrukade sin makt mot i princip alla i hushållet. Brittans berättelse om våldtäkten, och vittnenas versioner av densamma, visar hur Markus framställdes. Britta berättade att Markus kom drucken hem en kväll och slog sin hustru över munnen med orden: ”sitter du här din hora”.¹⁶ Sedan körde han ut allt husfolket ur stugan. Britta blev kvar men sprang och gömde sig under sängen i bagarstugan.

Markus hittade henne efter en stund och manade henne att komma fram, men hon var rädd. Då bad han henne vänligt och sade att han inte skulle göra henne illa. Han drog fram henne och bad henne lysa honom upp i stugan. Vål där tog han henne i sitt knä och frågade om han fick bedriva otukt med henne. Hon nekade men han genomdrev ändå sin vilja. Enligt Britta kastade han henne på en kista och våldtog henne flera gånger, ”som en hund”.¹⁷ Hon trodde att han skulle ha dödat henne om inte en dräng kommit och tagit på dörrklykan. Då slutade

¹³ Lilliequist, 1999a, (citats s. 284).

¹⁴ Referatet av detta fall bygger på ”Stockholm 1616 II”.

¹⁵ Citat ur Stockholms rådhusrätts protokoll 12/10 1616 (Sst IX, s. 136).

¹⁶ Citerat efter drängen Erik Jakobssons vittnesmål i Stockholms rådhusrätts protokoll 21/10 1616 (Sst IX, s. 146).

¹⁷ Citerat efter Britta Olofsdotters vittnesmål i Stockholms rådhusrätts protokoll 23/10 1616 (Sst IX, s. 151).

han men hotade henne med ”kåken”¹⁸ om hon berättade för någon vad som hänt. Britta sprang ned i bagarstugan och där berättade hon samma kväll för hustru Elisabet och en dräng att husefadern hade våldtagit henne.

Flera personer hade bevittnat delar av händelseförloppet och berättade om det i rätten. Genomgående nämnde de att Markus var alkoholpåverkad när han kom hem och att han helt oprovocerat slagit sin hustru. De blev utkörda och fick stå i kylan och vänta på att få komma in igen. Efter övergreppet fördes Britta, som var svårt skadad, till en hustru i staden av Elisabet och en dräng. Markus, som uppenbarligen var rädd att saken skulle bli allmänt känd eller förd inför rätta, mutade två av sina drängar att hämta henne därifrån. De förde henne till ett hus i en annan del av staden där hon, enligt egen utsago, i princip hölls fången i ett halvår.

Förutom våldtäkten hade Markus anklagats för hor med en piga. Han nekade trots att det även i det fallet fanns flera omständigheter som gjorde honom starkt misstänkt. Jakob Kopparslagare och hans vittnen framhöll inte bara att Markus varit otrogen utan också att han gjort det öppet, vilket var särskilt ärekränkande för hans hustru. Medan horssaken behandlades av rätten kom emellertid en annan man och erkände faderskapet till pigans barn. Både han och pigan erkände att de hade haft umgänge och sade att de planerade att gifta sig. Markus menade sig ha känt till relationen – mannen var hans systerson – och givit dem tillåtelse att äkta varandra. Rätten var misstänksam mot detta redan från början och pressade både systersonen och pigan att verkligen säga sanningen och undrade om de inte ljög för att skydda Markus. Pigan och systersonen vidhöll sina bekännelser ända tills pigan dog i barnsäng. Då klarade inte systersonen av att hålla minen längre utan sade att han blivit lovad belöningar av Markus om han tog på sig faderskapet. Nu kunde inte heller Markus neka längre, utan erkände horsbrottet.

I kärandesidans berättelser förekom en viss retorik kring Markus levnad. Exempelvis användes ordet ”tyrannisk” av Jakob Kopparslagare för att beskriva Markus relation till hustrun.¹⁹ Markus framställdes vidare som en ”överdådig” person bland annat av Britta och ett av vittnena när de angav att han vid hemkomsten den omtalade kvällen skulle ha sagt ”nu skall jag i afton göra en sådan gärning, som i hela staden spörjas skall”.²⁰ Jakob Kopparslagare skrev till Svea hovrätt vidare om styvfaderns förhållande till hustru Elisabet att han henne ”så

¹⁸ *Kåken* i betydelsen ung. *skampåle* förknippades med offentliga straff för bland annat sexualbrott, t.ex. hudstrykning vid kåken.

¹⁹ Stockholms rådhusrätts protokoll 12/10 1616 (Sst IX, s. 139). Se även Gowing, 1996, s. 207, Liliequist, 1999a och Roper, 1994, s. 109–110 om att husbondemakt kunde beskrivas som ”tyranni”.

²⁰ Citerat ur Britta Olofsdotter skriftliga berättelse, oklart om den skrevs i samband med rådhusrättens rannsaking eller senare. Den återges i Svea hovrätts handlingar i målet. Ordalydelsen är nästan densamma i drängen Påvels vittnesmål i rådhusrätten 12/10 1616 (Sst IX, s. 138). Överdådig ska förstås i betydelsen dumdristig eller övermodig, i en medeltidsordbok anges betydelsen till ”*öfvermodight el. fräckt beteende*” och nämns i sammanhanget ”*öfverdådig el. omåttlig gamman*” (Ordbok öfver Svenska Medeltids-språket, uppslagsord: *ivirdadh*).

ynklingen och omänskliga trakterat att ingen tyrann haver sådant kunnat upp-tänka”.²¹ Jakob antydde också att Markus utsatt sin hustru för någon form av särskilt skamlig sexuell gärning.²²

När det gällde övergreppet mot Britta förekom hänvisningar till den relation som *borde* ha dominerat förhållandet dem emellan – det vill säga den mellan en far och hans dotter, mellan en ansvarstagande vuxen husbonde och ett underordnat barn. Britta berättade att Markus redan långt före våldtäkten försökt få ha sexuell umgänge med henne. Enligt en skrivelse från henne skulle hon då ha nekat med orden ”käre far, säger intet sådant åt mig, jag är ett barn”.²³ En av de vittnande drängarna tog tillbaka sitt tidigare vittnesmål inför Svea hovrätt med hänvisning till att han då sagt vad Jakob uppmanat honom till. En del av det var att han då han mötte Britta direkt efter våldtäkten skulle ha sagt ”ja nu haver fader gjort faders gärning mot dig”.²⁴ Den ironiskt klingande kommentaren visar att Jakob med sin argumentation verkligen ville framhäva att Markus vände uppochned på sin husbonderoll.

I kärandesidans anklagelser och argumentation framställdes alltså Markus Kopparslagare som en otrogen hustrumisshandlare och en våldsamt och skrämmande husbonde. Han hade våldtagit sin egen fosterdotter – en minderårig flicka som stod under hans beskydd – på ett synnerligen våldsamt och osedligt sätt. Därutöver skydde han inga medel för att fria sig. Han ljög, mutade folk till mened och försökte vilseleda rätten.

Markus försvarade sig med att hävda att alla anklagelserna och vittnesmålen var en del av en komplott riktad mot honom av avund. Bakom den stod hans konkurrent i skrået, tillika styvson, Jakob Kopparslagare. Markus nekade till alla brott eller lät bli att kommentera dem samtidigt som han riktade motanklagelser mot Jakob. Han menade att Jakob länge varit ute efter hans välfärd.²⁵ Försvaret byggde på att skapa tvivel kring Jakobs ärlighet och därmed också över hans anklagelser. Stora delar av rannsakingen handlade därför om påstådda försök från båda sidor om att ha påverkat vittnen på olika sätt.²⁶

²¹ Jakob Kopparslagares skriftliga berättelse, troligen ursprungligen ställd till Stockholms rådhusrätt men återgiven i Svea hovrätts handlingar i målet, ur vilken mitt citat kommer.

²² Det är oklart vad Jakob egentligen menar med orden ”att han [Markus] (det skam är att ärliga öron förtälja) haver strukit sina byxor neder om sina länder, och med sin bara otuktighet satt sig på hennes [Elisabets] mun”. Möjligen beskriver han oralsex, möjligen något annat. Klart är ändå att det var en särskilt skamlig typ av gärning. (Jakob Kopparslagares skriftliga berättelse, troligen ursprungligen ställd till Stockholms rådhusrätt men återgiven i Svea hovrätts handlingar i målet, ur vilka mitt citat kommer.) Skrivelsen är inte återgiven i rådhusrättens tryckta protokoll.

²³ Citerat ur Britta Olofsdotter skriftliga berättelse, oklart om den skrevs i samband med rådhusrättens rannsaking eller senare, den återges i Svea hovrätts handlingar i målet. Se även Brittans vittnesmål i Svea hovrätt 17/6 1617.

²⁴ Erik Jacobssons skriftliga berättelse som enligt Svea hovrätts protokoll lästes upp i rätten 29/6 1617.

²⁵ Markus och Jakob Kopparslagare hade varit i konflikt med varandra flera gånger tidigare. (Se Sst bd VI–XII (1605–1621), passim (uppslagsord i personregistret: *Markus Kopparslagare* eller *Jakob Unger*). Se även Österberg & Lindström, 1988, s. 98.

²⁶ Se t.ex. vittnesmålen i saken i Stockholms rådhusrätt 4 och 7/12 1616 (Sst IX, s. 185–190) och flertalet handlingar i målet i Svea hovrätts arkiv.

Våldtäkten av Britta var dock den allvarligaste anklagelsen som riktades mot Markus och han gjorde många försök att fria sig från den. Han nekade och menade att Jakob tubbat henne. Hustru Elisabet, som ju var den som inledningsvis stod bakom åtalet mot maken, menade också länge att hon inte känt till våldtäkten. Flera vittnen, förutom Britta, berättade emellertid hur Elisabet agerat efter våldtäkten och påstod att hon vetat om den direkt. Efter flera utfrågningar medgav Elisabet slutligen att så var fallet.²⁷ Trots att hon hade riktat andra mycket allvarliga anklagelser mot sin make och uppenbarligen behandlats illa av honom var hon alltså inte direkt beredd att stödja våldtäktsanklagelsen. Enligt flickan och andra vittnen skulle hon då hon fick kunskap om händelsen ha sagt ”Gud give fan hade både honom och dig”.²⁸ Markus hotade också vid upprepade gånger flickan med att hans hustru skulle ”hava henne för kåken, om hon icke går av vägen”.²⁹ Att hustrur försvarade sina makar då de anklagades för våldtäkt eller annat utomäktenskapligt umgänge var inte heller särskilt ovanligt.³⁰

I målet mellan Markus och Jakob Kopparslagare kommer det mesta slutligen att hamna i bakgrunden av deras respektive ärlighet. Jakob drar det längsta strået och Markus fälls av rådhusrätten både för hor och våldtäkt. När det gäller horet lämnas beslutet om påföljd till hans hustru medan det är mer oklart vad straffet för våldtäkten blir.³¹ Saken går vidare till Svea hovrätt dit båda parterna skickar skrivelser och argumenterar inför rättens ledamöter under somrarna 1617 och 1618. Även här fälls Markus Kopparslagare till dödsstraff och nåden ställs till konungen.³² Av hovrättsmaterialet framgår att Markus också sökte nåd hos kungen men inte vad det resulterade i.³³

²⁷ Se Stockholms rådhusrätts protokoll 12/10, 21/10 och 25/10 1616 (Sst IX, s. 138, 147, 154).

²⁸ Citerat ur flickans berättelse inför Stockholms rådhusrätt 23/10 1616 (Sst IX s. 151).

²⁹ Citerat ur Britta Olofsdotters vittnesmål. Enligt Britta var det vad Markus drängar sagt till henne (på Markus uppmaning) då de ville att hon skulle följa med dem bort från grannskapet. Enligt Britta hade hotet verkligen skrämt henne så att hon godvilligt följde med drängarna. (Stockholms rådhusrätts protokoll 21/10 1616 (Sst IX, s. 147).)

³⁰ Se vidare i avsnittet ”Husbondens hustru” i detta kapitel.

³¹ Stockholms rådhusrätts dom 18/11 1616 (Sst IX, s. 174). I domen menar sig rätten inte kunna befria Markus Kopparslagare för den gärning han anklagats för när det gällde Britta och stadslagens EB 11 och landslagens EB 12 nämns. I stadslagen ges målsäganden rätten att besluta om den fällda har förverkat livet eller ska böta, medan straffet för våldtäkt (där mannen inte är tagen på bar gärning eller erkänt) i landslagen är förlust av allt löst gods och biltoghet. Vilket straff som var aktuellt för Markus Kopparslagare är därför svårt att veta.

³² Svea hovrätts dom lyder: ”Efter stadsens nämnd icke kan fria Marcus Kopparslagare, för fjärde gångs horsbrott. Därför haver som efter Guds lag och konungens straffordning förverkat livet, efter den 11 cap edsöresbalken. Dock nåden står hos konungen...” (Svea hovrätts dom 8/12 1617).

³³ Anges i skriftlig odat. inläga från Jakob Kopparslagare (Svea hovrätts handlingar i målet, pag. 87–88.) samt skriftlig odat. inläga från Markus Kopparslagare (Svea hovrätts handlingar i målet, pag. 90–92.) Dateringarna av handlingarna i detta mål är något problematiska. Saken behandlades först av Stockholms rådhusrätt och de fällde sin dom 18/12 1616. Hovrätts dom är daterat till 8/12 1617. Samtidigt finns i hovrätts handlingar protokoll som är daterat efter 8/12 1617, det vill säga efter att domen mot Markus Kopparslagare hade fallit. Möjligen hade kungen utifrån Markus nådeansökan återremitterat ärendet till Svea hovrätt för ytterligare utredning. En annan förklaring är naturligtvis att några av handlingarna är feldaterade.

I Stockholms domböcker från åren efter 1618 kan vi dock följa Markus Kopparslagares fortsatta göranden inför rätta. Han fortsatte sin verksamhet som kopparslagarmästare och likaså sina tvister med styvsonen och konkurrenten Jakob. Uppenbarligen avrättades han inte och det är också tveksamt om han straffades på annat sätt för våldtäkt, vilket rimligtvis borde ha lett till dryga böter. Om han benådades eller hur han slutligen undkom allvarligare straff har jag inte funnit i källorna. Han figurerar i Stockholms domböcker ända fram till år 1626. Av Markus och Jakobs verksamhet i Stockholms rätter kan man också se att det var Jakob som förlorade i det långa loppet. Hans ekonomi och rykte verkar ha försämrats avsevärt till skillnad från Markus som vid mitten av 1620-talet agerar som kopparslagarskråets älderman.³⁴

Även om Markus Kopparslagare inte hade en lika hög samhällsposition som earlen av Castlehaven finns många paralleller mellan rättssakerna mot dem. Anklagelserna mot Markus var ett sätt att försöka fördöma hans levnadssätt och att aktualisera föreställningar om ”den tyranniske husbonden”. Enligt kärandesidan gjorde Markus allt som en husbonde inte fick göra, vilket till slut föranledde hans närmaste att ställa honom inför rätta. I likhet med earlen av Castlehaven fälldes Markus Kopparslagare av sina likar i stadens råd. I slutänden slapp han dock undan och kunde fortsätta sin verksamhet i staden.³⁵

Målet mot Markus Kopparslagare är ett illustrativt exempel på hur anklagelser om våldtäkt fogades in i ett större sammanhang där den anklagades position som husbonde ifrågasattes – något som kunde få följder för hela hans verksamhet.³⁶ Det är värt att notera likheten i hur de underlydande i detta mål (och andra som presenteras i detta kapitel) beskrev hur de ”tvingades” agera mot sin överordnade husbonde med argumentationen kring politiska lojalitetskonflikter och uppkomsten av resningar gentemot överheten.³⁷ Synen på våldtäkt var en del av allmänna tidigmoderna rättsföreställningar som byggde på en sorts ömsesidighet – reciproka skyldigheter och rättigheter – i (makt-)relationer mellan människor.

I Kopparslagarfallet tydliggörs våldtäktsoffrets perifera position. Brittias skador och lidanden stod inte i centrum för rättens intresse. Hon våldtogs i egenskap av fosterdotter och underordnad tjänsteflicka vilket i det här fallet ledde till att brottet fick sin mening i ett särskilt sammanhang – som ett av flera tecken på den anklagade mannens missbruk av sin husbondeposition. Britta sade själv i rätten att hon aldrig fört saken inför rätta om inte Jakob sökt upp henne. Detta trots att hon enligt besiktningskvinnorna skadats allvarligt av övergreppet och

³⁴ Se Sst VII–XVI (1608–1627), passim (uppslagsord i personregistret: *Markus Kopparslagare*).

³⁵ Enligt Neil Garnham som studerat två fall på Irland från början av 1700-talet där mäktiga män ställdes till svars för våldtäkt respektive mord berodde målens utgång i slutänden mycket på tillfälligheter (Garnham, 1999, s. 337–342).

³⁶ Det framhålls också explicit i Markus och hans biträdes (Anders Berg) skrivelser till hovrätten. Markus skriver bland annat i en av sina senare skrivelser till Svea hovrätt att han på grund av rättssaken emot honom ”haver kommit mig utur min näring och i stor olägenhet”. (Citat ur odat. skrivelse från Anders Berg till Svea hovrätt, Svea hovrätts handlingar i målet, pag. 93–94.)

³⁷ För argumentationen kring senmedeltida konflikter, se Reinholdsson, 1998, t.ex. s. 127–146, 249–250.

troligen skulle ha livslånga men av det.³⁸ Enligt Jakob Kopparslagares anklagelser och de berättelser som riktades mot Markus Kopparslagare, hade han inte bara skadat en liten flicka och utsatt sin hustru för våld och otrohet, utan också låtit passionen och frestelserna bli honom övermäktiga. Han hade agerat i strid med manlighetsidealen och när han i det tillståndet agerade i husbondens namn underminerade han sin egen och andra husbönders auktoritet och blev till sist ett hot mot hela samhällsordningen.

År 1734 inlämnade den artonåriga pigan Britta Månsdotter och hennes bror en skriftlig anklagelse till landshövdingeämbetet i Växjö.³⁹ Den riktades mot deras husbonde, furiren Daniel Wirstedt i Häradsmåla. I skriften klagar de över ”det grymma tyranni” som Wirstedt utövade. Enligt Britta hade han vid tre olika tillfällen beordrat henne att tjäna i hans hus och sedan låst dörren och våldtagit henne. Han hade hotat både henne och hennes föräldrar till livet och vid ett senare tillfälle ”okristligt och omänskligt med hugg och slag så jämmerligt överfallit” henne. Syskonen påpekade i skrivelsen att ”slikt omänskligt tyranni, stred emot både Guds och människors lag”.⁴⁰

Även Brittars far, Wirstedts boställsbonde⁴¹ Måns Jönsson, lämnade in en skrift där han anklagade Wirstedt för våldtäkt och våld mot dottern. Han väddjade också om att Wirstedt skulle sättas i häkte i väntan på rättegången eftersom Måns familj inte vågade vara hemma då han fanns i närheten. Ur sitt perspektiv beskrev han husbondens brott: ”[Wirstedt har] emot min dotter förövat en lastbar skändlig och okristlig gärning, i det han berövat henne sin heder och ärekrans och påbragt ett oroligt och sårat samvete, samt påbördat oss, som föräldrar äro, en till döden frätande sorg och ängslan”.⁴²

Skrivelserna är fyllda av retoriska vändningar och huvudpoängen är att utmåla Wirstedt som en despotisk husbonde som begår våldsbrott och skrämmer sina underlydande. I inledningen till Brittars och hennes brors skriftliga anmälan av brottet till landshövdingen beklagar de ”det grymma tyranni, som förriddaren av majorens kompani Daniel Wirstedt, så väl vår fader” tillfogat dem. De skriver vidare att Wirstedt överfallit både Måns och Britta och drivit dem ”utur vår egen stuga [...] vilket allt gårdsfolket intyga kan, som tillika med oss måste rymma ut i skogen, på det vi hans grymma tyranni med livet undfly måtte”.⁴³ Deras far

³⁸ Enligt besiktningskvinnorna var Britta fortfarande 4–5 år efter övergreppet svårt skadad. De trodde att urinblåsan var krossad och hon led av ständig inkontinens. (Besiktningskvinnornas vittnesmål i Stockholms rådhusrätts protokoll 23/10 1616 (Sst IX, s. 150–151).)

³⁹ Referatet av detta mål bygger på ”Allbo 1734”.

⁴⁰ Citaten ur syskonens skrivelse som återges i Allbo häradsrätts protokoll 30/8 1734.

⁴¹ Det är oklart exakt vilken ekonomisk och juridisk status Måns Jönsson hade – om han var åbo under Wirstedt eller under kronan. Det viktiga i det här avseendet är hur de betraktar varandra. Måns Jönsson kallar Wirstedt sin husbonde och Wirstedt kallar Måns Jönsson sin boställsbonde vilket talar för att de uppfattade sin relation i termer av husbonde och underlydande.

⁴² Citat ur Måns Jönssons skrivelse återgiven i Allbo häradsrätts protokoll 30/8 1734.

⁴³ Citat ur Brittars och hennes brors skrivelse till landshövdingen, återgiven i Allbo häradsrätts protokoll 30/8 1734.

betecknar Wirstedt som ”min husbonde” och anger att ”ingen av oss [oklart om han åsyftar enbart sin egen familj eller allt gårdsfolk], vid hans hemmavarande, fördrista vara uti våra fattiga hus”.⁴⁴

Britta antyder att Wirstedt tagit sig friheter också i förhållande till det arbete han krävt av henne när hon i sin skrivelse framhåller att ”hon, efter Wirstedts påstående, utom hennes eller hennes föräldrars vilja varit tvungen att sköta hans boskap och hussysslor”.⁴⁵ Anklagelserna ifrågasätter inte husbondemakten i sig, utan aktualiserar föreställningar om auktoritet som urartat i övervåld och missgärningar. De konkreta anklagelserna som riktas mot Wirstedt är att han flera gånger våldtagit Britta, att han misshandlat henne svårt och att han flera år tidigare begått hemsökning och övervåld mot hennes far.

Det grova våldet mot Britta, hemsökningen och övervåldet mot fadern styrktes av flera vittnen men det fanns inga ögonvittnen till våldtäkterna. Däremot berättade gårdsfolket att de hört oväsen från Wirstedts stuga en av de aktuella nätterna, att Brittans mor bett folk komma ut och bevittna flickans rop, att Britta legat sjuk dagarna efter övergreppen och att hennes särk varit sönderriven och blodig. En granne hade blivit anmodad av Brittans far att gå till Wirstedt och söka förlikning i saken. Enligt honom erkände Wirstedt då umgänget, men inte att det skett med våld, och verkade villig att förlikas med Måns.⁴⁶ Omständigheterna som talade mot Wirstedt var således starka.

Även Wirstedt beskrevs som en ”överdådig” man.⁴⁷ En granne berättade att Wirstedt en kväll varit inne i Måns stuga och bett Britta gå in i hans stuga. När Britta vägrade blev Wirstedt otålig, svor och hotade både henne och föräldrarna om hon inte gjorde som han sade.⁴⁸ Två systrar, Kerstin och Margareta Frännesdöttrar, som varit gäster på gården blev vittne till Wirstedts våld mot Britta och berättade:

när de d. 17 april tagit härbärge hos Anders Olofsson i Häradsråda, vilkens stugudörr är gent emot Måns Jönssons, som bägge stod öppna, inkom Wirstedt i Månses stuga, där han sade åt Britta Månsdotter: jag haver förr haft umgänge med dig i min egen stuga, förbannad vare min kropp för det jag icke gjort det annorstädes, nu skall jag göra min vilja med dig i alle mans åsyn, lägg dig uti vilken bänk du vill, förbannat vara mig skall jag icke göra; hon sprang upp i sängen till sin moder; han sade: I skolen endera gå i golvet. Britta sprang i vrån bak sängen och ville löpa ut: men Wirstedt tog uti henne och slog henne så obarmhärtigt, att vittnet tänkte Britta skulle bliva död; varpå gårdskvinnan hustru Kerstin kom in, och bad att Wirstedt ej skulle taga livet av henne.⁴⁹

⁴⁴ Citat ur Måns Jönssons skrivelse återgiven i Allbo häradsrätts protokoll 30/8 1734.

⁴⁵ Citerat ur Brittans vittnesmål i Allbo häradsrätts protokoll 30/8 1734

⁴⁶ Börje Bengtssons i Häradsbäck vittnesmål i Allbo häradsrätts protokoll 30/8 1734.

⁴⁷ Ordet *överdåd* används i rättens beskrivning av vad Wirstedt menar att han falskeligen anklagats för. Enligt rätten har Wirstedt genstämt Måns Jönsson för att han anklagat honom för att ha våldtagit dottern och ”förövat annat överdåd, hemgång och tyranni”. (Citat ur Allbo häradsrätts protokoll 30/8 1734.)

⁴⁸ Anders Olofssons i Häradsråda vittnesmål i Allbo häradsrätts protokoll 30/8 1734.

⁴⁹ Pigorna Margareta och Kerstin Frännesdöttrars attest återgiven i Allbo häradsrätts protokoll 30/8 1734.

Wirstedts överdådighet beskrivs på ett liknande sätt som Markus Kopparslagares. Enligt beskrivningarna skydde de inte offentligheten, de hämmades inte av vittnen och de var besinningslöst våldsamma.

Wirstedt nekade till våldtäkten och allt umgänge med Britta. Även han skickade flera skrivelser till rätten och hans försvar byggde på att Måns Jönsson hyste avund och hat mot honom och lyckats tvinga eller locka sin dotter till hennes beskyllning. Under hela rannsakingen och inför sakens handläggning i hovrätten försökte Wirstedt också, med olika skäl, ogiltigförklara alla vittnesmålen. Nyckelord i Wirstedts försvar var "avund", "list" och "diktad osanning". Han genstämde Måns för att han sårat honom allvarligt med en kniv och menade att hela historien var ett försök av Måns att klara sig undan sitt eget våld mot husbonden. Wirstedt beskrev familjens anklagelser mot honom som ett utbrott i "förrådisk ondska" och framhöll, precis som Markus Kopparslagare, att de angripit honom "till liv, ära och välfärd".⁵⁰

I samband med att Måns och Brittans anklagelser mot Wirstedt prövades av häradsrätten kom även ett horsbrott upp och Wirstedt erkände utan vidare att han begått hor med sin före detta piga Gunill Persdotter som blivit havande. De hade haft ett förhållande efter att Wirstedts hustru flyttat från honom. Även den före detta hustrun kom till tinget. Hon begärde del i boet för underhåll av sig själv och två av deras gemensamma barn. Paret var skilt efter att Wirstedt tingfört sin hustru för hor, vilket hon erkänt och fällt för år 1727. Efteråt blev hustrun emellertid friförklarad när det framkom att hon oriktigt bekänt brottet på grund av makens hårdhet och problem att få skiljas från honom.⁵¹

Liksom i fallet med Markus Kopparslagare stod kampen i detta mål i huvudsak mellan två män, åbon Måns Jönsson och hans husbonde Daniel Wirstedt. Kampen fördes bland annat utifrån deras respektive ära och anseende. Bådas ära riskerade, om den andra partens anklagelser gick igenom, att skadas allvarligt. Båda beskrev sitt agerande som om det följde normerna för hur en husbonde respektive underlydande och far skulle agera. I stort och smått argumenterade de för sina respektive ståndpunkter och bemötte varandras anklagelser med utgångspunkt i föreställningar om den gode husbonden.

Måns Jönsson framställde sin dotter som en ärbar flicka, ett barn, som kränkts av Wirstedt och framhöll hennes äroförlust och föräldrarnas lidande. Han erkände att han knivskurit sin husbonde men hävdade att det skett i självförsvar. Måns hade tagit initiativ till förlikning med Wirstedt angående kränkningen av dottern och trodde också, efter att han bjudits in till Wirstedt på mat och dryck, att allt stod väl till mellan dem. Efteråt kom dock Wirstedt in och angrep honom

⁵⁰ Orden inom citationstecken är hämtade ur Wirstedts skrivelser, återgivna i Allbo härads protokoll 30/8 1734.

⁵¹ Marja Taussi Sjöberg skriver om "arrangerat hor" som en skilsmäsoorsak under 1800-talet. Det handlade då om att relativt välbeställda män som ville skiljas hade ett bevittnat samlag med en annan kvinna än hustrun och sedan anförde detta som grund för skilsmässa. Här verkar det vara frågan om en annan typ av arrangerad skilsmässa där hustrun erkände att hon begått hor för att få skiljas från en våldsam man. (Taussi Sjöberg, 1988, s. 103.)

då han satt vid sitt bord och skar tobak. När Måns fredade sig knivskars Wirstedt. Måns hade också låtit bli att anmäla Wirstedt för hemgång under flera år, trots att han visste att han kunde bevisa brottet.

Wirstedt nekade till allt umgänge med Britta, men sade också att han kunnat lägga henne om han velat, för hon ville. Slagsmålet med Måns erkände Wirstedt, men menade att det skett i självförsvar. Han nekade dock till hemsökningen och att med en yxa ha huggit sönder inredningen hos sin åbo. Slagsmålet i Måns stuga, då han blivit knivskuren, vittnade enligt Wirstedts utsago istället om hans ansvarskänsla och omtanke om husfolket. I Wirstedts version gick Måns till sin stuga sägandes att han skulle hem och slå sina kvinnfolk. För att förhindra sådant följde Wirstedt efter och blev då knivstucken av Måns. Wirstedt framhöll också i sina skrifter att Måns måste ha tvingat sin familj att spela med i komplotten.⁵² Det var alltså Måns, och inte han själv, som var en tyrannisk husbonde. Dessutom utgjorde Måns, enligt Wirstedt, ett hot mot honom – sin husbonde – genom sin våldsamhet, sitt avund och sin ondskefullhet.

Wirstedt stannade dock inte vid att svartmåla Måns, utan riktade också en mängd anklagelser mot dottern och Måns hustru Ragnild. Dottern skällde han både explicit och implicit för hora. Han sade att hennes ogrundade anklagelse visade att hon ”antingen av Satan regeras eller är ifrån sina sinnen och vill bli hora”.⁵³ Han menade också att hennes anklagelse kunde botten i att hon blivit havande med någon annan och av avund ville anklaga honom för det – han som tidigare ”råkat i olycka för enkelt hor” och varit ”brydd för många”.⁵⁴ Hustru Ragnild kallade han för tjuv och menade att hon var begiven på sprit.⁵⁵ Måns, som framställde sig själv som en god far, make och husbonde, regerade alltså ett hus som enligt Wirstedt inbegrep en lösaktig dotter och en tjuvaktig och alkoholiserad hustru. Oordningen och omoralen i hushållet gick i linje med Wirstedts beskrivning av Måns – en dålig husbonde hade ingen kontroll över sitt hushåll.

Skillnaden mellan parternas argumentation var bland annat att Måns kunde styrka flera av sina anklagelser med vittnen. Wirstedts versioner av det inträffade stöddes inte av någon. Wirstedts hemsökning och övervåld mot Måns samt misshandeln av Britta kunde alltså bevisas, men inte våldträkten. Nämnden i Allbo ansåg ändå att omständigheterna som pekade mot Wirstedt i våldtäktssaken var tillräckliga för att fälla honom.⁵⁶ Det var säkert betydelsefullt för nämnden att Måns andra anklagelser kunde ledas i bevis, medan Wirstedt helt misslyckades med sina motanklagelser. Måns framstod som en ärlig man och om han var ärlig måste Wirstedt vara motsatsen. Häradshövdingen gick dock emot nämnden och

⁵² Wirstedts skriftliga inlägg till rätten, återgivet i Allbo häradsrätts protokoll 30/8 1734.

⁵³ Citatet ur Wirstedts skriftliga inlägg till rätten, återgivet i Allbo häradsrätts protokoll 30/8 1734. (Med denna formulering åsyftar Wirstedt troligen att Britta, genom att offentligt anklaga honom för våldtäkt, skadar sitt eget rykte – förutsatt att Wirstedt är oskyldig – vilket är hans utgångspunkt.)

⁵⁴ Citerat ur Wirstedts skriftliga inlägg till rätten, återgivet i Allbo häradsrätts protokoll 30/8 1734.

⁵⁵ Allbo häradsrätts protokoll 9/9 1734.

⁵⁶ Allbo häradsrätts protokoll 9/9 1734.

menade att man inte hade tillräckligt med bevis för att fälla Wirstedt för våldtäkt. Han ansåg istället att han borde beläggas med straff för horet med pigan Gunill, våldet mot Britta, hemsökningen, våldet mot hennes far och slutligen för det okristliga beteendet mot sin före detta hustru.⁵⁷

Saken gick vidare till Göta hovrätt. Liksom häradshövdingen framhöll de bristerna i bevisningen mot Wirstedt. Han hade inte blivit tagen på bar gärning och det fanns inga pålitliga vittnesmål om rop på hjälp. De påpekade också att Britta inte genast angivit saken för vittnen utan inledningsvis bara berättat om övergreppen för sin mor. Mot denna bakgrund friade hovrätten Wirstedt från våldtäktsanklagelserna. De övriga anklagelserna mot honom remitterades tillbaka till häradsrätten.

Anklagelserna mot Markus Kopparslagare och Daniel Wirstedt var omfattande och argumentationen cirklade mycket kring hur de hanterade sin husbondeposition. I båda fallen vittnade underlydande om husbondens våldsamma och skrämmande sätt att regera sitt hushåll. Man lyfte fram förhållanden och handlingar som man tyckte var orättfärdiga och som inte var en del av den goda husbondens repertoar. Det gällde till exempel provocerat våld mot hustrun och annat husfolk. De underlydande protesterade inte mot husbondens rätt att utöva aga eller att styra hushållets verksamhet, utan man reagerade mot det man uppfattade som maktmissbruk. De hävdade att husbonden överträtt gränsen för sin auktoritet och istället för att skapa ordning och stabilitet i hushållet var han själv källan till oordning och instabilitet.

I rätternas behandling av de här anklagelserna utkämpades kampen slutligen främst mellan två manliga parter. Det som stod på spel var framför allt deras respektive heder – något som var en viktig förutsättning för männens sociala och ekonomiska verksamhet. Enligt Stockholms rådhusrätt och Svea hovrätt dömdes Markus Kopparslagare till döden för sina brott. Tio år senare verkar hans kopparslagarverksamhet ändå ha blomstrat och han var förtroendevald i kopparslagarskrået.⁵⁸ I rådhusrätten vägde hans ord tungt vilket bland annat visade sig i att han fick gå i god för andra personer.⁵⁹ Hans ära hade uppenbarligen inte skadats särskilt mycket av händelserna på 1610-talet.

Jakob däremot fälldes redan 1618 att betala det vite på 500 daler som var satt mellan honom och Markus.⁶⁰ Han betalade aldrig böterna, men sålde bland annat ett av sina hus och processade för att rentvå sitt rykte som han menade att Markus svärtat ned både i Sverige och utomlands. Till slut beslagtogs rätten Jakobs boningshus för att få in de böter han var skyldig och de sista åren som Jakob Kopparslagare förekom i Stockholms tänkeböcker jagades han av sina

⁵⁷ Allbo häradsrätts protokoll 9/9 1734.

⁵⁸ Markus Kopparslagare för kopparslagarskråets talan i rådhusrätten, se t.ex. Stockholms rådhusrätts protokoll 5/4 och 12/7 1624 (Sst XIV, s. 32, 105).

⁵⁹ Se t.ex. Stockholms rådhusrätts protokoll, 9/12 1626 (Sst XV, s. 117).

⁶⁰ Vitet mellan Markus Kopparslagare och Jakob Kopparslagare nämns bland annat i Stockholms rådhusrätt 4/5 1612 (Sst VII s. 166), Jakob döms att betala vitet 2/11 1618 (Sst X, s. 151–153).

fordringsägare.⁶¹ Stockholms tänkeböcker har givit mig en unik möjlighet att följa de inblandade i det här våldtäktsmålet framåt i tiden. Uppföljningen bekräftar hur central äran var för människor under 1600-talet och hur radikalt rätternas definitioner och domar kunde påverka människors liv.⁶² Samtidigt visar det faktum att Markus Kopparslagare gick med äran i behåll ur rannsakingarna år 1616, där han bland annat erkänt att han begått hor, och anklagats och fällts för en rad andra brott, att män kunde begå sådana brott utan att förlora äran.

Jag har inte haft möjlighet att följa Daniel Wirstedt på samma sätt som kontrahenterna i målet mellan kopparslagarmästarna i Stockholm. Vad som hände med hans motpart, bonden Måns och hans familj, vet jag inte. Enligt Helga Lindberg, som refererat fallet, fick Wirstedt avsked från det militära år 1750, sexton år efter att han anklagats för våldtäkt och han dog en naturlig död i Vashult några år senare.⁶³ Han frikändes av hovrätten för den våldtäkt han anklagats för men fälldes med stor sannolikhet för flera andra brott. Det verkade ändå inte ha påverkat hans verksamhet i krigsmakten.

De två rättsfall som refererats här är tydliga illustrationer av hur föreställningar om ”den tyranniska husbonden” kunde prägla rättssaker gällande våldtäkt. Vissa inslag återkommer i flera andra fall där män anklagades i egenskap av husbönder, även om få av anklagelserna hade den omfattning och tydlighet som fallen med Markus Kopparslagare och Daniel Wirstedt. I följande avsnitt behandlas mål där berättelserna och behandlingen av våldtäktsanklagelserna präglades av beroendeförhållandet mellan förövare och offer.

Husbönder, pigor och döttrar

I mitt material finns sexton fall där anklagelser riktades mot husbönder för att de våldtagit sina pigor och ytterligare nio fall där husbonden var far eller styvfar till den flicka/kvinna som utsatts för övergrepp.⁶⁴ Jag har valt att samla de här fallen i en grupp. Då tar jag fasta på de gemensamma nämnare som finns mellan dem. Det är framför allt det tydliga och varaktiga beroendeförhållandet mellan parterna där mannen är överordnad och flickan/kvinnan underordnad. Som piga eller dotter stod offret under gärningsmannens beskydd samtidigt som han hade stor makt över deras liv och arbete. Naturligtvis var bandet starkare mellan far och dotter men problematiken när det gäller våld och auktoritet liknar den som gällde husbönder och pigor.

⁶¹ Sst bd XII–XVI (1620–1627), passim (uppslagsord i personregistret: *Jakob Kopparslagare* och/eller *Jakob Unger*), när det gäller fordringsägare, se t.ex. 12/6 1624 (Sst XIV, s. 86) och 15/2 1626 (Sst XV, s. 135).

⁶² Om ärans betydelse för män i det tidigmoderna samhället, se t.ex. Lindström, 1994 och Sandmo, 1999, s. 101–107.

⁶³ Lindberg, 1966, s. 46.

⁶⁴ De förstnämnda är: Stockholm 1600, Stockholm 1616 II, Åbo 1635 I, Åbo 1635 II, Svartlösa 1652, Fryksdal 1671, Fräkne 1681, Västra Hisingen 1701, Arjeplog 1723, Göteborg 1729, Allbo 1734, Göstring 1745, Ystad 1767, Oland 1768, Karlskrona 1792, Gotland 1799 och de senare: Husby 1648, Lycksele (okänt årtal), Faurås 1707, Vette 1729, Västra 1730, Kulling 1755, Kil 1770, Hammarkind 1788 II, Kinde 1800.

En stor skillnad var dock brottsrubriceringen. Om far och dotter hade en sexuell relation begick de blodskam och riskerade båda att dömas till döden och brännas på bål. Blodskam mellan nära släktingar betraktades som ett mycket allvarligt brott och en grov synd och renderade ett av lagens absolut hårdaste och skamligaste straff.⁶⁵ I de fall som finns med i mitt material har emellertid döttrarna sagt att de blivit våldtagna av sina fäder – att de tvingats till umgänget. I likhet med pigorna hade de svårigheter att bevisa sådant om det inte fick stöd i omgivningen. Liksom när det gällde pigorna var det framför allt när döttrarna blev havande som saken kom inför rätta.⁶⁶

Gällande påföljden för de anklagade husbönderna kan man för det första konstatera att ingen av dem som anklagats för våldtäkt av sina pigor dömdes till döden eller avrättades. I tre mål är slutet oklart på något sätt.⁶⁷ I sex av målen gavs dom som gällde våldtäktsanklagelsen och tre män fälldes för våldtäkt. En av dem var Markus Kopparslagare och som jag tidigare nämnt benådades han troligen av kungen. Finnen Knut Pålsson fälldes mot sitt nekande av Fryksdals härad år 1671 att förlora all sin lösa egendom för att ha våldtagit sin piga och rått henne med barn.⁶⁸ Från Ystads kämnärsrätt och ända upp till justitierevisionen och kunglig Maj:t gick ett mål angående en borgare som våldtagit sin tolvåriga tjänsteflicka. Det slutade med att han benådades från dödsstraff till fyrtio par spö och hemlig kyrkoplikt.⁶⁹ I de resterande tre målen där domen gällde våldtäkt friades de anklagade männen.⁷⁰

Att bli fälld för våldtäkt var allvarligare för en husbonde än att fällas för hor, även om det också var allvarligt. I sju fall där pigor anklagade sina husbönder för våldtäkt omdefinierade rätten brottet till hor.⁷¹ Om den ändrade brottsrubriceringen

⁶⁵ 1734 års lag MB 59. (Till blodskam räknades sexuell umgänge mellan nära släktingar. De biologiska släktbanden var inte viktigare än andra släktband. Ett samlag mellan en styvfar och hans dotter utgjorde samma allvarliga brott som beblandelsen mellan dottern och hennes biologiska far. Se Lindstedt Cronberg, 2002, s. 110.)

⁶⁶ Av de 25 målen som behandlas här kom saken inför rätta i samband med att pigan/dotter var havande i minst 12 fall. Fallen var (relation husbonde/piga): Åbo 1635I, Åbo 1635II, Svartlösa 1652, Fryksdal 1671, Fräkne 1681, Västra Hisingen 1701 och (relation far/dotter) Husby 1648, Lycksele (okänt årtal), Faurås 1707, Vette 1729, Västra 1730 och Kulling 1755. Att incestmål ofta kom inför rätta först när den kvinnliga parten blivit gravid konstateras också av Ulinka Rublack när det gäller tidigmoderna tyska områden (Rublack, 1999, s. 27, 235). Se även Lövkrona som resonerar kring varför pigor som blivit havande med sina husbönder inte berättade om sitt tillstånd, stannade kvar i sin tjänst och kanske slutligen begick barnamord (Lövkrona, 1999, s. 121–129).

⁶⁷ En husbonde som anklagats för våldtäkt dömdes aldrig för det, men förvisades ändå från Stockholm för att han begått andra brott (Stockholm 1600). I ett mål är det klart att rätten omdefinierade våldtäktsanklagelsen till en fråga om hor men jag har inte funnit någon dom (Åbo 1635 II). Ett mål handlar om en man som ställts inför rätta för våldtäkt och frikänts och som sedan, i ett separat mål, anklagade dem som tidigare anklagat honom för falsk beskyllning. Mannen fick inte igenom de straff som han förordade för sin motpart, men kvinnan som anklagat honom för våldtäkt fälldes i hovrätten för att ha spridit falska rykten om mannen (Göteborg 1729).

⁶⁸ Fryksdal 1671.

⁶⁹ Ystad 1767.

⁷⁰ Allbo 1734, Oland 1768, Karlskrona 1792.

⁷¹ Åbo 1635 I, Fräkne 1681, Svartlösa 1652, Västra Hisingen 1701, Arjeplog 1723, Göstring 1745, Gotland 1799.

diskuterades explicit i rätten (vilken den sällan gjorde) rörde den kvinnans vilja respektive mannens våldsanvändning.⁷² Tre av de anklagade husbönderna fälldes tillsammans med sina pigor för hor, men i ett av fallen benådades den kvinnliga parten från allt straff av kunglig Maj:t.⁷³ En man friades från horsbrott, men hade erkänt uppsåt att begå hor med sin piga och dömdes att varnas och förmanas av prästerskapet.⁷⁴ Ytterligare tre män lyckades inte erhålla något direkt rättsligt frikännande, men gick sannolikt ändå fria. Adelsmannen Peder Gyllenax ställdes under Guds dom av Svea hovrätt 1652 samt belades med mycket höga böter för misshandel efter att han anklagats för våldtäkt av en tjänstekvinna.⁷⁵ Jon i Grussered, som anklagats för hor, blodskam och våldtäkt, dömdes att fria sig med tolvmannaed, medan en präst i Arjeplog fick förtroende att själv fria sig med ed från anklagelsen om våldtäkt.⁷⁶

Av de nio män som anklagades för blodskam frikändes endast en. Misstanken mot honom och hans dotter, osämjan mellan dem och ryktet som gått i bygden föranledde ändå rätten att anmoda dottern att lämna orten och sätta vite mellan henne och fadern om de träffades igen.⁷⁷ I åtta fall fälldes mannen men i samtliga är det oklart om dödsstraffen verkställdes.⁷⁸ Det mest intressanta här är emellertid hur dottrarnas sak bedömdes. I de flesta fall hade dottern blivit havande och därför kallad inför rätta.⁷⁹ Om hon då sade att hennes egen far eller styvfar var barnafar blev brottsrubriceringen blodskam och både mannen och kvinnan kunde dömas till döden.⁸⁰

I de fall som finns i mitt material hävdade dottern också att umgänget skett emot hennes vilja och att fadern brukat våld för att få sin vilja fram – att han våldtagit henne. Trots att sexuellt umgänge mellan nära släktingar verkligen betraktades som fasansfulla brott och okristlig synd, och att själva beblandelsen ansågs orenlig och farlig visades dottrarna ofta stor sympati. Sex av dem friades helt

⁷² Se t.ex. "Gotland 1799".

⁷³ Åbo 1635 I, Gotland 1799, Västra Hisingen 1701 (kvinnan benådades).

⁷⁴ Göstring 1745.

⁷⁵ Svartlösa 1652.

⁷⁶ Fräkne 1681, Arjeplog 1723.

⁷⁷ Kullinge 1755.

⁷⁸ Männen fälldes i: Husby 1648, Lycksele (okänt årtal), Faurås 1707, Vette 1729, Västra 1730, Kil 1770, Hammarkind 1788 II, Kinde 1800. En av de anklagade hade redan tagit livet av sig (Lycksele (okänt årtal)), tre var bortrymda (Faurås 1707, Vette 1729, Västra 1730) och en man hade fri lejd från tinget och verkställandet av straffet var beroende av att man åter lyckades fånga honom (Husby 1648). Ett dödsstraff mildrades till hårt kroppsstraff och minst åtta års straffarbete (Kil 1770), två män dömdes för försök till blodskam, den ena till hårt kroppsstraff (Hammarkind 1788 II) och den andra till böter och förvisning från orten (Kinde 1800).

⁷⁹ Se not 66.

⁸⁰ Flera av kvinnorna berättade om upprepade övergrepp, ibland i flera års tid. I flera fall satt också anklagelsen mot fadern långt inne. En kvinna satt exempelvis i fängelse i ett år innan hon uppgav att hennes far utnyttjat henne. Blodskamsmålen är mycket komplicerade, vilket jag här inte kan fördjupa mig i. (Incestproblematiken har undersökts av bland andra idéhistorikern Åsa Bergenheim (Bergenheim, 1998) och historikern Marie Lindstedt Cronberg (Lindstedt Cronberg, 2002).)

från blodskam för att de framgångsrikt argumenterade för att de blivit tvingade till umgänge av sina fäder. Endast en av dottrarna fälldes till straff för blodskam.⁸¹

Hur rätterna bedömde pigors eller döttrar anklagelser om våldtäkt mot sina husbönder var således långt ifrån självklart. Rätterna utgick inte från att de underlydande kvinnorna alltid hade fel eller kom med falska anklagelser, eller att husbönderna alltid hade rätt, eller genom sin position var oantastliga. Att rätterna aldrig tog våldtäktsanklagelser av det här slaget på allvar stämmer alltså inte.⁸² Men husbönderna fälldes sällan för våldtäktsbrott mot sina pigor, och aldrig till lagens strängaste straff. När misstankarna mot husbönder var starka, men de nekade till brott, tilläts de i några fall att fria sig med personlig ed eller edgård. På det sättet fick det tolkningsföretråde som husbönderna formellt och informellt tillskrevs som hushållsöverhuvuden också ett rättsligt uttryck.

Husbondens makt – auktoritet eller våld?

Till skillnad från många av berättelserna om soldater som våldtog fokuserades berättelserna om våldtäkt i beroendeställning inte på gärningsmannens fysiska våldsutövning. Ett gemensamt inslag i berättelserna är istället hur husbönderna genom att styra hushållsmedlemmarnas arbete skapade tillfällen då de kunde utnyttja pigorna eller dottrarna.

Markus Kopparslagare styrde och ställde med hela sitt hushåll när han kom hem en kväll efter krogen. Alla gjorde som han sade. Han hade den formella makten över husfolket och de uppgav också att de var rädda för honom.⁸³ Wirstedt beordrade sin gårdsbondes dotter att komma och arbeta i hans hus – att städa, laga mat och ta hand om hans dotter. Att inte lyda skulle för Britta ha inneburit ohörsamhet och trots mot husbonden. I sin berättelse betonade hon också hur hon försökte göra husbonden till lags utan att behöva råka ut för hans övervåld. Sista gången han förgrep sig på henne hade hon vägrat att stanna i huset hos hans dotter under natten trots att han beordrat henne till det. Hon försummade ändå inte att inför rätten säga att hon först skötte sysslorna och därefter gick hem. När Wirstedts dotter sedan kom och berättade att fadern kommit hem och ville att Britta skulle komma vägrade hon, av fruktan för att de tidigare övergreppen skulle upprepas. Av rädsla för vad Wirstedt skulle ta sig till rådde Brittans mor henne ändå att gå in till honom.⁸⁴

⁸¹ I det här fallet hade underrätten friat dottern helt med motiveringen att hon varje gång "blivit förledd" till umgänge med fadern. Göta hovrätt var av en annan uppfattning och ansåg dottern lika skyldig som fadern och dömde dem till döden. Straffen för båda mildrades av kunglig Maj:it till hårda kroppsstraff, uppenbar kyrkoplikt och för fadern minst åtta års straffarbete. (Kil 1770)

⁸² Jfr Lindstedt Cronberg, 1997, s. 126.

⁸³ Stockholm 1616 II.

⁸⁴ Allbo 1734. (Brittas berättelse i rätten vid extraordinarieting i Allbo härad 30/8 1734). Det är anmärkningsvärt att modern råder sin dotter att gå in till Wirstedt, trots att hon vet vad som har hänt tidigare och också senare under natten ber honom att släppa ut dottern. Hon anger i rätten att hon "av räddhåga för hans [Wirstedts] överfallande, ej annat tordes, än bedja Britta gå in, att laga mat åt honom." (Hustru Ragnild Bengtsdotters berättelse i rätten vid extraordinarie ting i Allbo häradsrätt 30/8 1734.)

Husbönderna hade makten över husfolkets arbete och i pigornas berättelser styrde de arbetet och skapade det enrum som krävdes för att de skulle kunna utnyttja dem. Det verkar inte ha varit ovanligt att husbönder och pigor utförde arbete utanför hemmet tillsammans. Vid sådana tillfällen, när de var på tu man hand, kunde husbonden på olika sätt tvinga pigan till sexuell umgänge.⁸⁵ Övergrepp skedde också inomhus, i deras gemensamma utrymmen. Husbonden kunde ta tillfällen i akt då de var ensamma, men även då övergreppen skedde inomhus berättade många pigor om hur husbonden, genom sin makt över och kunskap om husfolkets arbete, aktivt skapade enskildhet.

Enligt pigan Kerstin Svendsdotter våldtog hennes husbonde, Jon i Grussered, henne när hon var ensam hemma för att baka. Hon berättade att det var den tiden "folket skulle skära korn" och att Jon "sände sin hustru till Örsmåls socken, sonen till Grinneröd och tvenne små flickor till skogen att se efter boskapen och bära hem ved". Därefter, när de var ensamma, tog han fatt henne sägandes "du skall aldrig slippa mig" och brottades med henne tills han fick sin vilja fram.⁸⁶

Kunglig Maj:t betonade i en resolution angående ett mål där en styvfar utnyttjat sin lama dotter att det skett vid midsommartid då allt husfolket var ute på ängarna. Därav drog de slutsatsen "att styvfadern som föresatt sig en sådan styggelse att bedriva, passat på tiden, att ingen skulle hindra honom därifrån".⁸⁷ Kommentaren visar att även de rättsliga myndigheterna var medvetna om dotterns utsatthet i förhållande till den överordnade husbonden/fadern och hans makt och kunskap om gårdsarbetet.

Hur husbönderna dirigerade arbetet är alltså ett gemensamt inslag i berättelserna om våldtäkt i mål där relationen mellan förövare och offer var av beroendekaraktär. Ett annat var hur husbönderna hotade flickorna/kvinnorna. Det kunde vara hot om våld som när Wirstedt sade att han skulle ta livet av Britta och hotade att skada henne eller hennes föräldrar. Andra husbönder förbjöd helt enkelt sina pigor att berätta något om övergreppen.⁸⁸ Markus Kopparslagare hotade sin tjänstepiga med att han eller hans hustru skulle skicka henne till kåken om hon uppenbarade hans brott. En tolvårig tjänsteflicka blev i Ystads kämnärsrätt tillfrågad om varför hon inte angivit sin husbonde efter att han våldtagit henne första gången. Hon svarade "att hon icke vågade sig därtill, ty Dickman [husbonden] trugade, att låta sätta henne i tjuvhålet, om hon upptäckte vad skett var".⁸⁹

⁸⁵ Se t.ex. "Fryksdal 1671" (pigorna var med på arbete i skogen), "Lycksele (okänt årtal)" (dottern var med fadern och vaktade renar), "Oland 1768" (pigorna och husbonden utförde gemensamt arbete i skogen), "Gotland 1799" (husbonden och pigorna var ute på gemensamt arbete vid en myr), även "Åbo 1635 II", "Husby 1648", "Fräkne 1681", "Västra Hisingen 1701" och "Kulling 1755".

⁸⁶ Fräkne 1681. (Citaten ur Kerstins berättelse vid extraordinarie ting i Fräkne härad 22–23/10 1681.)

⁸⁷ Västra 1730. (Citat ur Kunglig resolution i brottmål till Göta hovrätt 26/11 1730.)

⁸⁸ Se t.ex. "Västra Hisingen 1701" och "Lycksele (okänt årtal)".

⁸⁹ Ystad 1767. (Citat ur protokoll från Ystads kämnärsrätt 5/12 1766.)

Förutom hot om våld angavs husbönderna alltså använda hot om repressalier som de i sin position kunde initiera. Markus Kopparslagares hot handlade om att flickan, i och med umgänget med honom, varit delaktig i ett sexualbrott. Om hon ansågs skyldig skulle hon få utstå skamstraff vid kåken i Stockholm. Det var ett hot som verkade effektivt på flickan, vilket talar för att hon trodde att det kunde infrias. Att husbonden ensam bar skulden för det inträffade stod kanske inte helt klart för henne och även om hon insåg det kunde hon inte veta hur rätten skulle ställa sig till skuldfrågan vid en eventuell rannsaking.⁹⁰ Betydelsefullt var säkert också att hustrun nämndes i samband med hotet. Hon hade ju tidigare sagt till tjänsteflickan att det för hennes del var lika bra att både hon och Markus hamnade i helvetet.

Borgaren Dickmans hot om att låta sätta sin tjänsteflicka i tjuvhålet grundade sig i hans möjlighet att anmäla henne för stöld och flickan hade säkert en konkret bild av vad husbondens hot innebar. I just de här två fallen hör det också till saken att de utsatta flickorna var väldigt unga och därför inte hade så god kännedom om rättssystemet. Det är viktigt att notera att männen använde sin husbondeauktoritet då de försökte skrämma sina pigor till medgörlighet och tystnad. Andra våldtäktsmän hotade också sina offer, men då framför allt med ytterligare våld.⁹¹ Husbönderna hotade också med våld, men kunde även lägga tyngd bakom hot om exempelvis förlorad anställning, ryktesspridning och rättslig anmälan om brott. De hot som pigorna och döttrarna berättade om grundade sig ofta i mannens makt som husbonde.

I fall där offret var tydligt underordnat förövaren beskrivs själva våldtäkten ofta på ett likartat sätt. Efter att husbonden skapat enrum gör han klart för pigan/dottern att hans uppsåt är att ha sexuellt umgänge med henne – ibland anges att han först frågar om lov.⁹² När han nekas umgänge tar han pigan/dottern med våld, det vill säga han tvingar henne omkull, kanske håller fast hennes armar, hindrar henne från att ropa och utför sin vilja. Pigorna/döttrarna beskriver inte sig själva som särskilt aktiva i sitt motstånd när de kommit så här långt i berättelsen. De försök de gör att komma undan, till exempel genom att fly, ropa eller göra motstånd, har ibland effekt och husbonden låter henne vara. Men bara tillfälligtvis. Hans försök upprepas och han tvingar igenom sin vilja vid något senare tillfällen. Det motstånd som beskrivs nämns framför allt vid det första tillfället husbonden försöker våldta eller våldtar dem. Därefter används formuleringar som ”sökandes [han] sedan tillfälle att göra [det] så ofta han fann henne

⁹⁰ Vid rannsakingen i Stockholms rådhusrätt pressades Britta hårt och förhördes flera gånger för att rätten skulle vara säker på att hon inte ljög. Då förekom olika sorters förmaningar men också direkta hot. Det sades bland annat att hon skulle straffas om hon ljög (12/10 1616, Sst IX, s. 137) och att bödeln skulle ”komma ihop med henne” om hon inte bekände sanningen (23/10 1616, Sst IX, s. 151). Hotens karaktär talar för att rätten föreställde sig att Britta hade starka och konkreta föreställningar kring den här typen av straff och att det var ett sådant öde som väntade henne om hon falskeligen beskyllt sin husbonde för våldtäkt.

⁹¹ Se t.ex. ”Öknebo 1703, ”Allbo 1707”, ”Södra Åsbo 1709”.

⁹² Se t.ex. ”Stockholm 1616 II” och ”Arjeplog 1723”.

allena”⁹³ eller ”sedermera [...] åtskilliga gånger, genom tvång med yx i handen, tvungit henne tillstälja otuktig lustas befrämjande med sig”⁹⁴.

Pigorna och döttrarna satte med sina berättelser in sig själva i ett sammanhang där deras handlingsutrymme blev minimalt. Husbonden eller fadern hade makt över dem och andra som eventuellt skulle kunna hindra honom från att begå övergrepp mot dem. Själva var de underordnade. Beroendet och underordningen var flerfaldigt – pigan var ekonomiskt, socialt och könsmässigt både beroende av och underordnad husbonden. Pigorna lydde och blev i berättelserna närmast fångade i husbondens maktsfär. En dotter uttryckte sin situation för en grannkvinna med ”Gud bättre mig jag kommer intet därifrån förr än jag bliva skämd och en krympling”.⁹⁵ Inte ens efter övergreppet, eller övergreppen, fanns någon enkel utväg för dem. Om de angav brottet riskerade de att husbönderna verkställde sina hot.⁹⁶ Om saken kom fram äventyrades hela hushållets och/eller familjens existens.

Det var således särskilt problematiskt för pigor att anmäla sina husbönder för sexuella övergrepp – något som också uppmärksammats av andra forskare. Inger Lövkrona är en av dem och hon framhåller att pigornas situation och position gjorde dem så svaga i förhållande till husbönderna att de varken hade makt att ”avvisa mannen eller till att ange honom”.⁹⁷ Anna Clark ser en tydlig skillnad mellan stad och landsbygd när det gäller andelen pigor som anmälde sina husbönder för våldtäktsbrott. I London gällde ungefär en femtedel av anmälningarna om våldtäkt fall där husbönder anmälts av sina pigor, medan endast en tiondel av anklagelserna på landsbygden gällde sådana brott. Som en tänkbar förklaring lyfter Clark fram att det var svårare för pigor på landsbygden att få en ny anställning om de hade kommit i konflikt med sina husbönder.⁹⁸ Pigornas/döttrarnas relation till husbonden och deras möjligheter att lämna hushållet var säkerligen faktorer som i allra högsta grad inverkade på deras ageranden och berättelser om våldtäkt.

På grund av att många pigor teg om husbondens övergrepp mot dem och offentliggjorde dem först när de blivit havande ställdes särskilda krav på deras berättelser. De skulle dels beskriva hur husbönderna tvingat dem till sexuellt umgänge, dels förklara varför de tigit om det, och deras berättelser präglades av detta dubbla syfte. Beskrivningarna av våldtäkten inramades av sådant jag beskriver ovan – hur husbonden styrde arbetet på gården och därigenom skapade tillfällena då han kunde utnyttja pigan/dottern, samt hur han på olika sätt hotade henne till tystnad. I de allra flesta fall lyckades husbonden också i sitt uppsåt. Han främjade sin vilja med pigan/dottern, ofta vid upprepade tillfällen. Och

⁹³ Fräkne 1681. (Kerstin Svendsdotters berättelse inför rätten i Fräkne härad 22–23/8 1681.)

⁹⁴ Kulling 1755 (Gunilla Andersdotters berättelse vid Kullings häradsrätts extraordinarie ting 8/2 1755)

⁹⁵ Husby 1648. (Citerat ur hustru Elins vittnesmål i Husby häradsrätt 9/8 1648.)

⁹⁶ När det gäller döttrarna finns ytterligare komplikationer i och med att förövaren var hennes far eller styvfar.

⁹⁷ Lövkrona, 1999, s. 149–150 (cit. s. 150).

⁹⁸ Clark, 1987, s. 40–41.

pigan/dottern teg om förhållandet, inte sällan ända tills umgänget blev uppenbart i och med att hon blir gravid.

Beskrivningarna av husböndernas våldtäkter liknade sällan de fientliga och uppenbart våldsamma handlingar som beskrevs i berättelserna om soldater som våldtäktsmän och de tecken på våld som lagen efterfrågade var sällsynta. Rannsakningarna fylldes istället av berättelser om husbondens maktmissbruk och pigornas/döttrarnas vanmakt. Rätternas inställning till den här typen av handlingar och berättelser var ambivalent. Å ena sidan fanns både på lokal och central nivå en medvetenhet och förståelse för pigornas/döttrarnas utsatthet och beroendeställning, å andra sidan var det svårt att fälla husbönder som nekade till brott.

Ambivalens på lokal och central nivå

Som stöd för att det fanns en medvetenhet om de underordnade kvinnornas utsatta situation kan för det första domarna i de flesta blodskamsmålen lyftas fram. Som tidigare nämnts frikändes döttrarna från straff för blodskam i de flesta av de nio mål som finns med i min undersökning.⁹⁹

Sameflickan Katarina Anundsdotter ställdes inför rätta vid Lyckseletinget för att hon fött ett utomäktenskapligt barn. Hon sade att hon blivit våldtagen av sin far, vilket hon inte berättat om för någon eftersom hon fruktade att fadern då skulle döda henne. Nu hade fadern avlidit. Enligt rätten hade han sannolikt tagit livet av sig och de framhöll att fadern även var känd för ett ”bullersamt och oroligt leverne”. Rätten frikände Katarina från blodskam och dömde henne endast till lönskalägesböter och enskild avlösning.¹⁰⁰

I ett fall från Husby 1648 ställdes löjtnanten Peder Wass till svars för att ha bedrivit blodskam med sin styvdotter Kerstin. Hon hävdade att det skett med våld medan fadern menade att hon haft umgänge med honom godvilligt. Häradsrätten framhöll att Kerstin verkade vara oskyldig men dömde ändå både fadern och dottern till döden. Hovrätten stannade vid en annan lösning och beordrade att dottern tillsammans med fadern skulle föras ut på rättarplatsen i tron att även hon skulle avrättas. Väl där skulle man höra efter vad parterna hade att säga på sitt yttersta. Dottern skulle sedan, vad hon än sagt, föras tillbaka till fängelset och invänta ytterligare besked från hovrätten.¹⁰¹

Elin Jonsdotter hade rymt till Norge efter att hon blivit havande med sin styvfar. Hon återvände dock och sade inför rätta att hennes far haft samlag med henne med våld och emot hennes vilja. Vidare hade hon på grund av faderns hot inte berättat om övergreppen och av ”oförstånd och andras obetänkta inrådande”

⁹⁹ Jag kan tyvärr inte göra någon jämförelse med andra blodskamsmål mellan fäder och döttrar eftersom jag inte undersökt några sådana.

¹⁰⁰ Lycksele (okänt årtal). Det här målet kan inte tidfästas eftersom det är hämtat ur en samling av referat och författaren ej angivit tidpunkten för målet. Det troliga är ändå att det är från början av 1700-talet, bland annat för att rätten utdömer enskild avlösning och med tanke på hur författaren placerat fallet i relation till andra refererade fall (Egerbladh 1977, s. 13).

¹⁰¹ Husby 1648. Hur det hela slutade har jag inte lyckats finna i källorna.

flytt från orten. Fadern hade också för vittnen erkänt sitt brott och ”frikallat” sin dotter från ”skyldighet och samtycke därtill”. Underrätten frikände dottern. Göta hovrätt godkände underrättens dom och lade också till att dottern var så vanför att hon varken kunde gå eller äta själv och därför inte haft möjlighet att försvara sig mot faderns närmanden.¹⁰² I ett mål från 1788 där en far anklagades för att ha försökt våldta sin trettonåriga dotter ansåg Göta hovrätt att fadern borde straffas hårdare än vad lagen stadgade för våldtäktsförsök. De ansåg också att dottern, som vid faderns flertaliga försök alltid motstått, borde åtnjuta den rätt som våldtagna kvinnor hade, det vill säga att vite sattes om någon skuldbelade henne för vad som hänt.¹⁰³

I döttrarnas frikännanden eller mildare domar framhöll rätterna de omständigheter som döttrarna själva lyfte fram – att de med våld, tvång och hot tvingats till umgänge av sina fäder. I flera fall lyfte rätterna också fram att fäderna redan tidigare var kända för våldsamt och otuktigt leverne. Det fanns alltså en förståelse från rätternas sida för att döttrarnas situation var problematisk. Inställningen var dock inte självklar. I ett fall från 1770 gick hovrätten emot underrätten och dömde även dottern till straff för blodskam. Soldaten Per Åhsfeldt skulle enligt sin dotters, Katarina Persdotters, bekännelse ha utnyttjat henne sexuellt vid flera tillfällen under två år. Fadern hade erkänt. Kils häradsrätt dömde honom att halsuggas och steglas medan de frikände dottern ”såsom den, vilken av fadern till deras syndiga sammanlevnad, varje gång, skall blivit förledd”.¹⁰⁴ De satte också upp vite i enlighet med vad lagen stadgade för våldtagna kvinnor om någon senare skulle anklaga henne för detsamma. Hovrätten ogillade dock domen och fällde utan att uppge några särskilda skäl även dottern för blodskam. Efter hemställen till kunglig Maj:t mildrades dödsdomarna till hårda kroppsstraff, uppenbar skrift och straffarbete för dem båda.¹⁰⁵

I flera fall förekom också skiljaktigheter om hur den kvinnliga parten skulle bedömas bland ledamöterna i hovrätterna. I ett fall hade dottern suttit fängslad i ett år innan hon berättade att fadern till hennes utomäktenskapliga barn var hennes styvfar. Då hade han redan rymt undan och för vittnen bekänt att han tvingat sin dotter till otukt. Dottern befriades från vidare straff av både underrätten och Göta hovrätt. Men två ledamöter i Göta hovrätt reserverade sig och ville låta dottern slita ris för att hon inte uppenbarat sanningen direkt.¹⁰⁶ I ett annat fall hemställde Göta hovrätt till kunglig Maj:t om inte dotters dödsstraff för blodskam kunde mildras. Ledamöterna var inte ense om vad straffet borde bli. De

¹⁰² Vette 1729. (Citerade ord och uttryck ur Göta hovrätts referat av fallet i dess resolution 11/12 1729.) Liknande omständigheter gäller i ytterligare ett fall; fadern var bortrymd men hade erkänt samt uppgivit att det skett mot dotters vilja, dottern var lam och oförmögen till motstånd och sade att hon av rädsla för faderns hot inte angivit saken innan hon blev havande (Västra 1730). Även Ulinka Rublack ger för Tysklands del exempel på incestoffer som var handikappade (Rublack, 1999, s. 252).

¹⁰³ Hammarkind 1788 II (Göta hovrätts protokoll och hemställen till kunglig Maj:t 29/5 1788)

¹⁰⁴ Kil 1770.

¹⁰⁵ Kil 1770.

¹⁰⁶ Faurås 1707.

flesta föreslog att hon skulle avstraffas med en månads fängelse vid vatten och bröd, en tyckte att två veckor av dylikt fängelse skulle räcka medan två ledamöter hävdade att hon borde befrias helt. kunglig Maj:t gick på de sistnämndas linje och frikände flickan helt.¹⁰⁷

När det gällde de mål där husbönder och pigor utan släktskapsband stod emot varandra och pigorna åberopade våldtäkt var det inte ovanligt att rätterna definerade handlingen som hor istället för våldtäkt. Om kvinnorna inte lyckades övertyga rätterna om att de blivit tagna med våld kunde det leda till att de tillsammans med mannen straffades för hor eller lönskaläge.¹⁰⁸

Pigan Malin Matsdotter hade fött ett utomäktenskapligt barn och anklagade sin husbonde, rådmannen Johan Daundzberg, för våldtäkt i Åbo år 1635. Först hade hon dock skyllt på en annan man för att, som hon sade, ”lindra fars sak där med”.¹⁰⁹ Under rannsakingens gång ändrade hon sig igen och uppgav ytterligare en annan barnafar. Den drängen tillstod dock efter påtryckningar från rätten att han blivit lovad pengar av en av Daunzbergs män för att ta på sig saken. Malin sade då åter att det var husbonden som lägrat henne. Därefter kunde inte heller Daunzberg neka, utan svarade att han kunde ha haft något att beställa med pigan, men i så fall då han varit full och hustrun varit bortrest – han mindes inte så noga. Han sade sedan frivilligt upp sig från sin rådmansplats och de dömdes båda för hor.¹¹⁰ Utan vidare kommentarer tolkade rätten saken som hor istället för våldtäkt.

I några fall betonade rätten att pigans skuld egentligen var mindre än manns. Jon i Grussered dömdes av underrätten att böta för hor både för sig och sin piga. Motiveringen var att ”hon var i hans bröd och nästan som av honom våldtagen”.¹¹¹ Det var inte så ovanligt att husbonden ansvarade för sitt husbondefolks bötesstraff. I det här fallet ansåg rätten uppenbarligen att det var särskilt befogat, inte minst för att hennes delaktighet i brottet betvivlades. Jon fälldes av underrätten för ytterligare ett brott. Han hade haft umgänge med sin hustrus brorsdotter som också varit hans piga. På grund av deras släktskap dömdes underrätten honom till döden men man visste inte hur man skulle bedöma pigan. Frågan lämnades vidare till Göta hovrätt med orden: ”Remitterades vad straff hon skall hava, som är ett ungt folk av honom bedragen och nästan våldtagen”.¹¹² En annan piga slapp undan enbart med kyrkoplikt istället för straff för hor eftersom hon redan suttit i fängelse samt blivit svårt misshandlad av sin husbonde.¹¹³

I flera fall där pigor angivit sina husbönder för våldtäkt genstämde husbönderna pigorna eller dem som framfört deras anklagelser för falsk beskyllning. Om rätterna

¹⁰⁷ Västra 1730.

¹⁰⁸ Åbo 1635 I, Åbo 1635 II, Svartlösa 1652, Arjeplog 1723, Gotland 1799.

¹⁰⁹ Åbo 1635 I. (Citerat ur Åbo stads dombok 1635, s. 9.)

¹¹⁰ Åbo 1635 I.

¹¹¹ Fräkne 1681. (Citerat ur Fräkne häradsrätts resolution över Jon i Grussered 22–23/8 1681.)

¹¹² Fräkne 1681. (Citerat ur Fräkne häradsrätts resolution över Jon i Grussered 22–23/8 1681.)

¹¹³ Svartlösa 1652.

hade velat ta avstånd från pigornas anklagelser hade de kunnat hörsamma husböndernas önskan om straff för en del av dem. Men det gjorde man sällan.

Bland de fall som behandlas här finns två mål där män som anklagats för våldtäkt genstämde kändesidan för falsk beskyllning och rätterna uttryckligen tog ställning till husböndernas angivanden. Intressant är att i båda fallen riktade sig husböndernas huvudanklagelser främst mot kvinnor som företrätt offren. I ena fallet var det en mor och i det andra en mormor. Båda fallen utspelade sig i städer, i Göteborg respektive Karlskrona, och i båda fallen antydde husbönderna att mödrarna agerat av avund och hat när de inför rätta försökt bevisa männens våldtäktsbrott. Båda kvinnorna frikändes med hänvisning till att de inte medvetet försökt framlägga falska bevis mot männen utan istället förletts av offrens berättelser och agerat som välvilliga omhändertagande mödrar.¹¹⁴

Listan på fall där rätternas ställning till övergrepp i beroendeställning var kluven är alltså lång. Med kluven menar jag att rätterna å ena sidan nästan aldrig fällde husbönder för våldtäktsbrott men å andra sidan ofta betraktade den underordnade kvinnan som förledd, eller mer eller mindre tvingad, till umgänget med husbonden. Rätterna hade uppenbarligen problem med hur man skulle bedöma de kvinnor och män som haft sexuellt umgänge i situationer där kvinnan stod i ett tydligt beroendeförhållande till mannen och hon hävdade att det skett med tvång medan han sade sig vara oskyldig.

I ett mål från Ystad 1767 fördes diskussioner i Göta hovrätt som illustrerar ambivalensen kring offrets skuld på ett tydligt sätt.¹¹⁵ Tobaksplanteraren Gabriel Dickman ställdes inför rätta efter att hans tolvåriga tjänstepiga Märta Hansdotter berättat för sin moster att han våldtagit henne vid flera tillfällen. Dickman nekade länge till anklagelserna men efter att kändesidan lagt fram övertygande bevisning och Dickman flera gånger förhörts och förmanats av prästerskapet bekände han att allt flickan berättat var sant. Den föräldralösa Märta, som enligt rättens protokoll var liten och klen och såg ut mer som åtta än tolv år, berättade vad som hänt henne sedan hon fått tjänst hos Dickman och hans hustru.

Några dagar efter att hon kommit till Dickmans hushåll följde hon med husbonden utanför staden för att köpa korn. När de tog en paus vid vägen försökte han ha samlag med henne men hon skrek och grät så att han den gången lät henne vara. Natten därpå lyckades han bättre med sitt uppsåt. Märta berättade att Dickman lagt sig hos henne i sovbänken och ”begynt köttlig beblandelse och otukt med henne föröva”.¹¹⁶ Hon sade att hon försökt värja sig på alla sätt samt ropat på Dickmans hustru. Husbonden lade då en hand över hennes mun, höll fast henne och fullbordade sin vilja, eller som Märtas ord återgavs i protokollet:

¹¹⁴ Göteborg 1729, Karlskrona 1792. I ”Göteborg 1729” fälldes dock det påstådda offret för våldtäkten till bötesstraff för att ha spridit falska rykten om den anklagade mannen.

¹¹⁵ Referatet av det här fallet bygger på ”Ystad 1767”.

¹¹⁶ Citerat ur Märts berättelse vid kämnärsrätten i Ystad 5/12 1766.

övade sin onda vilja, samt stack sin hemliga lem i hennes liv, varav hon kände stor smärta, och i synnerhet, enär hon sedermera skulle kasta sitt vatten, då hon hade sveda därav i vattengången, även som hon efteråt hade svårighet att gå.¹¹⁷

Efteråt hotade Dickman Märta med att sätta henne i tjuvhålet om hon berättade något om vad som hänt. Övergreppen upprepades vid flera tillfällen och Dickman både hotade Märta och försökte ge henne pengar för att hon skulle hålla tyst. Märta berättade ändå om övergreppen för sin matmor, Dickmans hustru Maria Dorothea Lundberg. Hon bad då Märta tiga och inte berätta något för sin moster. En kväll efter att Dickman utnyttjat henne kände sig Märta ändå så illa till mods att hon dagen därpå gick hem till sin moster och berättade vad som hänt. De gick vidare till prästen som i sin tur angav saken för rätten.

Rådhusrätten i Ystad dömde Dickman till döden för våldtäkt. De förklarade Märta saklös med hänvisning till att umgänget skett emot hennes vilja och att hon hotats och trugats av Dickman samt även tillsagts av sin husmor att tiga. Dickmans hustru dömdes till fjorton dagars fängelse för att hon dolt gärningen och försökt övertala flickan att inte ange saken. Målet gick vidare till Göta hovrätt där ledamöterna i brev till kunglig Maj:t redovisade sina skiljaktiga åsikter om hur umgänget mellan Dickman och Märta borde bedömas.

Dickman hade erkänt övergreppen och hoten mot Märta. En viktig fråga i hovrätten var ändå om umgänget mellan dem skulle betraktas som hor eller våldtäkt. Märta hade nämligen inte anmält övergreppet inom den månad som lagen stipulerade utan först sex veckor efter det första övergreppet. De som ansåg att Märta hade laga förfall för sin sena angivelse ansåg följaktligen att Dickman begått våldtäkt medan de som ansåg att Märta inte hade laga förfall ville döma honom för hor. Vid hor dömdes dock båda parterna till straff och flera av rättens ledamöter ansåg också att Märta i princip gjort sig skyldig till brott, men samtliga stannade vid att be kungen benåda henne och fria henne från straff.

Majoriteteten av Göta hovrätts ledamöter ansåg att Märta hade laga förfall. Som skäl för det framhölls hennes ålder och förhållandet till Dickman och hans hustru. Så här återges assessor Zwickfeldts motivering:

dock emedan hon var allena 12 år gammal, att av henne såsom barn ej kan fordras den eftertanke och förstånd samt kunskap om lagens förordnanden, som äldre kvinna kan äga och hon ändå för sin matmoder Dickmans hustru Maria Dorothea Lundberg genast angivit, det köttsliga umgänget husbonden med henne förövat, men matmodern styrkt och förhållit henne att därmed tiga, ty och i betraktande därav, att hon dels som tjänstehjon dels som barn var stadd under sin matmoders lydno, och således var skyldig efterkomma vad hon henne befallde, samt i anseende till sin späda ålder icke ägde förstånd, att åtskilja huru långt hennes skyldighet att åtlyda matmodern sig sträcka borde, vartill jämväl kommer den räddhåga, som hos ett sådant barn skäligen vara bör, att ej göra emot sin matmoders tillsägelse, kan jag för min del ej annat, än godkänna dessa omständigheter för Märta Hansdotter såsom laga förfall.¹¹⁸

¹¹⁷ Citerat ur Märta's berättelse vid kämnärsrätten i Ystad 5/12 1766.

¹¹⁸ Citat ur utdrag ur Göta hovrätts protokoll i brottmål 21/5 1767.

Här lyfts Märtas förhållande till husbondefolket fram i ljuset.¹¹⁹ Hon var, både som tjänsthjon och barn, skyldig att göra som de sade. Var gränsen gick för hennes lydnad ansåg man att det var svårt för en tolvåring att avgöra. Det verkar också som om man fann Märtas lydnad som något positivt och behjärtansvärt vilket inte borde leda till nackdelar för henne i rättsligt avseende.

Assessor Corin som inte ansåg att Märta hade laga förfall framhöll ändå hennes underordnade position i förhållande till husbondefolket i kombination med hennes ålder som förmildrande omständigheter. Han ansåg att Dickman borde straffas med böter eller fängelse för hor men bad om kungens nåd för flickan och att hon skulle förklaras saklös mot vite som en våldtagen kvinna. Åldern var även enligt Corin ett skäl till att hon inte kunde känna till lagen eller bortse från husbondefolkets lockelser, tillsägelser och hot. Hennes ålder och omognad sågs också som grund till att hon inte ”begrep” gärningen, vilket hon själv framhöll i rannsakningen. Corin betonade också att flickan ”ej länge dröjt” med att ange saken för sin moster.¹²⁰

Till skillnad från Corin såg assessor Sanderschiöld inte något förmildrande i att Märta berättade för sin moster om övergreppen. Han ansåg inte att Märta haft laga förfall och klaggjorde det bland annat utifrån att hon, då hon angav saken, var i samma situation som tidigare då hon tigit. Situationen i sig utgjorde alltså inte laga förfall. Sanderschiöld gick också längst i sitt yttrande när det gällde Märtas brottslighet. Han menade att Märta ”efter lagens stränghet sig till straff skyldig gjort” och eftersom hon ännu inte var straffmyndig borde ”av dess anhöriga eller förmyndaren risas”.¹²¹ Trots de hårda orden ansåg även Sanderschiöld slutligen att Göta hovrätt borde hemställa hos kungen om att Märta skulle benådas och förklaras saklös.

I Göta hovrätts diskussioner ser man att de flesta ledamöter sympatiserade med Märta och ansåg att hon inte hade någon egen skuld i övergreppen. Trots att det, särskilt enligt vissa ledamöter, var svårt att finna något lagrum som var tillämpligt improviserade man så att Märta kunde frikännas från ansvar och förklaras saklös även om Dickman inte fälldes för våldtäkt. Den lydnad hon uppvisat för Dickman och hans hustru sågs principiellt som något gott. Den kunskap och beredskap som man ansåg att äldre flickor och kvinnor borde ha i situationer av den här typen förstod man att Märta, som bara var tolv år, inte hade. Även om fallet med Dickman och Märta var speciellt på grund av hennes låga ålder kan man tänka sig att det var den typen av förståelse man visade även äldre pigor och döttrar som utsatts för övergrepp av sina (hus-)fäder.

Problematiken med sexuellt utnyttjande eller övergrepp i beroendesituationer var också aktuell för lagkommentatorer och lagstiftare. Abrahamsson skrev i sin kommentar till Kristoffers landslag från 1726 att våldtäkt var när någon hävdade

¹¹⁹ Det är intressant att det är lydnadsförhållandet mellan flickan och matmodern som står i centrum, inte det mellan husbonden och flickan.

¹²⁰ Citat ur utdrag ur Göta hovrätts protokoll i brottmål 16/5 1767.

¹²¹ Citat ur utdrag ur Göta hovrätts protokoll i brottmål 23/5 1767.

en kvinna mot hennes vilja med våld eller ”med undsägande av livets avhändande där hon honom sin vilja vägrar vilket såsom ett avtvunget samtycke då livsfara henne förestått räknas”.¹²² Likaså inkluderade lagkommissionen situationer där kvinnan hotats till livet och därmed tvingats till samlag i förslagen till stadganden om våldtäkt. Ordalydelsen i 1723 års förslag var:

Tager man kvinna med våld, och emot hennes vilja främjar sin onda lusta; eller med svåra hotelser at avhända henne livet, tvingar henne till sin vilja [...] miste livet och kvinnan vare saklös.¹²³

Delen om hot utgick dock ur det slutliga förslaget.¹²⁴

Lägersmål mellan husbonde och piga renderade också särskild uppmärksamhet. I förslagen till 1734 års lag betraktades det som en variant av flera där den lägrade kvinnan var underordnad och beroende av lägersmannen och som förtjänade förhöjt bötesbelopp. I 1723 års förslag samsades sådana situationer i den föreslagna lägersmålsbalkens femte paragraf:

Lägrar förmyndare mö, som under hans värjo är; eller husbonde sin tjänstepiga; eller någon annan den kvinna, som han förut haver gjort drucken, eller den som är stum, eller den ej manvuxen är; ligge då han i tveböter. Lockar och lägrar lärmästare den mö, som honom till undervisning i dygd och kristendom förtrodd är; då skärpes straffet med fängelse.¹²⁵

I den slutgiltiga utformningen av 1734 års lag gavs inget stöd för att hot skulle gälla som våld eller att pigor som tvingats till sexuellt umgänge av sina husbönder på annat sätt än med fysiskt våld skulle betraktas som mindre skyldiga än andra som begått hor eller lägersmål. Domarna och resonemangen i de fall där husbönder sades ha tvingat sina pigor/döttrar till sexuellt umgänge och lagkommissionens olika förslag talar ändå samma språk – att det fanns en medvetenhet, men också en osäkerhet, i inställningen till den här typen av handlingar.

Man har ibland hävdad att husbondeväldet i det tidigmoderna samhället var så starkt att husbönder tyckte sig ha rätt att utnyttja sina underlydande sexuellt, och att anklagelser om att husbönder förgripit sig mot sina underlydande inte togs på allvar eller att sådana handlingar inte uppfattades som våldtäktsbrott.¹²⁶ I det material som jag undersökt finns emellertid ingen husbonde som inför rätta försökte legitimera sitt agerande utifrån föreställningar om att husbönder hade rätt att utnyttja sina underlydande sexuellt.

Kari Telste finner i sin undersökning av föreställningar kring sexualitet i Norge under andra hälften av 1600-talet inte några belägg för att män regelmässigt till-

¹²² Abrahamsson, 1726, s. 698.

¹²³ Förslag till edsöresbalk 1723, Cap VI ”Om kvinnofrid”, Förarbetena, bd VI, s. 337.

¹²⁴ Detta nämndes i lagkommissionens protokoll 16/4 1728, se: Förarbetena, bd III, s. 300

¹²⁵ Förarbetena, bd VI, s. 361–362, Förslag till Lägersmålsbalk 1723, Cap I § 5. (Delar av innehållet i förslaget kom in i 1734 års lag MB 53.) Att lägersmål mellan husbönder och deras pigor renderade högre straff än andra lägersmål förekom även i tyska områden (Roper, 1994, s. 151).

¹²⁶ Se t.ex. Clark, 1987, s. 40–41, 108–109, Lindstedt Cronberg, 1997, s. 126, Lövkrona, 1999, s. 76–82, 148, Karlsson Sjögren, 1998, s. 169–170 och litteratur refererad i Telste, 1993, s. 160.

tvungade sig sexuellt umgänge med sina pigor utifrån föreställningar om att de hade rätt att utnyttja sina underlydande. Men Telste framhåller samtidigt att det finns vissa uppgifter i källorna som talar för att män kunde missbruka sin makt mot kvinnor. Löften, hot och våld nämns i samband med utomäktenskapliga förbindelser där gifta män utövat påtryckningar mot kvinnor för att förmå dem till sexuellt umgänge.¹²⁷

Detta stämmer väl överens med mina iakttagelser i det svenska materialet. I rannsakingarna finns många tecken på att gifta män utnyttjade sin maktposition för att tvinga sina döttrar/pigor till sexuellt umgänge. Endast några få av dessa män fälldes för våldtäkt, men underrätternas protokoll, diskussionerna i hovrätten och lagkommissionerna visar att det såväl hos allmänheten som hos juristerna fanns en medvetenhet om att pigor kunde utsättas för tvång av de överordnade männen i hushållet.

Husbonden hade uppenbarligen en mycket stark ställning i det tidigmoderna samhället, vilket bland annat visade sig i att de kvinnor som utsatts för husbönders övervåld inte gick till tinget med sina anklagelser utan berättade om övergreppen först när de själva stod inför rätta anklagade för brott. Husbondens starka ställning och allmänna tolkningsföretråde bekräftades också i de fall där kvinnornas berättelser om våldtäkt inte beaktades och de tillsammans med husbönderna fälldes för hor eller blodskam. Men bilden av husbonden som en maktfullkomlig position (och person) bekräftas inte i diskussionerna som förekom i rannsakingarna om brott som husbonden begick mot sina underlydande.

Berättelserna om våldtäkt i beroendeställning talar istället för att det bästa sättet att angripa husbönderna var att beskriva hur de missbrukade sina befogenheter som hushållsöverhuvuden. Argumentationen aktualiserade den dubbelhet som fanns i husbondens position. Å ena sidan skulle han leda sitt hushåll med fast hand – en hand som också kunde få bruka våld för att upprätthålla ordningen. Å andra sidan var han i egenskap av överordnad ansvarig för hushållsmedlemmarnas välbefinnande. Dubbelheten fanns också i de underlydandes position. De skulle lyda sina överordnade samtidigt som de antogs kunna säga ifrån om husbondefolkets agerande i alltför hög grad skilde sig från vad som var moraliskt och lagligt. Det är utifrån detta sammanhang som argumentationen och föreställningarna om ”den tyranniske husbonden” ska förstås.

Rätternas fällande domar, eller deras vägran att i vissa fall fria husbönderna, bör också förstås med dessa föreställningar i bakgrunden – männen hade missbrukat husbondemakten på ett sätt som inte kunde nonchaleras. Rätternas markeringar gentemot dessa män blev emellertid inte aktuella förrän pigorna kunde uppåda en mängd andra personer i husbondens närhet som kunde vittna om hans överdådiga levnadssätt.

¹²⁷ Telste, 1993, s. 160–161. Se även Lövkrona, 1999, s. 120–122.

Husbondens försvar

I hushållet var pigorna och döttrarna underordnade husbondefolket och borde vara lojala och hederliga. Om de inte var det, utgjorde de ett reellt hot mot både det enskilda hushållet och maktordningen i allmänhet. I den strängt hierarkiska samhällsordningen sågs tjänstefolks våld mot husbondefolk, liksom barns våld mot föräldrar, som mycket allvarliga brott och straffades hårt.¹²⁸ I argumentationen mellan husbondefolket och de underlydande i våldtäktsmål ställdes föreställningar om ”den tyranniske husbonden” mot föreställningar om illojala, ohederliga och avundsjuka underlydande.

I husböndernas försvar åberopades ibland föreställningar om ”det svekfulla tjänstefolket”. Wirstedt använde mycket tydligt den argumentationslinjen i sitt försvar mot Måns Jönsson och hans familj. När Markus Kopparslagare försökte jäva dem som vittnade emot honom lyfte han fram tidigare ovänskap mellan sig själv och vittnena. En av hans före detta drängar skulle ha rymt från sin tjänst och då stulit ett svärd från Markus – något som Markus hävdade var skäl för drängen att ljuga.¹²⁹ Tjänsteflickan Britta hade, förutom att hon enligt Markus försvar var tubbad av Jakob, egna skäl till avund och ovänskap gentemot Markus. Enligt honom var hon av uppfattningen att han behållit ett arv som han anförtrotts av hennes före detta fostermor.¹³⁰ I andra fall framhölls att tjänstefolket stulit eller misskött sina sysslor på annat sätt så att husbonden varit tvungen att rätta dem och att det därav uppstått hat och en önskan om hämnd från de underlydande.¹³¹ Husbönderna beskrev relativt ofta anklagelserna som riktades mot dem som någon sorts komplott.¹³²

I samband med att de underlydandes normbrott lyftes fram kunde de överordnade husbönderna också försvara ett visst mått av våld.¹³³ Daniel Wirstedt sade att han slagit pigan Britta för att hon varit ovarsam i hans hus och bemött honom ”med skamlös mun”. Våldet beskriver han som att ”han dragit henne i håret, och givit henne ett par örfilar”.¹³⁴ Han gav också sin version av den händelse som Frännesdöttrarna vittnade om och som jag tidigare citerat.¹³⁵ Wirstedt menade att systrarna ”okristligen förvänt” hans ord. Hans version lyder:

¹²⁸ Andersson, 1998, s. 137–141, Odén, 1991 och Österberg & Lindström, 1988, kap. 6.

¹²⁹ Stockholm 1616 II. (Uppgift ur inlaga till hovrätten från Markus Kopparslagares biträde Anders Berg 20/5 1617, hovrättens handlingar i ”Stockholm 1616”, pag. 93–94.)

¹³⁰ Stockholm 1616 II. (Uppgift ur inlaga till hovrätten från Markus Kopparslagares biträde Anders Berg 2/6 1617, hovrättens handlingar i ”Stockholm 1616”, pag. 97–99.)

¹³¹ Se t.ex. ”Stockholm 1600” och ”Karlskrona 1792”.

¹³² Stockholm 1616 II, Svartlösa 1652, Fräkne 1681, Allbo 1734, Karlskrona 1792. Laurie Edelstein tillbakavisar påståendet att anklagelser om våldtäkt i 1700-talets England ofta var falska och exempelvis skedde för att pressa mannen på pengar. Hon menar istället att sådana föreställningar om våldtäktsanklagelser var en del av de anklagade männens försvar (Edelstein, 1998).

¹³³ Se även Gowing som funnit att män i sitt försvar av våld mot sina hustrur framställde det som en effekt av kvinnornas normbrott och beskrev sitt eget våld som aga (Gowing, 1996, s. 211, 219, 230).

¹³⁴ Allbo 1734. (Citat ur Allbo häradsrätts protokoll 30/8 1734.)

¹³⁵ Se s. 88.

vid min inkomst i Måns stuga, tilltalade jag Britta för sitt utkomna skvaller, som skulle jag sökt bruka min vilja med Britta, och kan ske, då sagt, nu skall jag i all mans åsyn visa, vad vilja jag vill hava med dig, tog henne i håret, och gav henne väl förskyllt, några slag.¹³⁶

I Wirstedts version blir både orden och våldet legitima. Här går parternas beskrivningar av vad som skett vitt isär. Kärandesidan och deras vittnen framställer Wirstedts våld som besinningslöst och näst intill dödligt. Wirstedt beskriver samma våld som några *väl förskyllda* slag.

Aga betraktades som ”uppfostrande” våld och var i den bemärkelsen både laglig och legitim. Lagen satte dock gränser för hur långt den överordnade kunde gå och det fanns säkert allmänna föreställningar om i vilka situationer aga var lämpligt och hur mycket som var skäligt.¹³⁷ Wirstedt definierade det våld han brukade mot Britta som aga och presenterade därmed sin handling som ett förnuftigt husbondemässigt agerande. Om husbonden i rannsakingar som gällde våldtäkt betonade att pigan som anklagat honom ofta uppträdde på ett sätt som krävde hans ingripande implicerade han också att pigan var olydig. Det kunde vara skäl att tvivla på hennes ord och ärlighet samtidigt som det kunde utgöra grund för hans hänvisningar till legitim våldsutövning.¹³⁸ Vidare kunde det förklara osämja mellan husbonden, pigan och hennes närstående vilket kunde stödja husbondens argumentationen om att anklagelserna ingick i någon sort komplott mot honom.

Mårten Hansson som anklagades för våldtäkt av sin tjänstepiga och hennes mor år 1600 tog i sitt försvar upp att pigan stulit från honom och att han därför agat henne. Han framhöll också för rätten att pigans och hennes mors anklagelse bottnade i deras hat mot honom och att hatet bland annat kom sig av att flickan inte fått någon lön då hon arbetat åt honom.¹³⁹ Gunilla Andersdotter hade fått barn och uppgav sin far Anders Frisman som barnafar. Flera grannar hade sett henne skadad vid flera tillfällen då hon hävdade att hennes far försökt ”skämma” henne. En grannkvinna berättade att hon en gång mött Gunilla ”blodig med nedhängande hår och sönderrivna kläder” och med sår efter ett yxhugg i huvudet.¹⁴⁰ Senare under rannsakingen frågade rätten vittnet om hon inte frågat Frisman om dotterns skador. Hon svarade då att ”hon väl gjorde Frisman påminnelse, att han intet borde aga henne med något eggjärn, utan på annat sätt, när hon aga förtjänar: men Frisman sig utlåtitt: vad skall jag göra, hon har hästekrafter och voro mig annars övermäktig”.¹⁴¹ Både vittnet och fadern talade om Gunillas skador som orsakade av alltför hård aga, inte som en följd av våld brukat i samband med våldtäkt.

¹³⁶ Allbo 1734. (Citat ur skriftlig inlägga från Wirstedt återgiven i Allbo häradsrätts protokoll 9/9 1734.

¹³⁷ Liliequist, 1999a, s. 287.

¹³⁸ Stockholm 1600, Stockholm 1616 II, Allbo 1734, Kulling 1755, Karlskrona 1792, Kinde 1800.

¹³⁹ Stockholm 1600.

¹⁴⁰ Kulling 1755. (Citat ur Lena Bengtsdotters vittnesmål i Kullings häradsrätt 8/2 1755.)

¹⁴¹ Kulling 1755. (Citat ur Lena Bengtsdotters vittnesmål i Kullings häradsrätt 10/2 1755.)

I samma fall byggde delar av den anklagade mannens försvar också på att dottern utmålades som en lösaktig och otillförlitlig person. Gunilla hade tidigare pliktat för lönskaläge och prästen beskrev henne som ”mangalen och intagen av älskogriller” och att hon ”intet haft återhållsgåvan”.¹⁴² Andra vittnade om att Gunilla skulle vara benägen på alkohol och ostadig till sinnes. Häradsrätten valde ändå att betrakta Gunilla som en tillförlitlig person även om hennes anklagelser mot fadern inte gick att bevisa. Fadern hade för övrigt ett ännu sämre anseende än dottern.¹⁴³

Husböndernas hänvisningar till pigornas lösaktighet kunde vara mer eller mindre explicita.¹⁴⁴ Jon i Grussered, som bland annat utpekats som far till en före detta pigas utomäktenskapliga barn lade ned stor möda på att visa för rätten att hon höll till vid ett kompani som fanns i trakten vid tiden då barnet borde ha avlats. Han lyckades övertyga rätten som i sitt utslag skrev att pigan ”haft tillhåll både hos den svenska och danska armén, fört ett horaktigt och lättfärdigt leverne, och låtit bruka sig för en prostibulo och fälthora, av vem som behagade”.¹⁴⁵ Jon hade styrkt detta med intyg av olika slag från flera personer. Allmogen vittnade också om att pigan var känd både som lösaktig och tjuvaktig.¹⁴⁶

Husbönderna agerade också ofta *innan* pigornas/döttrarnas anklagelser kom inför rätta.¹⁴⁷ Det var exempelvis vanligt att de bad pigorna att uppge någon annan man som barnafar och ibland erbjöds dessa män fördelar eller betalning för att de tog på sig saken.¹⁴⁸ Förutsatt att rätten skulle uppfatta relationen mellan husbonden och hans piga som hor kom båda parterna lindrigare undan om en sådan misstanke kunde avvärjas. Husbonden slapp böta för hor och utstå skammen och andra problem som kunde uppstå av en sådan dom. Pigan fick böta, men för lönskaläge istället för hor. Det var förvisso både ekonomiskt och socialt kännbart för henne men forskningen har visat att ogifta kvinnor med barn ändå kunde klara sig relativt bra i 1600- och 1700-talsamhället.¹⁴⁹ Skammen för att ha haft lägersmål med en ogift man var sannolikt mindre än om mannen var gift.¹⁵⁰

Husbonden vars piga blivit havande med honom hade också andra utvägar. Målet mot Jon i Grussered ger prov på en rad försök från hans sida att klara sig undan.¹⁵¹ Målet innehåller två skilda anklagelser. Den första har jag delvis refererat

¹⁴² Kulling 1755. (Citat ur komminister Björkroths skriftliga ämbetsintygande återgivet i Kullings häradsrätts protokoll 8/2 1755.)

¹⁴³ Kulling 1755.

¹⁴⁴ Se t.ex. ”Fryksdal 1671”, ”Fräkne 1681”, ”Allbo 1734” och ”Kulling 1755”.

¹⁴⁵ Fräkne 1681. (Citat ur Fräkne häradsrätts protokoll 7/6 1680.)

¹⁴⁶ Fräkne 1681.

¹⁴⁷ Att de gifta männen hade en rad strategier de använde för att försöka undkomma anklagelser och ansvar för utomäktenskapliga barn har iakttagits av flera forskare. Se t.ex. Lindstedt Cronberg, 1997, s. 122–124, Lövkrone, 1999, s. 99, 108 och Telste, 1993, s. 162–168.

¹⁴⁸ Åbo 1635 I, Husby 1648, Fräkne 1681, Lycksele (okänt årtal), Faurås 1707, Kulling 1755.

¹⁴⁹ Se resonemang och referenser på s. 132–133.

¹⁵⁰ Telste, 1993, s. 176.

¹⁵¹ Referatet av fallet bygger på ”Fräkne 1681”.

ovan och den grundande sig på att hans piga, Kerstin Svensdotter, uppgivit honom som far till sitt barn. Han frikändes från den anklagelsen i juni 1680.¹⁵² Men ett drygt år senare kom saken åter upp för rätten. Då anklagades han även för våldtäkt av sin brorsdotter och piga Karin Larsdotter.

När det gällde Kerstin berättade hon att han avtvingat henne ett löfte om att aldrig ange honom för havandeskapet. Hon hävdade också att han senare erbjöd henne pengar för att lägga ansvaret på någon annan. Enligt Kerstin försökte Jon också muta lagmannen med kött från ett par oxar och ”en skuta ved” men lagmannen hade vägrat med orden ”menar du din gamla skälm, att jag vill döma orätt”.¹⁵³ Försök att muta ämbetsmän var inte så sällsynt och förekom bland annat i ett fall från Svartlösa 1652. I samband med att en adelsman ställdes inför rätta anklagad för våldtäkt av sin tjänstepiga dömdes fogden och länsmannen till dryga böter för att ha ”tagit skänker” och tystat ned saken.¹⁵⁴ Jon i Grussered samlade också ihop män för vilka han ville att Kerstin skulle uppge en annan man som barnafar och hon hävdade att de intyg han åberopat i rätten 1680 var orättfärdigt tillkomna.¹⁵⁵

I rannsakingen angående Karins sak framkom det att Jon försökte få bort henne från lokalsamhället när han märkte att hon var havande. Bland annat ordnade han en plats åt henne på en båt till Danmark och försökte skaffa henne pass. Då stötte han emellertid på patrull eftersom prästen misstänkte att allt inte stod rätt till. När han inte kunde skaffa pass försökte Jon hjälpa henne att rymma norrut. Karin verkade inte ha varit motvillig till planerna men de misslyckades och när länsmannen tog fast henne, med största sannolikhet för att hon väntade ett utomäktenskapligt barn, berättade hon att Jon var barnets far.

Jon involverade en rad andra personer i sina försök att komma undan faderskapet till pigornas barn, däribland sin hustru. Hans agerande visar vilket enormt inflytande en husbonde kunde ha över sina pigor och hur han både med hot, förtal och mutor försökte undvika en rättssak. Han måste ha varit en relativt välbärgad bonde och en driven man.

Rättens och den lokala allmänhetens inställning till den anklagade mannen var viktig. I Jons fall verkade allmänhetens inställning till honom ha varit mycket mer negativ vid den andra rannsakingen än den första. Det kan ha varit så att hans ärlighet inte ifrågasattes så hårt i den första rannsakingen men däremot i den andra för att det då framkom uppgifter om honom som inte var till hans fördel. En annan rimlig förklaring till omsvängningen är att omgivningen först då de förstod att Jon var på väg att fällas ville eller vågade yppa de ofördelaktiga saker de kände till om honom. Rannsakingarna mot Jon i Grussered visar hur betydelsefullt mannens anseende i lokalsamhället var då han anklagades för brott och under 1600-talet kunde det genom edgårdsmannainstitutet fortfarande få en

¹⁵² Fräkne häradsrätts dom 7/6 1680.

¹⁵³ Citerat efter Kerstin Svensdotter berättelse i Fräkne häradsrätts protokoll 22–23/8 1681.

¹⁵⁴ Svartlösa 1652.

¹⁵⁵ Enligt Kerstin Svensdotter berättelse i Fräkne häradsrätts protokoll 22–23/8 1681.

legalt godkänd form. Göta hovrätt utelämnade till slut Jon till lokalsamhället då de dömde honom att värja sig med tolvmannaed.

Jons hustru hjälpte honom när han försökte skaffa undan sina havande pigor. Karin angav exempelvis att hustrun packat hennes matsäck och hjälpt Jon att övertala henne att bekänna på någon annan. Enligt ett vittne ska hustrun ha uppmanat Karin att ”ta en annan barnafader fram, så kan du komma till rättes och bättring och bort att bliva en amma och folk med tiden igen, jämväl att Jon hade en frilla i förra året och slapp väl från den”.¹⁵⁶ Vid samma rannsaking berättade nämnden att Jon även tagit sin nuvarande hustru med våld, eller som det uttrycktes i protokollet ”han med henne länge bröts och tog[s] innan han fick sin vilja fram och sin skam med henne bedriva”.¹⁵⁷ Han hävdade henne på det sättet under äktenskapslöfte, men nekade sedan till att han var far till hennes barn. Den blivande hustruns föräldrar var tvungna att öka hemgiften för att han slutligen skulle ta dottern till äkta.¹⁵⁸ Ändå var hustrun lojal mot Jon både då han ställdes inför rätta 1680 och året därpå då han tingfördes för övergrepp på ytterligare en piga.

Vid några få tillfällen fälldes kommentarer om bakgrunden till husböndernas vilja att ha samlag med andra än sina hustrur. Rådmannen Johan Dauenzberg sade i samband med att han erkände att han varit otrogen med sin piga att det skett då hustrun var bortrest och han var full.¹⁵⁹ Bonden Per Johansson i Bälinge nekade till den våldtäkt hans piga anklagade honom för. Som stöd för sitt nekande framhöll han att han nyligen gift sig för tredje gången och ”således icke hava andra kvinnfolk av nöden”.¹⁶⁰ Det verkar som om avsaknaden av sexuellt umgänge (inom äktenskapet) var ett sätt för männen att förklara att de sökt sexuellt umgänge med sina pigor.

Även rätterna gav exempel på att den här föreställningen existerade. Då soldaten Anders Friman anklagades för blodskam med sin dotter Gunilla undrade rätten hur Frisman förhållit sig sedan hans hustru dog – om han aktivt sökt sig en ny hustru.¹⁶¹ Information om det ansågs uppenbarligen vara av intresse för hur man skulle betrakta anklagelserna mot honom. I protokollet över trumslagaren Elle, som begått våldtäkt och hemgång på Öland år 1614, skrev rätten att Elle lägrade en kvinna ”ändock han var gift och haver en skön hustru själv”.¹⁶²

I de här exempel antyds alltså att frånvaron av legitimt sexuellt umgänge, det vill säga med en hustru, sågs som en orsak till illegitimt sådant. Det rimmade väl med föreställningar inom den religiösa tankevärlden där ett av äktenskapets huvudsyften var att stävja utomäktenskapligt, det vill säga syndigt, sexuellt

¹⁵⁶ Citat ur protokoll hållet vid extraordinarie ting i Fräkne härad 22–23/8 1681.

¹⁵⁷ Citat ur protokoll från extraordinarie ting i Fräkne härad 22–23/8 1681.

¹⁵⁸ Enligt hustruns brors berättelse vid extraordinarie ting i Fräkne härad 22–23/8 1681.

¹⁵⁹ Åbo 1635 I.

¹⁶⁰ Oland 1768. (Citat ur protokoll hållet vid Olands tingslags häradsrätt 22/6 1768.)

¹⁶¹ Kulling 1755.

¹⁶² Borgholm 1614. (Citat ur Landin, 1967, s. 23.)

umgänge.¹⁶³ Bakom dessa föreställningar fanns ett antagandet om att män hade ett grundläggande sexuellt behov som behövde tillfredsställas.

Genomgången av hur husbönderna försvarade sig mot anklagelser om våldtäkt inför rätta, och hur de agerade för att undkomma sådana anklagelser, visar att husbönderna hade en rad möjligheter till sitt förfogande. Deras agerande vittnar också om hur stort deras inflytande kunde vara, både i lokalsamhället och det enskilda hushållet. Om en man blev anklagad för våldtäkt var ekonomiska tillgångar också en fördel, vilket uppgifter och anklagelser om mutor vittnar om. En annan viktig tillgång för de anklagade husbönderna var deras hustrurs lojalitet. Hustrurnas roll i den här typen av mål är så viktig att den förtjänar att behandlas under en egen rubrik.

Husbondens hustru

Vad hade hustrun till en husbonde som begick övergrepp på sin piga eller dotter för ansvar? Hur ställde sig hustrurna till anklagelser som riktades mot makarna? Flera forskare har uppmärksammat att hustrur till män som varit otrogna var lojala med sina makar och inte talade emot dem då saken kom inför rätta. Även om hustrun hade känt till makens otrohet teg hon och bad ibland till och med om nåd för honom i rätten.¹⁶⁴

Hustrurnas lojalitet kan ha flera tänkbara orsaker. Den mest uppenbara är att hon tillsammans med maken ingick i ett hushåll som utgjorde en ekonomisk enhet. Om maken fick höga böter för hor påverkades hela hushållet och därmed även hustruns livsvillkor. Hushållets och hustruns heder och anseende påverkades också av den skam som förknippades med upptäckten och bestraffningen av horsbrott. Man kan också tänka sig att kvinnor påverkades av släktingar som ville att äktenskapet skulle vidmakthållas eller att maken utövade påtryckningar på henne så att hon av rädsla hjälpte honom. Kärlek till maken är inte heller en orimlig förklaring. Våldtäkt är emellertid något mer än otrohet. Män som våldtog borde rimligtvis ha ådragit sig ännu mer uppmärksamhet och skam än män som ”bara” begick hor.¹⁶⁵

Dickmans hustru Maria Dorothea Lundbergs agerande var föremål för diskussioner i Göta hovrätt vilket ger oss en inblick i vad några högt uppsatta jurister tyckte var hustruns plikt i den här typen av situationer.¹⁶⁶ Utgångspunkten för diskussionen var att rådhusrätten i Ystad dömt Lundberg till fjorton dagars fängelse vid vatten och bröd för att hon känt till makens våldtäktsbrott men försökt dölja det genom att övertala tjänsteflickan att tåga.¹⁶⁷ Rådhusrätten var alltså av

¹⁶³ Se t.ex. Sommerville, 1995, kap. 5.

¹⁶⁴ Se t.ex. Lindstedt Cronberg, 1997, s. 113, Lövkrona, 1999, s. 127–129, 148, Rublack, 1999, s. 27–35 och Telste, 1993, s. 169–172.

¹⁶⁵ Se även Telste, 1993, s. 169–172.

¹⁶⁶ Referatet av fallet bygger på ”Ystad 1767”.

¹⁶⁷ Ystads rådhusrätts dom 27/4 1767. (Rätten åberopar 1734 års lag MB 61:3 om medhjälp eller delaktighet i brott.) Hustru Lundbergs dilemma och synen på hennes agerande hade säkert också religiösa aspekter.

uppfattningen att hustruns agerande förtjänade att straffas. Man kan anta att de tyckte att det var moraliskt oförsvarligt att dölja ett så grovt brott och att hon borde ha visat större medkänsla med den minderåriga flickan.

I Göta hovrätt var man dock överens om att en hustru inte kunde anses förpliktigad att ange sin make för brott och ingen av dem tyckte att Lundberg kunde straffas för att hon inte angivit brottet. Sanderschiöld förklarade sitt frikännande utifrån ”den särskilda förbindelse, som är emellan hustru och man, och den skiljaktiga del de i vars annans väl och emotgång måste laga, icke naturligtvis kunnat tillhålla henne att själv befordra sin man till straff medelst upptäckande av dess brott”.¹⁶⁸ Kommentaren stöder tanken om att makarnas gemensamma hushåll ansågs vara ett överordnat intresse för hustrun i den här sortens situationer.

Zwiczfeldt tyckte inte heller att hustrun var skyldig att anmäla sin makes brott men han förordade ändå att hon skulle straffas. Motiveringen var att

likväl som hon underlätit den skyldighet, vilken hon efter min tanke bort iakttaga, att genast då hon antingen av flickan eller när hon träffade sin man i själva gärningen, fick veta det han med berörda flicka köttsligt umgänge övade, bort ställa henne ur huset till sådant ställe eller ort, att mannen intet kunnat till flickan få tillgång, och således skolat hindra en ogärnings oftare utövande, vilket henne kunnog var; men som hon sådant underlätit och där genom bidragit till våldtäkts oftare förövande.¹⁶⁹

Här presenterade Zwiczfeldt ett agerande som han tyckte hade varit lämpligt för Dickmans hustru. Det var också ungefär så som Markus Kopparslagares hustru Elisabet gjorde. Hon förde flickan som hennes make våldtagit till en hustru i staden där hon kunde tillfriskna från de skador hon fått.¹⁷⁰ Man kan dock fråga sig om hon gjorde det av omtanke om flickan eller för att tysta ned händelsen – hon gjorde i alla fall inget för att den skulle bli känd. Elisabets motvilja att erkänna att hon känt till våldtäkten då den skedde kan dock tyda på att hennes agerande inte var helt självklart och att hon kände en viss skuld över det. Å andra sidan kan det också bero på att hon ansåg att ett sådant medgivande skulle stödja flickans anklagelse – något som Elisabet ville förhålla sig neutral till.

I de 25 mål som studerats närmare här omtalades den anklagades hustrus agerande eller inställning till maken i elva fall. Några av hustrurna stödde sina makar och hjälpte dem att försvara sig. Det gällde till exempel en hustru som anklagade en annan man för lägersmål med den piga som hennes make påstods ha våldtagit. Hennes försök att ifrågasätta pigans ärbarhet samt skapa tvivel kring faderskapet lyckades emellertid inte.¹⁷¹ I ett mål från Svartlösa 1652 fälldes den

För de flesta protestanter var en hustrus lydnad gentemot maken viktigare än hennes enskilda religiositet. Merry Wiesner skriver: ”a woman’s religious convictions were never grounds for leaving or even openly disagreeing with her husband” (Wiesner, 2000, s. 27–28).

¹⁶⁸ Citat ur utdrag ur Göta hovrätts protokoll i brottmål 23/5 1767.

¹⁶⁹ Citat ur utdrag ur Göta hovrätts protokoll i brottmål 21/5 1767.

¹⁷⁰ Stockholm 1616 II.

¹⁷¹ Fryksdal 1671.

anklagade mannens hustru till böter tillsammans med sin make för att ha slagit pigan ”oförvunnen”.¹⁷² Hustru Anna Persdotter, gift med Jon i Grussered, visade en orubblig lojalitet mot sin make. Hon sade i den första rannsakingen mot Jon att hon aldrig hört annat än gott om sin make sedan hon gift sig med honom. I frikännandet av Jon nämndes Annas inställning bland domskälen. Att hon – en ärbar kvinna – befriade sin man från pigans anklagelser hade betydelse. Rätten påminde i samband med det också om att horsbrott egentligen borde åtalas av make eller maka gentemot varandra.¹⁷³

Vid tinget året därpå då Jon åter anklagades för samma hor samt ytterligare ett med sin nya piga, tillika hustruns brorsdotter, stod hon också vid hans sida. Trots att Jons agerande innan han gifte sig med henne kom upp i rätten och hennes bröder beklagade detta och menade att det därför fanns skäl att misstro Jon, fortfarande Anna att vara lojal mot sin make. I rannsakingen gällande övergreppen mot hennes brorsdotter berättade flera vittnen att Anna varit aktiv och försökt övertala pigan att nämna någon annan än Jon som barnafar. När rätten frågade Anna varför hon försökt bringa pigan till falsk bekännelse och varför hon tidigare sagt att hon inte känt till detta nekade hon till all kännedom om händelsen.¹⁷⁴

Till skillnad från Jons hustru Anna framstår flera andra, som i princip verkade ha gjort som deras makar befallt, eller åtminstone inte angivit deras brott, ha haft en mer osäker och kluven inställning till makens handlande. Markus Kopparslagares hustru har nämnts tidigare. Peder Wass hustru angavs av flera vittnen ha klagat över att hennes man velat ”skämma” hennes dotter. När ryktena började gå i bygden följde hon emellertid med sin man och dottern bort för att dölja dotterns havandeskap.¹⁷⁵ De hustrur som också var mödrar till offren hade en särskilt svår situation. Om makens och dotters relation kom inför rätta riskerade hon att de båda avrättades för blodskam, så i deras fall kunde skyddandet av maken också innebära ett skydd av dottern. I de fall där relationen var sådan var det dock fler mödrar som stödde sina döttrars vittnesmål och vittnade mot sina makar.¹⁷⁶

Dickmans hustru hade, som tidigare nämnts, inte försökt freda sin tolvåriga tjänsteflicka från makens övergrepp.¹⁷⁷ De skäl hustrun själv angav för sitt agerande var att hon var höggravid och rädd att flickan skulle bli tagen ur hennes tjänst om brottet anmäldes. Hon berättade också att hon, då hon fått veta av Märta vad maken gjort

tänkte genom tjänliga föreställningar förmå sin man avstå med slik ogudaktighet, till vilken ända hon även på det högsta förmanat honom att ångra sin synd, och sedermera avhålla sig från Märta.¹⁷⁸

¹⁷² Svartlösa 1652. (Citat ur Svea hovrätts protokoll 1/3 1652.)

¹⁷³ Fräkne 1681. (Se rannsaking och dom i Fräkne häradsrätt 7/6 1680.)

¹⁷⁴ Fräkne 1681. (Se rannsaking och dom i Fräkne häradsrätt 22–23/8 1681.)

¹⁷⁵ Husby 1648.

¹⁷⁶ Västra 1730, Kil 1770.

¹⁷⁷ Referatet av fallet bygger på ”Ystad 1767”.

¹⁷⁸ Citat ur Lundbergs vittnesmål i Ystads kämnärsrätts protokoll 13/2 1767.

Hon tänkte alltså att hon genom att förmana maken skulle få honom att upphöra med övergreppen. Hon framhöll vidare att hon ”blygdes [...] att upptäcka förberörde gärning, till att dölja skymfen både för sin mans och flickans skull”.¹⁷⁹ När hustrun förstod att maken fortsatte med sina övergrepp förmanade hon honom ytterligare och han lovade henne att bättra sig.

Dickmans hustrus dilemma är förståeligt. Det verkar som om hon känt sympati med flickan och förstått att maken gjorde henne orätt. Men hon var höggravid och hade fler barn och var, åtminstone enligt egen utsago, rädd att förlora pigan och tvivlade för sin fattigdoms skull att hon skulle få någon annan istället.¹⁸⁰ Då maken satt i fängelse och rannsakingen i målet började lida mot sitt slut tillfrågades hustrun om hon ville fortsätta ”bygga äktenskap” med maken om han skönades från dödsstraff. Hon svarade då att hon absolut inte ville fortsätta vara gift med honom eftersom hon befarade att han skulle återfalla i sin brottslighet.¹⁸¹ Två månader senare när domen mot maken givits hade hustrun emellertid ändrat sig och förklarade sig nöjd med att behålla honom till make och återkallade sitt tidigare utlåtande.¹⁸² Dickmans hustru tvekade alltså i sin inställning till ett fortsatt liv med maken.

I materialet finns också några fall där hustrur aktivt stödde dem som utsatts för övergrepp av deras äkta män. Flera mödrar till flickor som utsatts för incestuösa övergrepp hjälpte sina döttrar i rätten. Ett par kvinnor ansökte om skilsmässa från sina makar och även om de inte uttryckligen ställde sig på kärandepartens sida kunde deras vilja att skiljas betraktas som en nackdel för maken i rätten.¹⁸³ I ett fall från Västra Hisingen 1701 agerade den utsatta flickans matmor, tillika halvmoster, för att hjälpa flickan.

Kerstin Eriksdotter var fjorton år då hennes husbonde lägrade henne i skogen. Fem veckor senare, innan hon förstod att hon var havande och trots husbondens hot, berättade hon det för sin matmor och därefter för sina föräldrar. Matmodern lät då flickan konfrontera husbonden och enligt matmoderns vittnesmål hade flickan ”överbevist” mannen. Han hade inte kunnat säga något utan ”stilla tigit och sådant samtyckt”. Därefter hade han rymt.¹⁸⁴ Tingsrätten fällde flickan för enkelt hor men Göta hovrätt menade att flickan borde frikännas från straff och betonade i sin motivering att den anklagades egen hustru vittnat mot honom under ed.¹⁸⁵

Frågorna från det här avsnittets inledning om hustruns ansvar och hur hustrurna ställde sig till anklagelser om våldtäkt mot deras makar kvarstår egentligen lika obesvarade efter den här genomgången. Man kan konstatera att hustruns agerande inte var givet. Å ena sidan var hon underordnad sin make och förväntades

¹⁷⁹ Citat ur Lundbergs vittnesmål i Ystads kämnärsrätts protokoll 13/2 1767.

¹⁸⁰ Citat ur Lundbergs vittnesmål i Ystads kämnärsrätts protokoll 13/2 1767.

¹⁸¹ Citat ur Ystads kämnärsrätts protokoll 13/2 1767.

¹⁸² Se Ystads rådhusrätts protokoll 27/4 1767.

¹⁸³ Karlskrona 1792, Gotland 1799.

¹⁸⁴ Västra Hisingen 1701.

¹⁸⁵ Västra Hisingen 1701.

lyda honom. Beslutet att försöka fria maken från anklagelsen kunde emellertid lika gärna ha varit hustruns eget eftersom hon var ekonomiskt, socialt och kanske känslomässigt beroende av honom. Om maken fick betala böter, försvann från hushållet eller fick utstå skamstraff drabbade det också hustrun. Hustruns lojalitet kunde helt enkelt vara en överlevnadsstrategi. Å andra sidan verkade det som om det fanns föreställningar om att hustrun skulle fungera som någon sorts garant för att ordningen i hushållet inte helt gick över styr. Om hon märkte att någon for illa för att maken missbrukade sin makt, var det hennes ansvar att begränsa verkningarna.¹⁸⁶ Hustrun var ju trots allt delaktig i hushållets styre.

Vad som ändå förtjänar att nämnas är att hustruns inställning till maken och hans handlande hade stor betydelse för offren för hans övergrepp. Hade pigan eller dottern den anklagade mannens hustru på sin sida var de säkert mer benägna att gå till rätten med sin anklagelse och chansen att fälla husbonden blev större. Ställde husbondefolket däremot upp en enad front mot offret var hennes chanser att anklagelsen hörsammades mycket mindre.

Maktmissbruk i hushållet – kapitelsammanfattning

I berättelserna om våldtäkt i beroendeställning beskrevs våldtäktsmännen ofta utifrån föreställningar om ”den tyranniske husbonden”. Föreställningarna var förankrade i ett spänningsförhållande där pigan å ena sidan var skyldig att lyda husbonden men lydnaden å andra sidan inte var ovillkorlig – husbonden hade till exempel inte rätt att kräva sexuellt umgänge med sina pigor eller tjänsteflickor. Om han gjorde det, och genomdrev sin vilja emot deras, begick han (åtminstone i teorin) både äktenskapsbrott och våldtäkt.

Pigor/döttrar som utnyttjades sexuellt i denna relation befann sig i en synnerligen svår situation. Om de offentliggjorde övergreppen riskerade de att ställas mot sina husbönder inför rätta. Om de inte hade mycket goda bevis och/eller stöd från resten av hushållet eller andra inflytelserika personer vägde husböndernas ord tyngre än pigornas. Om de förlorade målet riskerade de att mista sin anställning och att hamna i dåligt rykte – inte bara i sexuellt hänseende utan också för att de agerat illojalt mot sina överordnade. De riskerade även att själva straffas – i första hand för utomäktenskapligt umgänge och i värsta fall också för falsk beskyllning.

Alternativen till att anmäla husbonden kunde vara att stanna och hoppas på att övergreppen inte skulle upprepas, eller att, när tid gavs, försöka komma bort från husbondens maktsfär.¹⁸⁷ Man kan också tänka sig att saker av den här

¹⁸⁶ Liliequist beskriver hustruns förpliktelser mot maken bland annat med att hon skulle ”styra mannen till rätta när han ’snavade’” (Liliequist, 1999a, s. 286).

¹⁸⁷ Det var inte alldeles enkelt att lämna sin tjänst. Den avskedade soldaten Jonas Ekskog och hans 17-åriga dotter Anna instämde år 1768 bonden Per Johansson för häradsrätten i Oland. Anna hade tjänat som piga hos Per men lämnat sin tjänst för att Per vid flera tillfällen försökt våldta henne. Hennes far förde saken inför tinget med en önskan om att hon skulle göras ledig från sin tjänst och få ut sin innestående lön. Bonden Per genstämde dem för ogrundad anklagelse och krävde att Anna åter skulle tillträda

karaktären löstes informellt på olika sätt. I flera av fallen där den utsatta kvinnan fött barn försökte husbönderna skaffa fram andra barnafäder. I de fall som undersökts här misslyckades det och fälle blev därför kända.¹⁸⁸ Hur många sådana uppgörelser som var framgångsrika och därmed inte blev kända kan vi inte veta, men agerandet verkar inte ha lett till någon särskild förvåning eller uppståndelse. Även andra sätt att komma undan anklagelser om sexuellt umgänge eller våldtäkt inom hushållet användes.

Laura Gowing konstaterar i sin studie av förtalsmål i kyrkliga rätter i London 1570–1640 att mäns och kvinnors äktenskapliga och sexuella leverne var en offentlig fråga, men betonar att den hade olika betydelser för män och kvinnor. Män var som husbönder en integrerad del av den patriarkaliska ordningen medan kvinnorna, framför allt genom sexuell otrohet, utgjorde ett hot mot denna ordning. Gowing skriver:

While women's adultery, one kind of violation of domestic order, was an established subject for neighbourhood comment and intervention, another kind of disorder – men's violence – was far less so. Implicitly this meant that disruptions of domestic order by women were more concerning, more predictable, and more damaging than those by men; indeed, because men were to be taken to be the household's masters, the very idea of them infringing domestic order made far less sense than did the idea of women doing so. Women, not men, were the domestic dangers: marriage, the sphere in which women's principal identity was defined, was also the sphere in which femininity was perceived as most problematic.¹⁸⁹

Gowing framhåller alltså kvinnors agerande som problematiskt, hotfullt och omdiskuterat i förhållande till den patriarkaliska samhällsordningen. Jag menar att våldtäktsmålen mellan husbönder och pigor som jag studerat talar för att även mannens beteende inom äktenskapet kunde betraktas som problematiskt och hotfullt i relation till den patriarkaliska ordningen – även husbönderna kunde vara ”domestic dangers”.

Mina resultat går i det här avseendet mer i linje med Elizabeth Foysters, som menar att män i det tidigmoderna England ständigt fick kämpa för att försöka leva upp till de krav som omgivningen ställde på den gode husbonden.¹⁹⁰ Lyndal Roper har ett liknande perspektiv då hon framhåller att myndigheterna i det sena 1500-talets Augsburg framför allt riktade sin disciplinering mot männen i staden – i synnerhet de män som var husbönder och inte betedde sig i enlighet med de religiösa och världsliga idealen. Roper framhåller också att disciplineringen inte

sin lagstadda tjänst. Bonden Per befriades från Annas anklagelser, men huruvida Anna därmed tvingades tillbaka i tjänst hos honom sades inte i rättens utslag (Oland 1768). En piga som utsattes för övergrepp av sin husbonde hade fått tjänst i ett annat hushåll. Hennes husbonde krävde då att hon skulle stanna och såg till att hon sade upp överenskommelsen med den nya husbonden. Rätten tar upp detta i motiveringen till en fällande dom med orden ”på det han denna sin otukt må hava tillfälle att bedriva, trugat henne sin lagstadda tjänst att uppfria och hos honom förbliva” (Fräkne 1681, citerat ur Fräkne häradsrätts protokoll 1/10 1681).

¹⁸⁸ Se även Lindstedt Cronberg, 1997, s. 122–124.

¹⁸⁹ Gowing, 1996, s. 270.

¹⁹⁰ Foyster, 1999, passim.

främst ska ses som repression: "Discipline was not so much a matter of repression of the lusts as of their dramatization".¹⁹¹ I anslutning till Roper kan sägas att de bilder av mannen som framställdes och aktualiserades i berättelser om våldtäkt i beroenderelationer – den gode husbonden respektive den tyranniske – tjänade samma syfte – att formulera gränser för ett godtagbart manligt agerande.

I samband med de här målen finns det också anledning att reflektera över offrens möjligheter att anmäla husbönderna och tala om övergreppen. De underlydande kvinnornas tystnad (framför allt att de inte anmälde övergrepp till rätterna) har ibland tolkats som ett utslag av att de själva inte uppfattade de handlingar som riktades mot dem som övergrepp – som våldtäkter.¹⁹² Jag tror snarare att det var de underlydandes utsatta position och situation som tystade dem. De visste troligen att deras anklagelser skulle tas på allvar endast om det fanns andra inflytelserika personer som stod bakom den. Sådana personer kunde vara den anklagades hustru, offrets egen familj och/eller andra viktiga människor i lokalsamhället, till exempel prästen.

När underlydande kvinnor kunde uppbåda ett sådant stöd, eller när deras erfarenheter av sexuella övergrepp kunde utnyttjas av andra som ställde mannen till svars för brott, kunde anklagelser om sexuellt överväld även riktas mot husbönder. Det var till och med så att flera av de anklagade husbönderna var särskilt välbeställda män eller män som hade viktiga positioner i lokalsamhället.¹⁹³ Det framstår som om anklagelserna om korrupt hushållsledning blev allvarligare, och därför också viktigare att ta upp inför rätta, om de riktades mot män som även utanför hushållet hade en överordnad samhällsställning. Det är också helt logiskt om man betraktar behandlingen av anklagelserna i ljuset av en samtida diskussion om legitim maktutövning. "Tyrannen" var en mäktig bild som inte bara hade relevans för ordningen i hushållet utan även för den politiska maktens legitimitet. När män som hade en maktposition i samhället anklagades för maktmissbruk inom hushållet ifrågasattes också hans maktställning utanför hushållet.

Argumentationen i de här fallen, och det faktum att de togs upp och behandlades på tingen, visar att husbonden (som person och position) inte var oantastlig och även om ingen av dem fälldes till döden för våldtäkt är det, enligt min mening, intressant att gränsen för husbondens makt faktiskt diskuterades. I diskussionerna ser man att gränsdragningarna inte alltid, eller ens särskilt ofta, var självklara. Hushållsideologin var en stark och maktbärande del av det tidigmoderna samhället. En följd av det var också att de män som bröt mot normerna

¹⁹¹ Roper skriver bland annat: "The council was in constant battle with the men whose interests it apparently represented and whose rough male culture threatened to undermine civic order" (Roper, 1994, s. 115).

¹⁹² Se t.ex. Lindemann, 1984, s. 79, Lövkrona, 1999, s. 80–81

¹⁹³ Flera av de husbönder som anklagades för våldtäkt av sina pigor hade en relativt hög social ställning. Markus Kopparslagare var en av Stockholms förmögna borgare, Johan Dauenzberg som anklagades för våldtäkt av sin piga i Åbo 1635 var rådmann (Åbo 1635 II), i "Svartlösa 1652" var den anklagade en adelsman, i "Arjeplog 1723" anklagades en präst för våldtäkt, i "Göteborg 1729" gällde anklagelsen en kommissarie, och i "Allbo 1737" en länsman.

för hur en husbonde skulle agera, inte bara äventyrade ordningen i det enskilda hushållet, utan också underminerade ideologin och hela samhällets maktstruktur.

Föreställningar om manlighet där förnuft och självkontroll var centrala aktualiserades i berättelserna om våldtäkt i beroendeställning liksom i berättelserna om soldaternas våldtäkter. Men det skedde inte på samma sätt. Argumentationen i de mål som behandlats i det här kapitlet utgick från hushållsideologin och lyfte fram brott mot husbondeidealet som samtidigt var tecken på att männen förlorat sina karaktäristiska egenskaper – förnuft och självkontroll. Mannen som givits makt att leda och styra hushållsmedlemmarnas arbete gjorde det så att han kunde begå brott och han lät sin onda lusta gå ut över dem vars välfärd han var ansvarig för. Mannen som skulle vara ett gott föredöme för barn och tjänstefolk urartade i ogudaktiga och skamliga gärningar. Mannen som skulle älska och ära sin hustru lämnade hennes säng och äventyrade hennes framtid. Berättelserna handlade om hur män som givits makt över ett hushåll tappade kontrollen över sina lustar och missbrukade sin makt.

Det var alltså möjligt för underlydande kvinnor att, åtminstone tillsammans med andra, ställa sina husbönder inför rätta med anklagelser som utmanade ordningen och initierade en diskussion kring husbondemakten. Diskussionen tilläts och var säkert av värde för disciplineringen av husbönderna i och med att den formulerade vad som låg inom husbondens maktsfär och vad som låg utanför. Som Lyndal Roper påpekat bör den tidigmoderna periodens hårda straff och rättsliga behandlingar av äktenskapsbrott inte bara betraktas som repression utan också som en formerande dramatisering av könsordningen.¹⁹⁴ Men, i husbondemålen riskerade det didaktiska budskapet att bli dubbelt. I och med att husbönderna i slutänden oftast undkom hårda straff uteblev det slutgiltiga och allvarliga fördömandet av deras maktmissbruk – något som rimligen bör ha kunnat leda till att husbönder trodde sig kunna komma undan straff för övergrepp inom hushållet och att pigorna fortsatte att tåga om sina erfarenheter.

Husbondens maktmissbruk, som således var ett missbruk av en av de mest grundläggande maktformerna i det tidigmoderna samhället – var som sådant mycket farligt. Det är utifrån det perspektivet som rätternas ambivalens bör begripas. Rätterna hade den svåra uppgiften att sätta gränsen så att man kunde ingripa mot enskilda husbönder utan att hota legitimiteten för husbönders (och alla överordnades) makt i allmänhet.

¹⁹⁴ Roper, 1994, s. 8.

Den oanständige drängen

Drängar som begick våldtäkt

Hitills har jag behandlat hur berättelser om soldater och husbönder som anklagats för våldtäkt cirklade kring fysiskt våld respektive husbondemakt. Den enskilt största gruppen av män som anklagades för våldtäkt var dock de ogifta unga männen, ofta benämnda drängar. Andelen drängar som anklagades för våldtäkt ökade också under perioden.

Tabell 4. Fall där drängar anklagats för våldtäkt i förhållande till totala antalet.

Period	Drängar (totalt antal)	Drängarnas andel i %
1600–1625	3 (16)	19
1626–1650	2 (12)	17
1651–1675	4 (17)	24
1676–1700	4 (20)	20
1701–1725	12 (35)	34
1726–1750	9 (31)	29
1751–1775	11 (20)	55
1776–1800	17 (41)	41
Hela perioden	62 (192)	32

Källa: fallsamlingen

Under den här rubriken behandlas emellertid inte enbart drängar utan också några soldater och män med andra sysslor än drängens.¹ Det som varit avgörande när jag valt vilka fall som tas upp är i vilken kontext brottet presenterades. Soldaters våldtäkter kunde omtalas som våldsamma excesser i linje med föreställningar om ”den våldsamme soldaten” men också som sexuella övergrepp i ett sammanhang av ”uppvaktning”.

De flesta männen i den här gruppen var dock drängar och jag använder beteckningen dräng i vid betydelse och inkluderar personer som benämns lärodrängar

¹ De fall som tas upp där de anklagade inte var drängar är: Konga 1665 II, Norunda 1691, Åbo hovrätt 1747.

eller lärlingar och gesäller i hantverkarhushåll.² Att någon betecknades som dräng i det tidigmoderna samhället säger egentligen inte så mycket om den personen. Vi vet att det var en man och han hade sannolikt en underordnad ställning i ett hushåll. Vi vet inte om han senare skulle ärva en gård och bli sin egen eller om hans öde var att få ta sig fram i samhället utan fast egendom. Att drängar var ogifta män är rimligt att räkna med, åtminstone fram till mitten av 1700-talet. Likaså att de flesta var relativt unga, flertalet mellan femton och trettio år gamla.³

Utomäktenskapligt sexuellt umgänge var straffbelagt under 1600- och 1700-talet. Enligt de världsliga och religiösa idealen skulle således ogifta män och kvinnor leva i avhållsamhet. Som jag nämnde i inledningskapitlet kan man emellertid förmoda att praktiken var annorlunda, vilket bland annat stöds av mängden rättsliga ärenden som behandlade lönskaläge, förekomsten av havande brudar och utomäktenskapligt födda barn.⁴ Det föräktenskapliga umgänget reglerades också genom folkliga seder, till exempel det så kallade nattfrieriet.⁵ Enligt Inger Lövkrona innehöll agrarsamhällets folkliga kultur föreställningar om positiva och negativa manligheter. I den positiva manligheten framstod de unga männen som virila förförare som visste vad kvinnorna ville även om de inte insåg det själva – om kvinnan sade nej betydde det förmodligen ja. De unga människors finurlighet och rådhighet i samband med sexuella närmanden sågs som något positivt och det sexuella initiativet tillhörde dem.⁶

Lövkronas undersökning gäller framför allt förhållandet i Sverige på 1800-talet men liknande föreställningar fanns även tidigare. Enligt Jonas Liliequist hörde det till 1600-talets mansroll att ta sexuella initiativ och ogifta män förväntades fresta kvinnor och sätta dem på prov. Även han lyfter fram att det fanns föreställningar om att kvinnor som sade nej egentligen menade ja och sammanfattar sensmoralen i en dikt från 1785 med att ”pigor hycklar motstånd men vill innerst inne, bara man tvingar igenom sin vilja”. Samtidigt lyfter Liliequist fram andra, alternativa sätt för män att förhålla sig till sexuella förbindelser.⁷ Lindstedt Cronberg, som undersökt synen på den ogifta modern i södra Sverige 1680–1880, intar en annan ståndpunkt. Hon kommer i sin studie fram till att det rådde konsensus kring den ortodoxa sexuallagstiftningen och menar att det inte fanns någon ”iakttagbar konflikt mellan lokalsamhällets sexualmoral och den rättsliga och religiösa normen”.⁸

² Det är tveksamt om man bör likställa gesäller med lärlingar men i de sammanhang som studeras här är männens position det viktiga – att de ännu inte skaffat sig ett eget hushåll.

³ Harnesk, 1990, s. 13.

⁴ Se t.ex. Gaunt, 1996, s. 73–77 och Lindstedt Cronberg, 1997, kap. 5. Se även Telste som menar att sexuellt umgänge var en accepterad del av unga människors föräktenskapliga umgänge i Norge (Telste, 1993, s. 70–88).

⁵ Se t.ex. Gaunt, 1996, s. 23–34, Löfgren, 1969.

⁶ Lövkrona, 1996, s. 138–139. Lövkronas undersökning gäller framför allt 1800-talet och inte 1700- eller 1600-talet. Hon använder dock själv resultaten från denna undersökning för förhållanden i 1700-talets agrara miljöer (Lövkrona, 1999).

⁷ Liliequist, 2001a, s. 67–69 (cit. s. 69).

⁸ Lindstedt Cronberg, 1997, s. 291–292 (cit. s. 292).

Föreställningar kring föräktenskapligt sexuellt umgänge var särskilt aktuella i fall där drängar anklagades för våldtäkt eftersom flertalet av offren för deras övergrepp var unga kvinnor eller flickor.⁹ Parterna var för det mesta bekanta sedan tidigare – de kanske arbetade på samma gård, rörde sig i samma kretsar eller till och med hade en relation med varandra.¹⁰ I fall där ogifta unga män anklagades för våldtäkt av ogifta kvinnor stod föreställningar kring det ”normala” sexuella umgänget mellan ogifta personer ofta i förgrunden och gränsen mellan våldtäkt och annat utomäktenskapligt sexuellt umgänge blev aktuell. I vissa våldtäktsmål var trolovning och äktenskap mellan parterna en central faktor i bedömningen av brotten medan andra berättelser om våldtäktsbrott präglades av gränsdragningen mellan legitimt uppvaktande och våldtäktsbrott. Ungefär en fjärdedel av anklagelserna gällde drängar som agerat i grupp, vilket ger upphov till frågor kring ungdomskultur och manlig socialisering. I följande framställning tar jag upp dessa aspekter och några till som aktualiseras i de rättsprotokoll gällande våldtäktsanklagelser mot drängar som jag studerat.

Lönskaläge eller våldtäkt?

Kvinnor framförde ibland anklagelser om våldtäkt relativt långt efter brottet och efter att försök till förlikning mellan parterna gått i stöpet.¹¹ Kärandepartens berättelser handlade då om hur mannen först kränkt kvinnans ära och sedan lovat återupprätta den genom äktenskap eller genom att kompensera henne på annat sätt. Kränkningen benämndes våldtäkt, men något fysiskt våld från gärningsmannens sida beskrevs sällan. Fokus låg istället på mannens olovliga sätt att inleda en relation och hans senare svek. Anledningen till att saken kom inför rätta var ofta att löftet om äktenskap inte infriats.

Karin Nilsson berättade i Njurunda häradsrätt år 1658 att hon fyra år tidigare hävdats av drängen Henrik Johansson. En söndag på väg från kyrkan hade han tagit henne i famnen, burit henne en bit från vägen och våldtagit henne. Efteråt hotade han henne med efterräkningar om hon berättade något för sina föräldrar samt lovade henne äktenskap. Karin visade upp gåvor för rätten som bevis på trolovningen. Henrik kändes vid varken löftet eller gåvorna. Däremot erkände han att han haft lägersmål med Karin.¹²

⁹ Det finns uppgift om kvinnornas civilstånd i samtliga 62 fall. I 5 fall var offren gifta, 1 gällde en änka, 4 av offren var förlovade medan 52 fall gällde ogifta kvinnor. Av de 52 som var ogifta finns uppgift om ålder i 29 fall. Av dem gällde 17 minderåriga flickor (<13 år), 8 fall gällde flickor i åldern 13–15 år och 4 kvinnor angavs vara mellan 16 och 25 år. I de drygt 20 fall där kvinnan var ogift och åldern inte angavs var de troligen ”giftasvuxna”, det vill säga i åldern 16–40 år (minderårighet brukade anges, likaså om kvinnan var anmärkningsvärt ung eller gammal).

¹⁰ I 46 av 62 fall finns uppgift om vilken relation parterna hade till varandra. De fördelade sig på olika ”relationskategorier” enligt följande (inom parentes anges motsvarande antal för soldatkategorin för jämförelse): parterna bekanta 29 (13), parterna i samma hushåll 8 (7), uppdragsbaserad kontakt 4 (10), parterna ej bekanta 5 (10). När det gäller brott som begåtts av drängar i grupp var parterna bekanta (eller nära bekanta) med varandra i minst 13 av 16 fall.

¹¹ Hardemo 1645, Njurunda 1658, Norunda 1691, Åbo hovrätt 1747, Sunnerbo 1793, Aspeland 1799.

¹² Njurunda 1658.

Kvinnor i den här situationen kunde sällan lägga fram några andra bevis på våldtäkt än sin egen berättelse och ofta slutade saken som lönskaläge där både mannen och kvinnan straffades.¹³ Uppgifterna om vad som egentligen hände mellan mannen och kvinnan vid de påstådda våldtäkterna brukade inte heller vara utförliga i de här målen. Hade kvinnan fått barn var det uppenbart att hon haft samlag, men om det skett enbart med den anklagade mannen och med eller utan kvinnans samtycke var oftast omöjligt att fastslå. Var gränsen för frivillighet gick var således sällan självklart, inte heller helt och hållet vem som gav samtycket – kvinnan ifråga eller hennes föräldrar.

Pastor Didrik Mollberg i Långasjö i Småland kom år 1665 till rätten i Konga och anklagade en ung ryttare för att ha våldtagit hans dotter. Vid nästa ting preciserade han anklagelsen med att ryttaren med ”list sinneligen umgåtts [med dottern] i tre års tid /:föräldrarna oveterligen:/ eftertraktat och sökt åtskilliga tillfällen, att förnedra och mökränka deras dotter”. Den våldtäkt han inledningsvis talat om verkade alltså inte inbegripa något våld mot dottern och hon klagade inte över soldatens förehavanden. ”Våldet” låg istället i ryttarens umgänge med dottern *mot föräldrarnas vilja* – hans ”olaga tagande”. Pastorn ville inte heller att dottern skulle gifta sig med ”äreskämmeren”, som han betecknade honom, utan att han skulle förvisas från församlingen för den förargelse han åstadkommit. Rätten tillfredsställde faderns önskan och dömde den anklagade mannen till 40 markers böter för mökränkning och förbjöd honom, vid vite, att vistas i bygden.¹⁴

Man kan fråga sig varför kvinnor förde fram anklagelser om våldtäkt så långt efter brottstillfället och i vilket syfte männens äktenskapslöften nämndes. Inga mål där ogifta kvinnor anmälde våldtäkt relativt långt efter brottet och sade sig ha fått äktenskapslöfte slutade med att mannen dömdes för våldtäkt.¹⁵ Om

¹³ Här finns stora likheter med fall som gällde våldtäkt mellan husbonde och piga där mannen erkände sig skyldig till hor. Om det inte fanns starka bevis för våldtäkt verkar det som om rätterna då närmast rutinmässigt dömde för hor.

¹⁴ Konga 1665 II. (Citaten ur Konga häradsrätts protokoll 19–20/5 1665.)

¹⁵ I målet från Njurunda som refererats i texten finns ingen slutgiltig dom i materialet, men rätten rannsokade målet som en fråga om lägersmål och faderskap, inte våldtäkt (Njurunda 1658). I ett fall från Norunda fälldes både mannen och kvinnan för lönskaläge efter att kvinnan anklagat mannen för våldtäkt samt omtalar äktenskapslöfte (Norunda 1691). I Hardemo 1645 anklagades en man för våldtäkt efter att hans hustru, då hon avrättats för barnamord, angivit honom. Deras äktenskap var enligt hustrun en följd av våldtäkten. Mannen friades i brist på bevis (Hardemo 1645). I ett mål från Åbo hovrätt 1747 hade parterna efter ett våldtäktsbrott förlikts med äktenskap, men mannen bröt sitt löfte. Han straffades för sin våldsamhet mot kvinnan, men inte för våldtäkt (Åbo hovrätt 1747). I ett mål från Sunnerbo 1792 anklagade en äldre piga en soldat för att han våldtagit henne. I rannsakingen framkom uppgifter som istället tydde på att pigan haft sexuell umgänge med soldaten i tron att han skulle gifta sig med henne. Soldaten nekade till allt, både våldtäkt, lägersmål och äktenskapslöfte och förklarades fri från alla miss-tankar. Pigan dömdes istället för falsk beskyllning till fängelse och offentlig avbön (Sunnerbo 1793). I Aspeland stod två familjer och fler personer emot varandra med ömsesidiga anklagelser år 1799. En dräng och hans far hade stämt in en mor och hennes dotter för falsk beskyllning för våldtäkt och för att modern skulle ha överfallit drängens mor med otidigheter. Målet handlade om förtal och ryktesspridning i båda riktningar. Det hela verkade ha startat med en sexuell förbindelse av något slag mellan drängen och dottern – något som dottern och modern sedan omtalat som våldtäkt, men som av rätten benämndes lägersmål. Varken våldtäkt eller lägersmål kunde emellertid bevisas. När det gällde förtalet och beskyllningarna dömde rätten i princip ”oavgjort” mellan parterna (Aspeland 1799).

mannen verkligen våldtagit kvinnan från början, och parterna sedan förlikts, kan hennes anmälan till rätten ha grundats i att förlikningen inte fullföljts. Även om kvinnan redan vid anmälningen insåg att chansen att fälla mannen för våldtäkt var liten kunde anmälningen gagna henne. För det första fanns alltid en chans att mannen erkände våldtäkten. Då skuldbelades inte kvinnan på samma sätt som vid lönskaläge. Anklagelsen kunde också utgöra infriandet av ett hot från kvinnans eller hennes familjs sida och var kanske främst ett led i förhandlingarna om förlikning. Även om mannen friades från anklagelsen om våldtäkt kunde misstanken om att han begått ett så allvarligt brott verka mot honom i något senare sammanhang.¹⁶ Mannen kunde alltså förlora en hel del om han ställdes inför rätta för våldtäkt medan kvinnan kunde ha mer att vinna.

Våldtäkt i trolovningssammanhang – olaga tagande

Att kvinnor anmälde män för våldtäkt och samtidigt återopade deras löften om äktenskap talar för att våldtäkt kunde utgöra inledningen på ett äktenskap. Både i rättsprotokollen och i den juridiska litteraturen finns också belägg för att äktenskap betraktades som en bra lösning på våldtäktsbrott.¹⁷ Även när det gällde utomäktenskapligt umgänge på frivillig basis ledde äktenskap mellan parterna till en avsevärd strafflindning.¹⁸ Det fanns alltså föreställningar om att äktenskap i efterhand kunde legitimera både (utifrån kvinnans perspektiv) frivilligt och ofrivilligt föräktenskapligt sexuellt umgänge.

Enligt tidigmoderna föreställningar var äktenskapets ingående nära sammankopplat med den sexuella akten. Enligt tradition och lag konstituerades äktenskapet av trolovning och därpå följande samlag.¹⁹ Trolovningen skulle bevitnas och ske med trolovningssparternas fria samtycke.²⁰ Äktenskapet fullbordades då det trolovade paret hade sexuellt umgänge vilket företrädesvis skulle ske i samband med bröllopfesten eller den kyrkliga vigseln.²¹ Föreställningar om äktenskapsingående var centrala i några fall där kvinnor fört de män de var trolovade med inför rätta för våldtäkt. Här aktualiserades den syn på våldtäkt som jag tidigare lyft fram för medeltida förhållanden – våldtäkt som olaga tagande av hustru.

¹⁶ Se även Hanawalt, 1998, s. 132–133 för liknande tankar kring anmälningar av våldtäkt i medeltidens England.

¹⁷ Se t.ex. "Norunda 1702" och "Äppelbo 1721". Abrahamsson, 1726, s. 698, Nehrman, 1756, s. 420.

¹⁸ Enligt KrLL GB 3:1 halverades boten för mökränkning om mannen äktade kvinnan (förutsatt att hon var inomäktenskapligt född). Abrahamsson skrev 1726 (med hänvisning till ett kungligt brev till hovrätterna från 20/10 1698) att detta förfarande inte var brukligt utan att både mannens och kvinnans böter efterskänktes om de gifte sig (Abrahamsson, 1726, s. 272). Se även Lennartsson, 1999, s. 274. Enligt 1734 års lag (MB 53:5) fick par som haft lönskaläge men sedan gifte sig böta två daler var till kyrkan för otidigt sänglag.

¹⁹ Lennartsson, 1999, s. 158–159.

²⁰ När det gäller betydelsen av att löftet bevitnats eller kunde bevisas ser Lennartsson en förändring under 1600-talet. I slutet av 1600-talet krävdes bevis på äktenskapslöftet på ett sätt som inte förekom vid mitten av seklet (Lennartsson, 1999, s. 160–165).

²¹ Lennartsson, 1999, s. 159.

Det finns bara fyra fall av den här karaktären i mitt material, men de är intressanta för att de så tydligt illustrerar hur man kunde tänka kring våldtäkt och äktenskap.

Pigan Malin Abrahamsdotter anklagade drängen Alexander Nilsson för våldtäkt i Själevad år 1670. Pigan kunde visa upp de tecken på våldtäkt som efterfrågades i lagen, det vill säga blodvite, blånader och rivna kläder. Förhistorien var att Alexander hade friat till henne, hon accepterat och han givit henne gåvor. Sedan hade han, enligt hennes uppgift, spridit ut att han lägrat henne, vilket föranledde henne att slå upp förlovningen och ge honom gåvorna tillbaka. Alexander ville emellertid inte bryta förlovningen utan följde efter pigan och försökte få henne att ta honom tillbaka. När hon inte ville slog han omkull henne, brottades med henne och försökte våldta henne.²²

Drängen hävdade att han varit våldsam emot pigan för att hon ”fixerat” honom, det vill säga lurat honom.²³ Han framhöll alltså det rimliga i sitt agerande och lade skulden på Malin. Hon ville bryta förlovningen på ett sätt som han ansåg oskäligt och hade därmed begått ett normbrott som han hade anledning att bli arg över. Grunden för hans agerande kunde också, i enlighet med rådande föreställningar om äktenskapets konstituerande, ha funnits i tanken att lägersmålet skulle bekräfta deras löfte. Underrätten gick emellertid på pigans linje. Alexander dömdes först till döden för våldtäkt men straffet lindrades till nio gatlopp av Svea hovrätt.²⁴ Eftersom försök till våldtäkt enligt lagen inte renderade dödsstraff var Alexanders påföljd, även om man beaktar hovrättens straffmildring, mycket hård.

Det är intressant att se hur parterna beskriver sin relation utifrån det trolovningsavtal som fanns mellan dem. Man var överens om att trolovningen gått rätt till och gåvor nämndes. Att pigan sedan, när hon ville bryta löftet, gav tillbaka gåvorna var ett sätt att poängtera beslutets giltighet. Drängen hävdade istället att pigan lurat honom. Hans våldtäkt kan ha betraktats som ett försök att tvinga fram ett äktenskap mellan dem – en situation där pigans återkallade löfte skulle bli betydelselöst. Vid trolovningen krävdes kvinnans samtycke. Här antyds att samtycket som gavs vid trolovningen inte bara gällde ett framtida äktenskap, utan också sexuellt umgänge under trolovningstiden.²⁵ Rättens uppfattning var dock att Malin, när hon bröt förlovningen också återtog sitt samtycke. Därmed blev Alexanders krav på sexuellt umgänge både illegitimt och illegalt. Malins rätt och vilja till äktenskap åsidosattes, liksom hennes föräldrars eller andra släktingars.

²² Själevad 1670.

²³ Själevad 1670 (Citat ur Becchius Palmcrantz juridiska samling, vol. 7, pag. 206.)

²⁴ Själevad 1670.

²⁵ Telste, 1993, s. 130. I ett fall som nämns i samband med ärkebiskop Abraham Angermannus räfst år 1596 ville en kvinna avbryta sin förlovning för att fästmannen krävde att få ha sexuellt umgänge med henne före vigseln. Fästmannen klagade hos fadern som agade sin dotter för att hon inte följde normen (*Ärkebiskop Abrahams räfst*, s. 65, exemplet också återgivet i Gaunt, 1996, s. 71). Den norm som gällde var, utifrån parternas agerande i det här exemplet, att förlovade par inledde sin sexuella relation med varandra före vigseln.

Justitierådet tog ställning till ett liknande fall i september år 1707.²⁶ Målet härrörde från Idensalmi socken i mellersta Finland och kom till Stockholm via hovrätten i Åbo. Kyrkoherden i församlingen kom till rätten och tillkännagav att pigan Anna Hriskater, lagligt fäst med drängen Pål Remex, angivit att hon blivit våldtagen av drängen Samuel Hynninen dagen efter fästningen med Pål. Samuel menade inledningsvis att han lägrat Anna med hennes samtycke och han sade att han trolovat sig med henne fyra år tidigare. Våldtäktens motiv angav han var att komma åt Annas arvehemman och han påstod att hennes styvfar rått honom till handlingen.²⁷ Annas mor bekräftade trolovningen och att hon tagit emot pengar av Samuel som bevis på överenskommelsen. Pigan anförde att hon inte känt till fästningen och att den skett då hon bara var tolv år gammal samt betonade att hon inte givit Samuel tillåtelse att lägga henne utan att det skett med våld. Efter att Annas berättelse fått stöd av vittnen erkände Samuel att han lägrat Anna med våld.

Även efter sitt erkännande vidhöll drängen att han våldtagit Anna i syfte att komma åt hennes gård så att den inte skulle gå till hennes nya fästman. Enligt Samuel hade styvfadern lämnat kvar dottern i skogen för att ge drängen tillfälle att lägga henne men fadern nekade till all inblandning och underrätten dömde Samuel till döden.²⁸ Underrätten lyfte dock fram vissa förmildrande omständigheter. De var att Anna inte haft några andra bevis på våldtäkt än en sönderriven överdel, att hon inte blivit gravid av våldtäkten och att hon inte klagat över den för mer än en person. Vidare betonade man att Pål Remex äktat henne och att han, det vill säga den rätte fästmannen, vid den andra rannsakingen då han var närvarande inte från sin sida framfört några klagomål mot Samuel. Trolovningen mellan Samuel och Anna togs också upp och bedömdes ha skett på laga vis. Trolovningsvittnena hade tolkat det faktum att Anna varken svarat ja eller nej som blyghet.

Omständigheterna i fallet ledde till diskussioner och meningsskiljaktigheter bland Åbo hovrätts ledamöter. Alla var dock överens om att Samuel gjort sig skyldig till våldtäkt. Särskilt allvarligt ansåg man att brottet var eftersom han ”uppsåtligen med en annans trolovade fästa mö våldtäkt begått”.²⁹ Samtidigt var det fästmannens agerande som föranledde några av ledamöterna i Åbo hovrätt och sedan också den högsta rätten att mildra Samuels dödsstraff. Att fästmannen inte sökt sin rätt emot den anklagade drängen framhölls som den viktigaste för-

²⁶ Referatet av fallet bygger på ”Idensalmi 1707”.

²⁷ Det kan tyckas underligt att drängen hävdar att flickans styvfar uppmanat honom att våldta henne. Det är dock tänkbart att det fanns ekonomiska motiv bakom styvfaderns agerande. Samuel och styvfadern kan ha haft en uppgörelse där Samuel fick tillgång till Annas arv genom att äkta henne samtidigt som överenskommelsen gav styvfadern fördelar. Annas senare trolovning kanske inte innehöll en sådan, för styvfadern fördelaktig uppgörelse, vilket gav honom anledning att försöka få äktenskapet mellan Anna och Samuel till stånd.

²⁸ Här finns en viss tvekan om hur underrättens dom skulle tolkas. Samuel dömdes, något kryptiskt formulerat, till att ”undergå det straff som det 12 cap edsöresbalken LL i begynnelsen statuerar” (protokoll vid Idensalmi sockens ordinarie sommaring 20–21 juni 1707, Idensalmi 1707).

²⁹ Citerat ur assessor Goderhielms utlåtande i Svea hovrätts brev till KM 2/7 1707.

mildrande omständigheten.³⁰ Detta tillsammans med att fästmannen tagit Anna till äkta föranledde kunglig Maj:t att skona Samuels liv och istället döma honom till nio gatlopp.

I det här målet var det fästmannens inställning till saken som avgjorde gärningsmannens öde, i andra fall kunde den våldtagna kvinnans föräldrars åsikt vara central. Det gällde ett fall från Inlands södra häradsrätt från 1734.³¹ Här anklagades drängen Frans för våldtäkt av dottern i huset där han tjänade. Frans och dottern, Elin, var förlovade. Rykte hade gått i bygden om att han lägrat henne vilket verkar ha varit upprinnelsen till målet. Elin berättade emellertid inför rätten om hur hennes fästman, tillika dräng på faderns gård, försökt våldta henne då de skulle gå ut till en mosse för att skära torv. En bit på väg fattade Frans Elin i armen och ville sätta sig ned. Han frågade: ”vill du bli min tös?”. När Elin inte svarade försökte han ta upp kläderna på henne och hon skrek. Enligt Elins berättelse ska Frans då ha hållit för munnen på henne, kastat sig över henne och ”hanterat” henne i en halvtimme så att hon fick näsblod och blåmärken. Drängen nekade till våldtäkt men erkände att han gjort närmanden mot henne ”såsom sin trolovade fästmö”.³²

Till skillnad från fallen som tagits upp ovan var trolovningen mellan Elin och Frans inte omtvistad. Elins far lämnade in en skrivelse till rätten där han beklagade att ärendet kommit upp och skyllde det på ”andras stämplingar, att söka äkten-skapet med denna hans dotter hindra”.³³ Fadern såg fortfarande drängen som sin tilltänkta måg och brukare av den gård dottern skulle ärva och tyckte att deras äktenskap borde fullbordas. I enlighet med faderns önskan frikändes drängen.

Våldtäktsoffren i de två nyss nämnda fallen var arvtagare till gårdar. Det var också det som Elins far lyfte fram som skäl till att andra lagt sig i relationen mellan hans dotter och den tilltänkte mågen. Samuel hävdade också att orsaken till hans agerande var att han ville komma åt egendomen.

Ibland har man hävdats att synen på våldtäkt i förindustriell tid byggde på att kvinnor betraktades som mäns egendom.³⁴ Enligt min mening är det en anakronistisk förenkling. Då är det främst den syn som Brownmiller företräder jag vänder mig emot – att kvinnor i princip betraktades som mäns egendom på samma sätt som boskap eller annan lös egendom.³⁵ I senare historisk forskning om våldtäkt

³⁰ Den rätt man lyfter fram är makens rätt att i enlighet med giftermålsbalkens nionde kapitel ”söka och svara” för sin hustru, vilket Pål alltså valt att inte göra. Vid brudrov eller det brott som berördes av K1LL GB 5:2 är målsäganden brudens fästman och det är han som ska ta målsägandelotten vid böter samt har rätten att ber om frid för den fällda gärningsmannen. I Carl IX:s lagförslag skrivs explicit om då fäst kvinna blir våldtagen. Då ska gärningsmannen mista sitt liv och kvinnan vara saklös och bli vigd med fästmannen om han ”tillgive” henne, det vill säga om han förlåter henne (Lagförslag i Carl den niondes tid, s. 113).

³¹ Referatet av fallet bygger på ”Inlands södra hd 1734”.

³² Citaten ur Göta hovrätts brottmålsutslag 18/10 1734.

³³ Citat ur Göta hovrätts brottmålsutslag 18/10 1734.

³⁴ Se t.ex. Brownmiller, 1975, kap. 2, Bashar, 1983, s. 41–42, Clark, 1987, s. 7–10 och Gravdal, 1991, s. 8–9, 143.

³⁵ Brownmiller, 1975, s. 17.

under medeltiden och den tidigmoderna perioden framhålls istället att förhållandet mellan kvinnor och egendom var av en mer metaforisk och symbolisk karaktär. Miranda Chaytor menar exempelvis att kvinnorna av självbevarelsedrift valde att tala om våldtäkt som ett egendomsbrott riktat mot den som ”ägde” hennes arbete, det vill säga maken, föräldrarna eller husbonden.³⁶

Utifrån de fall jag tagit upp här kan man ändå definitivt säga att kvinnor *repre-senterade* egendom och att våldtäkt faktiskt kunde betraktas som ett sätt att förvärva egendom. Det är mycket tydligt i kunglig Maj:ts referat av fallet från Idensalmi:

”han [Samuel], efter Annas styvfaders Pål Hujuses föregivna inrådande henne förbe:de tid våldsamligen hävdar, uti uppsåt att framför Pål Andersson Remex, som dagen näst tillförendre trolovat sig med Anna, få äga henne, och således komma till det hemman henne ärftligen tillfallit”.³⁷

Samuel våldtog Anna i syfte att få äga henne, det vill säga att få till stånd ett äktenskap med henne. Utifrån rådande föreställningar var han verkligen gift med Anna om fästningen bekräftades med lägersmål och bandet mellan dem blev i princip obrytbart.³⁸ Därmed skulle han få tillgång till hennes arv.

I fall där våldtäkt hade karaktären av ”olaga tagande” stod frågor kring trolovningen och dess giltighet i centrum. I fallet med Alexander stannade man vid att trolovningen var upphävd vid brottstillfället och dömde drängen därefter. Samuel hade trolovat Anna och hans handlande skulle kunna legitimeras utifrån det – särskilt som trolovningen i princip gått rätt till och Annas uteblivna samtycke var en tolkningsfråga. Man ansåg dock att hans kunskap om Annas senare förloving och motivet till våldtäkten – att komma åt Annas arv – var omständigheter som försvårade hans brott. Frans däremot, som närmat sig sin fästmö på ett sätt som hon beskrev som oönskat och våldsamt, men som av hennes far fortfarande betraktades som blivande svärson, frikändes från alla misstankar om brott.

Samuel, Alexander och Frans argumenterade för att deras sexuella umgänge var ”laga”, det vill säga att det skedde inom ramen för en laglig överenskommelse mellan parterna. Kvinnorna kunde argumentera för det motsatta – att överenskommelsen inte var giltig – och kunde övertyga rätterna. Straffen som männen fick var en tydlig markering om att våldtäkt inte var ett godtagbart sätt att få ett äktenskap till stånd.³⁹

Utifrån de här fallen kan man konstatera att våldtäktsbrottet, i betydelsen olaga tagande, ansågs vara ett allvarligt brott. Våldtäkt kunde vara ett sätt att försöka gå förbi de parter som hade inflytande över ett giftermål, till exempel kvinnans föräldrar eller giftomannen. Allvaret i den här typen av våldtäkter låg just i att de

³⁶ Chaytor, 1995, s. 395.

³⁷ Idensalmi 1707. (Citat ur Justitierevisionens registratur 2/9 1707.)

³⁸ Lennartsson, 1999, s. 335.

³⁹ I mitt material finns ytterligare ett fall där den anklagade mannen hävdade att han var förlovad med offret – dottern i huset där han tjänade som dräng. Även här behandlades frågor kring gåvor, föräldrarnas inställning och trolovningens giltighet. Drängen straffades slutligen med sju gatlopp (Norunda 1702).

regler och lagar som garanterade släktens inflytande över egendomsöverföringen mellan generationerna nonchalerades. Här var inte kvinnans kroppsliga integritet, hennes eventuella skador eller brottets fullbordan några centrala frågor. Istället handlade rannsakingarna om trolovningsavtalens giltighet och de kontraktslutande parternas intressen.

Oanständiga närmanden

I många våldtäktsmål där drängar ställdes till svars hade handlingarna som givit upphov till anklagelserna karaktären av oanständiga närmanden. Det visade sig bland annat i rätternas svårighet att rubricera handlingarna. Urvalet av mitt material har, som tidigare sagts, skett utifrån att våldtäkt nämnts på något sätt. Även om ordet våldtäkt nämndes var det inte alltid den givna brottsrubriken och vid vissa handlingar hade rätterna uppenbara problem med rubriceringen. ”Onaturlig våldtäkt”, ”oanständigt företagande”, ”onaturligt och straffbart förfarande” och ”vanvettigt och oanständigt ofredande” är exempel på andra brottsrubriceringar som förekom.⁴⁰ Ibland användes termen våldtäkt med någon särskild bestämning, ibland bestod kopplingen till våldtäktsbrottet av hänvisningar till de lagrum som gällde våldtäkt.

Vad fanns bakom de här rubrikerna? För det första gällde de handlingar som på ett konkret sätt inte korresponderade med våldtäkt så som det beskrevs i lagen. Det gällde exempelvis brott som kunde liknas vid våldtäkt med som inte inbegrep något regelrätt samlag eller försök till sådant. I Allbo häradsrätt rannsakades en bonde och hans fjortonåriga bror för ”sitt oanständiga företagande” år 1703. Pigan i deras hushåll kom med mat till dem när de var hemifrån och arbetade. När hon skulle gå slog bonden omkull henne och brodern tog ett oxelskaft och strök med det under pigans kläder emellan hennes bara lår.⁴¹ Ett liknande övergrepp begick några drängar i Åsbo 1713, vilket rubricerades som ”onaturlig våldtäkt” av Göta hovrätt. En piga satt och mjölkade i fähuset då en dräng kastade in henne i ett kobås, lade handen över munnen på henne och skadade henne i underlivet med en ”tjurepes”.⁴²

Vidare fanns handlingar som bedömdes balansera på gränsen mellan legitima och illegitima/olagliga sexuella närmanden. I Hällestads och Tjällmos tingslag anklagade pigan Sara Svensdotter och hennes far drängen Johan Jansson för försök till våldtäkt.⁴³ Pigan berättade att hon tillsammans med drängen och flera andra varit på arbete på en äng försommaren år 1797. Enligt pigan hade drängen, med oanständiga åtbörder, haft omkull henne på marken, lyft upp hennes kläder, blottat sin penis och försökt ligga med henne. Han hade också jagat henne

⁴⁰ Allbo 1703, Åsbo 1713, Frosta 1755, Uppsala 1800.

⁴¹ Allbo 1703. (Citat ur Göta hovrätts brottmålsutslag 19/12 1703.)

⁴² Åsbo 1713 (Citat ur Göta hovrätts brottmålsutslag 19/5 1713.) ”Tjurepes” = tjurpenis, för ett liknande övergrepp, se ”Frosta 1755”.

⁴³ Referatet av fallet bygger på ”Hällestad och Tjällmo 1798”.

på ängen. Drängen sade sig inte på något sätt ha uppfört sig ”oskickligt” gentemot Sara eller ”den ringaste våldsamhet förövat”. I hans version av det inträffade hade de ”med varannan kommit att rasa och tumlat omkull på marken” varvid hon inte visat något missnöje och vidare att hon råkat komma förbi när han utträttade sina behov så att hon fått se hans ”hemlighet”.⁴⁴

En kvinna som kommit förbi hade, när hon såg att pigan var ledsen och grät, frågat drängarna vad de gjorde. De svarade: ”ingenting, vi bjuda henne nubba, men den vill hon icke ha”. Vittnet berättade vidare att drängarna då tog fast en pojke som var med dem på ängen, höll fast honom, knäppte upp hans byxor och tog upp hans penis. Pojken skrek och bannade dem. Då sade drängen: ”ge dig till frids du skall få se min igen” varpå pojken svarade ”den har jag nog fan sett idag”.⁴⁵ I kvinnans vittnesmål bekräftades alltså att drängarna haft allehanda onständigheter för sig.

Saras far skaffade fram ytterligare ett vittne till ett senare ting. Vittnet, drängen Jonas Månsson, intygade att han sett hur Johan vid flera tillfällen haft omkull Sara på marken, lyft upp hennes kläder och lagt sig över henne ”just så, som skulle han utöva köttsligt umgänge varvid hon skriat och beklagat sig”. Vittnet framhöll också att Johan inte lämnat Sara ifred på hela dagen utan ”for galen med henne i ängen”.⁴⁶ Drängens vittnesmål bekräftade i princip Saras berättelse vilket även fick Johan att ändra sin. Han erkände allt i vittnesmålen, men hävdade fortfarande att det hela var ett skämt och att han aldrig haft uppsåt att våldta Sara.

I det här fallet valde rätten att definiera Johans agerande som ett våldtäktsförsök och dömde honom till böter. I domen framhöll man att Johan förföljt Sara, blottat sig för henne, haft omkull henne och legat på henne. Sara hade ropat vilket visade att hon inte samtyckt, det stöddes också av att ett vittne sett henne gråta. Det var alltså viktigt att belägga Saras motstånd och Johans enträgna närmanden. Att det inte var frågan om legitim uppvaktning uttryckte rätten med följande ord:

alldenstund dylika högst otuktiga åtbörder, vida skilda ifrån all slags blygsamhet och ännu mera ifrån ett menlöst skämt, ingalunda är att förena med ett ärbart uppsåt, som annorlunda än genom slutföljd av gärningen icke står att utröna, utan fast hellre bevisa Jan Jansson ett brottsliga begär, det han, om Sara Svendsdotters motstånd och tillfälliga hinder icke inträffat, tvivels utan i utövning ställt.⁴⁷

Rätten gjorde alltså ett explicit yttrande där man definierade Johans agerande som en illegitim och illegal handling och rubricerade den som försök till våldtäkt. I domen ställdes drängens agerande emot föreställningar om ”blygsamhet” och antagandet att det fanns någon sorts ”ärbart uppsåt” även om man inte förklarade närmare vad det var. Det rätten framför allt vände sig emot och bestraffade var

⁴⁴ Citat ur protokoll från Hällestads och Tjällmos häradsrätt 27/2 1798.

⁴⁵ Citat ur protokoll från Hällestads och Tjällmos häradsrätt 27/2 1798.

⁴⁶ Citat ur protokoll från Hällestads och Tjällmos häradsrätt 17/10 1798.

⁴⁷ Citat ur protokoll från Hällestads och Tjällmos häradsrätt 17/10 1798.

alltså Johans förargelseväckande och otuktiga beteende – inte våldet han utövat mot Sara. Det är anmärkningsvärt eftersom lagen uttryckligen bestraffade mannens våldsamhet vid försök till våldtäkt.

I mål där handlingar beskrevs eller tolkades mer som oanständiga närmanden än regelrätta våldtäktsförsök kunde också brottsrubriceringen vara vag. Brottsrubriceringarna var visserligen vaga i alla möjliga sorters våldtäktsmål, men man stannade vanligen under rannsakingen vid att ge handlingen en beteckning. Om inte annat så visade rätten oftast i domen vilket lagrum man relaterade handlingen till och följaktligen också vilket brott man slutligen fällde eller friade den anklagade för. I de fall som behandlas här kom rätterna i regel också fram till en sådan beteckning, men det fanns en tydlig osäkerhet kring det.

I Dannemora i norra Uppland instämde drängarna Johan Strömberg och Anders Elg till tinget år 1791 för att undergå rannsaking för att pigan Anna Katarina Lenberg av dem blivit ”misshandlad” och ”på vägen, att varda våldförd”.⁴⁸ Pigan var 18 år gammal och arbetade vid Österby bruk. En morgon i slutet av september höll hon och några andra pigor på att göra i ordning murbruk. Då kom bruksdrängen Johan dit, tog henne i armen och drog iväg med henne till labbit, det vill säga det rum vid smedjan där smederna vilade. Anna bad sina arbetskamrater om hjälp och de följde efter dem och försökte befria henne från Johan men hans kamrat Anders hindrade dem.

I labbit drog Johan upp Anna på en lave medan de andra pigorna, som ville hjälpa Anna, hölls kvar utanför av Anders. Anna berättade vidare att Johan haft upp hennes kläder fastän hon gjort motstånd och ropat. Till slut kom hjälp. Hammarsmeden Clas Bossard råkade komma förbi, hörde Annas rop, gick in och drog henne ifrån Johan. Händelseförloppet, som här återgivits utifrån Annas berättelse, bekräftades av flera vittnen, bland andra pigorna som försökte hjälpa henne, smeden som slutligen räddade Anna och en dräng som legat inne i labbit när Johan kom dit med henne. När rannsakingen var över ansåg länsmannen att Johan borde straffas för att ha försökt, men inte kunnat, fullborda sin onda vilja med pigan. Han återopade missgärningsbalkens tjuugoandra kapitel och framhöll att Johan brutit kvinnofrid samt att Anders, såsom delaktig i brottet, borde straffas lika hårt.

Av protokollets inledning att döma var det alltså oklart vilket brott drängarna egentligen instämts för. Det tog drängarna fasta på i sitt försvar och hävdade att stämningen stred mot svensk lag, i det att brottet de instämts för inte hade någon motsvarighet i lagen.⁴⁹ Häradsrätten valde ändå att döma i linje med länsmannens påstående. Johan dömdes till 100 dalers böter för försök till våldtäkt och Anders till 20 dalers böter för delaktighet i brottet. Svea hovrätt ändrade emellertid domen och menade att omständigheterna i fallet visserligen talade för att Johans

⁴⁸ Referatet av fallet bygger på ”Dannemora 1791”. (Citaten i meningen är ur rannsakingens inledning, där brottet som skulle behandlas presenterades, i protokoll från Films och Dannemoras häradsrätt 3/3 1791.)

⁴⁹ Enligt skrivelse inlämnad till häradsrätten i Dannemora av Johan Strömberg och Anders Elg, återgiven i Films och Dannemora häradsrätts protokoll 3/3 1791.

uppsåt varit att främja sin onda lusta emot Annas vilja, men eftersom han inte kommit längre än att han fört bort henne från sitt arbete och lyft upp henne på en säng innan han blev hindrad, kunde han inte fällas för våldtäktsförsök. De dömde honom istället till 40 dalers böter för ”det således övade våldet” och till böter för svordom och dryckenskap. Anders dömdes för delaktighet till 10 dalers böter.⁵⁰

I ett fall från Uppsala år 1800 föreslog stadsfiskalen att en slaktare och en skomakargesäll skulle dömas för våldtäktsförsök. De hade på ett våldsamt sätt överfallit pigan Anna Ersdotter hos en krögare i samband med Distingsmarknaden. Rådhusrätten ansåg dock inte att man kunde döma männen för våldtäktsförsök utan fällde dem istället för att de ”på ett vanvettigt och oanständigt sätt ofredat” pigan. Svea hovrätt fastställde domen. Enligt deras ord dömdes männen för sitt ”förövade våld” emot pigan, samt särskilt för slag och okvädesord.⁵¹

Twisterna, osäkerheten och ambivalensen kring brottsrubriceringen syns tydligast i fall från slutet av min undersökningsperiod. Tidigare finns exempel på mer oreflekterade improvisationer i rättsutövningen och rätterna kunde utdöma straff för handlingar vilkas motsvarighet inte fanns i lagen.⁵² Det gällde i viss mån häradsrätterna men i synnerhet hovrätterna.⁵³ Ökad formalisering av rätten och ökad medvetenhet om individens rättssäkerhet kan tänkas ha minskat möjligheterna för sådana ”improviserade” konfliktlösningar.⁵⁴ Men osäkerheten kring brottsrubriceringarna verkar i första hand ha handlat om tveksamheter kring huruvida de handlingar som skett utgjorde våldtäktsbrott, andra brott eller överhuvudtaget var brottsliga.

Mål där rätterna valde att rubricera handlingarna som annat än våldtäkt blev alltså fler mot slutet av 1700-talet och det kan tolkas på flera olika sätt. För det första kan man tänka sig att övergrepp av den här karaktären, då sexuella närmanden gått för långt eller kommit till allmän kännedom, kunde skada kvinnans rykte och att återupprättandet av äran var hennes främsta syfte med anklagelsen. Att det blev rättssak av det i större utsträckning under 1700-talet och den tveksamhet man kan se under 1700-talets sista årtionde kan ha att göra med det minskade bruket av förlikningar. Men det kan också tyda på att kvinnans ärbarhet lättare ifrågasattes och att kvinnor som stämplades som lösaktiga eller icke ärbara löpte större risk att stigmatiseras.

Huruvida kvinnor som fött utomäktenskapliga barn eller på annat sätt blev beryktade också stigmatiserades har varit föremål för diskussion inom historisk och etnologisk forskning.⁵⁵ Min tolkning att kvinnor skulle ha blivit känsligare

⁵⁰ Citat ur Svea hovrätts brev till länsstyrelsen i Uppsala 15/4 1791.

⁵¹ Uppsala 1800. (Citaten ur Svea hovrätts brev till länsstyrelsen i Uppsala 12/6 1800.)

⁵² Se t.ex. ”Vallentuna 1608”, ”Bro 1660” och ”Rogsta 1663”.

⁵³ Underrätterna var i princip skyldiga att döma i enlighet med lagen medan rätten att mildra domarna reserverades för hovrätterna. (Inger, 1997, s. 120–121, Thunander, 1993, s. 283–285.)

⁵⁴ I Johan Strömbergs och Anders Elgs skrivelse förs argumentationen just utifrån deras rättssäkerhet. De menar bland annat att stämningen mot dem var lagvidrig och inkvisitorisk. Skrivelsen var uppsatt av en Johan Törneman som uppenbarligen måste ha varit juridiskt kunnig (Dannemora 1791).

⁵⁵ Se senast Lindstedt Cronberg, 1997.

för angrepp mot sin ära mot slutet av 1700-talet går emot bland annat David Gaunts och Jan Sundins slutsatser utifrån studier av bland annat antalet utomäktenskapligt födda barn. Deras resonemang bottnar i tanken att ju ”normalare” det blev att få ett utomäktenskapligt barn desto mindre stigmatiserande var det. Eller som Gaunt uttrycker det: ”Inte gick det att stigmatisera mer än hälften av befolkningen”.⁵⁶

Lindstedt Cronberg berikar och nyanserar resonemanget genom att lyfta in en klassaspekt i debatten där hon menar att obesuttna kvinnor använde föräkten- skapligt umgänge som en strategi för att få till stånd fördelaktiga äktenskap medan kraven på bonddöttrars avhållsamhet var hårdare.⁵⁷ Hur stigmatiserad en kvinna blev om hon födde ett utomäktenskapligt barn kunde alltså ha att göra med vilken social klass hon tillhörde. Utifrån resultatet av mina studier av synen på kvinnans ära i relation till våldtäktsbrottet finns det anledning att fråga sig om inte kvinnans ärbarhet och rykte blev viktigare för henne i det sena 1700-talssam- hället än tidigare – en fråga jag återkommer till i slutet av avhandlingen.

Sammanfattningsvis kan sägas att den ökande osäkerheten kring rubriceringen av våldtäktsbrott troligen hade att göra med en förändrad inställning till våld- täktsbrott i allmänhet, och kanske i synnerhet till den typen av handlingar som var aktuella i de här fallen. Det finns stöd i materialet för att man fann de unga männens utlevelse av sin sexualitet, deras sexuella initiativtagande, som proble- matisk – även om man inte ville gå så långt som att kalla handlingar för våldtäkter. Enligt Lindstedt Cronberg gav prästeståndet uttryck för en oro över att män inte bestraffades för utomäktenskapliga umgänge i slutet av 1700- och början av 1800-talet.⁵⁸ Det skulle kunna ses som en reaktion mot att männens sexuella handlingsutrymme ökade. För att komma vidare i resonemanget om drängarnas våldtäktsbrott måste emellertid fler aspekter av deras brott behandlas.

Gruppvåldtäkter som uttryck för ungdomskultur?

I en hel del fall där drängar var inblandade begick de brotten i grupp eller i sam- manhang där flera personer var närvarande.⁵⁹ Fall där drängar agerat i grupp före- kommer oftare i mitt material mot slutet av 1700-talet än tidigare (se tabell 5).

I vissa fall stod *en* man som huvudanklagad medan andra anklagades för med- hjälp eller för att ha bevittnat övergreppet men inte ingripit.⁶⁰ Det gällde exempel- vis i ett fall från Lekeberg 1765 där en dräng anklagades för våldtäkt, två pojkar för medhjälp och en gruvfogde för att han inte ingripit och stoppat brottet.⁶¹

⁵⁶ Gaunt, 1996, s. 72–84 (citat s. 82) och Sundin, 1992, s. 331.

⁵⁷ Lindstedt Cronberg, 1997, kap. 5.

⁵⁸ Lindstedt Cronberg, 1997, s. 69, 72.

⁵⁹ Våldtäktsbrott där de svarande var drängar som agerat i grupp: Nya Lödöse 1601, Savolax 1619, Rogsta 1663, Allbo 1703, Åsbo 1713, Vadsbo 1767, Arjeplog 1710, Ulleråker 1763, Lekeberg 1765, Sjuhundra 1788, Stockholm 1774, Dannemora 1791, Alingsås 1794, Karlstad 1796 Hällestad och Tjällmo 1798, Uppsala 1800.

⁶⁰ Se t.ex. ”Dannemora 1791” och ”Vadsbo 1767”.

⁶¹ Lekeberg 1765.

I andra fall kunde flera män tillsammans anklagas för våldtäkt, vilket i princip innebar att samtliga våldtagit kvinnan, eller åtminstone att det var männens ursprungliga plan.⁶² I Nya Lödöse år 1601 ställdes sex drängar inför rätta för att ha våldtagit en piga. Alla utom en erkände att de våldtagit henne men alla ansågs lika skyldiga till brottet.⁶³ Delaktighet i våldtäktsbrott kunde ibland bestraffas lika hårt som våldtäkt, även om mannen inte haft något sexuellt umgänge med kvinnan.⁶⁴

Tabell 5. Brott som begåtts av drängar i grupp (> 1), fördelning över undersökningsperioden.

Period	Antal fall
1600–1625	2
1626–1650	0
1651–1675	1
1676–1700	0
1701–1725	3
1726–1750	0
1751–1775	4
1776–1800	6
Summa	16

Källa: Fallsamlingen

I vilka sammanhang begick drängar våldtäkt eller försök till våldtäkt tillsammans? Brotten skedde nästan alltid då drängarna och pigorna befann sig utanför föräldrarnas eller husbondefolkets direkta kontroll – ofta i samband med arbete utanför gården.⁶⁵ Ibland begicks övergrepp då folk var lediga och i samband med tillställningar av mer uppsluppet slag. Fabrikspigan Anna våldtogs av fyra drängar när de var på väg hem från en krog utanför Uppsala där de roat sig till fram på morgonen en lördag i maj.⁶⁶ Många av de här brotten hade karaktären av manliga ”upptåg”. Mer eller mindre planerat gjorde männen sexuella närmanden mot kvinnor och flickor i sin omgivning.

Det gemensamma planerandet av ett våldtäktsbrott behandlades i rannsakingarna ofta som en försvårande omständighet. I målet från Nya Lödöse hade

⁶² Se t.ex. ”Lödöse 1601”, ”Arjeplog 1710”, ”Stockholm 1774”.

⁶³ Nya Lödöse 1601.

⁶⁴ Se särskilt ”Arjeplog 1710”. Detta fall ansågs prejudicerande och upptogs bland annat i Johans Retzii register över kungliga brev till Svea hovrätt som finns i Uppsala universitetsbiblioteks samlingar. Prejudikatet gällde just delaktighet i våldtäkt: ”Våldtäkt. En som uti en sådan missgärning så vida varit delaktig, att han icke allenast varit i samråd med en annan om våldtäkten, utan och den befördrat, och hållit armarna på den våldtagna, så länge den andra fått sin onda vilja befrämja, är ävenväl dömd att halshuggas” (citerat ur Johan Retzii register över kungliga brev till Svea hovrätt, B229, UUB).

⁶⁵ Rogsta 1663, Allbo 1703, Lekeberg 1765, Sjuhundra 1788, Hällestad och Tjällmo 1798.

⁶⁶ Ulleråker 1763, se även t.ex. Arjeplog 1710 där våldtäkten skedde en lördag efter avslutat ting då det verkar som om människor var samlade och umgicks och Uppsala 1800 där två män antastat en piga i samband med Distingsmarknaden i Uppsala – och ett tillfälle då folk träffades och roade sig.

drängarna före brottet, enligt ett vittne, haft ”mycket slimpt snack sig emellan, som skamligt är att uppskriva”.⁶⁷ Under rannsakingen ville drängarna dock inte erkänna att de planerat brottet trots att de bekände själva våldtäkten.⁶⁸ Drängarna i Nya Lödöse tillhörde sannolikt någon sorts löst sammanhållen samling av män som träffades i staden. Grupperna av män som våldtog hade inte karaktären av organiserade ”ligor” eller ungdomsgäng. Snarare föreföll det som om unga män som kände varandra hakade på varandras idéer då de hade gemensam ledig tid, som det till exempel verkade vara frågan om i Lödösemålet.⁶⁹

I fallet från Dannemora 1791 som refererats tidigare inlämnade flera personer skriftliga vittnesmål till rätten. Förutom beskrivningar av händelseförloppet återgav vittnesmålen delar av samtal mellan de inblandade.⁷⁰

Drängen Jonatan Gille låg inne i labbit tidigare på morgonen då Johan och Anders kom dit. Han hörde då Johan yttra följande:

”hur skall vi få in mikaelsmajas flickan tammetusan jävlar skall vi icke ta musen på henne” (JG)

Därefter gick Johan och Anders ut och efter en stund kom Johan tillbaka med Anna. Anders tvingade de andra flickorna att stanna utanför, då de genom att dra i Anna försökte hindra Johan. Inne i labbit, när Johan haft upp henne på laven, började Anna gråta.

Anna: ”kära Jonatan, kom och hjälp mig” (JG; AMB, MGS, CB)

Johan: ”du behöver ingen hjälp för ballen ty den styr jag själv; den skall du intet ha besvär för” (JG; AMB, MGS, CB)

Anna skrek.

Johan: ”du gråter i arghet fast[?] unge tammetusan jävlar skall icke jag ta muse på dig så allt folk skall se det” (JG; AMB, MGS)

Johan tog under hennes kläder.

Anna skrek: ”allra sötaste Johan släpp mig” (CB)

⁶⁷ Nya Lödöse 1601. (Citatet ur Nya Lödöse Tänkeböcker 12/7 1601, s. 474.)

⁶⁸ Nya Lödöse 1601. När det gäller Lödösemålet, som är från 1601 kan planeringen av brottet kopplas samman med föreställningen om edsöresbrott som i första hand kollektiva brott. (Om tanken att edsöresbrott var kollektiva, se t.ex. Reinholdsson, 1998, s. 139.) Denna kollektiva aspekt aktualiseras i domen över drängarna i Nya Lödöse där ingen skillnad görs mellan dem som har fullbordat våldtäkten med pigan och dem som inte gjorde det. Den skillnad mellan de inblandande männen som tas upp är istället vilka som var med och förde bort kvinnan från hennes hus och vilka som inte var det. Men trots denna skillnad dömdes alltså alla lika hårt, med en formulering som anknöt direkt till edsöreslagarna: ”sammaledes kunde vi icke fria de andras liv, som var uti flock och följe med dem. (citat ur Nya Lödöse Tänkeböcker 14/7 1601, s. 478). De vars liv man eventuellt hade kunnat skonat var alltså dem som inte varit med och fört bort kvinnan.

⁶⁹ I vissa fall, som till exempel det här målet från Lödöse, kan man undra om gruppen av unga män som våldtog kunde vara samma grupp som gick på nattfriarfärd (om nattfriari, se t.ex. Erixon, 1988). Om unga ogifta män träffades i mer organiserade former innan de gav sig ut på sitt nattfriari kan det mycket väl tänkas att dessa grupper ägnade sig åt mer våldsamma och otillåtna sexuella närmanden än vad nattfriartraditionerna tillät. Det finns dock inga uttryckliga uppgifter i materialet som tyder på att det var så.

⁷⁰ Citaten är hämtade ur Dannemora häradsrätts protokoll 3/3 1791 och de skrivelser som finns bevarade i häradsrättens dombok. Vittnesmålen är givna av hammarsmeden Clas Bossard (CB), pigan Anna Maria Boveng (AMB), eldvaktaren/drängen Jonatan Gille (JG) och pigan Maja Greta Svala (MGS). I redogörelsen har jag inom citationstecken satt sådant som är direkt citerat ur något vittnesmål. I den följande parentes står den personens initialer först, efter semikolon står initialerna på dem som också nämnde samma uttalanden i sina vittnesmål. Mitt återgivande av händelseförloppet är kursiverat.

Johan: ”skrik intet jag har honom uti handen ännu” (JG; AMB, MGS)

Anna: ”kära Clas kom och hjälp mig” (JG; AMB, MGS)

Clas: ”må skall jag det” (JG; AMB, MGS)

Anna: ”ja” (JG; AMB, MGS)

Medan Clas hjälpte Anna från Johan:

Anna: ”du förbannade fyllraka” (JG; AMB, MGS)

Johan: ”fyllrakor har du i huset; tåken känns du vid du ludermärr du skitmärr” (JG; AMB, MGS);

”vrak dig ut du skall få en spark i arsle och de skall du få av sjuk foten” (JG)

Och så sparkade han till Anna när hon gick ut, och fortsatte:

Johan: ”tre varv drog jag och två abborrar fick jag” (JG)

”De andra”: ”hade hon några hår” (JG)

Johan: ”nej, när jag strök henne med aviga hand så kändes det litet men när jag tog med rätta handen så kändes intet” (JG; AMB)

Alla vittnena sade att Johan varit drucken när detta hände. De återgav också Johans order till Anders ”att vräka ut de andra ludervärvarna”, det vill säga de andra pigorna. (AMB; MGS)⁷¹

Som framgår av inledningen på ovanstående citat hade Johan och Anders tillsammans planerat övergreppet på Anna. Händelsen har en tydlig karaktär av manligt ”upptåg” och Johan och Anders utmålar handlingen ”att ta musen” på pigan som en utmaning. Man kan fråga sig vad handlingen bestod i. Efteråt talade de om huruvida hon hade könshår eller inte. Det är svårt att veta varför de var så intresserade av det men det fanns bland annat magiska föreställningar om kvinnligt könshår i det tidigmoderna samhället.⁷² Att ”ta musen” kan ha haft betydelsen samlag, men av Johans uttalanden i samband med händelsen framstår det inte som hans främsta uppsåt.

I ordväxlingen verkar det som om Johan menade att Anna inte behövde vara rädd så länge han inte bedrev ett regelrätt samlag med henne – han implicerade att hennes skrik var överdrivna med hänvisning till att han själv höll i sin penis. Johan kan mycket väl ha tyckt att hans tafsande var legitimt. Även om beröringen var oönskad från kvinnans sida kan männen, utifrån tankar om att det var ofarligt – i betydelsen att hon inte kunde bli gravid – ha insisterat. Hotet att ”ta musen” på henne antyder en upptrappning av hans närmande. Han skulle inte bara ”ta musen” – om det nu innebar att han blottade hennes könsorgan eller att han hade samlag med henne – utan också göra det offentligt. Han skulle skämma ut henne.

⁷¹ Båda pigorna och drängen Jonatan hade lämnat in skriftliga vittnesmål och de verkar vara skrivna av ”oskolade” personer. Stilen är nybörjaraktig, stavningen varierar och är mycket talspråklig. Anna Maria Bovengs skrivelse är undertecknad av henne själv och det är inte otroligt att hon verkligen också skrivit den själv. Det gäller även Jonatans och Maja Gretas skrivelser. (Se handlingar bilagda Dannemora häradsrätts protokoll 3/3 1791.)

⁷² För folkliga föreställningar kring kvinnligt könshår, se Liliequist, 2001a, s. 78 och Tillhagen, 1983, s. 45–46.

I slutet av dialogen förolämpar båda varandra. Anna kallar drängen för en fyllraka och han kontrar med att kalla henne ludermärr och skitmärr – okvädinsord med sexuella anspelningar. I dialogen berörs flera av de teman som går igen i berättelserna om drängars våldtäktsbrott. Det gällde till exempel frågan om vad mannens uppsåt var – att ha penetrerande samlag eller ej – och huruvida den utsatta kvinnan skulle skadas till sin ära eller inte.

Man kan fråga sig hur tydlig gränsen mellan brott och legitima sexuella närmanden var för de inblandade, vittnen och andra. Frågan var synnerligen aktuell för de rätter som tog ställning till anklagelser av den här sorten – och den är inte lätt att besvara. De kvinnor som gick till rätten med anklagelser och berättelser som de här ansåg att drängarna förbrutit sig emot dem och de hade ofta stöd hos andra. Sara i Tjellmo agerade tillsammans med sin far medan Anna i Österbybruk hade berättat vad som hänt för brukspredikanten som hjälpt henne vidare till länsmanen.⁷³

Här finns emellertid utrymme för olika tolkningar och i andra fall kan man se hur människor som bevittnade liknande handlingar tolkade dem i enlighet med andra föreställningar – ofta snarlika dem som drängarna själva byggde sitt försvar på. År 1787 ställdes en gift bonde inför rätta i Sunnerbo härad anklagad för att ha våldtagit en förlovad piga.⁷⁴ Hustru Botil Andersdotter hade gästtat pigans hem vid ett tillfälle en tid före våldtäkten och hon berättade att Nils då försökt få med sig pigan en bit bort från huset, men pigan ville inte och sade bland annat ”släpp mig farbror”. När de kom in i stugan såg vittnet att bonden tog under pigans kjol och utanpå ”vid knäet”. Vittnet frågade då bonden ”om han icke hade hustru, efter han såg ålderstigen ut, men likväl gycklade med pigorna, vartill Nils svarade, att han har en gammal kärring, men hade håg, att förlusta sig med de unga, helst han tyckte sig icke vara gammal”.⁷⁵

Den anklagade bonden svarade på detta med att det ”ej skall varit annat, än ett gyckleri”, sådant som han precis som alla andra roade sig med. Rätten kommenterade Nils förehavanden i samband med att han friades och gjorde därutöver ett principiellt uttalande: ”Nils Erikssons [bondens] förhållande uti vittnens närvaro, ej kan anses för annat, än ett gyckleri eller sådant skämt, som ehuru i sig själv oanständigt, icke är ovanligt, bland allmogen här i orten”.⁷⁶ Sexuella närmanden kunde alltså anses som fullt legitima – om än oanständiga.

I Lekebergslagens domboksprotokoll från 1763 och 1764 kan man läsa rannsakningen över drängen Anders Andersson, två pojkar och en gruvfogde.⁷⁷ Drängen anklagades av pigan Britta Persdotter för våldtäkt, pojkarna för delaktighet i samma brott och fogden för att han ”sådant skamligt oskick till-

⁷³ Idensalmi 1707, Dannemora 1791.

⁷⁴ Referatet av fallet bygger på ”Sunnerbo 1787”.

⁷⁵ Citat ur utdrag ur Sunnerbo härads dombok 21/3 1787, i: Göta hovrätts handlingar i underställda brottmål.

⁷⁶ Citat ur utdrag ur Sunnerbo härads dombok 26/3 1787, i: Göta hovrätts handlingar i underställda brottmål.

⁷⁷ Referatet av fallet bygger på ”Lekeberg 1765.”

låtit”.⁷⁸ Britta berättade att hon tillsammans med några andra flickor som varit på arbete vid Ålgruvan gick och lade sig på en lave i gruvstugan på kvällen. Strax efteråt kom Anders dit och ville lägga sig mellan dem men de höll honom ifrån sig. Det lyckades de med tills två pojkar kom och hjälpte honom. De andra flickorna flydde då därifrån men Britta hölls kvar. Pojkarna drog kjorteln av henne och tvingade isär hennes lår så att Anders kunde komma åt att lägga henne. Gruvfogden och flera andra befann sig inne i stugan men ingen kom till undsättning då Britta ropade på hjälp.

Anders erkände att han rasat⁷⁹ med Britta på laven den kvällen, men inte att han våldtagit henne. Pojkarna erkände i början av rannsakingen att de rasat med pigan och dragit isär hennes lår, men inte att de lyft upp hennes kläder. Fogden berättade att han sett flickorna lägga sig på laven varefter pojkarna gått dit och rasat med dem. Han insåg också att Britta blev kvar ensam men såg det inte som riskfyllt, eller som hans ord återgavs i protokollet:

som Per Larsson [gruvfogden] tyckt, ej någon fara vara å färde har han icke brytt sig därom, ehuru Britta ropat om hjälp utan då gossarna en stund med henne rasat har hon och de stigit upp. Om Anders därunder hävdar Britta, har Per Larsson icke förmärkt, emedan det i stugan ej varit särdeles ljust, ehuru han haft eld på spisen kan dock icke tro så vara tillgånget, emedan Britta ej så synnerligen ropat; så att Per Larsson ej föreställt sig kunnat när de haft blott ras för händer.⁸⁰

En man som varit inne i gruvstugan vid det aktuella tillfället berättade att han sett pojkarna blotta pigans kropp och att hon försökte freda sig. När han hörde hennes skrik på hjälp ska han ha sagt till gruvfogden att ”slikt oskick icke [borde] tålas” och att gruvfogden borde ”tukta folket och hålla dem i ordning”, men gruvfogden svarat: ”låt hållas det skadar icke”.⁸¹ En kvinna hade också hört Britta ropa och sett att drängarna var med henne i laven. Men hon såg det hela som ”narr”.⁸²

En man som kom till gruvan dagen därpå vittnade om att han då hört gruvfogden säga till pojkarna: ”menen I att fanen ej tar eder gossar om pigan bliver tjock”. Vittnet frågade dem vad de talade om. Fogden svarade att: ”gossarna aftonen förut hulptit Anders i Storbo till gångs på Britta i Västanås”. Vittnet ville inte tro att drängen verkligen lägrat Britta, men enligt vittnet sade fogden: ”att fuller hade Anders sin hemliga lem inne i henne” och en av pojkarna tillade: ”vi drog av henne kläderna och då Anders lade sig emellan låren på Britta släppte vi”.⁸³

⁷⁸ Citat ur gruvfogden Per Larssons berättelse vid rannsakingen, Lekebergslagens domboksprotokoll 3/II 1763.

⁷⁹ ”ras” = ett vilt o. tygellöst glatt liv, (ungdoms-)yra o.d.; förr äv. i uttr. lustars ras, om ett liv med hämningsslöst tillfredsställande av lustarna, ”narr” = tokerier; dårskap(-er), dumhet(-er); galenskap(-er); löjlighet; narraktighet. (SAOB, uppslagsord *ras* och *narr*.)

⁸⁰ Citat ur gruvfogden Per Larssons berättelse vid rannsakingen, Lekebergslagens domboksprotokoll 3/II 1763.

⁸¹ Citat ur drängen Jan Gustavsson vittnesmål, Lekebergslagens domboksprotokoll 3/II 1763.

⁸² Citat ur pigan Anna Arvidsotter vittnesmål, Lekebergslagens domboksprotokoll 3/II 1763.

⁸³ Citat ur drängen Jan Gustavssons (ej samma man som den tidigare refererade drängen med samma namn) vittnesmål återgivet i Lekebergslagens domboksprotokoll 2/II 1763).

Rannsakingen fortsatte bland annat med att rätten förmanade de anklagade att säga sanningen. Gruvfogden höll fast vid sin berättelse och upprepade att han trodde att drängen bara rasat med pigan och att hon inte kunnat ta någon skada av det. Pojkarna gav däremot vika för rättens påtryckningar och erkände senare att de också dragit upp Brittias kläder. Vid en rannsaking ungefär fem månader efter att fallet först tagits upp tillfrågades drängarna om varför de blottat Brittias kropp och hjälpt Anders. De svarade att ”de allenast att rasa sig och roa sig det gjort, men icke i tanke att otukt befrämja”.⁸⁴ Vid ytterligare nästa ting där saken behandlades berättade pojkarna (Olof och Per) följande:

sedan Anders gått till Britta och de andra flickorna, men ej förmått få rum hos dem, har gruvfogden Per Larsson tillsagt Olof att hjälpa Anders, Olof som och legat på en annan lave har dock ej brytt sig därom, varför gruvfogden givit Olof 2nne slag [...] varvid gruvfogden sagt skynda dig upp och hjälp Anders till vägs på Britta, varför Olof gått till Britta och Anders, samt tillika med Per som gått förut ryckt av Britta kjorteln och dragit upp särken och fläkt ut hennes blottade lår, och så snart Anders kommit emellan hennes lår har Olof släppt [...] beklagandes att de av gruvfogden till sådant grovt oskick blivit förledd.⁸⁵

Det som framkommer i rannsakingen gällande fogdens agerande antyder att han, som vuxen auktoritet bland de yngre personerna, inte tog avstånd från deras övergrepp – även om han förstod att pigan tvingades till sådant hon inte ville. Hans agerande betraktades också som allvarligt och straffbart av rätten. Liksom vittnet som sade åt gruvfogden att han borde stoppa pojkarnas tilltag tyckte rätten att fogden bar ett visst ansvar för det inträffade.

Fallet och dess förvecklingar är en god illustration på att gränsen mellan legitimt sexuellt närmande och ett så allvarligt brott som våldtäkt var flytande. Vuxna män kunde uppmuntra yngre män eller pojkar till den här sortens ”upptåg” eller i vilket fall som helst, både bildligt och bokstavligt, se mellan fingrarna på dem. Att fogden och pojkarna dagen efter talade öppet om vad som skett tyder på att de inte ansåg att det var särskilt besvärande. I studier av utomäktenskapligt sexuellt umgänge under 1600- och 1700-talet framhålls ibland hur stark den sociala kontrollen i lokalsamhällena var – grannar och bekanta övervakade varandras leverne, spred rykten och rapporterade in oegentligheter till rätterna.⁸⁶ Någon social kontroll i den bemärkelsen ser man inte i de här sammanhangen.

Hur ska man då tolka de unga männens gruppvåldtäkter? Jacques Rossiaud har behandlat gruppvåldtäkter i 1400-talets Frankrike i en artikel från 1978. I de städer han studerat var gruppvåldtäkter synnerligen vanliga. Han beräknar att mer än varannan ung man i städerna någon gång deltog i ett sådant övergrepp. Kvinnorna som utsattes kom nästan uteslutande från samhällets lägre skikt. Gemensamt för offren var också att de var i ”giftermålsålder”, antingen ogifta, nyligen gifta eller förlovade. Motiven för de unga männens agerande var enligt Rossiaud två. För det första kunde deltagandet i en gruppvåldtäkt tjäna som initiationsrit

⁸⁴ Citat ur Lekebergslagens domboksprotokoll 9/3 1764.

⁸⁵ Citat ur pojkarnas berättelse återgiven i Lekebergslagens domboksprotokoll 6/11 1764.

⁸⁶ Se t.ex. Lindstedt Cronberg, 1997, s. 83–84, 291–292.

– att begå våldtäkt var alltså ett sätt att erhålla manlig status. För det andra var agerandet riktat mot den etablerade ordningen. Genom våldtäkten förstörde männen den utsatta kvinnans närmaste framtidsutsikter. Det var svårt för henne att bli gift och för många kvinnor ledde övergreppet till prostitution.⁸⁷

Rossiaud kopplar också samman gruppvåldtäkterna med den demografiska situationen och äktenskapsmönstret i området. Han pekar på att ungefär en tredjedel av de giftasvuxna kvinnorna ingick äktenskap med äldre män; män som etablerat sig i staden och skaffat sig ekonomiska och sociala tillgångar. Här fanns alltså en konkurrenssituation mellan de yngre ogifta männen och de mer etablerade männen i staden.⁸⁸ Gruppvåldtäkterna skulle i linje med detta kunna tolkas som ett uttryck för en sådan rivalitet och de unga männens känslor av underlägsenhet i förhållande till det etablerade samhället, personifierat av de äldre männen i staden. Övergreppen skedde också helt öppet och riktade sig ofta mot andra mäns älskarinnor.⁸⁹ Brotten bedömdes inte vara särskilt allvarliga. De inblandade männen tillrättavisades medan de utsatta kvinnorna ofta (informellt) belades med skuld.⁹⁰

Enligt Rossiaud kan den allmänt accepterade prostitutionen i sydöstra Frankrikes städer under senmedeltiden också förstås utifrån samtida föreställningar om sexuellt våld. Bordellernas och badhusens existens motiverades ofta med argument om att det sexuella våldet mot stadsmedborgarnas hustrur och döttrar skulle öka om inte prostitutionen fanns. Det var just de unga ogifta männen som skulle nyttja den samhällligt sanktionerade prostitutionen.⁹¹ Under det samtida resonemanget ligger tanken att män var tvungna att ge utlopp för sin sexuella drift.⁹²

En annan medeltidshistoriker, Barbara Hanawalt, finner i sitt material från 1300-talets England stöd för att tolka gruppvåldtäkter som hämndaktioner. Grupper av män begick våldtäkter mot mer välbeställda mäns hustrur eller änkor i syfte att förödmjuka deras makar.⁹³ Gemensamt för Rossiauds och Hanawalts tolkningar är att gruppvåldtäkterna ses som ett uttryck för konflikter mellan olika grupper av män där den underordnade gruppen använder våldtäkt som ett vapen mot de överordnade. Nu undersöker de båda medeltida samhällen men tankarna kan överföras till det tidigmoderna svenska samhället. Kan gruppvåldtäkterna i mitt material ses som uttryck för klass- eller generationskonflikter?

Å ena sidan finns inga tydliga tecken på att grupperna av unga män medvetet riktade sig mot en överordnad grupp då de begick sexuella övergrepp. Å andra sidan finns vissa faktorer i det sena 1700-talets svenska samhälle som gör en sådan tolkning av männens agerande rimlig.

⁸⁷ Rossiaud, 1978, s. 6–8, 11–13, 19–21.

⁸⁸ Rossiaud, 1978, s. 8–10.

⁸⁹ Rossiaud lyfter särskilt fram kvinnor som levde tillsammans med präster (Rossiaud, 1978, s. 16).

⁹⁰ Rossiaud, 1978, s. 7–8, 17, "Every son of the town and every servant had at least once in his youth chased wenches and raped a poor girl without being ostracized by the community" (s. 19).

⁹¹ Rossiaud, 1978, s. 25, 28–29

⁹² Frågan är om inte dessa tankar även ligger under Rossiauds syn, se även Shorter, 1977.

⁹³ Hanawalt, 1979, s. 109–110.

Det finns alltid en spänning mellan olika generationer i ett samhälle. I tider av förändring och försämring av livsvillkoren kan konflikterna fördjupas. Under 1700-talets andra hälft inleddes den så kallade proletariseringen av landsbygdsbefolkningen vilket bland annat innebar att fler unga människor inte kunde leva på sina föräldrars jord utan måste söka sin försörjning på annat sätt och att det sociala och ekonomiska avståndet mellan människor på landsbygden ökade. De nya förhållandena borde ha lett till slitningar mellan olika grupper i samhället, som till exempel mellan generationerna. Rättssystemets regler och andra normer hade utvecklats i en annan tid och de unga männens lojalitet gentemot dem kan ha minskat.

I det sena 1700-talet kom unga män oftare undan ansvaret för sitt föräktenskapliga umgänge än tidigare.⁹⁴ Den norm som tidigare verkade ha varit förhärskande – att mannen skulle ta ansvar om hans sängkamrat blivit havande – luckrades upp. I ett läge där de unga männens position i samhället blev osäkrare samtidigt som de oftare slapp undan ansvaret för sina föräktenskapliga äventyr kan det tänkas ha blivit ”lättare” att utnyttja kvinnor och flickor i deras närhet. Det skydd mot den här typen av övergrepp som tidigare funnits för kvinnorna i form av föreställningar om ansvarsfulla relationer och ett ”tätt” lokalsamhälle där påtryckningar från familj och grannar kunde vara avsevärda hade börjat luckras upp.⁹⁵ De unga männen kunde med sina övergrepp rikta aggressionerna utåt i samhället. Även om det i första hand var de ännu svagare som drabbades – kvinnorna – ”saboterade” drängarna samtidigt det traditionella och samhällsbärande systemet för äktenskapsbildning och egendomsöverföring.

Våldtäkt som ärekränkning

Jag har tidigare tagit upp att skam och äreförlust kunde bli konsekvenser för en kvinna som blivit våldtagen. Det erkändes också rättsligt och praxisen att förklara kvinnan saklös vid våldtäkt kan ses som ett formellt sätt att återupprätta kvinnans ära efter att hon blivit våldtagen.⁹⁶ Huruvida ärekränkning också kunde vara ett motiv till våldtäkt eller andra sexuella närmanden är svårare att säga. Att den ärekränkande aspekten fanns med i många sammanhang talar flera mäns uttalanden om ”offentlighet” om, till exempel bruksdrängen Johans yttrande som citerats ovan – att han skulle ta musen på pigan, *så att alla kunde se det*. Helt klart är att kvinnans ärbarhet kunde spela stor roll då våldtäktsbrott rannsakades på tinget – framför allt i förhållande till synen på hennes samtycke vilket jag återkommer till i nästa kapitel. Här vill jag dock referera ett par fall där våldtäktsbrott sågs som ett sorts aktivt kränkande av offrets ära.

⁹⁴ Se t.ex. Lindstedt Cronberg, 1997, s. 142–143, 288–289, Furuhausen, 1996, kap. 7 och Sundin, 1992, s. 319–324.

⁹⁵ Se även Andersson, 1998, s. 204–206, Furuhausen, 1996, s. 84 och Sundin, 1992s. 334–335.

⁹⁶ Detta fanns inte nämnt i KrLL, men togs upp av Abrahamsson som skriver att en våldtagen kvinna ska förklaras oskyldig och till sin ära aldeles oförkränkt (Abrahamsson, 1726, s. 698). I 1734 års lag har denna praxis infogats i lagtexten (1734 års lag MB 22:1).

Det första gäller ett brott som kom till Svea hovrätt via Åbo hovrätt år 1619.⁹⁷ Länsmanshustrun Margareta i Savolax stod inför rätta anklagad för att ha förgiftat en piga och därmed berett tillfälle för några män att lägga henne. Becchius, som återgav fallet i sina juridiska samlingar, rubricerade brottet som ”mökränkning genom förgörning”.⁹⁸ Pigan Margareta Hansdotter och hennes mor hade fört saken inför rätta och pigan berättade att hon kommit till länsmansgården där man firade bröllop. Hon blev bjuden på öl av länsmansdottern och när hon druckit av ölet föll hon ihop medvetlös. Vittnen berättade att husfolket då drivit ut alla utom pigan ur huset och låst dörren. Därefter hade sonen i huset och en annan man gått in. När de kom ut skröt de om hur pigan ”en hora bleven”.⁹⁹

Inne i huset hade pigan, efter att hon våldtagits, förnedrats på olika sätt. De slog henne och länsmanshustrun försökte bland annat sätta eld på både hennes huvudhår och könshår. Enligt vittnen ska länsmanshustrun också ha uttryckt glädje över hur pigan hanterades och sagt att fler flickor på detta sätt skulle bli horor. Nämnden berättade att länsmanshustrun, vid tiden för brottet, spridit ut ett rykte om Margareta – att hon begått lönskaläge med en man som senare drunknat. Flera personer hade också hört länsmanshustrun hota pigan. I rannsakingen förhöordes också de män som våldtagit Margareta. Sonen i huset, Lars Isaksson, ångrade vad han gjort och berättade att hans mor uppmanat honom att lägga pigan. Moderns argument var att han inte gjorde något fel eftersom hon redan var en hora.

Intressant i det här målet är bland annat hur man använde ordet *hora* i relation till pigans status. Den anklagade länsmanshustrun hävdade att pigan var en hora vilket tydligen grundade sig i att hon trodde att hon tidigare haft sexuellt umgänge med en man. I flera passager användes uttrycket *bli hora* i betydelsen ha utomäktenskapligt sexuellt umgänge. Frågan i rannsakingen är delvis *när* pigan Margareta blev en hora – om hon redan före brottstillfället haft en utomäktenskaplig förbindelse eller om länsmanshustruns anstiftande var det som ledde till att hon (offentligt) förlorade sin oskuld. Länsmanshustruns argument inför sonen – att han inte begick något brott om han lägrade en kvinna som redan tidigare haft utomäktenskapligt umgänge – visar på föreställningar om att en kvinna som haft utomäktenskapligt sexuellt umgänge kunde uppfattas som allmänt tillgänglig.¹⁰⁰

⁹⁷ Referatet av fallet bygger på ”Savolax 1619”.

⁹⁸ Citat ur Becchius Palmcrantz juridiska samlingar, vol. 7, pag. 249.

⁹⁹ Citat ur Becchius Palmcrantz juridiska samlingar, vol. 7, pag. 255.

¹⁰⁰ Denna föreställning uttrycktes också i rättspraxis. Under slutet av 1500-talet och 1600-talet förekom både brottsrubriceringarna mökränkning och lönskaläge. Skillnaden i böter kunde vara stor, t.ex. att mannen bötades 40 marker vid mökränkning och bara 3 marker vid lönskaläge. Vilket belopp som utdömdes (och vilken rubricering som användes) berodde på den lägrade kvinnans sexuella rykte. Var hon beryktad, eller tidigare lägrad, blev boten mindre. Se Andersson, 1998, s. 189–190, Lindstedt Cronberg, 1997, s. 53 och Sundin, 1992, s. 318–319.

Målet rubricerades inte som våldtäkt men männen som lägrat pigan i hennes sanslösa tillstånd dömdes till döden. Även länsmanshustrun dömdes till döden av Svea hovrätt men av olika skäl verkar det som om hon slutligen kom undan lindigare. Brottet de begick – att aktivt, genom att droga och lägga en kvinna, kränka hennes ära – bedömdes alltså vara en handling som renderade dödsstraff. I Becchius samling är målet förtecknat tillsammans med andra fall som gränsar till våldtäkt, till exempel samlag med sovande kvinna. Handlingen att offentligt ”göra hora” av en kvinna diskuterades alltså i anslutning till våldtäktsbrottet och ledde i det här fallet till motsvarande straff.

Ett ärekränkande syfte verkade drängen Bonde Olsson också ha haft när han bestämde med pigan Elsa Olsdotter att de skulle träffas och ha sexuellt umgänge.¹⁰¹ Händelsen blev rättssak i Frosta härad år 1755.¹⁰² Under rannsakingen framkom att Bonde när han träffade Elsa, ”satt ett fölsungeben, fram för på sin liuska [ljumske], havandes det i handen, och därmed stött tre eller fyra gånger på Elsa Olsdotters födslolem”.¹⁰³ Häradsrätten dömde Bonde för straff motsvarande våldtäktsförsök med hänvisning till missgärningsbalkens tjuogoandra kapitel. I Göta hovrätts referat av målet redovisade man emellertid också de ”besynnerliga omständigheter” som man ansåg fanns i målet.¹⁰⁴

Omständigheterna var bland annat att Bonde inför mötet med Elsa kallat samman folk som åskådare till det som skulle hända. Han tänkte aldrig ha samlag med Elsa utan hans uppsåt var att förolämpa henne och bevisa hennes ”svaghet”, det vill säga hennes vilja till sexuellt umgänge. Rätten definierade själva gärningen som våldsamt – Elsa hade skrikit och blivit skadad av drängens övergrepp. Ändå tvekade man över brottsrubriceringen eftersom hon frivilligt kommit överens med Bonde om att de skulle träffas och ”pläga köttsligt umgänge”.¹⁰⁵

Målet gav upphov till diskussioner och delade åsikter i Göta hovrätt. En av dem, assessor Cornéer, som ansåg att Bonde gjort sig skyldig till det brott häradsrätten dömt honom för beskrev saken så här:

om drängen Bonde Olofssons svåra utövande medfart, emot ogifta kvinnfolket Elsa Olsdotter, inhämtar jag väl, det hon låtit sig förmå, att samtycka till köttsligt umgänge med honom [...] men som han vid dess verkställande sig på sådant sätt förhållit, som ej allenast är stridande emot naturen, utan och för våldsamt anses kan [...] denna våldsamma gärning företagit och i verket utfört till dess åskådande, och så mycket större förargelses åstadkommande [...] så att en särdeles arghet härvid av honom blivit å daga lagd, så väl till Elsa Olsdotters förolämpande, som och att göra dess svaghet uppenbar.¹⁰⁶

¹⁰¹ Referatet av fallet bygger på ”Frosta 1755”.

¹⁰² Händelsen som ligger till grund för det här målet kom upp i samband med att en man stämt Bonde Olsson till tinget för att han för kyrkoherden angivit mannen för olovligt umgänge med Elsa.

¹⁰³ Citat ur assessor Cederhielms beskrivning av det inträffade i Göta hovrätts protokoll 14/2 1756.

¹⁰⁴ Citat ur Göta hovrätts utslag i målet, återgiven i rättens skrivelse till KM 3/3 1755, i Justitierevisionen, utslagshandlingar 17/4 1755.

¹⁰⁵ Citat ur Göta hovrätts skrivelse till kunglig Maj:t 3/3 1755, i Justitierevisionen, utslagshandlingar 17/4 1755.

¹⁰⁶ Citerat ur assessor Cornéers uttalande enligt Göta hovrätts protokoll 8/2 1755, i Justitierevisionen, utslagshandlingar 17/4 1755.

Andra ansåg att det fanns en annan sida av saken. De lyfte dels fram Elsas samtycke till det överenskomna umgänget med Bonde, dels att hon inte skadats allvarligt av det inträffade samt att hon inte själv klagat över saken. Bondes agerande var ur deras perspektiv inget våldtäktsbrott. Assessor Klingspoors beskrivning av det inträffade står i tydlig kontrast till Cornéers:

av rannsakingen, är att intaga, det emellan drängen Bonde Olsson och kvinnspersonen Elsa Olsdotter, varit överenskommet om olovlig beblandelses utövande, och till vilken ända, hon otvunget gått med honom och för honom lagt sig i svingården, och frivilligt samt otvunget låtit blotta sig blygd, men som Bonde enligt de på lur stående personers, vid tingsrätten gjorda vidgående, icke haft för ändamål, att öva köttslig beblandelse, med Elsa, utan endast att göra dem övertygade, att Elsa till otukt voro benägen, utan tvärt om, har Bonde i själva verket visat det han för otukten haft avsky, och icke ens blottat sin kropp, emot hennes otukt, utan med tillslutna byxor, lagt sig till henne, då han väl vidgått sig, med det omrörda hästebenet stött henne 3, eller 4 gånger på födslen, men icke att benet veterligen varit i livet på henne, vilket och mig så mycket otroligen förkommer, som det då ej utan hennes invärtes skadande kunnat avlöpa, uti vilken tanke jag så mycket mera styrkes, som hon varken över dylikt klagat, utan tvärt om tillstått sig ingen skada därav tagit, eller över något våld kärat, utan detta mål tillfälligrvis blivit upptäckt, då denna otuktiga kvinna för ett angivet, och å hennes sida tillstått enfalt hor, till rannsaking vid tingsrätten var inställd.¹⁰⁷

Klingspoor föreslog att Bonde skulle befrias från allt vidare straff.

Citaten visar hur olika två juridiskt skolade personer kunde betrakta och beskriva samma händelse. Cornéer betonade det straffbara i Bondes våldsamma kränkning av Elsa medan Klingspoor beskrev Bonde mera som en moralisk väktare. En fråga som ställdes på sin spets var huruvida lagen om våldtäkt var ägnad att skydda kvinnor från ärekränkande sexuella övergrepp. Här kom assessor Hegardt med en klar åsikt när han hävdade att Bondes agerande var våldsamt och att han haft uppsåt ”att skymfligen kränka henne och hennes goda namn och rykte, till fordrande varifrån lagstiftaren, genom den uti förberörde lagsens rum [1734 års lag, MB 22], under så allvarsamma straff, stadgade kvinnofriden varit lika öm och angelägen”.¹⁰⁸

Hegardt ansåg alltså att straffet för kvinnofridsbrott var ägnat att stävja den typen av ärekränkande handling som Bonde gjort sig skyldig till liksom andra sorters våldtäktsbrott. Denna tolkning av lagen tillbakavisades dock av kunglig Maj:t som uttryckligen angav att lagrummet om våldtäkt inte var tillämpligt och dömde Bonde till åtta dagars fängelse vid vatten och bröd – ett avsevärt lindrigare straff än hovrätten föreslagit.¹⁰⁹

De två fall som återgivits ovan visar hur nära sammankopplad synen på våldtäkt var med kvinnans ära i betydelsen sexuell rykte. När ogifta män anklagades för våldtäkt av ogifta kvinnor lyftes våldtäktsbrottets ärekränkande aspekt ofta

¹⁰⁷ Citerat ur assessor Klingspoors uttalande enligt Göta hovrätts protokoll 15/2 1755, i Justitierevisionen, utslagshandlingar 17/4 1755.

¹⁰⁸ Citerat ur assessor Hegardts uttalande enligt Göta hovrätts protokoll 21/2 1755, i Justitierevisionen, utslagshandlingar 17/4 1755.

¹⁰⁹ KM brev till Göta hovrätt 17/4 1755.

fram särskilt tydligt. Utifrån den ogifta kvinnans perspektiv är det inte speciellt förvånande – det var hennes rykte som stod på spel. I flera fall verkar det som om männens agerande bedömdes just utifrån hur ärekränkande det varit för kvinnan. Det var exempelvis en viktig faktor i våldtäktsmålet från Idensalmi som tagits upp tidigare. Där framfördes åsikten att fästmannens fullbordan av äkten-skapet med offret innebar att hon ”således till sin lycka och heder ej kom något att lida”.¹¹⁰ Samma tanke låg bakom praktiken att låta mannen sona våldtäktsbrott genom att äkta offret. Då förlorade kvinnans äroförlust sin betydelse eftersom hon ändå blivit gift.

Drängarnas försvar

I kärandepartens berättelser beskrevs drängarnas agerande ofta som illvilliga kränkningar av kvinnan mot hennes vilja. Svarandeparten, de anklagade drängarna beskrev istället sina handlingar som oskyldiga skämt, ras och narri.¹¹¹ De försökte därmed rättfärdiga sina handlingar utifrån föreställningar om legitima sexuella närmanden. Sådana föreställningar vet vi inte så mycket om när det gäller tidig-modern tid men det är uppenbart att det fanns en i hög grad accepterad sexuellt präglad umgängeskultur som drängarna försökte aktualisera i sitt försvar.¹¹²

Flera forskare har också pekat på hur fria de unga kvinnorna i Sveriges agrarsamhälle var, i betydelsen att de ensamma, eller tillsammans med män eller andra kvinnor, rörde sig ute. De var inte påpassade av sina föräldrar eller andra släktingar och hölls inte inomhus eller separerade från personer av det motsatta könet.¹¹³ Makesökningssystemet byggde på att båda parterna i en sexuell förbindelse tog ansvar – annars kunde det lätt urarta.

Drängarna försvarade sig alltså ofta genom att beskriva sitt agerande som oskyldiga och icke-våldsamma handlingar. Jag har redan refererat några mäns försvar och raden av exempel på den här försvarsargumentationen kan göras lång.¹¹⁴ År 1684 stod den artonåriga drängen Erik Olofsson inför rätta efter att några personer hittat honom liggandes på en nioårig flicka i en båt uppdragen på land. Flickan sade att Erik kastat omkull henne i båten, lyft upp hennes kläder och sedan lagt sig så tungt på henne att hon inte kunnat ropa. Erik erkände att

¹¹⁰ Idensalmi 1707 (Citerat ur assessor Johan Gabrielssons uttalande enligt Åbo hovrätts protokoll 2/7 1707). Se även ”Savolax 1619”.

¹¹¹ För betydelsen av dessa ord, se not 79. Ordet ”ras” används också av Gustaf Hallenstierna när han beskriver sitt umgänge med kvinnor i sin ”erotiska journal” från senare delen av 1700-talet. (Liliequist, 2001a, s. 71.) Se även Roper, 1994, s. 68 som lyfter fram att sexuellt umgänge, i mäns beskrivningar, ofta inleddes med skämt, och beröring, t.ex. kittling.

¹¹² Se t.ex. Erixon, 1988, Liliequist, 2001a, s. 66–72 och Tillhagen, 1983, s. 27–39.

¹¹³ Erixon, 1988, s. 27, Fiebranz, 2002, s. 152–155, Lindstedt Cronberg, 1997, s. 185.

¹¹⁴ Mål där drängar står som svaranden och där situationerna kring övergreppet av dem eller rätterna beskrivs i termer av ras eller skämt, eller där andra legitima ”närmanden” tas upp, t.ex. löskning, är: Rogsta 1663, Nordmaling 1684, Villand 1696, Öknebo 1703, Arjeplog 1710, Åsbo 1713, Äppelbo 1721, Åker 1737, Lekeberg 1765, Enköping 1771, Dannemora 1791, Göstring 1781, Hällestad och Tjällmo 1798, Uppsala 1800.

han haft henne i båten och lyft upp hennes kläder, men endast för att ”narras och viskas” med henne. Han menade att han inte haft uppsåt att våldta henne.¹¹⁵ På samma sätt beskrev en dräng sitt agerande i Villands häradsrätt i Skåne år 1696. Han hade anklagats av en piga för våldtäkt men förnekade brott med hänvisning till att han bara ”en gång något drucken kommit hem, narras och revos med pigan”.¹¹⁶ Drängen Johan Jansson som anklagades för våldtäktsförsök av pigan Sara Svendsdotter använde samma sorts argument i sitt försvar. Orden narr, ras och skämt förekommer också i fallet från Lekeberg som refererats tidigare.¹¹⁷

Med den här typen av verklighetsbeskrivningar framhöll männen för det första att de inte haft något ont uppsåt. Deras handlande syftade inte till att tvinga kvinnorna till sexuellt umgänge utan de ville bara *roa sig*. Argumenten implicerade också att kvinnorna inte haft något emot deras agerande. Skämt och ras var muntra aktiviteter och något man gjorde tillsammans – inte något man tvingades till. Att hävda att kvinnan samtyckte, mer eller mindre explicit, var således en vanligt förekommande försvarsargumentation.

Ibland beskrevs situationerna av svarandeparten som att de trott sig ha en överenskommelse med kvinnan/flickan om att ha sexuellt umgänge. Sådana överenskommelser skedde uppenbarligen med hjälp av olika *koder*. En sådan verkar ha varit löskning, det vill säga att man rensade huvudhåret från löss. Om mannen bad kvinnan löska sig och hon gjorde det kunde det tolkas som att hon även var villig att inleda en sexuell samvaro.

Prästdrängen Nils Nilsson i Nyåker hade träffat tiggarflickan Kerstin vid vägen en söndagsförmiddag sommaren 1719.¹¹⁸ Enligt hennes berättelse gav han henne ett halvöre och frågade om hon ville följa med till en mosse en bit från vägen och plocka bär. Det ville hon. När de kom till mossen satte han sig ned och ville att hon skulle löska honom. Sedan lade han sig på henne, höll fast hennes händer och våldtog henne. Nils, 22 år gammal, bekände att han träffat flickan vid vägen, att ”lusten kommit på honom” och att han lurat bort henne från vägen.¹¹⁹ Vid mossen menade han att han frågat henne om han fick ligga hos henne. Hon svarade inte men han tolkade tystnaden som ett samtycke och skred till verket. Då började hon skrika och han gav upp och sprang därifrån.

Rätten pressade drängen för att få fram en fullständig bekännelse och ställde gång på gång frågor om vad som skedde vid brottstillfället. Nils framhöll att han tolkat Kerstins tystnad jakande. Senare under rannsakingen sade han att hon log då han tog upp hennes kläder, vilket han också tolkade som att hon samtyckte. Rätten konstaterade vid rannsakingen att det inte verkade stå helt rätt till med Kerstins förstånd – hon betedde sig ibland underligt. En av hennes ”säll-

¹¹⁵ Nordmaling 1684. (Citat ur Svea hovrätts brev till länsstyrelsen i Gävleborg 14/10 1684.)

¹¹⁶ Villand 1696. (Citat ur Göta hovrätts brottmålsutslag 9/10 1696.)

¹¹⁷ Se referat av ”Hällestad och Tjällmo 1798” s. 129–130 och referat av ”Lekeberg 1765” s. 137–139.

¹¹⁸ Referatet av fallet bygger på ”Äppelbo 1721”.

¹¹⁹ Citat ur Äppelbo häradsrätts protokoll 16/1 1721.

samheter” var att hon ”alltid log”.¹²⁰ Prästrängen Nils erkände försök till våldtäkt men hans berättelse innehöll en rad uppgifter som skulle kunna ha tolkats till hans fördel – uppgifter som implicerade att flickan samtyckt till umgänget.

Det tydligaste var Nils beskrivning av Kerstins agerande då han närmade sig henne. Hon svarade inte med ord och hennes kroppsspråk signalerade samtycke. Det var i vilket fall som helst så Nils påstod att det gått till och utifrån den beskrivningen menade han sig ha agerat i god tro. Ett annat element som berörde Kerstins samtycke var att hon inledningsvis tog emot pengar av drängen. Uppgifter om hur män erbjöd kvinnor pengar i den här sortens situationer och hur kvinnorna ställde sig till erbjudandet återkom i många våldtäktsberättelser.¹²¹ Om kvinnan tog emot pengar tolkades det som att mannen betalade henne för det sexuella umgänget. Det utsades sällan klart, men verkade ha uppfattats så av både den manliga och kvinnliga parten. Tiggarflickan Kerstin tog emot den peng prästrängen gav henne vid vägen. Men han berättade sedan att hon kastat den efter honom då han försökt våldta henne och att han då kastat den tillbaka. Att Kerstin accepterade drängens peng vid vägen var inte så underligt eftersom hon livnärde sig på tiggeri. Utifrån Nils perspektiv var det ändå ett sätt att hävda att hon inledningsvis inte haft något emot hans närmande. När hon förstod vad han ville ha för halvöret ville hon dock inte behålla den. Nils återkastande av myntet nämnde han troligen för att han ville att det skulle tolkas som någon sorts förlikning.

Prästrängen Nils erkände att han försökt våldta Kerstin men hävdade med bestämdhet att han inte fullbordat sitt uppsåt. Det var en relativt vanlig försvarsstrategi. Förnekandet av fullbordad våldtäkt kunde ändra brottsrubriceringen till försök till våldtäkt. Efter införandet av 1734 års lag var skillnaden mellan fullbordad våldtäkt och försök till våldtäkt stor i och med att våldtäkt skulle bestraffas med döden och våldtäktsförsök med 100 dalers böter. För drängarnas del, som sällan hade tillgång till bötesbeloppen, omvandlades boten ofta till kroppsstraff motsvarande ungefär tjugo till trettio par spö.¹²² Innan hundradalersboten för våldtäktsförsök tillkom kunde skillnaden i straff för fullbordad våldtäkt och försök vara obefintlig. Om mannen *erkände* fullbordad våldtäkt skulle han dock dömas till döden vilket innebar att det även då fanns incitament för mannen att neka till fullbordad våldtäkt. Det straff som var aktuellt om rubriceringen blev försök till våldtäkt, edsöresstraff, omvandlades ofta också till kroppsstraff om den fällde mannen var obemedlad.¹²³

Susanna Burghartz, som skriver om föräktenskapliga lägersmål som fördes inför äktenskapsrätten i Basel under 1500- och 1600-talet, framhåller att mäns

¹²⁰ Citat ur Äppelbo häradsrätts protokoll 16/1 1721.

¹²¹ I fall som gäller drängar, se även Lödöse 1601, Savolax 1619, Skinnskatteberg 1705, Norrköping 1740, Ulleråker 1763.

¹²² Se t.ex. Norrköping 1740, Näs 1745 och Grangärde 1788. Lagen sade att 100 dalers böter skulle omvandlas till 34 par spö (1734 års lag SB 5) men i praktiken utdömdes olika spöstraff för samma bötesbelopp.

¹²³ Se t.ex. Rogsta 1663, Äppelbo 1721 och Öknebo 1703.

och kvinnors berättelser gällande lägersmålet byggde på föreställningar kring uppvaktning och parternas respektive ansvar. Kvinnorna menade att de tvingats till samlag genom att mannen hotade med våld eller använde våld. Männens motargument var att kvinnorna förfört dem och att det därför egentligen var de som bar ansvaret för samlaget. Enligt Burghartz fanns det stöd för både männen och kvinnornas argument i lagen, men bilden av den förföriska kvinnan fick större betydelse med tiden.¹²⁴ Hon framhåller också att våld sågs som ett närmast självklart inslag i uppvaktning under denna tid:

Like countless similar cases, it also addresses the self-evident violence that prevailed in relations between men and women during the phase of getting acquainted, as well as the apparently unproblematic combination of the use of force with intentions of marriage.¹²⁵

Även om gränsdragningen mellan drängars våldtäktsbrott och legitima umgängesformer var aktuell även i Sverige, fanns det uppenbarligen också ganska stora skillnader. Få, om ens någon, av de anklagade drängarna i Sverige sade explicit att kvinnorna förfört dem.

Drängarnas försvar, då de anklagats för våldtäkt, gick istället ofta ut på att beskriva det som hänt som ett legitimt sexuellt närmande. Det skedde sällan i termer av uttalade ord – ja eller nej – utan snarare i kroppsspråkliga termer och med hjälp av föreställningar kring ageranden som hörde ihop med uppvaktning och samvaro med sexuella undertoner. De anklagade drängarna kunde erkänna att de tagit sexuellt initiativ, att de varit intresserade av att umgås sexuellt med pigorna, men inte att deras uppsåt varit ont, eller att de brukat våld för att få sin vilja fram. De talade istället om att pigorna – bland annat genom sitt kroppsspråk och agerande – inte visat något tydligt motstånd. Försvarsargumenten formulerades i princip utifrån föreställningen om att pigor, även om de sagt nej, menade ja.

Rätternas bedömning av drängarnas brott

För att få grepp om drängarnas våldtäktsbrott måste rätternas behandling och bedömning av anklagelserna beaktas i detalj. Det var sällan så enkelt att rätterna fällde drängarna för våldtäkt och dömde ut lagenliga straff, utan det vanliga var istället att man laborerade med brottsrubriceringarna och mildrade, eller utdömde andra straff, än de som lagen föreskrev. Följande genomgång av målen är kronologisk för att ge en bild av hur bedömningen av drängars våldtäktsbrott förändrades.

Av fem fall som prövades mellan 1600 och 1650 ledde två till straff enligt lag. I Savolax dömdes två män till döden för att ha lägrat en piga efter att hon förgiftats och skomakargesällen Herman Hermansson dömdes till dödsstraff för att han våldtagit och dräpt en piga i Stockholm år 1627.¹²⁶ I två fall mildrades de

¹²⁴ Burghartz, 1999.

¹²⁵ Burghartz, 1999, s. 46.

¹²⁶ Savolax 1619, Stockholm 1627.

fällda våldtäktsmännens straff. Det ena gällde sex drängar som först fälldes till döden för våldtäkt, men som sedan benådades till böter av rådhusrätten i Nya Lödöse.¹²⁷ Det andra fallet gällde en dräng som försökt våldta sin styvsyster. Enligt häradsrätten fällde nämnden honom och straffet som utsattes var 40 markers böter.¹²⁸ I Hardemo härad frikändes en dräng från anklagelse om våldtäkt år 1645.¹²⁹

Bland drängfallen finns åtta våldtäktsmål från andra hälften av 1600-talet. Två av dem omdefinierades till lönskaläge.¹³⁰ I ytterligare ett fall betraktades en mans agerande mer som en mindre förseelse än försök till våldtäkt. Den anklagade mannen var förlovad och fick böta fem daler för att han, genom att söka umgänge med en annan kvinna, agerade i strid mot sitt trolovningsavtal.¹³¹ En dräng som anklagats för försök till våldtäkt frikändes i brist på bevis.¹³² Drängen Alexander i Själevad fälldes och fick ett hårt straff för övergreppet på sin före detta fästmö.¹³³ I tre fall var brottsrubriceringen oklar. Det ena gällde en dräng som själv kom till rätten och erkände att han som sexåring haft umgänge med en ungefär tioårig flicka och att han försökt öva tidelag med ett får. Han dömdes för sin ”vederstyggliga intention”, det vill säga tidelagsförsöket, och ”den olovliga beblandelsen” med flickan att gå i halsjärn i sex månader samt stå uppenbar kyrkoplikt.¹³⁴

I det andra fallet beskylldes en artonårig dräng för att ha våldtagit en nioårig flicka. Vittnen hade sett honom ligga på henne i en båt med kläderna uppdragna. Flickan berättade att hon inte förstätt vad drängen egentligen ville men att han hade haft sin ”hemliga lem” mellan hennes ben. Att det inte varit frågan om någon verklig beblandelse var dock parterna överens om och flickans föräldrar anklagade inte drängen för våldtäkt. Flickan hade inte heller klagat för dem efter övergreppet. Häradsrätten lät Svea hovrätt avgöra målet eftersom de inte kunde finna något passande lagrum. Hovrätten befriade drängen från anklagelsen om våldtäkt men dömde honom till risslitning vid tingstugudörren för sitt ”lasteliga och förargerliga förhållande”.¹³⁵

¹²⁷ Nya Lödöse 1601 (enligt protokollet benådades endast 3 av de anklagade, men det finns anledning att tro att de övriga 3 redan försvunnit från orten).

¹²⁸ Vallentuna 1608. Boten på 40 marker finns inte i något annat mål i mitt material. Om mannen fälldes för försök till våldtäkt hade han ändå brutit edsöret vilket enligt lagen skulle straffas med förlust av all lös egendom och biltoghet. För obesuttna omvandlades straffet ofta till kroppsstraff. I det här fallet fick emellertid drängen böta för sitt brott och boten motsvarar det normala för andra typer av fridsbrott. t.ex. hemsökning.(Sundin, 1992, s. 143.)

¹²⁹ Hardemo 1645. Mannens hustru hade avrättats för barnamord. Inför avrättningen hade hon berättat för prästerna att äktenskapet mellan henne och hennes make skett efter att han våldtagit henne. och hennes berättelse orsakade en rättslig prövning. Mannen nekade men dömdes ändå till döden av häradsrätten. I hovrätten friades han helt eftersom det inte fanns några andra bevis än den avlidna hustruns berättelse.

¹³⁰ Njurunda 1658, Villättinge 1705.

¹³¹ Bro 1660.

¹³² Villand 1696.

¹³³ Själevad 1670.

¹³⁴ Skön 1677. Straffet var vanligt för försök till tidelag (Liliequist, 1992, s. 67).

¹³⁵ Nordmaling 1684. (Citat ur Svea hovrätts brev till länsstyrelsen i Gävleborg 14/10 1684.)

Det tredje fallet gällde två bröder som anklagades för att under flera år "till lägersmål och otukt brukat" en åttaårig flicka. Den ena brodern erkände att han en gång försökt främja sin vilja med henne men inte lyckats medan den andra nekade till alla beskyllningar. Brodern som erkänt försök dömdes till edsöresbrott vilket omvandlades till sju gatlopp. Den andra brodern ställdes under Guds dom. Svea hovrätt ansåg också att den fällde brodern tillsammans med flickan skulle stå uppenbar skrift.¹³⁶

Domarna som utdömdes under 1600-talet ger intryck av att rätterna såg allvarligt på drängarnas våldtäktsbrott. De handlingar som definierades som våldtäkt bestraffades i regel hårt, även om dödsstraff var sällsynta. När dödsstraff utdömdes fanns det särskilda försvärande omständigheter. Rättens karaktär av konfliktlösande instans är tydlig även när det gäller ett så allvarligt brott som våldtäkt och man kan se att målsägarens inställning till brottet spelade roll. Om parterna hade förlikts, eller om målsäganden inte yrkade på straff för våldtäkt, utdömde rätterna i regel mildare straff. I mål där brottsrubriceringen var diffus, som exempelvis när det gällde övergrepp mot barn, antog rätterna en i grunden hård inställning. Men även här kunde målsägarens intresse vara avgörande för målets utgång.

Mellan 1701 och 1750 har jag material från tjugoen mål där drängar ställdes till svars för våldtäktsbrott. I fem mål frikändes de anklagade drängarna.¹³⁷ I åtta mål var brottsrubriceringen oklar eller ändrades under rannsakingen.¹³⁸ Det gällde bland annat ett fall där en man anklagades för att ha våldtagit en sovande kvinna och drängen hävdade att han var trolövd med henne. Rätten försökte få parterna att äkta varandra och i Svea hovrätt diskuterades hur handlingen skulle betraktas. Det slutade med att handlingen definierades som våldtäkt och att drängen skulle straffas med sju gatlopp.¹³⁹ Två fall gällde oanständiga närmanden av olika slag.¹⁴⁰ Den fjortonåriga drängen som antastat en piga med ett oxelskaft dömdes att risas i länsmans och nämndemans närvaro.¹⁴¹ De drängar som anklagats för att ha skadat en piga med en "tjurepes" straffades för sitt förfarande med fem respektive fyra gatlopp och att sedan förmanas av prästerskapet.¹⁴²

Två fall som inledningsvis behandlat anklagelser om våldtäkt omvandlades under rannsakingen till samlagsbrott.¹⁴³ Ett av dessa fall är särskilt intressant. Drängen Johan Jansson hade anklagats av den fjortonåriga pigan Ingeborg

¹³⁶ Rogsta 1663. (Citat ur Svea hovrätts brev till länsstyrelsen i Gävleborg 28/12 1663.)

¹³⁷ Söderbärke 1709, Tuna 1709, Laska 1724, Inlands södra hd 1734, Ingelstad 1738.

¹³⁸ Norunda 1702, Öknebo 1703, Allbo 1703, Skinnskatteberg 1705, Åsbo 1713, Äppelbo 1721, Åker 1737, Norrköping 1740.

¹³⁹ Norunda 1702. För den slutgiltiga definitionen av handlingen, se Abrahamsson, 1726, s. 698 och Flintberg, 1803, s. 374.

¹⁴⁰ Allbo 1703, Åsbo 1713.

¹⁴¹ Allbo 1703. Aga i någon myndighetspersons närvaro var ett relativt vanligt straff då svaranden var minderårig.

¹⁴² Åsbo 1713.

¹⁴³ "Skinnskatteberg 1705" där det hela slutade som en fråga om hor, "Åker 1737" där den anklagade drängen slutligen fälldes för lönskaläge.

Andersdotter för våldtäkt i Åkers härad i Uppland.¹⁴⁴ En kväll i juni hade hon gått från sin husbondes gård till Lottsta herrgård för att hämta mjöl. På vägen dit träffade hon Johan, som var dräng på Lottsta, och han hälsade. När hon skulle gå hem mötte Johan henne i en hage. Efter att de talat med varandra en stund frågade Johan, som gick i följe med henne, om han fick "leda henne" hem. Hon svarade att hon minsann kunde ta sig hem "oledd". Enligt hennes berättelse hade han då ryckt mjölpåsen ifrån henne, haft omkull henne och våldtagit henne. Johan berättade en annan version – att han då han mött Ingeborg bett henne löska sig, vilket hon gjort, och att de därefter haft umgänge med varandra. Enligt Johan hade pigans vilja varit "så god som hans". Hon hade inte, som hon själv påstod, ropat på sin husbonde eller gjort motstånd.¹⁴⁵

Efter umgänget ska Ingeborg, enligt Johan, ha frågat om han ville äkta henne. När han nekat ska hon ha sagt "nå, så skall jag gå andra vägar med dig".¹⁴⁶ Här antydde alltså Johan att Ingeborgs anklagelse var medvetet falsk och bottnade i hennes besvikelse över att han inte ville gifta sig med henne. I rannsakingen hördes flera personer i lokalsamhället, bland annat pigans husbonde, prästen som talat med parterna och en piga på Lottsta. Rätten var intresserad av om drängen och pigan möjligen uppvaktat varandra och ställde frågor som kunde klarlägga förhållandet mellan dem. En av de avgörande frågorna som behandlades var hur pigan hanterat den påse mjöl som hon burit och rättens slutsats blev, bland annat utifrån att inget mjöl spillt ur påsen, att man inte kunde fälla drängen för våldtäkt. Drängen, som erkänt lägersmålet, dömdes följaktligen till straff för lönskaläge. Det logiska vore att även pigan fälldes för lönskaläge men rätten befriade henne från straff. Motiveringen var att hon inte fyllt femton år och att hon under rannsakingen vidhållit att lägersmålet skett emot hennes vilja. Domen fastställdes av Svea hovrätt.

Domen i fallet ger uttryck för en tydlig ambivalens i inställningen till mannens respektive kvinnans ansvar och skuld vid sexuellt umgänge. Å ena sidan omdefinierades brottet för mannens del från våldtäkt till lönskaläge på grund av omständigheter som pekade mot att flickan samtyckt till umgänget. Å andra sidan frikände man henne från straff för att samlaget från hennes sida var oönskat. Den här typen av inkonsekventa domar förekom i flera fall och kan tolkas som att det fanns en gråzon mellan det som uppfattades som våldtäkt och lönskaläge.¹⁴⁷ I Norge fanns brottsrubriceringen mökränkning kvar vid sidan om lönskalägesbrottet. Man dömde för mökränkning när oberoende kvinnor lägrats under äktenskapslöfte.¹⁴⁸ I Sverige fanns inte den möjligheten men det var vad man i

¹⁴⁴ Referatet av fallet bygger på "Åker 1737".

¹⁴⁵ Citaten ur Åkers häradsrätts protokoll vid urtima ting 12/8 1737.

¹⁴⁶ Citat ur Åkers häradsrätts protokoll vid urtima ting 12/8 1737.

¹⁴⁷ Se även "Lister 1753" och "Helsingborg 1776".

¹⁴⁸ Telste, 1993, kap. 4 och 6.

praktiken gjorde i det här fallet. Mannen straffades medan kvinnan skonades. Även om man inte kunde visa att drängen varit våldsam befriade man flickan från ansvar och straff för det sexuella umgänget.

I tre fall från 1700-talets första hälft anklagades drängar för fullbordad våldtäkt vilket på grund av deras nekande slutade med dom för försök till våldtäkt.¹⁴⁹ I de här fallen hävdade kändeparten att drängarna fullbordat våldtäkterna och försökte bevisa det. Under rannsakingarna tillfrågades offren, som alla var under femton år, om drängarna verkligen haft samlag med dem men deras svar var inte helt tillfredsställande. De sade sådant som att det gjort mycket ont eller som den tidigare nämnda tiggarflickan Kerstin uttryckte det: ”att det svidit, som hon legat i brinnande elden”.¹⁵⁰ De kroppsliga undersökningarna av flickorna kunde bli avgörande i de här fallen. Ansåg de som undersökte offrets underliv att hon fortfarande var oskuld blev brottsrubriceringen försök till våldtäkt.¹⁵¹ De tre drängarna som fälldes för försök fick sina straff omvandlade till kroppsstraff.¹⁵² I två fall straffades drängar för försök till våldtäkt efter anklagelser för försök.¹⁵³

Två drängar dömdes ifrån livet för våldtäkt under denna period. De hade tillsammans fört bort och våldtagit en gift samekvinna i Arjeplog. Den ena drängen hann våldta hustrun innan hennes man kom och hjälpte henne. Båda dömdes dock till döden.¹⁵⁴ Här kan man fråga sig om drängarnas etniska tillhörighet – de var samer – verkade emot dem.¹⁵⁵ Även om man inte kan dra den slutsatsen fanns det inget som främjade dessa drängars benådning. Målsägaren bad inte för dem, inte heller deras husbönder eller släktingar. Inga förmildrande omständigheter, till exempel ungdom eller tidigare skötsamhet, lyftes heller fram. När det gällde drängen som inte själv våldtagit hustrun var hovrätten tveksam vid bedömningen, men kunglig Maj:t fastställde medhjälparens dödsdom.¹⁵⁶

I ytterligare fyra fall fälldes de anklagade drängarna till döden för våldtäkt i underrätterna.¹⁵⁷ Fallet med Samuel Hynninen har refererats tidigare och han skonades av kunglig Maj:t från dödsstraff och fick istället nio gatlopp.¹⁵⁸ De andra tre benåddes till livet av Göta hovrätt. Två av fallen gällde våldtäkt på flickor (10 respektive 12 år gamla) och männen erkände sig skyldiga. I det ena fallet,

¹⁴⁹ Öknebo 1703, Äppelbo 1721, Norrköping 1740.

¹⁵⁰ Norrköping 1740, Äppelbo 1721. (Citat ur tiggarflickans Kerstins berättelse i Äppelbo häradsrätt 16/1 1721.)

¹⁵¹ Så var fallet i ”Äppelbo 1721”. I ”Öknebo 1703” vittnade flickans mor om hennes skador och blodiga underkläder. Hennes vittnesmål var dock inte tillräckligt. Det vanliga var att några trovärdiga hustrur eller medicinskt utbildade personer utsågs av rätten att undersöka offren.

¹⁵² Äppelbo 1721 (edsöresstraff alternativt fem gatlopp), Öknebo 1703 (edsöresstraff alternativt sex gatlopp), Norrköping 1740 (100 dalers böter omvandlades och mildrades till 20 spö samt en söndag i stocken).

¹⁵³ Kinne 1703 (100 daler alternativt fem gatlopp), Näs 1745 (100 dalers böter alternativt 34 spö).

¹⁵⁴ Arjeplog 1710.

¹⁵⁵ Se även Cornelia Hughes Dayton som menar att 1700-talets domare i Connecticut var villiga att straffa män för våldtäkt mot vuxna kvinnor endast om männen var svarta (Dayton, 1986, s. 140).

¹⁵⁶ Arjeplog 1710. (Se även not 64.)

¹⁵⁷ Ystad 1735, Onsjö 1745, Aska 1747, Idensalmi 1707.

¹⁵⁸ Idensalmi 1707.

där drängens klenhet betonades, mildrades dödsstraffet till 20 par spö och enskild skrift och avlösning.¹⁵⁹ Den andra drängens dödsstraff mildrades också, men till 30 par spö, uppenbar kyrkoplikt och tre års straffarbete. Han skulle även betala skadestånd till våldtäktsoffret.¹⁶⁰ Förutom när det gällde fallet med Samuel återopades inga särskilda förmildrande omständigheter.¹⁶¹ Den fjärde drängens dödsstraff omvandlades till 30 par spö, tre söndagar på pliktballen och tre års straffarbete. Han hade våldtagit en gift kvinna. Inte heller i detta fall framfördes några andra förmildrande omständigheter än mannens låga ålder.¹⁶²

Bedömningen av våldtäktsmål under 1700-talets första hälft liknade i regel bedömningen på 1600-talet och handlingar som definierades som våldtäktsbrott bestraffades hårt. Även handlingar som inte direkt kunde sägas vara våldtäkt, men som var av sexuell art och hade skadat kvinnan fysiskt eller i anseende till hennes ära, ansågs allvarliga och bestraffades med hårda och vanärande kroppsstraff. Att några män som anklagats för fullbordad våldtäkt istället fälldes för försök förebådade dock en förändring som kom senare. De mildrade domarna för drängar som fälldes för fullbordad våldtäkt bör betraktas utifrån en allmän motvilja att verkställa dödsstraff. De motiv som gavs för strafflindringarna var allmänna och schablonartade.¹⁶³

Från 1700-talets andra hälft finns i fallsamlingen tjugotåta mål där drängar anklagats för våldtäkt. Jag ska inte referera dem alla, men för att förstå vad som hände måste man ändå se närmare på hur våldtäktsmålen behandlades under denna period. Först en översikt över dessa mål.

Tabell 6. Översikt över bedömningen av mål där drängar anklagats för våldtäkt 1750–1800.

brottsrubr. ändras från våldtäkt till försök, fällda för försök	brottsrubr. omvandlas till samlagsbrott	brottsrubr. ändras till annat	anklagade för och fällda för försök, straffade enligt lag	anklagade och fällda för fullbordad våldtäkt, straffet mildras	frikända
6	3	4	5 ^a	4 ^b	7

^a domen mildras i ett fall (Helsingborg 1785)

^b ett fall omdefinieras från fullbordad våldtäkt till "annat" och finns också i den tredje kolumnen (Helsingborg 1776)

Källa: fallsamlingen

I den första kolumnen finns sex fall där drängarna inledningsvis anklagades för fullbordad våldtäkt men av olika skäl fälldes för försök till våldtäkt. Skälen kunde vara att mannen, mot kvinnans påstående, nekade till att ha fullbordat våldtäkten.¹⁶⁴

¹⁵⁹ Onsjö 1745.

¹⁶⁰ Aska 1747.

¹⁶¹ Thunander, 1993, kap. 4.

¹⁶² Ystad 1735.

¹⁶³ Thunander, 1993, kap. 4, Anners, 1965.

¹⁶⁴ Lekeberg 1765, Enköping 1771. (Se även "Fjäre 1797", i detta fall är det dock kvinnan som, mot mannens påstående, menar att våldtäkten inte fullbordades, till slut tar mannen tillbaka sina ord om att han fullbordat brottet.) Från perioden 1701–1750, se "Öknebo 1703" och "Äppelbo 1721".

I sådana fall ansågs inte mannen kunna överbevisas om det inte fanns andra mycket starka skäl som talade för att han verkligen fullbordat brottet.¹⁶⁵

De mest uppseendeväckande fallen i den här kolumnen är emellertid de där den anklagade drängen erkände fullbordad våldtäkt men rätterna ändå ansåg att de bara gjort sig skyldiga till försök till våldtäkt. Som exempel kan ett mål från Rasbo utanför Uppsala år 1756 tas upp.¹⁶⁶ Här stod den 16-årige drängen Mats Almroth anklagad för att ha våldtagit en femårig flicka. Flickan Britta var hans före detta husbondes dotter och brottet hade skett en dag då flickan var ensam med Mats i ladugården. Enligt Mats egen berättelse hade han fullbordat våldtäkten. En piga såg det hela från ett angränsande rum och berättade för flickans föräldrar vad som hade hänt då flickan på kvällen klagade över smärtor.

Mats nekade först inför sitt husfolk och senare också för prästen, men efter någon vecka erkände han sin handling. Flickan undersöktes av sin mor vid flera tillfällen, men hon fann inga allvarliga fysiska skador på dottern. Häradsrätten skrev i sitt utslag att drängen gjort sig skyldig till våldtäkt vilket enligt lagen skulle straffas med döden. Men man ansåg att det var tveksamt om drängen verkligen fullbordat våldtäkten med tanke på både hans och offrets ålder. Förutom detta lade häradsrätten fram allmänna förmildrande omständigheter såsom att drängen var ung, oförståndig och inte kunde känna till gärningens allvar. Man ansåg också att hans kläna kropps-konstitution innebar att han inte skulle kunna uthärda kroppsplikt – varken spöstraff eller fängelse på vatten och bröd.

Svea hovrätt som tog ställning till målet menade att man av undersökningens resultat – att flickan inte var skadad – och av att hon inte klagat över några smärtor kunde dra slutsatsen att drängen inte lyckats fullborda sin vilja.¹⁶⁷ Därför borde han straffas för försök till våldtäkt. Med tanke på drängens klenhet och övriga förmildrande omständigheter blev det slutliga domen att han skulle slita ris och sedan arbeta i spinnhuset under ett år. Den här typen av resonemang är inte unikt. I ett fall från Oland inte långt från Rasbo användes år 1767 också tanken om att våldtäktsoffrets ålder gjorde det omöjligt för en man att begå fullbordad våldtäkt mot henne.¹⁶⁸ Även i detta fall hade drängen erkänt att han våldtagit offret, en tioårig flicka, men dömdes ändå av häradsrätten för försök till våldtäkt. Svea hovrätt ansåg att drängen gjort sig skyldig till ett sådant brott som rendrade dödsstraff men mildrade straffet så att det motsvarade straffet för våldtäktsförsök.¹⁶⁹

¹⁶⁵ Det kunde vara att kvinnan var havande eller att en medicinsk undersökning tveklöst konstaterade att hon förlorat sin oskuld genom övergreppet.

¹⁶⁶ Referatet av fallet bygger på "Rasbo 1756".

¹⁶⁷ Här motsäger dock skälen i Svea hovrätts protokoll uppgifter som finns i häradsrättens rannsaking. Enligt häradsrättens protokoll angav både flickans föräldrar och pigan på gården att flickan klagat över smärtor. Modern hade dock inte kunnat se några skador på barnet. Bland de förmildrande skälen som upptogs i Svea hovrätts protokoll fanns moderns besiktningresultat upptagna tillsammans med påståendet att flickan inte klagat över någon sveda eller värk.

¹⁶⁸ För ett mer ingående resonemang om denna föreställning, se avsnittet "Det kroppsligt omöjliga" i kap. 9.

¹⁶⁹ Oland 1767. (Drängens straff blir 30 par spö, enskild avlösning och 4 daler i böter till kyrkan. Han förvisas också från orten.)

I de två fallen som nämnts ovan var flickorna minderåriga och den ena var bara fem år. Den argumentation som användes byggde till stor del också på flickornas låga ålder, kroppsstorlek och omognad. I Vadsbo härad anklagades några drängar för våldtäkt av en flicka, vars ålder inte uppges i protokollet. Eftersom ålder kunde vara en viktig faktor vid straffbestämningen borde rätten ha uppgivit om flickan var under tolv. Frånvaron av åldersuppgift talar alltså för att hon var över tolv år. Även i detta fall erkände den huvudanklagade drängen att han våldtagit flickan, men efter att hovrätten inkrävt ytterligare rannsaking i målet lyfte man fram att drängen "vacklade" i sin bekännelse och inte så noga kunde veta om han penetrerat henne eller ej. En provinsialläkare intygade att flickan inte fått några märkbara skador av övergreppet. Drängen dömdes, med hänsyn till de tveksamheter som fanns kring fullbordandet, för försök till våldtäkt.¹⁷⁰

Om det stod helt klart i rättegången att de anklagade verkligen fullbordat våldtäkten var inte den typen av argument som presenterats ovan gångbara. Ett annat sätt att undvika straff för våldtäkt var då att omdefiniera åtalet till en fråga om sexualbrott.¹⁷¹ Det kunde ske genom att kvinnans motvilja ifrågasattes. De anklagades försvar kunde vara att de påstod att kvinnan samtyckt till umgänget men rätterna lade också själva större vikt vid att klarlägga förhållandena kring kvinnans motvilja mot slutet av 1700-talet än tidigare. I ett mål från Ulleråkers härad år 1763 fälldes fyra drängar och en piga för lönskaläge och otukt efter att pigan anklagat drängarna för våldtäkt. Här gavs pigans förmodade samtycke större vikt än männens brutala och fullt bevisade våldsamma agerande mot henne.¹⁷² Pigan i Ulleråker var vuxen men även i fall där offret var minderårigt kunde hennes sexuella rykte beaktas.

Två skomakarlärningar, sjutton och arton år gamla, förklarades skyldiga till våldtäkt och dömdes till döden av rätten i Stockholm år 1774.¹⁷³ Lärningarna hade erkänt att de en dag då de skulle hämta ved i husbondens källare lockat med sig den sjuåriga flickan Sofia Magdalena Fröberg och haft samlag med henne. Flickan skadades allvarligt och en läkare konstaterade att hon förlorat sin oskuld. I rannsakingen framkom dock att flickan tidigare haft sexuellt umgänge och drängarna angav det som skäl till sitt uppsåt att ha lägersmål med henne.

Svea hovrätt använde drängarnas försvarsargument när de, i en hemställan till kunglig Maj:t, förespråkade att drängarnas straff borde mildras. De framhöll vidare att flickan, trots att hon deflorerats, var oskadad. Med tanke på att de unga männen var "magra och klena till växten, samt av svag kropps-konstitution" föreslog hovrätten att de skulle straffas med tjugo dagars fängelse på vatten och bröd.¹⁷⁴ Justitierådet beviljade hovrättens föreslagna straff för drängarna, men bad även hovrätten att de i sin resolution skulle "yttra sig huru flickan Fröberg

¹⁷⁰ Vadsbo 1767. (Den huvudanklagade drängen dömdes till 100 dalers böter alternativt 24 par spö samt att betala undersökningen av flickan. Hans medhjälpare fick samma straff. Flickan förklarades saklös.)

¹⁷¹ Lister 1753, Ulleråker 1763, Hammarkind 1788.

¹⁷² Ulleråker 1763. (Fallet tas upp mer ingående i kapitel 8.)

¹⁷³ Referatet av fallet bygger på "Stockholm 1774". (Fallet tas också upp i kapitel 9.)

¹⁷⁴ Citerat ur Svea hovrätts brev till KM 2/3 1774.

må för sin vanart anses”. Kungen själv, Gustav III, beslöt då han ”täckts inhämta kunskap om beskaffenheten av detta brottmål” att av gunst och nåd mildra drängarnas straff ytterligare – till åtta dagars fängelse vid vatten och bröd. I övrigt ställde han sig bakom rådets åsikt.¹⁷⁵

Målet är uppseendeväckande ur flera aspekter. Det första, och viktigaste, är att de anklagade drängarna, rätternas ledamöter, rådet och kungen alla ansåg att en sjuårig flickas sexuella rykte gav anledning att urskulda drängarnas agerande och straffa flickan. Det gick rakt emot gällande lagstiftning. Om man ansåg att drängarna egentligen inte våldtagit flickan borde de rimligtvis ha dömts för lönskaläge istället för våldtäkt. (Det straff de slutligen fick var förvisso i paritet med straffet för lönskaläge.) Vad man däremot inte alls tog upp var att män som lägrade minderåriga flickor enligt lagen skulle dömas till döden oavsett om det skett med våld eller inte.¹⁷⁶

Ytterligare en tendens i bedömningen av våldtäktsmål i slutet av 1700-talet ska tas upp. Det gäller benägenheten att omtolka handlingar som av kärandeparten eller andra uppfattades som våldtäktsförsök till andra brott.¹⁷⁷ I fall där rätterna inte tyckte att man kunde definiera handlingen som våldtäkt men ändå ville markera avstånd och bestraffa gärningsmannen tog man ibland stöd från andra delar av lagen. I målet från Dannemora 1791 dömdes de två drängarna för våldsutövande och annat lastbart leverne (svordomar och dryckenskap) istället för våldtäktsförsök. Man hänvisade bland annat till ett lagrum i missgärningsbalken som stadgade straff för personer som med berått mod skadade någon.¹⁷⁸ Ett liknande lagrum aktualiserades i ett fall från Uppsala år 1800 där två drängar fälldes för att ha ofredat en piga på en matservering.¹⁷⁹

Även när det gällde den här typen av omdefinitioner kunde samma handling tolkas på vitt skilda sätt. Mina uppgifter om ett mål från Helsingborg 1776 är knapphändiga men beskriver ett förlopp som överensstämmer med fall som presenterats tidigare. En dräng dömdes av rådhusrätten att mista livet och halshuggas för våldtäkt. Han hade själv bekänt att han våldtagit en tjänsteflicka och det fanns vittnen som styrkte hans bekännelse. Göta hovrätt riktade sig till kunglig Maj:t med förslag att drängens straff skulle mildras. Man framhöll allmänna förmildrande omständigheter som att drängen frivilligt bekänt sitt brott, kände uppriktig ånger och därtill var ung och svagt begåvad. Hovrätten föreslog trettio par spö, uppenbar skrift och tre års straffarbete istället för dödsstraff. Kunglig Maj:t ansåg dock att det inte var tillräckligt klarlagt hur ”beständigt” pigan gjort motstånd och att lagen om våldtäkt därför inte var tillämplig. Drängen dömdes istället till fjorton dagars fängelse på vatten och bröd för sitt ”hårda och onständiga

¹⁷⁵ Citerat ur Justitierådets protokoll 15/4 1774.

¹⁷⁶ 1734 års lag MB 22:1.

¹⁷⁷ Frosta 1755, Helsingborg 1776, Dannemora 1791, Uppsala 1800.

¹⁷⁸ 1734 års lag MB 20:13.

¹⁷⁹ Uppsala 1800. Lagrummet man refererade till var 1734 års lag MB 20:4.

förfarande” emot pigan. Trots denna antydning om pigans samtycke, förklarades hon saklös och tillerkändes en ersättning på hundra daler.¹⁸⁰

Det senast refererade fallet är ett exempel på en handling som definierades som fullbordad våldtäkt men där straffet mildrades bland annat utifrån argumentation kring offrets agerande. Ytterligare två fall där drängars straff för fullbordad våldtäkt mildrades finns i min samling från 1700-talets andra hälft.¹⁸¹ I det ena finns Svea hovrätts ledamöters diskussioner kring målet bevarade. Den anklagade mannen, den ogifte torparen Olof Larsson, fick i slutänden ett mycket hårt straff – 40 par spö, enskild skrift och livstids straffarbete – men i hovrättens diskussioner framfördes flera intressanta argument och tankar kring hans brott.¹⁸²

År 1754 behandlade justitierevisionen våldtäktsfallet där den 24-årige torparen anklagats för att ha våldtagit en tolvårig flicka, Lisa. Olof hade träffat Lisa och en annan mindre flicka i skogen där de varit och vallat boskap och efter att ha tilltalat dem, kastat omkull Lisa och våldtagit henne. Flickan hade skrikit men han hade tystat henne genom att lägga en hand över hennes mun. Efteråt gick flickorna direkt hem och berättade vad som hänt och beskrev mannen för folket på gården. Lisas far och en granne lyckades få tag i Olof i skogen och förde honom till gården där flickorna pekade ut honom som gärningsmannen. Olof hade först nekat till gärningen, men sedan erkänt alltsammans.

Flickan undersöktes vid minst tre tillfällen och av både barnmorska och fältskär. De intygade samstämmigt att flickan var svårt skadad och fastän skadan läkts menade de att hon sannolikt skulle få problem av den när hon i framtiden skulle föda barn. Även Olof besiktigades av fältskären och hans könsorgan befanns vara större än normalt. Underrätten dömde Olof till döden. Alla utom en av Svea hovrätts ledamöter förordade också dödsstraff. En av dem, herr lagman och assessor Dubbe, tyckte dock att dödsstraffet var för hårt. I sitt uttalande gjorde han en utläggning kring lagen om våldtäkt där han lyfte fram att ”paragrafen utmärks av kvinnas våldsamma tagande, vilket utmärks av ett förut fattat uppsåt och en vilja att en sådan straffbar gärning begås”. Eftersom Olof råkat på flickorna i skogen av en händelse, och begick brottet direkt menade Dubbe att Olof ”mera av ungdoms raseri och sköraktig natur överväldigad, än av föresats eller efter överläggning, till denna lastbara gärning skridit”.¹⁸³ Dubbe betonade alltså att våldtäktsbrottet borde ha föregåtts av ett tidigare fattat uppsåt, vilket inte uppfylldes i det aktuella fallet.

Vidare framhöll Dubbe att samlaget måste vara fullbordat för att handlingen skulle betraktas som verklig våldtäkt. I fallet med Lisa verkade det inte finnas några tvivel om den saken, men Dubbe ifrågasatte resultaten av undersökningarna.

¹⁸⁰ Helsingborg 1776. (Citat ur KM brev till Göta hovrätt 20/12 1776.)

¹⁸¹ Åkerbo 1754, Åse 1757. (I ”Åse 1757” mildrades straffet för en dräng som begått övergrepp på en nio-årig flicka. Utifrån allmänna förmildrande omständigheter omvandlas straffet till 30 spö, uppenbar kyrkoplikt och sex års straffarbete av KM.)

¹⁸² Referatet av fallet bygger på ”Åkerbo 1754”.

¹⁸³ Citerat ur Dubbes uttalande i Svea hovrätt, återgivet i Justitierevisionen, utslagshandlingar 7/2 1754.

Han menade att flickans närvaro vid rättsförhandlingarna visade att hon inte varit sängliggande särskilt länge, vilket i sin tur gav anledning att misstro uppgifterna om hennes skador. Med tanke på att Dubbe betonat att våldtäkten måste vara fullbordad kan man anta att han delade föreställningarna om att så en liten flickas könsorgan inte kunde penetreras – åtminstone inte av en man som torparen Olof – utan att hon skulle bli allvarligt sjuk och sängliggande en längre tid.

Dubbe gav exempel på prejudicerande fall där dödsdomar för våldtäkt mildrats och slutligen lyfte han i sin utläggning kring lagen fram att barn under tolv år ”tagas i synnerlig frid framför dem, som äldre är”,¹⁸⁴ det vill säga att lägersmål med minderåriga skulle bestraffas med döden. Lisa var nyss fyllda tolv år, så hon omfattades inte av det särskilda skyddet och Dubbe menade att lagen inte utsatte något straff för den som våldtog en flicka i Lisas ålder. Han ansåg ”att en giftasvuxen kvinna lider mera till sin heder av våldtäkt, än en yngre, änskönt den senare kan till sin kropp större lidande underkastad vara”.¹⁸⁵ Våldtäkt av flickor som var över tolv år, men ännu inte ”giftasvuxna” borde alltså inte straffas lika hårt som andra våldtäkter.

Justitierevisionen valde att mildra domen för torparen Olof, men till ett av de absolut strängaste straffen näst efter halshuggning. Bland justitierådets handlingar i ärendet finns ett dokument som återger riksrådet Clas Ekeblads uttalande i rådet.¹⁸⁶ Ekeblad lyfter först fram att ingen blivit avrättad för våldtäkt sedan 1734 års lag kom. Sedan fortsätter han:

Skulle nu den [...] som i ungdoms trånad sökt att med en kvinna släcka sin lusta, utan all nåd straffas med livet; så torde hos unga drängar en sådan farhåga för kvinnfolk injagas, att de till undvikande av ___ [oläsligt ord] beskyllning och oviss utgång, kunde falla på den tanken, att man vid mindre risk kunde hava med kreatur än kvinnor att skaffa.¹⁸⁷

Den syn på manlig sexualitet som både Dubbe och Ekeblad gav uttryck för rimmar illa med den religiöst ortodoxa ideologin som dominerade 1600-talet. Unga mäns sexualitet beskrivs som ungdoms raseri och trånad. Ekeblad använde inte det vedertagna uttrycket ”ond lusta” när han beskrev mannens begär utan enbart ordet ”lusta”. Handlingen så som han beskrev den – att i ungdoms trånad med en kvinna söka släcka sin lusta – framstod inte som en handling som borde generera lagens strängaste straff. Ekeblads uppfattning var i vilket fall att sådana straff kunde leda till något ännu värre, det vill säga att männen sökte tillfredsställa sina lustar med djur istället för kvinnor.

Bedömningen av drängars våldtäktsbrott i slutet av 1700-talet talar för att synen på våldtäktsbrottets allvar genomgick en förändring. Tidigare, då man mildrade hårda straff för våldtäkt, åberopade rätterna framför allt allmängiltiga förmildrande omständigheter såsom ungdom och att mannen inte begått brott

¹⁸⁴ Citerat ur Dubbes uttalande i Svea hovrätt, återgivet i Justitierevisionen, utslagshandlingar 7/2 1754.

¹⁸⁵ Citerat ur Dubbes uttalande i Svea hovrätt, återgivet i Justitierevisionen, utslagshandlingar 7/2 1754.

¹⁸⁶ Den Ekeblad som åsyftas är Clas Ekeblad d.y. (1708–1771).

¹⁸⁷ Citerat ur citat av Ekeblad i Justitierådet, Utslagshandlingar 7/2 1754.

förr. Under 1700-talets andra hälft blev det vanligare att de förmildrande omständigheterna kopplades samman med våldtäktens sexuella moment – om det tveklöst inbegripit ett fullbordat penetrerande samlag eller ej – och vilka kroppsliga följder det fick för offret. Den mindre stränga syn på våldtäkt som kom till uttryck i bedömningen av drängars våldtäktsbrott och uttalanden som Dubbes och Ekeblads talar för att synen på de unga männens lusta inte var lika fördömande som den hade varit tidigare.

Flytande gränser – kapitelsammanfattning

I de tidigare kapitlen har jag diskuterat soldater och husbönder i förhållande till ideal manlighet och hur berättelserna om våldtäkt präglades av föreställningar kring den ideala bilden av deras positioner respektive deras motbilder. Den diskussionen har inte varit lika framträdande i avsnittet om drängarnas våldtäktsbrott. Varför?

För det första kan sägas att diskussioner om olika typer av gränsdragningar var närvarande även i berättelserna om och behandlingen av drängarnas våldtäktsbrott. Deras handlingar framställdes dock inte lika entydigt negativt som soldaternas och husböndernas. Det berodde både på drängarnas position och på de situationer där de agerade. Till skillnad från husbönderna var drängarna ogifta och antogs vara ute och söka sig en maka. Till skillnad från soldaterna, vars våldsamhet lyftes fram i situationer där de närmade sig offren i egenskap av (okända) väpnade män, begick drängarna våldtäkt mot flickor eller kvinnor i sin närhet. Skillnaderna talar för att det sexuella initiativtagandet var en integrerad och legitim del av den tidigmoderne ogifte mannens position. Drängen förväntades ta sexuella initiativ. Han hävdade eller lägrade kvinnan medan hennes uppgift var att hålla inne med, eller ge, sin tillåtelse.

I den här heterosexuella rollfördelningen fanns den ogifte unge mannens maktpotential. Drängens uppvaktning och sexuella närmanden kunde utgöra inledningen på ett äktenskap – något gott – samtidigt som det kunde leda till att kvinnans ära skadades och hennes framtidsutsikter avsevärt försämrades – något ont. Kari Telste skriver i sin undersökning av lägersmålsbrott i Norge under 1600-talets andra hälft att mannen hade nyckeln till att upprätta kvinnans ära. Det skedde genom att han äktade henne.¹⁸⁸ Den andra sidan av samma mynt var att mannen hade makten att vanära kvinnan. Han kunde ”göra en hora” av henne.

Det är med det här i bakgrunden som berättelserna om drängars våldtäkter, våldtäktsförsök och oanständiga närmanden kan begripliggöras. Deras legitima sexuella initiativtagande och våldtäkt skulle kunna ses som motsatta ändpunkter på ett kontinuum. Däremellan fanns allt från lägersmål under äktenskapslöfte, lockande, trugande och förförelse till hot och våldtäktsförsök. Om drängar begick handlingar som definierades som våldtäkt eller försök till våldtäkt bestraf-

¹⁸⁸ Telste, 1993, s. 130.

fades de i regel hårt. Definitionen av våldtäktsbrottet i förhållande till annat sexuellt umgänge var dock problematisk. Var på den glidande skalan skulle gränsen dras?

Under den tid som våldtäkt bröt edsöret och fram mot mitten av 1700-talet verkade inte rätterna ha haft lika stora problem med gränsdragningarna som senare. Om drängar brukat fysiskt våld mot kvinnor för att tvinga fram sexuellt umgänge fälldes de för våldtäkt, det samma gällde om de förgrep sig mot små flickor – även om sådant inte uttryckligen reglerades i lagen. Benägenheten att mildra drängarnas straff var oftast större än när det gällde soldaterna. Det bör förstås mot bakgrund av att drängarna mestadels var väl integrerade i lokalsamhället. Böndernas söner tjänade som drängar hos grannar och släktingar och även om ungdomstiden och drängtillvaron kunde vara en avgränsad del i männens liv och innehålla vissa kulturella särdrag var deras framtid ofta utstakad. De skulle sannolikt leva kvar i sin hembygd, gifta sig med en kvinna från samma område, komma över en bit jord och bilda ett eget hushåll.

Benådningen av tre drängar som våldtagit en piga i Nya Lödöse år 1601 illustrerar detta förhållande. Sex drängar hade tillsammans planerat och våldtagit en ung piga. Rådhusrätten dömde dem till döden men efter bara några veckor benådades tre av dem och fick istället höga bötesstraff. För var och en nämndes tre löftesmän.¹⁸⁹ Det fanns alltså nio bofasta och pålitliga män som borgade för att drängarnas böter blev betalda. Att drängarna skonades var säkert nära kopplat till det lokala samhällets sociala och ekonomiska nätverk. Var man en del av det, som de här drängarna uppenbarligen var, löpte man mindre risk att straffas från livet. Det här gällde inte bara våldtäkt utan alla sorters brott – så länge man tillhörde en lokal gemenskap där man fick uppbackning valde rätterna att utdöma åter-integrerande bötesstraff även för mycket allvarliga brott. Å andra sidan kunde utanförskap leda till extra hård rättslig behandling.¹⁹⁰

Typen av handlingar som definierades som våldtäkt varierade men de flesta drängar anklagades för övergrepp riktade mot ogifta kvinnor eller flickebarn. Berättelserna och rannsakingarna präglades av föreställningar om legitimt sexuellt umgänge och de ogifta männens och kvinnornas möjliga äktenskapsbildande. Våldtäkt i betydelsen ”olaga tagande” sågs som ett kontraktsbrott och bestraffades hårt. Våldtäktsbrottets ärekränkande karaktär kom också upp i flera fall och medvetna försök att skada kvinnors rykte betraktades som allvarliga brott.

Synen på drängars våldtäktsbrott genomgick dock förändringar i slutet av 1700-talet. Allt fler handlingar av typen oanständiga och mer eller mindre våldsamma närmanden fördes inför rätta och i många fall ledde det också till att drängarna bestraffades. Men det skedde inte alltid med stöd av lagen om våldtäkt utan ibland med utgångspunkt i diffusa brottsbeskrivningar som ”oanständigt företagande” och ”sexuellt ofredande”. Ofta nämndes att handlingarna väckt förgelse och rätterna tog tydligt avstånd från drängarnas otuktiga agerande.

¹⁸⁹ Nya Lödöse 1601.

¹⁹⁰ Se t.ex. Sundin, 1992, s. 156–157 och Österberg & Sandmo, 2000, s. 17.

Avståndstagandet tycks emellertid mer ha haft sin grund i ett intresse för att värna sedlighet och moral än i en önskan att skydda kvinnor från våldsamma övergrepp.¹⁹¹

Samtidigt som det verkade finnas särskilda skäl att markera mäns normbrott när det gällde sexuellt initiativtagande fanns en stark motvilja att döma ogifta unga män till dödsstraff för våldtäkt. Under 1700-talet utvecklades en hel repertoar av föreställningar kring våldtäktsbrottet som kunde verka i förmildrande riktning för de anklagade drängarna. Sådant som sällan kommit upp i rannsakingarna tidigare, eller som förut haft en begränsad eller annan betydelse, blev nu centralt. Det gällde framför allt kvinnans samtycke, men också våldtäktens fysiska fullbordan och dess kroppsliga och äremässiga skadeverkningar.

I de inledningsvis presenterade föreställningarna om manlighet beskrev jag hur sexuell lust kunde betraktas som ett hot mot manligheten. Uppsåtet att våldta betecknades under större delen av undersökningsperioden som en ond lusta. När mannen gav efter för denna lusta visade han svaghet och hans bristande självbehärskning sågs som något omanligt eller omänskligt.

De unga männens sexuella drift beskrevs i slutet av 1700-talet också som en okontrollerbar kraft – men i en annan kontext. Istället för att presentera den sexuella driften som ett hot mot den manliga självkontrollen kunde den mot slutet av 1700-talet istället konstrueras som en oundviklig och integrerad del av den unge ogifte mannen. Lusten blev en del av den unge mannens *natur* – något mänskligt – och denna naturlighet kontrasterades mot ett medvetet uppsåt att begå brott istället för att ses som en ond lusta som stälpte självbehärsningen över ända. Männens utåtagerande sexualitet normaliserades på bekostnad av kvinnornas säkerhet.

¹⁹¹ Jfr Vigarello som menar att nya lagar i Frankrike i början av 1800-talet drog upp klara distinktioner när det gällde sedlighetsbrott, mellan sådana som kränkte en person och sådana som kränkte sedligheten i allmänhet (Vigarello, 2001, s. 118).

Och emot hennes vilja främjar sin onda lusta

Tecken på motstånd

Föregående fyra kapitel har i huvudsak handlat om våld och utgått från lagkrav och allmänna föreställningar om våldsmomentet i våldtäkt. Det andra viktiga kriteriet för att ett brott skulle räknas som våldtäkt var att det skedde mot kvinnans vilja. I 1734 års lag uttrycktes det klart i lagrummets första mening.¹ I det här och följande tre kapitel står frågor kring kvinnors samtycke till det sexuella umgänget i centrum. I anslutning till det behandlas också betydelsen av den sexuella kränkning som våldtäktsbrottet utgjorde. Det handlar alltså om betydelsen av uttrycket ”främja sin onda lusta”, både kroppsligt och i en vidare mening.²

De efterfrågade bevisen på att kvinnor inte samtyckt vid våldtäkt var synnerligen påtagliga. Det har påpekats av exempelvis Georges Vigarello som skriver att kvinnans samtycke och motstånd enbart sågs ”in terms of visible and audible acts”.³ Ulinka Rublack formulerar sig på ett liknande sätt när hon beskriver förhållanden i tidigmoderna tyska områden:

Legal descriptions of how a rape charge could be proved were extremely visual. From medieval law onwards, they had built up to what we can call a semiology of rape. A woman had to shout her protests while she was raped, to cry while she returned home, to show her torn clothes, wounded hands, and dishevelled hair to anyone she met, and to urge them to follow the rapist.⁴

För att en våldtäktsanklagelse skulle prövas vid de svenska tingen krävdes enligt Kristoffers landslag att liknande omständigheter var styrkta. Det var att kvinnan ropat, gjort motstånd så att blånad eller blodvite uppkommit eller att parternas kläder blivit rivna.⁵

¹ 1734 års lag, MB 22. Samlag med minderåriga och avvita kvinnor räknades enligt samma lagrum som våldtäkt utan att det skett med våld eller mot kvinnans vilja. Brott mot minderåriga behandlas mer utförligt i kapitel 9.

² Resonemangen kring våldtäktens fullbordning berördes redan i kap. 5 under rubriken ”Rätternas bedömningar av drängarnas brott”.

³ Vigarello, 2001, s. 39. Se även Lövkrona som menar att enda sättet att hävda våldtäkt var att utsätta sig för våld genom att göra motstånd mot våldtäktsmannen. (Lövkrona, 1999, s. 80.)

⁴ Rublack, 1999, s. 239.

⁵ KrLL EB 12.

Ropet är det tecken som framstår som allra mest grundläggande. Det omtalas bland annat i Bibeln och i de landskapslagar som stadgar om våldtäkt.⁶ I flera av landskapslagarna nämns också märken på någon av parterna eller rivna kläder som tecken på våldtäkt.⁷ I Gutalagen lyfts värdet av ropet som bevis fram när man stadgar att vittnesmålet från den som hör en kvinnans rop vid våldtäkt väger lika som om ”han hade varit där och sett det med ögonen”.⁸ De ospecificerade märken som nämns i landskapslagarna preciseras i Kristoffers landslag från mitten av 1400-talet till ”blånad och blodvite”.⁹

De tecken som efterfrågades vittnade om mannens våldsamhet och förutsatte kvinnans aktiva motstånd. Grundtanken var att om kvinnan inte frivilligt blottade sin kropp var mannen tvungen att riva upp hennes kläder och om hon inte frivilligt lät sig hävdas var han tvungen att utöva fysiskt våld mot henne för att få sin vilja fram. Frånvaron av rivna kläder, blånader och blodvite pekade därför mot att kvinnan samtyckt till umgänget med mannen.

Kraven på att dessa bestämda tecken eller bevis skulle presenteras vid våldtäkt fanns inte kvar i 1734 års lag. Samtida kommentarer till förändringen tar fasta på att sådana tecken varken var nödvändiga eller tillräckliga bevis på att våldtäkt skett. David Nehrman skriver angående detta att ”hävdandet kan vara skett med våld, utan dessa tecken, eller äntligen [slutligen] frivilligt, fast dessa finns”.¹⁰ Det fanns alltså en medvetenhet om att våldtäkt kunde ske utan att de klassiska tecknen förekom, men rätterna fortsatte att efterfråga och fästa vikt vid de traditionella bevisen på våldtäkt även efter att 1734 års lag införts.¹¹

Våldtäktens sexuella moment

När det gäller våldtäktens sexuella moment framstår två förhållanden som särskilt viktiga, nämligen våldtäktens fullbordande och hur man talade om det sexuella. När det gäller fullbordandet är frågan om hur en kvinna betraktades efter ett sexuellt övergrepp viktig – hade hon förlorat sin ära eller kunde den återupprättas? Utifrån mitt material kan inget svar på den frågan ges men materialet ger en viss inblick i vilken social betydelse den sexuella kränkningen gavs – av kvinnorna själva och andra. En fråga som berör brottets fullbordande är hur man skilde mellan försök till våldtäkt och våldtäkt samt hur viktig den distinktionen varit.

⁶ ÖgL EB 6, UL KgB 6, GL 22, YVgL Tillägg 7:12, SdmL KgB 6, HL KgB3, DL EB 3, VmL KgB 3. I den mosaiska lagen var ropet, kombinerat med platsen där en kvinna lägrades, avgörande för hur hon betraktades. Blev en kvinna lägrad i en stad och inga rop hördes skulle hon stenas till döds tillsammans med lägersmannen. Om hon blev lägrad ute på marken förutsatte man att ingen hörde hennes rop och hon ansågs oskyldig (5:e moseboken, 22 kapitlet, vers 23–27).

⁷ Se t.ex. ÖgL Eb 6, UL KgB 6 och YVgL Tillägg 7:12.

⁸ GL 22. (Citerat ur *Svenska landskapslagar*, Fjärde serien.)

⁹ KrLL EB 12.

¹⁰ Nehrman, 1756, s. 419. Se även Schlyter, 1836, s. 117.

¹¹ Se t.ex. exempel ”Göstring 1781” och ”Torna 1781”.

I forskning om våldtäkt i England har flera författare framhållit hur svårt det var för kvinnor att uttrycka sig ”rätt” när de talade om våldtäkt. Å ena sidan var de tvungna att berätta vad som hänt och vilket brott de fallit offer för, vilket kunde leda till att rätten tvingade dem till explicita uttalanden om våldtäktens sexuella moment. Å andra sidan menar man att det var svårt för kvinnor att tala om så intima saker i rätten och, framför allt, att deras tal om sex gjorde att de misstänktes för att vara lösaktiga, eller åtminstone inte framstod som så oskuldssfulla som våldtäktsoffer borde vara. Enligt Anna Clark intensifierades kvinnornas problem att uttrycka sig passande i rätten ju högre status de hade och ju längre in på 1800-talet man kommer.¹²

Att det i engelska rättsprotokoll från 1600-talet finns en diskrepans mellan vad våldtäktsoffer sade i rätten och vad de hade varit med om är en gemensam utgångspunkt för Miranda Chaytors och Garthine Walkers artiklar om våldtäktsberättelser.¹³ I många berättelser om våldtäkt beskrevs det sexuella umgänget med hjälp av formalistiska uttryck och Chaytor och Walker har frågat sig varför.¹⁴ Alternativet skulle vara att kvinnorna berättade om de kroppsliga detaljerna – ”the tearing and bruising, the bleeding, the pain” – som Chaytor uttrycker det.¹⁵

Walker menar att kvinnors tal om sex implicerade kvinnlig skuld och skriver: ”there was no popular language of sexual non-consent upon wich women could draw”. Våldtagna kvinnor undvek alltså att tala om våldtäktens sexuella moment eftersom det implicerade att de tillät samlaget. Hon anser också att tystnaden kring det sexuella berodde på att själva samlaget var en oproblematisk del av brottet. Det var inte förekomsten av ett samlag som gjorde en handling till våldtäkt utan huruvida kvinnan samtyckt eller ej.¹⁶

Chaytor menar att kvinnor som blivit våldtagna lät andra omständigheter symbolisera erfarenheten av det framtvungade samlaget, till exempel avbrutna hushållssysslor eller rivna och smutsiga kläder. Genom den här sortens metaforer höll kvinnorna, enligt Chaytor, våldtäktens sexuella aspekt ifrån sig och framställde istället brottet som en sorts stöld.¹⁷

Utifrån den här forskningen finns det anledning att se närmare på vad kvinnor i Sverige sade, och inte sade, om våldtäktens sexuella moment. Användes symboler och metaforer i kvinnornas berättelser om våldtäkt? Kunde våldtäktsoffer tala om brottets sexuella moment utan att skuldbeläggas?

¹² Clark, 1987, s. 63–65. Se även Vigarello, 2001, s. 23, 28–30.

¹³ Chaytor, 1995 och Walker, 1998.

¹⁴ En delvis annan, men nära relaterad, diskussion handlar om hur våldtäktsbrotten beskrevs av olika skrivare/berättare i olika områden, tider och dokument. Se Gravdal, 1991, s. 132–140, Hanawalt, 1998 och Ruggiero, 1980, s. 158–159.

¹⁵ Chaytor, 1995, s. 382.

¹⁶ Walker, 1998, s. 5–8 (citat s. 8).

¹⁷ Chaytor, 1995, s. 382–385, 395.

Var kvinnans vilja viktig?

I början på kapitel två berördes frågan om hur central kvinnans vilja egentligen var vid våldtäkt. De medeltida lagarna innehöll inga uttryckliga krav på att våldtäkt skulle ske mot kvinnans vilja men ställde som nyss nämnts krav på att kvinnan skulle ha ropat på hjälp och visat upp särskilda tecken för att hennes anklagelse skulle beaktas. Det innebär rimligen att våldtäktsbrottet i princip förutsattes ske mot kvinnans vilja även i början av min undersökningsperiod. De stränga kraven på att våld skulle ha använts och det faktum att det fanns andra brottsrubriceringar för utomäktenskapliga samlag där kvinnan hade samtyckt talar för att det var så.¹⁸ Samtidigt är det rimligt att tänka sig att kvinnans vilja med tiden fick större betydelse i och med att hon som individ i andra avseenden fick ta allt större rättsligt ansvar för sina handlingar.¹⁹

När det gäller kvinnans vilja i samband med våldtäkt har flera forskare sett en förändring över tid. Enligt historikern Barbara Hanawalt behövde inte våldtäkt vara ett brott mot kvinnans vilja i medeltidens England. Hon har bland annat funnit att en mans och kvinnas gemensamma rymning kunde betraktas som ett våldtäktsbrott.²⁰ En anledning till att kvinnans vilja inte var så viktig, och som många forskare lyfter fram, är att våldtäkt under medeltiden främst betraktades som ett egendomsbrott.²¹ Våldtäktsmannen stal kvinnans sexualitet, eller hennes kyskhet, från de män som ansvarade för henne, vilket inverkade på redan ingångna eller framtida äktenskap. Våldtäkt var då ett brott som anmäldes framför allt i de högre samhällsskikten där äktenskap kunde ha stor ekonomisk, social och politisk betydelse. I sådana sammanhang var inte kvinnans individuella och situationsbundna vilja så viktig.

Nazife Bashar, som studerat perioden 1550–1700 i England, menar att betydelsen av kvinnans vilja ökade kring mitten av 1500-talet. Hon ser det som ett tecken på att det då skedde en övergång från ett äldre synsätt där våldtäkt sågs som ett egendomsbrott till ett senare där våldtäkt betraktades som ett brott mot kvinnan som person. Övergången syns enligt Bashar framför allt i praxis och stöds också av att våldtäkt efter 1550 inte längre var ett brott som anmäldes främst av överklassen utan att de flesta våldtäktsoffren då kom ur de lägre samhällsskikten.²²

När det gäller våldtäkt under 1600- och 1700-talet framhåller flera forskare att kvinnans vilja var central.²³ Föreställningar om kvinnans vilja var emellertid

¹⁸ De andra brottsrubriceringar jag åsyftar (förutom kvinnorov med kvinnans vilja) är mökränkning och hor där kvinnan redan enligt de medeltida lagarna kunde straffas.

¹⁹ När det gäller utomäktenskapligt umgänge mellan ogifta har övergången mellan brottsrubriceringarna mökränkning och lönskaläge av flera forskare beskrivits som en process där ogifta kvinnor i samband med lönskaläge blev rättsliga subjekt och började straffas av rätten. (Se t.ex. Andersson Lennström, 1994, s. 30, 35–36 och Taussi Sjöberg, 1996, s. 90.) Jag återkommer till den här tematiken i kapitel 10.

²⁰ Hanawalt, 1979, s. 106. Se även Corinne Saunders som menar att den medeltida synen på sexuella övergrepp präglades av att föreställningar om kvinnorov och våldtäkt gick i varandra. (Saunders, 2001, passim.)

²¹ Se t.ex. Bashar, 1983, Clark, 1987, s. 6–8, 46–48 och Vigarello, 2001, s. 45–47.

²² Bashar, 1983.

²³ Se t.ex. Lindemann, 1984, s. 65, Vigarello, 2001, s. 42–45 och Walker, 1998, s. 8.

kopplade till hennes agerande och sexuella status (huruvida hon var oskuld eller inte), vilket många gånger var det som rätterna intresserade sig mest för vid rannsakingar av våldtäktsbrott. Om det fanns tvivel kring kvinnans ärlighet, om hon var bekant med våldtäktsmannen eller om hon på något sätt i något läge kunde misstänkas ha uppmuntrat honom hade hon i princip förlorat möjligheten att fälla honom.²⁴ Georges Vigarello och Ulinka Rublack menar också att det i franska och tyska områden var mycket ovanligt att vuxna kvinnor hade framgång med sina våldtäktsanklagelser eftersom man i allmänhet antog att det var omöjligt för *en* man att lägga en vuxen kvinna mot hennes vilja.²⁵ Enligt historiker som studerat våldtäkt i Europa under 1600- och 1700-talet fanns som nämnades i inledningen en stark presumtion mot kvinnor som anmälde våldtäkt. De få fall som ledde till att den anklagade mannen fälldes var främst sådana där offret var minderårigt eller där förövarna agerat i grupp.²⁶

Chaytors och Walkers artiklar om våldtäkt i 1600-talets England är exempel på utpräglat kvalitativa analyser av rättsprotokoll. Även de berör frågan om våldtäkt betraktades som ett egendomsbrott men intresserar sig i första hand för hur parterna i våldtäktsmålen berättade om brotten inför rätta. Chaytor instämmer i att våldtäkt betraktades som ett egendomsbrott: ”Men who raped were ’lust theeves’, takers and despoilers of what another man possessed.”²⁷ Hon går dock djupare och vill se även de utsatta kvinnornas erfarenheter, minnen och berättelser som präglade av egendomstänkandet.

Hennes huvudtes är att kvinnor i sina berättelser om våldtäkt förlade sitt egenvärde till den arbetande kroppen. I berättelserna visade sig det bland annat i att kvinnorna redogjorde för vad de sysslade med då de avbröts av våldtäktsmannen. Berättandet styrdes enligt Chaytor till stor del av psykologiska processer som endast till viss del var medvetna och kvinnors tal om avbrutna sysslor, rivna kläder och liknande var symboliska uttryck för deras upplevelser av övergrepp. Den arbetande kvinnliga kroppen tillhörde hushållet och kvinnornas tillhörighet till den man som förestod hushållet betonades i deras beskrivningar av våldtäkt. På det sättet erfors och uttrycktes våldtäktsbrottet som en stöld begången av våldtäktsmannen gentemot den man som förestod det hushåll som kvinnan ingick i.²⁸

Där Chaytor menar att individpsykologiska faktorer spelar in placerar Walker istället den samhälleliga diskursen med hjälp av nyckelordet *gendered language*. Kvinnornas berättelser om våldtäkt präglades enligt Walker av den rättsliga kontexten, allmänna föreställningar om våld och sexuellt umgänge samt parternas intentioner. Walker vill inte heller betrakta våldtäkt som ett egendomsbrott. Istället framhåller hon att kvinnornas berättelser och ageranden måste betraktas

²⁴ Clark, 1987, s. 52–58, Vigarello, 2001, s. 25.

²⁵ Rublack, 1999, s. 14, Vigarello, 2001, s. 42.

²⁶ Se t.ex. Clark, 1987, s. 49, Vigarello, 2001, s. 13–15, 26.

²⁷ Chaytor, 1995, s. 384.

²⁸ Chaytor, 1995.

som uttryck för deras egna intentioner och inte kan reduceras till enbart ett uttryck för tvister om kvinnlig kyskhets som (manlig) egendom.²⁹

I min analys utgår jag, liksom Chaytor och Walker, från att kvinnornas berättelser om våldtäkt ger oss information om rådande föreställningar om synen på våldtäkt. Synen på kvinnans vilja i relation till hennes familj eller make, samt i relation till rätten är ett genomgående tema i den internationella forskningen om våldtäkt – så även i min.

Kvinnor och våldtäkt

Vad sade då lagen om kvinnor som anmälde våldtäkt och vilka var de kvinnor som gick till rätten och klagade över att ha blivit utsatta för sexuella övergrepp?

Lagen om våldtäkt gällde både gifta och ogifta kvinnor och i flera sammanhang framhölls att kvinnor kunde söka laglig upprättelse vid våldtäkt oavsett civilstånd.³⁰ Att våldta en hustru var enligt lagen av samma dignitet som att våldta en ogift kvinna. Straffet och beviskraven var desamma. Även i den personliga kränkningen fanns en gemensam kärna – såväl gifta som ogifta kvinnor och barn fick utstå den fysiska och psykiska kränkning som våldtäkten innebar.

Socialt och kulturellt fanns emellertid betydande skillnader. För kvinnor som föll offer för våldtäkt i det tidigmoderna samhället var deras position i samhället avgörande för hur brottet betraktades och vilka konsekvenser det kunde få. Riskerna med att anmäla våldtäkt skilde sig för kvinnor med olika civil status – om en gift kvinna sade sig ha blivit våldtagen och sedan inte lyckades bevisa brottet riskerade hon att fällas till döden för horsbrott medan en ogift kvinna som förut-sattes ha samtyckt till utomäktenskapligt sexuellt umgänge riskerade att dömas till böter för lönskaläge.

I analysen av kvinnors berättelser av våldtäkt har jag valt att kategorisera fallen efter kvinnornas position, framför allt civilstånd och ålder.³¹ Övertygelsen om att kvinnans position var viktig grundar sig bland annat i att offrets civilstånd och eventuell minderårighet nästan alltid nämndes i protokollen.³² Av rannsakingarna framgår också att offrets position var viktig i förhållande till behandlingen av anklagelserna och synen på våldtäkt. En brist med flera av studierna av

²⁹ Walker anser att det krävs mer empirisk forskning på området för att diskussionen kring våldtäkt som egendomsbrott ska kunna utvecklas. Walker, 1998, s. 19. Se även Walker, 2000, s. 55–57, 70.

³⁰ Flera stadganden anger uttryckligen att bestämmelser om våldtäkt gällde både gifta och ogifta kvinnor. Se t.ex. Hertig Karls gårdsrätt från 1590 som stadgar: ”den som våldtager kvinna eller mö” (citat ur Schmedeman 1706, s. 98) och Rosengrenska lagförslaget från 1600-talets första årtionde som lyder: ”tager man kvinna med våld, vad heller hon gift eller ogift är” (citerat ur: Lagförslag i Carl den niondes tid 1864, s. 333). Se även Abrahamsson, 1726, s. 698 och Nehrman, 1756, s. 420.

³¹ Se även Roper, 1994, s. 56. (”In trying to understand what sixteenth-century townfolk said about sexuality, therefore, we have always to bear in mind that in talking about sex they are inevitably speaking about position, class and honour.”)

³² Civilstånd för kvinnor anges regelmässigt i rättegångsmaterial från tidigmodern tid vilket talar för att civilståndet i allmänhet var av stor vikt för kvinnor i detta samhälle. Civilståndets betydelse har också påtalats av bl.a. Andersson, 1998, s. 292–302 och Taussi Sjöberg, 1996, s. 99.

våldtäkt är, utifrån mitt perspektiv, att författarna i sina resonemang och analyser behandlar kvinnorna som en homogen grupp.³³ En konsekvent analys utifrån en gruppering av fallen efter kön och position ger möjligheter till mer nyanserade resonemang kring det tidigmoderna samhället än analyser som utgår enbart utifrån kategorin kön.

Våldtäktsbrott anmäldes av kvinnor med olika status, både vad gäller civilstånd, social ställning och ålder. I fallsamlingen finns emellertid nästan inga kvinnor från de högre samhällsskikten.³⁴ En tänkbar förklaring till att överklasskvinnorna saknas i materialet är att det kan ha varit än mer riskfyllt för dem att förknippas med utomäktenskaplig sexualitet, synd och skuld än för andra kvinnor och att de därför, i ännu högre grad än andra kvinnor, undvek offentligheten i rätten.³⁵ De kvinnor som hade högst status av dem som återfinns i fallsamlingen var en prästdotter och en rusthållardotter. De flesta kvinnor som sade sig ha blivit utsatta för våldtäkt var hustrur och döttrar till de stora massorna av soldater, torpare och hantverkare. Även kvinnor med mycket låg status, som tiggarflickor och lösdrivande ogifta mödrar, förekom bland de kvinnor som anmälde våldtäkt till rätterna.

Tabell 7. Antal fall fördelade efter offrens civilstånd, ålder och tidsperiod.

Period	Gift	Vuxen, ogift	Barn < 13 år	Summa
1600–1625	7	8	1	16
1626–1650	0	11	0	11
1651–1675	5	11	2	18
1676–1700	5	11	4	20
1701–1725	9	19	7	35
1726–1750	3	22	6	31
1751–1775	2	9	8	19
1776–1800	7	25	8	40
Summa	38	116	36	190

Källa: Fallsamlingen

Som man kan se i tabell 7 anmäldes våldtäkt av kvinnor ur alla grupper under hela undersökningsperioden. I genomsnitt gäller en femtedel av målen i fallsamlingen anklagelser från gifta kvinnor, en femtedel övergrepp mot barn medan resten, mer

³³ De kategoriseringar som görs är oftast inte utifrån kvinnornas civilstånd utan efter ålder. Ibland görs speciella delanalyser av våldtäkt mot vissa grupper av kvinnor, till exempel hustrur eller pigor, men analyserna följer inte genomgående de kategoriseringarna. (Se t.ex. Clark, 1987, s. 28–29, 40–41, 97–108, Lindemann, 1984, s. 80, Vigarello, 2001, kap. 5.)

³⁴ Anna Clark har liknande resultat i sin studie av våldtäktsfall i England från perioden 1770–1829 (Clark, 1987, s. 135–137).

³⁵ Det var också ovanligt att överklasskvinnor förekom i rätterna i samband med samlagsbrott, vilket Sogner, Lindstedt Cronberg och Sandvik kommenterar med: "Especially women of good family were expected to be sexually blameless. The more honour a women possessed, the greater was the fall if she took a false step." (Sogner, Lindstedt Cronberg & Sandvik, 2000, s. 190.)

än hälften, gäller ogifta kvinnor över tretton år. I gruppen vuxna, ogifta kvinnor inbegrips änkor och förlovade kvinnor.³⁶

Ur ett internationellt perspektiv är det mest uppseendeväckande att så många mål gällde vuxna kvinnor. Enligt Georges Vigarello, som alltså skrivit om våldtäkt i Frankrike, gällde i snitt ett av fem våldtäktsmål under 1700-talet vuxna kvinnor – fyra av fem gällde flickor under tolv år.³⁷ I Sverige var förhållandet närmast motsatt då knappt ett av fem våldtäktsmål handlade om minderåriga flickor under 1600- och 1700-talet.

Följande tre kapitel behandlar föreställningar om kvinnors vilja i samband med våldtäkt samt våldtäktsbrottets sexuella moment. Eftersom kvinnornas position är en utgångspunkt för analysen ägnas ett kapitel vardera år gifta kvinnor, ogifta kvinnor och barn. Rubriceringen härrör ur idealbilderna av de olika kategorierna våldtäktsoffer – den trogna hustrun, den godtrogna pigan och den oskuldfulla flickan – bilder som bland annat finns i kvinnornas egna berättelser. I de anklagade männens försvar och rätternas rannsakingar kommer vi även att möta deras motbilder.

³⁶ Många gånger likställdes förlovade kvinnor med gifta i det tidigmoderna samhället. Flera av de fall med förlovade kvinnor som finns i mitt undersökningsmaterial gäller emellertid brott som fästman begick mot sin fästmö vilket föranlett mig att placera dessa fall i kategorin vuxna, ogifta kvinnor.

³⁷ Vigarello, 2001, s. 54.

Den trogna hustrun

Gifta kvinnor som våldtäktsoffer

Carl Lundius, professor i romersk och svensk rätt vid Uppsala universitet, skrev i en utläggning om sexualbrott från år 1687 att varken Sveriges lag eller andra europeiska lagar gjorde någon skillnad mellan våldtäkt begången mot ”jungfru eller gift hustru”. Han fortsatte med att det ”dock mycket svårare av förnuftet befinnes att en våldtager en annans hustru än en jungfru som ingen man tillhör”.¹ Vad var det för till synes självklara föreställningar och förhållanden som Lundius refererade till? Han lyfte fram att den gifta kvinnan tillhörde en man och att våldtäktsbrottet därmed blev allvarligare.² Uppenbarligen betraktades våldtäkt som ett svårare brott om den utsatta kvinnan genom äktenskap var bunden vid en annan man.

Kvinnans ära var i hög grad kopplad till hennes sexuella beteende – kvinnlig ärbärdighet var detsamma som kyskhet.³ Bröt kvinnan mot normerna för hur en kysk kvinna skulle agera var hennes ära i fara. För gifta kvinnor handlade det i hög grad om att vara trogna sina makar och på ett konkret, kroppsligt plan innebar våldtäkt av en gift kvinna att det sexuella trohetsbandet mellan henne och maken bröts. I de gifta kvinnornas berättelser om våldtäkt var föreställningar kring ära och sexuell trohet viktiga. Även makens roll i sammanhanget var betydelsefull.

¹ Carolus Lundius utläggningar till lagen 1687 (UUB, B184, pag. 155). Det finns också uttalanden i rättsprotokollen som säger att våldtäkt mot gift hustru var att anse som särskilt allvarligt, se t.ex. ”Ystad 1735”.

² Lundius tankesätt – att våldtäkt var allvarligare om det begicks mot en gift kvinna eftersom det då också drabbade hennes make – präglar också 1734 års lags stadganden om kvinnorov. Där beläggs rov av gift och fäst kvinna med dödsstraff medan rov av mö eller änka ska bestraffas med förlust av egendom och fängelse på vatten och bröd. (1734 års lag MB 22:3–4) Avtalet mellan man och hustru ansågs allvarligare att bryta än faderns auktoritet över dottern. Att våldtäkt mot gifta kvinnor var allvarligare än andra våldtäkter lyfts också fram av andra forskare, bland annat utifrån tanken att ingen utom den gifta kvinnans make hade rätt till hennes sexualitet. (Se t.ex. Lindemann, 1984, s. 79.)

³ Se t.ex. Gowing som med utgångspunkt i det engelska 1600-talssamhället menar att mäns och kvinnors ära var ojämförbara (*incommensurable*) eftersom kvinnors ära var så nära sammankopplad med sexuell kyskhet medan männens konstruerades på andra sätt. (Gowing, 1996, s. 105–112.) Ett liknande perspektiv företräder Lövkrona då hon menar att genus var överordnat äran i det tidigmoderna samhället (Lövkrona, 1999, s. 151.) Se även Lindstedt Cronberg som konstaterar att den kvinnliga äran länkades till sexualiteten på ett sätt som saknade motsvarighet i den manliga sfären. (Lindstedt Cronberg, 1997, s. 247–248.)

I flera fall där våldtäkt begåtts mot gifta kvinnor kände de äkta männen tillsammans med sina hustrur.⁴ I Konga härad 1665 steg exempelvis soldaten Nils Jonsson fram och anklagade soldaten Nils Larsson för att ha överfallit hans hustru Karin Larsdotter.⁵ Mannen som våldtagit kvinnan hade kränkt både henne och hennes make så båda krävde sin rätt på tinget.

Det var dock inte så enkelt som en del forskare menar – att våldtäktsanklagelser togs på allvar enbart då kvinnans ”ägare” klagade. I de svenska rätterna var det mer regel än undantag att kvinnan kände för egen räkning vid våldtäkt. Det gällde även de gifta kvinnorna och målens utgång bestämdes inte främst av om maken stod som kärende. I tretton av 38 mål som gällde gifta kvinnor kände äkta män. Fyra av dem slutade med att den anklagade mannen fälldes för våldtäkt medan män förklarades skyldiga till våldtäkt i sex mål där gifta kvinnor kände själva. Andelen fällande domar ökade alltså inte påfallande mycket för att en hustru hade sin make med sig på tinget då hon anmälde ett våldtäktsbrott.

Oavsett om maken stod vid kvinnans sida på tinget eller inte betonade många gifta kvinnor sin tillhörighet till hushållet och lojaliteten till maken i sina berättelser. Bland de gifta kvinnornas berättelser om våldtäkt kan två huvudtyper urskiljas. Jag har kallat dem berättelsen om ”den ärbara” respektive ”den sårbara” hustrun.⁶ I de följande två avsnitten presenteras och analyseras särdragen i dessa berättelser. I avsnittet därefter, ”Våldtäkt som otrohet”, förs resonemanget utifrån gemensamma nämnare i de båda berättelsetyperna. Därefter tas våldtäkts-offrens äkta män och betydelsen av deras agerande upp och sedan de anklagade männens försvar. Avsnittet om våldtäktsbrott mot gifta kvinnor avslutas med en sammanfattande diskussion under rubriken ”Våldtäkt, ära och äktenskap”.

Berättelsen om ”den ärbara hustrun”

I berättelserna om ”den ärbara hustrun” angav kvinnorna ofta varför de befann sig på den plats där de blev våldtagna. Någon uppgav att hon och mannen som våldtog henne varit på stämman och levererat ”kørslepennningar”, en annan att hon varit på väg hem från en grannby där hon hämtat linfrö.⁷ Uppgifterna kan tyckas irrelevanta men kvinnorna klagade med hjälp av dem att de hade legitima skäl att befinna sig på den plats där de blev attackerade. De var inte ute för att roa sig utan förrättade sitt värv. De angreps då de utförde sysslor som ålåg dem som matmödrar i ett hushåll. Uppgifterna de gav var av betydelse och lyftes ibland fram i

⁴ Vadstena 1601, Hulterstad 1622, Mark 1624, Konga 1665 I, Husby 1697, Skinnskatteberg 1705, Arjeplog 1710, Kind 1713, Eksås 1715, Oppunda 1752, Medelstad 1797, Åkerbo 1799.

⁵ Konga 1665 I.

⁶ Fall som representerar den ärbara hustruns berättelse är ”Stockholm 1617”, ”Mark 1624”, ”Stockholm 1625”, ”Sunnerbo 1665”, ”Konga 1665 I”, ”Rödön 1695”, ”Husby 1697”, ”Skinnskatteberg 1705”, ”Allbo 1707”, ”Södra Åsbo 1709”, ”Arjeplog 1710”, ”Kind 1713”, ”Ystad 1735”, ”Södra Möre 1791” och fallen ur vilka jag konstruerat den andra idealtypen är ”Edsberg 1660”, ”Edsberg 1683”, ”Bråbo 1702”, ”Aspeland 1708”, ”Vadsbo 1709”, ”Tönnersjö 1739”, ”Skåning 1760”, ”Hammarkind 1788”.

⁷ ”Mark 1624” och ”Husby 1697”.

domskälen. Göta hovrätt kunde formulera det som att en man förgripit sig ”uppå en värnlös kvinnas person under dess rätta resa”.⁸ Angivande av ”rätt ärende” kan också tolkas på ett symbolisk plan – kvinnan angreps i egenskap av sin position, inte sin person.

Mötet mellan hustrun och gärningsmannen inleddes i enlighet med kvinnornas berättelser ofta med ett kort samtal. Enligt Konga häradsrätt utväxlades ungefär följande ord mellan hustru Karin och soldaten Nils:

Nils: Varifrån är du kommen, vart ska du och vad är du för en person?

Karin: Jag kommer från Nobelen och är på väg till Telestad för att fordra min mans lön.

Nils: Du säger osant! Det är icke så beskaffat med dig!

Nils tog tag i hästens betsel och sade: Jag vill se vart du vill taga vägen.

Karin: Jag mötte rätt nu befälningssmannen Mattias Knutsson och han är bättre karl än I, ty han lät mig fara i frid. Gören också I det!⁹

Därefter gjorde Nils klart för Karin att han ville ha samlag med henne och gav sig på henne med våld.¹⁰

Hustru Britta och några andra kvinnor befann sig i en av kvinnornas hem på Södermalm i Stockholm sent en februarikväll år 1617. Då bultade det på dörren och fyra engelska soldater stod utanför. Kvinnan som bodde i huset vägrade öppna med hänvisning till att det bara var ”käringar” hemma. När soldaterna forcerat dörren och kommit in i stugan gick de med halvdragna värjor fram till sängarna. Enligt de närvarande kvinnornas vittnesmål frågade soldaterna var deras män var. De svarade att Brittans man var drabant i fält med konungen och att värdinnans make var en sjuk båtsman. Soldaterna reagerade med att säga att de ljög. Därefter gick de fram och tog tag i Britta och en annan hustru och försökte föra bort dem.¹¹

I ett mål från Konga i Småland anklagades den tidigare omtalade sachsiska krigsfångnen Veit för våldtäkt. När han hann upp hustru Annika på vägen ska följande samtal ha förts mellan dem:

Veit: Får jag lov ligga med dig?

Annika: Vad är det för ett skälstal? Och vad är I för en karl som begärer sådant av en redlig krigsmans hustru?

Veit: Du skall!

Annika: Nej, på Guds makt skall det intet ske. Hava vi inte fred i landet, och menen I att det inte finnes överhet i detta land?¹²

⁸ Allbo 1707. (Citat ur Göta hovrätts brottmålsutslag 8/10 1707.)

⁹ Konga 1665 I. (Dialogen fritt återgiven ur Konga häradsrätts protokoll 17–18/11 1665.)

¹⁰ Konga 1665 I.

¹¹ Stockholm 1617. (Citat ur Stockholms rådhusrätts protokoll 5/2 1617 (Sst. IX, s. 201).)

¹² Citerat ur Lindberg, 1966, s. 106. Det var inga större skillnader mellan Annikas och Veits återgivande av samtalet. Enligt Veit ska han ha hälsat på Annika och de följts åt en bit. Sedan tog han henne med båda händerna och frågade om hon ville efterlåta honom sin vilja med honom. Hon svarade nekande. (Allbo 1707.)

Inledande ordväxlingar och handlingar av det här slaget återkommer alltså i flera fall.

Dialogerna är intressanta. Om man tänker sig att svaret på en fråga som Veits inte var givet – att kvinnan skulle ha kunnat svara jakande – ställs en del föreställningar om sexualmoralen i det tidigmoderna samhället på ända. Det var ett samhälle där utomäktenskapligt sexuellt umgänge straffades hårt och om man förutsätter att sexualmoralen var sträng även i de breda folklagren blir samtalen närmast omöjliga. Olika tolkningar är tänkbara. En är att kvinnorna angav att mannen ställt en inledande fråga om umgänge för att inför rätten kunna säga att de svarat nekande. Det var då ett sätt för kvinnan att i klarspråk ange att umgänget skett mot hennes vilja. Överensstämmelsen med det verkliga händelseförloppet var i så fall mindre viktigt – huvudsaken var att hon sagt nej.

Tolkningen är rimlig, men eftersom männen i sina vittnesmål återgav samtalen ungefär på samma sätt, faller poängen. Det är inte troligt att både kvinnorna och männen återgav samtal som inte hade ägt rum. Den mest rimliga tolkningen är istället att samtalen verkligen hade försiggått. Att män tilltalade främmande kvinnor som de mötte på vägarna i det tidigmoderna Sverige och frågade om de kunde tänka sig att ha sexuellt umgänge med dem talar istället för att sådant var möjligt. Människors sexualmoral var kanske inte så genomsyrad av de ortodoxt lutherska doktrinerna om synd som man trott.¹³

Den information som återgivandet av dialogerna och händelseförloppet gav var i princip att mannen tog initiativ till samtal, att han ställde frågor där han var ute efter att fastställa kvinnans position och att hon svarade med att hon var en ärbär gift kvinna, vilket mannen ibland uttryckligen förnekade.¹⁴ I flera fall framhöll kvinnan i klartext vid mötet med gärningsmannen att hon tillhörde en annan man och att han därför måste låta bli henne. Hustru Margareta Ersdotter som blev antastad av en dräng på vägen sade till honom att han skulle hålla sig till sin egen hustru och ”lämna en annan ärlig mans hustru i fred på vägen”.¹⁵

Berättelserna fortsatte sedan med att hustrurna kämpade mot gärningsmännen. De angav att de ropat och skrikit på hjälp, eller hindrats från att ropa av männen, och att de med hjälp av fysiskt motstånd gjort allt för att undslippa deras närmanden. I flera fall försökte kvinnan fly, men mannen hann ikapp henne. I samband med kampen mellan dem berättade kvinnan ibland att hon försökt resonera med mannen och varna honom för de konsekvenser hans handlingar kunde få.¹⁶ När kampen började avgöras till mannens fördel bad kvinnan honom om nåd. Britta i Stockholm bad soldaterna som våldförde sig mot henne

¹³ Att sexualmoralen i de breda folklagren överensstämde med den stränga ortodoxa kyrkliga synen på utomäktenskapliga förbindelser har betonats av Lindstedt Cronberg. (Lindstedt Cronberg, 1997, s. 291–292.)

¹⁴ I flera fall förnekar eller ifrågasätter våldtäktsmännen verbalt sanningen i hustrurnas svar (se citaten och referaten). Man kan också se deras handlingar – våldträktena – som ett förnekande av den ärbära status som kvinnorna åberopar.

¹⁵ Husby 1697. (Citat ur protokoll från extraordinarie ting i Husby socken 12/7 1697.)

¹⁶ Se t.ex. ”Husby 1697” och ”Allbo 1707”.

”100 gånger att de skulle skona henne”.¹⁷ Karin Larsdotter i Konga sade till soldaten som ville våldta henne att han kunde ta hennes kläder och allt hon hade, bara hon fick slippa undan med ”livet och äran” i behåll.¹⁸

I det här skedet av berättelserna finns delar som kan tolkas symboliskt. I fallet med hustru Britta i Stockholm från 1617 berättade kvinnorna att värdinnan såg till att det blev ljust i stugan – hon ”slog upp eld” – då soldaterna forcerade dörren och att kvinnorna tog varsitt barn i famnen. Soldaterna släckte elden i samband med att de tog tag i Britta och den andra hustrun. Den ena hustrun slet sig loss från dem, med ett tre månader gammalt barn i famnen, och sprang i bara skjortan till grannen. Värdinnan slog åter upp elden men då soldaterna tog Britta släckte de elden igen.¹⁹ Att kvinnorna berättade om elden och att skrivaren bemödade sig att skriva ned det botten säkert i att kvinnornas respektive soldaternas agerande symboliserade öppenhet respektive avskildhet.²⁰

I berättelsen förekommer också bilden av kvinnan med barnet. Hustrurna tog barnen i famnen då de blev attackerade.²¹ Det hade säkert en konkret och praktisk betydelse – de värnade om barnens säkerhet – men agerandet påminde också om att kvinnorna var mödrar och att det var i egenskap av sådana de angreps. Att soldaterna inte lät bli att angripa en mor med sitt barn talade också för att de var särdeles hänsynslösa. De gav sig inte bara på en kvinna utan en hustru och en mor – vitala delar av den position utifrån vilken kvinnor återopade sin rätt.

Våldtäktsmännen gick vanligen segrande ur kampen mot hustrurna, men det var bara i några fall som våldtäkterna verkligen fullbordades.²² I andra fall berättade kvinnorna hur de, trots att de var mycket hårt ansatta och svårt skadade, lyckades stoppa mannen från att fullborda brottet.²³ I Margareta Ersdotters fall gick det så långt att mannen hade ”rem in re”, det vill säga att han hade sin penis inne i henne.²⁴ Hon betonade dock att hon vridit sig undan så att han inte kunde lämna någon säd i henne.²⁵

Den typen av konkreta uttalanden om våldtäktens sexuella moment som Margareta Ersdotter gav var ovanliga. Oftast förbigicks det sexuella momentet med tystnad eller beskrevs med formelartade uttryck. Allra tydligast är det i Karin

¹⁷ Stockholm 1617. (Citat ur Stockholms rådhusrätts protokoll 5/2 1617 (Sst IX, s. 201).)

¹⁸ Konga 1665 I. (Citat ur protokoll från Konga häradsrätt 17–18/11 1665)

¹⁹ Stockholm 1617.

²⁰ I ett annat fall anges att en hustru försökt tända ljus för att på så sätt stoppa en aggressiv man från att antasta pigan i huset (Arvedal 1730). I ytterligare ett annat fall tolkas en pigas uppstigande på natten för att tända eld som att hon på det viset ville hindra att en man gjorde närmanden mot henne (Sunnerbo 1793). En tänd eld innebar ljus, vilket gjorde det svårare för män att agera i hemlighet om det fanns andra personer närvarande.

²¹ Se även ”Kind 1713” och ”Skåning 1760”.

²² Stockholm 1617, Arjeplog 1710, Kind 1713, Ystad 1735, det vill säga i 4 av de 14 fall som presenteras i detta avsnitt.

²³ Mark 1624, Stockholm 1625, Konga 1665 I, Sunnerbo 1665, Rödön 1695, Husby 1697, Allbo 1707, Södra Möre 1791. (I ”Skinskatteberg 1705” och ”Södra Åsbo 1709” klarade sig hustrurna undan för att andra kom och hjälpte dem.)

²⁴ För uttrycket ”rem in re”, se Liliequist, 1992, s. 67, not 103.

²⁵ Husby 1697.

Larsdotters berättelse om soldaten Nils övergrepp. Protokollet berättar om deras möte och kampen mellan dem. Följande citat ur protokollet är slutet på berättelsen om hur brottet gått till:

han skulle belägra henne, och sist när hon sade, finnes ingen nåd här av honom så finnes den visserligen hos Gud: svarade han var din vilja så god som min, så gick mitt uppsåt väl fort, och vid deras åtskillnad, tog han av hennes hals en 4 alnar svart nytt flor med våld.²⁶

Ingenting sades om vad som hände – om Karin blev våldtagen eller ej – även om man av ordet ”åtskillnad” skulle kunna ana att mannen verkligen lägrat Karin. Istället tog man upp att våldtäktsmannen stulit av henne då han lämnade henne.

Stöld från den våldtagna kvinnan tar Miranda Chaytor upp som en vanlig metafor för det sexuella övergreppet vid sidan om berättelser om sönderrivna, nedsmutsade och förstörda kläder eller andra ägodelar.²⁷ Och visst kan tillgreppet i Karin Larsdotters berättelse tolkas som en symbol för den ära våldtäktsmannen tog ifrån henne. Anklagelserna om stöld, vilka oftast betraktades som rån, fungerade emellertid även som separata brottsanklagelser och kunde legitimera extra hårda straff. Stölderna kunde därutöver ha en mer konkret symbolisk innebörd. I fallet med Britta i Stockholm tog en av soldaterna en skinnfäll i förstugan på vägen ut. I protokollet anges att den togs ”av barnen”.²⁸ Mer graverande än så kan knappast en stöld vara. Soldaterna ”stal” både modern och skinnfällerna från barnen. De inslag i hustrurnas berättelser som kan tolkas symboliskt bekräftar intrycket av att kvinnan ville framhäva sin position som maka, mor och arbetande hushållsmedlem.

Efter detta resonemang kring symboliska aspekter av kvinnornas berättelser återvänder vi till det faktum att våldtäktsmännen, enligt hustrurna, sällan lyckades fullborda våldtäkterna. Här skiljer sig det svenska materialet från de fall som Garthine Walker studerat i England. Hon framhåller att våldtagna kvinnor aldrig framställde sitt eget fysiska motstånd som framgångsrikt. Anledningen var att en kvinnas fysiska styrka och förmåga att kämpa mot en våldtäktsman ansågs okvinnligt och därmed riskerade att förlöjliga kvinnan.²⁹ Sådana föreställningar verkar inte ha varit lika aktuella i Sverige. Här framstod kvinnorna istället som både fysiskt starka och kapabla att stoppa en man från att våldta dem.

Det var uppenbarligen mycket viktigt för de här kvinnorna att klargöra att männen som våldtagit dem inte kunnat genomföra ett fullbordat samlag. Varför var det så viktigt för hustrurna att framhålla detta? En förklaring kan vara att en fullbordad våldtäkt kunde leda till graviditet och att ett barn kunde ställa till problem för hushållet. Vem var far? Vem skulle sörja för det och vem skulle det

²⁶ Konga 1665. (Citat ur Konga härads dombok 17–18 november 1665.)

²⁷ Chaytor, 1995.

²⁸ Stockholm 1617. (Citat ur Stockholms rådhusrätts protokoll 5/2 1617 (Sst IX, s. 201).)

²⁹ Walker, 1998, s. 8–11.

ärva?³⁰ Om kvinnan sagt att det var fullbordad våldtäkt men gärningsmannen inte blev fälld skulle denna problematik ytterligare fördjupas. Kunde barnet i så fall vara ett resultat av hor?

En fråga som är central i förhållande till dessa hustrurs vittnesmål är hur kvinnor som blivit utsatta för övergrepp betraktades efteråt. I 1734 års lag och i kommentarer till lands- och stadslagen anges att en våldtagen kvinna skulle förklaras saklös om gärningsmannen fälldes.³¹ Det innebar att ingen fick ge henne skulden för våldtäkten och ofta sattes ett vite på fyrtio daler. Existensen av skrivningen i lagen och kommentarerna tyder på att sådana föreställningar fanns – att en våldtagen kvinna, trots att våldtäktsmannen fällts, kunde ges skulden eller få bära skammen för det inträffade.³² Med tanke på den här typen av föreställningar kan hustrurnas betoning av att det aldrig skett något fullbordat sexuellt umgänge förstås.

Kvinnor som angav att de blivit våldtagna riskerade vidare att utsättas för motargument som pekade ut dem som villiga till umgänget.³³ Då kunde deras anklagelse om våldtäkt omvandlas till en misstanke om hor. Även om så inte var fallet, men bevisen som kvinnan lade fram inte räckte till fällande dom, kunde hon straffas för hor utifrån tanken att hon ”själv bekant”.³⁴ Med hänsyn till den risken var det således rationellt för kvinnorna att tala om våldtäktsförsök istället för våldtäkt. Om misstanken skulle riktas mot dem själva fanns det egentligen ingen grund för den – något samlag mellan henne och mannen hade inte skett.³⁵

De kvinnor som framställde sig som ärbara hustrur hävdade sig väl inför rätta och fick ofta männen som våldtagit dem fällda. I tolv av de fjorton fall som tagits upp i det här avsnittet fälldes den anklagade mannen.³⁶ Att våldtäkterna skett emot deras vilja bevisades inte bara genom berättelserna om motstånd och uppvisandet av skador. Identifieringen av dem som ärbara hustrur omöjliggjorde deras frivilliga medverkan i utomäktenskapligt umgänge. I berättelserna blev kontrasten mellan den ärbara hustrun och den besinningslöse våldsmannen tydlig och kvinnans offerroll närmast självklar. Man skulle kunna säga att de här

³⁰ Barn som var resultatet av våldtäkt, så kallade ”brutsbarn” hade enligt flera landskapslagar och 1734 års lag full arvsrätt. (ÖGL ÄB 8:1, UL ÄB 20, 1734 års lag ÄB 8:6.) Se även Delin, 1909, s. 28–31. I ”Skåning 1760” hade en hustru fött barn som hon menade var resultatet av en våldtäkt. Den anklagade mannen nekade till våldtäkt och saken slutade med att både han och kvinnan fälldes för hor. Vad som skulle hända med barnet avhandlades också i rannsakingen och den anklagade mannen och hans hustru sade inför rätten att de kunde ta barnet till sig och försörja det då det kommit ur spädbarnsåldern.

³¹ 1734 års lag MB 22:1, Abrahamsson, 1726, s. 698.

³² Detta stöds också av exempelvis en notis i Fryksdals härads dombok från 1634. Där förbjuds allmogen ”att smäda Filip eller hans hustru i Västerrottna för den våldtäkt Flaxen begått mot henne”. (Citrat ur *Sammandrag av Fryksdals härads domböcker 1602–1700*, 17/3 1634 (s. 121).

³³ Se t.ex. ”Skinskatteberg 1705” som refereras i slutet av det här avsnittet.

³⁴ Se t.ex. ”Vadsbo 1709” och tingsrättens dom i ”Bråbo 1702”.

³⁵ Se t.ex. ”Sunnerbo 1665”.

³⁶ En man friades helt från misstankar om såväl våldtäkt som hor (Sunnerbo 1665) och i ett fall omvandlades våldtäktsanklagelsen till en misstanke om att paret begått hor (Skinskatteberg 1705). Att chansen för en fällande dom i våldtäktsmål var stor när offret var en gift kvinna som gjort mycket motstånd noteras också av Lindemann när det gäller 1700-talets Massachusetts (Lindemann, 1984, s. 79–80).

kvinnorna berättade de ”ideala” våldtäktsberättelserna. Det var för dem möjligheten att söka upprättelse för våldtäkt fanns.

Att berättelserna om den ärbara hustrun fångade rätternas sympati och ledde till hårda domar för våldtäkt är å ena sidan inte särskilt förvånande men å andra sidan nästintill paradoxalt. Kvinnorna uppfyllde visserligen lagens krav på bevis och axlade fullgott rollen som våldtäktsoffer men det fanns en hake. De hade, som de själva var så noga med att påpeka, endast blivit utsatta för försök till våldtäkt. Ändå bestraffades männen som begått brotten mycket hårt.³⁷ Trots att Kristoffers landslag endast stadgade edsöresstraff för försök till våldtäkt dömdes flera av de män som kränkt gifta kvinnor till döden. Även om dödsdomarna ibland legitimerades av att männen begått fler brott än våldtäkt, var domarna mot män som attackerat gifta kvinnor anmärkningsvärt hårda.

Berättelsen om den ärbara hustrun hade emellertid en baksida. Konstruktionen av det ”ideala våldtäktsoffret” och den ärbara hustrun tog spjårn mot dess motsats – det otillförlitliga eller ”falska” våldtäktsoffret och den svekfulla hustrun. Föreställningar om kvinnors otrohet var ständigt närvarande i de gifta kvinnornas berättelser. Ibland var misstanken reell och riktades mot kvinnan från svaranden, hennes make eller rätten.³⁸ Men även i fall där ingen konkret misstanke fanns hade kvinnornas berättelser karaktären av försvarstal gentemot misstankar om hor.

Ett fall från Skinnskattebergs tingslag får illustrera hur en berättelse om den ärbara hustrun kunde vändas till dess motsats.³⁹ Landbon Per Larsson anklagade år 1705 drängen och vargeringskarlen⁴⁰ Hans Olsson Björn för att ha antastat hans hustru Ella Mårtensdotter och försökt kränka henne med våld. Ella berättade inför rätta hur hon överfallits av Björn på väg hem från byn där hon försökt skaffa en vallflicka. Som tur var kom en pojke till platsen och räddade henne från drängen. Den anklagade drängens version av händelseförloppet var en annan. Han berättade att han och hustru Ella träffats hos Bergmans (ett utskänkningsställe) där de druckit öl och att de båda varit alkoholphäverade. Hos Bergmans hade han frågat Ella om hon ville ligga med honom och erbjudit henne pengar, varpå hon svarat att han inte skulle behöva betala något.

³⁷ I ”Konga 1665 I”, ”Allbo 1707”, ”Arjeplog 1710” och ”Kind 1713” dömdes gärningsmännen till döden. I ”Mark 1624” skulle den anklagade mannen egentligen dömas till döden eller edsöresstraff, men med hänvisning bland annat till att han ingått förlikning med målsäganden (den utsatta kvinnans make) mildrades straffet till enbart förlust av lös egendom. I ”Ystad 1735” mildrades mannens dödsstraff till 30 par spö, tre söndagar i pliktollen och tre års straffarbete (här hänvisades också till att målsäganden, hustrun och hennes make, inte krävde lagens strängaste straff). I ”Rödön 1695”, ”Husby 1697” och ”Södra Åsbo 1709” fick våldtäktsmännen edsöresstraff. I ”Södra Möre 1791” fälldes mannen och straffades för försök till våldtäkt av två kvinnor, den ena gift och den andra ogift. I ”Stockholm 1617” fälldes männen för våldtäkt men vilken bestraffning de skulle få hemställdes konungen. I ”Stockholm 1625” fälldes mannen för flera brott inklusive våldtäkt och förvisades från staden.

³⁸ Se t.ex. ”Skinnskatteberg 1705” och ”Åkerbo 1799”.

³⁹ Referatet av fallet bygger på ”Skinnskatteberg 1705”. Alla citat är hämtade ur Skinnskattebergs bergslags häradsrätts protokoll 28/8 1705.

⁴⁰ Ung. reservmanskap i det militära.

Efter en stund följdes de åt från krogen och en bit därifrån upprepade han sin fråga. Ella svarade att han borde skämmas men gjorde inget motstånd när han slog omkull henne och tog upp kläderna på henne. Enligt drängen skulle de ha fullbordat samlaget om inte pojken kommit dit och hindrat dem och han påstod att Ellas vilja varit så god som hans. Ella reagerade på Björns berättelse med att säga att hon ”som fått nio barn och åtta dagar tillförende gått i kyrka efter sitt sista, icke måtte varit så trängd att hon skulle lägga sig under en sådan sloker”. När hon frågades ut av rätten hade hon emellertid problem med att svara på deras frågor, till exempel huruvida drängen mött henne på vägen eller hunnit ikapp henne.

I det här skedet i rannsakingen drog Ellas make undan sitt stöd för henne. Han berättade att de varit tillsammans i byn på kvällen men att Ella tjatat på honom att han skulle gå hem före henne och se till barnen. Nu sade han inför rätten, i ljuset av drängens berättelse och hustruns svårighet att redogöra för händelseförloppet, att hon ”må gå ifrån sig detta, det bästa hon gitter”. Vittne i målet var pojken som kommit och räddat Ella. Han berättade att han fått syn på paret då han var på väg hem. Han hörde Ella be Björn gå av henne och hota honom med att ropa på hjälp samt såg hur hon spottade honom i ansiktet. De här tecknen på motvilja från Ellas sida fäste rätten ingen större vikt vid. De förhörde istället pojken om i vilken ställning Ella och Björn legat, om de haft kläderna på sig och huruvida han kunnat se om de verkligen legat med varandra.

Pojken kunde inte ge några klara besked när det gällde Ellas och Björns misstänkta umgänge. Däremot angav han att Ella varit så berusad att hon knappt kunnat gå hem. Ella dementerade det och sade att hon bara druckit ett stop öl som hennes bror köpt åt henne hos Bergmans. Till hennes nackdel vittnade nämnden och folk ur allmogen att hon ”har den fula vanan att hon dricker sig drucken”. Ellas försök att framstå som en ärbar hustru gick i stöpet.

Alla delar av Ellas berättelse ifrågasattes. Hennes legitima skäl att vara i byn vändes till en misstanke om att hon varit ute i orätt ärende. Hon hävdade att hon bara druckit lite öl, som hon bjudits på, medan drängen och pojken sade att hon var full. Nämnden och allmogen vittnade om att det var en vana och en kvinna med den lasten ansågs inte ärbar. Misstankarna mot henne styrktes även av att hon sagt att hon skämtat med drängen då hon efter brottet krävt en mindre summa pengar av honom i förlikning. Att direkt ta emot pengar för sexuellt umgänge associerade med kvinnlig prostitution.⁴¹ Rätten tyckte vidare att Ella borde ha visat större rädsla om drängen verkligen försökt våldta henne. Det hela

⁴¹ Att mannen frågade kvinnan om han fick ha sexuellt umgänge med henne om han gav henne pengar återkommer i många berättelser om våldtäkt. (Se t.ex. ”Husby 1697” och ”Offerdal 1691”.) Den allmänna uppfattningen var att mottagandet av pengar innebar att kvinnan samtyckte till det sexuella umgänget. En hustru uttrycker detta i klartext i en rannsaking när hon tillfrågas om hon tagit emot något av den man som våldtagit henne. Hon säger ”om det haver skett, att han mig därföre något giver haver, haver lägersmålet skett med en god vilja”. (Edsberg 1660. Citatet ur Edsbergs härads dombok 1661.)

slutade med att Ellas anklagelse vändes mot henne och hon dömdes att svära sig fri från misstanken om att ha begått hor med drängen.⁴²

Före presentationen av berättelsen om ”den sårbara hustrun” ska innehållet i berättelsen om ”den ärbara hustrun” rekapituleras. Den hade i princip följande innehåll:

Kvinnan träffar oförhappandes våldtäktsmannen då hon är ensam – utomhus eller i sitt hem. Mannen önskar sexuellt umgänge men kvinnan vägrar. När mannen ändå ger sig på henne försvarar hon sig med all kraft. Hon förlorar kampen och blir svårt skadad men lyckas ändå stoppa mannen från att fullborda det samlag han åstundar. Direkt efter övergreppet söker den svårt skadade hustrun hjälp, berättar vad som hänt, visar upp sina skador och anmäler brottet till rätten.

De kvinnor som i sina berättelser om våldtäkt kunde aktualisera bilden av den ärbara hustrun hade agerat ”rätt” efter övergreppet, det vill säga visat upp sina skador och anmält brottet direkt. De hade kämpat mot våldtäktsmännen tills de stupat men många av dem lyckades ändå freda sig från deras övergrepp. Helga Lindberg, som givit ut protokollet som gäller hustru Annika och fången Veit, påpekar att rannsakingen är gripande och skriver: ”Bilden av den starka, modiga värendskvinnan och krigarhustrun Annika, är i tingshandlingarna tecknad med detaljrik skärpa”.⁴³ Annikas berättelse ger verkligen det intrycket och det var en del av syftet med den. De kvinnor som stod bakom berättelserna om ”den ärbara hustrun” framställde sig själva som starka, trogna och – trots övergreppen – ärbara kvinnor.

För andra gifta kvinnor var den här berättelsen inte tillgänglig. De försökte ändå, utifrån andra förutsättningar, hävda sin ärbarhet och aktualisera föreställningar som skulle beveka rätterna.

Berättelsen om ”den sårbara hustrun”

I den andra huvudtypen av berättelser hade alltså kvinnorna andra utgångspunkter. De hade inte anmält brottet direkt vilket senare, då de fått ett utomäktenskapligt barn och ändå ställdes inför rätta, kunde leda till misstankar om att det sexuella umgänget skett frivilligt.⁴⁴ 1734 års lag stadgade att kvinnor som utsatts för våldtäkt måste anmäla det senast vid nästkommande ting på landsbygden eller

⁴² Rätten dömde Ella att fria sig själv och drängen från misstankarna om lägersmål. Rätten motiverade också sitt val av Ella som edsgivare. För det första menade de att det räckte med att en av dem svor dem båda fria. Jag tolkar detta som att man i det längsta ville undvika att människor begick mened. Valet av Ella motiverades med att hon troligen varit mindre drucken än drängen och att det var hon som skulle straffas hårdast om hon inte förmådde gå eden. Domen är särskilt intressant med tanke på att Ella faktiskt från början hävdade att umgänget aldrig fullbordats. Om hon svor på detta och att hon inte själv varit med om att initiera umgänget behövde hon i sin ed inte säga något som gick emot hennes tidigare vittnesmål i våldtäkts-saken. Valet av Ella som edsgivare skulle alltså kunna tolkas som ett sätt (det enda) att fria både henne och Björn från misstankar om brott.

⁴³ Lindberg, 1966, s. 105.

⁴⁴ De flesta kvinnor i denna grupp ställdes inför rätta efter att de fött utomäktenskapliga barn (Edsberg 1660, Edsberg 1683, Bråbo 1702, Vadsbo 1709, Skåning 1760, Hammarkind 1788, Aspeland 1708). I något fall kom saken inför rätta genom ryktesspridning (Tönnersjö 1739).

inom en månad i städerna.⁴⁵ Före 1734 fanns ingen sådan formell gräns för anmälningstiden, men även då betraktades kvinnor som inte anmält brottet direkt med mer misstro än de som omedelbart offentliggjort att de utsatts för våldtäkt.⁴⁶ Kunde de ändå argumentera för att de var ärbara kvinnor och kräva laglig upprättelse för att de blivit våldtagna?

Gifta kvinnor som utsattes för våldtäkt i situationer där det inte fanns vittnen, skador eller annan stark bevisning befann sig i ett dilemma. Om de berättade vad som hänt riskerade de att stå inför rätta utan bevisning och om mannen nekade kunde de själva dömas för hor eller falsk beskyllning. Ett utomäktenskapligt barn var ett otvetydigt bevis på att kvinnan haft sexuell umgänge utanför äktenskapet. Om hon inte kunde bevisa att det skett mot hennes vilja förutsatte man att hon begått hor. Enbart kvinnans berättelse om våldtäkt kunde också betraktas som bevis för att hon haft utomäktenskapligt umgänge om den anklagade mannen inte fälldes.

Även om kvinnorna inte straffades formellt riskerade de att förlora anseende och dra skam över sig om de berättade att de blivit våldtagna. Att tiga om brottet kunde därför vara ändamålsenligt. Så länge saken inte var känd behäftades kvinnan varken med skam eller skuld, även om situationen kunde bli nog så svår för henne personligen. Då fanns emellertid risken att hon senare upptäckte att hon var havande och blev skyldig att förklara havandeskapet inför rätta. Att i det läget säga att hon blivit våldtagen och inte kunna styrka det skulle sannolikt också leda till dom för hor. Kvinnorna befann sig, med Jan Sundins ord, i en omöjlig situation.⁴⁷

Hur omöjlig situationen än var, var kvinnorna tvungna att leva i den. I de fall där kvinnan inte själv anmält brottet innehöll våldtäktsberättelserna därför ofta en förklaring till att hon tigit. Soldathustrun Anna Jonsdotter hade blivit gravid år 1702 då hennes make befann sig i fält och uppgav att hon blivit våldtagen av en ryttare.⁴⁸ Han hade kommit hem till henne, skickat iväg hennes gamla piga så att de blivit ensamma kvar på gården och sedan följt efter hustrun till logen och våldtagit henne. När pigan kom tillbaka hade ryttaren givit sig av och hustrun gråtande berättat vad som hänt och visat upp blåmärken hon fått av soldatens våld. Inför tingsrätten i Bråbo sade hustru Anna att hon velat gå till tinget och anmäla brottet men att pigan då givit henne rådet att låta bli. Pigan hade:

bett henne [hustru Anna] tiga stilla, emedan var hon icke därmedelst havande bliva, hon icke annat uträtta kunde än bringa sig i ont rykte, och vara äventyr underkastad av ryttaren, när hon icke hade vittnen att övertyga honom gärningen med.⁴⁹

⁴⁵ 1734 års lag MB 22:2.

⁴⁶ Sådana föreställningar finns formulerade i Gotalagen. Den säger att en kvinna som blivit våldtagen ska följa efter mannen med rop och kungöra brottet samma dygn, så snart hon kommer till en gård. Om hon väntar längre med sin klagan råder lagen att tiga. (GL 22).

⁴⁷ Sundin, 1992, s. 341–342. Se även Österberg, 1983, s. 13, 15–16.

⁴⁸ Referatet av fallet bygger på ”Bråbo 1702”.

⁴⁹ Citat ur Göta hovrätts brottmålsutslag 19/11 1702. Även Jan Sundin använder detta fall för att illustrera kvinnans dilemma vid våldtäkt (Sundin, 1992, s. 341–342).

Trots pigans råd berättade hustrun om övergreppet för kyrkoherden och några grannkvinnor. Vid rannsakingen kunde inte ryttaren ställas till svars. Han hade marscherat bort från bygden och senare kom beskedet att han omkommit.

Tingsrätten dömde Anna till döden för hor men Göta hovrätt rev upp domen. I deras domskäl lyftes en tidigare händelse fram då samma ryttare försökt våldta hustru Anna men inte lyckats. Hovrätten refererade pigans vittnesmål om att hustrun gråtit och varit skadad, samt lyfte fram att Anna själv velat anmäla brottet men blivit övertalad att låta bli. Man konstaterade att hustru Anna ”ingen synd gjort som döden värd är” och befriade henne från straff.⁵⁰ Möjligheten att få rättens sympati och slippa ifrån straff för hor fanns alltså även för dem som inte agerat i enlighet med lagens bokstav.

Pigan som gav Anna råd lyfte fram svårigheterna för henne att bevisa brott och att det fanns risk att gärningsmannen skulle hämnas. I andra fall fanns liknande skäl. Soldathustrun Karin Larsdotter ställdes inför rätta i Edsbergs härad ungefär två år efter att hon lägrats av en gift man kallad Botvid i Stenmossen. Hon hade blivit havande och fött barn vid jultid 1658. Rannsakingen i målet rörde sig främst kring huruvida Karins make varit i livet eller ej då samlaget mellan Karin och Botvid skett (för att fastställa om brottsrubriceringen skulle vara enkelt eller dubbelt hor). Karin menade dock att Botvid våldtagit henne. Det hade skett då hon gått vall i skogen och hon hade ropat men ingen hade hört henne. Efteråt hade hon berättat vad som hänt för Botvids hustru som velat att de tillsammans skulle konfrontera maken. Det ville inte Karin för hon trodde att Botvid då skulle slå ihjäl dem båda.⁵¹

En annan gift kvinna, Britta Pålsdotter, ställdes till svars för hor vid samma häradsrätt drygt tjugo år senare. Mannen, den gifte ”horkarlen” Per Matsson hade sju år tidigare inför rätta bekänt att han begått hor med henne. Britta hade arbetat hos Per och berättade att hon länge stått emot Pers enträgna försök att ha sexuellt umgänge med henne. En söndagsmorgon när hon kom till hans hem tvingade han in henne i kammaren och fullbordade sin vilja ”med våldtäkt, och icke med hennes beviljande”, som hennes ord lyder i protokollet.⁵²

När hon märkte att hon var gravid berättade hon det för Per som hjälpte henne från orten och vid tiden för rannsakingen hade hon hållit sig borta i sju år. Britta berättade att hon varit hos sin far tre år tidigare och tänkt anklaga Per för våldtäkt, men eftersom han då var bortrymd lät hon bli. Hon framhöll också att hon frivilligt återkommit för att, ”rörd av sitt samvete”, berätta om våldtäkten.⁵³

Fallen som refererats ovan, med hustrurna Anna, Karin och Britta, har flera gemensamma nämnare. En är att de alla stod inför rätta anklagade för hor och först då berättade att de blivit våldtagna. En annan likhet är att gärningsmännen

⁵⁰ Citat ur Göta hovrätts brottmålsutslag 19/11 1702.

⁵¹ Edsberg 1660.

⁵² Edsberg 1683. (Citat ur Edsbergs häradsrätts protokoll, laga ting i oktober 1683.)

⁵³ Edsberg 1683. (Citat ur Edsbergs häradsrätts protokoll, laga ting i oktober 1683.)

inte gick att få tag i. Ryttaren som Anna i Bråbo anklagade hann som tidigare nämnts dö innan saken avgjordes. De två gifta männen som anklagades för våldtäkt vid Edsbergs häradsrätt, Botvid i Stenmossen och Per Matsson, omtalades av rätterna som "horkarlar" och hade rymt undan rättvisan.⁵⁴ Den tredje gemensamma faktorn var att hustrurna levde ensamma utan sina makar.⁵⁵ Karin och Anna var soldathustrur vilkas män var ute i fält.⁵⁶ Brittias man hade enligt hennes utsago övergivit henne, vilket hon klagade över vid rannsakingen. Hon var tvungen att försörja barnen och sig själv vilket bland annat tvingat henne att tjäna hos Per Matsson och hans hustru.⁵⁷ Som ensamma hustrur levde naturligtvis de här kvinnorna i en osäkrare tillvaro än andra hustrur. Det lyfte de fram i sina våldtäktsberättelser.

Ytterligare en gemensam nämnare var att de tre kvinnorna betonade att våldtäkterna var kulmen på en rad försök från gärningsmännens sida att få ligga med dem. De hade alltså under en längre tid kunnat bjuda ett sådant motstånd att männen inte fick sin vilja fram. Då det ändå hände och de blev lägrade angav två av dem särskilda skäl. Anna berättade att hon brukade få epileptiska anfall och inte kunnat ropa av "häpenhet" samt tillade att mannen varit så stark och överdådig att hon inte kunde stå emot honom.⁵⁸ Karin hade länge motstått Botvids enträgna närmanden. Den gången han våldtog henne hade hon legat sjuk en tid, varit försvagad och "spottat blod".⁵⁹

I komprimerad form hade berättelsen om "den sårbara hustrun" följande innehåll:

Kvinnan är ensam och våldtäktsmannen är en man i hennes bekantskapskrets. Han gör flera försök att få ha samlag med hustrun. Hon lyckas avvärja hans närmanden flera gånger men till sist, och när kvinnan är tillfälligt fysiskt försvagad, våldtar han henne. Kvinnan tiger om övergreppet, eller berättar om det för några av sina närmaste som råder henne att inte anmäla brottet. Sedermera hamnar hustrun inför rätta misstänkt för horsbrott.

Hustru Karin, Britta och Anna och andra som beskrev sig som "sårbara hustrur" betonade i sina berättelser sin utsatta situation.⁶⁰ De var sårbara för att de levde

⁵⁴ Edsberg 1660, Edsberg 1683. Av återstående fem fall i den här gruppen är svarandeparten frånvarande i tre. En hustru sade sig ha blivit våldtagen av en okänd man i skogen (Aspeland 1708), en hade rymt till Norge (Vadsbo 1709) och en anklagad dräng hade lämnat orten och kunde inte uppspåras (Hammarkind 1788).

⁵⁵ Det gäller i sex av de åtta fallen. Soldathustrurna dominerar (Edsberg 1660, Bråbo 1702, Aspeland 1708, Vadsbo 1709, Skåning 1760).

⁵⁶ Edsberg 1660, Bråbo 1702.

⁵⁷ Edsberg 1683.

⁵⁸ Bråbo 1702.

⁵⁹ Edsberg 1660.

⁶⁰ Walker menar att kvinnor som anmälde våldtäkt i 1600-talets England kunde tjäna på att framhålla sin oförmåga att göra motstånd genom att det aktualiserade en för samtiden välbekant bild av det lidande (kvinnliga) offret (Walker, 1998, s. 10). Även de svenska kvinnorna kan tänkas ha haft sådana motiv i sina berättelser om den "sårbara hustrun". I Sverige var soldathustrurnas svåra levnadsvillkor allmänt kända och kvinnorna kan ha använt sig av sådana associationer när de väjdade om förståelse och sympati.

utan sina män och var tvungna att försörja sig själva. De hade inledningsvis agerat som ärbara hustrur och sökt förhindra övergreppen, men inte lyckats. I kvinnornas berättelser utnyttjades deras sårbarhet av våldtäktsmännen. Sårbarheten gjorde det möjligt för männen att våldta dem samtidigt som den gjorde det svårt för kvinnorna att söka upprättelse på tinget. De lät sig påverkas av dåliga råd eller gärningsmannens försök att dölja brottet. Kvinnorna placerade sig i en offerroll och sökte på det sättet sympati inför rätta.

Med tanke på de misstankar som riktades mot de här kvinnorna för att de inte själva klagat över brotten och att det sällan fanns några bevis att åberopa så långt efter att brottet begåtts, skulle man kunna tro att det var omöjligt för dem att framgångsrikt hävda sin oskuld.⁶¹ Men så var det inte. I flera fall gick kvinnorna i slutänden fria från straff.⁶² I andra fall valde rätterna att bortse från kvinnornas påståenden om våldtäkt och straffade dem för hor.⁶³ Det var alltså möjligt även för kvinnor som inte uppfyllde de krav som ställdes på våldtäktsoffer att få sin sak prövad på tinget och ibland också få gärningsmannen fälld. Berättelsen om den sårbara hustrun kunde vara framgångsrik.

Våldtäkt som otrohet

Anna och Karin berättade att de först bjudit sina våldtäktsmän motstånd men sedan, på grund av att de varit försvagade, inte kunnat stoppa dem. Liknande förhållanden lyfts fram av flera kvinnor. Rytthustrun Karin Svendsdotter sade att hon blivit våldtagen av en gift man som vid flera tidigare tillfällen försökt lägga henne. Hon lyckades avvisa honom tills sista gången då han tvingat henne till sexuell umgänge. Hon kunde inte freda sig och berättade att mannen använt våld

varifrån hon med makt sig ej skall värja kunnat, förmenandes honom med trollkraft vid detta syndiga verk sig betjänat, emedan hon intet annat skall känna kunnat, än hon var bunden och dess kraft henne försvunnen.⁶⁴

Hustru Lena som våldtagits av en dräng berättade att han närmat sig henne med uppsåt att våldta henne och att hon först värjt sig. När han därefter hade störtat henne baklänges ned på en bänk hade ”allt styrkan att emotstå, ej mindre än förmågan att ropa så alldeles övergivit henne”.⁶⁵

⁶¹ Detta har framhållits av bl.a. Lindstedt Cronberg, 1997, s. 124–126 och Lövkrone, 1999, s. 80–81.

⁶² Bråbo 1702 (kvinnan dömdes till döden för dubbelt hor i tingsrätten men friades helt av Göta hovrätt), Edsberg 1660 (underrätten dömde kvinnan till döden för dubbelt hor, Svea hovrätt befriade henne från alla vidare straff utom att stå uppenbar skrift), Aspeland 1708 (såväl under- som överrätten stannade vid att hustrun verkligen blivit våldtagen i skogen av en okänd man och friade henne från misstanken om hor). I ”Tönnersjö 1739” befriades den anklagade mannen från misstanken om våldtäkt och underrätten fällde kvinnan till böter för falsk beskyllning men hovrätten friade kvinnan från böterna.

⁶³ Skåning 1760, Vadsbo 1709 (underrätten dömde till döden men hovrätten mildrade straffet till böter bland annat med hänvisning till att kvinnan enträget hävdade att hon blivit tagen med våld), Hammarkind 1788. I ”Edsberg 1683” har jag inte funnit slutet på målet.

⁶⁴ Vadsbo 1709. (Citat ur Göta hovrätts brottmålsutslag 13/3 1709.)

⁶⁵ Hammarkind 1788. (Citat ur Svea hovrätts brottmålsutslag 10/7 1788.)

Att männen *inte* fick fullborda sina brott var ett centralt inslag i berättelserna om den ärbara hustrun. ”Den ärbara hustrun” lyckades således med det som ”den sårbara” misslyckades med – att freda sig från mannens försök att ha samlag med dem. Båda gruppernas berättelser blir begripliga om man antar att de formades av en föreställning om att gifta kvinnor med hjälp av fysiskt motstånd och viljekraft borde kunna försvara sig mot sexuella angrepp.⁶⁶ Sådana föreställningar fanns representerade inom rättsmedicinen i slutet av 1700-talet. I en av de första rättsmedicinska handböckerna på svenska kan man i samband med våldtäkt läsa att en kvinna ”kan hindra all ting om hon haver fullt allvar därtill”.⁶⁷

Berättelsen om den ärbara hustrun bekräftade föreställningens giltighet. Hustru Annika skulle kunna ses som ett levande bevis för den – i sin berättelse betonade hon att hon, trots fången Veits överlägsna fysiska styrka och besinningslösa våld, med hjälp av ett oerhört kraftuppbåd och tillit till Gud kunde skydda sin ärbarhet. ”Den sårbara hustrun” hade också motstått våldtäktsmännens närmanden men på grund av olika skäl som gjorde att de förlorade sin vanliga styrka slutligen ändå blivit våldtagna. Båda typerna av berättelser formades av, och bidrog till att bevara, föreställningen att ärbara kvinnor inte borde kunna våldtas.

En assessor i Göta hovrätt gav tydligt uttryck för den här föreställningen i en diskussion kring ett våldtäktsmål i Göta hovrätt 1735. En soldathustru hade våldtagits av en ung dräng, anmält brottet direkt och visat upp skador. Drängen erkände våldtäkten och även att han något år tidigare försökt våldta en annan hustru. Det fanns alltså egentligen inga tveksamheter kring vad som hänt eller att drängen skulle fällas för brottet. Assessor Flach tog ändå tillfället i akt att antyda att soldathustrun kunde ha ett visst ansvar. Enligt hovrättens protokoll ville han

just icke tillägga hustru Metta Påhlsdotter, att hava till otukten varit samtyckande, men hon är likväl icke övertygad, att hon till sin äras försvar brukat de yttersta mått och steg, på vilken händelse hon torde kunnat hans våldsamma medfart förekomma.⁶⁸

Flachs resonemang påverkade inte utgången av målet, och föreställningen att vuxna kvinnor inte kunde våldtas var absolut ingen juridisk doktrin eller något som dominerade synen på våldtäkt i allmänhet.⁶⁹ Men det är uppenbart att den existerade och påverkade de gifta kvinnornas berättelser om våldtäkt.

Garthine Walker skriver om det problematiska i språket om våldtäkt och sexuellt umgänge. Talet om sex byggde på det heterosexuella samlagets rollfördelning där mannen var den aktive som lägrade eller hävdade kvinnan och där kvinnans roll var den medgivandes. Hon lät sig lägras eller blev hävdad.⁷⁰ Resonemanget

⁶⁶ Föreställningen att vuxna kvinnor i princip inte kunde våldtas förekom allmänt i Europa. Se Rublack, 1999, s. 240 när det gäller Tyskland, Clark, 1987, s. 71 för 1700-talets England och Vigarello, 2001, s. 42–45 för det tidigmoderna Frankrike. Ofta presenterades föreställningen som ett medicinskt faktum.

⁶⁷ Kiernander, 1776, s. 227.

⁶⁸ Ystad 1735. (Citat ur Justitierevisionen, Utslagshandlingar 17/4 1753.)

⁶⁹ Jf. Vigarello och Rublack som menar att synen på våldtäkt av vuxna kvinnor i Frankrike respektive Tyskland var helt igenom genomsyrad av föreställningen att vuxna kvinnor inte kunde våldtas av en ensam man (Rublack, 1999, s. 14, Vigarello, 2001, s. 42).

⁷⁰ Walker, 1998, s. 6, se även Roper, 1994, s. 60–61.

är, som framgår av uttrycken i föregående mening, giltigt även när det gäller det svenska språket. Kvinnor som berättade om våldtäkt hade alltså den svåra uppgiften att säga att de våldtogs utan att säga att de *lät sig lägras*. Problemet är tydligt i de gifta kvinnornas berättelser.⁷¹ De löste det antingen genom att helt enkelt säga att de aldrig lät sig lägras eller genom att förlägga tillåtandet i faktorer som de inte hade makt över – sjukdom, trolldom eller annan kraftlöshet.

Varför var våldtäktens sexuella moment så känsligt för de gifta kvinnorna? Varför framhöll de att de hellre dog än lät sig lägras och varför förväntades de ta så mycket stryk för att försvara sin kroppsliga integritet? Miranda Chaytor hävdar att kvinnor var tvungna att förlägga sin ära i den arbetande kroppen istället för i sin kyskhet för att möjliggöra minnet av våldtäkt. Hon skriver: "for a woman reporting a rape, honour was everywhere except in her chastity".⁷² Det svenska materialet stöder inte Chaytors iakttagelse. En faktor som klart motsäger hennes resonemang är hur de gifta kvinnorna själva använder ordet ära.

Karin Larsdotter berättade att hon bett mannen som angrep henne låta henne komma undan med livet och "äran" i behåll.⁷³ I ett protokoll från Husby 1697 återges hustru Margareta Ersdotters sorg och ilska över våldtäktsmannens övergrepp med orden: "[han hade] skämt och befläckt hennes ära, och tillförende oförkränkta redelighet".⁷⁴ Även andra använde ordet ära, till exempel assessor Flach som talade om att hustru Metta inte gjort allt "till sin äras försvar". I de här sammanhangen hade ordet ära uppenbarligen en mycket konkret betydelse – det stod för sexuell kyskhet eller det faktum att hustruns sexualitet var förbehållen maken.

Om man antar att äran hade en sådan konkret betydelse var en ärbar hustru detsamma som en kvinna som endast hade samlag med sin make.⁷⁵ Det motsatta – att kvinnan hade haft samlag med någon annan – innebar i så fall vanära.⁷⁶

⁷¹ Se även Gravdal, 1991, s. 99.

⁷² Chaytor, 1995, s. 385.

⁷³ Konga 1665 I.

⁷⁴ Husby 1697. (Citat ur protokoll från extraordinarie ting i Husby socken 12/7 1697.)

⁷⁵ För denna konkreta eller materiella aspekt av kvinnlig ära, se även Cavallo & Cerutti, 1990, s. 77. Georges Vigarello lyfter fram en annan konkret och materiell aspekt av våldtäktsbrottet när han framhåller att offret för ett övergrepp ansågs "smittat" av den synd och orenhet som förknippades med brottet. Han menar att våldtäktsoffret besudlades på ett sätt som liknade besudlingen då pojkar utsattes för sodomitiska övergrepp, flickor utsattes för incest och djur utsattes för tidelag. I de två förstnämnda fallen (sodomi och incest) fanns inget offer utan båda parterna ansågs skyldiga till det brott och den grova synd som handlingarna var. Vid tidelag skulle det besudlade djuret avlivas. Dessa brott sågs enligt Vigarello främst som brott mot Gud, inte människor. Det gällde i viss mån även våldtäkt. (Vigarello, 2001, kap. 2.)

⁷⁶ Hustru Boilde Svendsdotter konkretiserar den förstörda äran på ett talande sätt. I sin berättelse om den gifta mannen Sven Månssons våldtäktsförsök beskrev hon hur hon förvägrat honom sexuellt umgänge och sedan sagt till honom: "jag haver 8 stackars små barn, I skall icke göra vidunder av mig och dem". Sven svarar "du skall ligga hos mig, du råder där intet för" (Sunnerbo 1665, citat ur protokoll från laga ting hållet i Sunnerbo härad 12/12 1664). Boildes ord kan tolkas som att hon räknar med att hennes och barnens liv skulle bli förstörda om Sven lägrade henne. Kanske räknade hon med att maken då skulle lämna henne. Svens svar är intressant – han säger att hon inte ska ta på sig något ansvar eftersom det sker mot hennes vilja.

Det gällde oavsett om umgänget skett med eller mot kvinnans vilja – en vilja som därmed får en underordnad betydelse.

Utifrån en sådan konkretisering av den gifta kvinnans ära i samband med våldtäkt får också praxisen att förklara den våldtagna kvinnans ära som intakt en konkret förankring. Det räckte inte att rätten fällde våldtäktsmannen och betraktade kvinnan som ett offer. Genom att förklara kvinnans ära oförkränkt försökte man också göra våldtäktsmannens gärning ogjord – man *restaurerade* kvinnans ära till den hon haft före våldtäkten. Det visar sig också att de gifta kvinnorna förklarades saklösa just i de fall, och endast i de fall, där de uppgivit att de penetrerats av gärningsmannen.⁷⁷ Det är också värt att notera att alla de fallen kommer från tiden innan 1734 års lag infördes – alltså innan saklösförklaringen av våldtäktsoffer var lagstadgad.

Den rättsliga praxisen att restaurera den våldtagna kvinnans ära riktade sig antagligen till viss del mot den äkta mannen. David Nehrman skrev i mitten av 1700-talet i samband med att han berörde kvinnans status efter våldtäkt att maken till en våldtagen och saklösförklarad kvinna inte hade rätt att skilja sig från henne.⁷⁸ Kommentaren tyder på att sådant förekom – att män kunde tycka sig ha rätt att lämna sin hustru om hon kränkts av en annan man.⁷⁹

Hustru Annika Jacobsdotter sade till fången Veit då han försökte våldta henne att hon hellre skulle dö än låta honom få sin vilja fram. När han frågade henne varför, svarade hon att hennes löften till sin man var så starka att hon aldrig skulle kunna vara *otrogen* mot honom.⁸⁰ Det är intressant att Annika betecknade eftergivenhet i den beskrivna situationen som otrohet. För en nutida betraktare verkar ordvalet absurd, men utifrån tanken att det utomäktenskapliga samlaget hade stor betydelse i sig, oavsett om kvinnan våldtagits eller inte, blir det begripligt.

I ljuset av det utomäktenskapliga samlagets betydelse i sig blir föreställningarna om att våldtäkter av gifta kvinnor var allvarligare än andra förstaelig. Om en gift kvinna som utsattes för våldtäkt kunde uppfattas som otrogen riskerade hon att förlora sin position som (ärbar) hustru och våldtäkten kunde splittra hushållet.

⁷⁷ Husby 1697, Arjeplog 1710, Kind 1713, Ystad 1735. I "Stockholm 1617" fullbordades också våldtäkten men där konstaterade rätten att kvinnan tidigare haft utomäktenskapliga förbindelser av fri vilja vilket hon också bestraffades för. Någon restaurering av hennes ära var alltså inte aktuell.

⁷⁸ Nehrman, 1756, s. 421. Praktiken att äkta män lämnade sina hustrur om de blivit våldtagna existerade också i 1700-talets London (Clark, 1987, s. 29). Att en av makarna i ett gift par begått hor var ett godtagbart skäl för skilsmässa under den här perioden (Lennartsson, 1999, s. 190). Utifrån det samlag som ingick i våldtäktsbrottet och de konkreta föreställningarna om kvinnlig ärbarhet är det tänkbart att våldtäktsbrott kan ha uppfattas som grund för skilsmässa.

⁷⁹ Det hände i flera av de fall som behandlar kvinnor som utsatts för fullbordade våldtäkter och som framställer sig som ärbara hustrur att rätterna också noterade makarnas åsikter om parets framtida sammanlevnad. Bonden Mattis Persson, vars hustru blivit våldtagen av en dragon, krävde laga straff för gärningsmannen och förklarade att han ville leva vidare med hustrun, "hållandes sin hustru för oskyldig, och till en så grov synd tvungen, ber alltdärför för henne och utlovar hädan efter som förr till henne älska och ära och till hustru behålla" (Kind 1713, citat ur Göta hovrätts resolution 16/12 1713).

⁸⁰ Protokollens ord lyder: "Han frågade henne varför det [samlaget] ej skulle ske. Svarade: Hon hade så hårt svurit sin man att hon aldrig skulle vara honom otrogen, hade det aldrig varit, och han skulle det av henne nu aldrig begärt." (Lindberg, 1966, s. 107.)

Våldtäkt av en gift kvinna var ett hot mot hushållet bland annat genom att det utomäktenskapliga samlaget var ett brott mot äktenskapets grundvalar. Våldtäkten bröt den äkta makens exklusiva rätt till hustruns kropp och sexualitet.

Våldtäktsoffrens äkta makar

Gifta kvinnor som levde upp till kraven på den ärbara hustrun och kunde hävda sin rätt på tinget efter en våldtäkt förklarades alltså saklösa och ingen hade rätt att anklaga dem för det inträffade. De var offer. Även kvinnornas äkta män måste betrakta dem som offer och friförklara hustrurna från ansvar för att deras exklusiva rätt till hustruns sexualitet kränkts. Om kvinnan däremot ansågs medskyldig betraktades hennes äkta make som en bedragen man och hade rätt att förskjuta henne och söka skilsmässa.⁸¹

När en gift kvinna blivit våldtagen kunde den äkta mannen agera på olika sätt. Han var formellt hennes målsman och ägde rätt att svara och söka för henne men det var, som jag tidigare nämnt, inte ovanligt att kvinnan kärade själv.⁸² Makens formella kärande och/eller hans närvaro vid hustruns sida på tinget styrkte emellertid hennes trovärdighet och hans närvaro (personligen eller genom kvinnans berättelse) betonade sannolikt brottets allvar. Det var inte bara kvinnan som kränkts utan även maken och hushållet.

Det är rimligt att tänka sig att den man som stod bakom sin hustru trodde på henne – att han såg henne som ett offer. Så verkar det också ha varit i de flesta fall, men inställningen var inte given. Hustru Ellas man gav prov på att en make mitt under pågående rannsaking kunde dra tillbaka sitt stöd för hustrun om han började tvivla på hennes trohet. Smeden Petter Margfeldt verkade ha haft misstankar mot sin hustru redan innan han kärade å hennes räkning på tinget i Åkerbo härad i Östergötland år 1799. Ändå ville han att rätten skulle behandla ärendet.⁸³

Margfeldt anklagade en annan smed, Petter Axberg, för att ha våldtagit hans hustru Stina Hansdotter. Axberg genstämde Margfeldt och krävde, för heder och ryktes skull, att Margfeldt skulle straffas för falsk beskyllning samt ersätta hans rättegångskostnader. Det blev en relativt omfattande rättegång där Axberg lät sig företrädas av ett biträde. Biträdet började med att antyda att Margfeldt satt alltför stor tillit till sin maka. Han frågade om Margfeldt själv bevittnat brottet vilket han inte gjort. Genom biträdets förhör framkom också att hustrun inte berättat för Margfeldt om övergreppet förrän drygt ett år efter att det skett.

Som orsak till fördröjningen uppgavs att hustrun sagt att hon velat berätta om våldtäkten tidigare men att hon inte haft några bevis och varit rädd att maken skulle bli arg på henne. Anledningen till att hon slutligen berättade om våldtäkten

⁸¹ Om godtagbara skäl för skilsmässa under 1600-talet, se Lennartsson, 1999, kap. 7.

⁸² Att mannens allmänna rätt att söka och klaga för sin hustru var en formell regel som sällan efterlevdes i praxis i det tidigmoderna samhället har visats av flera forskare. Se t.ex. Andersson, 1998.

⁸³ Referatet av detta fall bygger på ”Åkerbo 1799”.

var att hon då fått veta att det fanns vittnen som hon skulle kunna åberopa vid en rättegång. Svarandesidan yrkade att målet skulle läggas ned eftersom det inte instämtes i laga tid men rätten valde att fortsätta.

Vid nästa ting, i mars 1799, var hustru Stina närvarande och berättade att Axberg och två andra män kommit hem till henne efter en auktion i närheten. De hade fått löfte av hennes make att lämna några saker i deras ladugård. När de var på väg därifrån lurade Axberg in henne i ladugården, låste dörren och våldtog henne. Hon försökte freda sig men Axberg fullbordade sin vilja med våld. Efteråt hade hon varit öm och haft ont i bröstet. Hon hade inte ropat på hjälp eftersom deras stuga låg ensligt och ingen skulle ha hört henne. Långt efteråt hade hon genom ett rykte fått höra att det fanns personer som kände till det inträffade och som kunde kallas att vittna till hennes fördel.

Vittnena hördes. Det var framför allt de två män som varit i sällskap med Axberg och de berättade att Axberg stannat kvar hos hustru Stina efter att de gått därifrån. En bit från gården hade de stannat och väntat och en av dem hade gått tillbaka för att hämta Axberg. Han upptäckte då att dörren till ladugården var låst, hörde Margfeldts hustru ”stänka” därinne och förmodade att även Axberg var där. Han knackade försiktigt med en sten på väggen för att låta Axberg förstå att de väntade på honom men fick ingen reaktion. Det andra vittnet berättade ungefär samma sak och båda sade att de väntat så nära gården att de skulle ha hört om Axberg övat våld mot hustrun.

Vid den här punkten i rannsakingen vändes misstankarna mot hustru Stina. Varför hade hon inte ropat? Varför hade hon dröjt ända tills det börjat gå ett rykte om hennes och Axbergs umgänge innan hon berättat om händelsen för sin man? Stina hade redan förklarat varför hon inte ropat men var tvungen att erkänna att hon hört någon knacka på väggen – hennes historia började rämna. Axberg hävdade fortfarande att det inte fanns någon som helst grund för misstanken om att han haft lägersmål med Margfeldts hustru.

Då erkände Margfeldt själv inför rätta att han av vittnesmålen funnit att Axberg inte var skyldig till våldtäkt. Han sade att anledningen till att han fört saken inför rätta egentligen inte varit att lägga ansvaret på Axberg ”utan allenast förhöra om hustruns angivelse var sannfärdig eller icke” och vidare att han ansåg att allt ansvar för den falska beskyllningen borde drabba hustrun och inte honom.⁸⁴ Rätten frikände Axberg, både från anklagelsen om våldtäkt och misstanken om hor, men dömde Margfeldt att ersätta Axbergs rättegångskostnader och att ge honom offentlig upprättelse vid nästkommande ting.

I det här fallet drev en man, enligt egen utsaga, en rättslig process för att fastslå om hans hustru varit trogen eller otrogen mot honom. Troligtvis fick han höra rykten om att hans hustru varit inlåst i ladugården tillsammans med Axberg. Vad hade de haft för sig? Hustrun sade att Axberg haft sexuellt umgänge med henne men att det skett med våld och mot hennes vilja. Margfeldts agerande kan ha bottnat i hans egen svartsjuka och tvivel på hustruns trohet men också i att det

⁸⁴ Citat ur Åkerbo häradsrätts dombok 8/3 1799.

fanns ett behov av att rentvå hennes och hans eget namn. Ryktet gick att hon varit otrogen. Om det stämde hade han blivit lurad och sviken och ett sådant rykte kunde vara ödesdigert för både henne och honom.⁸⁵

Rättegångens slut var om möjligt ännu värre för både Margfeldt och hans hustru. Han hade beslagit henne med lögn och straffades offentligt för sin tilltro till hennes berättelse. Makens försök att komma undan straff genom att lägga all skuld på hustrun lyckades inte. Margfeldt hade instämt och klagat på Axberg och han fick stå för ersättningen och den offentliga ursakten. Vilka följer saken sedan fick i det Margfeldtska hushållet vet vi inte.

Smeden Margfeldt är ett exempel på en make som var misstänksam mot sin hustru när hon påstod att hon blivit våldtagen. Torparen Sven Nilsson får exemplifiera en motsatt inställning. Hans hustru, Lena Månsdotter, hade fått ett barn som han inte var far till och de stämdes in till tinget i Hammarkind år 1787 för att förklara sig.⁸⁶ Lena berättade då att drängen Henrik Persson kommit hem till henne en kväll då maken var borta. Han gjorde närmanden som hon inte kunde freda sig från och våldtog henne. Trots att lägersmålet skett mot hennes vilja kände hon att hon begått en svår synd och när hon märkte att hon var havande berättade hon för maken vad som hänt.

Sven var sjuk och paret hade inte haft något umgänge med varandra på länge. Hon insåg själv att hennes situation var prekär och sade inför rätta att

det fallit henne ganska svårtande, att hon, fast oskyldigt, nu råkat i denna olycka, varigenom en misstänksam man kunnat göra sig skäligen anledning, att undandraga henne vidare förtroende.⁸⁷

Maken valde dock att tro på sin hustru. Han hade ”under medömkan över hennes olycka och i villrådighet huru hon i slikt fall skulle sig förhålla” berättat alltsammans för prästen som gått vidare till tinget med saken.⁸⁸ Sven förklarade inför rätta att han, trots det inträffade, inte hade för avsikt att skilja sig från sin hustru.

Den anklagade drängen var omöjlig att få tag på och Lena hade inga bevis att lägga fram. Ändå ville hon och hennes man att rätten skulle ta ställning till saken och de ansåg att en dom för hor var bättre än ingen dom alls. Torparen var svårt sjuk och man var rädd att han skulle avlida innan saken var avgjord.⁸⁹ Rätten försökte pressa Lena och menade att det ”föreföll misstänkt, att hon över en förbrytelse därå hon alldeles fritog sig från all delaktighet, visa en så allvarlig ånger”.

⁸⁵ Telste, 1993, s. 182.

⁸⁶ Referatet av detta fall bygger på ”Hammarkind 1788”. En delvis annan tolkning av detta fall finns i Bergenlöf, 2002, s. 202–204.

⁸⁷ Citat ur protokoll från Hammarkinds häradsrätt 19/11 1787.

⁸⁸ Citat ur protokoll från Hammarkinds häradsrätt 19/11 1787

⁸⁹ Paret starka önskan att få saken ur världen kan förstås utifrån deras speciella situation. Maken var sjuk och de befarade att han snart skulle gå bort. Det blev då mycket viktigt dels att fastställa barnets status som eventuell arvinge, dels paret äktenskaps legitimitet. Maken framhöll flera gånger att han inte ville skiljas från hustrun, oavsett hur domen skulle lyda. Hans inställning skrevs ned i domboken och hade därmed juridisk giltighet om frågan skulle komma upp efter hans död.

Men Lena höll fast vid sin berättelse. I övrigt framkom att den anklagade drängen var allmänt känd för ett ”överdådigt och straffbart leverne” samtidigt som nämnden intygade att hustru Lena, trots stor fattigdom, ”alltid varit känd för en ärbar och beskedlig vandel”.⁹⁰

Rätten klargjorde i domen att Lena, oavsett vad som hänt, förlorat rätten att klaga över våldet eftersom det inte skett inom den föreskrivna anmälningstiden. Eftersom hon själv bekänt att hon haft utomäktenskapligt umgänge fällde de henne istället till böter för enkelt hor. I domen skrev man också in Svens beslut att förlåta hustrun och hans vilja att försätta leva tillsammans med henne.

Makarnas uppfattning om hustrurnas berättelser var viktig. Hustru Lena fälldes för hor men rätten tog egentligen inte ställning till om hon blivit lägrad mot sin vilja eller ej. Makens förtroende för hustrun och hennes trohet samt osäkerheten om vad som hänt påverkade säkert allmänhetens syn på henne. Hon hade fött ett utomäktenskapligt barn och kunde inte bevisa att hon blivit våldtagen. Därför måste hon straffas, men hon kunde sannolikt ta straffet med äran och äktenskapet i behåll. Hustru Stina hade liksom Lena väntat för länge med sin klagan och kunde inte heller bevisa att hon blivit våldtagen. Stinas öde blev emellertid ett annat – hon straffades inte formellt men förlorade troligen både äran och äktenskapet. De äkta männens inställning till det som hänt deras hustrur hade en avgörande betydelse för kvinnornas öde.

Det finns exempel på män som agerade ännu mer offensivt än Stinas och Lenas makar. I ett par fall verkar det som om makar försökte skydda sina hustrur från påflugna män och på så sätt ”förebygga” att de våldtog.⁹¹ Äkta män kunde alltså måna om sina hustrurs säkerhet och rykte, men i materialet finns även exempel på män som utnyttjade sina hustrur genom att låta dem framföra medvetet falska anklagelser om våldtäkt. En man hade anklagat en annan man för att ha våldtagit hans hustru och saken behandlades i Vadstena rådhusrätt flera gånger år 1601. Vid ett av de senare tillfällena förnekade både den anklagade och hustrun att de haft något umgänge och hustrun berättade att hennes man ”tvingat henne med ord och hugg”. Maken sattes då i fängelse.⁹² Fallet visar att den som anmälde våldtäkt riskerade att straffas själv om beskyllningen visade sig vara falsk. Smeden Margfeldt fick som nämnts ovan ersätta sin motpart för rättegångskostnader samt be honom om ursäkt offentligt.

⁹⁰ Citaten i detta stycke är från protokoll från Hammarkinds häradsrätt 19/11 1787.

⁹¹ I ett fall från Hulterstad år 1622 verkar det som om en man och hans hustru gillrade en fälla för en präst som under en längre tid gjort sexuella närmanden mot hustrun. Hon sade till prästen att hennes man var bortrest och bjöd in honom i stugan. När prästen sedan, vid hennes säng, lagt av sig kappan och var på väg att ta av sig byxorna kom maken in och ertappade honom. Saken togs upp i häradsrätten men eftersom prästen inte varit våldsam, men uppenbarligen inte heller betett sig som en präst borde, skickades ärendet vidare till domkapitlet. (Hulterstad 1622.) I ytterligare ett par fall antyds att män (en äkta make i ena fallet och en fästman i det andra) gillrat ”fällor” för män som inte velat lämna deras kvinnor i fred, se ”Allbo 1777” och ”Sunnerbo 1787”.

⁹² Vadstena 1601. (Citat ur Vadstena stads äldsta tänkeböcker, ”Domboken” 1577–1610, 23/2 1601, s. 304.)

Det fanns dock ingen automatik i att våldtäktsanklagelser som inte leddes i bevis slutade med att käranden straffades för falsk anklagelse.⁹³ Exempelvis dömde tingsrätten i Avesta och Grytnäs socken år 1696 hustru Elsa Pålsdotter till fyrtio markers böter för ”ohemul beskyllning” efter att hon anklagat en mjölnare för våldtäkt. Brottet skulle ha skett ett och halvt år tidigare men mjölnaren nekade och kvinnan kunde inte presentera några bevis. Svea hovrätt friade hustrun från böter med hänvisning till att anklagelsen ”vore av hennes fåkunnighet och oförstånd, än någon arghet och ondska härfluter”.⁹⁴

När det gäller anklagelser som bedömdes som ogrundade gjorde rätterna skillnader mellan det som uppfattades som uppsåtligt falska anklagelser och andra anklagelser. Jonas Liliequist konstaterar i sin studie av tidelagsbrottet att anklagelser som bedömdes ha framförts av obetänksamhet snarare än illvilja, och som direkt drogs tillbaka bara straffades med låga böter eller inte alls, medan medvetet falska anklagelser straffades med böter i enlighet med lands- respektive stadslagen.⁹⁵ Det hände också att man bestraffade uppsåtligt falska angivelser i enlighet med den gammaltestamentliga talionsprincipen – det vill säga med det straff som det instämde brottet kunde leda till.⁹⁶ Denna princip infördes i 1734 års lag men begränsades till att gälla endast uppsåtligt falska anklagelser som framförts till rätten eller kunglig befallningshavande och som anmälaren sedan försökte bevisa inför rätta.⁹⁷

När det gäller våldtäkt betraktades sällan ogrundade eller obevisliga anklagelser som medvetet falska. En våldtäktsanklagelse som inte gick att bevisa, men där det ändå verkade finnas någon sorts grund för anklagelsen, sågs inte som ett uppsåtligt falskt agerande.⁹⁸ Kunskapen om att en kvinnas offentliggörande av att hon utsatts för övergrepp kunde få negativa konsekvenser för henne själv påverkade säkert också rätternas inställning. Materialet ger inget stöd för något systematiskt

⁹³ Kåkindis häradsrätt dömde en soldathustru till 40 markers böter för falsk beskyllning år 1733. Saken hade kommit inför rätta när en ryttare instämt soldathustrun för att ha spritt ut ett rykte om att han våldtagit henne. Hustrun genstämde honom för våldtäktsförsök. Göta hovrätt frikände kvinnan från böterna med hänvisning till att hon inte initierat målet utan endast försvarat sig. Man framhöll också att anklagelsen inte gällde fullbordad våldtäkt (ett brott som kunde leda till dödsstraff) utan våldtäktsförsök. (Kåkind 1733) Se även Olundra 1781. Det fanns dock mål som slutade med att käranden verkligen fälldes för falsk beskyllning eller på annat sätt tillrättavisades. Förutom Margfeldt straffades ytterligare en av dem som kårade i mål gällande gifta kvinnor. Båtmanshustrun Stina Haller belades med 20 dalers böter av Själevads häradsrätt 1786 för att hon brustit i bevis då hon anklagat en dräng för våldtäkt. Domen bekräftades av Svea hovrätt. (Själevad 1786) Tjugo dalers böter var det bötesstraff som 1734 års lag stadgade för anklagelser som inte kunde ledas i bevis men som inte har skett av ”arghet” (MB 60:2).

⁹⁴ Avesta 1696. (Citat ur Svea hovrätts brev till Kopparbergs länsstyrelse 3/11 1696.)

⁹⁵ MESTL RB 30, KrLL TmB 20.

⁹⁶ Jonas Liliequist ser en hårdnande attityd mot uppsåtligt falska anklagelser under 1600-talet, och från slutet av århundradet och en bit in på 1700-talet kunde uppsåtligt falska angivelser för tidelag straffas med döden under återopande av talionsprincipen (Liliequist, 1992, s. 64–66).

⁹⁷ 1743 års lag MB 60.

⁹⁸ Enligt 1734 års lag skulle den som kunde presentera halva bevis i en sak inte straffas för falsk beskyllning. I flera våldtäktsmål där käranden inte kunnat bevisa sin anklagelse och genstämmts för falsk beskyllning friades käranden ändå från den åtalades begäran om rekonvention. Se t.ex. ”Tuhundra 1696”, ”Avesta 1696”, ”Oland 1768” och ”Olundra 1781”.

besträffande av falska anklagelser – snarare en överseende attityd gentemot kvinnor som inte kunde bevisa sina anklagelser. Rätterna verkade däremot se allvarligare på män som drev anklagelser om våldtäkt och inte kunde leda dem i bevis.⁹⁹

Sammanfattningsvis kan sägas att de våldtagna kvinnornas makar kunde agera på en rad olika sätt och att deras agerande var av stor betydelse för hur hustrurnas berättelser bedömdes, även om männens formella inblandning (som kärande) inte var nödvändig. Man kan se att rätterna lade ett större ansvar på män som gick till tinget med anklagelser om våldtäkt utan att kunna bevisa dem än kvinnor som gjorde det. Man förutsatte att männens ageranden bottnade i dolda konflikter och en vilja att smutskasta eller pressa den anklagade mannen. När kvinnorna talade i egen sak och misslyckades med bevisningen var rätterna mer överseende och betraktade anklagelserna som en följd av deras fåkunnighet och enfaldighet (i betydelsen omedvetenhet eller okunnighet om lagens krav). Här ledde alltså föreställningar om kön i förhållande till rätten till att kvinnor hade lättare än män att klara sig undan straff för obevisliga beskyllningar.

De anklagade männens försvar

Män som anklagades för våldtäkt kunde agera på olika sätt. En del erkände sina brott – om inte genast så efter att bevisningen mot dem presenterats och de anmodats att säga sanningen.¹⁰⁰ En del uttryckte ånger över sina brott. Krigsfången Veit sade då han vid rannsakingen uppmanades att berätta vad som hänt att ”ångest och bedrövelse förtager honom hans minne”. Han rymde ut i skogen direkt efter brottet men tog efter ett par dagar kontakt med några kamrater. När de bad Veit ”gå fram och lida för sin synd” ska han ha sagt: ”Jag vill gärna gå fram och lida för mina svåra grova synder”. Vid rannsakingen bad han om nåd och sade att han ”intet visste till sig då den onde anden brukade honom till en slik gärning”.¹⁰¹

Det var annars ovanligt att män som erkände sina brott försökte rättfärdiga eller förklara vad de gjort. Några gjorde emellertid försök att urskuldra sig, framför

⁹⁹ Förutom de två fall som refererats i texten (Vadstena 1601, Åkerbo 1799) finns ett fall där en man, Anders Larsson, angivit en annan man för att ha försökt våldta en soldathustru. Hustrun vittnade och berättade att hon inte blivit utsatt för något övergrepp och Anders anklagelse bedömdes vara grundad enbart på löst prat och rykten. Den anklagade mannen nekade. Rätten dömde Anders till böter och framhöll att det troligen fanns ”någon hemlig avsikt” bakom Anders anklagelse som syftade till att skada svarandens rykte och goda namn. (Gäsen 1787. Citat ur utdrag ur Gäsenes domboksprotokoll 26/10 1787, i: Göta hovrätts handlingar i underställda brottmål.)

¹⁰⁰ I sju av de fyrtio målen som rörde gifta kvinnor erkände de anklagade männen sin skuld utan omsvep. Hulterstad 1622 (erkänner att han försökt få ligga med hustrun), (Mark 1624 (försök till våldtäkt), Konga 1665 I (erkänner allt han anklagas för), Allbo 1707 (erkänner sina brott, extremt våld och försök till våldtäkt), Södra Åsbo 1709 (erkänner efter att först ha nekat), Arjeplog 1710 (erkänner både fullbordad våldtäkt och att de tillsammans [två drängar] i förväg kommit överens om att ta hustrun), Ystad 1735 (erkänner våldtäkt).

¹⁰¹ Allbo 1707. (Citaten ur Lindberg, 1966, s. 110–111.)

allt genom att skylla på att de varit berusade.¹⁰² Till viss del avsåde man sig ansvaret för sina handlingar om man sade sig ha varit redlöst berusad. Det kanske kunde göra gärningen mer förståelig i den anklagades egna och andras ögon – en man som i vanliga fall var vettig kunde förlora omdömet och kontrollen av för mycket alkohol – men juridiskt hölls man ändå ansvarig.

Av de 38 fall som rörde gifta kvinnor erkände de anklagade sig skyldiga i sju fall.¹⁰³ I ytterligare sju fall fanns inget försvar från svarandesidan och i två fall var oklarheterna kring rannsakingarna stora.¹⁰⁴ Då återstår tjugotvå fall där männen helt eller delvis nekade till de brott de anklagats för. I ungefär hälften av dem förekom en utvecklad försvarsargumentation från den anklagade mannens sida. Den följde två huvudlinjer. Den ena var att hävda att kvinnan samtyckt till umgänget och den andra att man endast *försökt* få till stånd sexuellt umgänge och att man inte använt så mycket våld som kvinnan påstod eller att våldet till viss del var legitimt.

Argumentationen kring kvinnans samtycke kunde vara mer eller mindre uttaland och ges delvis olika betydelse. Jag har redan presenterat ett exempel i fallet med drängen Hans Björn och hustru Ella, där hennes anklagelser om våldtäkt omvandlades till en misstanke om hor. Drängens version av det inträffade stöddes i det fallet av att hon förlorade sin makes stöd under rannsakingen och att folket i bygden vittnade om hennes i övrigt tvivelaktiga leverne. De faktorer som gav stöd åt drängens argument var viktiga eftersom det inte alls var självklart att män som hävdade att kvinnan samtyckt övertygade rätten. Det exemplifieras bland annat i ett mål från 1660. Där angavs att den anklagade mannen lade skulden på kvinnan ”som skulle hon honom till sådan otukt övertala velat” vilket rätten dock bedömde som ”otroligt”.¹⁰⁵

Svarandesidan kunde alltså uttryckligen påstå att kvinnan samtyckt till sexuellt umgänge vid brottstillfället. Ett annat sätt att hävda att kvinnan samtyckt var att implicera samtycket genom att säga att hon tidigare haft utomäktenskapligt sexuellt umgänge. De tre engelska soldaterna som hustru Britta anklagade för våldtäkt i Stockholm år 1617 erkände riktigheten i Brittans berättelse om det inträffade men hävdade att handlingen inte borde definieras som våldtäkt. I protokollet

¹⁰² Se t.ex. ”Husby 1697”, ”Kind 1713” och ”Skåning 1760”.

¹⁰³ Detta var fall där de anklagade i princip helt utan omsvep erkände sig skyldiga till det brott de anklagats för: Hultestad 1622, Mark 1624, Konga 1665 I, Allbo 1707, Södra Åsbo 1709, Arjeplog 1710, Ystad 1735.

¹⁰⁴ De sju fall där män som anklagades för våldtäkt inte försvarade sig var ”Stockholm 1604” (mannen ej namngiven, okänd), ”Edsberg 1660” (mannen bortrymd, benämndes ”horkarl”), ”Edsberg 1683” (mannen bortrymd, benämndes ”horkarl”), ”Bråbo 1702” (mannen död), ”Aspeländ 1708” (mannen ej namngiven, okänd), ”Vadsbo 1709” (bortrymd), ”Hammarkind 1788” (bortrymd). De ”oklara fallen” är ”Stockholm 1625” (rannsakingen ger ingen information om den anklagade mannens inställning till anklagelsen) och ”Eksås 1715” (fallet består av en rannsaking kring två mäns ömsesidiga anklagelser och förtal mot varandra och slutar med förlikning).

¹⁰⁵ Sädersta 1660. (Citater ur Svea hovrätts brev till Gävleborgs länsstyrelse 25/5 1660.) Se även ”Kind 1713” där den anklagade mannen först hävdade att kvinnans vilja varit så god som hans men sedan erkände att han våldtagit henne.

återgavs de anklagades inställning: ”de bekänna allesammans att de hava haft beställa med henne, men de give före henne vara hora tillförende”.¹⁰⁶

Att hon redan tidigare var ”en hora” fördes sedan i bevis under rannsakingen. Flera vittnen berättade att de sett henne med en man i trappan på Smedjegården och andra att de kände till att hon sålde sexuella tjänster.¹⁰⁷ En av de anklagade angav därutöver att han tidigare nyttjat Brittans tjänster. I slutet av rannsakingen erkände hustru Britta att det var sant.¹⁰⁸

Förutom de direkta uppgifterna om att Britta hade prostituerat sig förekom i rannsakingen mer implicita hänvisningar till att Britta levtt osedligt liv samt en diskussion kring Brittans civilstånd. De kvinnor som vittnade om vad som hänt vid brottstillfället kallade konsekvent Britta för drabanthustru, men vid rannsakingen ifrågasattes hennes status som gift. Olika personer vittnade och gav motstridiga uppgifter. Några sade att Britta var äkta vigd och att de inte visste annat än ärligt om henne medan andra var tveksamma till hennes civila status och sade att hon alltid ”haver illa ställt sig”. Det förekom också uppgifter om att Brittans värdinna alltid haft dåligt rykte och vanligen hade ”lösaktigt folk” hos sig i huset.¹⁰⁹

Utmålandet av kvinnan som lösaktigt kunde syfta till att ifrågasätta både brottsrubriceringen och kvinnans trovärdighet. Det fanns föreställningar om att det endast var ärbara kvinnor som kunde bli våldtagna.¹¹⁰ Om så var fallet var inte ett med våld framtvingat samlag med en *hora* att betrakta som våldtäkt. Nära sammankopplad med den föreställningen var tanken att kvinnor som någon gång visat prov på lösaktigt beteende inte med trovärdighet kunde hävda att de motsatt sig sexuellt umgänge vid ett senare tillfälle. Argumentationen aktualiserade också allmänna föreställningar om kvinnlig heder. En hederlig kvinna var inte lösaktig. En hederlig kvinna kunde man lita på, men inte andra. Föreställningarna ovan går i varandra och kan inte renodlas. Gemensamt för dem är att kvinnans agerande och uttalanden kopplades samman med hennes (brist på) ärbarhet och vidare att hennes ära hängde nära samman med hur väl hennes (sexuella) levnadssätt stämde överens med de ideal kring kvinnors beteenden som existerade.

Soldaternas slutsats – att deras agerande inte var våldtäkt eftersom Britta var prostituerad – accepterades emellertid inte av Stockholms rådhusrätt. De fällde soldaterna för våldtäkt med motiveringen:

oansett denna kona, befinnes hava varit en lösaktig kvinna som föregångne rannsakingar utvisa, icke desto mindre efter för:ne soldater have både våldfört henne, och sedan begått med henne hor, derfor kunne retten icke befria dem för det straff som urskiljs i det II cap i edsöresbalken.¹¹¹

¹⁰⁶ Stockholm 1617. (Citat ur Stockholms rådhusrätts protokoll 5/2 1617 (Sst IX, s. 202).)

¹⁰⁷ Smedjegården var en plats där man bland annat förvarade fångar (Ericson, 2001, s. 272).

¹⁰⁸ Stockholm 1617.

¹⁰⁹ Stockholm 1617. (De citerade uttrycken ur Stockholms rådhusrätts protokoll 5/2 1617, (Sst, s. 204).)

¹¹⁰ Se ”Stockholm 1605” och avsnittet ”Redan kränkta kvinnor och kvinnor med böjelse för otukt” i kapitel 8. Jfr Sverige och Tyskland. I Tyskland definierades våldtäktsbrottet som ett övergrepp riktat mot en ärbar kvinna vilket innebar att lagen ej gällde prostituerade kvinnor eller andra kvinnor som stämpelats som lösaktiga (Theibault, 1998).

¹¹¹ Stockholm 1617. (Citat ur Stockholms rådhusrätts protokoll 26/3 1617 (Sst IX, s. 219).)

När det gällde påföljden hänvisade rätten till stadslagen och att målsäganden i detta fallet inte krävde dödsstraff. Vilket straffet skulle bli hemställde man till kunglig Maj:t. I samma dom angavs att "horan", det vill säga Britta, skulle utropas av bödeln vid kåken och förvisas från staden för sin lösaktighets skull.¹¹²

Rättens val att fälla männen trots att kvinnan ansågs lösaktig kan förvåna, särskilt om man jämför med förhållanden i resten av Europa. I Tyskland angav lagen att endast kvinnor med gott rykte kunde kräva upprättelse för våldtäkt.¹¹³ Den engelska lagen stadgade vid 1700-talets slut, enligt den samtida svenska juristen Flintberg, att en man som våldtog en "allmän sköka" skulle stå samma straff som andra våldtäktsmän.¹¹⁴ Men historiker som studerat rättspraxis i England har konstaterat att klyftan mellan lag och praxis var djup och att kvinnor som inte hade ett oförvitligt rykte knappast kunde få sin sak prövad av rätterna.¹¹⁵ I det tidigmoderna Frankrike var det enligt Georges Vigarello ovanligt att vuxna kvinnor anmälde våldtäkt överhuvudtaget och ännu mer sällsynt att de lyckades få fällande domar till stånd. Kvinnans rykte och status var viktiga och om minsta tveksamhet fanns gällande hennes vandel var hennes anklagelse dömd att misslyckas.¹¹⁶

Rättens inställning till våldtäkten av Britta är i det ljuset onekligen uppseendeväckande, men det fanns viktiga försvarande faktorer som måste tas i beaktande. För det första hade männen erkänt att de brukat våld för att ta sig in i huset och föra bort Britta. Därmed hade de brutit både hemfrid och kvinnofrid. För det andra var de anklagade männen utländska värvade soldater, och tillhörde därmed en grupp som det fanns anledning för överheten att hålla kort.¹¹⁷ För det tredje kom man i rannsakingen fram till att Britta verkligen var gift, vilket skärpte brottets allvar.

Ytterligare ett exempel på hur man kunde resonera kring kvinnas samtycke ges i ett fall från Öland i början av 1620-talet. Britta Åtesdotter i Svartberga, en soldathustru, anklagade en man i samma by för våldtäkt. Hon berättade att han brutit sig in i hennes gård, slagit henne blodig och våldtagit henne. Den anklagade mannen, Peder Larsson, nekade till att ha våldtagit henne och förklarade att han haft umgänge med henne tidigare och att han trodde att hon var villig även denna gång. När hon vid det senare tillfället nekade honom umgänge slog han henne. Hustrun menade att Peder tagit henne med våld också vid de tidigare tillfällena. Tingsrätten fällde Peder och dömde honom till döden.¹¹⁸

Av någon anledning verkställdes inte domen och i protokollen från året därpå kan man läsa att hustru Britta tillfrågades om hon stod fast vid sin anklagelse mot Peder. Det gjorde hon. Då kom vittnen och berättade att de, på uppdrag av

¹¹² Stockholm 1617.

¹¹³ Se not 110.

¹¹⁴ Flintberg, 1803, s. 375.

¹¹⁵ Se t.ex. Clark, 1987, kap. 3.

¹¹⁶ Vigarello, 2001, s. 40. Se även Rublack, 1999, 240.

¹¹⁷ Se kap. 3.

¹¹⁸ Kläppinge 1620.

Britta, försökt övertala Peder att gifta sig med henne, men att han inte ville. Av detta drog rätten slutsatsen att Brittans anklagelse mot Peder var osann.¹¹⁹

Den gifta bonden Sven Persson ger ytterligare en variant på argumentet att kvinnan samtyckt. Hustru Gunilla Persdotter och Sven ställdes inför rätta för dubbelt hor i Skånings härad år 1760. Gunilla hade fött ett utomäktenskapligt barn och nämnt Sven som barnafar. Hon hävdade att han våldtagit henne en kväll då han kommit till hennes gård där hon var ensam med barnen. Sven nekade till en början helt, både till hor och våldtäkt. Han erkände att han varit hos Gunilla den aktuella kvällen men sade att han varit så drucken att han varken mindes vad som hänt eller kunde ha klarat av att ligga med henne. Misstankarna om att Sven var barnets far var dock starka. Barnet liknade honom och Gunilla hade hela tiden, och vid förlossningen, enbart nämnt Sven som barnets far.¹²⁰

Sven tillstod slutligen att han varit så berusad vid tillfället att han varken kunde neka eller jaka till anklagelsen. Han visste helt enkelt inte vad han gjort men framhöll samtidigt att om han hade försökt ha samlag med Gunilla borde hon ha kastat ut honom. Sven lade alltså ansvaret på Gunilla och antydde därmed att om de haft umgänge så måste det ha varit med hennes vilja – annars skulle hon ha kunnat stoppa det. Det hela slutade med att rätten dömde både Gunilla och Sven till döden för dubbelt hor. Hovrätten mildrade sedan domen till hårda kroppsstraff för dem båda.¹²¹

Att män, mer eller mindre tydligt, påstod att kvinnorna samtyckt till sexuellt umgänge var alltså en huvudsaklig argumentationslinje i deras försvar. En annan var att männen erkände uppsåtet att våldta men framhöll att de inte varit mer än skäligt våldsamma. Erik Tyresson, som av hustru Margareta Ersdotter och hennes make anklagats för våldtäkt, erkände att han frågat Margareta om hon ville ligga med honom och erbjudit henne pengar. Han erkände även att han hade brottats med henne då hon nekat honom umgänge och skyllde på att han varit alkoholpåverkad. Erik hade därutöver skjutit Margareta i armen med sin bössa. Det förklarade Erik med att hon, när de brottats en stund, ”ropat allehanda skällsord på honom”. För att ”henne avskrämma” spände han sin bössa och riktade den mot henne.¹²² Då hade bössan ”emot hans vilja lynnat”, hanen fallit ned, antänt krutet och ett skott avlossats som träffat Margareta.¹²³

Erik förklarade sitt påflugna beteende med att han var full. Han sade att han först erbjudit hustrun pengar, vilket inte var brottsligt. Sedan lät han hennes agerande legitimera att han hotat henne med bössan och vidare att han råkat skjuta henne mot sin vilja. Tingsrätten i Husby litade mer på hustru Margaretas berättelse. Hon hade kommit svårt skadad hem till sin man, blivit omhändertagen och

¹¹⁹ Kläppinge 1620.

¹²⁰ Skåning 1760. Vem kvinnan uppgav som barnafader vid förlossningen ansågs särskilt tillförlitligt (Lindstedt Cronberg, 1997, s. 92–95).

¹²¹ Skåning 1760.

¹²² Husby 1697. (Citat ur protokoll hållet vid extraordinarie ting i Husby socken 12/7 1697.)

¹²³ Husby 1697. (Citat ur Svea hovrätts brev till Kopparbergs länsstyrelse 24/11 1697.)

sedan svimmat i armarna på två nämndemän när hon skulle anmäla våldtäkten. Hennes kläder hade besiktigats och befunnits ”nedsölade med blod”. Tingsrätten ansåg att Erik hade gjort allt för att fullborda våldtäkten och att han skulle ha lyckats om inte Margareta bjudit ett så hårt motstånd. Dessutom hade han ”vist än mer sin våldsamhet emot henne därigenom, att han efteråt skjutit henne i axeln”.¹²⁴

Svea hovrätt lade däremot större vikt vid Eriks försvarsargument. Man ansåg inte att han överbevisats om att ha fullbordat våldtäkten och framhöll hans berättelse om att skottet mot Margareta skett av våda. Dödsdomen mot Erik upphävdes men hovrätten dömde honom ändå hårt. Han fick böter för fullt sår och för att ha attackerat hustrun på allmän väg. Han skulle vidare ersätta Margareta för eftersatt arbete, läkarkostnader, sveda och värk samt för edsöresbrottet förlora sitt lösa gods och till femtio dalers värde av sin fasta egendom. Om han inte mäktade böta skulle han straffas med nio gatlopp. Hustrun förklarades saklös.¹²⁵ Hovrätten dömde i och för sig Erik för våldtäktsförsök men man omdefinierade samtidigt en del av hans handlingar till vanliga våldsbrott istället för handlingar i anslutning till det sexuella övergreppet – man avsexualiserade vissa delar av hans brott.

Att kvinnans agerande provocerade fram och legitimerade våldsbruk angav också en man som anklagades för våldtäkt i Offerdal i Jämtland år 1691. Hustrun som anmält honom skulle ha antytt att han stulit något vilket föranledde honom att åter gå in till henne och ge henne två örffilar. Han erkände också att han begärt att få ligga med henne i sängen men inte att han försökt tvinga henne med våld.¹²⁶

Ofta bottnade männens behov av att rättfärdiga sin våldsanvändning i att kvinnorna visat upp skador. Männen försökte alltså förklara hur kvinnorna skadats utan att de för den skull begått något brott. Den vanliga strategin var då att försöka berättiga sin våldsanvändning utifrån kvinnans normbrott, företrädesvis att hon brukat skällsord mot mannen. Männen aktualiserade därmed en föreställning om att ett sådant agerande rättfärdigade några örffilar eller hot om våld. För att våldet skulle kunna legitimeras fick det inte vara för hårt utan motsvara skälig åga. Det är också värt att notera könskodningen av parternas beteende. Männen hävdade att kvinnorna talade illa om dem – ett beteende som ingick i en negativ samtida bild av kvinnan, medan kvinnorna hävdade att männen brukade illegitimt våld mot dem – ett beteende som ingick i en negativ samtida bild av mannen.

De anklagade männens försvarsargumentation gentemot gifta kvinnor drevs alltså främst utifrån mer eller mindre konkreta påståenden om att kvinnan hade samtyckt till det sexuella umgänget. Svarandesidan aktualiserade därmed föreställningar om att kvinnor som inte levde i enlighet med kvinnoidealen inte hade

¹²⁴ Husby 1697. (Citat ur protokoll hållet vid extraordinarie ting i Husby socken 12/7 1697.)

¹²⁵ Husby 1697.

¹²⁶ Rödön 1695.

någon ärbarhet att förlora vid våldtäkten eller att de på grund av sitt levnadssätt inte var tillförlitliga. Argumentationen om kvinnans samtycke hämtades emellertid *inte* uttryckligen i föreställningar om kvinnors passionerade natur, och därmed större benägenhet för otukt, utan mer utifrån deras agerande i situationen. Männens påståenden om kvinnors samtycke accepterades inte heller alltid av rätterna utan man kunde sätta större tillit till kvinnans berättelse.

Den ärbara hustruns försvinnande

I framställningen om hustrur har jag lagt stor vikt vid att gifta kvinnor kunde framställa sig som ärbara hustrur i sina berättelser om våldtäkt. Här finns emellertid en skillnad över tid. Berättelsen om den ärbara hustrun var vanlig fram till ungefär 1720. Därefter finns bara två fall som kan placeras i denna kategori, ett från 1735 och ett från 1791. Av de fjorton mål som rörde gifta kvinnor efter 1720 var det endast de två som ledde till att de anklagade männen fälldes för våldtäktsbrott.¹²⁷ Det karaktäristiska för flertalet mål gällande hustrur efter 1720 var istället att de inte ledde någon vart. Åtta av de fjorton målen slutade med att kärandeparten – företrädesvis kvinnan eller hennes make – fälldes eller friades från anklagelser om att ha kommit med falska beskyllningar. Innan den domen fällt hade rätten ofta tagit ställning till en våldtäktsanklagelse men funnit den utan grund eller omöjlig att bevisa.¹²⁸

Ett fall från Medelstad 1797 får exemplifiera detta. Torparen Anders Markussen hade angivit en annan gift torpare, Samuel Olsson, för att ha våldtagit hans hustru Eva Månsdotter. Eva berättade i rätten att Samuel legat över natten i deras stuga och att de på morgonen följts åt hem till honom för att hämta sill. Enligt Eva hade Samuel stannat på halva vägen och, trots hennes motstånd och rop, våldtagit henne. När Eva kom hem berättade hon om händelsen för en piga men inte för sin man. Efter ett par veckor berättade hon vad som hänt även för maken.¹²⁹

Paret hade konfronterat Samuel med anklagelsen om våldtäkt och på tinget berättade ett vittne att Samuel då erkänt, men i rätten nekade Samuel och sade att han tidigare bara skämtat. Eva hade också setts umgås som vanligt med Samuel bara någon månad efter den påstådda våldtäkten. Samuel frikändes i brist på bevis samtidigt som man deklarerade att ingen fick anklaga Eva för något ansvar i saken.¹³⁰ I den här sortens mål framfördes sällan några utvecklade argument om falska beskyllningar eller kvinnors samtycke även om det i vissa fall, till

¹²⁷ "Södre Möre 1791" där hustruns berättelse har klara drag av den ärbara hustruns berättelse och den anklagade mannen fälldes för försök till våldtäkt mot både en hustru och en ogift kvinna och "Ystad 1735" där en ung skomakargesäll fälldes för fullbordad våldtäkt mot en gift kvinna.

¹²⁸ Kåkind 1733, Tönnersjö 1739, Allbo 1777, Olundra 1781, Själeavad 1786, Gäsene 1787, Medelstad 1797, Åkerbo 1799.

¹²⁹ Medelstad 1797.

¹³⁰ Medelstad 1797.

exempel i målet med smederna Axberg och Margfeldt, är uppenbart att de existerade.¹³¹

Att berättelserna om den ärbara hustrun nästan försvann kring mitten av 1700-talet kan tolkas som att bilden av den ärbara hustrun försvagades – att den inte var lika tillgänglig som tidigare. En sådan tolkning är rimlig om synen på kvinnors samtycke och sexualitet förändrats. Det finns mycket annat i rannsakingarna om våldtäkt som tyder på att så var fallet. Till detta återkommer jag i de återstående kapitlen.

Våldtäkt, ära och äktenskap – kapitelsammanfattning

De våldtäktsanklagelser som gifta kvinnor framförde på tingen under 1600- och 1700-talet strukturerades och behandlades utifrån en rad olika föreställningar varav de flesta var nära knutna till deras position som hustrur. En av de viktigaste var att våldtäkt mot en gift kvinna utgjorde ett särskilt allvarligt brott eftersom det kränkte äktenskapet. Därmed föll både kvinnan och hennes make offer för brottet liksom också det samhälle som upprätthöll äktenskapet som institution. Lyckades kvinnan aktualisera detta i sin berättelse om brottet hade hon goda chanser att fälla gärningsmannen. I nästan alla fall (tolv av fjorton) där hustrurna framfört det jag kallat för *den ärbara hustruns berättelse* fälldes de anklagade männen och bestraffades hårt.

Berättelsen om den sårbara hustrun strukturerades av samma föreställningar som berättelsen om den ärbara men utifrån andra förutsättningar. I de fallen hade många av kvinnorna valt att tiga om övergreppen tills det av andra skäl blev känt att de haft utomäktenskapligt umgänge. Flera av dessa kvinnor fälldes för hor, men några av dem undkom straff trots att de inte anmält brotten direkt.

I båda berättelsetyperna argumenterade kvinnorna, mer eller mindre explicit, för att de var ärbara och lojala mot sina äkta makar. Berättelserna strukturerades också i hög grad av föreställningar om motsatsen till den ärbara hustrun – den svekfulla och otrogna hustrun. Lojaliteten till maken och äktenskapet kunde misstänkliggöras om kvinnan verkligen blivit våldtagen – om hon utsatts för penetrerande samlag av gärningsmannen. Det framstod därför som extra viktigt för gifta kvinnor att, om det var möjligt, framhålla att männen som attackerat dem *inte* fått fullborda sin vilja.

De gifta kvinnornas berättelser om våldtäkt präglades alltså av rådande föreställningar om kön och position – en central (ideal)bild framställde hustrun som en kvinna som värnade sin ära och satte lojaliteten till hushållet och familjen före sin egen välfärd. Under större delen av undersökningsperioden gav även rätterna denna bild av hustrun legitimitet då de fälldes män som begått våldtäkt mot sådana kvinnor till hårda straff för våldtäkt. Berättelserna om våldtäkt och deras rättsliga bedömning hade ett tydligt budskap – en gift kvinna som levde upp till

¹³¹ Åkerbo 1799.

tidens krav på ärbarhet omfattades av kvinnofriden och en man som förgrep sig på en sådan kvinna förtjänade ett hårt straff.

Under senare delen av 1700-talet förändrades karaktären på våldtäktsmål gällande gifta kvinnor avsevärt. De flesta våldtäktsanklagelser från gifta kvinnor som då fördes inför rätta rann ut i sanden. Det säger sig självt att de rättsärendena knappast gav människor några klara budskap om vad som gällde – varken för offren eller för förövarna.

Den gifta kvinnans make var en viktig aktör i samband med våldtäktsanklagelserna, även om inte makarnas formella käreande var av så stor betydelse. Den äkta mannen kunde visa sin inställning till hustruns berättelse på flera andra sätt, till exempel genom att säga att han trodde på henne och deklarerade sin vilja att fortsätta vara gift med henne fastän hon blivit våldtagen. Makarnas stora inflytande över hustruns trovärdighet kan tolkas som att de hade ett slags tolkningsföreträde. Makens inställning till om äktenskapet kränkts, och i så fall av vem – en otrogen hustru som begått hor eller en man som tagit hans oskyldiga hustru med våld – var betydelsefullt. Stöttade han inte sin hustru på tinget, formellt eller informellt, hade hon mycket svårt att göra sig trodd.

Om man jämför resultaten av mina studier av det svenska materialet och vad andra historiker kommit fram till vad gäller andra länder finns skillnader. Det gäller till exempel bilden av den ärbara hustrun, som själv försvarade sin ära, som var tillgänglig för svenska kvinnor på ett sätt som verkar sakna motsvarighet i Europa. Där framstår det som om kvinnor hade sämre möjligheter att själva förfäktas en ärbär position och på det viset få framgång i rätterna och föreställningar som förknippade kvinnor med sexuell skuld och skam förefaller ha varit starkare. I Sverige kunde till och med mål där kvinnor inte agerat lagenligt efter en våldtäkt, där deras makar inte stod vid deras sida på tinget och/eller där deras ärbarhet ifrågasattes, leda till fällande domar. I England eller Frankrike släpptes sådana fall inte upp till prövning inför rätta eller så ledde de rutinmässigt till friande domar.

I det svenska materialet finns nästan inga hänvisningar till föreställningar om att sexuellt erfarna kvinnor frestade män att begå otukt eller var så styrda av sin passionerade natur att de kunde förutsättas vara villiga till utomäktenskapligt umgänge. Någon tydlig aktualisering av sådana föreställningar ser inte heller Georges Vigarello i sitt material från Frankrike under samma period men han menar ändå att det var sådana uppfattningar om kvinnor som dominerade synen på våldtäkt. Den slutsatsen drar han framför allt från att anmälningar om våldtäkt från vuxna kvinnor var ytterst få och att de nästan aldrig ledde till att de anklagade männen fälldes.¹³²

Även om antalet våldtäktsmål som hamnade inför rätta var mycket lågt även i Sverige kan man inte dra samma slutsats som Vigarello. De mål som kom inför rätta prövades faktiskt och många av dem ledde, till skillnad från i Frankrike och England, till att gärningsmannen fälldes. I Sverige förkom argument som ut-

¹³² Vigarello, 2001, s. 38–54.

pekade kvinnor som villiga, lösaktiga eller otillförlitliga men de var inte oemot-
sagda eller ens särskilt verksamma under större delen av 1600- och 1700-talet.

Utifrån skillnader i hur engelska och svenska kvinnor beskrev sitt agerande vid
våldtäkt verkar det således som om den svenska kvinnans handlingsutrymme var
större. Hur hänger det ihop med att berättelserna påverkades så starkt av före-
ställningar om att ärbara hustrur inte borde kunna våldtas? Man skulle kunna
formulera det på ett annat sätt – att ansvaret för att upprätthålla äran var kvin-
nans eget och att det i det svenska samhället fanns en tillit till att hon också
gjorde det, även om hon utsattes för tvång och våld.

Det faktum att gifta kvinnor förväntades försvara sig själva fysiskt och sedan
också förde sin egen talan på tinget skulle kunna tolkas som att de själva ägde
och förvaltade sin ärbarhet och sexualitet. Våldtäkt behövde då inte erfaras eller
presenteras som en stöld från maken utan kunde uppfattas som en stöld från
kvinnan. Hon hade ära och hon kunde bli av med den. Blev hon bestulen på den
(genom våldtäkt) kunde hon få den tillbaka på tinget.

För den gifta kvinnan var äran, i betydelsen sexuell ”renhet”, av avgörande
betydelse eftersom den låg till grund för hennes äktenskap och hushåll. Den gifta
kvinnans berättelser om våldtäkt kan därför sägas ha tjänat samma syften som
lagen – att skydda äktenskapet – även om motiven inte var desamma. Det kan
tolkas som att hustrun skyddade äktenskapet främst för att det var hennes liv
medan lagen och rättsväsendet skyddade äktenskapet eftersom det utgjorde en
grundläggande del av den patriarkaliska samhällsordningen.

Den godtrogna pigan

Ogifta kvinnor som våldtäktsoffer

Gruppen ogifta kvinnor är den största grupp vars anklagelser om våldtäkt behandlades på de tidigmoderna tingen och den var långt ifrån homogen. Här finns allt från pigor med gott rykte och fast förankring i lokalsamhället till lösdrivande tiggarkvinnor. I föreliggande kapitel tar jag upp fall som rör ogifta kvinnor över tolv år inklusive änkor och förlovade kvinnor. Våldtäktsmål som gäller barn, eller rättare sagt dem som samtida lagar betraktade som minderåriga, flickor under tolv år, har lyfts ut och behandlas i nästa kapitel.

I föregående kapitel presenterades hur våldtäktsbrott som riktades mot gifta kvinnor uppfattades och bedömdes utifrån föreställningar om äktenskaplig trohet, makens inställning till händelsen och kvinnans ärbarhet. Om våldtäkt mot gifta kvinnor framför allt betraktades som kränkningar av hustruns ära och det äktenskapliga bandet – vilken betydelse gavs då våldtäkter mot ogifta kvinnor? Enligt vilka normer och föreställningar strukturerades deras berättelser om våldtäkt och i vad låg det brottsliga i sådana våldtäkter?

Det som lyfts fram inom forskningen som särskilt betydelsefullt när det gäller våldtäkt mot ogifta kvinnor är att brottet tog kvinnans (kroppsliga) oskuld och att det försämrade hennes chanser på äktenskapsmarknaden. Centralt är att kvinnors giftermål var en familj- och/eller släktangelägenhet och att våldtäkten därmed blev ett intrång i kvinnans fars eller andra släktingars ekonomi och maktsfär – ett egendomsbrott. I England och Frankrike har man funnit att våldtäkt mot flickor som kunde förutsättas vara oskulder sågs som särskilt allvarliga brott både under medeltid och tidigmodern tid.¹ Ytterligare ett förhållande som stöder tanken om att våldtäkt betraktades som ett egendomsbrott var att brotten ofta löstes genom förlikning – att våldtäktsmannen gav den våldtagna kvinnans far en summa pengar som motsvarade värdet av hennes oskuld.²

Det här resonemanget gäller knappast andra än mycket unga ogifta kvinnor eller flickor. För Frankrikes och Tysklands del framhålls också att vuxna kvinnor sällan anmälde våldtäkt överhuvudtaget och att det var otänkbart att fälla en

¹ Se t.ex. Beattie, 1986, s. 127, Hanawalt, 1979, s. 153 och Vigarello, 2001, s. 13–16, 54–57, kap. 5.

² Se fr.a. Conley, 1986, s. 534.

ensam man för våldtäkt mot en vuxen kvinna.³ Nu behöver ju inte en ogift kvinna vara oskuld och i flera fall i mitt material förutsatte man inte heller att hon var det.⁴ Vad som däremot framkommer i många rannsakingar gällande ogifta kvinnor var hur deras agerande, argument och anklagelser utgick från deras position som ogifta kvinnor. Aktuella frågor var om kvinnan och gärningsmannen kunde tänkas gifta sig med varandra, hur mannens angrepp påverkade kvinnans anseende och om hans agerande kunde tolkas som legitimt uppvaktande eller om han haft ett våldsamt eller ärekränkande uppsåt. En del av de här frågorna har redan tagits upp i kapitel 5 och belyses i det här kapitlet mer utifrån kvinnans perspektiv och frågan om hur hennes motvilja respektive samtycke tolkades.

I den empiriska genomgången är det nödvändigt att beakta aspekter av förändring över tid – både i hur kvinnorna och männen argumenterade, rätternas bedömningar och i synen på våldtäkt på normativ nivå. Kapitlet inleds med en presentation av parternas argumentation gällande samtycke och motstånd och därefter ett avsnitt som berör våldtäktens fullbordad och frågan om hur man i lag och rättsskipning uppfattade skillnaden mellan fullbordad våldtäkt och försök till våldtäkt. I anslutning till det följer ett resonemang om hur våldtäktsbrottet verbaliserades – hur kvinnorna och männen talade om våldtäktens sexuella moment.

De följande avsnitten ”När viljan saknas” och ”Redan kränkta kvinnor eller kvinnor med böjelse för otukt” koncentreras till hur kvinnans vilja betraktades. Där tar jag först upp en diskussion som berörde hur man skulle se på sexuella övergrepp mot avvita och minderåriga kvinnor – kvinnor som förutsattes sakna vilja, eller åtminstone förmågan att hävda den. Diskussionen fördes i anslutning till konkreta fall, men även i arbetet med utformandet av 1734 års lag. Därefter kommer ett längre avsnitt som visar hur synen på kvinnans vilja förändrades, både i praktiken och i förhållande till definitionen av våldtäktsbrottet i de högsta rättsliga instanserna. Kapitlet avslutas med en sammanfattande diskussion i avsnittet ”Den presumerade viljan”.

Tecken på motstånd och samtycke

De ogifta kvinnorna var liksom de gifta hänvisade till lagens krav på att deras anklagelser om våldtäkt skulle bevisas och de berättade om det våld gärningsmannen utsatt dem för, skador de åsamkats och det motstånd de själva uppåddat i form av rop på hjälp. I många mål var kvinnans berättelse övertygande och ledde till att den anklagade mannen fälldes.

De vedertagna tecknen på våldtäkt omtalades i nästan alla protokoll som gällde ogifta kvinnor. Antingen kunde kvinnan uppvisa dessa eller så efterfrågades

³ Clark, 1987, s. 58, Rublack, 1999, s. 14, Vigarello, 2001, s. 42–42, 93–94.

⁴ Det förekom t.ex. att ogifta kvinnor som tidigare fött utomäktenskapliga barn anmälde våldtäkt, se ”Allbo 1709” och ”Stora Kopparberg 1787”.

de av rätten och hon var tvungen att förklara varför de inte fanns. Om den anklagade mannen erkände, eller om det fanns vittnen till brottet var tecknen inte lika viktiga.

Ropet omnämndes i nästan alla rannsakingar. Kvinnorna sade att de hade ropat och om ingen hört deras rop förklarade de också ofta varför, till exempel att de var långt från närmaste bebyggelse.⁵ Om kvinnan inte hade ropat kunde hon förklara det med att våldtäktsmannen hållit för hennes mun eller hotat henne till tystnad.⁶ Att kvinnan skulle ropa om hon blev antastad framstår som en djupt rotat föreställning – något som uppfattades som kvinnans skyldighet.

Tecknen på våldtäkt tillmättes betydelse för hur våldtäktsanklagelserna bedömdes.⁷ Förekomsten av tecken eller, som man ofta kallade dem, bevis på våldtäkt, kunde fälla en våldtäktsman samtidigt som frånvaron av tecken kunde utgöra skäl att frikänna den anklagade.⁸ Att kvinnan kom till rätten och presenterade de efterfrågade tecknen garanterade emellertid inte att mannen fälldes.⁹

Det finns också en hel del fall där kvinnans berättelse om hur tecknen uppkommit ifrågasattes av mannen. Ifrågasättandet var en del av mannens försvar och kunde bestå av en alternativ beskrivning av händelseförloppet. Ibland överensstämde parternas beskrivningar av vad som hänt relativt väl och skillnaden låg istället i hur parternas agerande skulle tolkas.¹⁰ Var mannens våld ett försök att tvinga kvinna till samlag? Var kvinnans leende ett uttryck för samtycke?¹¹

Jag har tidigare tagit upp hur husbönder försökte rättfärdiga sin våldsanvändning genom att säga att de underlydande varit olydiga och behövde tillrättavisas.¹² Liknande legitimering av våld förekommer även i andra sammanhang. En ryttare som befanns skyldig till att ha våldtagit en piga utanför Tierp år 1660 hävdade till exempel att han slagit pigan för att hon stod i vägen för honom där han red fram. När hon inte flyttade på sig var han, enligt egen utsago, tvungen ”stöta henne med värjan” och så ramlade han av hästen. Då hade hon ”med det samma

⁵ Se t.ex. ”Åbo 1635 I” där kvinnan på rättens tillfrågan säger att hon inte ropat för att ingen var hemma på gården som kunde höra henne, ”Sjuhundra 1645”, där en kvinna som våldtagits av en okänd man säger att hon ropat men ingen hört henne, ”Vaksala 1715” där pigan säger att hon ropat men att brottet skett så långt från närmaste bebyggelse att ingen kunnat höra hennes rop.

⁶ Se t.ex. ”Faurås 1707” där kvinnan säger att hon inte ropat bland annat för att hon varit så rädd för mannens hot och ”Åsbo 1713” där pigan anger att drängen som överföll henne höll henne för munnen så att hon inte kunde ropa.

⁷ Se även Amussen, 1995, s. 218.

⁸ Mål där den anklagade mannen fälldes för våldtäkt eller försök till våldtäkt under återopande av de nämnda tecknen på våldtäkt är: Vallentuna 1608, Hackås 1644, Fellingsbro 1670, Tuna 1679, Vaksala 1715, Lekeberg 1765, Torna 1781, Stora Kopparberg 1787 och Södra Möre 1791. Mål där män frikändes från anklagelser om våldtäkt och frånvaron av tecken/bevis på våldtäkt lyftes fram i domens motivering är: Sjuhundra 1645, Kärr 1649, Älvkarleby 1686, Ökneby 1695, Villand 1696, Kungälv 1733, Harjager 1744, Lysing 1745, Göstring 1781, Sunnerbo 1793.

⁹ Se t.ex. ”Allbo 1734” och ”Ulleråker 1763” där de efterfrågade tecknen presenterades men männen ändå frikändes.

¹⁰ Se även Hanawalt, 1998, s. 125.

¹¹ Se även avsnittet ”Drängarnas försvar” i kap. 5.

¹² Se kap. 4.

sprungit honom i håret och rivits”. Mannen utpekade i sitt försvar pigan som den aktiva aggressiva parten och sig själv som den passiva, reagerande parten.¹³

Ett fall från Skånings härad Västergötland år 1707 vittnar bland annat om hur stor kraft de vedertagna tecknen på övergrepp hade. En piga kom hem till sin husbonde med förklädet sönderrivet, huvan avdragen och håret hängande och berättade att en man försökt våldta henne på vägen. Det föranledde husbonden att ta med sig tre soldater och ge sig iväg och leta efter mannen. Mannen, en båtsman, ställdes sedermera inför rätta och klagade då över hur bonden och soldaterna behandlat honom. Rannsakningen handlade emellertid om huruvida han försökt våldta pigan eller inte.

Pigan hävdade att mannen överfallit henne vid vägen och försökt våldta henne. Båtsmannen berättade att han något drucken skämtat med pigan och sagt att hon skulle få tobak av honom om han fick ha samlag med henne. Då tog hon tag i tobakssäcken och rev honom så att han var tvungen att stöta henne ifrån sig. Att hon fallit i snön och att han försvarat sig mot hennes rivande var enligt båtsmannen upphovet till de tecken hon visat. Två barn som kommit förbi vittnade och sade att de inte hört pigan ropa men att hon haft båtsmannens tobakssäck och att han slitit tillbaka den från henne. Någon våldsamhet från mannens sida hade barnen inte märkt. I det här fallet framställde mannen kvinnan som den part som initierat handgemäng – inte sig själv som den som med våld velat tvinga henne till eftergivenhet. Han hade skojat med henne och hon hade attackerat honom, vilket givit upphov till de ”bevis” som presenterats.¹⁴

En viktig skillnad mellan de två fall som refererats här är att mannens argument i det första fallet inte hörsammades av rätten vilket det gjorde i det senare. Rytta- ren i Tierp dömdes till döden trots att han nekade till brottet och påstod att pigans agerande föranlett hans våldsanvändning.¹⁵ I fallet från Skåning lyfte rätten fram att det inte fanns några andra tecken på våldtäkt än pigans rivna kläder, att vittnena inte sett något våld eller umgänge och sist men inte minst att pigan ansågs vara ”fåkunnig och icke fullt vettig” och därför inte tillförlitlig.¹⁶ Dessutom hade båtsmannen givit pigan en riksdaler för att hon skulle lägga ned sin talan emot honom. Både underrätten och hovrätten friade mannen från anklagelsen om våldtäkt men fastställde samtidigt förlikningen mellan parterna.¹⁷

Om kvinnan som sade sig ha fallit offer för våldtäkt var skadad eller kunde visa upp andra tecken på våldtäkt var den anklagade mannen ibland tvungen att presentera en alternativ förklaring till tecknens uppkomst som försvar. Som man ser i de fall som refererats ovan kunde det ske genom att mannen försökte rättfärdiga sin våldsanvändning. Rättfärdigandet byggde på att mannen påtalade att kvinnan betett sig illa och brutit mot de sociala normerna. I de aktuella fallen

¹³ Tierp 1660. (Citat ur protokoll hållet vid laga ting i Tierps sockenstuga 14/7 1660.)

¹⁴ Skåning 1707.

¹⁵ Tierp 1660.

¹⁶ Hur offrets sinnesstatus spelade in i våldtäktsmål tas upp mer utförligt i avsnittet ”När viljan saknas”.

¹⁷ Skåning 1707.

framställer mannen sig själva som attackerade eller antastade – våldet mot kvinnan blir inte bara en tillrättavisning utan också ett självförsvar.

I ett mål från 1696 drivs den här argumentationen ovanligt långt.¹⁸ Tre män, gäster vid ett barnsöl på Peter Fredbergs gård i Tuhundra, och en gårdskarll anklagades av pigan Margareta Andersdotter för försök till våldtäkt. När gästerna hade gått till sängs i en kammare på gården kom gårdskarlen Olof ned i köket till Margareta och sade att gästerna ville ha en potta. Han följde henne upp till kammaren och knuffade, in henne i sängen där två av männen, Tilling och Liström, låg. Margareta berättade vidare att Tilling försökt hålla kvar henne i sängen, rivit upp kläderna på henne och brottats så att ”hon med stor möda skall kunna fria och försvara sin ära”. Hon ropade men ingen kom till hennes hjälp. Hon klagade också över att Forsman, en man som legat i en annan säng i samma rum, stigit upp och slagit henne med en lövruska med orden: ”du hora är då för god att hålla ut för en karl”. När hon svarade med att kalla honom skälm och bedyrade att hon inte var någon hora slog han henne ännu mer.

Margaretas berättelse stöddes av flera vittnesmål. En annan piga hade erbjudit sig att gå upp till gästerna i hennes ställe, men det hade inte gårdskarlen accepterat. Flera personer hade synat Margaretas skador då hon kom ned från kammaren och hon hade behövt läkarvård. Två män hade hört pigan ropa och jämra sig inifrån kammaren och hur hon bett männen att inte hålla för hennes mun. En av dem hade också hört Forsman säga: ”har du kommit hit din hora, så tig och håll” och att han bett de andra att ta henne i vardera låret. Det fanns således både bevittnade rop och skador som gjorde de anklagade männen misstänkta för våldtäkt.

Männen nekade och gav en annan version av vad som hänt. En av männen, Liström, sade att han varit sjuk och varken sett eller hört något. Gårdskarlen nekade till all inblandning i saken och att ha varit i maskopi med gästerna. Tilling sade att han vaknat i sängen på kvällen av att pigan legat där och att hon aldrig skulle kunna bevisa att han varit våldsam eller begått något brott mot henne. Forsman berättade i sin tur att han vaknat av ett oväsen från den andra sängen där Tilling och Liström sov. När han vaknade såg han att det var ”ett kvinnfolk [som] inkommit om natten och lagt sig emellan dem” och han frågade om hon kommit dit för ”att låta ligga när sig” och om det var ”vackert, att gå in hos druckna karlar”. Margareta ska då ha svarat honom otidigt och kallat honom skälm vilket förorsakat honom att driva ut henne ur kammaren med våld.

I det här fallet var pigans skador väl dokumenterade och svarandeparten nekade inte till våldet mot henne. Konflikten handlade istället om hur situationen skulle tolkas och ord stod mot ord. Pigan tolkade männens våld som ett försök att tvinga henne till samlag mot hennes vilja – våldtäkt – medan männen beskrev sitt våld i termer av en skälig fysisk tillrättavisning. Häradsrätten i Tuhundra gick på pigans tolkning av det inträffade och ansåg att Tilling brutit

¹⁸ Referatet av fallet bygger på ”Tuhundra 1696”. Citaten är, om inget annat anges, hämtade ur Svea hovrätts brev till länsstyrelsen i Västmanlands län 16/5 1696.

edsöret och dömde honom till edsöresstraff och de andra inblandade att gå ed på att de inte hjälpt honom. Svea hovrätt gick emellertid emot underrätten och dömde istället Tilling att fria sig med ed från misstanken om att han haft uppsåt att våldta pigan.

Männens försvar och argumentation om rättfärdigt våld blev alltså i slutänden framgångsrik. Pigans åberopande av föreställningar om män som tillsammans planerade och utnyttjade underordnade kvinnors utsatthet och svaghet bekräftades av underrätten men tillbakavisades i högre instans. Därmed gavs istället männens bild av pigan företräde – bilden av pigan som en initiativtagare till olovligt sexuellt umgänge, en kvinna som i vinstsyfte försökte utnyttja männens druckna tillstånd. Fallet är från 1600-talets sista årtionde och illustrerar väl hur olika föreställningar ställdes mot varandra och att kampen mellan dem var jämn.

Grunden för våldets legitimitet fanns bland annat i föreställningar om legitim aga (och rätten att försvara sin ära med våld). I avsnittet om husbönder har detta behandlats i relation till husbondens våld mot sina underlydande. Utanför hushållet var det inte givet att män kunde tillrättvisa kvinnor med våld, men ändå var det ibland så de presenterade sitt agerande. Forsman, i fallet från Tuhundra, sade enligt protokollet att han ”basat” Margareta, ett ord som associeras med aga och disciplinerande våld.¹⁹ Han fortsatte med att kommentera sitt agerande med att han ”där till haft fog, och alltså här vid intet förseelse begått”.²⁰

Den här typen av försök att legitimera våld mot kvinnor förekom i mäns försvar mot våldtäktsanklagelser under nästan hela undersökningsperioden, från tidigt 1600-tal fram till mitten av 1700-talet, men de var sällan framgångsrika. I flera fall från 1600-talet använde män argumentet i samband med att de nekade till brott i början av rannsakingarna. När de så småningom erkände sig skyldiga hade argumentet spelat ut sin roll.

Detta gäller till exempel ett fall från Stockholm 1616 där en man först sade att han slagit en piga för att hon ”brukat mun på honom” men sedan erkände sig skyldig.²¹ En man som anklagades för våldtäktsförsök på en trettonårig flicka i Hjo 1675 hävdade först att han bett henne visa honom vägen och att han slagit henne när hon visat honom fel.²² En ryss som anklagats för att ha våldtagit en flicka som skjutsat honom på en släde påstod att han slagit henne för att hon kört för sakta.²³ Att en flicka inte velat stanna kvar som piga på gården var, enligt en dräng i Vallentuna, skälet till att han slagit henne, inte, som hon påstod, att han velat våldta henne.²⁴

Att så många våldtäktsanklagade män använde den här sortens argumentation tyder på att de trodde att den kunde vara verksamt, men i de exempel som givits

¹⁹ SAOB, uppslagsord *basa*.

²⁰ Citat ur Tuhundra häradsrätts protokoll 17–18/2 1696.

²¹ Stockholm 1616 I.

²² Hjo 1675.

²³ Vendel 1626.

²⁴ Vallentuna 1608.

här var den inte framgångsrik. Rätterna fäste under 1600-talet oftast ingen vikt vid det rättfärdigande av våldet som männen lade fram. Även om argumentet var relativt vanligt var det alltså sällan särskilt verksamt. I Tuhundrafallet från 1696 som refererats ovan gick emellertid männen fria från straff för våldtäkt. Det gällde också Daniel Wirstedt som hävdade att han endast tillrättaviserat den piga som anklagat honom för våldtäkt år 1734.²⁵ Även om männens rättfärdigande av våld inte gavs något uttalat stöd av rätterna i de här fallen, innebar de frikännande domarna att kvinnornas argumentation och tolkning av våldet tillbakavisades till förmån för männens tolkning.

De ogifta kvinnornas berättelser om våldtäkt, och de bevis de lade fram presenterades och tolkades alltid utifrån ett sammanhang. Det motstånd som pigorna sade sig ha uppstått existerade i deras berättelser ofta tillsammans med andra uppgifter som pekade på deras oskuld och offerstatus. Vice versa beskrev männen i sina berättelser kvinnans agerande på ett sätt som implicerade hennes samtycke. Det kunde ske på mer eller mindre uttalade sätt. I det följande tas några exempel på detta upp.

En likhet mellan gifta och ogifta kvinnors berättelser om våldtäkt var att även ogifta kvinnors berättelser innehöll uppgifter om var och i vilka situationer de blivit överfallna. Flera pigor angav att de blivit våldtagna av gäster som de passade upp på, på gårdarna där de tjänade eller i andra situationer då de utförde uppgifter de ålagts av sina husbönder.²⁶ Många våldtäkter begicks i samband med att kvinnorna rörde sig ute på vägarna medan andra skedde i nära anslutning till hemvistet eller i samband med att kvinnorna utförde arbete tillsammans med andra hushållsmedlemmar.²⁷ Det förekom vidare att männen kom till kvinnornas hem och förde bort dem därifrån för att våldta dem.²⁸

Liksom de gifta kvinnorna framhöll även de ogifta att de blivit våldtagna i samband med att de utförde sådana sysslor som ålåg dem i deras positioner.²⁹

²⁵ Angående fallet där Daniel Wirstedt anklagades för våldtäkt se referat och resonemang under rubriken "De hotade husen". Andra exempel på fall där männen argumenterade för att deras våld var legitimt och de inte fälldes för våldtäktsbrott var "Kulling 1755", "Skåning 1707".

²⁶ Pigor angav att de blivit våldtagna av gäster på gårdarna där de tjänade i bl.a. "Fellingsbro 1670", "Tuna 1679", "Seminghundra 1684", "Tuhundra 1696" och "Österrekarne 1752". I t.ex. "Bro 1660", "Vaksala 1715" och "Fjäre 1797" angav kvinnorna att de vallat boskap. I "Ramsätra 1622" hade pigans husbonde sänt henne på skjutsning med våldtäktsmannen, det gällde också "Vendel 1626" och "Stockholm 1627". Ett liknande sammanhang var då pigorna anmodades att visa någon vägen eller följa någon hem som i "Södra Möre 1791" och "Inlands norra hd 1800". (För en redgörelse över var kvinnor våldtogs i det sena 1700-talets England, se Clark, 1987, s. 24–28.)

²⁷ I "Allbo 1634", "Njurunda 1658" och "Mark 1736" angav kvinnorna att de var på väg hem från kyrkan, i bl.a. "Allbo 1709", "Stora Kopparberg 1787" och "Skåning 1707" sade sig kvinnorna ha varit på väg från ett ställe till ett annat och färdades på de allmänna vägarna. I "Norunda 1702" och "Göstring 1781" låg pigorna och sov i uthusen på gården, i "Åsbo 1713" skedde överfallet då pigan mjölkade i fähuset och i "Sjuhundra 1788" och "Hällestad och Tjällmo 1798" då pigorna tillsammans med flera andra utförde hushållsarbete en bit från gården.

²⁸ Se t.ex. "Vallentuna 1608", "Borgholm 1614" och "Stockholm 1616 I".

²⁹ De ogifta kvinnorna som inte angav någon anledning, eller mer ospecificerade skäl, till att de befann sig på den plats där de antastats var sådana som inte hade någon fast tjänst eller sysselsättning. Se t.ex. "Kungälv 1733" och "Herrestad 1739" där kvinnorna benämndes "löskona" respektive "kvinnfolk".

Uppgifterna om varför de befann sig på den plats eller i den situation där de blev våldtagna kunde vara ett sätt att framhäva pigornas begränsade handlingsutrymme.³⁰ Det blev särskilt påtagligt i fall där kvinnan i sin roll som piga beordrades att utföra sysslor som ledde till att hon lämnades ensam med någon mer eller mindre känd man. Pigan Sigrid Eriksdotter beordrades av sin husbonde att en kväll, efter att stadsportarna stängts, ro över en skomakargesäll från Södermalm till staden. Flera vittnen hade sett hur skomakaren förmått pigan att ro till ett ensligt ställe där hon senare hittades, våldtagen och mördad.³¹

I ett fall från Fellingsbro 1670 anklagades en kolare, Mats Minöer, för att ha våldtagit en krögarpiga. Mats hade kommit drucken till krogen, beställt mer dricka och blivit än mer berusad. När han skulle åka därifrån bad han krögaren att pigan skulle få gå ut och betsla hästen och husbonden sade åt henne att göra det. Mats gick ut strax efteråt och gav sig på pigan. Krögaren och hans hustru hörde pigans rop och gick ut och räddade henne. Mats följde efter pigan in, gjorde närmanden mot henne i stugan och svor och hotade både krögaren och hans hustru. När Mats senare tog med sig pigan ut igen låste husbondefolket dörren och lämnade pigan åt sitt öde.³²

I den här sortens berättelser aktualiserades pigornas beroendeposition och begränsade handlingsutrymme tydligt.³³ De kunde känna till det olämpliga och riskfyllda i att vara ensamma med en främmande man och i sina berättelser om våldtäkt beskrev de hur deras underlydande ställning gav dem begränsade möjligheter att undvika sådana situationer. Både hustrurnas och pigornas uppgifter om varför de befunnit sig på våldtäktsplatserna handlade därför mycket om deras positioner. Hustrurna utförde uppgifter som ålåg dem och pigorna sådana som ingick i deras arbete. I pigornas berättelser finns dock ytterligare en dimension genom att de betonade att de inte själva styrde sitt arbete. Pigorna framhävde att ansvaret för att de försattes i farliga situationer inte alltid var deras eget och att deras underordnade ställning begränsade deras handlingsfrihet.

En omständighet som ofta lyftes fram i parternas berättelser var hur det enrum som våldtäkten krävde hade skapats. Elisabet Tornej anklagade soldaten Anders Rapp för våldtäkt i Stora Kopparberg år 1787.³⁴ De hade träffats på vägen mellan Falun och Torsång. Enligt Elisabets berättelse hade Anders kommit ikapp henne på vägen, frågat vart hon skulle och föreslagit att de skulle göra sällskap. De gick tillsammans då de kom fram till en gård vid vägen där Anders ville gå in och få

³⁰ Här finns paralleller till de berättelser som pigor och döttrar gav i samband med att de utnyttjades av sina överordnade. (Se "Husbondens makt – auktoritet eller våld?" i kap. 4.)

³¹ Stockholm 1627.

³² Fellingsbro 1670.

³³ Walker lyfter fram att kvinnorna i sina berättelser kunde beskriva situationer där de var totalt utlämnade och passiva. Genom att förminska sin egen handlingsförmåga betonades berättelsens budskap och kvinnorna kunde söka rättens sympati genom att aktualisera den (positiva) bilden av kvinnan som ett lidande, utlämnat offer. (Walker, 1998, s. 10.)

³⁴ Referatet av fallet bygger på "Stora Kopparberg 1787".

sig en sup. Han bad att Elisabet skulle följa med in eller vänta utanför, men det ville hon inte. Anders sade då att han skulle skaffa en häst och att hon kunde få rida med honom om hon väntade. Elisabet ville ändå inte vänta utan gick vidare.

Kort därefter kom Anders ikapp henne igen, utan häst. Han försökte sedan få henne att gå på några mindre vägar med honom – vägar som han påstod var genvägar – men Elisabet ville hålla sig till allmänna vägen där hon hittade. Efter en stund förklarade Anders att han ville ha samlag med henne och då hon nekade blev han arg, slog henne, hade omkull henne på vägen, drog upp kläderna på henne och försökte få sin vilja fram. Han lyckades inte men lite senare tog han hennes packning och kastade in den i skogen. När Elisabet gick in i skogen för att hämta den attackerade han henne igen och våldtog henne.

Elisabet framhöll i sin berättelse sin konsekventa hållning till Anders. Han sökte upp henne, han bjöd henne på en sup, han försökte få henne att vänta på honom och han försökte lura in henne på avvägar men hon vägrade hela tiden att följa hans vilja – så också vid våldtäkten. Pigan Anna Eriksdotter framställde sitt agerande i en våldtäktsrannsaking från Inlands norra härad år 1800 på ett liknande sätt.³⁵ Hon berättade att hennes husbonde befallt henne att följa en granne, bonden Lars Andersson, hem efter en auktion eftersom Lars var så full att han knappt kunde reda sig. Hon ville emellertid inte gå ensam så hon bad att en annan piga skulle få följa med och så blev det.

Enligt Annas berättelse snubblade mannen när de gått en bit och hon bad då den andra pigan att ta hans andra arm. Då blev mannen arg – ”förargad att tvenne kvinnfolk skulle följa honom” – vilket tvingade Anna att be den andra pigan gå hem. När Anna och Lars kom fram till hans gård vägrade han att gå in i huset och sade att han först ville se om drängen givit hästarna foder. Anna sade att det säkert var ordnat, men Lars insisterade och eftersom hon blivit ombedd att se till att han kom hem väntade hon utanför ladugårdsdörren. Då bad Lars henne komma in och se efter om han hade likadant foder som hennes husbonde. Hon stod kvar utanför men ”böjde sig inom dörren” och då kunde Lars få tag i henne, dra in henne i ladugården och våldta henne.³⁶

I Annas berättelse är hennes agerande lika konsekvent som Elisabets. Anna måste utföra den uppgift hennes husbonde ålagt henne, men framhäver att hon ändå gjort allt för att inte hamna i enskildhet med grannbonden. I det här målet hade den anklagade mannen ett väl utvecklat försvar. Det gick framför allt ut på att beskriva Anna som galen och otillförlitlig men riktade också in sig på hur hon agerat den kvällen hon följde Lars hem. En man som också varit på auktionen berättade att Anna, när Lars ville gå hem, försökte övertala honom att stanna hos hennes husbonde. Han fortsatte:

³⁵ Referatet av fallet bygger på ”Inlands norra hd 1800”.

³⁶ Citat ur Inlands norra häradsrätts protokoll 28/5 1799, i: Göta hovrätts handlingar i underställda brottmål.

då han icke velat [stanna] har hon fattat honom om livet, fört honom till sängen, avklätt honom och han lagt sig. Han har lett åt henne och funnit henne underlig, utan att han kan säga om det varit av sinnes oredighet eller om hon fått någon sup.³⁷

I vittnesmålet ifrågasattes både Annas trovärdighet, genom en antydning om att hon var sinnesförvirrad, och hennes ärlighet, genom att hon sade ha uppmuntrat en annan man till sexuellt umgänge. Bonden omtolkade också Annas tillsägelse till den andra pigan att lämna henne och bonden till ett tecken på att hon initierat parets enskildhet, inte han. Viljan till otukt placerades hos pigan och den druckna bonden framstod snarare som ett offer än en gärningsman.

Vittnet som citerats ovan sade att pigan kanske varit berusad, vilket ansågs ha kunnat påverka hennes beteende. I avsnittet om gifta kvinnor mötte vi hustru Ella som förlorade sin trovärdighet i en rannsaking om våldtäkt, bland annat för att hon varit berusad vid brottstillfället och hade för vana att dricka sig full. I fallsamlingen finns fler exempel på att kvinnors drickande och alkoholpåverkan gjorde dem mindre pålitliga. I ett fall från Älvkarleby 1686 anklagade en kvinna en gift man för våldtäkt. Hon berättade att hon hade ett ärende till mannen på juldagen. När hon kom in ropade hon på hans dotter men mannen, som låg på en bänk i kammaren, anmodade henne att komma till honom. När hon kom dit drog han omkull henne och våldtog henne.³⁸

Mannen nekade och sade att han möjligtvis hade narrats lite med pigan och dragit henne i kläderna – någon våldtäkt hade han definitivt inte begått. Pigan hade inte anmält brottet direkt utan först vid ett senare tillfälle i samband med att hon överfallits av mannens dotter. Rätten misstänkte därför att anklagelsen om våldtäkt var ett försök att hämnas på familjen. Man frågade pigan om hon kunnat visa upp några tecken på våldtäkt och om mannen verkligen fullbordat brottet. Hon svarade: ”nej att sådant [tecken] intet synt, men om han då fick sin vilja med henne sade hon sig icke veta, efter hon då varit mycket drucken”. Enligt protokollet tillade nämnden att pigan var berusad ”dagligen”.³⁹ Ord stod mot ord och mannen frikändes.

Mäns alkoholpåverkan användes inte i rannsakingar om våldtäkt för att minska deras trovärdighet. Här spelar uppenbarligen könskodningen av alkoholdrickandet stor roll. Det verkar förvisso ha varit accepterat för kvinnor att dricka både öl och sprit under den här perioden, men det måste vara med måtta. Kvinnor som drack regelbundet eller söp sig fulla var inte trovärdiga.

Sammantaget kan man konstatera att våldtagna kvinnors argument och uppvisande av tecken på våldtäkt kunde ifrågasättas och att de flesta argument som användes förekom under hela min undersökningsperiod. Under 1600-talet var det emellertid vanligare att mannens argument tillbakavisades och kvinnans version av det inträffade sanktionerades genom att mannen fälldes. Av fall som slutade

³⁷ Citerat ur Lars Heljessons vittnesmål vid Inlands norra häradsrätt 11/10 1799, i: Göta hovrätts handlingar i underställda brottmål.

³⁸ Älvkarleby 1686.

³⁹ Älvkarleby 1686. (Citat ur Älvkarlebys sockens ting 1686.)

med fällande eller friande dom var andelen fällanden högre under 1600-talet än 1700-talet.⁴⁰ Under 1600-talet utdömdes bara två frikännande domar i tjugofem mål där anklagelsen om våldtäkt behandlats seriöst och inte omvandlats till en fråga om lägersmål eller hor.⁴¹ Motsvarande siffra för 1700-talet var tolv frikännande domar av fyrtio.⁴²

Olika uppfattningar har framförts när det gäller vad som dominerade mäns försvar mot våldtäktsanklagelser. Anna Clark framhåller, i sin studie av synen på våldtäkt i det sena 1700- och tidiga 1800-talets England, att män i sitt försvar hävdade att kvinnan hade samtyckt. Hon framhåller också att män kunde skryta om sina övergrepp.⁴³ Andra forskare har förvånats över att män under 1600-talet oftare hävdade att samlag aldrig skett än att kvinnan samtyckt.⁴⁴

För att bidra till den diskussionen kan man för Sveriges del konstatera att det både under 1600- och 1700-talet var vanligare att män nekade till att ha haft sexuellt umgänge med kvinnan än att de hävdade att hon samtyckt. Från 1600-talet finns i fallsamlingen minst sexton fall där männen helt förnekar att de haft sexuellt umgänge med kvinnan som anklagat dem för våldtäkt, medan det finns mindre än hälften så många fall (sju) där männen erkänner sexuellt umgänge samtidigt som de påstår att det inte var våldtäkt. När det gäller 1700-talet nekar män helt till att ha haft samlag med kvinnan i ett tjugotal fall medan de bara i cirka fem fall driver argumentet att kvinnan samtyckt till sexuellt umgänge.

Den här sortens kategoriseringar och beräkningar är emellertid vanskliga att göra. Argumentationen i målen kan vara mer eller mindre explicit och protokollet mer eller mindre utförliga. Det var inte heller särskilt ovanligt att mannen först förnekade brottet helt, sedan sade att han lägrat kvinnan med hennes vilja för att slutligen erkänna att han tagit henne med våld.⁴⁵

Även om generaliserande kategoriseringar är svåra att göra visar mäns och kvinnors berättelser om de händelser som rannsakades i våldtäktsmål att de hade en mängd föreställningar om vad som var ett accepterat agerande att förhålla sig till. Kvinnorna formulerade i sina berättelser brottet mot dem på olika sätt och i skilda former – konkret och symboliskt. Förutom uppvisandet av de vedertagna tecknen på våldtäkt, betonade kvinnorna i sina berättelser att de haft en konsekvent avvisande inställning till gärningsmannens närmanden bland annat genom att undvika enskildhet. Männens motargument hade liknande drag då de

⁴⁰ Den jämförelse mellan 1600- och 1700-talen som redovisas här bygger bara på de fall som ledde till dom för våldtäkt – fällande dom, frikännande eller någon sorts mellanting där man varken friade eller fällde, t.ex. när man ställde mål under "Guds dom" och framtiden. De antal som ges gäller dock endast fällande respektive frikännande domar.

⁴¹ De fall från 1600-talet där den anklagade mannen frikändes helt är "Hardemo 1645" och "Villand 1696".

⁴² De fall från 1700-talet där den anklagade mannen frikändes helt är: Tuna 1709, Inlands södra hd 1734, Allbo 1734, Ingelstad 1738, Herrestad 1739, Lysing 1745, Oland 1768, Göstring 1781, Arnäs 1788, Alingsås 1794, Handbörd 1798, Inlands norra hd 1800.

⁴³ Clark, 1987, s. 33–38, 69–74.

⁴⁴ Bashar, 1983, s. 38 och Amussen, 1995, s. 218.

⁴⁵ Se t.ex. "Stockholm 1616 I", "Vaksala 1715" och "Ystad 1767".

försökte förklara hur de tecken som kvinnan visat upp hade uppkommit på andra sätt än genom våldtäkt samt visa på att kvinnan haft en inbjudande snarare än avvisande hållning mot dem.

Fullbordad våldtäkt och försök

Som jag tidigare nämnt gjorde Kristoffers landslag ingen skillnad i straff mellan fullbordad våldtäkt och försök till våldtäkt. Skillnaden låg istället i hur brottet bevisades. Så kallad uppenbar våldtäkt, då mannen togs på bar gärning, renderade dödsstraff enligt Kristoffers landslag. Om en man anklagades för våldtäkt i efterhand, på tinget, skulle saken, om det fanns tecken på våldtäkt, prövas av häradsnämnden. Lät de sig övertygas om den anklagade mannens skuld skulle han straffas för att ha brutit edsöret.⁴⁶

Medvetenhet om att våldtäkten kunde vara antingen fullbordad (där fullbordad står för att mannen hade penetrerande samlag med kvinnan) eller ofullbordad (där något penetrerande samlag inte kom till stånd) fanns dock redan i Kristoffers landslag och ännu längre tillbaka. Exempelvis stadgade Östgöotalagen att den man som brottades med en kvinna utan att ”få sin vilja fram” också hade brutit edsöret förutsatt att tecken på våldtäkt fanns.⁴⁷ Trots medvetenheten om skillnaden var straffet detsamma (fredlöshet och förlust av lös egendom i landskapslagarna och straff för brutet edsöre i Kristoffers landslag) för både våldtäkt och försök till våldtäkt.⁴⁸

De äldre lagarna gjorde alltså ingen stor affär av om en våldtäktsman lyckades ha samlag med kvinnan han överföll eller inte. Det var våldet som var det väsentliga.⁴⁹ Våldtäkt var ett fridsbrott och som sådant ett allvarligt brott. Det kommer att behandlas mer utförligt i kapitel 10. Här vill jag bara lyfta fram att våldtäktsbrottets allvar under medeltiden inte bestämdes av om mannen genomfört ett penetrerande samlag med kvinnan eller ej.

De medeltida lagarna var, som nämndes i inledningskapitlet, otidsenliga redan i 1600-talssamhället. Så också när det gällde våldtäkt. En central förändring var att den legala bevisföringen blev allt viktigare under 1600-talet. Enligt denna skulle brott bevisas med två samstämmiga ögonvittnen eller den anklagades erkännande.⁵⁰ I det här sammanhanget finns det anledning att se lite närmare på Becchius prejudikatsamling från sekelskiftet 1700.⁵¹ När Becchius refererar våldtäktsbrott indelar han dem i olika kategorier. Den första han nämner är ”Full och uppenbar våldtäkt” och under den rubriken har han placerat mål där våldtäkten

⁴⁶ KrLL EB 12.

⁴⁷ ÖgL EB III, se även YvgL, tillägg 7:12.

⁴⁸ I det här avseendet görs heller inga förändringar i de lagförslag som arbetades fram i början av 1600-talet. (”Det Rosengrenska lagförslaget” EB 11, i: Lagförslag i Carl den niondes tid.)

⁴⁹ Jfr Vigarello, 2001, kap. 1.

⁵⁰ Inger, 1997, s. 54–56.

⁵¹ De referat och citat som följer kommer, om inget annat anges, från Becchius Palmcrantz juridiska samling, no. 7, pag. 181–231.

ansågs bevisad genom mannens erkännande eller ögonvittnen.⁵² Att våldtäktens fullbordande också spelade roll på 1600-talet talar Becchius användning av ”full” för i ovanstående rubricering. Men rubriksättningen vittnar om att den skrevs i en tid av förändring och delvis motsägande krav.

Under sin andra rubrik ”om våldtäkt tillvitt” (ungefär ”beskylld våldtäkt”) samlar Becchius fall där män i efterhand anklagats för våldtäkt och givits mildare straff än döden eller friats i brist på bevis. Nästa avdelning har rubriken ”om våldtäkt tillbudt”, alltså om försök till våldtäkt. Här refererar Becchius mål av lite olika typer. De flesta är fall där mannen anses ha haft uppsåt och med våld försökt ha samlag med en kvinna men inte kunnat fullborda sin vilja. Männerna anses ha brutit edsöret och straffas i enlighet med bestämmelser om edsöresstraff.

Becchius kategorisering av fallen grundade sig uppenbarligen på flera olika kriterier. Det var bland annat om brottslingen tagits på bar gärning, om brottet fullbordats, mannens uppsåt, om han erkänt, om det fanns tecken på våldtäkt, om parterna förlikts och vem som anmält brottet och när. Hur kriterierna var relaterade till varandra och vad som var viktigast är otydligt. När det gällde straffen verkar det ändå som om huvudprincipen i den högsta instansens domar var att fullbordad och fullt bevisad våldtäkt straffades med döden medan försök till våldtäkt, där uppsåtet var tydligt, oftast renderade edsöresstraff eller motsvarande. Men inställningen var inte konsekvent och det fanns andra faktorer som kunde vara avgörande.

Becchius prejudikatsamling innehåller fall från 1600-talet och där finns sällan någon explicit diskussion kring våldtäktens fullbordande. Det gäller också fallsamlingens mål från samma period. Den innehåller 41 fall från 1600-talet där ogifta kvinnor anklagade män för våldtäkt. I åtta fall specificerades redan i anklagelsen att den gällde försök till våldtäkt, medan det i 34 fall gällde våldtäktsbrott utan någon närmare specifikation.⁵³ I tre av de sistnämnda fallen var frågor om brottets fullbordande aktuella i rannsakingen.⁵⁴ De belyser hur frågan behandlades av rätterna under denna tid.

På ett extraordinarie ting i Vendel år 1626 anklagade bonden Michil Jönsson i Exareby en rysk tjänare, Alexij, för att ha våldtagit hans dotter.⁵⁵ Flickan berättade att hon varit på skjutsfärd med ryssen då han bett att få ha samlag med henne. Hon nekade men han hotade henne med våld, övermannade henne och fick enligt flickan sin vilja fram. När hon kom hem till sina föräldrar berättade hon vad som hänt och de åkte direkt till kyrkoherden och anmälde saken. De

⁵² I några av de fall som Becchius refererar här finns inte den sortens bevisning och trots att parterna kunde ha olika åsikter om vad som inträffat placerar Becchius dem i denna kategori. I ett fall erkänner en man att han försökt våldta en ung piga, men inte att han fullbordat akten. Pigan vidhåller dock att han verkligen fullbordat våldtäkten och Becchius skriver att det också fanns tecken på hennes särk ”av en sådan gärnings fullbordande”. Som en försvarande omständighet räknades också att mannen var gift. Mannen dömdes till döden och målet hamnade under rubriken ”Full och uppenbar våldtäkt”.

⁵³ Vallentuna 1608, Bro 1660, Hackås 1644, Själevad 1670, Seminghundra 1684, Tuhundra 1696, Hjo 1675, Bjäre 1698 är de åtta fall som redan inledningsvis angavs som försök till våldtäkt.

⁵⁴ Vendel 1626, Tierp 1660, Fellingsbro 1670.

⁵⁵ Referatet av fallet bygger på ”Vendel 1626”.

fortsatte sedan till en grannby där de lät några trovärdiga kvinnor undersöka dottern men de kunde inte finna några tecken på att hon blivit kränkt.

Den anklagade mannen nekade. Rätten ansåg att detta var ”en oviss handel” som inte fanns i lagen och anmodade parterna att förlikas.⁵⁶ Så skedde också och flickans far fick de 30 daler han begärde i förlikning av Alexij. Det är svårt att veta vad rätten lade i uttrycket ”oviss handel”. Det som togs upp i protokollet var att det endast fanns ett vittne som hört flickan ropa och att det var en pojke som också var hennes morbror. Uppenbarligen tyckte man att bevisläget var knepigt. Det faktum att mannen anklagats för våldtäkt, men att undersökningen av flickan visade att hon fortfarande var oskuld, gjorde troligen också saken mer problematisk. Att det skrevs ned i protokollet talar för att man ansåg att omständigheten hade betydelse, även om den inte framstod som avgörande.

Nästa mål där frågan om samlagets fullbordan togs upp explicit i rannsakingen behandlade en mycket drucken ryttare som våldtagit en tiggarpiga utanför Tierp år 1660.⁵⁷ Pigan var så mentalt handikappad att hon inte kunde redogöra för vad som hänt. När man frågade henne om ryttaren lägrat henne gav hon olika och orediga svar. Flera personer kom till platsen och såg ryttaren och pigan ligga i snön. De bevis eller tecken på att samlag skett som vittnena omtalade var att ryttaren legat ovanpå pigan, ”emellan hennes lår”, att hennes kläder varit uppdragna och att hans byxor nedsläppta. De här tecknen benämndes av rätten som ”sådana liknelser som till ett lägersmål hör”. Ett av vittnena berättade också att man fått slå ryttaren i ”rumpen” för att få honom att gå ifrån pigan och en man sade uttryckligen att ryttaren ”fullkomligen främjat sin onda vilja” med pigan.

Ryttaren nekade till brott och sade att det vittnena hade tolkat som ett samlag i själva verket varit ett slagsmål. Utifrån vittnesmålen och de tecken på våldtäkt som fanns drog häradsrätten ändå slutsatsen att ryttaren begått våldtäkt och skulle mista livet – en dom som senare fastställdes av Svea hovrätt.

I målet från Tierp nekade den anklagade mannen men dömdes ändå till döden för våldtäkt. År 1670 kom en kolare med vallonskt ursprung, Mats Minöer, till tinget i Fellingsbro och ville fria sig från ett rykte som gick om honom – att han skulle ha våldtagit en krögarpiga.⁵⁸ Saken tog emellertid en annan vänding än vad han förväntat sig. Pigan, Britta, stod upp i rätten och anklagade honom för våldtäkt och hennes berättelse och klagomål fick stöd av hennes husbondefolk, krögaren och hans hustru.

Britta berättar att Mats kommit till krogen sent en kväll och vid upprepade tillfällen, när hon varit ute på gården med honom, våldtagit henne. Hon berättar att första gången ”tager han henne i håret, och drager henne med sig i portlidret,

⁵⁶ Citat ur Vendels sockens dombok 3/3 1626, i: *Uppländska domböcker*, 1, s. 59.

⁵⁷ Referatet av fallet bygger på ”Tierp 1660”. (Citaten ur rättsprotokoll från laga ting hållet i Tierps sockenstuga 14/7 1660.)

⁵⁸ Referatet av fallet bygger på ”Fellingsbro 1670”. Samtliga citat är hämtade ur Fellingsbro tingslags protokoll från laga ting 31/1 1670.

och henne där med våld hävdar”. Hon ropar och husbonden kommer till hennes undsättning och skiljer dem åt. Men Mats föser in husbonden, slår omkull henne igen och ”henne [...] med våld hävdar”. Nu kommer husmodern ut och hjälper Britta, men efter en stund måste pigan gå ut igen och då ”våldtager han henne tredje gången”.

Mats erkände att han var på krogen den aktuella kvällen och att han varit drucken. När krögarpigan var ute och ordnade med hans häst gick han efter och försökte vänslas med henne varvid de föll omkull. Husbonden kom då ut och föste in pigan, men efter en stund gick hon åter ut och han efter. Han fann henne stående i portlidret, frågade henne varför hon stod där och tog ”på lustighet i henne” och de ramlade omkull. Därefter sprang hon till granngården och han åkte hem. Mats nekade ”högeligen sig henne hava hävdad, eller budit till henne att våldtaga”. Men, om han hade velat det, hade hon, så som hon framstod i hans berättelse, inte haft något emot det.

Även om det yttre händelseförloppet inte skilde sig så mycket åt mellan Mats och Brittans berättelser, var innehållet ändå helt olika. Medan Britta talade om hot, våld och fullbordad våldtäkt, talade Mats om gemensamt drickande och vänskapligt nojsande. Pigans version av det inträffade bekräftades dock av husbonden och matmodern som berättade hur Mats kommit full till gården och att han varit våldsam och överdådig mot både pigan och dem. Paret berättade också att de varit ute på gården efter att ha hört pigan ropa. Men huruvida Mats verkligen hävdad henne eller ej kunde de inte säkert säga.

Husbonden berättade att han gått ut när han hört pigan ropa: ”aj! aj! Gud nåde mig!”. Han fann då Mats och Britta liggande i portlidret bredvid varandra. Mats hade tagit upp pigans kläder till magen ”och lagt sig över hennes lår”. Mats hade fortfarande byxorna på sig men husbonden sade att ”hans lemning [...] hängde ut genom byxorna på honom”. Nästa gång Mats gav sig på pigan gick krögarens hustru ut. Enligt hennes berättelse fann hon då Mats ”liggandes i portlidret ovan på pigan, havandes sina byxor upplöst, och dragit pigans kjortel nedertill hennes fötter”.

Krögarparet tog alltså upp liknande tecken på samlag som vittnena gjorde i målet från Tierp. Vittnesmålen räckte emellertid inte till för att övertyga rätten i Fellingsbro om att Mats verkligen fullbordat våldtäkten. Rätten lyfte istället fram att tecken på våldtäkt fanns och att Mats kunde fällas för våldtäkt men samtidigt att han inte kunde anses ”vara tagen på färsk gärning”. Följaktligen dömdes Mats att straffas för brutet edsöre. Hovrätten fastställde häradsrättens dom och dömde Mats att avstraffas med nio gatlopp.

Utifrån de här målen kan man konstatera att frågan om våldtäktsbrottet hade fullbordats eller ej kunde vara nog så viktig även i våldtäktsmål från 1600-talet, fastän det hörde till ovanligheterna. När det gällde flickor kunde utlåtanden om huruvida de var deflorerade eller inte bli centrala för bedömningen av vad som hänt – om våldtäktsmannen fullbordat sitt brott eller ej. Men, och det är viktigt, brottets fullbordande gavs av rätterna inte någon utslagsgivande betydelse för hur mannen straffades.

Denna slutsats stöds också av de fall som Becchius refererade i sin prejudikat-samling. Under rubriken ”om våldtäkt tillbudt” tog han upp tolv fall. Av dessa ledde sju till edsöresstraff eller motsvarande kroppsstraff. I fem av målen hade den anklagade mannen först dömts till döden och sedan benådats till livet i högre instans. Dödsdomarna hade utdömts trots att det konstaterats att våldtäkts-männen inte fullbordat sitt sexuella uppsåt. Ändå var det inte det som Becchius lyfte fram som skäl för benådningarna. Mer avgörande framstår exempelvis kärande-partens inställning till brottslingen straff. En man som benådades från dödsstraff hade försökt våldta änkan efter sin bror (en omgift kvinna) men förlikts med både kvinnan och hennes nya make och de bad för hans liv.⁵⁹ En ryttare hade erkänt att han försökt våldta en gammal piga som han tagit upp på sin släde. Pigan blev svårt skadad av hans våld och vägrade förlikas med honom vid brottstillfället. I rätten avstod hon dock sin rätt och ryttaren befriades från livsstraffet och skulle istället ge tio daler till de husfattiga.⁶⁰

Genomgången av Becchius fallsamling visar att män kunde dömas till döden för våldtäkt även om de inte hade haft samlag med kvinnan. Det stöds också av att flera av de män som anklagats för våldtäkt av gifta kvinnor, men som inte fullbordat sina brott, dömdes till döden.⁶¹ I början av 1700-talet blev dock frågan om brottets fullbordan mer aktuell, särskilt när det gällde övergrepp mot unga kvinnor.

I ett fall från Öknebo härad år 1703 anklagades en dräng för att ha våldtagit en trettonårig flicka.⁶² Han hade fått i uppgift att följa flickan hem en kväll och då fört henne avsides in i skogen. Där hotade han henne med en kniv, drog omkull henne, höll fast henne och hade sin vilja med henne, enligt flickans berättelse. Flickans mor berättade därutöver att hennes kläder varit rivna och blodiga då hon kom hem. Mannen erkände att han haft uppsåt att våldta flickan men menade att han ”intet fått sin vilja och uppsåt med henne befrämja”. En man hade mött flickan när hon kom ut på vägen efter övergreppet. Han sade att hon gråtit och berättat för honom vad som hänt men han hade inte märkt att hennes kläder var blodiga. Modern hade inte heller låtit undersöka flickan eller visat upp de blodiga kläderna för några vittnen.

Häradsrätten dömde drängen till edsöresstraff för brutet edsöre. Hovrätten ansåg emellertid att vissa omständigheter måste undersökas närmare. Bland annat ville man att grannar och andra personer som sett flickan dagarna efter övergreppet skulle förhöras om hennes tillstånd. Så skedde och grannarna vittnade om att de inte märkt att flickan mådde dåligt utan att hon ”varit frisk sedan som förr”. Flickan förhördes också i Stockholm av Svea hovrätt och den viktiga frågan var om drängen fullbordat sin vilja med henne eller ej. Hon sade att ”hon

⁵⁹ Målet finns även i fallsamlingen som ”Mark 1624”.

⁶⁰ Målet finns även i fallsamlingen som ”Hackås 1644”.

⁶¹ Se kap. 7.

⁶² Referatet av fallet bygger på ”Öknebo 1703”. Citaten är hämtade ur Svea hovrätts brev till Södermanlands länsstyrelse 6/2 1703.

intet förstår sig där på” och hovrätten konstaterade att de inte kunde få fram mer eller klarare information i frågan.

Hovrätten frikände därför drängen från ”angivandet att hava flickan hävdad”, det vill säga från att ha genomfört en fullbordad våldtäkt. Därefter framhöll man att drängen

alldenstund han uppå anmodan emottagit flickan såsom ännu ett barn är, att ledsaga henne över skogen, och således bort hava blygsel henne något olovligt att tillfoga, men han sådant oaktat, fört henne på en ovanlig stig, och där efter dess egen bekännelse våldsamligen hanterat, samt emot hennes vilja då hon tvenne gånger har ropat, kastat henne omkull och rivit upp kläderna så att han ser hennes bara kropp, tillståndes jämväl sig fullkomligt uppsåt haft henne att hävda, där hon icke honom på det sättet undkommit att hon ropat det ett kvinnfolk kommer, så prövar den kongl. rätten med häradsrätten rättvist det haver i anseende till allt detta, Lars Johansson fullt edsöre begått.⁶³

Rätten lyfte alltså fram flera särskilt allvarliga omständigheter som argument för att drängen skulle straffas med edsöresstraff trots att han inte lyckats fullfölja sin vilja att ha samlag med flickan. Skillnaden mot tidigare fall är inte så stor men betydelsefull. Edsöresstraffet betraktades i det här fallet inte som en självklar följd av den handling drängen begått och orsaken var att han inte fullbordat brottet. Tanken att fullbordad våldtäkt var ett grövre brott än försök till våldtäkt hade tydligen blivit så viktig att särskild argumentation krävdes när rätten dömde en man till edsöresstraff för försök till våldtäkt.

I ett fall från Äppelbo härad 1721 märks samma tendens.⁶⁴ Här ansågs en prästdräng ha brutit edsöret då han försökt våldta en ung tiggarflicka. Utifrån hennes berättelse framstod det också som om han fullbordat våldtäktsbrottet. Hon talade om hur ont det gjort, att hon blivit blodig och haft svårt att gå efter övergreppet, men drängen nekade till att ha haft någon beblandelse med flickan. Han sade att han först närmade sig henne i tron att hon var villig men när hon sedan – då han ”något haft till göra med henne” – började skrika sprang han därifrån. Drängen pressades hårt under rannsakingen för att säga sanningen men stod fast vid att han inte fullbordat övergreppet. Flickan undersöktes också av några hustrur som fastslog att hon var ”okränkt”.

Häradsrätten konstaterade i det här målet att flickan sagt att drängen verkligen våldtagit henne och att det fanns en del omständigheter som talade för att det stämde. Undersökningens resultat och drängens stadiga nekande till att ha fullbordat ”sin köttsliga vilja” ansågs ändå väga tyngre och rätten deklarerade att de därför inte kunde ”förklara honom brottslig till den överklagade och tillvitta våldtäkt”. Sedan gjorde de som hovrätten i föregående fall – de argumenterade för att drängen *ändå* brutit edsöret. Man lyfte fram att han lockat flickan av vägen under falska förespeglingar, att hon var späd, omyndig och ej fullvettig samt att han gått så långt i sitt försök att flickan skadats.

⁶³ Citat ur Svea hovrätts brev till Södermanlands länsstyrelse 6/2 1703.

⁶⁴ Referatet av fallet bygger på ”Äppelbo 1721”. Citaten kommer från Äppelbo häradsrätts protokoll 16/1 1721.

I Svea hovrätts referat av det aktuella fallet framkommer mycket tydligt att man lade stor vikt vid om våldtäkten fullbordats eller ej. De skriver att häradsrätten ”för själva gärningens fullbordan honom befriat”, men att han ändå ansågs ha brutit edsöret ”emedan han henne våld tillfogat, fast än han sin onda vilja ej gittat fullkomna”.⁶⁵ Här använde man precis den syn på våldtäktsbrott som kom i den nya lagen ungefär femton år senare. I den gjordes en klar skillnad mellan fullbordad våldtäkt och försök till våldtäkt. 1734 års lag stadgar att en man som tar en kvinna med våld ”och emot hennes vilja främjar sin onda lusta” ska straffas med döden men ”gitter han ej fullborda sin onda vilja; böte ändå för våldet hundra daler”.⁶⁶

Skillnaden mellan våldtäkt och försök till våldtäkt var en nyhet i lagtexten från 1734 men samtidigt en kodifiering av tidigare praxis och en formulering av ett synsätt som fått allt större betydelse under slutet av 1600-talet och början av 1700-talet. Härnäst behandlas hur rannsakingarna och berättelserna om våldtäkt kunde påverkas av att brottets fullbordande fick större betydelse.

Tal och tystnad

Med utgångspunkt i lands- och stadslagen, som alltså inte gjorde någon skillnad i straff mellan försök till våldtäkt och fullbordad våldtäkt, är det inte särskilt förvånande att 1600-talets rannsakingar inte handlade så mycket om våldtäktens sexuella moment. I materialet finns från 1600-talet inga berättelser där vuxna kvinnor beskrev brottets sexuella moment detaljerat.

Det var helt enkelt inte så viktig att fastställa om gärningsmannen lyckades få till stånd ett fullbordat samlag eller ej. Rätterna nöjde sig då ofta med berättelsernas fåordiga och formelartade beskrivningar av vad som skett. Man sade till exempel till mannen *våldtagit* kvinnan, *hävdat* henne *våldsamligen* eller *med våld främjat sin onda lusta* och något mer utförligt tal om själva samlaget krävdes sällan.⁶⁷ Män som talade om sina handlingar använde emellertid inte samma uttryck som kvinnorna. De sade exempelvis att de *hävdat* kvinnan, *haft att beställa* med henne eller *främjat sin vilja*.⁶⁸ De beskrev alltså inte sitt handlande i lika negativt laddade termer som kvinnorna, även om de erkände sig skyldiga.

Miranda Chaytor menar kvinnorna i sina berättelser om våldtäkt ersatte det som var omöjligt att omtala, det vill säga konkreta beskrivningar av våldtäktens sexuella moment, med symboliska representationer av vad som hänt.⁶⁹ I de fall jag studerat kan vissa inslag i de gifta kvinnornas berättelser tolkas symboliskt, precis som i de gifta kvinnornas fall. Hårets och huvudbonadens omnämnande

⁶⁵ Citat ur Svea hovrätts brev till länsstyrelsen i Kopparbergs län 18/4 1721.

⁶⁶ 1734 års lag MB 22.

⁶⁷ Se t.ex. ”Stockholm 1600”, ”Stockholm 1616 I”, och ”Ockelbo 1651”. I en hel del fall var det dock givet att mannen fullbordat sitt brott eftersom saken kommit inför rätta för att kvinnan var gravid. Se t.ex. ”Åbo 1635 I”, ”Svartlösa 1652” och ”Fryksdal 1671”.

⁶⁸ Se t.ex. ”Nya Lödöse 1601”, ”Stockholm 1616I”, ”Åbo 1635I” och ”Fellingsbro 1670”. Andra uttryck som finns i rätternas är att *bedriva otukt* och *ha köttlig beblandelse*.

⁶⁹ Chaytor, 1995. Ett mer utförligt resonemang om Chaytors ståndpunkt finns i kap. 6.

är sådana. Håret nämndes exempelvis i ett fall från Stockholm år 1616 där soldaten Anders Lambrechtsson anklagades för att ha våldtagit och skurit ”hårlocken” av den förlovade pigan Barbro.⁷⁰ I ett tiotal fall berättade vittnen som träffat eller sett en våldtagen kvinna direkt efter brottet om avrivna mössor och hängande hår. Exempelvis sade ett vittne att pigan Britta suttit vid eldstaden och bundit upp sitt hår efter att hon blivit utsatt för övergrepp av kolaren Mats Minöer.⁷¹

Hur kvinnorna arrangerade håret och vilken huvudbonad de bar fungerade som tecken på deras civilstånd och ibland också på deras sexuella status.⁷² Det är därför inte särskilt förvånande att finna omnämningen av förstörda håruppsättningar och avrivna mössor i berättelser om våldtäkt.⁷³ De utsatta kvinnornas ”hängande hår” och avrivna mössor symboliserade attacker mot deras sexuella ärbärdhet.⁷⁴ Den avklippta hårlocken som omtalades i fallet från Stockholm 1616 och försöken att bränna en pigas hår i Savolax år 1619 hade sannolikt en än mer konkret betydelse. Ett medeltida skamstraff för utomäktenskapligt umgänge var att skära av kvinnans hår.⁷⁵ Därmed tog man ifrån henne symbolen för hennes kyskhets. Det var sannolikt innebörden även i de nyss nämnda våldtäktsfallen – angreppen mot kvinnornas hår var ett angrepp mot deras ära på samma sätt som själva våldtäktsbrottet. Båda handlingarna omvandlade kvinnan till en hora.

Under 1600-talet nöjde sig rätterna som sagt oftast med att våldtäktens sexuella moment omtalades med korta uttryck. I förra avsnittet visade jag att frågor om huruvida våldtäktsbrottet fullbordades eller inte, fick allt större betydelse och efter 1736, då 1734 års lag började gälla, bestämdes en våldtäktsmans straff av om brottet fullbordats eller inte. I och med den här förändringen blev det viktigare att redan vid anklagelsen rubricera den handling mannen ställdes till svars för. I min fallsamling finns från tiden 1736 till 1800 46 fall i kategorin ogifta kvinnor. Av dem angavs tolv som våldtäktsförsök medan 38 handlade om fullbordade våldtäkter. Andelen försök var något högre än under 1600-talet men skillnaden var inte så stor.⁷⁶

I rannsakingar av våldtäkt under 1700-talet hände det dock att talet om den sexuella kränkningen blev ytterst konkret.⁷⁷ I ett mål från Lekeberg i början av

⁷⁰ Stockholm 1616 I.

⁷¹ Fellingsbro 1670. Andra fall där huvudklädnadens avtagande och/eller håret nämndes är: Savolax 1619, Själevad 1670, Faurås 1707, Skåning 1707, Äppelbo 1721, Åker 1737, Tuna 1709, Kulling 1755, Stora Kopparberg 1787, Ulleråker 1763, Inlands norra hd 1800.

⁷² Carlsson, 1965, s. 245, Lövkrona, 1999, s. 23–24, Lindstedt Cronberg, 1997, s. 277–279, Rublack, 1999, s. 239.

⁷³ Omnämmandet av hår är vanligare i de ogifta kvinnornas berättelser men förekommer också i de giftas och hade sannolikt en liknande symbolisk betydelse – att våldtäkten var ett angrepp mot kvinnans ära och kyskhets. (Se ”Allbo 1707” och ”Södra Åsbo 1709” för omnämning av hår i gifta kvinnors berättelser.)

⁷⁴ Även Chaytor tar upp avrivna huvudbonader som en symbol för våldtäkt (Chaytor, 1995, s. 383).

⁷⁵ Se t.ex. UL ÄB IV. I Gutalagen finns ett lagrum som stadgar böter för olika sorters ofredande av kvinnor, det första som nämns där är just när någon blottar en kvinnas huvud (GL 23).

⁷⁶ Under 1600-talet handlade 7 av 41 fall (ca 17 %) om försök till våldtäkt och perioden 1736–1800 12 av 46 fall (ca 26 %).

⁷⁷ Det gällde i synnerhet barn, vilket jag återkommer till i avsnittet om barns berättelser om våldtäkt.

1760-talet var frågan om våldtäkten fullbordats ett huvudtema.⁷⁸ Drängen Anders Andersson ställdes inför rätta efter att den nittonåriga pigan Britta Persdotter anklagat honom för våldtäkt. Två pojkar och en gruvfogde stod också inför rätta för delaktighet i brottet. Enligt protokollet berättade Britta att Anders kommit och lagt sig bredvid henne på en lave. Pojkarna kom också dit och höll fast henne, ryckte av henne kjorteln och drog isär hennes lår ”varvid Anders kastat sig emellan hennes lår och stuckit sin hemliga lem uti hennes, samt henne hävdad”.

Redan i den här inledande berättelsen är uppgifterna om brottets sexuella moment utförliga, men rätten frågar ändå Britta ”om Anders henne verkligen hävdad och haft sin hemliga lem inne uti hennes”. Anna upprepar det hon tidigare sagt och preciserar det ytterligare med att drängen

med sin hemliga lem stuckit in uti hennes, men har hon vridit sig undan, så att hans lem slupit ut; Anders har dock strax stuckit honom in, ej hel och hållen och då han något litet så legat och haft sin lem uti hennes har han kastat sig av och stigit upp.⁷⁹

De vittnen som hörs i fallet tillfrågas mycket noga om huruvida de sett att Anders fullbordat våldtäkten och haft samlag med Britta. Flera av dem, som befunnit sig i samma rum som Britta och Anders, berättar att de sett hur pojkarna dragit av Britta kläderna, hållit isär hennes lår och att Anders legat däremellan. Drängen Jan Gustavsson svarar till exempel på rättsens upprepade frågor om fullbordandet att han sett ”Anders junkat med gumpen såsom vore han uti hävdandet verkligen begripen”, men också att han ”likväl icke [kunde] säga med visshet om Anders haft rem in re”.

Rätten ställde fråga på fråga till Britta om själva hävdandet och hon svarade gång på gång att Anders verkligen fullbordat sitt uppsåt och att hon inte kunnat stoppa honom eftersom han hållit fast hennes händer och fått hjälp av de två pojkarna. Hon tillfrågades också om ”det gjort ont då Anders stuckit in sin hemliga lem” och om hon blivit ”blodig och våt”. Britta svarade att det gjorde ont i början och att hon varit stel och öm efteråt samt ”att hon blivit något litet blodig och nog slafsigt vid födslollemmen, vadan det kommit vet hon icke att säga”. Rätten gav sig inte trots Brittans explicita uttalanden utan fortsatte att ställa frågor, nu om ”säden [...] gått ifrån Anders” och hur samlaget fortfarit. Hon svarade att hon inte förstod sig på frågan om säden och att Anders när han stuckit in sin lem andra gången ”några resor stuckit den fram och tillbaka uti hennes födslolem” och sedan kastat sig av henne och hon känt sig ”slaskigt och våt emellan låren, samt något litet blodigt”.

Mer konkret än så kan knappast en beskrivning av våldtäktens sexuella moment bli. Problemet var att Anders påstod att han bara ”rasat” med Britta och

⁷⁸ Referatet av fallet bygger på ”Lekeberg 1765”. Citaten är, om inget annat anges, hämtade ur Lekebergslagens domboksprotokoll 3/11 1763. Fallet har refererats och kommenterats ur andra aspekter i avsnittet ”Gruppvåldtäkter som uttryck för ungdomskultur?” i kap. 5.

⁷⁹ Citat ur Lekebergslagens domboksprotokoll 3/11 1763.

nekade till att ha fullbordat brottet. Ingen av vittnena hade heller sett att Anders haft byxorna uppknäppta eller haft sin penis framme. Fem månader gick i väntan på att ytterligare ett vittne skulle höras och även vid den senare rannsakingen höll parterna fast vid sina respektive berättelser. Britta sade att Anders fullbordat våldtäkten och han nekade. Britta tillfrågades också om hon sett att Anders haft byxorna uppknäppta. Det hade hon inte men framhöll att ”i fall så ej skett haver de varit så söndriga att han lika fullt kunnat få fram sin hemliga lem att till hennes kränkande bruka”.⁸⁰

Rätten förmanade och pressade Anders och ville att han åtminstone skulle erkänna att han haft uppsåt att våldta pigan, men han nekade även till det. I slutet av den andra rannsakingen, i mars 1764, konstaterade rätten att man inte kunde få fram mer information om brottets fullbordan av de personer som hörts. Man beslöt då att Britta skulle undersökas av en fältskär och en barnmorska för att utröna om hon var havande och om hon blivit hävdad eller ej. I november samma år behandlades saken ånyo och undersökningsresultatet redovisades. Läkaren och barnmorskan skrev i sitt intyg att Britta inte var havande men att det däremot fanns tecken på att hon blivit lägrad. Om det skett med våld kunde de dock inte säga.

Läkarutlåtandet föranledde rätten att ytterligare förmana och pressa drängen men man lyckades inte få honom att erkänna något brott. Man frågade också Britta om hon till äventyrs blivit hävdad av någon annan vilket hon svor att hon inte blivit. I domslutet lyfte man fram att Britta påstod att Anders fullbordat våldtäkten, att flera vittnen sett honom ha ”sådana åtbörder, såsom hade han uti verklig hävdande varit begripen” och att läkarundersökningen gav vid handen att Britta haft samlag. Ändå ansågs inte bevisningen räcka till för att fälla Anders för våldtäkt mot sitt nekande. Däremot tyckte rätten att det var fullt klarlagt att drängen haft uppsåt att våldta pigan och därför skulle fällas för försök till våldtäkt. Straffet blev hundra dalers böter alternativt sjutton par spö.⁸¹

Lekebergsfallet visar hur rätterna kunde pressa ett våldtäktsoffer och vittnen till att tala om detaljer gällande brottets sexuella moment. Frågorna kunde vara väldigt intima och svaren ibland ytterst konkreta.⁸² Britta var ett undantag i det att hon som giftasvuxen kvinna förmåddes berätta så utförligt om vad som hänt henne. Men man ser också att hon samtidigt framhåller sin oskuldsfullhet och okunnighet om det sexuella. Hon benämner könsorganen och beskriver vad som händer, men frånsäger sig samtidigt kunskapen om det – hon beskriver en sexuell akt och framhåller i samma ögonblick att hon inte vet vad det är.

⁸⁰ Citat ur Lekebergslagens domboksprotokoll 9/3 1764.

⁸¹ Citaten ur domslutet är från Lekebergslagens domboksprotokoll 6/11 1764. Domen fastställdes av Svea hovrätt som också förklarade Britta saklös mot vite.

⁸² I England har man för olika perioder talat om att rätterna ibland visade ett närmast voyeuristiskt intresse för våldtäktens detaljer som man försökte pressa ur offret. Protokoll och referat av våldtäktsmål har också ansetts kunna ha ett underhållande, pornografiskt värde för en manlig publik. (Hanawalt, 1998, s. 137 och Clark, 1987, s. 54–55.)

Kombinationen av detaljerade berättelser om sexuella handlingar och påståenden om oskuldskraft förekommer framför allt i barns berättelser om våldtäkt.⁸³ Det kan tolkas som att endast personer som förutsattes vara oskulder och oskuldskraft kunde berätta detaljerat om våldtäktens sexuella moment. Britta i Lekeberg framställde sig just som barnsligt ovetande om sexuella ting trots att hon var nitton år. Hon hade också rättens sympati och även om drängen inte fälldes för fullbordad våldtäkt framstod inte hennes explicita tal om brottets sexuella moment som degraderande för henne.

Brittas berättelse var ändå ett undantag. De flesta kvinnor talade inte så konkret om vad som hänt och pressades inte heller av rätterna att göra det. Man kan tänka sig att principen var att man ansåg att en vuxen kvinna med sexuell erfarenhet visste vad hon sade när hon påstod att en våldtäkt fullbordats, eller att en man lägrat henne. Rätten behövde då inte utreda saken närmare eftersom alla sexuellt initierade personer förstod innebörden av de formelartade uttrycken.

Mot slutet av 1700-talet finns dock fler exempel på att rätterna försökte pressa offren på detaljer kring det sexuella. Om kvinnan inte ville tvingas till sådant tal var ett alternativ att endast anmäla försök till våldtäkt.⁸⁴ Ibland framstår rättens frågor om brottets fullbordande också som en öppning för kändeparterna att ändra sin anklagelse. Om hon anklagade mannen för det mindre allvarliga brottet försök till våldtäkt kunde hennes chanser att få honom fälld öka. Så kan turerna i ett fall från Stora Kopparberg 1787 tolkas.

Elisabet Tornej anklagade soldaten Rapp för våldtäkt och sade i sin första berättelse om Rapps övergrepp att han verkligen fullbordat sin vilja med henne. Rapp nekade till brott. Från början påstod han att han aldrig sett Elisabet men till sist hade han, inför en vän, berättat att han varit i färd med att ha otukt med Elisabet, men att det varit med hennes vilja. I slutet av rannsakingen tillfrågades Elisabet om Rapp verkligen fullbordat brottet. Hon var omkring trettio år gammal och hade tidigare "blivit lägrad och fött barn". Hon svarade då att hon

med full visshet icke kunde veta, om Rapp, i själva verket gittat fullborda sin onda vilja med henne helst hon under vändan av hans på allt sätt våldsamma förfarande, ej kunnat äga nog känsla men att han med sin hemliga lem varit henne ganska nära, sade hon vara ganska visst.⁸⁵

Elisabet framhöll emellertid att de skador hon fått i underlivet – skador som undersökts av en barnmorska som intygade att hennes "födsloedel [var] svullen och genom våldsamhet illa medfaren" – tydde på att Rapp våldtagit henne. Rätten

⁸³ Se även Clark, 1987, s. 55. Walker skriver att barns berättelser om våldtäkt troligen strukturerades av delvis andra föreställningar än vuxnas och konstaterar att det behövs mer forskning inom området (Walker, 1998, s. 6).

⁸⁴ Lindemann, 1984, s. 72.

⁸⁵ Stora Kopparberg 1787. (Citat ur protokoll från urtima ting hållet med Norra Kopparbergs och Aspe-lands socknar 14/2 1787.) Utifrån citatet är det oklart om Elisabet med "fullborda" syftade på att mannen utfört ett penetrerande samlag, eller att han fått utlösning. Tveksamhet över vad som egentligen definierade en fullbordad våldtäkt – penetrering eller sädesuttömning – förekom i flera sammanhang utan att det diskuterades explicit. (Se t.ex. "Husby 1697" och "Lekeberg 1765".)

ansåg ändå att bevisen för att Rapp verkligen fullbordat våldtäkten var otillräckliga och fällde honom istället för våldtäktsförsök.⁸⁶ Elisabet backade alltså när rätten frågade henne om hon var säker på att Rapp fullbordat våldtäkten emot henne. Syftet kan ha varit att undvika att tvingas tala om våldtäktens kroppsliga detaljer offentligt.

Ett säkert sätt för kvinnan att inte behöva tala om våldtäktens fullbordande inför rätta var att säga att hon svimmat. Det förekom bara i några få fall i mitt material men mellan dem fanns flera likheter.⁸⁷ Den mest slående av dem är att kvinnan angav att hon svimmat i samma stund som våldtäktsmannen kommit så långt i sina närmanden att han skulle genomföra det samlag han åstundade. Ytterligare gemensamma nämnare är att kvinnorna var giftasvuxna pigor och att berättelserna härrör från 1790-talet.

Tystnaden om våldtäktens sexuella moment är således av ett särskilt slag i de här berättelserna. Eftersom kvinnorna svimmat kunde de omöjligen tvingas till explicit tal om vad som hänt, vilket räddade dem från att tala om sex offentligt.⁸⁸ Dessutom räddade medvetlösheten dem från kunskapen och erfarenheten av samlaget – de hade förlorat sin kroppsliga oskuld men bevarat oskuldsfullheten på det mentala planet. De hade blivit våldtagna utan att för den skull ha blivit sexuellt initierade.

När det gäller de svenska våldtäktsmålen kan man konstatera att explicit tal om våldtäktens sexuella moment var ovanligt. Endast i något enstaka fall – från 1700-talets senare hälft – pressade rätten en vuxen kvinna att tala om intima detaljer. Detta var en skillnad mellan Sverige och England. Anna Clark skriver:

Male judges, counsels, juries and spectators were obsessed with the explicit sexual details of rape. Judges and counsels would subject a victim to rigorous cross-examination, questioning as to how her assailant could stop her mouth, hold down her hands, pull up her petticoats and pull down her breeches all at the same time.⁸⁹

I de engelska rätterna var intresset för våldtäktens sexuella detaljer också ett utslag av att rannsakingarna i huvudsak handlade om offrets karaktär. Som jag tidigare har påpekat var de svenska rätterna, åtminstone inte under större delen av undersökningsperioden, inte lika fokuserade på den utsatta kvinnans karaktär.

Även om det fanns stora skillnaderna mellan England och Sverige verkade inte de svenska kvinnornas tal om våldtäktsbrottets sexuella moment ha varit oproblematiskt. Offrets svar på rättens intima frågor i fallet från Lekeberg 1765 kan tolkas som att tal om våldtäktens sexuella moment var, om inte tydligt degraderande, så åtminstone väldigt känsligt. Den tolkningen stärks också av de få, men

⁸⁶ Stora Kopparberg 1787.

⁸⁷ Södre Möre 1791, Fjäre 1797, Inlands norra hd 1800. Ytterligare ett exempel på att en kvinna sagt att hon svimmat när hon blivit våldtagen – även det från 1790-talet – finns i Bergenlövs artikel (Bergenslöv, 2002, s. 204–205).

⁸⁸ Se även Clark som tar upp fall där kvinnorna hävdar att de svimmat för att undvika att tala om våldtäktens sexuella moment. Hennes exempel härrör från 1800-talets första hälft (Clark, 1987, s. 81–82).

⁸⁹ Clark, 1987, s. 54.

ändå i vissa avseenden anmärkningsvärt likartade, fallen från 1790-talet där kvinnor sade att de svimmat i samband med övergreppet. Alla fall där man kan iaktta en spänning mellan rätternas vilja att utröna exakt vad som hänt i sexuellt avseende och kvinnans tal om detta, kommer från 1700-talets senare hälft. Det kan tyda på att problematiken kring våldtäktens sexuella moment blev mer aktuell mot slutet av undersökningsperioden.

Det vanliga i våldtäktsmålen var att kvinnor angav vad som hänt i sexuellt avseende med formelartade uttryck och det var inte ovanligt att kvinnor beskrev övergreppet och kränkningen i symboliska termer. Till skillnad från Miranda Chaytor kan jag dock inte se att de symboliska delarna av berättelserna på något tydligt sätt ersatte andra alternativa uttryckssätt. Symboliken handlade till stor del om att övergreppen innebar kränkningar av kvinnans ära. Det var också något man talade om i klarspråk, vilket gör att jag tolkar de symboliska delarna av berättelserna som förstärkningar av hela berättelsernas innehåll – ett innehåll som syftade till att hävda mannens juridiska och moraliska skuld och kvinnans juridiska och moraliska oskuld.

Samtycke före och efter våldtäktstillfället

I kapitel fem behandlades mål där förlovade kvinnor anmält sina fästmän för våldtäkt. I de målen agerade parterna och rätten utifrån tanken att trolovningen innebar att kvinnan principiellt samtyckt till en sexuell relation med mannen. De anklagade männen aktualiserade detta i sin argumentation, medan kärandens uppgift blev att bevisa att trolovningen var bruten och samtycket följaktligen återkallat.

Ett samtycke i förväg behövde inte alltid ges i form av ett bevitnat trolovningslöfte. Om parterna i ett våldtäktsmål var i en situation där de kunde vara fästfolk riktades rättens intresse mot deras tidigare relation och händelseförloppet vid våldtäktstillfället. Man utgick här ifrån en traditionell umgängeskultur där ogifta män och kvinnor kunde ha sexuell umgänge utifrån överenskommelsen att mannen skulle äkta kvinnan om hon blev gravid. Man var därför särskilt observant på om kvinnans och mannens agerande vid våldtäktstillfället kunde tolkas i termer av en (tyst) överenskommelse dem emellan.⁹⁰ Det fanns också föreställningar om att kvinnor, som befann sig i situationer där uppgörelser mellan parterna misslyckats, i efterhand kunde försöka pressa män till äktenskap genom att anmäla dem för våldtäkt. Så kunde fall tolkas där våldtäktsanklagelser presenterades utan bevis och/eller där kvinnan påstod att mannen givit henne löfte om äktenskap.⁹¹

Det förekom att män som anklagades för våldtäkt och utpekades som barnafäder erkände faderskapet men nekade till våldtäkten. Det gällde såväl gifta som ogifta män och ledde, då kvinnorna inte hade några bevis i form av skador eller

⁹⁰ Se avsnittet ”Drängarnas försvar” i kap. 5 och avsnittet ”Tecken på motstånd och samtycke” i detta kapitel.

⁹¹ Se ”Njurunda 1658” och avsnittet ”Lönskaläge eller våldtäkt” i kap. 5.

liknande, till att hennes samtycke togs för givet och paret dömdes för hor eller lönskaläge.⁹² Liknande resultat kunde kvinnorna få även i fall där deras agerande var mer offensivt, som till exempel i ett mål från Norunda år 1691.⁹³

En rusthållarhustru kom tillsammans med en ryttare och sin dotter, Hillerid Andersdotter, till rätten i Norunda år 1691 och anklagade ryttaren Nils Sturch för att ha våldtagit och kränkt dottern. Det hade hänt föregående vinter då Hillerid varit i tjänst hos Nils far. Hillerid hade nu fött barn och kärandesidan ville bevisa sin sak med hjälp av två vittnen som skulle ha hört henne ropa. Bevisningen misslyckades emellertid då vittnena sade att de inte hört något. Hillerid tillfrågades om varför hon inte klagat över våldet direkt eller tagit kontakt med Nils far samt om hon kunnat visa upp några tecken på våldtäkt. Hillerid svarade att Nils lovat henne äktenskap och att hon därför valt att inte klaga över brottet. Vid rannsakingen erkände Nils lägersmålet men nekade till äktenskapslöftet. I protokollet står också att han inte ”på rättens inrådande [ville] låta övertala sig att äkta henne”.⁹⁴

Nämnden tog ställning till saken och ansåg sig inte kunna fälla Nils för brott mot kvinnofriden, utan istället dömdes både han och Hillerid till böter för lönskaläge och Nils till att bidra till barnets uppfostran. Fallet ger en inblick i hur nära sammankopplade föreställningar om våldtäkt, samtycke, äktenskapslöften och äktenskap var. Rättens frågor kring vad Hillerid gjort efter våldtäkten antyder att man förutsatte att hon i det läget borde ha sökt en lösning på problemet hos Nils far, företrädesvid tillsammans med sina närmaste släktingar. I vilken utsträckning familjerna var inblandade vet vi inte, men Hillerid angav att hon låtit bli att klaga över våldet efter att Nils lovat henne äktenskap. Både Hillerid och Nils erkände också att de haft samlag med varandra flera gånger efter det första tillfället, vilket enligt Hillerids utsaga hade skett under äktenskapslöfte.

När Nils inte infriade sitt löfte gick Hillerid till tings med sin berättelse. Hennes chanser att lyckas var då mycket mindre än om hon angivit saken direkt. Hon kunde inte presentera några bevis på våld, och det faktum att hon valt att tåga om våldet då Nils lovat henne äktenskap var en faktor som försvagade hennes anklagelse på ett avgörande sätt. Hon hade därmed givit Nils det samtycke som krävdes för att de skulle kunna ha sexuellt umgänge – hon hade förhandlat bort rätten att klaga över våldet innan hon gick till tings med saken.⁹⁵ Att Nils sedan inte höll sin del av överenskommelsen återkallade inte Hillerids samtycke.

Rätten föredrog dock att parterna gifte sig i den här sortens situationer. Problemen med Nils och Hillerids utomäktenskapliga umgänge, Nils eventuella våld och det utomäktenskapliga barnet, skulle i så fall ha fått en enkel lösning och rätten hade inte behövt ta ställning till om någon våldtäkt skett. Jag har tidigare

⁹² Se t.ex. ”Åbo 1635 I” och ”Njurunda 1658”.

⁹³ Referatet av fallet bygger på ”Norunda 1691”.

⁹⁴ Citat ur Norunda häradsrätts protokoll vid laga vinterting 8–10/1 1691.

⁹⁵ Se även Susanna Burghartz som utifrån rättsmaterial från Basel under 1500- och 1600-talet skriver: ”Sexual violence had no juridical significance if the woman had already given her consent to sexual intercourse.” (Burghartz, 1999, s. 56.)

tagit upp att äktenskap sågs som en lämplig lösning vid våldtäkt. Till och med en man som redan fällt för våldtäktsbrott skulle, enligt Petter Abrahamssons kommentarer till Kristoffers landslag, befrias från straff om han äktade offret.⁹⁶

Tanken att äktenskap sonade våldtäkt var en grundläggande föreställning i den tidigmoderna synen på våldtäkt, även om praktiken (av förklarliga skäl) sällan finns uttryckt i de våldtäktsanklagelser som nådde rätterna. På ett folkligt plan kan föreställningar om att våldtäkt kunde förlikas genom att förövaren äktade offret föras tillbaka på makesökningsnormerna och samlagets stora betydelse för äktenskapsbildningen. I och med att kvinnan och mannen gifte sig med varandra förlorade kränkningen av kvinnans ära sin betydelse och samlaget mellan parterna följdes av det som var brukligt – äktenskap. Utifrån statens perspektiv kan äktenskap mellan parterna i våldtäktsmål ha betraktats som en praktisk lösning eftersom det fogade in både handlingen och de inblandade personerna i hushållsordningen.

Det hände emellertid att även situationer där våldtäkt följts av äktenskap kom till rättens kännedom. Hustru Anna Pedersdotter skulle avrättas för barnamord år 1645.⁹⁷ På sitt yttersta, för prästerskapet i fängelset i Örebro och på rättsarplatsen, bekände hon att hennes man, Dan i Sörby, hade våldtagit henne. I samband med att hon berättade bad hon prästerna att inte ”röja Dan, eller komma honom på obestånd därför”. När hon förmanades att tala sanning och tillfrågades varför hon inte berättat om våldtäkten tidigare, svarade hon ”att hon inte ville före detta bekänna, på det hon skulle icke gå av med skammen” och att han lovat henne äktenskap vilket hon fruktade att han inte skulle hålla om hon avslöjade hans brott. Prästerskapet och rätten resonerade kring hur man skulle se på Annas berättelse och menade bland annat att hennes böner för Dan inför avrättningen, ”att Gud skulle förlåta honom, och att de icke skulle uttyda hans sak till det värsta”, tydde på att hon talade sanning.

Dan nekade men nämnden i Hardemo fällde honom ändå för våldtäkt och dömde honom till döden. Hustruns berättelse och det faktum att hon hållit fast vid den ända in i döden vägde uppenbarligen tyngre än Dans förnekande. Till Dans nackdel fördes också att han tidigare varit misstänkt för tidelberg. Hovrätten ansåg dock att det inte fanns några skäl för beskyllningen och friade Dan helt. Häradsrätten fäste stor tilltro till Annas berättelse, trots att hon faktiskt fällt för barnamord. Hennes agerande efter våldtäkten – att hon äktat våldtäktsmannen för att undvika skam – varken förvånade rätten eller gav dem anledning att klandra henne.

Kvinnan kunde alltså ge sitt samtycke i efterhand genom att äkta den man som våldtagit henne. Det framkommer med all tydlighet även i ett fall som Åbo hovrätt underställde kunglig Maj:t år 1747.⁹⁸ Det är en parallell till de nyss

⁹⁶ Abrahamsson, 1726, s. 698.

⁹⁷ Referatet av fallet bygger på ”Hardemo 1645”. Citaten kommer från Hardemo häradsrätts protokoll 13/8 1645.

⁹⁸ Referaten av det här målet bygger på ”Åbo hovrätt 1747”. Citaten kommer, om inget annat anges, från KM brev till Åbo hovrätt, återgivet i UUB 227:83, pag. 168–171.

nämnda målen från Norunda och Hardemo i det att kvinnan påstod att hon blivit våldtagen och att hon låtit bli att anmäla saken då hon blivit lovad äktenskap med gärningsmannen. I det här fallet hade emellertid kvinnan bevis för sin våldtäktsanklagelse samtidigt som det fanns flera andra faktorer som komplicerade målet.

Änkan Ingeborg Nilsdotter anklagade dragonen och änklingen Krister Björkman, för att ha lägrat henne med våld och för att sedan inte ha fullföljt det löfte om äktenskap han givit henne efter våldtäkten. I referatet av fallet kan man läsa att Björkman först våldtagit Ingeborg men senare under natten lovat henne äktenskap och att hon då "låtit sig med vilja hävda av honom".

Problemen hopade sig då Björkman inte gifte sig med Ingeborg. Före våldtäkten hade hon varit förlovad med en torpare men när han fick kunskap om Ingeborgs "handel med Björkman" återkallade han sitt löfte och trolovade sig med en annan piga. Ingeborg hade därmed förlorat en fästman och hennes öde låg i Björkmans händer. Istället för att gifta sig med Ingeborg trolovade sig Björkman med en annan kvinna som hette Magdalena, lägrade henne och rådde henne med barn. Vid tiden för rättegången levde han tillsammans med Magdalena och hon tog hand om deras gemensamma barn och de barn han hade från tidigare äktenskap.

Detta var alltså den något komplicerade situation som rätterna skulle ta ställning till. Två häradsrätter var inblandade och i utgångsläget riktades brottsanklagelser mot alla inblandade – Ingeborg, torparen, Björkman och Magdalena. Den viktigaste och mest grundläggande frågan var om Björkman begått våldtäkt. Häradsrätten kom fram till att så inte var fallet men Åbo hovrätt tyckte tvärtom. Ingeborgs berättelse om våldtäkten hade bekräftats av vittnen som hört henne ropa och hon hade genast berättat om övergreppet och visat upp sina skador. Björkman nekade länge till våldet men efter upprepade påtryckningar och förmaningar från prästerskapet erkände han att det gått till så som Ingeborg berättat.

Ytterligare en viktig fråga var hur man skulle se på den tid som förflutit mellan brottet och rannsakingen. Våldtäkten skedde i september 1744 men anmäldes inte förrän flera år senare. Här ansåg hovrätten att Björkmans löfte om äktenskap utgjorde laga förfall för Ingeborg. Björkman hade ju direkt vid våldtäktstillfället lovat att äkta Ingeborg och trolovat sig med henne inför vittnen någon månad senare. Hovrätten hade inget att anmärka mot Ingeborgs agerande – tvärtom verkar det som om de tyckte det var rätt och rimligt hela vägen. När det gällde frågan om Ingeborg felat – då hon lovat Björkman äktenskap och frivilligt låtit sig hävdas av honom fastän hon redan var förlovad – var hovrättens inställning klar. De förklarade Ingeborg fri och saklös från hävdandet som skett med våld men också för samlaget därpå eftersom man menade att "hon ännu stod så gott som under Björkmans våld". Vidare menade hovrätten att Ingeborgs skuld i den olaga förlovningen med Björkman var obefintlig, eftersom "hon igenom våldtäkten därtill blivit bragter, så vida hon därmed velat söka sin upprättelse, efter det hon blivit förnedrad".

Hovrätten visade alltså stor förståelse för Ingeborgs agerande. När det gällde Björkmans brott menade de att han gjort sig skyldig till våldtäkt och följaktligen borde dömas till döden, men de föreslog i sitt brev till kunglig Maj:t att Björkman skulle få behålla livet och istället sona sitt brott med fyrtyo par spö och en söndags uppenbar kyrkoplikt. Som skäl till benådandet framhöll man bland annat att Ingeborg inte gjort något ”svårt påstående” emot Björkman utan av sagt sig rätten att äkta honom.⁹⁹ Därför tyckte hovrätten även att Björkman borde tillåtas att gå vidare i sitt äktenskap med Magdalena.

Det här målet vittnar klart om att äktenskap kunde betraktas som ett godtagbart sätt att förlikas efter våldtäkt. Hovrättens inställning till det hela var pragmatisk. Man straffade förvisso Björkman för våldet mot Ingeborg men lät honom samtidigt gå vidare i sitt liv tillsammans med den nya fästmon. Ingeborgs eftergift, att inte kräva att Björkman skulle äkta henne istället för Magdalena, gjorde detta möjligt.

Samtidigt visade hovrätten stor sympati för Ingeborgs agerande och ansåg att hon hade följt gängse normer. Det kan kontrasteras mot den beskrivning som Georges Vigarello ger av synen på de konflikter som kvinnan stod inför i samband med våldtäkt:

The moral violence of the aggressor in particular, a pressure explored at length in the trials of today, was not identified; neither threats nor surprise were referred to in the courts, neither horror nor fear were evoked. This reveals a particular vision of consciousness and of its states, the tendency to ignore its silent and intimate reasoning. The judges did not venture very far into the victim's inner person, her weaknesses or her subjective constraints. They showed little interest in the tacit moves, the pressures experienced or the influence exerted.¹⁰⁰

Att Åbo hovrätt ger ord till och uttrycker förståelse för den (psykologiska) press som Ingeborg befann sig i efter våldtäkten, talar för att det fanns en skillnad i synen på våldtäkt mellan det tidigmoderna Sverige och Frankrike.

I fallen som tagits upp här hade förlikningen mellan parterna, i form av äktenskap eller äktenskapsplaner, skett innan våldtäkten anmäldes till rätten – sannolikt som ett sätt att försöka förhindra rättslig prövning och offentlighet.¹⁰¹ Det fanns även mål där rätten i samband med rannsakingen försökte få män och kvinnor att gifta sig för att avsluta komplicerade våldtäktsmål. Tillämpningen av den här lösningen var begränsad eftersom den bara var möjlig i fall där båda parterna var ogifta och där ålders- och klasskillnaderna inte var för stora. I häradsrätten i Äppelbo år 1721 tillfrågades tiggarflickan Kerstin om hon kunde tänka sig att förlåta våldtäktsmannen, prästdrängen Nils, samtidigt som Nils tillfrågades om han kunde tänka sig att äkta Kerstin. Båda nekade.¹⁰²

⁹⁹ Citat ur Justitierevisionen, utslagshandlingar 17/12 1747.

¹⁰⁰ Vigarello, 2001, s. 40.

¹⁰¹ Löften om äktenskap eller sådana planer omtalas uttryckligen i även ”Karlstad 1733” och ”Sunnerbo 1793”.

¹⁰² Äppelbo 1721.

Lisbeta Andersdotter ville inte heller gifta sig med den man som hon angivit för våldtäkt i Vaksala 1715. Hennes inställning till äktenskap med gärningsmannen hade betydelse för hennes trovärdighet. Rätten ansåg att angivelsen mot Kullström hade varit mindre tillförlitlig om hon önskat äktenskap med honom eftersom hon då kunde misstänkas ha använt anklagelsen som påtryckningsmedel.¹⁰³ I ett fall från Norunda 1702 anklagades en dräng för våldtäkt av pigan Karin, dotter på gården där han tjänade. Drängen påstod att han var förlovad med Karin, men det förnekade både hon och hennes föräldrar. Trots att Karin blivit med barn kunde inte rätterna påverka hennes vilja, eller som det uttrycks i justitierevisionens handlingar i målet: ”Karin Larsdotter jämväl ännu ingalunda har kunnat övertalas, att äkta honom”.¹⁰⁴ Av hovrättens formulering att döma hade rätten föredragit om Karin givit sitt samtycke till äktenskap med våldtäktsmannen.¹⁰⁵

Samtycket till det sexuella umgänget kunde alltså, med tanke på argumentationen i de fall där parterna var förlovade och utifrån de fall som refererats här, ges både före och efter själva våldtäktstillfället.¹⁰⁶ Utgångspunkten var att våldtäktsbrottet utgjorde en sexuell kränkning av kvinnan och hennes ära. Analogt med tanken att äktenskap vid lönskaläge i efterhand ”bättrade” både kvinnan och barnet, återupprättades den ära en kvinna riskerade att förlora då hon våldtogts om våldtäktsmannen äktade henne. Det finns dock tecken på att den här principen förändrades med tiden. Nehrman skriver i sin kommentar till 1734 års lag från år 1756 att det ankommer på konungens nåd om den som våldtagit en kvinna får sona sitt brott genom att äkta offret.¹⁰⁷ Det finns heller inga fall från senare delen av 1700-talet där rätterna tillfrågade parterna om de ville äkta varandra även om det fanns situationer där det hade varit möjligt.¹⁰⁸

Man kan tänka sig flera faktorer bakom den här förändringen. En är att rätterna vid mitten av 1700-talet blivit mer intresserade av att straffa våldtäktsbrott, oavsett om målsägaren krävde det eller ej.¹⁰⁹ I fallet från Åbo hovrätt 1747 framfördes uttalanden som kan tolkas i den riktningen. De konstaterade att Björkman verkligen begått våldtäkt och fortsatte:

vilket [här åsyftas våldtäktsbrottet] ändock hon sedermera med vilja låtit honom hävda sig, icke kan utan svårt straff avlöpa, emedan våldtäkten ej dess mindre förut fullkomligen var

¹⁰³ Vaksala 1715.

¹⁰⁴ Norunda 1702.

¹⁰⁵ Abrahamsson ger en referens till Svea hovrätts resolution i det här målet i samband med att han skriver om att äktenskap i efterhand återkallar straffet för en våldtäktsman (Abrahamsson, 1726, s. 698).

¹⁰⁶ Om samtycke i efterhand, se även Chaytor, 1995, s. 395.

¹⁰⁷ Nehrman, 1756, s. 420. Flintberg nämner principen i sitt lagverk från 1803 men kommenterar den inte (Flintberg, 1803, s. 374).

¹⁰⁸ Här tänker jag på fall där båda parterna var ogifta och inga andra hinder fanns för att de skulle kunna gifta sig med varandra, t.ex. ”Lekeberg 1765”, ”Stora Kopparberg 1787”, ”Södra Möre 1791” och ”Fjäre 1797”.

¹⁰⁹ En sådan tolkning går helt i linje med synen på den övergripande rättsliga förändringen från en konfliktlösande till en straffande rätt. (För en beskrivning av denna utveckling i Norden, se Österberg & Sandmo, 2000, s. 16–19.)

begången, och ett grovt brott således förövat, i det både kvinno- och våga friden blivit bruten, som synes vara svårare, än att det skulle kunna aldeles försvinna, änskönt det påföljda lägersmålet för en försoning dem emellan skulle anses.¹¹⁰

Att förändringen i synen på äktenskap som förlikning vid våldtäkt berodde på en strängare syn på våldtäkt som ordningsbrott är tänkbart. Men det finns faktorer som talar emot en sådan tolkning av förändringen.

En sådan är att kunglig Maj:t förkastade Åbo hovrätts ställningstagande i konflikten mellan Ingeborg och Björkman. Den högsta rättsliga instansen tillbakavisade helt hovrättens resonemang och frikände Björkman för våldtäkt. De motiverade sin dom på följande sätt:

alldenstund Ingeborg Nilsdotter oaktat hon i förstone skall gjort något motstånd, likväl sedermera samma natt sig med Björkman i lägersmål inlåtit och således ej kan anses, som skulle hon först emot sin fulla vilja blivit, av honom hävdad.¹¹¹

Kunglig Maj:t friade Ingeborg från straff för att hon låtit sig lägras av Björkman, men resonerade alltså på ett helt annat sätt än Åbo hovrätt och såg hennes frivillighet vid det andra samlaget med Björkman som ett tecken på att hon samtyckt även första gången.¹¹²

I ljuset av justitierevisionens ställningstagande framstår Åbo hovrätts resonemang mer som ett utslag av en traditionell syn på våldtäkt som var på väg att försvagas.¹¹³ I tider av förändring, då ett dominerande synsätt utmanas av ett annat, är det rimligt att tänka sig att äldre, tidigare kanske ganska osynliga, föreställningar måste formuleras för att ställas mot de utmanande föreställningarna i kampen om dominans. Det är utifrån en sådan tankemodell jag tolkar Åbo hovrätts ovanligt utförligt motiverade ståndpunkt i målet mellan Björkman och Ingeborg.

Som vi ska se i de följande avsnitten går kunglig Maj:t:s ställningstagande i målet från Åbo 1747 helt i linje med en övergripande förändring i synen på kvinnans samtycke.

När viljan saknas

Våldtäkt skulle ske mot kvinnans vilja. Kriteriet förutsatte att offret hade en vilja som hon kunde uttrycka. Men vad hände om kvinnan inte kunde uttrycka sin vilja – hade övergreppet då skett med eller mot hennes vilja?

¹¹⁰ Åbo hovrätt 1747. (Citat ur Justitierevisionens utslagshandlingar 17/12 1747.)

¹¹¹ Åbo hovrätt 1747. (Citat ur KM brev till Åbo hovrätt 17/12 1747, återgivet i UUB 227:83.)

¹¹² Kunglig Maj:t straffade också Björkman till spöstraff för det våld man ändå ansåg att han brukat mot Ingeborg. (Åbo hovrätt 1747.)

¹¹³ Att detta handlade om en traditionell föreställning – i bemärkelsen dominerande under tiden före 1750 – stärks av att målsägarens inställning till brottslingen och hur han ska straffas framstår som en av de viktigare faktorerna för hur rätten bestraffade brotten i Becchius samling från slutet av 1600-talet. (Becchius Palmcrantz juridiska samling, no 7, pag. 181–271. Se även tidigare referat av domar som återges i Becchius samling i avsnittet ”Fullbordad våldtäkt och försök” i detta kapitel.)

I förslagen till 1734 års lag behandlades den här problematiken både i samband med bestämmelser om lägersmål och våldtäkt. De kvinnor som avsågs var kvinnor som inte ansågs ha möjlighet att samtycka eller göra motstånd då en man initierade sexuellt umgänge – små barn, avvita kvinnor (det vill säga kvinnor som ansågs så sinnessvaga att de till exempel inte kunde tillägna sig kunskap om Guds ord eller lagen) och kvinnor som antastades medan de sov.¹¹⁴ Eftersom jag kommer att ägna ett särskilt avsnitt åt synen på våldtäkt mot barn kommer sådana fall inte att beröras här.

I fallsamlingen finns bara några få mål från 1600-talet där offret ansågs vara sinnessvagt. Det enda tidiga fallet där kvinnans sinnesstatus togs upp explicit var från Tierp 1660 och behandlade en ryttare som lägrat en tiggarpiga. Pigan var enligt protokollet så ”fäkunnig och huvudsvag” att hon inte själv kunde berätta om vad som hänt vid våldtäkten. Vittnen hade dock sett ryttaren lägga pigan och han hade uppenbarligen brukat våld mot henne eftersom hon blivit skadad. Nämnden tyckte att det i och för sig var svårt att fälla mannen eftersom pigan inte själv hade klagat på honom och inte heller hörts ropa. I protokollet står sedan att man i ”övervägande av hennes fånarstycke” och övriga skäl ändå valde att fälla mannen. Med tanke på pigans mentala status översåg rätten med att hon inte agerat så som våldtäktsoffer förutsattes göra. Nämndens dödsdom bekräftades också av hovrätten.¹¹⁵

Våldtäktsmålen från 1600-talet ger alltså inte intryck av att kvinnans sinnesstatus var särskilt viktig eller problematisk i samband med våldtäkt. Kring sekelskiftet 1700 finns däremot flera fall som vittnar om att kvinnors sinnesförmögenhet blev en betydelsefull faktor när rätterna prövade samlagsbrott och våldtäktsanklagelser. Bland annat frågade man sig hur man skulle betrakta en avvita kvinnas utomäktenskapliga umgänge – kunde hon göras ansvarig och straffas för lönskaläge? Den frågan togs upp i ett mål från Arboga 1707.¹¹⁶

En ogift karl, Bengt Eriksson, hade lägrat en kvinna på Arboga hospital, Anna Eriksson, som sades vara ”alldeles ifrån sitt förstånd och vett”. Häradsrätten hade dömt både Anna och Bengt till böter och kyrkoplikt för lönskaläge. Hovrätten framhöll emellertid att Anna ”så avvita och ifrån sina rätta sinnen är, att hon intet våda väja vet, eller kunnat taga sig till vara för det av Bengt Eriksson begångna lönskaläget”. Därför ansåg de att hon inte kunde beläggas med straff och att Bengt gjort sig skyldig till en allvarligare förbrytelse än vanligt lönskaläge.

¹¹⁴ Om den samtida synen på barn och vissa andra grupper som ”förnuftslösa”, se Qvarsell, 1993, kap. 1.

¹¹⁵ Tierp 1660. (Citaten ur protokoll från laga ting i Tierps sockenstuga 14/7 1660.) Det finns ytterligare ett fall, från Allbo härad 1634, där en piga som verkar ha betraktats som sinnessvag anklagade en man för våldtäkt. Pigan, som benämns som ”brädfälling” och anges ”falla” minst tio gånger dagligen, hade troligen epilepsi eller någon liknande sjukdom. Hon var gravid och berättade att hon blivit antastad av en gift man på vägen från kyrkan och att hon svimmat när han slog henne. Mannen nekade. Jag har inte funnit något slut på fallet i källorna (Allbo 1634).

¹¹⁶ Referat och citat ur KM brev till Svea hovrätt 4/9 1707, Svea hovrätts arkiv, huvudarkivet, skrivelser från kunglig Maj:t, RA.

Kunglig Maj:t godtog hovrättens argumentation och dömde Bengt till fem gatlopp istället för böter. I det här fallet betraktades mannens brott, då han hävdade en avvita kvinna, förvisso som allvarligare än vanligt lönskaläge, men inte som våldtäkt. Det som främst upprörde hovrätten var att en kvinna som bedömdes sakna vett och vilja sågs som (del-)ansvarig för lägersmålet.

En annan fråga som aktualiserades i ett fall från den här perioden var hur man skulle betrakta och bedöma en mans lägersmål med en sovande kvinna. Justitierevisionen behandlade ett fall från Norunda år 1702 där en piga, Karin, påstod att hon blivit hävdad av en dräng på hennes fars gård medan hon sov. Den anklagade drängen, Olof, hade en natt smugit sig upp till Karin när hon låg och sov på en höskulle och lägrat henne. När Karin märkte att hon var gravid konfronterade hennes mor drängen som erkände vad han gjort. Drängen påstod emellertid att det funnits löften om äktenskap mellan honom och Karin men det förnekade både hon och hennes föräldrar.¹¹⁷

Målet behandlades i Svea hovrätt och några av rättsens ledamöter ansåg att handlingen var att betrakta som ett våldtäktsbrott och att drängen därför borde dömas till döden. De skrev att "han främjat sin onda gärning med henne, då hon sov, och i den måttan ingalunda med hennes vilja henne hävdad".¹¹⁸ Man lyfte också fram att drängens brott var extra allvarligt genom att referera till dråpamålsbalkens stadgande om nidingsverk eller som rätten formulerade det: "att det som tillfogas en sovande, högre bliver erkänt, än det, som händer en vaken".¹¹⁹ Rätten fortsatte att förklara sitt ställningstagande med orden:

[den] som ej ort eller förmår hjälpa sig själv, och emotstå det onda, som kan vara på färde, bliver icke desto mindre kränkt, och dess ära berövad, så kan och bör detsamma närmast komma överens med våldtäkt emedan allt det, som en människa i den måttan tillfogas, är ju ett våld, så vida den sovande ej har kunnat giva därtill sitt samtycke, och är alltså en gärning emot dess vilja.¹²⁰

De ledamöter som ansåg att drängen begått våldtäkt utgick alltså från att ett icke givet samtycke var detsamma som ett icke-samtycke och att en handling som skedde i en situation där kvinnan inte hade möjlighet att vare sig ge eller hålla inne med sitt samtycke var att betrakta som en våldsgärning.

De flesta av ledamöterna i Svea hovrätt var emellertid av en annan åsikt. De ansåg att drängen varken gjort sig skyldig till våldtäkt eller dödsstraff med hänvisning till att han, som både tidigare velat och fortfarande ville äkta pigan, inte haft uppsåt att beröva henne äran. Tvärtom hade han hoppats att handlingen skulle få henne att äkta honom. Man ställde sig också tveksamma till om pigan verkligen kunde ha sovit. När det gäller drängens straff hänvisade man till ett prejudikat från 1685 där en gift man lägrat en änka och ändå inte straffats från

¹¹⁷ Norunda 1702.

¹¹⁸ Norunda 1702. (Citat ur Justitierevisionen, utslagshandlingar 9/10 1702.)

¹¹⁹ Se KrLL Dråpamålsbalken med vilja, 15.

¹²⁰ Norunda 1702. (Citat ur Justitierevisionen, utslagshandlingar 9/10 1702.)

livet.¹²¹ De föreslog att drängen istället skulle betala både sina egna och pigans böter för lönskaläge och dessutom böta fyrtio marker för "nidingsverk". Pigan skulle förklaras "oskyldig och till sin ära alldeles oförkränkt". Man betraktade alltså pigan som oskyldig, trots att det fanns en misstanke om att hon inte sovit, och drängen som skyldig, men inte till våldtäkt. Kunglig Maj:t gick emellertid på de förstnämndas linje och drängens brott betraktades i slutänden som våldtäkt, men han benådades från dödsstraff.¹²²

Problematiken kring hur man skulle se på sexuella handlingar med barn, avvita och sovande kvinnor togs som nämnts upp i förarbetena till 1734 års lag. I 1696 års förslag till kapitel om kvinnofrid likställdes lockandet av barn till lägersmål med våldtäkt. Efter det sattes en ny paragraf in med lydelsen: "Vilken som till lägersmål lockar den som ifrån sina sinnen är eller hävdar en sovande, böte 100 daler".¹²³ Formuleringssändringar diskuterades i lagkommissionen i mars 1708. Där föreslogs att lagen istället skulle lyda "Den som lägrar en avvita eller någon emot hennes vett eller vilja med våld straffas med döden". Passagen som gällde sovande kvinna ansåg man då kunde utgå för att uttrycket "emot hennes vett och vilja" inbegrep både "våldsverk och sovande". Det påpekades också att den är "dödens barn" som stjäls ifrån en sovande. Att stjäla någons egendom var allvarligt, men ännu svårare ansåg lagkommissionens ledamöter att det var att hävda någon som sov, för då stal man något ännu mer värdefullt – hennes ära.¹²⁴

I det förslag som kommissionen lade fram 1713 hade lagrummet om våldtäkt fått ännu en ny formulering. Efter att man skrivit om våldtäkt med våld och emot kvinnans vilja och att det skulle straffas med döden följde meningen: "Sker det emot en avvita, som ingom våda väga vet; eller sovande; eller en som icke fyllt sju år; vari lag samma."¹²⁵ De formuleringar som gällde ända fram till att lagen godkändes innehöll ett explicit utpekande av de personer lagen talade om, det vill säga de "som ingen våda väga vet", men det uteslöts ur det slutgiltiga förslaget. Det som hamnade i 1734 års lag var: "Hävar man avvita kvinna, eller den, som ej fyllt tolv år; vare lag samma".¹²⁶ Stadgandet innebar i princip att den som hävdade en mentalt oförmögen kvinna eller ett barn skulle straffas för våldtäkt utan att det krävdes att det skett med våld eller mot offrets vilja.

Diskussionerna kring hur man skulle formulera lagtexten och inbegripa de här kvinnorna bland dem som stod under lagens beskydd är intressanta och talande.

¹²¹ I fallet från 1685 anklagade en änka en gift man för att ha hävdat henne på en båt medan hon sov. Mannen erkände att han försökt ha samlag med den sovande kvinnan men hävdade att hon vaknat och kastat honom ifrån sig innan han fullbordat gärningen. Det hela slutade med att mannen dömdes till böter för enkelt hor medan kvinnan, som inte "funnits hava samtyckt" förklarades "vid sin ära och ifrån allt straff befriad". (Strängnäs 1685. Citat ur Justitierevisionen, utslagshandlingar 9/10 1702.)

¹²² Norunda 1702. (Citat ur Justitierevisionen, utslagshandlingar 9/10 1702.)

¹²³ Lagkommissionens förslag till högmåla- och edsöresbalk från år 1696, i: Förarbetena, bd IV, s. 402–403.

¹²⁴ Lagkommissionens protokoll 26/3 1708, i: Förarbetena, bd II, s. 347.

¹²⁵ Lagkommissionens förslag till Edsöresbalk, cap. 7 från år 1713, i: Förarbetena, bd V, s. 307.

¹²⁶ 1734 års lag MB 22:1.

För det första vittnar de om hur viktig man ansåg att kvinnans vilja var. För det andra erkände man att kvinnor som inte ansågs ha förmågan att uttrycka sin vilja därmed uteslöts och vidare att de behövde innefattas bland de kvinnor som njöt kvinnofrid på annat sätt. Det mest intressanta är emellertid det antagande man gjorde om dessa kvinnor, nämligen att de inte samtyckte till sexuellt umgänge. De kvinnor som inte ansågs kunna uttrycka sin vilja förutsattes vara ovilliga till utomäktenskapliga samlag.

Abrahamssons kommenterade utgåva av Kristoffers landslag trycktes 1726. I sin kommentar till edsöresbalkens kapitel om kvinnofrid skriver han att hävd av sovande kvinna ska betraktas som att det skett mot hennes vilja och hänvisar till fallet från Norunda 1702 som refererats ovan. Sedan tillägger han: ”Dock bör uti sådant fall vara visshet att kvinnfolket icke förhållit sig såsom sovande utan att hon sovit då hävdandet skett”.¹²⁷ Abrahamsson lyfter alltså fram den tveksamhet som också fanns hos några av Svea hovrätts ledamöter huruvida man skulle lita på det kvinnan sade om sitt sovande tillstånd eller inte.

Föreställningen om att lägersmål med sovande kvinna var att betrakta som våldtäkt levde ändå vidare, liksom att det hade att göra med sådana kvinnors oförmåga att uttrycka sin vilja. David Nehrman, vars kommentarer till 1734 års lag utkom 1756, nämnde inget om brott mot sovande kvinna. Däremot behandlade han lägersmål med avvita och barn och likställde utnyttjandet av deras oförstånd med våld. Sedan skrev han ”Flera brott, som hava gemenskap med detta, går jag, med flit, förbi; skulle sådana förekomma, kan detta som sagt är, tjäna till vägledning vid straffets utmätande.”¹²⁸ Jag tolkar Nehrman medvetna förbigående av frågan om hur lägersmål med sovande kvinna skulle behandlas som att han inte ville ta ställning till en uppfattning som var under omtolkning.

Min tolkning av Nehrman inställning stärks av senare uttalanden i frågan. I en rättsmedicinsk handbok från år 1776 skrev läkaren Jonas Kiernander att det ur hans perspektiv syntes ”ganska svårt, om icke alldeles omöjligt” att en sovande kvinna kunde bli rådd med barn. Han framhöll dock att experter utomlands antingen betraktade det som omöjligt, eller möjligt endast om kvinnan led av någon sömnsjukdom, var mycket trött och utmattad eller om hon på grund av någon drog försatts i djup sömn.¹²⁹ Genom sin kommentar ifrågasatte han den prejudicerande våldtäktsdomen i fallet från 1702 där pigan Karin menade att hon blivit lägrad medan hon sov.

Flintberg tog i sina lagkommentarer från 1803 upp Abrahamssons skrivning om sovande kvinna och särskilt hans påminnelse om att söka visshet om att kvinnan verkligen sovit i sådana fall. Flintberg fortsatte i anslutning till detta med en egen kommentar:

¹²⁷ Abrahamsson, 1726, s. 698.

¹²⁸ Nehrman, 1756, s. 421.

¹²⁹ Kiernander, 1776, s. 217–218.

Vid undersökningar i frågor om våldtäkt, tyckes det med sorgfällighet böra utredas, om någon synnerlig förtrolighet tillförene förmärkts emellan anklagerskan och den angivna, samt om kallsinnighet eller liknöjdhet hos henne försports, då hon först yppade brottet.¹³⁰

Flintberg vidareutvecklade alltså Abrahamssons kommentar så att misstänksamheten mot kvinnors anklagelser inte bara gällde i fall där det påstods att kvinnan sovit utan mer allmänt.¹³¹

I min fallsamling finns inga fall som behandlar lägersmål med sovande kvinnor från tiden efter att 1734 års lag införts. När det gäller lägersmål med avvita kvinnor har jag visserligen stött på fall som gäller sådana förhållanden men inte funnit något exempel på att 1734 års lag tillämpats på ett sådant sätt som det var tänkt. I fall där män ställdes till svars för att ha lägrat avvita kvinnor kunde lagen istället användas för att friförklara kvinnan från straff, men jag har inte funnit något exempel där ett sådant lägersmål likställdes med våldtäkt och lett till att mannen dömts till döden. Vad som ofta föllde avgörandet i de här fallen var att männen nekade och frikändes i brist på bevis. Den avvita kvinnans vittnesmål betraktades inte som lika trovärdigt som en vanlig kvinnas.¹³²

De som arbetade fram 1734 års lag utgick från antagandet att en kvinna som var oförmögen att uttrycka sin vilja inte samtyckte till sexuellt umgänge och – följaktligen – att män som hade samlag med kvinnor i det tillståndet ensambara ansvaret för lägersmålet och att de genom sitt agerande mot en mentalt oförmögen kvinna utövade våld. Lagen stiftades i en tid då normen om att män skulle ta sitt ansvar för utomäktenskapligt avlade barn ännu var stark men under 1700-talets gång försvagades makesökningsnormerna och män nekade och svor sig fria från ansvar för utomäktenskapliga barn i allt högre grad. Detta kombinerat med ökade misstankar om att kvinnor som anmälde våldtäkt försökte snärja män är en möjlig förklaring till att det blev omöjligt att implementera lagens intentioner. När det blev svårt för en förständig kvinna att bli trodd i rätten, blev det omöjligt att grunda en dödsdom på en avvita kvinnas uppgifter.

En försvarsargumentation som blev ganska vanlig bland män som anklagats för våldtäkt mot slutet av 1700-talet stärker tanken om att synen på lägersmål med avvita kvinnor förändrades. Den kan exemplifieras med ett fall från Inlands härad år 1800. Här instämde bonden Lars Andersson av pigan Anna Eriksson och anklagades för att ha våldtagit henne en kväll då hon följt honom hem från sin husbonde. Pigans berättelse om händelseförloppet stöddes av vittnen som berättade om hur hennes beteende förändrades under kvällen. Rätten refererade

¹³⁰ Flintberg, 1803, s. 374.

¹³¹ Clark menar att uppfattningen att många våldtäktsanklagelser var falska gick som en farsot i England under tidigt 1800-tal (Clark, 1987, s. 67–68). Se även Edelstein, 1998.

¹³² Se t.ex. Svea hovrätts brev till länsstyrelsen i Södermanlands län 5/12 1737, Södermanlands länsstyrelsens arkiv, landskansliet, skrivelser från KM, hovrätter och centrala myndigheter, ULA, Göta hovrätts brottmålsutslag 21/6 1781, GHA, huvudarkivet, brottmålsutslag, GHA, Göta hovrätts brottmålsutslag 19/8 1777, GHA, huvudarkivet, brottmålsutslag, GHA, Göta hovrätts brottmålsutslag 17/3 1778, GHA, huvudarkivet, brottmålsutslag, GHA.

dem med orden: ”att pigan frisk och munter, uppå sin husbondes befallning, följt Lars Andersson, men sjuk och i sinnes förströelse återkommit”.¹³³

Bondens försvar byggde bland annat på påståendet att pigan redan tidigare varit underlig. Han sade sig kunna bevisa att ”pigana förut yr varit, och att hon således ingen tro förtjänade”. Rannsakningen kom sedan att kretsa kring pigans sinnesstatus, men inte för att den hade betydelse för mannens brottslighet, utan för hennes trovärdighet. I rättens utslag skriver man också att pigan ”förut vid flera tillfällen visat sinnes förströelse, som svaghet utmärker, så att det mörker, som saken omgiver, icke kunnat skingras”.¹³⁴ Det särskilda skydd som avvita kvinnor fick i 1734 års lag och de resonemang som låg bakom det handlade om något helt annat än det som togs upp angående kvinnans mentala status i det här fallet. Under 1700-talets gång blev våldtäktsoffrets mentala oförmågenhet ett skäl som lyftes fram av hennes motpart i syfte att göra hennes anklagelse mindre trolig och den argumentationen vann ofta gehör i rätten.¹³⁵ Kvinnors ”svaghet” var inte längre en omständighet som kunde förvärra mannens brott (enligt lagens intentioner), utan något som gjorde det lättare för en anklagad man att komma undan.

Den här genomgången av synen på kvinnor som ansågs sakna vilja kan tolkas som att föreställningarna kring kvinnans vilja genomgick en grundläggande omvandling. Kring sekelskiftet 1700 dominerade föreställningar om att kvinnor i princip var ovilliga till utomäktenskapligt sexuellt umgänge. Kvinnor förutsattes värna om sin ära och för dem som var förhindrade från att göra det infördes ett särskilt stöd i lagen. Hundra år senare hade andra föreställningar vunnit insteg och nu varnade jurister för konsekvenserna av att lita på kvinnor som anmälde våldtäkt. Mycket talar för att grundinställningen – att kvinnor i princip, och med hänsyn till sin ära, var ovilliga till ansvarslost sexuellt umgänge – hade förändrats.

Redan kränkta kvinnor eller kvinnor med böjelse för otukt

Petter Abrahamsson skrev år 1726 att våldtäkt belades med dödsstraff men begränsade sedan sitt påstående med meningen: ”Våldtar någon en kvinna som förr är kränkt och således redan sin kyskhet och ära förlorat; Det belägges med extraordinarie straff.”¹³⁶ Detta, som bör förstås som en strafflindring, förklarades av Abrahamsson med att en tidigare kränkt kvinna, det vill säga en kvinna som haft

¹³³ Inlands norra hd 1800. (Citat ur Inlands norra häradsrätts protokoll 18/2 1800.)

¹³⁴ Inlands norra hd 1800. (Citaten ur Inlands norra häradsrätts protokoll 28/5 1799 och 18/2 1800.)

¹³⁵ Fall där argument om att kvinnan som sade sig ha blivit våldtagen inte var tillförlitlig på grund av sinnessvaghet eller liknande förekommer är: Skåning 1707, Allbo 1709, Kungälv 1733, Kulling 1755, Sunnerbo 1793, Alingsås 1794, Fjäre 1797, Inlands norra hd 1800. Alla utom ett av dessa mål slutade med att den anklagade mannen frikändes. I ett mål (Fjäre 1797) fälldes den anklagade mannen för försök till våldtäkt.

¹³⁶ Abrahamsson, 1726, s. 698. Begreppet ”extraordinarie straff” bör förstås som ett särskilt utsatt straff, något annat och mindre hårt än vad lagen stadgar.

utomäktenskapligt umgänge tidigare, redan förlorat sin ära. Våldtäkten tog inte ifrån en sådan kvinna hennes ära, så som han förutsatte att den skulle ha gjort om hon inte tidigare var kränkt.

I Abrahamssons kommentar återfinns alltså föreställningen att våldtäkt främst var ett brott mot kvinnans sexuella ära, hennes kyskhet. Samtidigt skriver han att våldtäktsmannen skulle straffas och kvinnan förklaras saklös, även om hon redan tidigare förlorat sin ära. Även (ogifta) kvinnor som tidigare haft sexuellt umgänge kunde alltså åberopa skydd av kvinnofriden.¹³⁷ Några fall från 1600-talets början vittnar om att Abrahamssons lagkommentarer hade en praktisk förankring.

Sex drängar ställdes till svars för att ha fört bort och våldtagit en piga i Lödöse år 1601. Som en del av männens försvar sade en av dem att han haft sexuellt umgänge med pigan förr. Försvarsargumentet tjänade syftet att placera pigan bland dem som Abrahamsson kallar de ”redan kränkta” vilket kunde leda till att brottet bedömdes som mindre allvarligt. Pigan kontrade emellertid med att säga att det tidigare lägersmålet skett under äktenskapslöfte. Hon framhöll därmed att hon följt gängse normer och avkrävt lägersmannen löfte om äktenskap innan hon samtyckt till samlag. Därmed föll mannens argument delvis tillbaka på honom själv – han hade inte uppfyllt löftet han givit henne och därigenom försatt henne i det tillstånd som han nu försökte använda mot henne. Mannens argument hörsammades inte av rätten utan pigan ansågs ärbar och de sex drängarna fälldes.¹³⁸

Liknande argumentation finns i ett fall från Savolax år 1619 där kvinnan som anstiftade våldtäkten mot en ung piga sade att mannen inte begick något brott när de våldtog pigan eftersom hon redan var en hora. Anstiftaren sade sig veta att pigan haft sexuellt umgänge med en man som senare drunknat. Inte heller i det fallet var argumentationen framgångsrik utan mannen dömdes till döden.¹³⁹

Det finns dock ett fall från Stockholm där den våldtagna kvinnan sades vara en hora och där det föranledde rätten att inte fälla den anklagade mannen för våldtäkt. Här argumenterade rätten för sin friande dom med att kvinnan både före och efter den påstådda våldtäkten haft sexuellt umgänge med den anklagade mannen. Hon sades också såväl före som efter brottstillfället ha fört

ett otuktigt, ett otillbörligt och lösaktigt leverne [...] varutav följer med samvetet, att den intet kan bliva med våld tagen, som sig självviljande [frivilligt] där till givit haver.¹⁴⁰

Rätten verkade se kvinnan som en prostituerad och ansåg att hon som sådan inte kunde utsättas för våldtäkt. Domen i det här fallet kan jämföras med den som gällde hustru Britta i Stockholm år 1617. Där fälldes de anklagade männen för

¹³⁷ Abrahamsson, 1726, s. 698. Det kan jämföras med den tyska lagen där lagen om våldtäkt uttryckligen gällde bara ärbara kvinnor.

¹³⁸ Nya Lödöse 1601.

¹³⁹ Savolax 1619. Se fylligare referat på s. 142.

¹⁴⁰ Stockholm 1605. (Citat ur Stockholms rådhusrätts protokoll, 19/12 1605 (Sst, VI, s. 97).)

våldtäkt trots att rätten samtidigt konstaterade att Britta fört ett otuktigt leverne och sålt sexuella tjänster. De båda Stockholmsfallen visar att det existerade delvis motstridiga föreställningar kring hur man skulle bedöma våldsamma sexuella övergrepp mot prostituerade kvinnor i början av 1600-talet.

Åberopandet av kvinnans tidigare sexuella utsvävningar som försvar för den anklagade mannen kunde även fylla andra syften. Jon i Grussered hävdade att hans piga varit ”fälthora” på en militär förläggning och då blivit gravid.¹⁴¹ Det huvudsakliga syftet med argumentet var att Jon ville fria sig från misstanken att han var far till hennes barn.¹⁴² Här var det alltså inte främst frågan om att minska våldtäktsbrottets allvar genom att säga att kvinnan redan tidigare haft lägersmål utan att komma ifrån ett misstänkt faderskap.

Föreställningen om att kvinnans status som ”redan kränkt” eller ”hora” borde leda till en mindre sträng bedömning av brottet aktualiserades uttryckligen bara i fall från 1600-talets början. Argumentationen utgick inte från kvinnans agerande vid brottstillfället utan från hennes redan förvärvade status i sexuellt avseende. Det räckte inte med att pigan förlorat sin oskuld, som pigan i Lödöse, utan för att argumenten skulle ha framgång krävdes att kvinnan själv brutit mot normerna. Det är utifrån ett sådant perspektiv som den utvecklade motivationen för friandet av den misstänka mannen i fallet från Stockholm 1605 måste ses. Det räckte inte med att säga att kvinnan frivilligt haft olovligt sexuellt umgänge utan man måste säga att det skett med samme man som anklagats för våldtäkt, vid upprepade tillfällen både före och efter våldtäkten och på ett sätt som antydde prostitution för att visa att kvinnan brutit mot normerna på ett sådant sätt att hon ställdes utanför lagens skydd.

I allmänhet lades inte så stor vikt vid den utsatta kvinnans sexuella eller sociala status under 1600-talet. I många rannsakingar framkom det att kvinnans status var låg, eller att hon tidigare haft sexuellt umgänge, men det lyftes sällan fram som ett försvarsargument i våldtäktsmålen och om det skedde var det sällan framgångsrikt.¹⁴³

¹⁴¹ Fräkne 1681.

¹⁴² Samma typ av argumentation användes i fler fall där kvinnors graviditet lett till anklagelser om våldtäkt, se avsnittet ”Husbondens försvar” i kap. 4, samt i samband med andra lägersmål som fördes till ringet (se t.ex. Furuhausen, 1996, kap. 7 och Telste, 1993, kap. 6).

¹⁴³ Se t.ex. ”Borgholm 1614” där en av kvinnorna som våldtagits av en soldat benämndes ”löskona” men där inga utredningar verkar ha gjorts kring hennes motstånd respektive samtycke, ”Hardemo 1645” och ”Falun 1680” där de anklagande kvinnorna satt fängslade för barnamord men ändå betraktades som tillförlitliga av häradsrätten, ”Ockelbo 1651” där en piga ansågs ha förlikts med den soldat som våldtagit henne eftersom hon legat kvar hos honom efter att han somnat, vilket, tillsammans med andra omständigheter, gjorde att soldaten benådades till livet, men han fälldes ändå till ett hårt straff för våldtäkt, ”Svartlösa 1652” där anklagelsen mot en adelsman togs på allvar fastän den anmälande kvinnan var en tjänstepiga som fött flera utomäktenskapliga barn, ”Hackås 1644” och ”Tuna 1679” där gamla ogifta pigor (den ena också nästan blind) framgångsrikt drev våldtäktsanklagelser. I ”Nya Lödöse 1601”, ”Savolax 1619”, ”Ockelbo 1651”, ”Fellingsbro 1670”, ”Fräkne 1681” och ”Tuhundra 1696” framförde svarandesidan argument om att kvinnan samtyckt till samlag, att hon tidigare lägrats, eller att hon fört ett lösaktigt leverne utan att rätterna för den skull friade männen från anklagelserna om våldtäkt.

Under 1600-talet framfördes nästan aldrig tanken att kvinnor som tidigare haft utomäktenskapligt sexuellt umgänge hade en böjelse för otukt som gjorde dem otillförlitliga eller att de därmed inte kunde falla offer för våldtäkt. Kring sekelskiftet 1700 började emellertid dylika föreställningar göra sig gällande i våldtäktsrannsakingarna. Kapten Svinhuvud som anklagats för våldtäkt av löskonan Gunill förde fram sådana argument till sitt försvar i Allbo härad år 1709. Han påtalade att Gunills berättelse var otrolig på många sätt och att den sannolikt var del av en komplot mot honom. Han menade vidare att hon inte var tillförlitlig eftersom ”han sport henne löslighetens gränser hava överträtt förr”.¹⁴⁴ Det här fallet slutade med att Gunill tog tillbaka sin anklagelse om våldtäkt och båda parterna fälldes för lönskaläge.¹⁴⁵

En mer ingående diskussion om hur man skulle betrakta en kvinna som frivilligt velat ha föräktenskapligt sexuellt umgänge finns i ett fall från Frosta härad från år 1755.¹⁴⁶ Saken behandlades i Svea hovrätt och ledamöterna var oeniga om hur parternas handlingar skulle betraktas och bedömas. Kärnfrågan låg i hur man skulle bedöma drängen Bondes tilltag – att komma överens med pigan Elsa om sexuellt umgänge men sedan inför vittnen istället införa ett hästben i hennes vagina – och Elsas samtycke – hon hade ju själv planerat att ha samlag med Bonde men naturligtvis inte varit med på det som sedan hände. Synen på Bondes agerande har tagits upp i tidigare avsnitt så här koncentreras framställningen till synen på Elsa.

Vissa av hovrättens ledamöter såg Elsa som ett tydligt offer. Det framkommer bland annat i deras sätt att beskriva Bonde och Elsa. Assessor Cornéer sade att Elsa ”låt sig förmå, att samtycka till köttsligt umgänge” med Bonde och att hans agerande var ägnat ”så väl till Elsa Olsdotters förolämpande, som och att göra dess svaghet uppenbar”.¹⁴⁷ Enligt hovrättsrådet Ruthenschiöld hade Bonde ”övertalt kvinnfolket Elsa Olsdotter, att med henne köttslig beblandelse pläga”. Att Elsa inte anmält brottet hänförde han till ”hennes blygsamhet, i anseende till därav förväntad skymf och nesa”. Han ansåg vidare att Bondes ”nesliga gärning” var att betrakta både som ”våld och nidingsverk” eftersom Bonde ”då han förmärkte Elsas lösaktiga sinnelag, fast snarare hade bort av en kristlig plikt henne för slika syndiga gärningar avråda, än styrka henne uti sin lättsinnighet”.¹⁴⁸ I Cornéers och Ruthenschiölds beskrivningar är Elsa ett objekt som påverkas och förolämpas av Bonde – ett offer för ett brott – fastän hon själv visat prov på ”svaghet”.

¹⁴⁴ Allbo 1709. (Citat ur Lindberg, 1966, s. 59.)

¹⁴⁵ Allbo 1709. (Det är intressant att både kaptenens och löskonans böter fördubblades för att de tidigare blivit fällda för lönskaläge. Kaptenen använde det som en anledning att misstro Gunill – att han själv tidigare hade överträtt ”löslighetens gränser” gjorde inte misstanken mot honom större.)

¹⁴⁶ Referatet av målet bygger på ”Frosta 1755”. Målet har refererats och citerats även i avsnittet ”Våldtäkt som ärekränkning”, s. 143–144.

¹⁴⁷ Citerat ur assessor Cornéers uttalande enligt Göta hovrätts protokoll 8/2 1755.

¹⁴⁸ Citerat ur assessor Ruthenschiölds uttalande enligt Göta hovrätts protokoll 3/3 1755.

Assessor Klingspoor och hovrättsrådet Silfverschiöld gav en annan bild av Elsa. Klingspoor sade att hon ”otvunget gått med honom [Bonde] och för honom lagt sig i svingården, och frivilligt samt otvunget låtit blotta sin blygd” och kallar henne också ”denna otuktiga kvinna”.¹⁴⁹ Hovrättsrådet Silfverschiöld sade att ”denna lösaktiga Elsa Olsdotter av fri vilja och berättat mod gått ut till drängen Bonde Olsson och sig nederlagt, att otukt bedriva”.¹⁵⁰ I deras beskrivningar är Elsa subjektet. Som subjekt hade hon en fri vilja och i ledamöternas beskrivning av Elsa framhävde de att hennes otvungna och fria vilja var att begå otukt.

Elsas agerande och inställning till sexuellt umgänge gavs av hovrättens ledamöter helt olika konsekvenser. De förstnämnda betraktade Elsas val att ha samlag med Bonde som passivt. Bonde var initiativtagaren som lockade och kränkte den godtrogna och tidigare oberoende pigan. De senare såg istället Elsas planer att ha sex med Bonde som bevis för att Elsa var en icke ärlig piga – en otuktig kvinna – som Bonde, nästan med rätta, läxat upp genom sin handling. Ledamöternas åsikter kan härledas ur två skilda komplex av föreställningar.

De som framställde Elsa som ett offer resonerade sannolikt utifrån de traditionella föreställningarna om att mannen tog initiativ till och var den främst ansvarige för sexuellt umgänge. Den ogifta kvinnan kunde, om hon var ”svag”, låta sig lockas eller övertalas. Man moraliserade visserligen över hennes agerande, men beklagade snarare svagheten än bestraffade den. De ledamöter som inte såg Elsa som ett offer aktualiserade istället föreställningar om att kvinnor som begick otukt var lösaktiga till sin karaktär. Utgångspunkten var att de hade en fri vilja och det innebar samtidigt att de, när de visade intresse för sexuellt umgänge, gav uttryck för en omoralisk, lättfärdig (och brottslig) karaktär.

I det här målet fanns många speciella omständigheter. Inget regelrätt samlag hade ägt rum och man var oense om hur man skulle bedöma våldsamheten i Bondes gärning. Dessutom hade kvinnan frivilligt samtyckt till sexuellt umgänge med den anklagade mannen och inte själv klagat över brottet. Det fanns således en rad faktorer som rätterna hade att ta ställning till för att kunna bedöma handlingen. I kapitel fem har jag redogjort för de olika åsikter som fanns om hur Bonde Olssons brott skulle bestraffas. Det slutliga utslaget blev, bland annat utifrån Elsas samtycke till sexuellt umgänge och att hon inte själv klagat över brottet, att Bonde fick ett något hårdare straff än för lönskaläge – åtta dagars fängelse vid vatten och bröd.

För fler exempel på hur kvinnornas vilja och agerande kom att hamna i centrum för rätternas rannsakingar och bedömningar i våldtäktsmål under 1700-talets andra hälft kommer ytterligare två fall att presenteras närmare. Det första av dem rannsakades i Österrekarne häradsrätt i Södermanland i början av 1750-talet.¹⁵¹

¹⁴⁹ Citerat ur assessor Klingspoors uttalande enligt Göta hovrätts protokoll 15/2 1755.

¹⁵⁰ Citerat ur assessor Silfverschiölds uttalande enligt Göta hovrätts protokoll 22/2 1755.

¹⁵¹ Referatet av fallet bygger på ”Österrekarne 1752”. Detta fall har också refererats i avsnittet ”Högre upp i den militära hierarkin”, s. 71–73.

I slutet av januari 1751 kom gästgivaren Jöns Persson i Tjulsta till Österrekarnes häradsrätt och berättade att fem drabanter varit på hans gård någon vecka tidigare och ”våldsamligen [...] okyskhet bedrivit” med hans piga, Kerstin Andersdotter. Kerstin berättade att drabanterna tagit fast henne på gården, burit in henne i en kammare, slagit igen dörren och tagit ur nyckeln. De hade sedan lagt henne på sängen och medan en av männen höll fast hennes händer och en annan hennes fötter våldtog de henne en efter en. De höll också för hennes mun så att hon inte kunde ropa på hjälp. Rätten frågade henne om de ”givit henne något för omaket” och hon svarade att två av dem givit henne några ”styver i slantar” som hon behållit medan hon kastat andra slantar ifrån sig.¹⁵²

Att en kvinna tog emot pengar i samband med sexuellt umgänge ledde ofelbart till misstankar om att hon samtyckt. Man förutsatte att kvinnan då antingen sålt sexuella tjänster eller förlikts direkt med en man som varit våldsam. Kerstins ambivalenta inställning till de slantar hon fått – hon behöll alltså några och kastade några ifrån sig – uttryckte en osäkerhet i hennes uppträdande som gång på gång kommer fram i rannsakingen. Den kan jämföras med den roll pengatransaktioner vanligen spelade i berättelserna, nämligen att kvinnan vägrade ta emot dem och därmed betonade sitt motstånd eller motvilja till sexuellt umgänge.¹⁵³

När brottet anmäldes visste man inte vilka männen som besökt Tjulsta var, men efter en tids efterforskningar hade fem misstänkta män – officerare och kungliga livdrabanter – identifierats. Endast en av dem infann sig på tinget i november då målet rannsakades första gången. Han sade sig ha varit i Tjulsta vid det aktuella tillfället men påstod att varken han eller någon av de andra varit våldsamma. Han berättade att ”han lagt sig på en liten säng i kammaren, medan de andra rasat med pigan och brytt henne för någon lösaktighet”.¹⁵⁴ Vid rannsakingen hördes en rad vittnen som gav en relativt samstämmig bild av vad som hänt på gården när drabanterna var där. Först hade männen jagat Kerstin fram och tillbaka och sedan, när de tagit fast henne, skjutit henne över gården in i stugan. Men Kerstin hade inte visat något missnöje med deras agerande, utan ”gått lätt med, skrattat och sagt, var stilla herrar”.¹⁵⁵

Misstankarna om att Kerstin inte haft något emot kontakten med drabanterna stöddes också av att hon inte hållit sig undan, trots att flera personer uppmanat henne att göra det. Samtidigt berättade flera vittnen om vad de hört inifrån kammaren där drabanterna stängt in sig med Kerstin. En dräng sade att han hört Kerstin ropa till sin husmor ”Jag slipper intet” och att hon ropat åt en dräng på gården att han skulle komma och hjälpa henne ut ur kammaren.¹⁵⁶ En piga hörde Kerstin säga ”herren har ihjäl mig” inifrån kammaren och att drabanterna när Kerstin ropade ”begynt tralla” så att hennes rop inte skulle höras. Flera vittnen

¹⁵² Citaten ur Österrekarnes häradsrätts protokoll 31/1 1751.

¹⁵³ Se t.ex. ”Nya Lödöse 1601”, ”Vendel 1626”, ”Äppelbo 1721” och ”Ulleråker 1763”.

¹⁵⁴ Citat ur i Österrekarnes häradsrätts protokoll 9/11 1771.

¹⁵⁵ Citat ur pigan Britta Andersdotters vittnesmål i Österrekarnes häradsrätts protokoll 9/11 1751.

¹⁵⁶ Citat ur drängen Kristoffer Kristoffersons vittnesmål i Österrekarnes häradsrätts protokoll 9/11 1751.

hade också hört en av drabanterna säga ”hava de andra gjort, så skall jag med” och en annan ”gör ifrån dig snart bror, hästarna äro nu förespända”.¹⁵⁷

Många vittnen berättade att Kerstin grätit och sagt att hon blivit våldtagen när hon väl slapp ut ur kammaren. Vid gruppvåldtäkt antogs inte kvinnan kunna göra motstånd på samma sätt som i andra fall och om männen höll fast henne och på så sätt omöjliggjorde allt motstånd förutsattes hon kunna komma undan utan fysiska skador. Det våld som finns antytt i samband med drabanternas övergrepp är istället vittnesmål om pigans rop på hjälp, drabanternas samtal och uppträdande samt att ett vittne sett en värja blänka inne i kammaren. En pojke berättade också att han hört Kerstin skrika och gråta och att en av drabanterna då sagt ”om du inte tiger, så skall jag hugga huvudet av dig”.¹⁵⁸ Enligt vittnena hade drabanterna också huggit efter Kerstin och skjutit i luften då de gav sig av från Tjulsta.

I november 1751 hördes de flesta vittnena men saken kunde inte avslutas eftersom flera av de anklagade männen inte var där. I februari året därpå fortsatte rannsakingen och då var de fyra män som inte närvarat vid det föregående tinget där. Med sig hade de också ett biträde från Göta hovrätt. Kerstin tillfrågades om hon som ”klagande och angivare” stod fast vid sin anklagelse vilket hon sade sig göra. Rätten ville också reda ut vem som egentligen var kårande – Kerstin eller hennes husbonde. Husbonden sade då att han inte hade någon del i käromålet utan endast fört upp Kerstins sak på tinget.

De anklagade männen tillfrågades om de hade några jävsanmärkingar mot de vittnen som hörts och de menade att pojken som berättat om Kerstins gråt och en av drabanternas dödshot inte borde tillåtas att vittna eftersom han var för ung. Saken utreddes och ledde till att pojkens berättelse ströks. Därmed hade männen blivit av med ett av de mest graverande vittnesmålen emot sig. Några dagar senare när de redan tidigare hörda vittnena skulle styrka sina utsagor med ed inställde sig inte den dräng som sett värjan inne i kammaren och svarandesidan klarade sig ifrån även det vittnesmålet. De anklagade männen nekade också stadigt till brottet. På frågan om de ”rasat med Kerstin, haft henne å sängen uti kammaren och med henne något köttsligt umgänge plägat” svarade de att de inte visste eller mindes vad som hänt.¹⁵⁹

En av de anklagade drabanterna ingav ett skriftligt vittnesmål från en man som skulle ha varit i sällskap med dem. Han intygade att de inte begått något brott och att de

på intet sätt sig uppfört, som skulle de förövat något våldtäkt, fast herrarna annars på gården med henne något narrats, och utan att pigan det ringaste motvärn brukat, men sedan hon inkom vet jag icke vad passerade, detta kan jag endast berätta att jag intet hört, henne på något sätt sig missnöjd förklarar.¹⁶⁰

¹⁵⁷ Citat ur pigan Britta Andersdotters vittnesmål i Österrekarnes häradsrätts protokoll 9/11 1751.

¹⁵⁸ Citat ur pigan Per Matssons vittnesmål i Österrekarnes häradsrätts protokoll 9/11 1751.

¹⁵⁹ Citat ur Österrekarnes häradsrätts protokoll 2/3 1752.

¹⁶⁰ Citat ur en skrivelse inlämnad av Angel undertecknad av Amond Lindgren återgiven i Österrekarnes häradsrätts protokoll 3/3 1752.

Drabanterna menade alltså att deras uppförande inte varit brottsligt och att pigan inte varit motvillig eller missnöjd, varken före eller efter att de varit inne i kammaren med henne.

Kerstins trovärdighet var nu allvarligt ifrågasatt. Hennes husbonde ställde inte upp bakom hennes anklagelse, de vittnesmål som innehållit de tyngsta bevisen mot drabanterna hade strukits ur målet och drabanterna nekade till allt våld och menade att hon samtyckt till det som skett. Både hon och vittnena förhördes också om de slantar hon sades ha fått av drabanterna. Kerstin förnekade inte att hon tagit emot pengar och hennes inställning till betalningen kommenterades av en piga. Hon berättade att Kerstin kommit till henne efter att drabanterna åkt och visat henne ”trenne sexstyver och sju slantar, som hon sagt sig hava fått av drabanterna, vilket Kerstin icke syntes skämmas för, men vittnet har skämts på hennes vägnar”.¹⁶¹ Pigans kommentar visar med all önskvärd tydlighet hur skamligt Kerstins beteende tedde sig i samtiden.

Föreställningarna om hur en kvinna som överfölls och våldtogs skulle bete sig var av allt att döma starka. Hon skulle ropa, göra motstånd och genast efteråt tillkännage brottet. Hon borde också kunna förutse en fara och undvika den. Om kvinnan inte agerade på det sättet var hon tvungen att förklara sig. Att ta emot pengar var fel, att nöjt visa upp dem efteråt, var ännu värre. Pigans kommentar tyder på att Kerstin inte förstod detta, eller att hon struntade i det.

I slutet av rannsakingen tillfrågades Kerstin om hon låtit sig undersökas efter övergreppet, om hennes kläder gått sönder och varför hon inte ropat.¹⁶² Britta svarade att hon inte låtit syna sina skador eller haft några söndriga kläder. På frågan om varför hon inte ropat svarade hon att drabanterna hållit för munnen på henne. Eftersom vittnen ändå då och då hört henne ropa och tala drog rätten slutsatsen att ”hon haft munnen fri och sålunda kunnat ropa och tillkännagiva, att henne något våld vederfors”. Man ansåg alltså att Kerstin hade kunnat ropa *om hon velat*. Ett annat problem var att varken Kerstin eller vittnena tyckt sig känna igen de män som stod inför rätta. Kerstin sade att hon bara kände igen ”välborne herr Per Henrik von Gisler” som hon kallade ”den lille herren” och som var den som lägrat henne sist. Han erkände också lägersmålet med tillägget att det skett ”med hennes goda samtycke och för betalning”.¹⁶³

Vid den sista rannsakingen i ärendet hördes också Kerstins husmor som sade att hon efter att drabanterna kommit ut ur kammaren frågat dem varför de ”gått så illa åt Kerstin” vilket de besvarat med orden ”att de icke gått illa åt Kerstin, utan hon ville endast hava pengar av dem”.¹⁶⁴ Det var också så som rätten i slutänden betraktade det som hänt. Deras motivation till domen är talande:

¹⁶¹ Citat ur pigan Britta Andersdotters vittnesmål i Österrekarnes häradsrätts protokoll 9/11 1751.

¹⁶² Det är värt att påpeka att rätten ställde de här frågorna och tillmätte frånvaron av ”tecken på våldtäkt” stor betydelse i domskälen trots att domen föll långt efter att dessa beviskrav uteslutits ur lagen.

¹⁶³ Citaten ur Österrekarnes häradsrätts protokoll 4/3 1752.

¹⁶⁴ Citaten ur hustru Britta Andersdotter vittnesmål i Österrekarnes häradsrätts protokoll 4/3 1752.

alldenstund av vittnens berättelser inhämtas, att Kerstin icke våldsamligen blivit fasttagen på gården och i kammaren införd, utan fast mera hava hustru Britta Andersdotter och drängen Anders Jansson budit Kerstin gå utur vägen och icke komma för drabanternas ögon, vilket hon likväl icke gjort, utan stannat kvar i förstugan, och då herrarna tagit henne under armarna och velat föra henne in i kammaren, har Kerstin inet motstånd gjort [...] vartill kommer, att Kerstin icke gittat styrka sitt angivande om våldtäkt, igenom några för henne sönderlitna kläder, ropande, eller skriande, där likväl finnes, att munnen på henne, efter föregivande icke varit tilltäppt [...] varjämte hon och tagit betalning [...]. Alla dessa omständigheter utmärka, nogsam, att den överklagade gärningen icke är någon våldtäkt.¹⁶⁵

Däremot tyckte rätten att misstanken om att drabanterna gjort sig skyldiga till lönskaläge var så stor att de dömdes till värjemålsed. Gisler, som erkänt att han lägrat Kerstin, straffades för lönskaläge tillsammans med de män som inte kom till tinget och avlade värjemålsed. Även Kerstin straffades för lönskaläge. Häradsrätten skickade in domen till hovrätten med förfrågan om inte de speciella omständigheterna som fanns i målet, framför allt att männen lägrat pigan i varandras närvaro, borde fördubbla männens böter. Hovrätten biföll förslaget och legitimerade det med att männen ”på ett ganska otuktigt sätt, sig med Kerstin Andersdotter förhållit”.¹⁶⁶

Det stod alltså klart för rätterna att drabanterna haft sexuellt umgänge med Kerstin, flera stycken efter varandra i ett rum där de stängt in henne och sig själva. Utifrån allt Kerstin *inte* gjort – och här beskrivs Kerstin som ett subjekt – drog rätterna slutsatsen att hon samtyckt till lägersmål och straffade henne för lönskaläge. Pigans egen berättelse och de vittnen som talat om våld och vapen utmanövrerades och större vikt lades vid de omständigheter som talade mot pigan och det faktum att hon ansågs ha agerat i strid mot normen för en ärlig piga. Hon hade köpslagit med sin ära och visat prov på samma lösaktiga karaktär som tillskrevs Elsa Olsdotter, och därmed hade hon förlorat rätten att klaga på männen. Rätterna ansåg ändå att drabanternas agerande förtjänade ett hårdare straff än vanligt lönskaläge, men brottet de begått var inte allvarligt för att det skadat Kerstin eller hennes ära, utan för att det bedömdes som upprörande omoraliskt. Som jag tidigare nämnt, påverkades säkert domslutet även av klasskillnaden mellan gästgivarpigana och officerarna.

Nästa fall skiljer sig från Tjulstamålet främst genom att det fanns ögonvittnen till det som hände. Målet inleddes med att urtima ting sammankallades i Ulleråkers härad i juni 1763 efter att landshövdingen fått kunskap om att några drängar begått övergrepp mot en fabrikspiga och ”med våld, den ena efter den andra otukt med henne bedrivit”. Rannsakningarna började med att pigan, Anna Lind, som arbetade på en fabrik i Uppsala, fick berätta vad som hänt.¹⁶⁷

¹⁶⁵ Citat ur Österrekarnes häradsrätts protokoll 4/3 1752.

¹⁶⁶ Citat ur Svea hovrätts brev till Södermanlands länsstyrelse 26/9 1752.

¹⁶⁷ Referatet av målet bygger på ”Ulleråker 1763”. (Citatet i detta stycke kommer från Ulleråkers häradsrättsprotokoll 30/6 1763.)

Anna berättade att hon en lördag i maj varit på krogen Sandviken utanför Uppsala och roat sig. Där var också några drängar som hon inte kände. Någon gång mellan fem och sex på morgonen lämnade hon krogen i tanken att gå hem till Uppsala. När hon gått en bit på landsvägen kom en karl efter henne, som hon senare fick veta hette Björkström, och begärde att få ha samlag med henne. Hon sade nej och bad honom lämna henne ifred. Då slog han omkull henne två gånger med uppsåt att ligga med henne men hon hindrade honom och gick vidare. Lite längre fram på vägen kom en annan man, som hette Berggren, och tog tag i henne och erbjöd henne pengar i utbyte mot sexuell umgänge. Hon avslog hans begäran varpå också han slog omkull henne två gånger men hon lyckades komma undan och fortsatte vägen fram.¹⁶⁸

Då kom emellertid tre karlar, varav en hette Kihlberg, som tog tag i henne och bar ned henne i ett dike vid vägen. Där stoppade Kihlberg först jord och sedan en näsduk i hennes mun för att hindra henne från att ropa. Fyra karlar höll sedan i hennes armar och ben medan Kihlberg, med handen över hennes strupe, våldtog henne. Samtidigt kom några pojkar springande och ropade åt karlarna att de skulle låta bli henne. Då reste sig Kihlberg genast, tog näsduken och gick sin väg. Efteråt försökte Anna gå hem men hon orkade inte så hon stannade på en gård utanför staden för att vila sig. Där blev hon kvar tills hennes fabriksföreståndarinna hittade henne fram på dagen. Anna berättade för henne vad som hänt och hennes husbonde, fabrikören och kämnären Goldbach, gick direkt till överheten och anmälde brottet.

Ett förberedande förhör hölls av landsfiskalen varvid drängarna som deltagit i övergreppet identifierades av Anna och ett par pojkar som bevittnat händelsen. Männerna som deltagit i övergreppet, och som Anna inte tidigare var bekant med, benämndes inledningsvis i protokollet som drängarna Erik Åkermark som tjänade hos ”professor Johan Gottschalk Wallerius”, Johan Kihlberg ”tjänandes hos Teologie professor, samt nu varande Academiens rektor härstädes, högvördiga Doktor Nils Gottschalk Wallerius” och murardrängarna Anders Berggren ”hos murarmästaren Lindberg” och Johan Björkström tillika ”slottskammarmarkarlen Björkströms son”.¹⁶⁹ Även om männen var drängar nämndes de tillsammans med dessa prominenta personer – något som borgade för att de inte stod allra längst ned i stadens sociala hierarki.

Drängarna nekade till våldträkten. Kihlberg berättade att han fått syn på Anna gående framför sig i parken ”i följe med Berggren”. Han hade gått efter dem och hört henne säga till Berggren att ”hon lovat en annan ligga hos sig”. Då hade Kihlberg:

¹⁶⁸ Annas berättelse har här en tydlig ”sagokaraktär”, bland annat med de klassiska tretalen. De retoriska dragen styrker tanken att kvinnornas utsagor var påverkade av olika sorters diskurser – såväl innehållsliga som formmässiga. Se även t.ex. Hanawalt, 1998.

¹⁶⁹ Citat ur Ulleråkers häradsrättsprotokoll 30/6 1763.

tagit henne under armen, och fört henne till en grön plats, där han låtit henne sig nedsätta, samt anmodat henne om lägersmål, men hon ej därtill samtyckt, med förmälan att hava med en annan därom accorderat.¹⁷⁰

Därefter steg hon upp och gick en bit bort till ett dike där han hade omkull henne och ”med hennes goda vilja beblandelse med henne plägat, men icke stoppat eller behövt stoppa något å hennes mun, emedan hon till gärningen varit ganska villig”.¹⁷¹

Åkermark berättade att han under kvällen kommit överens med Anna om att de skulle ligga med varandra, men när han ville att det skulle bli av tyckte hon att ”det icke vara så bråttom”. En stund senare hittade han henne liggande i ett dike och Kihlberg stående bredvid. Han hade inte hört henne ”beklaga sig, eller låta illa över något sig tillfogat våld”. Han frågade henne då om hon nu ville uppfylla sitt löfte till honom och hon bad honom ”vara beskedligare, än de andra”. Björkström erkände att han haft samlag med Anna en gång under natten men framhöll att det skett ”med hennes goda vilja och mening” och att han ”icke behövt truga henne därtill emedan hon varit villigare, än han”. Kihlbergs umgänge med henne sade han sig inte ha bevittnat.¹⁷²

Berggren, slutligen, berättade att han varit i Sandviken och ”fört Anna under armen” då Kihlberg tilltalat henne varvid Berggren släppt henne och gått hem till staden. Något tidigare hade han sett Björkström ha lägersmål med Anna, ”som därtill ganska godvilligt samtyckt”. Han berättade också att Anna på krogen bett alla som var där att ge henne brännvin, att många av dem också gjort det och att hon varit drucken. Anna reagerade på drängarnas vittnesmål med att påstå att det gått till som hon berättat och inte som de hävdade. Hon erkände att hon varit ”något drucken” men sade att det berodde på att kroggästerna ”trugat henne till att supa och dricka”.¹⁷³

Annas och drängarnas versioner av det inträffade gick inte alls ihop. Det som hänt var emellertid bevittnat och sju personer som varit där kallades att vittna. Drängarna ingav jävsanmärkningar mot några av dem, men lyckades inte undvika att de vittnade. Ett av deras jävsvittnen var hustru Löfgren, värdinna på Sandviken. Hon berättade att Anna inte kommit till Sandviken förrän vid tolv på natten och att hon redan då var drucken. Hon hade, enligt hustrun, sedan ”köpt och utsupit 3 jungfruna brännvin och 3 halvstop öl, jämväl begärt och fått både brännvin och öl av de därvarande drängar”.¹⁷⁴ Anna nekade till att hon varit drucken när hon kom till Sandviken, vilket hon sade var vid tiotiden, och vidhöll att hon inte själv köpt något brännvin eller dricka utan ”karlarna henne det påtrugat”.¹⁷⁵

¹⁷⁰ Citat ur Ulleråkers häradsrättsprotokoll 30/6 1763.

¹⁷¹ Citat ur Ulleråkers häradsrättsprotokoll 30/6 1763. (Ordet ”ganska” i uttrycket ”ganska godvilligt samtyckt” ska sannolikt förstås i betydelsen ”helt”. SAOB, uppslagsord: *ganska*.)

¹⁷² Citat ur Ulleråkers häradsrättsprotokoll 30/6 1763.

¹⁷³ Citat ur Ulleråkers häradsrättsprotokoll 30/6 1763.

¹⁷⁴ Citerat ur hustru Löfgrens vittnesmål återgivet i Ulleråkers häradsrättsprotokoll 30/6 1763.

¹⁷⁵ Citat ur Ulleråkers häradsrättsprotokoll 30/6 1763.

Vittnena var tre skolgossar (från Katedralskolan i Uppsala), en tobaksspinnargosse och tre drängar. De hade bevittnat lite olika delar av det som skett men med hjälp av deras vittnesmål framkommer ytterligare en version av det inträffade. Vid krogen Sandviken såg några av vittnena hur ”Anna Lind kom raglandes ut ur stugan” för att gå bakom knuten och kissa. Efter henne kom Berggren med ett drickstop i handen som han lät henne dricka ur. Han gick in och hon gick ut i parken dit Björkström följt efter henne. Pojkarna gick efter och blev ”varse Björkström föröva otukt med henne på marken, varvid hon ej något sig utlätit, eller missnöje över gärningen lätit förspörja”.¹⁷⁶

De hade också sett att Åkermark försökt ha sexuellt umgänge med Anna efter Björkström och ”att någon då hållit henne i låret”.¹⁷⁷ Anna skrek inte men pojkarna hade hört henne be drängen att lämna henne ifred och någon hade sett henne sparka honom ifrån sig. Flera av vittnena berättade om att Berggren ”lagt sig till” Anna men att han genast stigit upp och sagt att han ”icke kunna, emedan hans lem ej ville stå”.¹⁷⁸ Därefter såg de hur Berggren tog henne under armen och gick fram till ett dike där Kihlberg fattat Anna om livet och kastat omkull henne medan Berggren hållit i henne. Berggren gick sedan uppåt vägen medan Kihlberg ”lagt sig till henne, och hon stretat emot samt skrikit, då han tagit något fram utur sin rockficka, och hållit henne för munnen”.¹⁷⁹ Då hade en av pojkarna tilltalat Kihlberg och bett honom att inte hantera en kristen människa så illa varvid Kihlberg reste sig och gick därifrån.

Vittnena berättade att också Björkström lägrat Anna i diket och att hon inte ropat eller skrikit utan bara sagt ”käre monsör Björkström var beskedlig”. Därefter hade Berggren gått dit och hjälpt henne samla ihop sina skor och huvudbonader samt erbjudit henne en sedel. Åkermark hade sedan fört Anna upp på vägen. En stund senare hörde pojkarna rop om att de skulle ”komma och se”. När de kom fram på vägen såg de Åkermark ”ligga mitt på vägen, hos Anna, och med henne bedriva otukt” och hörde henne säga ”det var väl att slut härpå det blev”.¹⁸⁰ Därefter kom en annan dräng, som inte varit med de andra och tog Anna under armen och gick iväg med henne. Ett vittne säger att Anna vid det sista tillfället inte givit uttryck för ”någon ovillighet [...] helst hon var så överlägsen och drucken, att hon knappt något redigt ord kunnat framföra”.¹⁸¹

Ytterligare tre vittnen hördes, alla från den spinnfabrik där Anna hade arbetat och bott de senaste tre åren. Hustru Berg, ”lärmästarinnan på spinnskolan”,

¹⁷⁶ Citerat ur tobaksspinnargossen Petter Ernströms vittnesmål återgivet i Ulleråkers häradsrättsprotokoll 30/6 1763.

¹⁷⁷ Citerat ur tobaksspinnargossen Petter Ernströms vittnesmål återgivet i Ulleråkers häradsrättsprotokoll 30/6 1763.

¹⁷⁸ Citerat ur tobaksspinnargossen Petter Ernströms vittnesmål återgivet i Ulleråkers häradsrättsprotokoll 30/6 1763.

¹⁷⁹ Citerat ur skolgossen Mats Ahlströms vittnesmål återgivet i Ulleråkers häradsrättsprotokoll 30/6 1763.

¹⁸⁰ Citerat ur skolgossen Johan Wahlströms vittnesmål återgivet i Ulleråkers häradsrättsprotokoll 30/6 1763.

¹⁸¹ Citerat ur drängen Per Gabriëlssons vittnesmål återgivet i Ulleråkers häradsrättsprotokoll 30/6 1763.

berättade att Anna och en annan piga fått lov att gå till Sandviken på kvällen efter att man tillsammans med resten av fabriksfolket roat sig med dans på ”spinnskolan”. De gav sig av klockan nio. På morgonen hade bara den andra pigan kommit hem så vid middagstid gick Berg och letade efter Anna. I Sandviken hade hon fått veta att Anna gått därifrån mellan fem och sex på morgonen och då varit drucken. På väg tillbaka till staden fann hon Anna på en gård utanför tullarna.

När Berg frågade Anna varför hon inte kommit hem sade Anna att hon blivit så illa hanterad att hon inte orkat gå. Berg berättade att Annas vänstra fot varit vriden i leden och att hennes arm, fot och ansikte var mycket svullna. Hennes kjortel var sönderriven på tre ställen liksom förklädet. Och vidare att ”pälsen, halsduken, mössan och stycket funnits så nedsmutsade som de legat i en lort-hus”. Vid hemkomsten tog Berg hand om Annas skador och hon berättade då ”huru hon [av] åtskilliga karlar, av vilka hon ingen mera känt, än Kihlberg, blivit illa hanterad och till otukt våldförd”. Berg berättade vidare att Anna legat sjuk i fjorton dagar och därefter inte kunnat arbeta lika bra som förr samt att Annas rykte ditintills varit gott: ”Anna på 3die året varit på fabriken, och under den tiden, aldrig förmärkt någon böjelse till oanständighet eller liderligt uppförande”.¹⁸²

Pigan som följt med Anna till Sandviken berättade att hon begivit sig dit med Anna vid kvart över nio på kvällen. På krogen hade hon inte sett Anna dricka mer än en sup brännvin och ett halvt stop öl men ändå märkt att Anna blivit drucken. Hon försökte flera gånger få Anna med sig hem, men hon ville inte utan sade att hon skulle vänta ”till dess hon finge följa med det övriga sällskapet”. Vittnet gick därför hem före Anna. När hon gick, tillsammans med en ”liten gosse”, hade Åkermark kommit springande efter henne och svurit över att hon sluppit undan. Pigan och en annan kvinna på fabriken bekräftade också Bergs vittnesmål om att Anna hade ett gott rykte och aldrig tidigare uppfört sig illa.¹⁸³

Efter att vittnena hörts förnekade drängarna åter att de begått våldtäkt. Flera av dem erkände att de lägrat Anna, men sade att det skett med hennes goda vilja. Berggren sade dock att han aldrig kommit till någon fullbordan i sina försök att lägga Anna. Därefter sammanfattade landsfiskalen, som fungerade som åklagare i målet, anklagelserna mot drängarna med bland annat följande ord:

samtliga svarandena äro förvunna att hava försatt hela natten under drickande [...] och andra oanständigheter på en lönnkrog, varför grundligt omprövande underställes, om de icke därför bör med laga plikt [...] Därute synes de och hava överens stämt, att förmå Anna Lind, att dricka sig drucken, i det de icke allenast givit henne mer brännvin och öl på en gång, än ett kvinnfolk rimligen kunnat tåla.¹⁸⁴

¹⁸² Citaten ur hustru Ingrid Bergs vittnesmål återgivet i Ulleråkers häradsrättsprotokoll 1/7 1763.

¹⁸³ Citaten ur pigan Anna Westergrens vittnesmål återgivet i Ulleråkers häradsrättsprotokoll 1/7 1763.

¹⁸⁴ Citat ur Ulleråkers häradsrättsprotokoll 1/7 1763.

Landsfiskalen behandlade sedan de anklagade var för sig eftersom de, enligt hans åsikt, varit olika delaktiga i brottet. Han föreslog att Kihlberg skulle straffas med döden för våldtäkt eftersom han genom vittnen var överbevisad om att

med våld hava tagit Lind av vägen emellan staden och Sandviken, och oaktat hennes rop och motstretande, fört henne vid pass 200 steg därifrån [...] samt sedan han med näsduk, munnen tillstoppat, otukt med henne bedrivit.¹⁸⁵

När det gällde Björkström och Åkermark tyckte åklagaren att ”skälen om våldtäkt icke så tydliga äro” men att de förtjänade straff för att ”de betjänt sig av Linds överlastade tillstånd, och fullbordat deras onda lusta, efter de funno henne i en sådan belägenhet, att hon varken förstod eller kunde försvara sig”. Han beskrev deras agerande som ett åsidosättande av ”all kristlig och anständig blygsamhet” när de ”å öppna fältet, bredvid farvägen, i fleras närvaro [...] utövat deras köttsliga lust”.

När det gällde Berggren som inte lyckats lägga Anna fastän ”inget annat hinder i vägen varit än dess egen oförmögenhet” så frågade sig landsfiskalen

om icke han bör anses med lika straff, som de förra, om icke ändå större, i anseende därtill att han, utan någon köttens retelse, ådagalagt en så häftig åträ, att bedriva en så skändlig odygd.¹⁸⁶

Åklagaren skrädde alltså inte sina ord i beskrivningen av de brott han menade att drängarna begått. Men han föreslog även att offret för deras onda lusta – Anna – skulle straffas. Han skriver att han

emot Anna Lind [...] oaktat dess [...] intygande om skickligt uppförande, jag ej kan undgå att påstå laga plikt, för det hon hela natten uppehållit sig på dansstugan, överlastat sig med starka drycker, och äntligen, utan särdeles emotsträvande, eller rop om hjälp av de närvarande tillåtit flera, köttslig beblandelse med sig.¹⁸⁷

Drängarna kommenterade åklagarens anförande med att de inte förmodade att deras handlingar skulle betraktas som så brottsliga när de fick en rättvis prövning. Anna tyckte å sin sida inte att hon förtjänade något straff utan hoppades på ”den rättighet och frihet, som lagen en våldtagen kvinna tillägger”.¹⁸⁸ Utifrån allt detta skulle nu nämnden i Ulleråker ta ställning. Hade drängarna begått våldtäkt? Var Anna ett offer? Rätten började med att fastställa att de endast var behöriga att döma Berggren och Björkström. De två andra drängarna tjänade universitetsfolk och stod därför under universitetets rättsliga jurisdiktion. Sedan redogjorde man för vad man ansåg hade hänt.

Rätten fastställde att Björkström vid flera tillfällen haft ”olovligt umgänge och köttslig beblandelse” med Anna medan Berggren endast försökt men inte kunnat

¹⁸⁵ Citat ur Ulleråkers häradsrätts protokoll 1/7 1763.

¹⁸⁶ Citat ur Ulleråkers häradsrätts protokoll 1/7 1763.

¹⁸⁷ Citat ur Ulleråkers häradsrätts protokoll 1/7 1763. Ordet *äntligen* hade under denna tid ungefär samma betydelse som slutligen.

¹⁸⁸ Citat ur Ulleråkers häradsrättsprotokoll 1/7 1763.

verkställa sin vilja. De ansåg inte att det fanns några bevis för att Björkströms eller Berggrens umgänge med Anna hade skett med våld. De motiverade sitt ställningstagande bland annat med att Anna, när Björkström hade umgänge med henne i diket, ”litet stretat emot, men icke gjort något allvar av motsägelsen, eller sin ovilja med skrik och rop tillkänna givit”.¹⁸⁹ Det är värt att notera att Anna ansågs ha gjort ett visst motstånd, till skillnad från Kerstin i Tjulsta som inte ansågs ha gjort det. Trots detta menade rätten att hennes agerande inte uttryckte motvilja. Istället formulerade de sig som om det fanns grader av motstånd och att den motvilja som en våldtäktsdom krävde var av en särskilt hög grad.

När det gällde Annas druckna tillstånd konstaterade rätten att hon varit gravt alkoholpåverkad, men att hon ”dock ägt så mycken sansning, att hon kunnat sitt missnöje med rop och skrik tillkänna giva, och hjälp av de närvarande begära, om hon det åstundat”.¹⁹⁰ Annas och drängarnas olika vittnesmål om hur hon blivit så berusad kommenterades av rätten med att

hon låtit förmå sig till överflödigt starka dryckers förtärande och fylleris övande, mera, hennes skuld, än drängarnas varit, emedan icke funnes, att de henne därtill trugat och tvingat, utan hon själv visat fog och böjelse därtill.¹⁹¹

Mot henne lyfte man också fram att hon inte velat gå hem med den andra pigan.

Av detta drog rätten slutsatsen att varken Björkström eller Berggren kunde befinnas skyldiga till våldtäkt. Däremot ansåg de att drängarna varit ”oförskämda och djärva” när de bedrivit otukt offentligt utan den minsta ”blygsamhet” och att det föranlett mycket förargelse. Straffet blev därför hårdare än de vanliga böterna för lönskaläge. Rätten ansåg att också Anna borde straffas. Hon hade

själv villigt sig med drycker överlastat, först av egen lättfärdig drift och böjelse, tillstått Björkström, att otukt med sig bedriva, det hon och honom andra resan, sedan Kihlberg med henne att göra haft, utan mycket gråt tillstått, samt ytterligare ej eller förvägrat Åkermark, att sin onda vilja med sig fullborda, och det allt i öppna fältet, vid och på en allmän landsväg utan skam och blygsel för det många närvarande.¹⁹²

Rätten specificerade också vad de saknade i Annas agerande, nämligen att hon borde ha ropat på hjälp och därmed ”sin avsky och missnöje däröver å daga lägga”. Anna står som subjekt och hennes vilja till otukt och valet att låta sig lägras betonas. Rätten dömde henne därför till böter för lönskaläge och för dryckenskapen

¹⁸⁹ Citat ur Ulleråkers häradsrättsprotokoll 4/7 1763.

¹⁹⁰ Citat ur Ulleråkers häradsrättsprotokoll 4/7 1763.

¹⁹¹ Citat ur Ulleråkers häradsrättsprotokoll 4/7 1763. Detta uttalande kan jämföras med att Abrahamsson skriver att våldtäkt mot berusade kvinnor, eller med hans ord: ”medan hon så drucken är, at hon ej kan märka, at hon blir hävdad” ska straffas med extraordinarie straff. När det gäller kvinnor som druckit sig fulla skulle mannen alltså inte dömas till döden, men kvinnorna uteslöts inte från kvinnofridens skydd. (Abrahamsson, 1726, s. 698.)

¹⁹² Citat ur Ulleråkers häradsrättsprotokoll 4/7 1763.

samt föreslog hovrätten att hon borde straffas ytterligare för den ”vid detta tillfälle visade oförskämda liderlighet”.¹⁹³

Hur Kihlberg och Åkermark skulle straffas behandlades i konsistoriet vid Uppsala universitet. Man ansåg att Åkermark inte blivit övertygad om att ”han på något våldsamt sätt eller emot Anna Linds samtycke tilltvungit sig sammanläge med henne”. Alltså fälldes han inte för våldtäkt, men liksom häradsrätten framhöll konsistoriet att Åkermark hade begått ”en skändlig gärning” då han lägrat Anna i andras åsyn och därför borde straffas med spöslitning utöver böterna för lönskaläge. I konsistoriets syn på Kihlbergs gärning framkommer det med all tydlighet hur stor vikt de lade vid Annas agerande. De skrev angående Kihlberg:

ehuru hans framfart vittnens intygan fattat Anna om livet, burit henne till Surbrunnsdiket vid parken, och därstädes, oaktat hennes rop och skrik, vilket han efter 2nne vittnens utsagor, sökt hämma därmed, att han hållit henne något, som han ur sin ficka upptagit, för munnen, sin onda lusta med henne främjat, i och för sig själv förefaller såsom närmast kommande till våldtäkt; dock enär däremot i övervägande tagas såväl denna kvinns persons okyska och liderliga uppförande samt böjelse och villighet till slik otukt både för och näst efter Kihlbergs gärning, som och hennes näst förut förklarade ogenhet och enskilda missnöje emot Kihlberg, så fann Consistorium Academium all anledning till tvekan och osäkerhet om egentliga orsaken till förbem:de hennes rop och skrik, helst emedan hon, som således ropat, varit, enligt vittnens utsago, och egen bekännelse, drucken, samt i sitt förvirrande tillstånd för och efter Kihlbergs våldsamma förfarande, om sin kyskhet alldeles icke mån.¹⁹⁴

Rätten menade alltså att Kihlbergs handlingar i och för sig kunde definieras som våldtäkt, men att det, mot bakgrund av Annas beteende, inte var det. Hon hade inte varit tillräckligt mån om sin ära för att Kihlbergs våld mot henne kunde utgöra ett sådant brott.

Annas berusade tillstånd användes i den här motiveringen som ett sätt att bortförklara hennes rop och skrik – hon var förvirrad. Det kan jämföras med åklagarens påstående – att drängarnas brott var extra allvarligt för att de utnyttjat en persons sanslösa tillstånd, och häradsrättens motivering för att de andra männen inte skulle dömas för våldtäkt – att hon, trots sin berusning, ändå hade varit så sansad att hon hade kunnat ropa till sig hjälp *om hon velat*. Uppenbarligen fanns flera olika, och motsägande, föreställningar om vad som gällde sexuella övergrepp mot kvinnor som var berusade.

Trots att konsistoriet inte definierade Kihlbergs brott som våldtäkt föreslogs ett hårt straff för honom – trettio par spö och ett års straffarbete utöver lönskalägesboten – vilket de motiverade med att han utan blygsamhet ”med oerhörd fräckhet förövat otukt”.¹⁹⁵

Det här målet skilde sig redan på underrättsnivå från många andra. Samma tankegångar som jag lyft fram i Tjulstamålet fanns även här – framför allt att rätten utifrån kvinnans agerande drog slutsatsen att hon samtyckt till samlag och

¹⁹³ Citat ur Ulleråkers häradsrättsprotokoll 4/7 1763.

¹⁹⁴ Citat ur Uppsala konsistoriums protokoll 11/7 1763.

¹⁹⁵ Citat ur Uppsala konsistoriums protokoll 11/7 1763.

att det blev utslagsgivande för tolkningen av det som skett och för hur de anklagade männen skulle bestraffas. Den stora skillnaden var att de anklagade männens våldsanvändning var helt klarlagd i Ulleråkersfallet och att rätterna ändå ansåg att de inte begått våldtäkt. Ytterligare en viktig skillnad var att man föreslog att offret, som inte sedan tidigare var känd för något normlöst uppförande, också skulle straffas för otuktigt beteende. Målet gick vidare, först till Svea hovrätt och slutligen till justitierevisionen och kunglig Maj:t. Där fullföljdes underrätternas ställningstagande och ytterligare motiveringar gavs.

I Svea hovrätts beskrivning av vad som hände natten mellan den 15 och 16 maj 1763 förenklades förtydligades händelseförloppet vidare. Man skrev att drängarna anklagats för att ”i råd och dåd med varannan” ha begått våldtäkt mot fabrikspigan Anna Lind och återgav vad vittnena berättat om hennes skador. Därefter beskrev man Annas agerande med att hon först ”med dans sig uti spinnskolan förlustat” för att sedan vid elvatiden på natten, i berusat tillstånd, bege sig till Sandviken. På krogen hade hon både själv köpt och druckit brännvin och öl samt begärt att få dricka av de andra gästerna och därigenom, helt självförfällt, blivit mycket berusad. När det gällde de samlag Anna sedan hade menade hovrätten att de skett utan att hon gjort motstånd. Vittnesmålen om rop då Kihlberg haft umgänge med henne förklarade man med att ropen hörts ”efter, men ej under själva beblandelsen” och därför inte utgjorde något bevis för våldtäkt.

Hovrätten friade alltså drängarna från anklagelsen om våldtäkt och motiverade sin dom med att man av händelseförloppet kunde dra slutsatsen att Anna:

ej så mycket för själva missgärningen [samlaget], som fastmera för vissa personer, ovilja hyst, och således, oaktat något stundom betygat missnöje, samma synd likväl både förr och efter godvilligt tillstånd; fördenskull och som det i lagen befintliga allvarsamma stadgande, angående deras straff, som kvinnofrid bryta, egentligen har sitt avseende därpå, att försvara kyskhet och ärlighet ifrån allt överväld, och kan således icke rätteligen lämpas till dem, som själva kasta sig uti ett lösaktigt leverne, varunder av oförvägna eller druckna personer stundom någon hårdare medfart dem övergå kan.¹⁹⁶

Svea hovrätt gör här en tydlig (ny-)tolkning av lagen om våldtäkt när de menar att den egentligen är till för att skydda kyskhet och ärlighet för överväld. Anna hade inte uppträtt kyskt och ärligt och kunde därmed inte åberopa lagens skydd. Vad som var kyskt och ärligt avgjordes i rätten. Anna hade velat roa sig, gått till en krog, varit berusad och planerat att ha sexuellt umgänge med en man. Ett sådant agerande stred mot normen för vad en ung ärlig piga skulle göra. Då spelade det inte längre någon roll att Anna tidigare haft gott rykte, blivit svårt skadad och försökt stoppa männen från att ha samlag med henne. Hon fick skylla sig själv. Lagen var inte till för henne.

Svea hovrätt instämde i underrätternas syn på drängarnas brott. De hade begått lönskaläge och skulle böta för det, men fälldes också till femton par spö vardera (förutom Berggren som fick tolv par spö) för att deras agerande varit

¹⁹⁶ Citat ur Svea hovrätts brev till KM 3/8 1763, i: Justitierevisionen, utslagshandlingar 7/9 1763.

särdeles fräckt och förargligt. När det gällde Anna, som av häradsrätten förutom lönskalägesboten dömts till åtta dagars fängelse vid vatten och bröd, ville hovrätten ändra straffet till risslitning – ett mer vanärande straff än fängelse. Hon hade varit full och ”sig till otukt flera gånger offentligen bruka låta” vilket Svea hovrätt tyckte borde avstraffas med tio par ris, tre slag av paret, istället för fängelse.

Justitierådet tog ställning till och godtog Svea hovrätts förslag. I rådets protokoll antecknades emellertid en ledamots skiljaktiga mening. Han tyckte att Annas straff borde skärpas ytterligare med motiveringen att hon, förutom allt annat, ”med sitt lastbara uppförande retat drängarna till otukt”.¹⁹⁷ Kommentaren fullbordar den rockad som påbörjades i underrätterna i och med att den skuld och det ansvar som drängarna anklagades för läggs på pigan. Hon hade inte bara sig själv att skylla för att hon utsatts för ett övergrepp, hon bar också skulden för männens brott. Hon var inget offer för våldtäkt utan drängarna hade fallit offer för hennes otuktighet.

Det här avsnittet har visat på både kontinuitet och förändring i synen på kvinnors ärbarhet och våldtäkt. Föreställningar om att offrets ärbarhet påverkade allvaret i ett sexuellt övergrepp fanns redan i början av 1600-talet och förekom under hela undersökningsperioden. Någon gång vid mitten av 1700-talet kan man emellertid se ett brott i hur den kvinnliga äran konstruerades och vilken vikt det gavs för synen på våldtäkt och utgången av rättsprocesserna.

Den presumerade viljan – kapitelsammanfattning

Ogifta kvinnors berättelser om våldtäkt, männens försvar och rätternas frågor och bedömning av målen skedde under en stor del av undersökningsperioden helt i skuggan av föreställningar om äktenskap och äktenskapsbildning. Kunde mannens och kvinnans agerande betraktas som inledningen på en relation dem emellan togs inte anklagelser om våldtäkt på allvar. Kunde man misstänka, eller visa, att kvinnan givit sitt samtycke till mannen före eller efter det påstådda brottstillfället kunde hon inte hävda att han våldtagit henne. Kvinnans samtycke till sexuellt umgänge med mannen sågs som en del i en överenskommelse om äktenskap mellan parterna.

Precis som när det gäller de gifta kvinnorna visar alltså rannsakingarna i mål rörande ogifta kvinnor att våldtäkt i stor utsträckning sågs som ett brott mot den äktenskapliga ordningen. Våldtäkter var handlingar som bröt både mot lagen och de informella normerna kring äktenskapsbildning – det vill säga föreställningar om hur samtycket kunde ges i förväg eller i efterhand. Kvinnorna i denna kategori var ännu inte gifta så rent konkret kränkte inte våldtäktsbrottet några äktenskapskontrakt, men brottet bröt mot den rådande ordningen – en ordning som upprätthölls av såväl kyrkan som staten och lokalsamhället.

¹⁹⁷ Citat ur Justitierevisionen, protokoll i justitieärenden 7/9 1763.

I rättsfall från tiden kring sekelskiftet 1700, och i arbetet med att utforma 1734 års lag diskuterades hur man skulle se på minderåriga, avvita och sovande kvinnor som våldtagits. I diskussionen uttrycktes en syn på ogifta kvinnor som i grunden ärbara, i betydelsen att de, om de ägde förmågan och viljan att motsätta sig utomäktenskapligt umgänge, också gjorde det. Det sexuella initiativet låg hos mannen medan kvinnans uppgift var att ge eller inte ge sin tillåtelse. Om mannen tog initiativ, men inte ansvar, för en utomäktenskaplig förbindelse förutsattes en ärbar kvinna – en kvinna som värnade sitt rykte och tänkte på sin framtid – hålla inne med sitt samtycke. Ett presumerat kvinnligt icke-samtycke var alltså den dominerande föreställningen i synen på våldtäkt kring sekelskiftet 1700.

I ljust av dessa föreställningar och mot bakgrund av att våldtäkt i hög grad betraktades som ett brott mot den äktenskapliga ordningen blir praktiken att förlikas genom äktenskap förstaelig. Erbjud sig våldtäktsmannen att äkta sitt offer innebar det att han var beredd att ta på sig ansvaret för det utomäktenskapliga umgänget och därmed reparera brottets skadeverkningar. Att våldtäktsmannen brukat våld mot kvinnan och kränkt hennes personliga och sexuella integritet var inte viktigt. Lagen om våldtäkt var inte avsedd att skydda kvinnans integritet utan att upprätthålla äktenskapet som institution.

Från slutet av 1600-talet och framåt lades större vikt vid skillnaden mellan fullbordad våldtäkt och försök till våldtäkt och kraven på och svårigheterna med att bevisa att mannen verkligen utfört penetrerande samlag vid våldtäkten blev påtagliga i rannsakingarna. Samtidigt började rätternas intresse rikta sig alltmer mot kvinnans agerande vid brottstillfället och domar kunde fällas mer utifrån vad kvinnorna inte gjort, än vad männen gjort. Även viljan att mildra människens straff vid fällande dom ökade och de förmildrande omständigheter som togs upp utgick mer från att det aktuella våldtäktsbrottet inte var så allvarligt, till exempel för att kvinnan inte fått några omfattande eller varaktiga skador. Ytterligare en tendens under 1700-talets senare del var att kvinnors trovärdighet oftare ifrågasattes och att mäns försvarsargument om offrens opålitlighet och samtycke oftare togs på allvar. Det finns således mycket som tyder på att synen på våldtäkt förändrades kring 1700-talets mitt.

Det som hände var en sammansatt process med många olika inslag. Ett av dem var en förändring i synen på kvinnans subjektivitet. Både i teorin och praktiken lades under 1700-talet större vikt vid kvinnans viljeuttryck i samband med våldtäkt. Schematiskt skulle man kunna se den förändringen som att kvinnan övergick från att ha varit ett objekt till att bli ett subjekt. När så skedde blev det också viktigt att skilja kvinnor som inte kunde tillerkännas någon subjektivitet – avvita, minderåriga och sovande kvinnor – från andra kvinnor. Viktigt i det här sammanhanget var att det presumerade icke-samtycket gällde kvinnan som objekt. När kvinnan tillerkändes en vilja och blev ett subjekt framstod hon istället som mer benägen till otukt och falska anklagelser. Det presumerade icke-samtycket tenderade att övergå till ett presumerat samtycke – en utveckling som i hög grad begränsade kvinnans möjlighet att hävda sin egen vilja.

Ett annat viktigt inslag i den förändring som skedde under 1700-talet var att våldtäktsbrottet sexualiserades – brottets sexuella moment ökade i betydelse i förhållande till våldet och våldtäkt kom att framstå mer som ett brott mot sexualmoralen än ett brott mot den äktenskapliga ordningen. I detta avseende spelade föreställningar om kvinnors och mäns sexualitet stor roll. Mannens sexuella lust var en viktig del i synen på våldtäktsbrott under hela undersökningsperioden i och med att det sexuella initiativet tillskrevs honom. Att mannens sexualitet var en drift ifrågasattes aldrig, även om den fördömdes starkt och under större delen av undersökningsperioden i samband med våldtäkt betecknades som en ond lusta, men mot slutet av 1700-talet visades den större förståelse än tidigare.

Under 1600- och det tidiga 1700-talet var inte kvinnans sexuella lust särskilt synlig i relation till våldtäktsbrottet. Det kan ha berott på att det presumerade icke-samtycket innefattade en tillit till kvinnans vilja och förmåga att styra sin lust in i ansvarsfulla förbindelser. När kvinnan fick status som subjekt i våldtäktsrannsakningarna från slutet av 1700-talet gavs hennes handlingar inte bara betydelsen av samtycke utan sågs också som ett uttryck för en otuktig karaktär.

Ytterligare en aspekt av den här förändringen var hur kvinnlig ärbarhet definierades. I målet från Lödöse i början av 1600-talet konstaterades att pigan som anmält en grupp drängar för våldtäkt hade haft sexuellt umgänge med en av dem tidigare. Umgänget hade emellertid skett under äktenskapslöfte och påverkade inte rättens syn på pigans tillförlitlighet eller offerstatus.¹⁹⁸ Att hon tillät mannen att ligga med henne om han lovade henne äktenskap sågs inte som ett bevis för hennes lösaktighet, benägenhet till otukt eller dåliga karaktär.

Inställningen i målet från Lödöse är karakteristisk för den tidigare hälften av undersökningsperioden och kan jämföras med målet från Ulleråker 1763. Där lät rätten en pigas vilja att dansa, dricka och ha samlag legitimera att tre män våldförde sig mot henne och skadade henne allvarligt. Hennes lust sågs som helt förkastlig, bevisade hennes dåliga karaktär och uteslöt henne ur de ärbara kvinnornas skara. I samband med det här målet gör de högsta rättsinstanserna också en tydlig omtolkning av våldtäktsbrottet då man skriver att det hårda straffet för våldtäkt syftar till att skydda kyskhet och ärbarhet. Kvinnor som inte var kyska och ärbara kunde därför inte räkna med lagens skydd.

¹⁹⁸ Det sägs inget i rannsakningen om att äktenskapslöftet mellan pigan och drängen skulle ha varit allmänt känt. Kari Telste har på ett förtjänstfullt sätt problematiserat föreställningar kring äktenskapslöftet i 1600-talets Norge och menar att samlag ansågs tillåtet mellan två personer som hade lovat varandra äktenskap och att det även fanns föreställningar om att samlaget i sig konstituerade ett löfte (Telste, 1993, kap. 6). Även för svensk del är det sannolikt att löften om äktenskap inte alltid uttalades, men ibland ändå förutsattes finnas där.

Den oskuldsfulla flickan

Sexuella övergrepp mot barn

I Europa betraktades våldtäkt mot barn som ett särskilt allvarligt brott både under medeltiden och senare.¹ Enligt exempelvis Nazife Bashar var det vanligt att anmälningar om våldtäkt rörde minderåriga offer i England, särskilt under senare delen av 1500-talet och första hälften av 1600-talet.² Det var också de målen som oftast ledde till fällande domar och hårda straff, enligt Bashar för att egendoms-tanken var särskilt central när det gällde unga oskulder.³

Även Anna Clark ser i Englands sena 1700- och tidiga 1800-tal att våldtäkt mot minderåriga flickor dömdes hårt men också att sådana fall ofta löstes genom förlikningar utanför rätten.⁴ Sexuella övergrepp mot barn sågs enligt Clark som ett avskryvligt brott som gränsade till det onaturliga, liksom sodomi.⁵ I Sverige är det tänkbart att sexuella övergrepp mot barn också förknippades med nidingsdåd – särskilt skamliga handlingar där en starkare part utsatte en svagare part för våld.⁶

Våldtäktsbrottet skulle enligt lagen ske emot kvinnans vilja men i lagkommissionens arbete vid sekelskiftet 1700 ansåg man att lägersmål med barn och avvita kvinnor skulle betraktas som våldtäkt utan att deras inställning till handlingen behövde beaktas. Bakgrunden till den nya lagstiftningen fanns säkert i föreställningar som gick i linje med dem som David Nehrman framförde 1756. Han skrev:

Lägrar någon avvita kvinna, eller den som ej fyllt tolv år; gör han sig ock skyldig till dödsstraffet [...] Ty fast än sådant skett utan våldsamhet, har den avvita likväl ej kunnat samtycka där till [...] icke eller den som är yngre än tolv år [...] Den som således nyttjat deras oförstånd och oförmögenhet, att hindra honom uti hans onda gärning; kan här med skäl straffas såsom den, vilken brukat våld.⁷

¹ Bashar, 1983, s. 38, 42, Beattie, 1986, s. 127, Hanawalt, 1979, s. 105, Gravdal, 1991, s. 128–129, Ruggerio, 1980, s. 86, Schroeder, 1997, s. 782 och Vigarello, 2001, s. 13–14.

² Se även Vigarello som när det gäller Frankrike under 1600- och 1700-talet skriver att i snitt tre fjärdedelar av anmälningarna om våldtäkt gällde flickor under tolv år (Vigarello, 2001, s. 54).

³ Bashar, 1983.

⁴ Clark, 1987, s. 48–49.

⁵ Clark, 1987, s. 42. Se även Ruggerio, 1980, s. 159.

⁶ Om nidingsdåd som särskilt allvarliga brott utifrån att de riktade sig mot försvarslösa, t.ex. barn, se Odén, 1991, s. 89.

⁷ Nehrman, 1756, s. 420–421.

Var gick då gränsen för när en flicka ansågs äga en (sexuell) vilja, och kunna för-fäktat den? Lagkommissionen utsatte i det första förslaget ingen åldersgräns. I förslaget från 1713 angavs åldersgränsen sju år, 1723 nio år och 1729 tolv år.⁸ Gränsen på tolv år blev slutgiltig och kom in i 1734 års lag.⁹ I England hade gränsen för samtycke satts vid tolv år medan våldtäkter mot flickor under fjorton år belades med dubbla straff i Frankrike från år 1791.¹⁰

I protokollen rubricerades inte alltid sexuella övergrepp mot barn som våld-täkt. Termen förekom men handlingarna betecknades i protokollen oftare som till exempel *otukt med minderårig*, *haft beställa med ett barn* eller *lockat och försökt främja sin onda vilja med en minderårig*. Att handlingarna ändå betraktades som en sorts våldtäktsbrott märks framför allt genom att de relaterades till edsöres-balkens tolfte kapitel respektive stadgandena om våldtäkt i 1734 års lag.¹¹

I det material som ligger till grund för min undersökning ökar såväl antalet som andelen brott mot barn i förhållande till andra våldtäktsbrott med tiden. Ökningen kan bero på rena tillfälligheter, eller att det faktiskt begicks fler övergrepp mot barn. Mer troligt är emellertid att fler sådana brott anmäldes till rätterna, eller att de rubricerades mer enhetligt än tidigare och därför hamnat i fallsamlingen.

Det finns faktorer som kan förklara en ökad benägenhet att anmäla sexuella övergrepp mot barn. En sådan är att de formella beviskraven, i och med den nya lagen, blev mindre stränga när det gällde övergrepp mot barn. Diskussionerna kring övergrepp mot barn, som bland annat fördes i samband med arbetet med 1734 års lag och i de högsta rättsinstanserna i början av 1700-talet, kan också ha skapat större enhetlighet i hur man rubricerade sådana brott. Det kan i sin tur ha lett till att anklagelser av den här typen fogades in under rubriken våldtäkt, vilket leder till att de allt oftare återfinns i min fallsamling.¹² Man kan också tänka sig andra orsaker till att sexuella övergrepp mot barn uppmärksammades alltmer, till exempel en ny och mer idealiserad syn på barndomen.¹³

Till skillnad från vuxna kvinnor anmälde barn sällan själva brott för rätten. Det vanliga var att övergreppen anmäldes av deras närstående, företrädesvis deras föräldrar, men ibland av husbondefolk eller andra närstående.¹⁴ Ibland uppda-gades brottet direkt, till exempel när det var bevittnat eller när flickan som utsatts

⁸ Lagkommissionens förslag till högmåls- och edsöresbalk från år 1696, i: Förarbetena, bd IV, s. 402–403, Lagkommissionens förslag till edsöresbalk från år 1713, i: Förarbetena, bd V, s. 307, Lagkommissionens förslag till edsöresbalk från år 1723, i: Förarbetena, bd VI, s. 337–338, Lagkommissionens förslag till miss-gärningsbalk från år 1729, i: Förarbetena, bd VI, s. 381–382.

⁹ 1734 års lag, MB 22:1.

¹⁰ Se Clark, 1987, s. 9 och Vigarello, 2001, s. 96.

¹¹ Se t.ex. "Stockholm 1616 II", "Rogsta 1663", "Stockholm 1709" och "Grangärde 1788".

¹² Detta förutsätter att man tidigare skulle kunna finna anklagelser om sexuella övergrepp mot barn inom andra brottskategorier, till exempel allmänna misshandelsbrott och liknande. Det är tänkbart, men jag har inte funnit några empiriska belägg för en sådan förändring.

¹³ Se t.ex. Bergenheim, 1998, s. 6–8 och Vigarello, 2001, s. 76–81.

¹⁴ Se t.ex. "Säbrå 1689", "Stockholm 1709" där föräldrarna anmälde övergreppet till rätten, "Svartlösa 1711" där offrets husbonde agerade rättsligt och "Ystad 1767" och "Karlskrona 1792" där andra närstående anmälde brottet (moster respektive mormor).

för övergrepp genast berättade vad som hänt och hennes närmaste agerade.¹⁵ Det var emellertid inte ovanligt att övergrepp mot barn skedde i det fördolda, ibland under lång tid, utan att folk runt omkring barnet märkte något.¹⁶ När upptäckten väl gjordes kunde det ske genom att flickan hade fått svåra skador som hon inte kunde dölja, genom rykten eller tillfälligheter.¹⁷

Det var inte heller självklart att övergrepp mot barn anmäldes ens när de upptäcktes. I fallet från Stockholm år 1616 då Markus Kopparslagare anklagades för våldtäkt på en minderårig flicka framkom det i rannsakingen att en rad personer känt till det inträffade i samband med att det skedde, men ingen av dem såg till att saken kom inför rätta. Först flera år senare i samband med att Markus anklagades för andra brott fick flickan möjlighet att berätta om hans övergrepp på rådstugan.¹⁸ En präst i Söderbärke fick i början av 1700-talet vid upprepade tillfällen stöta på en far för att han skulle anmäla en dräng som misstänktes ha begått våldtäkt mot hans tioåriga dotter och i ett fall från Ingelstad på 1730-talet hade barnets föräldrar redan förlikts med mannen som förgripit sig mot deras dotter då saken kom upp på tinget.¹⁹

Bland de fall som ändå kom till rätternas kännedom fanns både likheter och olikheter. Några få fall handlade om mycket små barn. Den yngsta flickan som sades ha blivit utsatt för sexuellt våld var bara tre år.²⁰ Sex män anklagades för övergrepp mot barn i åldern tre till sex år, tolv anklagelser gällde flickor mellan sju och nio år och nitton anklagelser flickor mellan tio och tolv år. Inga anklagelser i fallsamlingen gällde övergrepp mot pojkar.²¹ Som framgår av följande avsnitt kunde sexuella närmanden mot flickor strax under tolv år och mot mycket små barn betraktas väldigt olika. Ingen kunde påstå att en treåring uppmuntrat en man till närmanden, vilket däremot var möjligt när det gällde äldre flickor. Skillnaderna i hur övergreppen framställdes och hur männen försvarade sig var därför stora.

¹⁵ Se t.ex. "Hammarunge 1710" och "Rasbo 1756" där det fanns vittnen till övergrepp mot små flickor, "Svartlösa 1711" där offret direkt vid hemkomsten till sin husbonde berättade vad som hänt och han anmälde brottet till rätten direkt.

¹⁶ Se t.ex. "Rogsta 1663" där offret påstod att gärningsmännen bedrivit otukt med henne i två års tid och "Stockholm 1709" och "Oxie 1796" där en informator respektive en skollärare hade utsatt elever för sexuella övergrepp under lång tid innan det upptäcktes.

¹⁷ Se t.ex. "Stockholm 1709" där föräldrarna genom en granne fick höra att det gick rykten om att deras dotter utsattes för övergrepp och "Söderbärke 1709" där ett rykte gick om att en dräng försökt våldta en flicka när de gick vall tillsammans.

¹⁸ Stockholm 1616 II.

¹⁹ Ingelstad 1735, Söderbärke 1709.

²⁰ Eskilstuna 1722.

²¹ För synen på övergrepp mot pojkar, se Liliequist, 1997b. I min sökning efter våldtäktsmål har jag emellertid stött på två fall där kvinnor anklagats för att ha tvingat pojkar till otukt, men de handlingarna betecknades inte som våldtäkt och relaterades inte heller till lagarna om våldtäkt. (Norunda häradsrätts protokoll från laga ting 8-10/1 1691, Svea hovrätts arkiv, advokatfiskalens arkiv, häradsrätternas renoverade domböcker, Uppsala län, 1691 (52a), RA, samt ett fall nämnt i "Prejudikatsamling med kungliga och hovrättens resolutioner i brottmål från 1600-talet, Svea hovrätts arkiv, huvudarkivet (DIV:1), RA.

Likheterna bestod bland annat i att övergrepp mot minderåriga företrädesvis fastställdes genom en medicinsk undersökning, så kallad *besiktning* eller *visitation*, av flickornas underliv. Hade en flicka berättat om övergrepp, eller folk sett eller hört något misstänkt, undersöktes flickan för att fastställa huruvida hon blivit kränkt eller inte. Befanns hon deflorerad räknades det som ett starkt bevis mot den anklagade. Flickornas anklagelser styrktes även om de vedertagna tecknen på våldtäkt visades upp.

I det följande koncentreras det första avsnittet till särdragen i berättelserna om övergrepp mot barn, framför allt presenterade genom ett fall från Eskilstuna år 1722. Här framgår att övergrepp mot flickor, särskilt om de var små och förövaren var en vuxen man, betraktades som synnerligen grova brott. I de två följande avsnitten tas undersökningarna av flickornas underliv upp. Det var en av de faktorer som tillmättes störst betydelse för om och hur de anklagade männen skulle straffas. Det första av de två avsnittet ägnas åt hur undersökningarna gick till och vilka som utförde dem medan det andra framför allt handlar om föreställningen att det var fysiskt omöjligt att våldta ett barn. Under rubriken ”Oskuldsfulla eller vanartiga barn” behandlas problematiken med hur barnens berättelser betraktades och hur männen sökte försvara sitt agerande. Kapitelsammanfattningen är både analyserande och sammanfattande och utgår bland annat från frågan om vad det var som gjorde sexuella övergrepp mot barn till allvarliga brott.

Fadern, dottern och herren

År 1722 stämde provinsialinspektören Peter Carling in gästgivaren och rådmansassistenten Anders Stålberg till rådhusrätten i Eskilstuna för att han överfallit Carling och beskyllt honom för att ha varit vållande till att hans dotter råkat i olycka och skadat sig. Detta hade hänt då Carling gästade Stålberg i samband med ämbetsärenden i staden. Stålberg svarade med att han stämt in Carling för att han skadat hans treåriga dotter Katarina. Konflikten mellan Stålberg och Carling behandlades av rätten vid åtskilliga tillfällen från slutet av juni till början av september år 1722.²²

Stålberg anklagade alltså Carling för att ha skadat hans lilla dotter och berättade sin version av vad som hänt. Den sista maj hade Stålberg och hans dotter varit inne i en stuga på Stålbergs gård som Carling hyrt. Carling hade sagt att Katarina var ”ett hjärtans vackert barn”, lyft upp henne i sitt knä, läst en bön med henne och bett henne om en kyss.²³ Hon vägrade, blev nedsläppt och fick några slantar av Carling för att gå och köpa bullar. En stund senare kom Stålberg ut på gården och ropade till hustrun efter barnet. Hustrun, som var i köket, svarade att barnet inte var där, utan hon trodde dottern var med fadern och vidare att hon hört henne skrika flera gånger. Båda föräldrarna sprang ut på gården för att söka efter dottern som då gråtande kom ut ur förstugan på Carlings stuga.

²² Referatet av fallet bygger på ”Eskilstuna 1722”.

²³ Citat ur Eskilstuna rådhusrätts konceptprotokoll 12/8 1722.

Stålberg tog upp Katarina och frågade hur det var fatt. Hon svarade att herren gjort henne illa och fadern frågade om han velat ge henne en kyss vartill hon nekade och fortsatte gråta. Modern tog då barnet och gick in i köket. Där ska dottern på hennes fråga om vad som hänt sagt att herren lagt henne på sängen och klämt henne i hennes ”gull” med en ”stör” och pekat på ett föremål vid spisen som hon menade var av samma storlek som stören. Modern lyfte upp flickans kläder och upptäckte att hon var blodig ned till knäna. I det här läget ropade hustrun till sig Stålberg som fick höra barnet berätta vad som hänt och se blodet. Då gick Stålberg, efter ”förvarning till hustrun att giva sig för Guds skull till freds”, ut och bad några grannhustrur att komma och syna flickan samt skickade efter fältskären.²⁴

När fadern därefter gick in till sin gäst frågade Carling honom ”vad för upplopp å färde var”. Stålberg anklagade honom för att ha skadat flickan men Carling nekade. Flera av de kvinnor Stålberg tillkallat för att syna flickan hördes i rätten liksom fältskären som varit där och undersökt flickan samma dag. Flera kvinnor intygade att de hört flickan säga att hon skadats av ”herren”, det vill säga provinsialinspektör Carling, och sett att hon var blodig på benen och underkläderna. Kvinnorna sade dock att de inte undersökt flickan så noga, enligt en hustru på grund av att hon vid åsynen av den lilla flickans blodiga ben ”blivit illa [...] till freds”. Ett par kvinnor som burit upp flickan i Carlings kammare där fältskären skulle undersöka henne vittnade också om att sängen där varit obäddad och nedfläckad, såsom ett barn legat där med smutsiga fötter.²⁵

Kvinnorna utgjorde antagligen det upplopp som Carling talade om. I hans version hade Stålberg kallat ”tillsammans en hop kvinnfolk”.²⁶ I kvinnornas vittnesmål framkom att de blivit upprörda av vad de misstänkte hade hänt. En rådmanshustru som synade flickan berättade att modern klagat för henne över att hon just mist en son och nu tvingades stå ut med vad som hänt flickan, samt uttalat ord som ”det går väl till med vad Gud give, men det människor göra, är värre”.²⁷ Enligt Carling hade en av kvinnorna gått förbi hans dörr och sagt, så att han skulle höra det: ”skall sådana lägga tull och accis på oss”.²⁸ Misstanken om att en herre förgripit sig sexuellt på en treårig flicka och åsynen av ett barns blodiga underliv upprörde av allt att döma den samling borgarhustrur av god frejd som Stålberg tillkallat.

Även fältskären kom till rätten och avgav ett vittnesmål. Han berättade att flickan varit blodig på benen och underkläderna. På tillfrågan sade han vidare att han

²⁴ Citaten i detta stycke är från Eskilstuna rådhusrätts konceptprotokoll 12/8 1722.

²⁵ Citaten i detta stycke är från Eskilstuna rådhusrätts konceptprotokoll 12/8 1722.

²⁶ Citat ur Eskilstuna rådhusrätts konceptprotokoll 12/8 1722.

²⁷ Citat ur Eskilstuna rådhusrätts konceptprotokoll 20/8 1722.

²⁸ Citat ur Eskilstuna rådhusrätts konceptprotokoll 12/8 1722.

befunnit, att själva ingången ej varit skadad, ej heller sår å kroppen därnäst, utan har blod varit på läpparna, som hans ord lydde, men skall han dock ej kunna veta varifrån sådan blod kommit.²⁹

En borgarhustru som undersökt barnet några dagar efter övergreppet sade att flickans hemliga lem då varit mycket svullen, att hon inte kunde "våta" och att föräldrarna sagt att barnets vatten under de dagarna "givits över genom munnen".³⁰ Flickan hade alltså problem att kissa och föräldrarna tolkade hennes uppkastningar som ett sätt för kroppen att bli av med vätska.

I protokollet refererades också vad flera vittnen hört Katarina säga. Hennes ord återgavs exempelvis med orden: "hejen la mej i sängen och bände mig och gjorde illa mitt gull" och enligt ett vittne svarade hon på frågan om hon ropat med orden: "ja, jag skrek och herren ba mig skrika bra".³¹ Av protokollens formuleringar framstår orden som citat av vad den treåriga flickan sagt, givna genom vittnena. Flickan togs också till rätten där hon tillfrågades om hon kunde peka ut den man som gjort henne illa i gullet. Hon pekade då ut Carling. På rättens frågor förnekade flickan att hon skadat sig på något annat sätt än genom Carlings förhävanden. Hon förnekade också att hennes föräldrar bett henne skylla på honom.

Misstankarna mot Carling var relativt starka. Många av stadens kvinnor hade själva synat flickan, hört henne berätta vad som hänt och upprörts över det. Ett barns vittnesmål ansågs förvisso inte juridiskt hållbart men hade ändå stor kraft.³² En så otrolig berättelse som den Katarina givit ansågs inte kunna vara hopdiktad av en treåring. Skadorna flickan fått talade också ett tydligt språk – något hade verkligen hänt. Att misstanken mot Carling var allvarlig underströks av rättens beslut att hålla honom kvar i staden under bevakning.³³

Carling inledde sitt försvar redan innan hans motpart kommit med sina anklagelser. Under ärendets gång skickade han en skrift till landshövdingen där han beklagade sig över de anklagelser som riktats mot honom och bedyrade sin oskuld. Skrivelsen återgavs i rättens protokoll och Carling gav där sin version av vad som hänt.³⁴ Han skrev att han varit på ämbetsförrättning i Eskilstuna och logerat hos gästgivaren Stålberg i två dagar då han på kvällen den sista maj satt i sin kammare och skrev några brev. Stålberg kom in i kammaren med sin lilla dotter och gick av och an i rummet medan Carling skyndade sig med breven eftersom han och en tullnär snart skulle åka iväg med dem. Då gick Stålberg ut men lämnade flickan i rummet. Strax efteråt gick tullnären för att hämta sin häst. Eftersom flickan störde Carling gav han henne två halvören och sade åt henne att gå och köpa en kringla så att han skulle få vara i fred.

²⁹ Citat ur Eskilstuna rådhusrätts konceptprotokoll 20/8 1722.

³⁰ Citat ur Eskilstuna rådhusrätts konceptprotokoll 29/6 1722.

³¹ Citat ur rådmanshustrun Ingrid Nilsdotters vittnesmål i Eskilstuna rådhusrätts konceptprotokoll 20/8 1722.

³² Se vidare i avsnittet "Oskuldsfull eller vanartig?".

³³ Detta beslut togs efter att Stålberg lagt fram sina anklagelser i rätten 12/8 1722.

³⁴ Denna skrivelse återges i Eskilstuna rådhusrätts konceptprotokoll 12/8 1722.

När hon sprang ut snubblade hon på tröskeln och föll omkull i förstugan. Hon grät illa och Carling gick därför och hjälpte henne upp. Därefter gick han tillbaka till bordet och flickan gick gråtande iväg över gården. En stund senare kom Stålberg in och frågade om Carling gjort hans barn illa, vilket han förnekade. Enligt Carling sammankallade Stålberg sedan en hop kvinnor medan barnets mor ondgjorde sig över vad som hänt. Till sitt försvar lämnade Carling in ett skriftligt vittnesmål från tullnären som varit tillsammans med honom den aktuella kvällen.³⁵

I tullnärens attest bekräftades Carlings version av det inträffade. Tullnären hade gått hem en liten stund men betonade att han inte varit borta mer än en kvart. När han kom tillbaka satt Carling vid bordet och skrev. I porten hade tullnären mött Stålberg som sagt ”nu var fan lös” och bett tullnären följa med honom.³⁶ Det gjorde han, i tron att det var något slagsmål på gång, men blev istället förd till köket där flickan stod på köksbordet och några kvinnor runtom. När föräldrarna ville lyfta upp kläderna på flickan sade tullnären ifrån – han ville inte syna flickan under kläderna – och gick sin väg.

Stålberg menade att skrivelsen var osann, så tullnären hördes även i rätten. Först sade tullnären att allt i skrivelsen stämde, men tillstod sedan att dörren på Carlings stuga varit låst när han återkom. Han hade klappat på dörren men ingen öppnade. Tullnären gick ut på gatan för att se om Carling syntes till på övervåningen och skymtade honom då i fönstret. Carling förklarade detta med att han tagit en tupplur, vaknat när tullnären bultade på dörren och gått upp för att öppna.

I en av skrivelser utvecklade Carling sina argument.³⁷ Han menade att Katarinas skador orsakats av en olycka och skrev:

ty nog har man exempel däruppå, som kirurg och doktorer veta intyga, att sådana små och späda barn råkat för olyckliga fall, fläkt sig och därutav förorsakat blod i dess lönlige ting, lår etc.; men aldrig har man exempel däruppå att så ungt litet och spätt barn lidit mans våldtäkt, vilken aldrig kunnat eller möjligen låtit göra sig.³⁸

Carling hade även en förklaring till att flickan pekade ut honom som vållande till hennes skador:

Nu kan det och hända, som även är så många åtskilliga, in oräkneliga gånger hänt, att små barn, som löpa av och an, falla och på varjehanda beklagliga sätt skada sig, ja även till liv och lemmar. Så vet man även det att barnens art och maner är uti deras späda år av förstånd sålunda att de alltid skylta deras, igenom spädhet och egna förvållande medelst fall och stötande, uti råkade olycka, på den, som är dem där vid närvarandes, särdeles när sådant sker utur föräldrarnas åsyn, till vilka de utav den i själva blodet och naturen inplanterade kärlek då genast sin tillflykt taga, och uppå deras vanliga frågande vad felar, eller vem har gjort illa dig? giva det svaret, den och den, som vid deras åkommo tillstädes varit.³⁹

³⁵ Denna attest finns återgiven i Eskilstuna rådhusrätts konceptprotokoll 23/8 1722.

³⁶ Citat ur Eskilstuna rådhusrätts konceptprotokoll 23/8 1722.

³⁷ Denna skrivelse finns återgiven i Eskilstuna rådhusrätts konceptprotokoll 3/9 1722.

³⁸ Citat ur ovan angivna skrivelse, Eskilstuna rådhusrätts konceptprotokoll 3/9 1722.

³⁹ Citat ur ovan angivna skrivelse, Eskilstuna rådhusrätts konceptprotokoll 3/9 1722.

Detta var, enligt Carling, vad som hänt. När flickans mor sedan frågat ut barnet om händelsen hade hon lagt ord som ”gull” och ”stör” i barnets mun. Enligt Carling

borde [flickan] verkligen vara av den innocence, så framt en kristlig och rätt upptuktning av dess föräldrar med det samma övats, att det på sin hemlige lem ej kunnat hava varken det eller det namnet; hälst dess ålder var ej mera än 3 ½ år.⁴⁰

Carling erkände att en mor, utifrån de skador flickan hade, kunde få för sig att hon skadats av en man. Därifrån var det emellertid, alltjämt enligt Carling, långt till den anklagelse som Stålberg riktat mot honom. Stålberg felade när han lyssnade på sin hustru, särskilt som hon var upprörd. Han skulle istället ha ”rättat sin hustru i fall hon, som ett svagt käril, fallit på en så gruvlig och oförsynt mening [...] att jag våldsamligen flickan skadat”.⁴¹

Provinsialinspektören betonade hur otroligt ett sexuellt övergrepp mot flickan var och hur mycket mer sannolikt det var att hon skadats av ett fall. Han skrev att gärningen som han anklagats för var ”såsom emot själva naturen stridande” och att den stred emot ”allt sunt förnuft samt förmodligen alla medici och physici meningar”. Att just han skulle begå en sådan gärning var än mer otroligt – han som var en bildad, hederlig och väl ansedd ämbetsman i statens tjänst. Hur kunde man tro att han som lyft upp flickan och läst ”Fader vår” med henne planerade att förgripa sig mot henne? Carling framhöll också fältskärens intyg framför hustrurnas vittnesmål. Fältskären hade inte funnit ”ingången” på barnet skadad och hans vittnesmål ”såsom en edsvuren och examinerad kirurg” borde enligt Carling väga tyngre än ”ett enfaldigt kvinnfolks [...] anmärkande”.⁴²

Det tyngsta av Carlings argument, och som på något sätt förklarade alltsammans, var att han menade att Stålberg riktat anklagelserna mot honom av illvilja, hat och avund. Orsaken var att Stålberg tillhörde den ”hop” människor som var emot tullstaten och som lät det gå ut över de ämbetsmän som verkställde de kungliga förordningarna. Carling trodde inte att Stålberg kunde neka till de ord han ”med fräcka miner” utbrustit till Carling dagen innan övergreppet skulle ha skett, nämligen att tullen och accisen i Eskilstuna skulle bli ”avklagad” vid nästa riksdag. I sin argumentation lyfte Carling även fram att Stålberg tidigare varit anklagad för olika förseelser – bland annat för att ha försnillat både kyrko- och kronotonden. Han utpekade även Stålberg som en person som alltför lättvindigt drev rättsprocesser och ”som intet haft försyn att oskyldigt en ädel man så högt till heder och ära antastat”. Slutligen krävde Carling att Stålberg skulle straffas för sin ogrundade beskyllning samt ersätta honom för de kostnader och inkomstbortfall han haft.⁴³

⁴⁰ Citat ur ovan angivna skrivelse, Eskilstuna rådhusrätts konceptprotokoll 3/9 1722.

⁴¹ Citat ur ovan angivna skrivelse, Eskilstuna rådhusrätts konceptprotokoll 3/9 1722.

⁴² Citat ur ovan angivna skrivelse, Eskilstuna rådhusrätts konceptprotokoll 3/9 1722.

⁴³ Citat ur ovan angivna skrivelse, Eskilstuna rådhusrätts konceptprotokoll 3/9 1722.

Dagen efter att Carlings skrivelse tagits till protokollet lämnade Stålberg in en skrift där han tog tillbaka sin anklagelse mot honom.⁴⁴ Stålberg angav att hans anklagelse vilat enbart på hustruns berättelse och att han själv insett att omständigheterna som pekade mot Carling inte utgjorde några bevis för hans skuld. Därför drog han tillbaka sin anklagelse, vilket också Carling gjorde med sina krav på upprättelse och ekonomisk ersättning. Enligt Stålbergs skrivelse hade de förlikts och de ville att förlikningen skulle protokollföras. Stålberg erkände också muntligen inför rätten att han med sin anklagelse förgripit sig emot Carling. Denne sade i sin tur att han haft fog för sina krav på upprättelse och ekonomisk ersättning, men att han, efter Stålbergs böner, valt att lägga ned sin talan.

Rätten avkunnade ändå dom i målet men friade både Carling och Stålberg och lät deras förlikning gälla. Rörande själva sakfrågan – övergreppet mot Katarina – menade rätten att det inte fanns annat än ”liknelser och presumptioner”, omständigheter som inte utgjorde några bevis.⁴⁵ Rådhusrättens dom fastställdes sedan, utan några särskilda kommentarer, av Svea hovrätt.

Hur ska omständigheterna och utfallet i det här målet tolkas? Den treåriga flickan Katarinas skador fanns tveklöst där. Modern var utom sig av förtvivlan, liksom också fadern i början av rannsakingen. Den anklagade mannen hävdade att beskyllningen mot honom, att han skulle ha vållat flickans skador genom ett sexuellt övergrepp, var både osannolika och falska. Han hade som ämbetsman fått klä skott för stadens missnöje med de kungliga pålagorna och en enkel mans ondsinta processande. Parternas förlikning var troligen en lättnad för rätten som annars varit tvungen att ta ställning i striden. Hur förlikningen egentligen gick till och vad den bestod i förtäljer inte historien.

Protokollen i Eskilstunamålet är unika i sitt slag men flera av målets teman återfinns i många andra fall. Det gäller till exempel den uppståndelse och förargelse som övergrepp mot barn väckte. Modern i Eskilstunamålet omtalades som mycket upprörd och förtvivlad över det som hänt hennes dotter. På ett liknande sätt beskrevs föräldrarnas reaktion i ett fall från Rasbo 1756. När de fick reda på att deras femåriga dotter våldtagits av en dräng på gården hade ”både han [fadern] och hans hustru en hjärtans sorg bekommit” och enligt deras piga hade hustrun blivit så dålig att hon legat till sängs en tid.⁴⁶ I ett annat mål från Uppland 1767 förbjöds en dräng som blivit dömd för våldtäkt av en elvaårig flicka att återkomma till orten där brottet begåtts för den förargelse handlingen givit upphov till.⁴⁷ En åttiofemårig man dömdes för att ha försökt bedriva otukt med en femårig flicka i Ingelstads härad år 1735. Även här omtalades att gärningen väckt uppmärksamhet och förorsakat ”i orten förargelse och märklig skandal”.⁴⁸

⁴⁴ Denna skrivelse finns återgiven i Eskilstuna rådhusrätts konceptprotokoll 4/9 1722.

⁴⁵ Citat ur Eskilstuna rådhusrätts konceptprotokoll 4/9 1722.

⁴⁶ Rasbo 1756. (Citat ur Rasbo häradsrätts protokoll 14/10 1756.) Om uttalad upprördhet över misstänkta sexuella övergrepp mot barn, se även ”Karlskrona 1792”.

⁴⁷ Oland 1767.

⁴⁸ Ingelstad 1735. (Citat ur Justitierevisionen, utslagshandlingar 14/2 1735.)

Samtidigt som brotten mot barn gav upphov till upprörda känslor och förargelse i bygderna uppgav vittnen och andra att de hade svårt att tro på vad barn berättade. Det gäller exempelvis i fallet från Äppelbo som refererats tidigare.⁴⁹ Tiggarflickan Kerstin gick, på uppmaning av några hustrur som sett hennes skador och hört henne berätta att hon blivit våldtagen, till länsmansgården för att anmäla brottet men togs inte på allvar av länsmanshustrun. Enligt protokollet hade Kerstin, då hustrun inte ville tro henne, lyft på kläderna och visat henne sina blodiga ben, men ”hon ändå icke kunnat sig sådant inbilla, utan ment det hon varit i bärskog och rivit sig”. I det här målet fanns också en man som vittnade om samma inställning som tullnären i Eskilstunamålet. När Kerstin ville visa honom sina skador hade han ”ej gittat därefter se”.⁵⁰

I ett fall från Karlskrona 1792 sade ett kvinnligt vittne, som bodde i samma hus som en sjuårig flicka som berättat att hon utsatts för sexuellt övervåld, att hon sett flickan röra sig ”liksom hon hade något ont eller ömmande, att dragas med” men att den misstänkte mannen förgripit sig på flickan ”kan vittnet för egen del icke tro”. Vittnets man sade för sin del att han också hört flickans bekännelse och de andra i hushållet tala om händelsen, men ”ansett berörde tal såsom ohyggligt och utan grund, budit dem därmed innehålla”.⁵¹ Det fanns alltså å ena sidan en sorts motvilja bland människor runt omkring barnet mot att erkänna övergreppen – en ovilja att se och förstå vad som hänt. Å andra sidan blev folk chockade och upprörda när de väl övertygades om att barn utsatts för sexuella övergrepp.

Målet i Eskilstuna slutade med att flickans far gjorde upp i godo med den misstänkte mannen. Efter att mannen förlikts framförde rätten att omständigheterna i målet inte kunde räknas som några egentliga bevis och frikände Carling. Utifrån de skador som den treåriga Katarina hade, hennes berättelse om vad som hänt och alla de som bevittnat både skadorna och berättelsen framstår rättsens ställningstagande som väl enkelt. Det är svårt att tänka sig att rätten hade lämnat saken i det läget om parterna inte förlikts. Det spelade säkert också in att den anklagade var en ansedd ämbetsman. Det var svårt för en lokal rätt att sätta press på personer av lite högre rang som kom utifrån – något som visat sig också när det gällde högre militärer.⁵²

Makten över åtalet mot män som begått övergrepp mot barn låg hos andra än barnet. Den makten liksom möjligheten att förlikas låg hos fadern, modern eller andra vuxna i barnets närhet. Det informella tolkningsföreträdet som män hade när det gällde övergrepp mot deras hustrur var formellt när det gällde föräldrar (i första hand fäder eftersom de förestod hushållet) och deras minderåriga barn. Föräldrarnas syn på vad som skett och hur det bäst skulle lösas var när det gällde

⁴⁹ Se avsnittet ”Drängarnas försvar” i kap. 5.

⁵⁰ Äppelbo 1721. (Citat ur Äppelbo häradsrätts protokoll 16/1 1721.)

⁵¹ Karlskrona 1792. (Citaten ur Botil Falks respektive Anders Falks vittnesmål återgivna i utdrag ur Karlskronas kämnärsrätts protokoll 18/8 1792, 1: Göta hovrätts arkiv, handlingar i underställda brottmål 1792.)

⁵² Se avsnittet ”Högre upp i den militära hierarkin”.

övergrepp mot barn oftast helt utslagsgivande. Om saken kom inför rätta var det emellertid inte givet att rätterna godkände förlikningar som ingåtts av barnets föräldrar. I ett fall från Stockholm 1709 stod en informator, Sven Stanlin, inför rätta för att ha övat otukt med en av sina elever, den nioåriga Anna Stina, dotter till mastmakaren Johan Buhre. Informatorn nekade först men erkände sedan att han bedrivit otukt med Anna Stina nästan dagligen under lång tid och att han dessutom försökt göra detsamma med hennes yngre syster Maria, bara fem år gammal.⁵³

Stanlin hade arbetat och bott hos familjen Buhre i över fyra år och hans övergrepp mot Anna Stina uppmärksammades av föräldrarna efter att en granne frågat en äldre syster om inte modern kände till det rykte som gick om informatorn – att han bedrivit otukt med Anna Stina. Flera andra barn som gått i lära hos Stanlin hade sett det och berättat för sina föräldrar som då tagit dem ur hans undervisning. Systemen berättade det för modern som frågade Anna Stina om det var sant. Hon bekräftade ryktet vilket sedan lett till att fadern ”kl fyra om morgonen drivit Stanlin ut ur huset” – ett handlande som tyder på att fadern blivit upprörd över de brott hans dotter utsatts för. Svea hovrätt ansåg att Stanlins ”missgärning är mycket grov och så gott som onaturlig” och föreslog därför att Stanlins kropp efter avrättningen skulle brännas på bål eller utsättas för annan vanärande behandling.⁵⁴

När Svea hovrätt bad kunglig Maj:t om ett slutgiltigt beslut i ärendet informerade man om att den våldtagna flickans far uppvaktat rätten och bett om förskoning för Stanlin. I justitierevisionens handlingar i målet finns också två skrivelser från Johan Buhre bevarade, där han förklarade hur Stanlin kommit att framstå som skyldig fastän han inte var det. Enligt fadern hade Anna Stina under Stanlins undervisning gjort stora framsteg ”därför denne Stanlin fattat till henne kärlek, som sedan kom uti gement folks tal och otidiga utspridande, vilket uttyddes till olovlig beblandelse”. Fadern betecknade alltså Stanlins känslor för Anna Stina som kärlek. Det som sedan svärtat ned (och sexualiserat) denna kärlek var onda människors ryktesspridning. Enligt fadern hade Stanlin varit blyg och inte vågat berätta för föräldrarna om sina känslor för dottern. Föräldrarna blev av ryktet som gick ”mycket rådlösa och bedrövade” och kände sig tvungna att ange Stanlin.⁵⁵

Buhre fortsatte med att beklaga att de inte själva låtit undersöka flickan innan de gick till rätten med saken. Undersökningen hade enligt fadern visat att flickan inte blivit lägrad. Ändå måste Stanlin sitta länge i fängelse och bli sjuk, vilket enligt skrivelsen gjorde Buhre bedrövad. Han framhöll att Stanlin var värd mycket medömkan, var ung och framför allt att han ”mycket käriligen och träget

⁵³ Referatet av fallet bygger på ”Stockholm 1709”.

⁵⁴ Citat ur Justitierevisionen, utslagshandlingar 10/12 1709.

⁵⁵ Citat ur odat. skrivelser från Johan Buhre som återfinns i Justitierevisionen, utslagshandlingar 10/12 1709.

hos mig anhåller om att få äga min dotter”. Buhre och hans hustru hade samtyckt till hans begäran:

både för hans skicklighets skull, som och att tysta och tillstoppa missgynnares tal, som ingen försyn bära, att förhäda vår dotter på gator och gränder i vår livstid som kort kan vara.⁵⁶

Med sitt beslut att låta Stanlin ”i kristligt äktenskap sammanleva, med vår dotter, med all ära och kärlek” bad Buhre om nåd och straffrihet för Stanlin.⁵⁷

I det här fallet valde den högsta rättsinstansen att låta rätten gå före nåden. Trots föräldrarnas böner dömdes Stanlin till döden. I en senare prejudikatssamling tas målet upp med kommentaren att familjens namn och brottets art hade uteslutits ur domen.⁵⁸ Uppenbarligen försökte man skona flickornas och familjens rykte. Här agerade de högre rätterna på ett annat sätt än i fallet från Eskilstuna. Man bortsåg från den överseende attityden och förlikningsförsöken från offrets far och straffade istället den misstänkte mannen hårt. Skillnader mellan målen fanns – framför allt att Stanlin erkände sina brott medan Carling nekade.

Det var snarare regel än undantag att förlikningsförsök eller liknande omtalades i samband med våldtäkter mot minderåriga. I ett fall från Ingelstads härad i Skåne framkom att det femåriga offrets föräldrar försökt förlikas med gärningsmannen. När målet behandlades i Göta hovrätt kommenterades föräldrarnas agerande av assessor Flach, som menade att man inte kunde anse att ”de av mutor eller giru skolat gjort sig delaktiga, att dölja denna ovanlighet”, utan att ”kärleken för sitt eget barn, att icke komma det uti ont rykte” varit den enda orsaken till föräldrarnas del i förlikningen.⁵⁹

Uppenbarligen ansåg de högsta rättsliga instanserna under 1700-talets första hälft att en flickas rykte kunde påverkas negativt av att hon utsatts för ett sexuellt övergrepp. Man hade förståelse för föräldrarnas agerande utifrån tanken att de värnade om flickebarnens ära. Den sexuella kontakten som flickorna utsattes för i och med övergreppen betraktades tydligen som vanärande trots att deras oskuld och motvilja i de flesta fall togs för givna.

Flera män fälldes i likhet med Stanlin till hårda straff för övergrepp mot små barn. I ett fall från Hammarunge härad år 1710 fälldes en gift, blind tiggare till fyrtio par spö och tre söndagars uppenbar kyrkoplikt. Hans övergrepp mot en fyraårig flicka hade bevittnats och han hade erkänt sig skyldig. Den lilla flickan hade i det här målet inte kunnat berätta något om det inträffade. Hennes mor kunde inte heller uppträcka några skador på flickans kropp. Enligt modern skulle brottet gått dem obemärkt förbi om inte bonden som bevittnat handlingen det ”sedermera för hela socknen utspritt”. Svea hovrätt konstaterade att mannen inte kunde ha haft penetrerande samlag med flickan men att han ändå förtjänade ett

⁵⁶ Citat ur odat. skrivelser från Johan Buhre som återfinns i Justierevisionen, utslagshandlingar 10/12 1709.

⁵⁷ Citat ur skrivelser från Johan Buhre som återfinns i Justierevisionen, utslagshandlingar 10/12 1709.

⁵⁸ Flintberg, 1803, s. 374–375.

⁵⁹ Ingelstad 1735. (Citat ur Justierevisionen, utslagshandlingar 14/2 1735.)

hårt straff eftersom han ”ej haft försyn, att missbruka ett så ungt barns lemmar, som varken vilja eller vett ännu ägt”.⁶⁰

Ännu en man fälldes för övergrepp mot en mycket liten flicka. Målet behandlades av häradsrätten i Ingelstad år 1735 och den anklagade mannen var Mårten Håkansson Dam, 85 år gammal. Offret var den femåriga flickan Boel Persdotter. Trots att mannen erkände att han försökt bedriva otukt med flickan tyckte sig underrätten inte kunna fälla någon dom. Lagen saknade stadganden om dylika brott och mannen var så gammal att man var tveksam till om han skulle uthärda ett hårt kroppsstraff.

Ledamöterna i Göta hovrätt var dock överens om att Dam begått ett mycket allvarligt men, som de uttryckte det, ”sällsamt” brott. Man ansåg att det var speciellt graverande att Dam, som var till åren kommen och borde förstå hur grovt brottet var, inte skonat barnet. Den gamla mannens sexuella lust omtalades också i extra negativa termer. Man skrev bland annat att han lockat och förlett flickan att ”samtycka och tillåta den skändliga gärning som han med henne sökt bedriva, till sin kättjefulla brånads släckande”. Dams gärning omtalades vidare som sodomitisk, vilket betecknade just onaturliga och ofruktsamma sexuella handlingar.⁶¹ Det straff Göta hovrätt slutligen föreslog var så hårt som de trodde han kunde tåla – tolv par spö samt att stå ett par timmar vid en påle på någon folkrik plats och skämmas.⁶²

Det finns ytterligare ett liknande fall, från Oxie härad år 1796.⁶³ Den anklagade mannen var ryttaren och skolmästaren Olof Murbeck. Han var fyrtiotvå år gammal, gift och arbetade som skollärare för barnen i socknen. Enligt sockenprästens intyg hade Murbeck varit en omtyckt skollärare och ansetts hederlig. Misstankarna om att Murbeck fögrep sig mot flickorna i skolan började enligt målsägaren, Rasmus Larsson, som ett rykte. När det kom till Rasmus kännedom att det talades om att skolläraren ”förlett dess styvdotter Elna till köttsligt umgänge” frågade han sin styvdotter om sanningshalten i ryktet.⁶⁴ Hon berättade då hur Murbeck vid flera tillfällen de föregående två åren haft umgänge med henne i samband med den lediga timme skolbarnen hade efter middagen.

I rannsakingen framkom många omständigheter som pekade mot Murbecks skuld. Den elvaåriga Elna undersöktes och befanns deflorerad och skadad av en mans sexuella våld. Hon berättade också detaljerat inför rätta om hur Murbeck vid flera tillfällen våldfört sig på henne och att han dagligen vid läxförhören inför hela klassen ställde henne mellan sina ben, lyfte upp hennes kläder och förde in fingrarna i hennes slida. En mor vittnade om att hennes åttaåriga dotter berättat

⁶⁰ Hammarunge 1710. (Citat ur Justitierevisionen, utslagshandlingar 12/II 1710.)

⁶¹ Assessor Flach framförde i Göta hovrätt åsikten att Dams försök att bedriva otukt med den femåriga flickan var att betrakta som ”en species sodomia”. (Ingelstad 1735. Citat ur Justitierevisionen, utslagshandlingar 14/2 1735.) För begreppet sodomi i det tidigmoderna Sverige, se Liliquist, 1997b.

⁶² Ingelstad 1735. (Citat ur Justitierevisionen, utslagshandlingar 14/2 1735.)

⁶³ Referatet av detta mål bygger på ”Oxie 1796”.

⁶⁴ Citat ur utdrag av Oxie härads lagtima tings protokoll 17/2 1796, i: Göta hovrätts arkiv, huvudarkivet, handlingar i underställda brottmål 1796.

om att skolläraren antastat också henne och barnen i skolan hade märkt att Murbeck höll sig undan med flickorna under rasterna. Flera personer kunde också vittna om att Murbeck lät flickorna stå mellan sina ben vid läxförhören, något som inte gällde pojkar.

Häradsrätten undrade varför Elna inte berättat om Murbecks förhållanden för sina föräldrar eller någon annan och hon svarade att han varje gång hotat henne och förbjudit henne att tala om vad han gjort. Hon hade under hela tiden haft mycket ont och tidvis haft svårt att kissa men ändå inte sagt något om övergreppen. Hon berättade också att Murbeck lovat henne ett silverfickur och att hon skulle bli hans hustru när hans sjuttioåriga hustru avlidit – bara hon hemlighöll deras förhållanden.

Murbeck nekade till allt och genstämde Elnas styvfar för ryktesspridning och falsk beskyllning. Bygden, prästen och rätten var dock skakade av vad som framkommit i rannsakingen. Prästen hade tagit ifrån Murbeck undervisningssysslan och häradsrätten beslutat att han skulle bevakas under tingsförhandlingarna. Rätten lade också stor vikt vid Elnas vittnesmål men bevisen mot Murbeck ansågs ändå inte tillräckliga för att fälla honom. Däremot fann rätten att det fanns så kallade halva skäl emot honom vilket föranledde dem att ställa saken på framtiden – alltså att låta målet vara öppet så att det kunde tas upp igen om nya omständigheter kom i dagen.

Göta hovrätt höll med Oxie häradsrätt och fastslog deras dom. Man gick emellertid ett steg längre och lät fängsla Murbeck trots att han inte kunde fällas. Han skulle sändas till Sveaborgs fästning, arbeta där och förmanas och uppmanas av prästerskapet till ”sann bekännelse”. Hovrätten inkrävde halvårsvisa rapporter om Murbecks förhållande på fästningen så att de senare kunde ta ytterligare beslut i målet. Denna, såvitt jag vet, mycket ovanliga lösning motiverade hovrätten med orden:

emedan denna emot Murbeck angivna brottslighet är av en sällsam beskaffenhet; som i orten väckt allmän uppmärksamhet, och hans uppförande till den del det vordet uppdragat, innefattar så grov egenskap, att det fordrar allvarsammaste beivrande.⁶⁵

I det här målet från 1796 uppmärksammade alltså hovrätten det bisarra i skolläraren Murbecks brott. Man misstänkte att han har utnyttjat sin position som vuxen, överordnad och lärare till att utnyttja skolbarnen sexuellt.

Enligt prästen i socknen hade skolläraren under rannsakingen visat prov på en personlighet som han förut inte sett. När byamännen som träffats och diskuterat saken konfronterade Murbeck med sina misstankar hade han, med prästens ord börjat ”värja [sig] med fasliga svordomar, såsom onda människor pläga betyga deras oskuld”. Prästen tyckte också att det fanns anledning att ”frukta för flera omyndiga barns förförelse”.⁶⁶ Hovrättens extraordinära lösning framstår som en åtgärd ägnad att skydda barnen och att motverka vidare konflikter i bygden.

⁶⁵ Citat ur Göta hovrätt, brottmålsutslag 26/8 1796.

⁶⁶ Citat ur prosten Jacob Zvidings attest daterad 27/2 1796, bifogad Oxie häradsrätts protokoll i ärendet, i: Göta hovrätts arkiv, huvudarkivet, handlingar i underställda brottmål 1796.

Genom domarna i de här målen, varav de flesta fälldes efter hemställande till kunglig Maj:t, definierade rätterna sexuella övergrepp mot barn som skamliga och grova brott. Faktum är att de allra flesta mål som gällde sexuella övergrepp mot barn ledde till fällande domar och hårda straff. Av 37 sådana mål frikändes de anklagade männen i bara sex.⁶⁷ Varken frikännande eller fällande dom gavs i tre mål medan resten slutade med att de anklagade männen fälldes.⁶⁸ Straffen var hårda men endast en man, informator Stanlin, dömdes till döden för våldtäkt mot minderårig.⁶⁹ Både de hårda straffen och argumentationen i de flesta målen vittnar om att minderåriga flickor betraktades som oskyldiga offer för männens övergrepp. Även om det inte fanns tecken på våld, eller om flickorna själva berättat att de inte gjort något motstånd, ansågs de vuxna männen ha begått grova brott.

Män i olika åldrar och samhällspositioner fälldes för sexuella övergrepp mot barn. Kopparslagarmästaren Markus fälldes för att ha våldtagit en minderårig flicka i Stockholm 1616. Andra män som fälldes var, som nyss nämnts, informatorn Stanlin och en bokhållare i Säbrå. Dessa män kan inte sägas ha tillhört samhällets lägsta sociala eller ekonomiska skikt. De flesta som fälldes var dock enkla män med relativt låg status, företrädesvis drängar och lärlingar. Endast den blinde tiggaren som fälldes för övergrepp mot en fyraåring kan sägas ha tillhört gruppen verkligt fattiga eller utstötta. Av dem som gick fria från straff fanns emellertid två män med relativt hög status – ämbetsmannen Carling och fänriken von Beckman.

Sexuella övergrepp mot minderåriga flickor betraktades uppenbarligen som ett allvarligt brott även i Sverige. Även om mannen som anklagades för brottet var etablerad och respekterad togs anklagelserna på allvar och kunde leda till fällande dom. Människor upprördes när vuxna, till synes förnuftiga, män utsatte barn för våld och sexuellt tvång. Gärningarna uppfattades som särskilt skamliga och till och med onaturliga.

Ändå finns uppgifter i materialet som tyder på att förlikningar vid dylika brott var vanliga och att mörkertalen var stora. Kanske var det i de här målen, så som Georges Vigarello framhåller när det gällde alla våldtäktsbrott, att offret besudlades

⁶⁷ De anklagade männen frikändes i: Söderbärke 1709, Eskilstuna 1722, Laske 1724, Ingelstad 1784, Göteborg och Sävedals hd 1790, Karlskrona 1792.

⁶⁸ De tre fall där varken fällande eller friande dom gavs är: Svartlösa 1711 (Den anklagade mannen, fänriken Cornelius von Beckman, dömdes till döden för våldtäkt i underrätten men ställdes under Guds dom av Svea hovrätt eftersom bevisen mot honom inte ansågs räcka för att fälla honom mot hans nekande.), Stockholm 1787 (Målet kom till rätten efter att betjänten Lindberg instämt en man och hans hustru för att de spridit rykten om att han förlett deras nioåriga dotter till utukt. Rannsakingen blev dock mest besvärande för Lindberg. Man ansåg sig dock inte kunna fälla honom för våldtäkt men gillade inte heller hans åtal mot föräldrarna. Det hela slutade med att Lindberg fick betala föräldrarnas rättegångskostnader.), Oxie 1796 (Skolläraren Murbeck ansågs inte kunna fällas för de övergrepp han anklagats för men Göta hovrätt lät sätta honom i straffarbete för att pressa honom till bekännelse.).

⁶⁹ 11 av de fällande domarna var för våldtäktsförsök eller motsvarande. 4 män straffades med mindre stränga straff för utuktigt beteende. 13 domar gällde fullbordade våldtäkter. Underrätterna dömde männen till döden medan hovrätterna, ofta efter hemställande till kunglig Maj:t, skonade männens liv och gav dem andra hårda kropps- och/eller fängelsestraff.

med den skam, orenhet och synd som förknippades med själva brottet och att föräldrarna därför hellre teg och sökte förlikning med gärningsmannen än offentliggjorde saken på tinget.⁷⁰ Om brottet var närmast tabubelagt bör också viljan att förlikas ha varit mycket stark från gärningsmannens sida. En annan tänkbar orsak till att föräldrarna hellre förliktes än sökte upprättelse och hämnd i rätten kan ha varit att de ville skona sina döttrar från rättens och allmänhetens intresse för vad som hänt dem.

Diskussionen kring sexuella övergrepp mot barn var särskilt intensiv i de högsta rättsinstanserna kring sekelskiftet 1700. 1734 års lags stadgande om lägersmål med flickor under tolv år framstår som en kodifiering av den praxis som då utvecklades. Den enda avrättningen för våldtäkt mot en minderårig flicka som finns i fallsamlingen härrör också från denna period. Intressant är dock att inga dödsstraff bekräftades av de högre instanserna efter att den nya lagen börjat gälla. Detta trots att det egentligen var först då lagen legitimerade särskilt hårda straff för sexuella övergrepp mot barn. I de följande två avsnittet presenteras hur synen på våldtäkt mot barn kopplades samman med föreställningar om brottets kroppsliga följder. Mot slutet av 1700-talet kom detta fokus på det kroppsliga att påverka synen på sexuella övergrepp mot barn i en annan riktning än den som var dominerande i början av seklet.

Besiktningar och visitationer

Barns berättelser kunde, som jag tidigare nämnt, vara mer konkreta och detaljerade än vuxna kvinnors när det gällde det kroppsligt intima i våldtäktsbrottet. De minderåriga flickornas berättelser innehöll ibland beskrivningar av mannens agerande som gjorde det troligt att de verkligen haft samlag med dem.

Den nioåriga Kerstin svarade på rättens frågor om hur nära drängen Erik var henne då han försökt våldta henne år 1684. Kerstin sade, enligt hovrättens referat, att Erik ”haft sin hemliga lem emellan hennes ben, kommandes likväl henne ej så när, att han med henne fullkomlig beblandelse haft”.⁷¹ I ett fall från året därpå sade en tolvårig flicka som antastats av en trumslagare att han kastat omkull henne, hållit i hennes händer och lagt sig över henne så hårt att hon inte kunnat ropa. Hon sade också att ”hon känt att det 2nne resor gjort ont, har hon kastat sina lår korsvägs, dock intet sluppit, för än det kommit lika som vatten över hennes buk, och blivit både på kjortel och särk mycket blodig”.⁷²

I det förstnämnda fallet nekade drängen till att ha försökt ha samlag med flickan. Han sade att han bara ville ”narras och viskas” med henne. Flickan hade inte klagat över drängens förehavanden eller skadats av övergreppet och hennes föräldrar anklagade inte heller drängen för våldtäkt. Det hela slutade med att drängen dömdes att slita ris vid tingsstugudörren för sin lastliga och förargliga

⁷⁰ Vigarello, 2001, kap. 2.

⁷¹ Nordmaling 1684. (Citat ur Svea hovrätts brev till Gävleborgs läns landskansli 14/10 1684.)

⁷² Bollnäs 1685. (Citat ur Svea hovrätts brev till Gävleborgs läns landskansli 12/6 1685.)

agerande.⁷³ Trumslagaren som stod till svars i det andra fallet fick ett hårdare straff. Här var misstankarna om att han verkligen fullbordat sin vilja starkare och både flickan och han undersöktes av en fältskär. Han fann att flickan fortfarande var oskuld men att drängens penis var illa skadad, vilket talade för att han verkligen försökt ha samlag med flickan. Han ansågs därför ha brutit edsöret och skulle straffas med nio gatlopp.⁷⁴

De refererade fallen exemplifierar väl hur rannsakingar om övergrepp mot minderåriga flickor kunde gå till vid 1600-talets slut. Om anklagelsen endast gällde försök till våldtäkt krävdes oftast ingen medicinsk undersökning. Då kunde moderns eller någon grannes vittnesmål om att flickan inte skadats vara tillräckliga.⁷⁵ I många fall erkände också de anklagade männen att de försökt ha samlag med offren och dömdes för försök till våldtäkt.⁷⁶ I en hel del fall gick emellertid parternas beskrivningar av vad som hänt isär och flickornas berättelser kunde vara svårtolkade. Offrens tal om smärtor i underlivet under och efter övergreppet, sädestömning och könskontakt misstänkliggjorde gärningsmannen men rätterna lät aldrig fällande domar för våldtäkt vila enbart på sådana utsagor. Man krävde att de skulle bekräftas av en undersökning av flickans underliv.

Eftersom dessa undersökningar hade så stor vikt för utslaget i de konkreta fallen och i synen på övergrepp mot barn finns det anledning att studera dem lite närmare. Vem utförde dem, hur och när? Vad fann man och vad räknades som bevis?

För det första kan man konstatera att undersökningar genomfördes under hela undersökningsperioden. De fall där undersökningsresultaten användes mest som bevismedel var när man misstänkte att minderåriga utsatts för sexuella övergrepp men det förekom även i andra fall. Då gällde det antingen unga flickor som förutsattes vara oskulder eller fall där kvinnan hävdade att hon skadats i underlivet och använde undersökningsresultaten som bevis på detta.⁷⁷

Det bästa var om undersökningen kunde ske så snart efter brottet som möjligt. Det fanns en medvetenhet om detta som bland annat visade sig i att personer omkring offret såg till att någon trovärdig person undersökte hennes underliv direkt efter övergreppet.⁷⁸ Undersökningen kunde också initieras av rätten i samband med rannsakingen av målet.⁷⁹ Om undersökningen skedde vid ett

⁷³ Nordmaling 1684.

⁷⁴ Bollnäs 1685.

⁷⁵ Se t.ex. "Säbrå 1689" och "Hammarunge 1710".

⁷⁶ Rogsta 1663, Bollnäs 1685, Kinne 1703, Villåtringe 1705, Norrköping 1740, Näs 1745, Enköping 1771, Grangärde 1788, Karlstad 1796.

⁷⁷ Se t.ex. "Allbo 1737" där flickan som är 14 år undersöks för att utröna om hon blivit lägrad eller ej, "Oppunda 1746" där en trettonårig flicka undersöks och befins skadad i underlivet, "Stora Kopparberg 1787" där en vuxen kvinna låter sig undersökas av en barnmorska för att hon ska kunna vittna om de skador hon har i underlivet samt "Rönö 1718" där en änka som utsatts för våldtäkt anmodades av rätten att låta sig undersökas och barnmorskorna sedan vittnade om hur hennes underliv var skadat.

⁷⁸ Se t.ex. "Vendel 1626", "Eskilstuna 1722" och "Åkerbo 1754".

⁷⁹ Se t.ex. "Stockholm 1709", "Åkerbo 1754" och "Ystad 1767".

senare tillfälle, en tid efter att brottet hade begåtts, uttrycktes ofta osäkerhet kring undersökningens resultat.

Det gjorde exempelvis ”hovkirurgen” Eisner som undersökte den tolvåriga flickan Märta efter att hon utsatts för våldtäkt av sin husbonde Gabriel Dickman i Ystad 1766. Eisner sade i rätten att fastställandet av flickans sexuella status var komplicerat och förklarade det med att ”detta allt bättre kunnat utrönas, om hon strax efter hävdandet blivit besiktigad, helst efter så lång tids förlopp rodanden till större delen kan vara borta och partes genitales krupit ihop”. Eisner undersökte Märta ungefär två månader efter att husbonden våldfört sig på henne.⁸⁰

De så kallade besiktningarna utfördes både av oskolade och professionella personer och det verkar som om undersökningsresultaten i princip betraktades som opartiska eller objektiva uttalanden om flickornas sexuella status. Detta gällde även under 1600-talet då undersökningarna främst utfördes av gifta kvinnor ur lokalsamhället.⁸¹ Resultaten – i första hand konstaterandet av om flickan var deflorerad eller ej – kunde ha en avgörande betydelse för om den misstänkte mannen fälldes för våldtäkt eller ej. De som undersökte flickorna, och de kriterier de använde för att avgöra om flickorna hade våldtagits eller inte, kan därför sägas ha varit mycket inflytelserika.

Ibland uppkom tvister om vilka som skulle utföra undersökningen. Det gällde till exempel i målet med Markus Kopparslagare som anklagades för att ha våldtagit sin minderåriga tjänsteflicka Britta i Stockholm 1616.⁸² Under rannsakingen i Stockholms rådhusrätt hördes först två hustrur som ombetts av flickans mammor att undersöka Britta eftersom hon legat sjuk och klagat över smärtor. En av dem vittnade med orden: ”flickan är illa faren av manfolk i förtid så att hon aldrig bliver god så länge hon lever, vem det gjort haver vet hon icke”. Efter den andra hustruns vittnesmål tillfogade skrivaren att kvinnorna grät över ”den ynklighet de sade sig på henne sett hava”.⁸³

Markus menade emellertid att dessa hustrur var partiska och krävde att flickan skulle undersökas på nytt. Rätten förordnade därför ytterligare några ”ärliga dannekvinnor” att undersöka Britta. Det blev tre änkor, en av dem var änka efter en slottsskrivare och en annans salige man titulerades med ”herr”. När de sedan hördes i rätten bekräftades de första kvinnornas vittnesmål då även änkorna menade att flickan blivit utsatt för sexuellt våld. De sade också att ”blåsan synes

⁸⁰ Ystad 1767. (Citat ur Ystads kämnärsrätts protokoll 6/12 1766, i: Justitierevisionen, utslagshandlingar, juni 1767.) Se även ”Rönö 1718”. Att undersökningar av våldtäktsoffer skulle ske så snart efter brottet som möjligt skriver också Jonas Kiernander i sin handbok i rättsmedicin från 1776 (Kiernander, 1776, kap. 7).

⁸¹ Redan på 1600-talet finns det dock exempel på att professionella män gavs i uppdrag att undersöka flickor som sade sig ha blivit våldtagna, se ”Bollnäs 1685” där en flicka undersöktes av en fältskär.

⁸² Referatet bygger på ”Stockholm 1616 II”. Ett utförligt referat av detta mål finns under rubriken ”De hotade husen” i kap. 4.

⁸³ Citat ur Stockholms rådhusrätts protokoll 21/10 1616 (Sst IX, s. 147).

vara sprängd” och att Britta därför ”är en lytt människa så länge hon lever”.⁸⁴ Markus Kopparslagare ifrågasatte senare också dessa kvinnors vittnesmål och menade att de mutats av hans motpart i rätten, kopparslagaren Jacob.

I det tidiga 1600-talets Stockholm antogs alltså erfarna gifta kvinnor inneha kunskap om kvinnors och flickors underlivsstatus. Att sådan kunskap, eller lämpligheten att undersöka en kvinnas underliv, var exklusivt kvinnlig talar förordnandet av besiktningspersoner för även i ett annat tidigt Stockholmsmål. När en ung piga hittades död i en båt år 1627 valde rådhusrätten ut personer som skulle undersöka kroppen för att utröna vilka brott pigan utsatts för. De utsåg en barberare som tillsammans med två män ur rådet samt två hustrur skulle bese hennes kropp. Barberaren och rådmännen vittnade sedan om vilka skador pigan hade på ryggen, benen, armarna och i ansiktet medan hustrurna vittnade om de tecken och bevis som fanns på att pigan blivit ”kränkt och skämd”.⁸⁵ Den unga kvinnans döda kropp kunde alltså undersökas av män som vittnade om ”könsneutrala” skador, som till exempel blåmärken och tecken på drunkning. Kvinnornas uppgift var att undersöka pigans underliv och utröna om hon också blivit utsatt för våldtäkt.

Under 1600- och 1700-talet skedde en övergång från att trovärdiga hustrur eller änkor utsågs att syna flickorna till att legitimerade medicinare utförde undersökningarna. I några enstaka fall visade den misstänkte mannen missnöje över att undersökningar skett av oskolade hustrur och satte större tillit till skolade män.⁸⁶ Det blev också vanligt att offren undersöktes av flera personer. Ett fall från Åkerbo härad 1753 kan tas som exempel. Flickan Lisa, tolv år gammal, hade blivit våldtagen av en okänd dräng i skogen och kom hem till sina föräldrar och berättade vad som hänt. Flickans far bad genast sin hustru och en grannhustru att se efter om flickan var skadad. Grannhustrun vittnade sedan och berättade att

hon nogsamt kunnat skönja, det gärningen med flickan varit begången, emedan hon var mycket skadad och öppningen uti hennes hemliga ting varit så stor, att ett hönsägg däri kunnat läggas, samt söndrad till sin underdel vid pass 2 tvärfingrar och dess lintyg ganska blodigt.⁸⁷

Grannhustruns beskrivning av flickans tillstånd och skador måste betecknas som relativt detaljerad och utförlig – hon hade uppenbarligen undersökt flickan noga och ansträngt sig för att förklara för rätten hur omfattande skadorna var och hur

⁸⁴ Citat ur Stockholms rådhusrätts protokoll 23/10 1616 (Sst IX, s. 151).

⁸⁵ Stockholm 1627. (Citat ur Eggert Matssons konceptprotokoll i målet, ur vilket protokoll även uppgifterna om vilka som utsågs till besiktningspersoner är tagna, se Sst XVI, s. 265–280, citat s. 272.)

⁸⁶ Se ”Rönö 1718” där en fänrik anklagats för våldtäkt av en änka som i samband med rannsakingen i målet och efter häradsrättens beslut lät sig undersökas av två hustrur utsedda av prostens. De fann att änkan var skadad i underlivet. Fänriken krävde dock att undersökningen skulle göras om ”av fältskärare eller sådana män, som hava förstånd uppå slika saker”. Hans begäran hörsammades av landshövdingen och en ny undersökning gjordes av en läkare tillsammans med tre barnmorskor. (Citat ur Svea hovrätts brev till justitierevisionen 13/11 1718.) Se även provinsialinspektören Carlings uttalande angående trovärdigheten hos olika personer som synat Stålbergs dotter i avsnittet ovan, s. 264.

⁸⁷ Åkerbo 1754. (Citat ur Åkerbo häradsrätts protokoll 19/10 1753.)

de såg ut. Hon uttalade sig också med säkerhet om hur skadorna uppkommit, nämligen genom våldtäkt.

Våldtäkten hade skett i juni och hustrun hade undersökt Lisas skador samma dag. Vid rannsakingen i oktober beslöt rätten att Lisa skulle undersökas igen, nu av barnmorskor. Två barnmorskor genomförde en undersökning och berättade att Lisas skador till största delen var läkta, men att ärrbildningar och annat troligtvis innebar fara för Lisas liv vid en framtida förlossning. Barnmorskornas slutsats bekräftades sedan av en fältskär som även han undersökt flickan.⁸⁸ Den våldtagna flickans underliv undersöktes i det här fallet alltså vid minst tre olika tillfällen och de som genomförde undersökningarna var överens om att Lisa skadats allvarligt av våldtäktsmannens övergrepp. Här gick lekmanautlåtandet hand i hand med de professionellas åsikter – något som inte alltid var givet.

Professionella läkare visade ofta större osäkerhet i sina utlåtanden än andra. Hovkirurgen och stadsläkaren herr Eisner, som undersökte tjänsteflickan Märta i Ystad år 1766, ville exempelvis inte uttala sig om huruvida Märta verkligen blivit kränkt eller inte. På rättens fråga om hennes ”partes ej synes svullna” svarar han ”att de väl synes något större och rödare än vanligt; men kan ej till visso veta, om det därav härrörde, att de av manlig lem blivit forcerade”.⁸⁹ Här skilde sig läkarens uttalande väsentligt från en barnmorska som också undersökt Märta. Barnmorskan, ”behörigen examinerad och approberad, vid namn Anna Greta Lindberg 36 år gammal” tillfrågades av rätten om hon ”kunnat se och märka, om flickan Märtas kvinnolem av manslem varit öppnad”. Hon svarar: ”ja, det syns grant”.⁹⁰ Barnmorskan uttalade sig alltså med en helt annan säkerhet än läkaren om att flickan verkligen blivit utsatt för ett sexuellt övergrepp.

Mot slutet av 1700-talet finns ytterligare något exempel på den här typen av skillnad mellan en läkares och barnmorskans uttalanden. År 1799 undersöktes den tolvåriga flickan Elna Nilsson av fältskären P. Freudenberg som bland annat titulerades doktor och professor. Han vittnade att

utvärtes på födslodelarna befanns ingen våldsam åkomma, men vid närmare undersökning märktes den hinnan, som hos mör betäcka ingången till moderslidan vara förskärd.⁹¹

Elna hade berättat att hon vid flera tillfällen utsatts för penetrerande samlag av sin skollärare. Freudenberg tyckte det var obegripligt att flickan kunnat utstå sådant utan att ha fått svårare skador. Den förklaring han hade var att det möjligen kunnat ske om ”gärningsmannens hemliga lem, varit av ganska liten streuctur”.⁹² Även i

⁸⁸ Åkerbo 1754.

⁸⁹ Ystad 1767. (Citat ur utdrag ur Ystads kämnärsrätts protokoll 6/12 1766, i: Justitierevisionen, utslagshandlingar, juni 1767.)

⁹⁰ Ordet *grant* i citatet bör ha betydelsen *väl* eller *bra*. Ystad 1767. (Citat ur utdrag ur Ystads kämnärsrätts protokoll 13/2 1767, i: Justitierevisionen, utslagshandlingar, juni 1767.)

⁹¹ Citat ur Oxie häradsrätts protokoll 17/2 1796, i Göta hovrätts arkiv, huvudarkivet, handlingar i underställda brottmål, 1796.

⁹² Oxie 1796. (Citat ur Oxie häradsrätts protokoll 17/2 1796, i Göta hovrätts arkiv, huvudarkivet, handlingar i underställda brottmål, 1796.) För samtida tankar att storleken på mannens penis hade betydelse för om mödomshinnan förstördes vid samlag, se även Kiernander, 1776, s. 214.

detta fall undersöktes flickan av en barnmorska. Hon sade liksom fältskären att Elnas mödomshinna var borta och vidare att ”hon tager på sin ed antingen att man varit när henne, eller att hinnan på annat våldsamt sätt blivit förstörd”.⁹³

Läkarnas osäkerhet kunde utnyttjas av rätterna, vilket kan exemplifieras med målet från Stockholm 1709, där informators Stanlin anklagats för att ha våldtagit den nioåriga flickan Anna Stina. Jag har i det här fallet inte haft tillgång till underrättsmaterialet men av hovrättens referat framgår att rådhusrätten tagit fasta på en del av läkarutlåtandet medan hovrätten betonade en annan.⁹⁴

Rådhusrätten dömde Stanlin för försök till våldtäkt med hänvisning till att läkarna intygat att den tioåriga flickans mödomshinna varit intakt.⁹⁵ Man drog därav slutsatsen att Stanlin ”omöjligen kunnat haft rem in re” – alltså att han inte haft penetrerande samlag med flickan – och därför inte kunde fällas för våldtäkt. Detta trots att Stanlin faktiskt erkänt att ”han åtskilliga gånger haft med henne att beställa”. Att flickans mödomshinna var intakt hindrade däremot inte Svea hovrätt från att döma Stanlin för våldtäkt. De lyfte istället fram andra uttalanden gällande flickans sexuella status, framför allt att de som besiktigat flickan intygat ”det hon ej allenast hade med manfolk haft att beställa, utan och att hennes partes genitales voro så utvidgade, som hos en gift hustru”.⁹⁶

Undersökningsresultaten reser frågan om hur man i samtiden avgjorde om en kvinna var oskuld eller ej. Var det mödomshinnans existens som bekräftade oskulden och dess förstörelse som vittnade om samlag, eller fanns det andra viktiga kriterier? År 1776 publicerade Jonas Kiernander en handbok i rättsmedicin som tar upp en del av den här problematiken. Några klara svar på frågan om vad som konstituerade den kroppsliga oskulden finns dock inte i hans bok. Han refererar delvis en diskussion kring huruvida mödomshinnan överhuvudtaget existerade som fanns bland medicinare i Europa. Kiernander ansluter sig dock till dem som menar att mödomshinnan finns hos de flesta flickor.⁹⁷

Kiernander skriver om en mängd tecken som läkaren med noggrannhet bör söka efter när han ska fastställa en kvinnas sexuella status. Det första och viktigaste tecknet på sexuell oskuld är att mödomshinnan är intakt. Han påminner emellertid om att mödomshinnan av olika skäl faktiskt kan vara oförstörd fastän kvinnan haft samlag, samt det motsatta – att mödomshinnan kan vara borta utan att något samlag skett.

⁹³ Oxie 1796. (Citat ur Oxie häradsrätts protokoll 17/2 1796, i Göta hovrätts arkiv, huvudarkivet, handlingar i underställda brottmål, 1796.)

⁹⁴ Av källmaterialet framgår det dock inte om det är olika delar av samma läkarutlåtande som de olika rätterna tagit fasta på eller om det var olika utlåtanden, eventuellt av olika personer.

⁹⁵ I det här fallet var läkarna den välkände förlossningsspecialisten Johan von Horn och stadskirurgen Hans Dam. (Stockholm 1709.)

⁹⁶ Stockholm 1709. (Citat ur Justitierevisionen, utslagshandlingar 10/12 1709.) Samma formulering – att en flickas vagina var utvidgad som hos en gift kvinna – finns i material från England (Jackson, 2000, s. 84).

⁹⁷ Kiernander, 1776, kap. 7, under rubriken ”Om jungfrudomen”, refererar Kiernander delar av den internationella diskussionen kring mödomshinnans existens. För en analys av tidigmoderna meningssmotsättningar om mödomshinnans existens, framför allt bland medicinare, se Loughlin, 1997, ssk. s. 27–52.

I texten nämner Kiernander vid flera tillfällen också olika metoder som kvinnor använder sig av för att föra läkarna bakom ljuset. Som tecken på att en kvinna verkligen utsatts för våldtäkt räknar Kiernander bland annat upp att hon inte bara ska ha skador av våld i underlivet utan också på andra delar av kroppen, att hennes vagina ska vara uppsvullen, röd, inflammerad och orsaka kvinnan svåra smärtor samt att kvinnan har svårt att gå.⁹⁸ De flesta av de tecken Kiernander tar upp finns också omtalade i rättsprotokollen. Några *säkra* svar på frågorna om flickor hade utsatts för sexuella övergrepp eller ej, gavs emellertid sällan av den medicinska expertisen. Eftersom det ofta fanns tecken som pekade i olika riktningar ökade snarare osäkerheten.

I Sverige fanns inte någon explicit diskussion kring vad som utgjorde en fullbordad våldtäkt. Det fanns det exempelvis i England där man diskuterade om det skulle räcka med bevis på penetration eller om det också krävdes bevis på sädesuttömning för att en våldtäkt skulle anses fullbordad.⁹⁹ Någon svensk motsvarighet till denna diskussion finns inte i lagkommentarer eller juridiskt material. Däremot förekom tal om både sädesuttömning och penetration i praxis och i och med 1734 års lags tydliga skillnad i straff mellan fullbordad våldtäkt och försök till våldtäkt blev frågan om brottets fullbordande synnerligen viktig. Av praxis att döma verkar det som om man satte gränsen för fullbordad våldtäkt vid penetrationen – hade mannen haft penetrerande samlag med offret hade han gjort sig skyldig till våldtäkt, om inte var det frågan om försök till våldtäkt.¹⁰⁰

Osäkerheten och ibland oviljan hos de manliga läkarna att säga att sexuella övergrepp skett – att flickor utsatts för penetrerande samlag – är tydlig, medan de kvinnliga barnmorskorna eller andra kvinnor som undersökt offren kunde uttala sig med större säkerhet. Det kan ha berott på att barnmorskorna var kvinnor och som sådana, med tillgång till kvinnliga nätverk och större erfarenhet av att undersöka kvinnors underliv, hade mer kunskap och beredskap att tolka skador i underlivet som tecken på övergrepp. Men det kan också ha berott på att de manliga läkarna hade bättre utbildning och på ett vetenskapligt sätt var mer öppna för alternativa synsätt och förklaringar och därför inte var så snabba att dra säkra slutsatser.

Den medicinska kunskapen var internationell, vilket framgår av exempelvis Jonas Kiernanders handbok i rättsmedicin.¹⁰¹ Som jag har visat i tidigare avsnitt fanns det en skillnad i synen på våldtäkt mellan Sverige och andra europeiska länder, bland annat i att misstankarna mot kvinnors anmälningar var större och bedömningarna av offrens agerande mer avgörande för målens utgång i till

⁹⁸ Kiernander, 1776, kap. 7, ssk. s. 221–223.

⁹⁹ Enligt Clark etablerades en föreställning om att fullbordad våldtäkt krävde att offret vittnade om att gärningsmannen fått sädesuttömning. Denna föreställning tillbakavisades senare i lagstiftning på 1820-talet (Clark, 1987, s. 61).

¹⁰⁰ Enligt Kirenander var våldtäkt vid handen då gärningsmannen hade könsumgänge (copulam carnalem) med offret, vilket bör tolkas som penetrerande samlag (Kiernander, 1776, s. 221).

¹⁰¹ Kiernander, 1776, passim.

exempel England och Frankrike än i Sverige. Det är rimligt att tänka sig att de kontinentala föreställningarna om våldtäkt fick stort genomslag även i deras medicinska skrifter, vilket kan ha påverkat även svenska läkare. Även juridiken var ett internationellt präglad ämne men när det gällde lagarna fanns en medvetenhet om att de var olika i olika länder.

Oavsett vad som låg bakom skillnaderna mellan mer eller mindre skolade kvinnors och läkares tolkningar av underlivsskadors betydelse i samband med våldtäktsbrott står det klart att det skedde en förändring i hur man tolkade skadorna och vilken betydelse de gavs. Professionaliseringen av den här typen av undersökningar innebar också att makten över undersökningsresultaten övergick från en lokalt förankrad kvinnlig grupp (erfarna hustrur) till en centralt, vetenskapligt skolad och manlig grupp (läkare).

Enligt Louise Jackson, som studerat sexuella övergrepp mot barn i det viktorianiska England, formades medelklassläkarnas tolkningar av flickors kroppsliga tecken på våldtäkt av bland annat föreställningar om kön, klass och barndom.¹⁰² Viktigt var också medicinsk-moraliska föreställningar av olika slag och Jackson skriver:

A widespread and often institutionalised hostility to women within the male medical profession was revealed in misogynist descriptions of child victims and their mothers, but also in a tendency to make judgements that went against female complainants.¹⁰³

Så drastiskt kanske man inte kan uttala sig när det gäller de svenska förhållandena på 1700-talet, men det faktum att tolkningsföreträdet övergick till den medicinetenskapliga expertisen verkade här leda till en större osäkerhet kring frågor om underlivsskadornas innebörd – en osäkerhet som kunde utnyttjas av rätterna och i svarandepartens försvar.

Det kroppsligt omöjliga

I början av 1700-talet aktualiserades ofta en föreställning om att små flickor inte kunde utsättas för penetrerande samlag – en föreställning som kom att få en avgörande betydelse för synen på sexuella övergrepp mot minderåriga.¹⁰⁴ Informatorn Stanlin var, som tidigare nämnts, misstänkt för att även ha försökt öva otukt med Anna Stinas femåriga syster. I Svea hovrätts dom omtalades denna misstanke och man konstaterade att Stanlin inte kunnat fullborda sin vilja med femåringen

¹⁰² Jfr Vigarello som konstaterar att sexuella övergrepp mot barn uppmärksammas allt mer mot slutet av 1700-talet och under 1800-talet samt att läkarna etablerade sig som nya viktiga aktörer i samband med att sådana mål prövades i rätten. Enligt Vigarello gav de vetenskapliga framstegen, till exempel upptäckten av mödomshinnan, större möjligheter till säker bevisning när det gällde våldtäkt mot barn. Han problematiserar inte läkarnas utlåtanden eller ser dem som direkt påverkade av andra faktorer än de medicinskt vetenskapliga. (Vigarello, 2001, s. 81–82.)

¹⁰³ Jackson, 2000, s. 73.

¹⁰⁴ Mål där föreställningar förekom om att det var kroppsligt omöjligt att ha samlag med flickebarn är: Villåttinge 1705, Stockholm 1709, Hammarunge 1710, Ingelstad 1735, Rasbo 1756, Oland 1767, Enköping 1771. Hanawalt skriver om att den här sortens föreställningar existerade i England redan under 1300-talet (Hanawalt, 1998, s. 136).

för att det ”för hennes späda ålders skull, ej kunnat ske”.¹⁰⁵ I fallet med den blinde tiggaren som togs på bar gärning när han förövade otukt med en fyraårig flicka erkände mannen att han fått utlösning innan han släppt flickan ifrån sig. Gärningen ansågs ändå inte vara en fullbordad våldtäkt ”ehuruval barnet till köttsligt umgänge för dess späda ålder ej kunnat vara tjänligt”.¹⁰⁶

I de här målen fastslog rätten att män inte kunde ha samlag med alltför små flickor – det var en kroppslig omöjlighet. I de nämnda fallen, som var från 1700-talets början, användes detta faktum inte som en förmildrande omständighet – det gjorde inte männens brott till något mindre allvarligt. Men detta förändrades. I ett fall från Rasbo härad 1756 anklagades en sextonårig dräng för att ha våldtagit en femårig flicka. Pojken erkände sitt brott och berättade inför rätta att han ”lagt ned henne på loggolvet, och sig ovan uppå, samt haft sin lem in uti hennes”. Hans brott hade också bevittnats av en piga som sett drängen ”med uppknäppa och nedsläppta byxor, ligga på flickan, emellan hennes lår, och hålla på att arbeta”.¹⁰⁷

I underrättens protokoll syns en tveksamhet i hur drängens gärning skulle beskrivas. I domen står att drängen ”så mycket hos honom stått, eller möjligt varit, verkligen tillbudit att hävda ett barn”. En formulering som tillkommit efter att man strukit över orden: ”verkligen hävdat ett barn”. Lite längre fram konstateras att ”barnet, med vilket han, att beställa, är så ungt och litet att han omöjligen kunnat hava rem in re, eller åstadkomma något hävdande och verklig beblandelse”, även det i ett ändrat och redigerat avsnitt. Förändringarna i protokollet tyder på en osäkerhet kring huruvida en så liten flicka verkligen kunde våldtas, eller mer konkret, om den sextonåriga drängen kunde ha utfört ett penetrerande samlag med den femåriga flickan eller inte. Svea hovrätt förefaller säkrare i sin bedömning. Man skriver i sitt protokoll i ärendet att flickan

ej varit mer än på sitt sjätte år gammal, hennes moder jämväl efter däruppå anställd besiktning ej funnit henne på något sätt skadad, eller att hon över någon värk och sveda klagat; varå slutas kan, att han ej gittat sin onda vilja fullborda.¹⁰⁸

De här fallen gällde mycket små flickor, men osäkerheten kring möjligheten att bedriva ett fullbordat samlag med minderåriga kunde även gälla äldre flickor. I en dom från Svea hovrätt år 1767 skriver man att en dräng själv erkänt att han våldtagit en elvaårig flicka. Formuleringen lyder emellertid att drängen ”på ett våldsamt sätt, *så vid anseende till ovanförmälte flickas minderåriga ålder, möjligt varit, sin onda lusta med henne främjat*”.¹⁰⁹ I Ystads kämnärsrätt rannsakades målet där tobaksplantören Dickman ställdes till svars för att ha våldtagit sin tolvåriga piga

¹⁰⁵ Stockholm 1709. (Citat ur Justitierevisionen, utslagshandlingar 10/12 1709.)

¹⁰⁶ Hammarunge 1710. (Citat ur Justitierevisionen, utslagshandlingar 12/11 1710.)

¹⁰⁷ Rasbo 1756. (Citat ur Rasbo häradsrätts protokoll 14/10 1756.)

¹⁰⁸ Rasbo 1756. (Citat ur Rasbo häradsrätts protokoll 14/10 1756 och Svea hovrätts kriminalprotokoll 2/10 1756.) När det gäller huruvida flickan skadats av drängens övergrepp finns också otydligheter i häradsrättens protokoll. Exempelvis har ord om att flickan klagat för föräldrarna över smärtor strukits över.

¹⁰⁹ Oland 1767. (Citat ur Svea hovrätts brev till Uppsala länsstyrelse 23/5 1767, min kursiv.)

Märta. Rätten ställde många frågor till såväl Dickman som flickan kring våldtäktens fullbordande. I ett läge i rannsakingen erkände Dickman att han försökt ha beblandelse med Märta men framhöll att han inte lyckats. Hans förklaring lød:

att han ej kunnat komma till sådan verklig utövning och fullbordan, av sitt onda uppsåt, som med dess hustru eller om det varit ett annat fullvuxet kvinnfolk, emedan hon var så liten, att han manliga lem ej kunnat tillfullo i hennes liv inkomma.¹¹⁰

Här använde alltså gärningsmannen föreställningen om att det var kroppsligt omöjligt att utföra ett penetrerande samlag med små flickor till sitt försvar.

Samma sak gjorde den trettioåriga drängen Hofgren i ett mål från Enköping år 1771. Flickan som han anklagats för att ha våldtagit svarade på rättsens fråga om han "haft sin hemliga lem inne uti hennes" med att "hon känt, det Hofgren fört någonting in uti hennes lem, vid pass tvenne tums längd" men att hon inte visste vad det var. Drängen hävdade å sin sida att han försökt bedriva otukt med flickan men att det "i anseende till flickans minderårighet och späda växt, icke skall kunnat verkställas". På ytterligare tillfrågan av rätten om han "härvid med sin hemliga lem, råkat hennes" svarade han "ja, men att han omöjligen kunnat tvinga in honom, uti hennes, av de skäl han förut anfört".¹¹¹

Både flickan och drängen omtalade däremot hans sädesuttömning. Flickan undersöktes av en barnmorska som konstaterade att flickan "till sin jungfrudom [var] alldeles oskadd, och att Hofgren således med henne omöjligen kunnat hava verklig beblandelse". Rätten drog av detta slutsatsen att drängen endast gjort sig skyldig till försök till våldtäkt, en dom som sedan bekräftades av Svea hovrätt.¹¹² Trots att flickan var tolv år gammal, att både hon och ett vittne talade om fullbordat umgänge och att gärningsmannen själv erkände att han fått utlösning, ansåg rätterna att han bara gjort sig skyldig till försök till våldtäkt. Det kroppsligt omöjliga – att minderåriga flickor inte kunde penetreras – hade blivit en omständighet som friade män från de hårdaste straffen för våldtäkt.¹¹³

Ytterligare en omständighet som kom att påverka mäns straff för våldtäkt under senare delen av 1700-talet var hur bestående och omfattande flickornas fysiska skador av övergreppen var. I mål där män fälldes för fullbordade våldtäkter mot unga flickor framfördes förmildrande omständigheter då dödsstraffen omvandlades till hårda kroppsstraff. En sådan förmildrande omständighet var att flickorna inte fått bestående men av övergreppen.

Som exempel på uttalanden av det här slaget kan fallet från Ystad 1767 nämnas. Tjänsteflickan Märta undersöktes ytterligare en gång innan rådhusrätten efter kämnärsrättens förundersökning och hållna rannsakingar skulle fälla sin dom. Barnmorskan tillfrågades bland annat om Märta blivit havande av våldtäkten vilket hon tillbakavisade. Tidigare hade man inte varit riktigt säker på att flickan

¹¹⁰ Ystad 1767. (Citat ur utdrag ur Ystads kämnärsrätts protokoll 6/12 1766, i: Justitierevisionen, utslagshandlingar, juni 1767.)

¹¹¹ Enköping 1771. (Citat ur Enköpings rådhusrätts och magistrats protokoll 8/7 1771.)

¹¹² Enköping 1771. (Citat ur Enköpings rådhusrätts och magistrats protokoll 8/7 1771.)

¹¹³ Se även avsnittet "Rätternas bedömning av drängarnas brott" i kap. 5.

inte var gravid. Barnmorskan sade också att ”flickan Märta icke på något sätt är skadad” med vilket hon sannolikt menade att flickan inte fått några bestående skador av övergreppet. Märta sade också själv på rättens tillfrågan att ”hon icke känt till den sveda som hon förut hade”.¹¹⁴ Detta faktum, att Märta ”vid sista besiktningen funnits icke vara skadad” angavs sedan som förmildrande omständighet då kunglig Maj:t på Göta hovrätts förslag benådade Dickman från dödsstraffet.¹¹⁵

I ett fall från Åse härad 1757 skrev Göta hovrätt att det var ”tvivelaktigt” om den nioåriga flickan ”fått någon skada, eller i framtiden skulle därav lida något men, till sin kropp”.¹¹⁶ Även i anslutning till fallet från Åkerbo härad som refererats tidigare i detta avsnitt fördes diskussioner i Svea hovrätt i december 1753. I det här fallet var alla som undersökt den tolvåriga flickan överens om att hon fått svåra och bestående skador av våldtäkten.¹¹⁷ En av Svea hovrätts ledamöter, assessor Dubbe, ställde sig ändå tvekande till flickans skador. Han skrev att

flickan även, ehuru illa hon beskrives vara medfaren, likväl icke varit sängliggande, utan redan vid rannsakingstiden [cirka tre månader efter brottet] så frisk, att hon av tingsrätten kunnat höras, varför jag ock den i rannsakingen omförmälta frukten, att hon av den lidna våldsamheten torde, då hon till mogen ålder hunnit, kunna i barnsfödsel hava men, hålla för mindre grundad.¹¹⁸

Trots alla de bevis på skador som fanns i detta fall ville Dubbe använda sig av den här typen av argumentation för att benåda den fällda drängen från dödsstraffet. Så skedde också – drängens liv skonades – men Dubbe var ensam om sin argumentation i hovrätten och den användes inte som motiv till benådningen.¹¹⁹

Synen på sexuella övergrepp mot barn var motsägelsefull. I 1734 års lag uppmärksammades sexuella övergrepp mot barn och lagen stadgade att en man skulle fällas för våldtäkt om han lägrat en minderårig flicka även om hon inte gjort motstånd. Samtidigt fick våldtäktsbrottets fullbordande större betydelse för hur hårt mannens straff blev. Utvecklingen och konsolideringen av föreställningar om att minderåriga flickor endast i undantagsfall kunde utsättas för våldtäkt i form av penetrerande samlag fick då till följd att lagens stadgande förlorade mycket av sin kraft.¹²⁰ Medicinska föreställningar om hur våldtäktsbrottet skulle

¹¹⁴ Ystad 1767. (Citat ur utdrag ur Ystads rådhusrätts protokoll 15/4 1767, i: Justitierevisionen, utslagshandlingar, juni 1767.)

¹¹⁵ Ystad 1767. (Citat ur kunglig Maj:t:s brev till Göta hovrätt 23/6 1767.)

¹¹⁶ Åse 1757. (Citat ur kunglig Maj:t:s brev till Göta hovrätt 16/12 1757.) Att flickor inte fått bestående men av sexuella övergrepp användes som förmildrande omständighet även i ett fall från Dara härad år 1765 (Dara 1765).

¹¹⁷ Se s. 275–276.

¹¹⁸ Åkerbo 1754. (Citat ur utdrag ur Svea hovrätts protokoll 10/12 1753, i: Justitierevisionen, utslagshandlingar 7/2 1754.)

¹¹⁹ Åkerbo 1754.

¹²⁰ Föreställningen om att barn inte kunde utsättas för penetrerande samlag hade förmodligen funnits länge, men i mitt material blir den synlig först i början av 1700-talet och används alltmer under århundradets gång. Barbara Hanawalt skriver exempelvis om ett fall från 1200-talet där en man inte ansågs kunna fällas för våldtäkt. I målet fanns bevis för att han haft penetrerande umgänge med en sjuårig

definieras i kroppsliga termer komplicerade också tolkningarna av barnens underlivsskador. Från mitten av 1700-talet började också frånvaron av bestående skador hos de våldtagna flickorna användas som skäl för att benåda män som bevisligen utfört penetrerande samlag med minderåriga flickor. De minderåriga flickorna – de som givits ett särskilt skydd i den nya lagen – förlorade under 1700-talets gång mycket av detta skydd.

Oskuldsfull eller vanartig?

Barnens berättelser om sexuella övergrepp var ofta detaljerade på ett oskuldsfullt sätt. Flickorna talade om vad som hänt samtidigt som de genom sina ord eller kommentarer visade att de inte förstod innebörden i det inträffade. Det är ibland svårt att skilja mellan flickornas egna ord och skrivarens tillrättalägganden av det sagda. Det troliga är att skrivaren i de allra flesta fall ”översatte” tal om könsorgan och liknande till termer som ansågs vedertagna i ett formellt rättsligt sammanhang. Likväl talar de mer detaljerade skildringarna av den sexuella akten för att flickorna verkligen berättat om dem, även om deras egna ord inte skrevs ned i protokollen.

Ibland är det dock tydligt att offrens egna ord eller formuleringar nedtecknades av skrivaren. Det gäller till exempel då den femåriga flickan Maria Buhre berättat för sin syster att hon sprungit från deras informators säng mitt i natten för att han ”stuckit henne med sin långa tingest”.¹²¹ Den sjuåriga Ulrika Eleonora hade berättat för en grannhustru att en man kommit till henne i sängen ”med en pinne” och med den förorsakat henne smärtor.¹²² Flera flickor berättade att de försökt säga till gärningsmännen att de var för små för att ha samlag. Enligt den elvaåriga flickan Anna Katarinas berättelse hade hon bett drängen som försökt våldta henne att låta henne vara ifred ”efter hon icke vore van, vid sådant”.¹²³ En annan elvaårig flicka som antastats av en dräng hade, enligt egen utsago, gjort så mycket motstånd hon kunde och sagt ”det hon vore allt för liten och inte dugde” till det umgänge han åstundade.¹²⁴

Emellanåt talade flickorna mer öppet om sin okunskap, som till exempel den nioåriga Kerstin som antastats av drängen Erik och som i rätten sade att hon inte förstått ”vad Eriks uppsåt och vilja skall varit”.¹²⁵ En tolvårig flicka som blev våldtagen av en obekant man år 1711 skadades allvarligt och barnmorskorna som undersökte henne trodde att hon skulle få bestående men av övergreppet. När

flicka, men man ansåg ändå, på grund av hennes låga ålder, att han inte brutit hennes mödom. (Hanawalt, 1998, s. 136.)

¹²¹ Stockholm 1709. (Citat ur Justitierevisionen, utslagshandlingar 10/12 1709.)

¹²² Karlskrona 1792.

¹²³ Enköping 1771. (Citat ur Enköpings rådhusrätts och magistrats protokoll 8/7 1771.)

¹²⁴ Söderbärke 1709. (Citat ur Söderbärke häradsrätts protokoll vid laga ting 6/6 1708.)

¹²⁵ Nordmaling 1684. (Citat ur Svea hovrätts brev till Gävleborgs läns landskansli 14/10 1684.) Se även ”Ystad 1767”.

flickan själv berättade om våldtäkten sade hon att hon haft mycket ont efteråt och knappt kunnat ta sig hem. Hon var tvungen att gå ”emedan hon för sveda och värk ej kunnat sitta på hästen, havandes hon dock ej kunnat märka, eller vetat varav hon en sådan plåga hade”.¹²⁶

Tjänsteflickan Märta som våldtagits av sin husbonde, Dickman, hade också problem med att svara på rättens frågor kring husbondens övergrepp. Rätten misstänkte att Märta kunde vara gravid och hon hade på tillfrågan sagt:

att hon icke vetat, huru det tillgår, när mans och kvinnspersoner sig med varannan beblanda, innan Dickman denna gärning med henne förövade, fast hon väl av andra hört talas om sådana bedrifter; dock utan att sig där på förstå, eller därom vidare bry.¹²⁷

Rätten ställde frågor om våldtäktens fullbordande till Märta vid flera tillfällen och hon svarade på liknande sätt. På frågan om hon kunnat märka om ”något gått ifrån honom [Dickman] igenom dess hemliga lem” då han haft beblandelse med henne, svarade hon ”nej ty [...] hon förstod sig ej därpå”.¹²⁸

Mer eller mindre explicit talade flickorna om att de var sexuellt oerfarna och egentligen inte visste vad som hänt dem. Att flickornas uttrycks sätt, missuppfattningar och liknande återgavs i rannsaktionsprotokollen och i referaten av målen talar för att de ansågs betydelsefulla. De vittnade om flickornas oskuldskraft och oskuld – att de inte hade någon kunskap eller erfarenhet av sexuellt umgänge. Deras oskuldskraft tydde i sin tur på att de talade sanning och att de som både mentalt och fysiskt oförmögna personer fallit offer för gärningsmännens onda vilja.

Det fanns en föreställning om att små barn inte kunde ljuga och hitta på alltför otroliga berättelser eller illvilliga anklagelser. I ett fall från Karlskrona framförde en äldre kvinna, den sjuåriga Ulrika Eleonoras mormor, att hon litade helt på sin dotterdotters berättelse om att hon blivit utsatt för våldtäkt av en man de bodde tillsammans med. Mormodern satte tillit till flickans berättelse för att hon ansåg ”dotterdottern i denna ålder såsom enfaldig, icke skall kunna föra någon osanning”. Denna övertygelse framfördes av mormodern flera gånger under rannsaktionen och motsades inte av rätten även om mannen slutligen frikändes.¹²⁹

Det finns även belägg för att rätterna kunde anse att barns berättelser om sexuella övergrepp var särskilt trovärdiga. Det gällde till exempel, som tidigare nämnts, den treåriga Katarinas berättelse i Eskilstunamålet från 1722. Oxie häradsrätt skriver också angående den tolvåriga flickan Elna Nilsdotters ”under rannsaktionen angivna oförändrade bekännelse” att den ”i anseende till hennes ålder och visade oskuld, ensamt betraktad, mycken trovärdighet äger”.¹³⁰ I fallet

¹²⁶ Svartlösa 1711. (Citat ur Justitierevisionen, utslagshandlingar 8/8 1711.)

¹²⁷ Ystad 1767. (Citat ur utdrag ur Ystads kämnärsrätts protokoll 6/12 1766, i: Justitierevisionen, utslagshandlingar, juni 1767.)

¹²⁸ Ystad 1767. (Citat ur utdrag ur Ystads kämnärsrätts protokoll 13/2 1767, i: Justitierevisionen, utslagshandlingar, juni 1767.)

¹²⁹ Karlskrona 1792.

¹³⁰ Oxie 1796. (Citat ur utdrag ur Oxie häradsrätts protokoll 19/2 1796, i: Göta hovrätts handlingar i underställda brottmål.)

med Stanlin från Stockholm 1709 ger Svea hovrätt uttryck för samma föreställning när man gällande den femåriga lillasystemens berättelse om att Stanlin antasat henne skriver att ”ett så litet barn, som av slika saker eljest intet vet, ej kunde sådant på honom dikta”.¹³¹

Det fanns alltså en föreställning om att barn som berättade om sexuella övergrepp – om saker de inte förutsattes känna till eller veta något om – talade sanning. Samtidigt fanns det, som tidigare visats, en ovilja bland människor att ta till sig barnens berättelser, en tendens att tolka dem som något annat än sexuellt våld. Det fanns uppenbarligen motstridiga föreställningar om tillförlitligheten i barns tal om sexuella övergrepp.

Vad hände då om flickan inte framstod som oskuldsfull? Den frågan är svår att svara på utifrån ett så begränsat material som jag har, men det finns ändå några exempel på hur man kunde resonera kring barns oskuldsfullhet. Ett gavs av provincialinspektören Carling då han antydde att också mycket små flickors kunskap om könsord kunde visa att de inte var så oskyldiga som de borde vara.¹³² Det finns ett mål från Laske härad år 1724 som kan kasta ljus över den här problematiken.¹³³ Här talade den tioåriga flickan Ingeborg Svendsdotter om sexuellt umgänge på ett mycket oförställt och initierat sätt. Det skedde i samband med att drängen Anders Bengtsson ställdes inför rätta beskylld för att ha våldtagit Ingeborg. När flickan tillfrågades om vad hon klagade på svarade hon att drängen legat hos henne i skogen dagen efter nyårsdagen då de båda vallat boskap.

Enligt Ingeborgs berättelse ska Anders då de träffades ha visat olika längder på ett yxskaft och en käpp och sagt: ”tål du så långt, åter tagit längre och sagt tål du så långt och [...] tredje gången tagit längre sägandes: tål du så långt”. Därefter hade han frågat henne ”om så stora gossar, som han är, finge vara hemma hos henne” var till hon svarat nej. Efter ytterligare oanständigt tal knuffade Anders omkull henne, höll i henne med ena handen och som protokollet lyder:

med den andra handen haver han tagit, /: som hennes ord lydde :/ i dåligheten, vilken varit styv som en käpp, satt den mellan hennes lår, och skjutit hårt på, vilket gjort henne mycket ont [...] Flickan frågades om hon vet vad det var, som han stötte mellan hennes lår? Res, ja [...] det [var] /:salv: ven: :/ kuken F. om det icke torde varit allenast den käppen han märkte på? Res. nej, hon såg honom, enär han knäppte ned byxorna. F. huru han såg ut? R. han var vit och hård, med taskar vid. F. om han med denna lemman stötte henne på magen? R. utan blygne, han stötte in honom /: salv: ven:/ i musen, som han och vätte inne uti henne, men enär hon stod upp rann det ur henne; F om hon intet blev blodig? R. ja hon blodade något, har och blivit svullen mellan benen.¹³⁴

¹³¹ Stockholm 1709. (Citat ur Justitierevisionen, utslagshandlingar 10/12 1709.)

¹³² Se citat på s. 264.

¹³³ Referaten av detta fall bygger på ”Laske 1724”. Citaten är, om inget annat anges, hämtade från utdrag ur Laske häradsrätts protokoll 18/2 1724, i: Göta hovrätts handlingar i underställda brottmål.

¹³⁴ Citat ur Laske häradsrätts protokoll 18/2 1724. (Förkortningarna *F* och *R/Res* står för *den frågande* respektive *den svarande*. Uttrycket *salv[ia] ven[ia]* användes ofta i rättsprotokoll för att markera ett oanständigt uttryck.)

Ingeborg berättade vidare att hon efter övergreppet var rädd att gå hem till sitt husbondefolk eftersom hon tappat bort en ko och räknade med att bli slagen. Anders hade också hotat henne och sagt att hon inte fick berätta för någon vad han gjort, men Ingeborg hade sagt åt honom att hon skulle berätta att Anders legat hos henne i skogen så fort hon kom hem.

När hon kom hem frågade husbonden var hon varit så länge och när hon inte berättade gick han och hämtade ris och hotade henne med stryk. Då berättade hon vad som hänt och gick sedan och lade sig i en säng tillsammans med husbondefolkets lilla dotter. Under natten hade hon mycket ont och morgonen därpå bad husbonden sin hustru undersöka flickan eftersom han hört att hon varit vaken och haft ont hela natten. Husmodern såg då att hon var blodig och svullen i underlivet. En kort tid därefter kom Ingeborgs mor till torpet och fick veta vad som hänt. Hon gick då till Anders och hans far och talade om vad Anders gjort hennes dotter. Fadern blev arg på sonen men Anders nekade. Enligt ett vittne ska Anders sedan ha gått hem till Ingeborg och ”sagt till flickan: syster lilla säg, att detta är lögn, så slipper jag bannor”. Även till detta nekade Anders och sade att han inte träffat flickan förrän på kvällen på nyårsdagen och att han inte på något sätt gjort vad hon anklagat honom för.

Det ovanstående framkom då detta mål rannsakades vid Laske häradsrätts ordinarie vinterting den 18 februari 1724. Rätten ville inte gå vidare med saken förrän man hört Ingeborgs matmor, Ellika och hennes man Lars, och eftersom Ellika låg i barnsäng beslöt man att rätten och nämnden skulle ta sig ut till torpet Paradis där paret bodde och förhöra dem. Så skedde också och den 21 februari fördes protokoll från mötet i torpet. Protokollet inleddes med att skrivaren berättade att nämndemännen kommit före häradshövdingen till torpet och att flickan då sagt till dem att allt hon anklagat Anders Bengtsson för var osant och bett dem tala med häradshövdingen så att hon kunde förskonas från straff.

Nämnden misstänkte att flickan ”var förledd till den första eller senare bekännelsen” och gjorde därför upp med häradshövdingen att han skulle låtsas att han inte kände till flickans senaste uttalande. Han frågade därför flickan om hon höll fast vid sina anklagelser mot drängen vartill hon svarade: ”om I viljen lova mig att jag slipper hugg, så skall jag bekänna sanningen”. Svaret föranledde häradshövdingen att fråga om någon hotat henne – rättens ledamöter, hennes eller drängens föräldrar – vilket hon nekade till och han frågade vidare vad hon då var rädd för. Flickan svarade med att hon visste att hon skulle agas om hon ljugit och, på ytterligare tillfrågan, att lögnen gällde anklagelserna mot Anders.

Rätten frågade ändå vem som bragt henne att ljuga, men flickan sade att hon hittat på lögnen själv och att det skett som förklaring till att hon tappat bort en ko den dagen. Rättens ledamöter var emellertid inte nöjda med flickans svar. De kunde inte tro att hon bara hittat på den detaljerade berättelse hon givit om drängens agerande. Av den anledningen forsatte de att förhöra henne, men hon stod fast vid att historien var en lögn. Endast det första – att hon och drängen mötts i skogen och att han då haft en del oanständigt tal med henne – var sant. Enligt protokollet talade flickan om oanständigheterna ”utan blygd” så att

”häradsrätten blygdes”. I nästa stund stod flickan fast vid sin första berättelse för att sedan strax igen säga att hon ljugit.

Rätten visste inte hur man skulle betrakta flickans vittnesmål och skrev bland annat:

eljest fanns denna flicka för sina år hava ett gott sunt förnuft, och fast mer än troligt, emedan vilkendera bekännelsen hon gjorde, visste hon med så sannolika omständigheter plädera, att man billigt måste stanna i förundran.¹³⁵

Häradsrätten förhörde också flickans matmoder som förnekade att hon synat flickan eller kände till det flickan berättat samt sade att Ingeborgs berättelse var ”lutter osanning”. Däremot hade hon hört flickan säga att Anders velat ”ligga hos henne” när hon kom hem den kvällen hon tappat bort en ko och att hon därefter klagat över smärtor i underlivet några dagar. Det hade föranlett matmodern att fråga flickan om Anders ”narrats” med henne, men flickan hade då svarat att hon bara ljugit om Anders för att slippa straff för att hon slarvat.

Matmodern sade också att hon inte sett eller hört Anders tala med flickan så som det sags i den tidigare rannsakingen och vidare att

denna flickan skall av en ond naturlig böjelse vara så vanartig att uti lögners uppspinnande ingen henne övergår, och där ifrån skall varken tukten eller förmaningar henne kunna avskräcka, som hon och på henne åtskilliga lögnedikter skall uppfunnit, vilket undertiden gjort hennes äktenskap svårt, det och även mannen vidgick, och således undra de intet på att hon utom någon ingivelse denna lögnen påfunnit eller påfinna kunnat.¹³⁶

Rätten fann det ändå otroligt att flickan, som ju bara var tio år, kunnat göra en sådan berättelse och kring detta kretsar slutet av protokollet:

flickan förhölls huru hon kunnat giva så omständlig berättelse om hävdandet, därest sådant ej voro skett helst hennes ungdom sådant alldeles synas förbjuda? R, att hon sådant hört, enär hon varit för 3 år sedan i Kedumsby, därest enär det stora folket varit ute på arbetet haver hon med de andra barnen varit hemma, klätt sig nakna och gått i en bäck, gossar och flickor tillsammans då de sedan gått i fähusebåsen och gjort som hon nu sagt. F, om någon så med henne gjort? R ja.¹³⁷

Efter den här utfrågningen avslutas protokollet med att rätten ”fann skäligt så beskaffat mål att med flera frågor innehålla, helst hos denna [...] böjliga späda kroppen, det mer ont än gott torde inträffa”. I domen befriades drängen från alla brottsmisstankar, medan däremot Ingeborg skulle straffas. Hon dömdes till att risas av sin mor i länsmans närvaro – ett straff som utdömdes då man ansåg att icke straffmyndiga personer måste tillrättavisas.

Gotha hovrätt skärpte Ingeborgs straff och skrev:

¹³⁵ Citat från utdrag ur Laske häradsrätts protokoll 18/2 1724, i: Göta hovrätts handlingar i underställda brottmål.

¹³⁶ Citat från utdrag ur Laske häradsrätts protokoll 18/2 1724, i: Göta hovrätts handlingar i underställda brottmål.

¹³⁷ Citat från utdrag ur Laske häradsrätts protokoll 18/2 1724, i: Göta hovrätts handlingar i underställda brottmål.

alldenstund, hon, som ej är mer än 10 år gammal, befinnes av en ganska vanartig och till alla odygder benägen natur, vara, så prövar kongl rätten skäligen, att hon [...] skall av häradsprofossen skarpt risas, efter som dess ålder och kroppsstyrka, kunna tåla, samt sedermera av prästerskapet noga undervisas om sitt brotts grovhet.¹³⁸

Den oskuldskraft som många flickor vittnade om i berättelser om sexuella övergrepp slog i detta fall över i sin motsats.¹³⁹ Rättens ledamöter förundrades och förvånades över den lilla flickans förmåga att tala för sig och trodde först inte att hon kunnat ljuga om att drängen förgripit sig på henne. När det sedan, bland annat utifrån matmoderns omdömen om flickan, stod klart för dem att flickan verkligen ljugit och dessutom att hon troligen hade någon sorts sexuell erfarenhet, ville de inte fortsätta förhören. Flickan måste straffas och anledningen var hennes vanartiga och odygdiga natur. Ingeborg fick, liksom hustru Ella och fabrikspigana Anna, stå för motsatsen till ”det ideala våldtäktsoffret” – i detta fall motsatsen till den oskuldskraftiga och ovetande flickan.

Det här fallet är från den västsvenska landsbygden 1724. För att hitta liknande resonemang kring en minderårig flickas vanart i samband med våldtäkt måste man gå till 1770-talets Stockholm. År 1774 hade två skomakarlärlingar dömts till döden av Stockholms rådhusrätt för att de våldtagit en sjuårig flicka, stads-soldaten Anders Fröbergs dotter Magdalena.¹⁴⁰ Pojkarna, som var sjutton år, hade själva erkänt och berättat att de en dag träffat flickan i porten då de skulle gå ned i källaren och hämta ved. Flickan väntade på sin mor. De lurade med sig Magdalena ned i källaren och våldtog henne båda två. Flickan blev så skadad att hon var tvungen att ligga till sängs en tid och läkare vittnade om att hennes mödomshinna var förstörd.

När domen togs upp i Svea hovrätt redovisades emellertid vissa förmildrande omständigheter. Det viktigaste var att flickan ”förut låtit sig till lösaktighet bruka”. Detta hade både flickan och hennes mor bekänt. Pojken som hon skulle ha haft samlag med tidigare kunde emellertid inte fällas för något brott även om han också ställts till svars. Magdalenas tidigare sexuella erfarenheter var också enligt lärlingarna orsaken till deras agerande. De angav ”att ryktet om en sådan Fröbergs lösaktighet hos dem förorsakat, att de fattat uppsåt, att med henne beblandelse pläga”. Rätten framhöll också att flickan inte gjort något motstånd och att hon, trots att hon blivit illa åtgången, inte fått några bestående men av övergreppet.

Svea hovrätt föreslog därför kunglig Maj:t att pojkarna skulle benådas från dödsstraffet och istället straffas med tjugo dagars fängelse vid vatten och bröd för sitt brott. I justitierådets protokoll kan man läsa att rådet ville reducera straffet ytterligare. De föreslog fjorton dagars fängelse vid vatten och bröd. Vidare ställde man sig frågande till varför inte hovrätten föreslagit något straff för flickan – för

¹³⁸ Citat ur Göta hovrätts brottmålsutslag 20/4 1724.

¹³⁹ Se även Clark som menar att små flickor också kunde ses som sexuellt depraverade (Clark, 1987, s. 68).

¹⁴⁰ Referatet av det här fallet bygger på ”Stockholm 1774”. Citaten kommer från Justitierevisionen, utslagshandlingar 15/4 1774.

hennes vanart. När kungen, Gustav III, kom till rådet valde han, enligt protokollet, att benåda pojkarna ytterligare. De skulle ”umgälla deras vanart med 8 dagars fängelse vid vatten och bröd” och hovrätten anmodades att ”yttra sig huru flickan Fröberg må för sin vanart anses”.

Vilket straff flickan slutligen fick för sin *vanart* har jag inte lyckats få fram ur källorna. De lärda männens resonemang i det här fallet ligger långt ifrån dem som fördes i de högsta rättsinstanserna i början av 1700-talet och att tolv år var lagens gräns för att samtycket skulle vara relevant aktualiserades inte i det här målet. Magdalena ansågs långt ifrån oskuldssfull, snarare sexuellt depraverad. De unga männen som våldtog henne straffades förvisso, men med ett straff som motsvarade ungefär det man kunde få vid upprepat lägersmålsbrott. Magdalena betraktades, trots sin låga ålder och det extra skydd lagen gav henne, inte som ett offer, utan hon ansågs genom sitt levnadssätt ha uppmuntrat pojkarna och måste därför också tillrättavisas. Hon var sju år.

Det här fallet från Stockholm är det enda där en minderårig flicka så tydligt och formellt skuldbeläggs i samband med våldtäkt. I några andra mål från den senare delen av 1700-talet förekommer dock argumentation som går i samma riktning. Fallet från Enköping år 1771 där drängen Hofgren anklagats för att ha våldtagit en tioårig flicka har delvis refererats tidigare. Det slutade med att drängen fälldes för våldtäktsförsök och flickan, Anna Katarina Schubbs, förklarades saklös. I rannsakingen försökte dock drängen beskriva flickan och hennes agerande som om hon vore villig till umgänget med honom.

Enligt Hofgren var den lilla flickan ”mycket go och begiven på ras”. När hon kom in i verkstaden där Hofgren var den aktuella kvällen hade han tagit upp henne i knät och kliat henne lite på ryggen. Sedan bar han henne till bordet och lade ned henne där. När han då ”under hennes kläder tagit hennes hemliga lem” hade hon bett honom att gå och låsa dörren och ta ur nyckeln, vilket han gjorde. Medan han var borta låg flickan kvar och väntade. Därefter försökte Hofgren ha samlag med Anna Katarina, men sade att det inte kunde fullbordas för att hon var för liten. Han låg ändå med henne tills han fick utlösning. Då knackade någon på dörren och bad att flickan skulle gå till sin syster, vilket föranledde Hofgren att gå ned från bordet, knäppa igen byxorna och lyfta ned flickan. Hon bad då Hofgren att inte öppna dörren ”innan hon finge torka sig, efter hon blivit så våt emellan sina lår”. När Hofgren släppte ut flickan gick hon till sin syster och han till sängs.

I Hofgrens version av händelseförloppet gjorde Anna Katarina inget för att stoppa hans närmanden. Hon kom till honom, bad honom låsa dörren och vänta innan han öppnade så hon kunde undanröja spåren efter hans sädestömning. Hofgren förnekade inte sitt agerande men framhöll att det var flickan som skapade enrum för deras umgänge. Då rätten frågade Hofgren om hon inte ropat svarade han att ”hon vist sig väl nöjd, med detta Hofgrens förfarande mot henne”. Rätten frågade också om han haft liknande umgänge med flickan förut. Han svarade att han en gång träffat henne ensam i sitt rum och då kastat henne i sängen och lagt sin hand på hennes underliv. Då började hon skrika och bad

honom lämna henne i fred. Hofgren menade dock att han vid det tillfället inte alls haft i sinnet att bedriva otukt med flickan utan ”endast velat rasa med henne efter hon alltid skulle vist sig därtill mycket benägen”. Hofgren fick flickans vilja till ”ras” att framstå som en vilja till sexuell samvaro.

Enligt rätten beskrev Anna Katarina händelseförloppet på samma sätt som Hofgren med några undantag. Det var att hon nekade till att ha bett Hofgren ta nyckeln ur dörren och att hon flera gånger bett honom låta bli henne. När han lagt sig på henne hade det skett så att hon inte kunnat ropa. Hon berättade också att han en gång tidigare, då de varit ensamma på hans rum, försökt ha samlag med henne. När hon då börjat skrika och ropa hade han tystat henne genom att stoppa en del av en tröja i hennes mun samt hotat henne till livet om hon skulle berätta för någon vad som hänt.

Rätten förhörde även Anna Katarina om vad som hänt och frågade henne först varför hon bett Hofgren sätta sig bredvid henne. Hon svarade att hon inte ville att han skulle lämna henne ensam eftersom det var mörkt. På tillfrågan om varför hon gått in rummet svarade hon att det skett utan anledning. Av rättens frågor kan man dra slutsatsen att de ville utröna vilken inställning flickan hade till samvaron med drängen. Hans beskrivning av Magdalena som villigt inställd till hans närmanden hade tydligen gjort intryck på rätten. Trots att flickan var minderårig vilket enligt lagen gjorde hennes inställning till umgänget irrelevant var det kring detta rättens frågor cirklade.

Även om det inte finns särskilt många belägg kan man konstatera att det mot slutet av 1700-talet fanns föreställningar om att även små flickor kunde ha en sexuell vilja – en benägenhet till otukt – eller vanart, som det hette i Stockholmsfallet. Något försvar som liknade det Hofgren använde existerade inte i några tidigare fall. Under 1600- och i början av 1700-talet utpekades inte minderåriga flickor som villiga till sexuellt umgänge. Det som kunde förekomma var däremot att den anklagade mannen menade sig ha köpt sexuella tjänster av flickor eller att de anklagades för att ljuga eller ha blivit intalade av andra att ljuga för att smutskasta den anklagade mannen.¹⁴¹

Det här avsnittet har behandlat synen på de minderåriga våldtäktsoffrens oskuld respektive vanart. De särskilda stadgandena om våldtäkt mot minderåriga som infördes i 1734 års lag tog sin utgångspunkt i att barn inte kunde hållas ansvariga för om de lät sig övertalas eller tvingas till sexuellt umgänge. Om en man lägrade en flicka under tolv år betraktades det därför som våldtäkt oavsett om mannen använt våld eller inte. Lagens tillkomst talar för en syn på barn som oskuldsfulla per definition. Materialet visar emellertid att denna oskuldsfullhet kunde övergå i sin motsats. Om en flicka visade sig ha sexuella erfarenheter betraktade man henne som vanartig. Exemplet på detta är sällsynta, men det framstår som om föreställningar om att även små flickor kunde vara sexuellt depraverade blev vanligare mot slutet av 1700-talet.

¹⁴¹ I ett fall från Säbrå härad stod en bokhållare anklagad för att ha försökt bedriva otukt med en minderårig flicka. Mannen sade att han träffat en flicka vid vägen och bett att få ligga med henne och givit henne

Små flickor och stora män – kapitelsammanfattning

Utifrån den här genomgången av mål rörande sexuella övergrepp mot flickor under tolv år kan man konstatera att sådana handlingar betraktades som grova brott. Varför var det så? Vad var det som gjorde övergrepp mot barn allvarligare än andra sexuella övergrepp?

Det är svårt att svara på en sådan fråga utifrån enbart det material jag har gått igenom men några faktorer kan ändå lyftas fram. Det första är att flickorna i princip inte betraktades som sexuella subjekt, vilket får sitt tydliga uttryck i 1734 års lag. Den vuxna man som med eller utan våld tvingade en minderårig flicka till samlag gjorde sig skyldig till ett grovt maktmissbruk. Våld kunde förvisso vara legitimt i det tidigmoderna samhället, men i särskilda situationer – mellan jämlikar eller mot underlydande i disciplinerande syfte. Sexuellt våld mot barn var dess motsats – vuxna män som hade fysiska, psykiska och sociala tillgångar vida överstigande barnets utövade makt mot dem på ett fördärvande och depraverande sätt.

De minderåriga flickorna betraktades mestadels som oskuldsfulla. Våldtäktsmannen förstörde genom sitt brott både flickans kroppsliga och moraliska oskuld. Hon deflorerades och gavs erfarenheter som betraktades som olämpliga och vanhedrande för ett barn. Vad det innebar för hennes framtida möjligheter på äktenskapsmarknaden är omöjligt att säga, men föräldrars vilja att förlikas med gärningsmannen och att hemlighålla sexuella övergrepp samt rätternas förståelse för den inställningen talar för att barnet belades med skam. Det var inte bara gärningsmannen utan även offret som förknippades med det onaturliga och okristliga i brottet.¹⁴²

Allvaret i sexuella övergrepp mot barn kan också ses som en följd av att våldtäkt betraktades som ett egendomsbrott. Enligt Bashar bör de hårda straffen för sexuella övergrepp mot barn förstås mot bakgrund av att deras kroppsliga oskuld var en viktig tillgång för familjen på äktenskapsmarknaden. Den egendomen tog mannen från familjen vid våldtäkten vilket, utifrån ett rättstänkande som i första hand skyddade privat egendom, var ett allvarligt brott. Därav de hårda straffen eller ekonomiska uppgörrelser mellan flickans far och gärningsmannen.¹⁴³

Det är tänkbart att man resonerade i de banorna även i Sverige. Till skillnad från våldtäkter mot vuxna kunde övergrepp mot minderåriga sällan förlikas genom äktenskap och därmed begränsades handlingsalternativen efter en sådan våldtäkt. Ändå är det tydligt att övergreppen tolkades utifrån en heterosexuell

18 öre kopparmynt. Han försökte också ha samlag med henne men lyckades inte främja sin vilja. Flickan berättade att hon bad mannen låta bli henne men att han genom våld ändå försökt ha samlag med henne. Det fanns inga tecken på våld och två vittnen intygade att de inte hört några rop och att flickan ”strax givit sig till freds och vist penningar hon bekommit hade”. Bokhållaren hade också förlikt sig med flickans far genom att ge honom 200 daler kopparmynt och kläder till flickan. Underrätten ansåg ändå att mannen brutit edsöret och skulle straffas med edsöresbot. Svea hovrätt mildrade straffet till 40 marks böter och uppenbar kyrkoplikt. (Säbrå 1689. Citat ur Svea hovrätts brev till Gävleborgs läns landskansli 16/3 1689.)

¹⁴² Vigarello lägger stor vikt vid att våldtäktsoffren under *l'ancien regime* förknippades med synd och orenhet. Vigarello, 2001, s. 28–30.

¹⁴³ Bashar, 1983.

referensram där flickans ära, såsom en blivande kvinna och en framtida äktenskapspartner, var en viktig faktor. Precis som i fall rörande vuxna kvinnor kunde de små barnens ära restaureras i samband med att våldtäktsmannen fälldes.

Det nya stadgandet om minderåriga flickor i 1734 års lag och den ökande andelen anklagelser som rörde sexuella övergrepp mot små flickor kan också tolkas som att en ny brottsrubricering, ett nytt fenomen, skapades – otukt med minderåriga flickor. I det tidigmoderna materialet finns ändå inget som tyder på att man betraktade mäns övergrepp mot barn som uttryck för en särskild sexuell läggning, det som begreppet pedofili senare kom att beteckna.¹⁴⁴ Det kunde istället falla under beteckningen sodomi vilket stod för handlingar som stred mot naturens ordning, det vill säga sexuellt umgänge som inte syftade till barnalstring. Även om sexuella övergrepp mot barn betraktades som allvarliga brott utmålades inte heller gärningsmännen som särskilt onda eller bestialiska män. Övergreppen tolkades snarare i linje med andra våldtäktsbrott – som uttryck för manlig sexualdrift och maktmissbruk. Att aspekten av maktmissbruk var central stöds av att unga mäns övergrepp mot barn inte omtalades med samma avsky som vuxna mäns brott.

Man kan också konstatera att små flickor hade en särskilt utsatt position. De stod i princip lägst i den sociala hierarkin. De var underordnade sina föräldrar, andra vuxna i lokalsamhället, äldre syskon, tjänstefolket och de lite äldre pojkar. Som sådana var de också ett lätt ”byte” och kunde påverkas av hot och/eller lockelser av olika slag. Den dominerande inställningen under större delen av min undersökningsperiod verkar också ha varit att flickorna var oskuldsfulla och sårbara. Deras offerstatus i samband med sexuellt umgänge var närmast självklar.

Den förändring i synen på kvinnors sexualitet och samtycket vid våldtäkt som beskrivits gällande vuxna kvinnor kom emellertid också att påverka synen på minderåriga flickor. Oskuldsfullheten kunde då övergå i sin motsats och barn som visade sig ha sexuell erfarenhet kunde betraktas som sexuellt depraverade.

¹⁴⁴ I något fall från slutet av 1700-talet uttrycks emellertid farhågor om att en man som begått sexuella övergrepp mot barn kunde återfalla i sin brottslighet. Se ”Oxie 1796”.

Synen på våldtäkt

Detta kapitel har fyra delar. I den första tecknas synen på våldtäkt med fokus på dess förändring och mot bakgrund av synen på äktenskap, våld och föreställningar kring manlighet och kvinnlighet. Avsnittet därefter ägnas åt skillnaderna i synen på våldtäkt i Sverige, så som den kommer till uttryck i det rättsliga materialet, och synen på våldtäkt i några andra västeuropeiska länder. Sedan tas några problem med tolkningen av förändringen i synen på våldtäkt upp – problem som i sin förlängning leder till ett ifrågasättande av gängse modeller för förklaring av förändring under den tidigmoderna perioden. Avslutningsvis sammanfattas undersökningens resultat vad gäller synen på våldtäkt och konstruktionen av kön.

Den förändrade synen på våldtäkt – från manligt maktmissbruk till kvinnlig sedlighet

Avhandlingens huvudfråga är hur människor såg på våldtäkt i det tidigmoderna samhället och hur detta förändrades under 1600- och 1700-talet. I huvuddelen av studien har frågan belysts tematiskt. Därför ägnas den första delen av detta avslutande kapitel åt en kronologisk framställning av synen på våldtäkt och dess förändring. För att kunna förstå synen på våldtäkt och dess förändring under 1600- och 1700-talet krävs en tidsmässigt något utblickande framställning. Därför startar detta avsnitt i medeltiden och fortsätter en bit in på 1800-talet. För att sätta in den förändrade synen på våldtäkt i sitt sammanhang är det också nödvändigt att beakta andra förändringar, till exempel vad gäller normerna för makesökning och synen på äktenskap och makt.

Med början under medeltiden

Kvinnofrid infördes, tillsammans med flera andra frider, genom kunglig lagstiftning någon gång vid mitten av 1200-talet.¹ Det här var en tid då kungamakten

¹ Det finns inget som tyder på att lagstiftningen kring kvinnorov och våldtäkt var en *nyhet* från 1200-talet, troligtvis hade det funnits stadganden om sådana handlingar även tidigare i ej nedtecknade lagar och sedvänja. I Gutalagen finns exempelvis ett stadgande om tagande av kvinnor som inte följer edsöreslagstiftningen (GL 22). För en beskrivning av våldtäktsbrottet i Europa från antiken till och med medeltiden, se Brundage, 1987, passim.

kämpade om sin ställning i förhållande till andra mäktiga konstellationer i samhället – framför allt olika släkter. Fridslagstiftningen måste ses mot denna bakgrund.² Om man antar att vissa handlingar betraktades som fientliga och ofta rubbade friden, det vill säga freden, i samhället var det viktigt att reglera hantelandet av sådana handlingar.³ I 1200-talets ”Sverige” var den framväxande statsmaktens möjligheter att ingripa i samhället begränsade och fridslagstiftningen bör ses som en reglering och begränsning av människors rätt att själva skipa rättvisa – att fejda.⁴

När det gäller kvinnofriden verkar forskarna vara överens om att det som sades i Alsnö stadga, där uttrycket ”quindi walføræ” användes, inbegrep både kvinnorov och våldtäkt.⁵ Stadganden mot kvinnorov och brudrov betraktas som ett sätt att skydda det lagliga och legitima sättet att ingå äktenskap – genom avtal där släkternas samtycke krävdes.⁶ Bestämmelserna mot våldtäkt har däremot setts som ett skydd för kvinnor mot sexuella övergrepp.⁷ Elsa Sjöholm vänder sig mot den bilden av den medeltida kvinnofriden när hon gällande edsöreslagarna skriver: ”Våldtäkten är i detta sammanhang inte i första hand ett sexualbrott utan ett led i fejden, ett sätt att demonstrera makt och att kränka motståndaren.”⁸

Kvinnofridslagstiftningen måste också kopplas till äktenskapet, som var en viktig institution i det släktbaserade medeltida samhället eftersom det bildade allianser och strukturerade egendomsöverföringen mellan släkter och generationer. Släktens inflytande över äktenskapets ingående var därför av stor betydelse – att kontrollera äktenskapet var att kontrollera egendomsöverföringen.⁹ Omkring 1000-talet skedde i Europa en genomgripande förändring i synen på äktenskapet där kyrkans syn blev mer inflytelserik. Monogamin inskräpades och kyrkan kämpade för att införa individuellt samtycke och den religiösa vigselceremonin som avgörande för om ett par skulle betraktas som gift eller inte.¹⁰ Traditionen hade

² Hur fridslagstiftningen växte fram, var den har sin bakgrund och vilken funktion den hade i kampen mellan kungamakt, stormannasläkter och kyrkan råder det delade meningar om. Se t.ex. Sjöholm, 1988 och Åqvist, 1989.

³ Schlyter, 1836, s. 70, Bååth, 1905, s. 87–88.

⁴ Om fejd, se t.ex. Reinholdsson, 1998, s. 127–139. Bjarne Larsson, som betraktar de medeltida stadgorna som en sorts avtal, menar att edsöreslagstiftningen kan ses som ”en sorts hederskodex, som reglerar hur man borde förhålla sig till sina fiender” (Bjarne Larsson, 1994, s. 25).

⁵ Bååth, 1905, s. 84, Nordström, 1840, s. 333, Schlyter, 1836, s. 59, Sjöholm, 1988, s. 174. För en diskussion kring begreppen och brottsrubriceringarna kvinnorov och våldtäkt i olika medeltida genrer i Europa, till exempel världsliga och kyrkliga lagar, se Saunders, 2001.

⁶ KLNLM, uppslagsord *Kvinnerov*.

⁷ KLNLM, uppslagsord *Voldtegt*.

⁸ Sjöholm, 1988, s. 174. Se även Hanawalt, 1979, s. 109–110.

⁹ För en övergripande beskrivning av äktenskapet som en central samhälllig institution från medeltiden fram till 1800-talet, se Taussi Sjöberg, 1996, s. 136–154.

¹⁰ Kyrkans vilja att få kontroll över äktenskapsbildningen var en del av kampen om makten i det medeltida samhället. Georges Duby har beskrivit kyrkans intensiva sexualmoraliska framstötter som led i ett av medeltidens ”viktigaste politiska spel, den andliga maktens intensiva kamp för att vinna herravälde över den världsliga (Duby, 1998, citat s. 15). Se även Brundage, 1987, s. 183–210. För en liknande syn på förhållandena i Sverige, se t.ex. Sawyer, 1992, kap. 2 och Taussi Sjöberg, 1996, s. 137.

varit att äktenskap föregicks av ett avtal mellan två släkter vilket bekräftades i bröllopet och fullbordades då bruden och brudgummen hade samlag.¹¹

Att ta en kvinna med våld innebar ett åsidosättande av såväl informella som formella normer kring äktenskapsbildning och var en allvarlig kränkning av släktens rättigheter. Våldtäkt bör i det medeltida sammanhanget ses som en fientlig handling, konkret utförd mot en kvinna, men i en vidare mening riktad mot de män i vars släkt kvinnan ingick, eller det (äktenskaps-)avtal som hon var en del av. Våldtäkt av en ogift kvinna rubbade släktens möjligheter till ett fördelaktigt gifte för henne medan våldtäkt av en gift kvinna bröt det monopol den äkta mannen hade över hennes reproduktivitet. Våldtäkt var således en handling som kunde få allvarliga konsekvenser, inte minst när det gällde fördelningen av egendom och makt. Därför är det rimligt att statsmakten stiftade kvinnofrid för att upprätthålla reglerna kring äktenskapsbildning och för att begränsa och reglera de konflikter som våldtäkt, brudrov och kvinnorov kunde ge upphov till.

Den medeltida lagstiftningen kring kvinnofrid bör också ses mot bakgrund av det medeltida samhällets könsordning och rättssystem. I landskapslagarna var kvinnor i princip inte egna rättssubjekt. "Bonden", det vill säga hennes make, far eller närmaste manliga släkting, var lagens egentliga rättssubjekt. Begick kvinnor brott blev "bonden" skyldig att betala böter.¹²

I vissa fall krävdes dock en reglering av förhållandet mellan bonden och de kvinnor som ingick i hans släkt/hushåll. Det gällde exempelvis då dotter svek sina föräldrar genom att ingå äktenskap eller lägersmål utan deras samtycke. Hon kunde då förlora sitt föräldraarv.¹³ Även förfarandet vid hor reglerades i lagen och vid hustrus otrohet gavs rätten att förskjuta eller behålla henne till hennes make.¹⁴ Samlagsbrotten betraktades emellertid inte som brott mot det allmänna och åtalsrätten var begränsad. Mökränkning fick i princip bara föras till tinget om det resulterat i barn och hor endast åtalas av endera maken mot den andra.¹⁵ När det gällde utomäktenskapliga sexuella relationer var kvinnornas vilja eller agerande inget som skulle avhandlas i lagen eller på tinget. Att tolka kvinnans handlande och att eventuellt straffa henne var huvudsakligen en sak för hennes släktingar eller make.

Min poäng här är inte att utmåla kvinnans ställning under medeltiden som särdeles dålig, utan att argumentera för att kvinnofriden inte bör ses som ett skydd för enskilda kvinnors sexuella integritet.¹⁶ Ett sådant ingrepp i samhälls-

¹¹ KLM, uppslagsord *Ägteskab*.

¹² Se t.ex. Holmbäck & Wessén, 1933, Inledningen, Inger, 1997, s. 21.

¹³ Se t.ex. ÖgL ÄB 1.

¹⁴ Se t.ex. ÖgL KB 27.

¹⁵ Gällande lägersmål mellan ogifta personer, se t.ex. ÖgL 16 och UL ÄB 12:2, gällande hor, se t.ex. ÖgL KB 27 och UL KB XV:3.

¹⁶ En sådan syn på de medeltida stadgandena mot våldtäkt har en anakronistisk prägel som andas 1800-tal. *Då* betraktades kvinnor som det svagare könet, en grupp som behövde extra skydd förslagsvis mot okontrollerade exemplar av det starkare könet. Det är inte sannolikt att de medeltida lagstiftarna omfattade sådana föreställningar, och än mindre troligt att det låg till grund för en del av den tidigaste kungliga lagstiftningen.

systemet vore helt orimligt med tanke på fridslagstiftningens bakgrund och den medeltida rättens könsordning. Införandet av kvinnofrid måste istället betraktas som ett led i försöken att begränsa fejderna i samhället. De medeltida lagarna gällde i allmänhet endast förhållanden mellan släkter/hushåll som representerades av män, men i vissa fall reglerades hanteringen av ”svek” inom slakten eller familjen. Makten över hur kvinnor som svek sina närmaste skulle straffas gavs i regel till slakten/maken.

Gud, staten, makten och mannen, cirka 1600–1750

Under 1500-talet stabiliserades och utvecklades statsmakten. I och med reformationen underställdes kyrkan staten och kampen mellan kungamakt och andra inflytelserika grupper i samhället, framför allt adeln, ändrade karaktär. Med den lutherska läran och den absoluta staten följde en uppvärdering av hushållet, både praktiskt och ideologiskt. I det låg, som Lyndal Roper uttrycker det, också ”a theology of gender”, det vill säga en särskild könsordning baserad såväl på den sociala samhällsordningen som på den religiösa läran.¹⁷ Den svenska statsmakten, som under 1600-talet grep allt längre in i alla samhällets sfärer, var beroende av att ordningen i samhället bevarades – den ordning som i mångt och mycket byggde på fungerande hushåll, äktenskap och könsrelationer.

För statsmakten var det således viktigt att skapa ansvarsställande husbönder och husmödrar som kunde utgöra basen för hushållen som produktions-, konsumtions- och reproduktionsenheter. Här var äktenskapet, dess ingående och brytande av stor betydelse. Lagen och rättstillämpningen kunde i detta avseende fungera som ett politiskt styrinstrument. Ett tydligt uttryck för det var att synen på samlagsbrott skärptes under 1500- och 1600-talet och utomäktenskapliga förbindelser började betraktas som brott mot det allmänna, inte bara mot slakten/maken.

De centrala kriterierna för att ett frivilligt föräktenskapligt samlag skulle hamna inför rätta var att det lett till graviditet och att parterna inte ville gifta sig med varandra. När det skedde i slutet av 1500- och början av 1600-talet var brottsrubriceringen oftast mökränkning och endast mannen straffades. Gudrun Andersson har i sin undersökning från Askers härad konstaterat att lönskalägesmål under 1600-talets första hälft oftast var okomplicerade mål där parterna erkände sig skyldiga och straffades i enlighet med lagen.¹⁸ Maria Sjöberg som undersökt samlagsbrott i Dalarna i slutet av 1500-talet har också funnit att lägersmål mellan ogifta personer regelmässigt drogs inför tinget under benämningen mökränkning och att endast mannen straffades för brottet. Samlagsbrotten var, med Sjöbergs ord, ”uppgörelser mellan män”.¹⁹

¹⁷ Roper, 1989, s. 1.

¹⁸ Andersson, 1998, s. 188.

¹⁹ Sjöberg, 2001, s. 70–71 (cit. s. 70).

Att endast mannen straffades vid mökränkning bör ses mot bakgrund av dels att det framför allt var män som var rättssubjekt, dels att det var mannen som betraktades som initiativtagare till sexuellt umgänge.²⁰ Den äldre synen på föräktenskapligt umgänge där mökränkningsbegreppet dominerade konstruerade alltså mannen som den sexuella initiativtagaren och den rättsligt och moraliskt ansvarige parten.

Våldtäktsbrott hade, till skillnad från samlagsbrott, betraktats som ett brott mot det allmänna redan under medeltiden, men våldtäkt fanns även med bland de brott som sades kränka Guds lag och ovillkorligen skulle leda till dödsstraff. Inledningsvis ställde jag frågan om hur detta påverkade synen på våldtäkt och bestraffningen av brottet. Avhandlingen har hittills inte tagit upp denna fråga, vilket beror på att explicita hänvisningar till Appendix (det tillägg till landslagen som innehöll ett utdrag ur mosaiska lagen) eller resonemang kring straffbestämning utifrån Guds lag var ytterst sällsynta.

De relevanta texterna i Appendix nämndes uttryckligen i två olika typer av situationer. Den ena var i mål där den anklagade mannen fälldes för våldtäkt och dömdes till döden. Det gällde tre fall.²¹ Den andra situationen då mosaiska lagen togs upp var då kvinnor befriades från straff efter att de fällts för hor fastän de påstått att de blivit våldtagna. Även det gällde tre fall och i dem var det de högre instanserna som hänvisade till de bibliska texterna i sina domslut.²² Referenserna till Appendix gavs alltså då rätterna ville motivera och legitimera särskilt hårda straff för män och när de ville frikänna kvinnor som dömts för hor fastän de själva hävdade att de blivit våldtagna.²³

Utöver de här sex målen fanns ett rättsfall som innehöll en utläggning av Guds lag i förhållande till våldtäktsbrottet. En änka hade våldtagits av två ryska krigsfångar i Bro i Uppland 1715.²⁴ Männen hade erkänt och dömts till döden av häradsrätten. När saken skulle behandlas i Svea hovrätt bad änkan att förövarna skulle förskonas från dödsstraffet. Även om Svea hovrätt menade att ryssarnas våldtäktsbrott var att betrakta som grovt ville några av rättens ledamöter att straffet skulle mildras till nio gatlopp och tre söndagar i stocken. Förutom målsägandens förbön framhölls som förmildrande omständigheter att ryssarna, som krigsfångar utan möjlighet att ta del av den svenska rätten, varit okunniga om den svenska lagens hårda straff för våldtäkt.

I Svea hovrätts brev till justitierevisionen i ärendet fastställde assessor Baas att en sådan handling som ryssarna begått förvisso straffades med döden enligt

²⁰ Se även Sjöberg, 2001, s. 71.

²¹ Borgholm 1614, Husby 1697 (Guds lag nämndes i underrättens domslut där den anklagade mannen dömdes till döden), Arjeplog 1710.

²² "Västra Hisingen 1701", "Bråbo 1702" och "Faurås 1707".

²³ Vad man sannolikt hänvisade till i mosaiska lagen i samband med de sistnämnda fallen var att en man som funnit en förlovad piga på marken och lägrat henne skulle dömas till döden, men att kvinnan – som då hon våldtagits utanför ett bebyggt område förutsattes ha ropat men ej fått hjälp – skulle betraktas som oskyldig. Se Petter Abrahamssons utgåva av KrLL, Appendix, IV (Abrahamsson, 1726, s. 854).

²⁴ Referatet bygger på "Bro 1715". Citaten är hämtade ur Svea hovrätts brev till KM 2/4 1715.

svensk lag, men fortsatte: ”vad den naturliga lagen angår, kan jag icke finna detta vara en dödssak”. Baas nämnde sedan att våldtäkt i vissa europeiska lagar straffades med döden, i andra inte och tog sedan upp Guds lag.²⁵ Efter att ha citerat bibeln (5:e moseboken, 22:a kapitlet, vers 13–26 och 2:a moseboken, 22:a kapitlet, vers 16–17) konstaterade han att en sådan handling som ryssarna begått inte straffades med döden ”i judarnas lag”. Därefter, och med hänvisning till att ryssarna ej ”efter Guds ord gjort sig skyldiga till döden” rekommenderade Baas att de skulle förskonas från dödsstraff.

Justitierådet gick på Baas rekommendation och benådade de båda ryssarna från dödsstraffet. I det här fallet fastställde man alltså att den aktuella våldtäkten inte stred mot Guds lag och det är det enda målet i fallsamlingen där det finns en explicit diskussion kring betydelsen av Guds lag i samband med våldtäkt. I en rad andra fall, både före och efter assessor Baas utläggning av saken i Svea hovrätt, mildrades fällda våldtäktsmäns dödsdomar utan några som helst hänvisningar eller reservationer i förhållande till Guds lag.²⁶

Att Guds lag så sällan lyftes fram i samband med våldtäktsbrott kan tyckas förvånande med tanke på att våldtäkt fanns bland de brott som det av religiösa skäl ansågs nödvändigt att straffa med döden. En möjlig förklaring är att våldtäktsbrottet ansågs allvarligt av andra skäl. Det hade en stark tradition bakåt i tiden där våldtäkt sågs som brott mot edsöret – ett av de allvarligaste brottstyperna man kunde tänka sig. Och det hade under lång tid huvudsakligen betraktats som ett världsligt brott, inte ett religiöst.²⁷ När det gällde vissa andra brott mot Guds lag, till exempel tidelag och hor, kan man tänka sig att de *i och med* den skärpta synen på brott mot Guds lag i slutet av 1500-talet började bedömas mycket hårdare än tidigare. För att inskräpa den nya synen krävdes att man poängterade allvaret hela tiden – bland annat genom tydliga hänvisningar till Guds lag.²⁸ När det gällde våldtäktsbrottet krävdes inget sådant inskräpande.

När det gällde samlagsbrott kom ändå statsmakten att genom rättsväsendet öka sitt inflytande och sina möjligheter att påverka mäns och kvinnors agerande i anslutning till hushållet och hushållsbildningen. Det övergripande målet var att skapa och värna en hushållsbaserad samhällsordning. Ett medel för att nå det målet var att genom rättskipningen söka påverka enskilda människors agerande. Rättskipningen och lagstiftningen kring våldtäkt var också en del av denna process och våldtäkt sågs under 1600- och första halvan av 1700-talet framför allt som ett våldsbrott och ordningsbrott. Den ordning som våldtäkterna kränkte var

²⁵ Här hänvisade han till lagkommissionens uppdrag att bland annat ”jämföra vår svenska lag med Guds heliga ord” men eftersom detta arbete inte var slutfört tog han sig själv för att göra en sådan jämförelse vad gällde våldtäktsbrottet.

²⁶ Rudolf Thunander konstaterar i sin undersökning av Göta hovrätts domar under 1600-talet att rätten sällan hänvisade explicit till Appendix i sin behandling av dödsdomar samt att rätten framstod som ”rämligen obunden till straffbestämmelserna i Appendix” (Thunander, 1993, s. 169).

²⁷ Jfr Vigarello som framhåller att våldtäkt framför allt sågs som ett sexuellt och moraliskt brott – en synd – och inte ett våldsbrott i den traditionella franska rätten (Vigarello, 2001, s. 30).

²⁸ Gällande sådana hänvisningar vid tidelagsbrott, se Liliequist, 1992, s. 89–90.

såväl det fredliga civila rättssamhällets ordning (friden) som den av kyrkan och staten givna hushållsordningen och det rådande makesökningssystemet.

Soldaters våldtäktsbrott straffades hårdast under denna period. Om man ska tala i termer av en stereotyp våldtäktsman så framställdes han under 1600- och början av 1700-talet som en odisciplinerad soldat, gärna en legoknekt eller krigsfånge från ett annat land, eller en svensk fotsoldat som förråts av strider och härjningar i fiendeland. Berättelserna om soldaternas våldtäkter handlade om excesser i våld och de män som fälldes för sådana brott straffades hårt. Soldaternas våldtäkter lät sig konstrueras i det närmaste som fientliga handlingar – härjningar – vilket gick väl ihop med den äldre lagstiftningens förankring i fejdänkandet.

Även utifrån den lutherska könsordningen var soldaternas våldtäkter nödvändiga att stävja eftersom de hotade såväl den äktenskapliga ordningen som det patriarkaliska systemets legitimitet. När statsmakten, i form av underrätter och hovrätter, statuerade exempel med hårda domar mot soldater värnade de sin egen makt. I berättelserna om soldaters våldtäkter och i domarna mot dem betonades deras orättfärdiga våldsutövande och alla sorts kvinnor – hustrur, döttrar och tiggarpigor – kvalificerade som offer. Den våldsamme soldatens sexuella övergrepp bedömdes inte främst utifrån offrets status eller ärbarhet utan efter mannens maktmissbruk.

Den våldsamme soldaten var en starkt negativ bild av mannen som missbrukare av makt under 1600-talet. Husbonden var en annan position kring vilken det fanns en mängd föreställningar om manlighet och maktutövning. Pigor och döttrar som utsattes för sexuella övergrepp av sina husbönder eller fäder verkar i det längsta ha tigit om det. När mål som gällde husbönder ändå hamnade inför rätta kunde de leda till en diskussion om hur långt husbondens auktoritet sträckte sig – särskilt i fall där mannen kunde anklagas för att missbruka sin husbondemakt i flera avseenden.

Målen visar att det fanns en medvetenhet – både lokalt och centralt – om att könsmaktordningen kunde göra det möjligt för husbönder att utnyttja sina pigor och döttrar sexuellt. Av materialet framgår att sådant betraktades som orättfärdigt och skamligt. Husbönder som våldtog beskrevs som hustryanner och övergreppen mot de underlydande som en del av deras missbruk av husbondemakten.

Trots att diskussioner kring husbondens auktoritet förekom i samband med våldtäkt, vilket de inte verkar ha gjort på samma sätt i andra delar av Europa, och att rättens sympatier ofta fanns på offrets sida, fälldes husbönderna sällan för våldtäkt. Jag tolkar det bland annat som en följd av de anklagade männens sociala och könsmässiga maktövertag, vilket exempelvis ledde till att husbönderna i ett fåtal fall fick fria sig med ed eller att deras versioner av det inträffade gjorde att handlingarna sågs som horsbrott istället för våldtäkt. Att så få husbönder fälldes hade säkert också samband med att husbondepositionen var en bärande (och därmed känslig) del i den sociala och ideologiska könsordningen.

De förhållanden som gällde för husbönder gällde i stor utsträckning även andra män som hade en överordnad ställning i samhället. Alla högre militärer som anklagades för våldtäkt slapp i slutändan undan hårda straff, men flera av dem fälldes i underrätterna och undkom inte helt och hållet straff i de högre rättsinstanserna. Här fanns hos rätterna, liksom i husbondemålen, en medvetenhet om att män ur högre klasser kunde utnyttja kvinnor ur de lägre samhällsskikten. Det budskap rätterna meddelade i sina bedömningar var, liksom i husbondemålen, dubbelt – de sökte markera sitt avståndstagande men de verkligt fördömande domarna uteblev. Även män med höga militära eller sociala positioner utgjorde – socialt och ideologiskt – en bärande del i den patriarkaliska ordningen.

Synen på drängars våldtäktsbrott skilde sig på många sätt från synen på husbönders och soldaters brott. Även drängarnas våldtäkter betraktades under perioden 1600–1750 ofta som allvarliga brott och bestraffades hårt, men de rannsakades och bedömdes på ett tydligare sätt mot bakgrund av makesökningsnormerna. Att med våld tvinga sig till sexuellt umgänge, att som vuxen eller ung man ge sig på barn eller att försöka tvinga en motsträvig partner in i äktenskap genom att lägga henne med våld, var i enlighet med kvinnofridslagarna straffbart. Det allvarligaste under 1600-talet var inte den kroppsliga kränkningen av kvinnan, utan mannens onda uppsåt, egenmäktiga agerande och kränkningen av kvinnans ära. Drängarnas våldtäkter blev allvarliga brott då de uppenbart stred mot normerna för hur makesökning och äktenskapsbildning skulle gå till.

Men ogifta mäns sexuella övergrepp kunde också infogas i de samhälleliga ramarna för parbildning. Förlikningar av olika slag var sannolikt vanliga och flera av de fall som kom inför rätta framstår som strandade förlikningsförhandlingar – särskilt under 1600-talet. Hade kvinnan eller hennes familj inlett en förlikning räknades det i de här situationerna ofta som att kvinnan i efterhand givit sitt samtycke till umgänget och att hon därmed givit upp sin rätt att klaga över våldtäkten.

Utifrån tanken att våldtäkt var ett brott mot makesökningssystemet och hushållsordningen kunde det även sonas med äktenskap. När offret var en ogift kvinna och förövaren en ogift man var äktenskap mellan dem en möjlig, och kanske till och med eftersträvsvärd, följd av ett våldtäktsbrott. Den skam och vanära som offret riskerade att drabbas av behövde inte ligga henne i fatet om hon gifte sig med våldtäktsmannen – då blev hon en ärbar hustru. Lösningen var, åtminstone under större delen av undersökningsperioden, tillfredsställande även utifrån statsmaktens perspektiv – konflikten mellan parterna var löst och våldtäktsbrottet kunde genom parbildningen fogas in i hushållsordningen. Vilken press den här synen på våldtäkt lade på våldtäktsoffren är omöjligt att säga utifrån de tillgängliga källorna.

Kvinnornas berättelser om våldtäkt, försöken att förlikas utanför rätten och att hålla övergreppen hemliga talar för att kvinnor som våldtogs kunde vanäras – skam- och skuldbeläggas. Ändå tyder argumentationen i våldtäktsmålen under perioden 1600–1750, deras utgång och den vidare kontexten i hushållsordningen

och makesökningssystemet på att det framför allt var manligheten som uppfattades som problematisk i förhållande till såväl våldtäkt som frivilliga föräktenskapliga relationer.²⁹ Argumentet att kvinnan varit villig till det sexuella umgänget och därför inte tagits med våld var inte särskilt vanligt och hörsammades sällan av rätterna. Tvärtom sanktionerade rätterna oftare bilden av den ärbara kvinnan som framfördes i kvinnornas berättelser om våldtäkt.

Föreställningar om manlighet byggdes upp kring idéer om manligt förnuft och mäns förmåga till självbehärskning. Passionerna – drifterna – hotade ständigt denna kontrollerade manlighet. Den sexuella lusten var i enlighet med den religiösa läran och lagarna endast lovlig när den fick sitt utlopp inom äktenskapet, eller – i linje med de traditionella makesökningssystemnormerna – i relationer som skulle leda till äktenskap. När män tog sexuellt initiativ i uppenbart olovliga relationer, och inte lät sig hindras av att kvinnan motsatte sig umgänget hade deras onda lusta besegrat deras förnuft. Det sågs som en bristfällighet hos mannen och var omanligt. Det omanliga konstruerades inte i termer av kvinnligt, däremot som något förnuftslöst, omänskligt och i det närmaste djuriskt.

Synen på våldtäkt var också nära kopplad till föreställningar om män och våld. Det centrala var det manliga våldets orsak, riktning och intention. Var våldsanvändningen orsakad av ett förnuftsmässigt övervägande, riktade sig nedåt i en hierarki – social och/eller könsmässig – och hade ett disciplinerande syfte var den samhällsbevarande och acceptabel. Oacceptabelt och samhällsomstörtande blev det manliga våldet om det hade sin grund i de irrationella känslomässiga passionerna, hotade den patriarkaliska hushållsordningen och syftade till egennyttig otukt.

De män som missbrukade sina vapen, sin husbondemakt eller sitt sexuella initiativ hade övermannats av en ond lusta så att varken normerna kring hedern, kristligheten eller lagarna stoppade dem. I den tidigmoderna synen på mannen, som med sitt husbondskap skulle bygga och bevara samhällsordningen, var hans brist på självkontroll ett ständigt närvarande hot – såväl på individuell som samhällelig nivå. Detta manliga hot mot den patriarkaliska ordningen aktualiserades i rannsakingar om våldtäkt.

Under hela undersökningsperioden fanns föreställningen om att män hade en sexuell drift och att de tog initiativ till sexuellt umgänge – det var också de som genomförde den sexuella akten och lägrade eller hävdade kvinnan. Mannen konstruerades, oavsett position, som sexuellt subjekt. Att mannen generellt sågs som den sexuella initiativtagaren framstår som en fördel för kvinnor i samband med våldtäkt. Så länge våldtäktsbrottet främst sågs som ett våldsbrott, där mannens våldsamma agerande och onda uppsåt stod i centrum, riktades inte särskilt mycket fokus mot kvinnans agerande vid brottstillfället eller hennes status i socialt eller sexuellt hänseende. Kvinnan sågs företrädesvis som en godtrogen piga, flicka eller hustru som utsattes för våldtäktsmannens onda uppsåt, våld och makt.

²⁹ Lindstedt Cronberg framhåller i sin avhandling om lägersmålsbrott att stormaktstidens sexualmoral var sträng, men också att den var riktad mot mannen (Lindstedt Cronberg, 1997, s. 286).

Rannsakningarna av våldtäktsanklagelser på de tidigmoderna tingen var en könsskapande process – en kamp där kärandeparten, ofta kvinnan, argumenterade för att den anklagade mannen hade handlat på ett sätt som gick över gränsen för vad som ansågs vara ett hedervärt manligt agerande i hans samhällsposition medan mannen i sitt försvar placerade sitt handlande innanför den gränsen. När bilderna av den våldsamme soldaten, den tyranniske husbonden och den oanständige drängen ställdes mot sina positiva motsatser – idealbilderna – definierades, formulerades och dramatiserades manlighetens gränser. På det sättet kom 1600- och det tidiga 1700-talets syn på våldtäkt att i mångt och mycket handla om föreställningar kring mannen. Mannen var subjektet – i våldtäktsbrottet och i den sexuella akten – och manligheten det huvudsakliga ämnet för diskussionerna kring såväl våld som sexuell umgänge och våldtäkt. Kvinnan var objektet.

De förändringar i synen på våldtäkt som skedde mot slutet av 1600-talet och under 1700-talet kan betraktas som en förskjutning i subjeks- och objektsrollerna. I rättsligt avseende, och särskilt när det gällde samlagsbrott, blev kvinnan ett subjekt. Även synen på våldtäkt förändrades då kvinnan och hennes vilja sattes alltmer i centrum för rätternas intresse.

Staten, kvinnan och viljan, cirka 1680–1800

Synen på våldtäkt och de könsbestämda föreställningarna om våld och sexuell umgänge var inte statiska och under den period jag undersökt kan man iakttäcka vissa förändringar. Det ska inte uppfattas som att synen på våldtäkt helt och hållet omvandlades från en syn till en annan utan snarare ses som en successiv och delvis motsägelsefull process av förändring. I denna process var skillnaden mellan den tidiga delen av perioden och den senare en fråga om att olika föreställningar om kön, våld och sexuell umgänge gavs olika stort utrymme i synen på våldtäkt.

Schematiskt skulle man kunna se det som en förändring från Ab till aB, till skillnad från en förändring från A till B. Att tidsperioderna i det här avsnittets rubriker överlappar varandra är ett sätt att betona att förändringen inte skedde snabbt, till exempel genom att en ny lag infördes, utan att det var fråga om en förändringsprocess.

En viktig del i denna process var att normerna och lagarna kring föräktenskapligt umgänge förändrades. Kring mitten av 1600-talet började en ny praxis växa fram som bekräftades i kungliga förordningar på 1680- och 90-talet och sedan skrevs in i 1734 års lag. Det var att både mannen och kvinnan regelmässigt straffades för föräktenskapligt umgänge som lett till barn men inte äktenskap. Beteckningen lönskaläge trängde ut den äldre rubriceringen mökränkning och för lönskaläge straffades både mannen och kvinnan – han med 40 marker (10 daler) och hon med 20 marker (5 daler).

Förändringen var i flera avseenden viktig för könsordningen. För det första blev kvinnor, på ett helt annat sätt än tidigare, självständiga rättssubjekt i samband med samlagsbrott.³⁰ För det andra innebar förändringen att den manliga

³⁰ Se även Taussi Sjöberg, 1996, kap. 8.

och kvinnliga parten i föräktenskapliga förbindelser som hamnade inför rätta delade på det rättsliga ansvaret. Det bör rimligen ha lett till, eller varit en följd av, en förändring i synen på det sexuella initiativet och det moraliska ansvaret för det sexuella umgänget. Även om mannen fortfarande betraktades som den sexuellt aktive parten, den som hävdade eller lägrade kvinnan, sågs kvinnan inte längre som en rättsligt eller moraliskt oansvarig eller oskyldig part.

Den nya praxisen och dess syn på ansvarets könsfördelning var inte oomstridd. Tvärtom framhölls i samband med lägersmål mellan ogifta personer att kvinnan även fortsättningsvis borde betraktas som lockad eller lurad in i relationen. År 1687 påpekade exempelvis juridikprofessorn Carl Lundius att det inte fanns någon laglig grund för att straffa både kvinnor och män vid lägersmål mellan ogifta personer. Hans sympatier låg hos kvinnan när han skrev: ”det synes för dem mycket svårt som blivit besviken och förnedrat till sin heder, och att de och ovanpå skall med straff beläggas”.³¹

I lagkommissionen diskuterade ledamöterna under 1690-talet om följderna för kvinnan (och hennes utomäktenskapliga barn) skulle relateras till hennes inställning till det föräktenskapliga umgänget. Frågan var om hon kunde anses ha tagit initiativ till sexuellt umgänge eller inte – om hennes samtycke till sex skulle ses som en enfaldig och naiv reaktion på en mans lockande eller ett självständigt sexuellt agerande. Buden var olika, men ledamöterna ville gärna se att lagen skilde mellan kvinnor som blivit lockade och andra.³² Någon sådan skillnad fick emellertid inte plats i bestämmelserna om lönskaläge i 1734 års lag utan alla kvinnor som begick lönskaläge skulle straffas lika.³³

Vad vi har att göra med under senare delen av 1600- och större delen av 1700-talet är enligt min mening (minst) två parallella och delvis motstridiga normsystem. Å ena sidan fanns de traditionella makesökningsnormerna som var centrala för mäns och kvinnors val när det gällde föräktenskapligt sexuellt samliv. Här låg ansvaret i första hand hos männen – makesökningssystemet kunde endast upprätthållas så länge de äktade sina sängkamrater om de blev gravida. Normerna i detta system var väl kända och kvinnor och män som agerade i enlighet med dem ansågs i princip ärbara. Å andra sidan fanns i den nya lagstiftningen gällande lönskaläge föreställningar om att både män och kvinnor hade gjort sig skyldiga till brott om de fälldes för lönskaläge.

Det har ibland framhållits att de förstnämnda normerna var folkliga medan statsmakten och kyrkan stod bakom de senare.³⁴ Så var det säkert till stor del också, men undersökningen av synen på våldtäkt talar för att någon strikt uppdelning av vilka som omfattade makesökningsnormerna inte existerade. Även i

³¹ Carolus Lundius anmärkningar till lagen 1687 (UUB, B184, pag. 157). Se även Lagkommissionens protokoll 25/2 1690, Förarbetena, bd I, s. 152–153.

³² Lagkommissionens protokoll 25/2, 11/3, 14/3, 18/3 1690, i: Förarbetena, bd I, s. 152–153, 189–190, 194–198, 200.

³³ Enligt Malin Lennartsson fanns spänningen mellan traditionella och nyare föreställningar kring trolovning och äktenskap kvar även i 1734 års lag (Lennartsson, 1999, s. 158–159).

³⁴ Se t.ex. Furuhausen, 1996, s. 175.

rätterna och bland jurister kunde föreställningar som framför allt förknippats med allmogens vara dominerande.

Ambivalensen, och de ibland fullständigt ologiska domsluten vid vissa våldtäktsbrott, blir begripliga om man ser dem i ljuset av de här motstridiga normerna. Det gäller exempelvis fallet från Åkerbo 1737 där en dräng inledningsvis anklagats för våldtäkt men i slutänden straffades för lönskaläge med motiveringen att den 14-åriga flickan samtyckt. Ändå straffades inte flickan utan friförklarades med hänvisning till hennes låga ålder och att hon hela tiden hävdade att lägersmålet varit emot hennes vilja.³⁵ I ett mål från Listers härad från 1753 fälldes en liknande dom. Den anklagade drängen frikändes från våldtäkt i brist på bevis men fälldes för lönskaläge, medan pigan förklarades saklös med hänvisning till lagen om våldtäkt.³⁶

För dem som skulle döma i dessa mål framstod pigorna uppenbarligen som oskyldiga, fastän man inte kunde definiera den rannsakade handlingen som våldtäkt. I lagen fanns bara två alternativ. Antingen hade samlaget skett med bådars goda vilja och såväl mannen som kvinnan skulle fällas för lönskaläge, eller så hade mannen tvingat sig på kvinnan med våld och han skulle fällas för våldtäkt. I de nyss nämnda fallen vägrade rätterna att hålla sig till dessa alternativ. Männens dömdes inte för våldtäkt, men genom att fälla männen för lönskaläge utan att fälla kvinnorna fastställdes männens exklusiva rättsliga och moraliska ansvar för det sexuella umgänget. Föreställningar om att kvinnor ibland inte borde hållas ansvariga för sitt föräktenskapliga umgänge fanns alltså kvar långt in på 1700-talet och kunde påverka bestraffningen av parterna i våldtäktsmål.

I och med förändringen i synen på kvinnans ansvar vid samlagsbrott blev kvinnans vilja eller rättare sagt ovilja till sexuellt umgänge en mer avgörande skillnad mellan våldtäkt och annat utomäktenskapligt sexuellt umgänge. Men frivillighet och tvång kan ses som ändpunkterna på en skala och det som finns däremellan blir, i relation till den nya synen på utomäktenskaplig sexualitet, viktigt att ta ställning till. Det är också mycket kring den frågan som det normativa materialet från slutet av 1600- och början av 1700-talet kretsar. Skillnaden mellan våldtäkt och exempelvis lönskaläge, vad gällde kvinnans inställning till det sexuella umgänget, blev egentligen inte riktigt tydlig förrän synen på samlagsbrott verkligen genomsyrades av att både mannen och kvinnan var skyldiga – när även kvinnan började betraktas som ett subjekt.

Diskussioner om hur man skulle se på lägersmål med sovande kvinna, avvita och barn följde av att kvinnors vilja uppvärderades i samband med föräktenskapligt umgänge och våldtäkt. I 1734 års lag betraktades lägersmål med flickor under tolv år och avvita kvinnor som våldtäkt även om inget våld använts. Minderåriga och avvita kvinnor ansågs ovetliga, eller oförmögna att ha och/eller uttrycka vilja. Andra kvinnor skulle bevisa att lägersmålet skett med våld och emot deras vilja för att handlingen skulle ses som våldtäkt. Lagens nya bestämmelser kon-

³⁵ Åkerbo 1737.

³⁶ Lister 1753.

struerade två typer av våldtäktsoffer. Avvita kvinnor och barn blev ”viljelösa” objekt, medan andra kvinnor blev tydliga subjekt med egen vilja. Det är också viktigt att notera att förändringen i lagen i princip var en kodifiering av redan gällande rättspraxis och något som diskuterats intensivt i samband med våldtäktsmål där problematiken varit aktuell.

Ett annat viktigt inslag i 1734 års stadgande om våldtäkt var att man gjorde en tydligare skillnad i hur mannen skulle straffas utifrån om våldtäkten fullbordats eller inte. Även det var en kodifiering av redan tidigare etablerad praxis. Icke desto mindre innebar det en *sexualisering* av våldtäktsbrottet eftersom straffet regelmässigt blev avsevärt hårdare om brottet innefattade ett penetrerande samlag. Om det tidigare varit mannens maktmissbruk som stått i centrum för diskussionerna om våldtäkt så kom brottets sexuella moment att få större betydelse mot slutet av 1700-talet. Detta innebar också att brottet *förkroppsligades*.

I slutet av 1700-talet innefattade rannsakingarna allt oftare noggranna utredningar av våldtäktens konkreta kroppsliga detaljer och offrets fysiska skador. Offren, särskilt om de var unga eller minderåriga, undersöktes omsorgsfullt, ofta av både trovärdiga kvinnor i lokalsamhället, barnmorskor och läkare och frågor om vilket kroppsligt övergrepp som konstituerade våldtäkt väcktes. Sexualiseringen och förkroppsligandet av våldtäktsbrottet innebar härvidlag en begränsning av vad som kunde definieras som våldtäkt jämfört med tidigare. I undersökningarna av flickors underliv tvekade läkare och andra över vad som utgjorde våldtäkt. Var det när de yttre delarna av kvinnans könsorgan var skadade, eller krävdes det att mödomshinnan förstörts? Eller både och? Genom att svaren på dessa frågor ofta gavs av läkarna som undersökte våldtäktsoffrens underliv, kom medicinvetenskapens inflytande över hur våldtäktsbrottet skulle definieras att öka.

Mot slutet av 1700-talet, och i och med *subjektifieringen* av kvinnan, började rätterna också att intressera sig mer för kvinnornas agerande i samband med våldtäkt. I rannsakingarna i Tjulsta och Ulleråker som refererats utförligt rikades inte det huvudsakliga intresset mot vad männen gjorde utan mot vad kvinnorna gjorde och *inte* gjorde. I dessa mål och flera andra från 1700-talets andra hälft tolkades kvinnornas agerande i termer av samtycke fastän de själva framhärjade i att det sexuella umgänget skett mot deras vilja. Sådant som tidigare kunde framkomma i samband med våldtäktsmål utan att rätterna gav det någon avgörande vikt blev nu faktorer som ansågs motsäga kvinnornas påståenden om våldtäkt. Det kunde vara att offret tidigare haft, eller visat intresse för, sexuellt umgänge, eller att hon varit ute ensam och inledningsvis inte haft något emot mannens sällskap.

Kunglig Maj:ts uttalande i samband med fallet från Ulleråker år 1763 är vägledande för synen på våldtäkt från mitten av 1700-talet. Där framhölls att det hårda straffet för våldtäkt syftade till att freda endast sådana kvinnor som levde kyskt och ärbart, inte dem som själva ”kasta sig uti ett lösaktigt leverne”.³⁷ Föreställningarna om att kvinnan hade sig själv att skylla gick i slutet av 1700-talet

³⁷ Ulleråker 1763. (Citrat ur justitierevisionen, utslagshandlingar 7/9 1763.)

ibland så långt att till och med minderåriga flickor kunde betraktas som medskyldiga och straffas för vanart i samband med att de blivit våldtagna.

Marja Taussi Sjöberg har presenterat en syntetiserande beskrivning av förändringar inom rätten med särskild inriktning på förhållandet mellan könen från medeltiden och fram mot 1800-talet. Hon menar att ”det kvinnliga subjektets tillblivelse” syns allra tydligast i samband med förändringarna i synen på samlagsbrott under 1600- och 1700-talet. De långsiktiga följderna för kvinnan sammanfattar Taussi Sjöberg med orden: ”Att bli ett rättssubjekt innebar för kvinnan paradoxalt nog att hon blev ansvarig för sedligheten.”³⁸ Taussi Sjöbergs slutsats är giltig även för synen på våldtäktsbrott. I samband med våldtäkt är det kvinnligheten snarare än manligheten som framstår som problematisk mot slutet av 1700-talet.

I våldtäktsmål från 1700-talets andra hälft kan man alltså se att rätterna intresserade sig mer för offrets agerande i samband med brottet än vad man gjort tidigare. I flera fall blev kvinnans agerande avgörande för hur åtalade handlingar definierades och hur de anklagade männen straffades. Man kunde ha overseende med mäns våld och att kvinnor skadades utifrån tanken att osedliga kvinnor (och flickebarn) fick tåla en hårdare behandling än andra – en föreställning som också formulerades i samband med Ulleråkersmålet. Om kvinnan i samband med våldtäkt tidigare företrädesvis betraktats som ett ovilligt objekt – en godtrogen piga, en ärbar hustru eller ett oskuldsfullt barn – misstänktes hon i slutet av 1700-talet allt oftare vara ett villigt subjekt – en otuktig piga, en otrogen hustru eller ett depraverat barn. Strax före sekelskiftet 1800 var det – till skillnad från tidigare – den ärbara kvinnlighetens gränser som diskuterades, formulerades och dramatiserades i rannsakingarna om våldtäkt.

Att den samhälleliga diskussionen kring könsrelationerna under den tidigmoderna perioden förändrades i en riktning från en problematisering av manlighet till ett fokus på kvinnlighet kommer även Jonas Liliequist fram till i en nyligen publicerad artikel om kvinnomisshandel. Under 1600-talet spelade fördömandet av hustryannen och uppmaningar till mannen att utöva sin makt med förnuft en framträdande roll i visor, pamfletter och dramer medan satirer över det kvinnliga, ofta med misogynia övertoner, präglade 1700-talet. Liliequist drar utifrån det litterära materialet och utvecklingen inom lagstiftningen slutsatsen att mäns våld i hemmet marginaliserades, privatiserades och osynliggjordes under det sena 1700- och tidiga 1800-talet. Det breda disciplineringsperspektiv som funnits under 1600-talet begränsades till att gälla framför allt de lägre klasserna.³⁹

För slutet av 1700-talet är det inte heller lika lätt att finna en stereotyp våldtäktsman som för den tidigare perioden. Soldater som anklagades för våldtäkt beskrevs inte längre i termer av överdådiga våldsmän, deras brott bedömdes som andra mäns och den påtagliga kopplingen mellan tyranni och våldtäkt inom hus-

³⁸ Taussi Sjöberg, 1996, citat s. 160 resp. s. 154.

³⁹ Liliequist, 2001b.

hållet försvann. Om någon grupp män kan sägas framträda tydligare än någon annan i slutet av 1700-talet så var det drängarna. Men det var inte främst deras besinningslösa överdådiga våldsamhet som beskrevs utan snarare en allmän och problematisk oanständighet.

Mot slutet av min undersökningsperiod ställdes allt fler drängar, ensamma eller i grupp, till svars för både våldtäktsbrott och andra handlingar av typen sexuella trakasserier eller sexuella ofredanden. Detta är inte alldeles enkelt att tolka. Om man utgår från att förändringen inte berodde på ändrade rubriceringsrutiner eller andra källmässiga faktorer bör den ha grundats i en ökad benägenhet att anmäla drängar för sexuella närmanden och/eller att drängar gjorde sig skyldiga till fler sådana handlingar. Enligt min mening finns det fog för att räkna med båda dessa förklaringsfaktorer.

Under 1700-talets andra hälft gjorde sig bristerna i det traditionella makesökningssystemet allt oftare påmindas vilket drabbade kvinnorna genom att de blev oförsörjda och vanärade mödrar.⁴⁰ Att kvinnor i det läget blev känsligare för oanständiga närmanden och gick till rätten med dem är inte så underligt. Att normerna i det traditionella makesökningssystemet luckrades upp kan för kvinnornas del ha lett till en ökad osäkerhet kring vad som var ett oklanderligt agerande. Hur skulle hon värna sin ära när föreställningarna kring hur äran konstituerades var i gungning? Det är en tänkbar förklaring till varför fler brott av typen ofredanden och otuktiga närmanden kom inför rätta under 1700-talet än tidigare. En ökad osäkerhet kring den kvinnliga ärans innehåll ledde till en ökad känslighet och benägenhet att anmäla sexuella närmanden.⁴¹

Även en förändring i mäns agerande är tänkbar utifrån den allmänna trenden gällande samlagsbrott. Från någon gång i slutet av 1600-talet och i starkt växande grad mot slutet av 1700-talet började män neka till ansvar för föräktenskapligt umgänge som lett till barn. Allt fler män gick fria medan fler kvinnor stod inför rätta med ett utomäktenskapligt barn och fick plikta för lönskaläge själva. Flera forskare har framhållit att den här utvecklingen kan ha varit följden av en försvagning av de traditionella makesökningssystemerna och unga mäns lojalitet till rättsordningen.⁴² För männens del kan detta ha resulterat i en ökad säkerhet i samband med föräktenskapliga relationer. De hade mindre att förlora än tidigare och kunde kanske tillåta sig att ha samlag med kvinnor utan att tänka på konsekvenserna.

I rätternas bedömning av anklagelser mot drängar under 1700-talets andra hälft finns en viss spänning. Vissa fall bedömdes i enlighet med kvinnornas anklagelser och männen fälldes för våldtäktsförsök, men man började även

⁴⁰ Ytterligare ett tecken på att de traditionella föreställningarna kring makesökning och äktenskap delvis spelat ut sin roll var att rätterna inte längre föreslog våldtäktsparterna att de skulle äkta varandra i fall där det hade varit möjligt.

⁴¹ Jfr Gaunt som menar att det sena 1700-talet, till skillnad från 1600-talet, präglades av en tolerant inställning till utomäktenskapliga förbindelser och att kvinnor därför i mindre grad vanärades och stigmatiserades i samband med sexuellt umgänge utanför äktenskapet (Gaunt, 1996, s. 72–84).

⁴² Se t.ex. Furuhausen, 1996, s. 183–184 och Sundin, 1992, s. 334–335.

omdefiniera det som kvinnorna och/eller andra såg som sexuella våldsbrott till andra sorters brott, till exempel misshandel eller allmän otuktighet. Jag har tidigare nämnt att våldtäktsbrottet sexualiserades och förkroppsligades under 1700-talet. På en annan nivå, i brottsrubriceringarna och i bedömningen av vad som kunde räknas som våldtäktsbrott, skedde en annan typ av begränsning. Handlingar som tidigare bedömts främst utifrån uppsåtet – att ha samlag i en otillåten situation/relation och/eller att kränka en kvinnas ära – bedömdes nu mer utifrån resultatet – huruvida något sexuellt umgänge skett eller inte. När våldtäkt mer och mer betraktades som ett sexuellt brott, kom handlingar som med ett modernt begrepp kanske skulle kunna kallas för sexuella trakasserier – och som tidigare betraktats som allvarligt just på grund av mannens sexuella eller ärekränkande uppsåt – oftare att ses som ”vanligt” våld, eller ”bara” våld.

Mot slutet av undersökningsperioden framstår inte heller ogifta mäns ansvarslösa sexuella initiativ, även om de skedde med våld, som lika förkastliga som tidigare. Våld och otuktigt beteende var förvisso inte önskvärt men det framfördes argument som innehöll en mer överseende attityd mot sådana handlingar från unga män. Om de inte var planerade, kunde de anses tillkomna i någon sorts ungdomlig driftsutlevelse, som inte förkastades helt utan snarare sågs som en naturlig del i manligheten som måste få utlopp på något sätt. Det sexuella våldet var fortfarande straffbart men framstod ändå inte som lika omanligt och vanärande mot slutet av 1700-talet som tidigare.

Under 1700-talet märks också en ökad misstänksamhet mot kvinnor som anmälde våldtäkt. Berättelserna om de ärbara hustrurna, som under 1600- och början av 1700-talet ofta ledde till att de anklagade männen fälldes och de attackerade hustrurnas ärbarhet bevarades, försvinner ur materialet kring mitten av 1700-talet. De hustrur som anmälde våldtäkt efter 1750 hade inte samma framgång med sina berättelser utan misstänkliggjordes i allt högre utsträckning. Och som jag tidigare nämnt blev det svårare för ogifta kvinnor att åberopa bilden av den godtrogna pigan i samband med våldtäkt. Allt större ansvar lades på kvinnans bevisning och allt som kunde tolkas till hennes nackdel vändes ofta uttryckligen emot henne och tolkades till den anklagade mannens fördel.⁴³

Mycket förenklat och kortfattat kan den förändring i synen på våldtäkt under 1600- och 1700-talet som jag funnit i det rättsliga materialet beskrivas som en

⁴³ I lagkommentarerna misstänkliggörs den anklagande kvinnan i ökande grad under den period som undersökts. Den enda kommentar som Petter Abrahamsson gav angående kvinnors tillförlitlighet vid våldtäkt var att man då en kvinna påstått att hon blivit våldtagen i sovande tillstånd skulle förvissa sig om att det verkligen var så – att hon inte bara hade förhållit sig som om hon sov (Abrahamsson, 1726, s. 698). David Nehrman poängterade i sina kommentarer till 1734 års lag från 1756 att kvinnans motstånd måste vara beständigt. Om kvinnan inledningsvis gjort motstånd mot mannens närmanden, men sedan samtyckt, var inte att betrakta som våldtäkt. När det gällde kvinnorov påpekade han att lösaktiga kvinnor förvisso också kunde tas med våld, men att ”sådana pläga gärna godvilligt följa” (Nehrman, 1756, s. 419–423, citat s. 423). Albrecht Flintberg tog i sina kommentarer från 1803 upp Abrahamssons påpekande gällande sovande kvinnor och tillade: ”Vid undersökningar i frågor om våldtäkt, tyckes det med sorgfällighet böra utredas, om någon synnerligen förtrolighet tillföre förmärks emellan anklager-skan och den angivne, samt om kallsinnighet eller liknöjdhet hos henne försports, då hon först yppade brottet” (Flintberg, 1803, s. 374). Se även citatet av Schlyter på s. 310.

förändringsprocess med fyra dominerande inslag. Det första var subjektifieringen av kvinnan som bland annat innebar att kvinnans vilja och agerande kom att hamna allt mer i fokus då mäns våldtäktsbrott behandlades i rätterna. En annan viktig del av förändringsprocessen var sexualiseringen av brottet, vilket innebar en förändring i synen på våldtäkt från att framför allt ha varit ett våldsbrott till att bli ett sexuellt brott. Våldtäktsbrottets förkroppsligande är den tredje förändringstendensen som jag vill lyfta fram. Den hänger nära samman med brottets sexualisering i och med att det sexuella blev mer liktydigt med det materiella, det kroppsliga, från att tidigare ha handlat mer om det sociala och äremässiga. Ett fjärde inslag i förändringen är att våldtäkt vid undersökningsperiodens början huvudsakligen kopplades samman med diskussioner om manlighet och makt medan brottet mot slutet av 1700-talet mer och mer kom att handla om kvinnlighet och moral.

Fortsättningen under 1800-talet

Den här kronologiska beskrivningen och analysen av synen på våldtäkt inleddes med en upptakt i medeltiden. Avslutningsvis vill jag mycket kortfattat ta upp vad som hände med bestämmelserna om våldtäkt i 1800-talets reformering av brottslagstiftningen.

Vid mitten av 1800-talet fick de delar av lagen som förnyades en tydlig liberal prägel och skyddet av individen uppvärderades. Det visade sig bland annat i att bestämmelserna om våldtäkt placerades under rubriken ”Om brott emot annans frihet” i den nya strafflagen från år 1864. Våldtäktsbrottets karaktär av brott mot det allmänna – den samhälleliga friden och den äktenskapliga ordningen – poängterades inte i den nya lagen. Istället var det kränkningen av kvinnan som individ som ställdes i centrum.

Straffen för våldtäktsbrott var även i 1864 års strafflag hårda och skillnaden i straff mellan fullbordad våldtäkt och våldtäktsförsök kvarstod.⁴⁴ En nyhet var dock att mannens påföljd stod i relation till hur mycket kvinnan skadats fysiskt av övergreppet. För våldtäkt utdömdes straffarbete från sex till tio år. Hade våldtäktsoffret fått ”svår kroppsskada” av övergreppet skulle förövaren däremot plikta med livstids straffarbete och hade hon avlidit till följd av brottet kunde mannen till och med dömas till döden.⁴⁵ Det förkroppsligande av våldtäktsbrottet som inleddes under 1700-talets andra hälft fortsatte alltså under 1800-talet.

I samband med utarbetandet av den nya strafflagen fortsatte juristerna att diskutera hur man skulle betrakta våldtäktsbrott mot kvinnor utifrån deras ärbardhet. Några av ledamöterna i lagkommittén ville införa en gradskillnad mellan våldtäkt av ärbarda kvinnor och prostituerade. Professor Schlyter skrev i samband med förslaget om lägre straffsatser för kvinnor ”som låter bruka sig till skörlevnad”:

⁴⁴ Straffet för fullbordad våldtäkt var straffarbete i sex till tio år och för försök till våldtäkt straffarbete i två till sex år. (1864 års strafflag, 15:12–16.)

⁴⁵ 1864 års strafflag, 15:12.

Det synes vara alldeles klart, att den skada, som genom ifrågavarande brotten blivit kvinnan tillfogad i de fall, som här antages, ej kan jämföras med den skada, som därigenom tillskyndas en ärbar kvinna; vartill kommer att mannen lätteligen kan förmoda, att det av en lösaktig kvinna gjorda motstånd ej är allvarligt, och att den sofvande kvinnan icke skulle, om hon hade varit vaken, varit obenägen för det, som hon i vakande tillståndet när som helst utan motstånd låtit ske. Det är också mest att förmoda, att om åtal anställes av en sådan kvinna, hela saken å hennes sida ej är annat än en tillställning för att preja.⁴⁶

I Schlyters uttalande från 1844 återfinns flera av de föreställningar om våldtäkt och våldtäktsoffer som präglade 1600- och 1700-talet.

Schlyter utgick, precis som Abrahamsson drygt hundra år tidigare, från att våldtäktsbrottets allvar hade med den kränkta kvinnans ärbarhet att göra. Här var det dock inte fråga om en ”redan kränkt” kvinna utan kvinnor som *själva* låtit bruka sig till skörlevnad. Vidare formulerade Schlyter det som också sades i samband med Ulleråkersmålet från 1763 – man kunde *förmoda* att en lösaktig kvinnas motstånd inte var allvarligt menat. Likaledes kunde man förmoda att en lösaktig kvinna som anmälde ett våldtäktsbrott hade skumma motiv.

Bestämmelserna och diskussionerna kring våldtäktsbrott vid mitten av 1800-talet stärker tolkningen av att vissa inslag i synen på våldtäkt förändrades under 1700-talets senare del. Inriktningen på person, istället för position, på individ istället för samhälle, och på kropp istället för ära, inleddes under 1700-talet och kodifierades i lagstiftningen på 1800-talet. Samtidigt bekräftar Schlyters resonemang om hur man skulle betrakta våldtäkt mot lösaktiga kvinnor att frågor kring kvinnlig ärbarhet var aktuella för synen på våldtäktsbrott och att den koppling mellan ärbarhet och trovärdighet som började göra sig gällande i rättsprotokollen under 1700-talet intensifierades under 1800-talet.

Även innehållet i målet mellan Sophie Sager och C. A. Möller från 1800-talets mitt bekräftar en förändring med inriktning mot person och moral. Sager beskrev Möllers yttre som ett tecken på hans inre moraliska förfall medan Möller genom att beskriva Sagers agerande misstänkliggjorde henne i moraliskt avseende. Genom att hävda att hon var förvirrad implicerade han också att hon brast i trovärdighet. Möllers och Sagers argumentation var tydligt könskodad, precis som argumentationen i våldtäktsmål under 1600- och 1700-talet, men deras argument och föreställningarna bakom dem strukturerades inte av position på samma sätt som tidigare. Om man skulle föra denna undersökning längre fram i tiden skulle det sannolikt vara mer fruktbart att kombinera föreställningarna om kön med klasstillhörighet och skillnader mellan urbana och rurala miljöer.

Det samhälle där Möller och Sager levde var inte heller detsamma som tidigare. Statsmakten hämtade inte längre sin legitimitet i ståndslärorna och hushållet hade förlorat mycket av sin ideologiska och samhällsbevarande funktion. Ett socialt mer polariserat samhälle hade uppkommit där människors handlingar bedömdes mer utifrån deras sociala tillhörighet och kön än deras könsbestämda position i en hierarkisk och patriarkalisk samhällsordning.

⁴⁶ Förslag till Straff-Balk, 1844, s. 71.

Synen på våldtäkt i Sverige jämfört med andra delar av Europa

Jag har genomgående i avhandlingen lyft fram att behandlingen av våldtäktsanklagelser i många avseenden skilde sig åt mellan Sverige och resten av Europa.

För att kunna förklara dessa skillnader skulle det krävas omfattande komparativa studier, där liknande material från olika länder i Europa studeras utifrån samma frågor, metoder och teoretiska utgångspunkter. Det är en forskningsuppgift som ännu inte realiserats. Det enda jag kan göra är en tentativ jämförelse mellan resultaten av min undersökning och andra forskares slutsatser vad gäller synen på våldtäkt i andra delar av Europa.

En av de mest iögonenfallande skillnaderna var att vuxna kvinnor anklagade män för våldtäkt i Sverige på ett sätt som saknade motstycke i till exempel England och Frankrike. Till skillnad från i andra länder ledde många av de vuxna kvinnornas våldtäktsanklagelser också till att de anklagade männen fälldes. En annan central skillnad var att det i andra europeiska länder verkar ha funnits en mycket större misstänksamhet mot kvinnor som anmälde våldtäktsbrott, ett större intresse för deras agerande före och vid brottstillfället och att kvinnor i högre grad förutsattes vara villiga till sexuellt umgänge och belades med skuld i samband med våldtäktsrättegångar.

Vad jag funnit särskilt anmärkningsvärt och som inte överensstämmer med mina resultat är hur kvinnorna beskrivs. Ulinka Rublack skriver för det tidigmoderna Tysklands del:

Sixteenth- and seventeenth-century trials clearly turned on the view that women's weaker moral nature and stronger sexual desire were principal causes of social disorder. [...] The rape of an adult woman seemed inconceivable. Similarly, in incest cases the notion that women might be victims of abuse hardly entered judges' minds.⁴⁷

Georges Vigarello skriver gällande synen på kvinnor som föll offer för våldtäkt i Frankrike:

We observe an early modern trope, a moment in history when the collective and immediate sense of the sexual attitudes and movements permeated the victim without being possible for her to escape.⁴⁸

Vigarello menar även att föreställningar om att kvinnor av naturen var lösaktigare och mindre förnuftiga än män i hög grad påverkade föreställningarna om våldtäkt, även om föreställningarna sällan syntes i rättskällorna.⁴⁹ Slutsatsen drar Vigarello bland annat utifrån att väldigt få våldtäktsanklagelser från vuxna kvinnor behandlades av rätterna och ännu färre var framgångsrika.⁵⁰

⁴⁷ Rublack, 1999, s. 14.

⁴⁸ Vigarello, 2001, s. 31.

⁴⁹ Som tidigare tagits upp hävdar även Garthine Walker att syndfull sexualitet förknippades med kvinnor och kvinnlighet. Det var enligt Walker det huvudsakliga skälet till att kvinnor valde att inte tala om våldtäktsens sexuella moment i rätterna (Walker, 1998, s. 5–8).

⁵⁰ Vigarello, 2001, kap. 2–3, angående anmälningar av våldtäkt mot vuxna kvinnor, ssk. s. 27–28.

Även Anna Clark ser, i sina studier av våldtäktsbrott i England i slutet av 1700- och början av 1800-talet, att rätterna nästan aldrig betraktade våldtäkt av vuxna kvinnor som en straffbar handling. Av 43 män som ställdes inför rätta för våldtäkt av kvinnor över tolv år i London Old Bailey Court mellan 1770 och 1800 befanns bara tre vara skyldiga. Två av dem hade våldtagit 14-åriga flickor.⁵¹

Den bild av synen på våldtäkt och våldtäktsoffer som finns i de studier som refererats stämmer till vissa delar illa överens med resultaten av den här undersökningen. Under 1600- och större delen av 1700-talet återopades i Sverige sällan bilden av kvinnan som lösaktig, av naturen benägen till otukt eller som den som lockade män in i fördärvet i samband med våldtäkt. Inte heller var det lika ovanligt att vuxna kvinnor anmälde våldtäkt till rätterna eller att män fälldes för våldtäkt förövd mot vuxna kvinnor som i andra delar av Europa.

Av de fall som jag funnit från perioden 1600 till 1750 gällde i snitt fyra av fem fall kvinnor över tolv år.⁵² I Sverige var alltså anklagelser om våldtäkt från vuxna kvinnor långt vanligare än i de europeiska länder som det finns jämförelsematerial från. Även om det också var vanligare i Sverige att män som anklagats för övergrepp mot barn fälldes, var skillnaden inte så stor som den som exempelvis Clark redovisar för Englands del. I Sverige bedömdes män vara skyldiga till övergrepp mot minderåriga flickor i ungefär fyra av fem sådana fall som jag funnit från perioden 1600 till 1750. När det gällde ogifta kvinnor över femton år var andelen män som ansågs skyldiga ungefär en fjärdedel av de anklagade och för gifta kvinnor var andelen knappt hälften.⁵³

Även när det gällde kvinnornas handlingsutrymme verkar det ha funnits olikheter. I Sverige kunde kvinnor med framgång berätta hur de fysiskt kämpat emot våldtäktsmän. Det står i stark kontrast mot det sätt som könsföreställningarna, enligt Garthine Walker, begränsade kvinnors beskrivningar av våldtäkt i 1600-talets England. Där kunde kvinnor inte säga att de slagits mot våldtäktsmännen eftersom det då fanns risk att de förlöjligades eller inte passade in i bilden av det svaga och hjälplösa offret.

Bland de lagar, normer och föreställningar som gällde fanns ändå en rad likheter. I alla de västeuropeiska samhällen som jag har resonerat kring här – Sverige, England, Frankrike och Tyskland – betraktades våldtäkt i lagarna som ett allvarligt brott som skulle bestraffas hårt. Diskussioner kring lagarna och rättstillämpningen påminde om varandra, bland annat diskuterades vad som skulle gälla övergrepp mot prostituerade kvinnor i såväl Sverige som England och Frankrike, och de argument som framfördes liknade varandra. Även de bevis som våldtäkts-

⁵¹ Clark, 1987, s. 58.

⁵² 20 av 111 fall från 1600–1750 gällde flickor under 12 år. Gränsen mellan barn och vuxen har satts vid 12 år i den här jämförelsen vilket är ungefär samma gräns som Clark och Vigarello nämner i samband med att de ger uppgifter om relationen mellan anklagelser från vuxna kvinnor och barn. I 12 av de 111 fall som jag definierat som gällande ”vuxna” var offren mellan tretton och femton år.

⁵³ I 15 av 20 fall gällande minderåriga flickor ansågs mannen skyldig till våldtäkt, i 11 av 12 fall som gällde flickor mellan 13 och 15 år, i 20 av 82 fall som gällde ogifta kvinnor över 15 år och slutligen i 14 av 29 fall som gällde gifta kvinnor. Alla dessa sifferuppgifter gäller fallsamlingens fall från perioden 1600–1750.

offren ålades att presentera vid rättegångarna verkar ha varit ungefär desamma över hela Europa.

Många av de icke lagstadgade föreställningarna kring våldtäkt existerade också över hela det område som diskuterats här.⁵⁴ Det kunde vara sådant som att övergrepp mot barn var särskilt allvarliga brott och att det fanns en osäkerhet kring vad som konstituerade en fullbordad våldtäkt. Skillnaderna mellan Sverige och de nordeuropeiska länderna kan alltså inte förklaras utifrån skillnader på lagnivå, eller genom att vissa typer av föreställningar överhuvudtaget inte existerade i Sverige, men i resten av Europa, eller tvärtom.

Under 1700-talets andra hälft verkar det emellertid som om förhållandena i Sverige började bli mer lika dem i övriga Europa. Vuxna kvinnor fortsatte visserligen att anklaga män för våldtäkt, men fall som gällde minderåriga och unga flickor blev relativt vanligare jämfört med fall som gällde vuxna kvinnor. Cirka 15 % av fallen i fallsamlingen från perioden 1600–1750 gällde minderåriga flickor, medan andelen sådana fall var nästan det dubbla under 1700-talets andra hälft.⁵⁵ Det blev också ovanligare att män fälldes för våldtäkt mot vuxna kvinnor, särskilt hustrur. Inte något av de fall som jag funnit från 1750 till 1800 där män anklagades för att ha våldtagit gifta kvinnor ledde till fällande domar.⁵⁶ Så många som 13 av de 22 mål där män fälldes för våldtäkt eller försök till våldtäkt under tiden 1750–1800 gällde minderåriga flickor. Ytterligare två mål handlade om flickor som just passerat tolvårsgränsen.⁵⁷ De förändringstendenser som visade sig i slutet av 1700-talet i kvalitativt hänseende – att våldtäktsbrottet sexualiserades, förkroppsligades och förknippades mer med kvinnlig moral än manligt maktmissbruk – gick också i riktning mot en situation som mer liknade den i andra europeiska länder.

Innan jag överger detta resonemang om skillnader mellan de resultat jag kommit fram till för Sveriges del och det andra forskare sagt om andra länder i Europa, vill jag framföra några tänkbara bakgrunder till skillnaderna. Garthine Walker menar att det för engelska 1600-talskvinnor inte fanns något passande språk för att beskriva våldtäktens sexuella moment. Mannen var den aktive i sexualakten, kvinnan den passiva – ändå var det kvinnan som fick skulden för det inträffade. Allt tal om sex implicerade kvinnligt samtycke och skuld. Sådana tolkningar av tal och tystnad kring våldtäkt förkommer även hos Chaytor, Vigarello och Clark.⁵⁸

⁵⁴ Ett viktigt undantag är föreställningen om att kvinnor inte kunde bli gravida till följd av en våldtäkt – en föreställning som existerade och hade stor betydelse i bland annat England. (Se t.ex. Hanawalt, 1998, s. 127) Jag har inte funnit några belägg för en sådan norm i det svenska rättsmaterialet. Tvärtom finns flera fall där kvinnor ansågs ha blivit våldtagna, blivit gravida och fött barn utan att några sådana föreställningar aktualiserats.

⁵⁵ I fallsamlingen finns från tiden 1750–1800 59 fall. 16 av dem gällde minderåriga flickor, 9 av dem gällde hustrur medan 34 gällde ogifta kvinnor över 13 år. Antalet fall som gällde minderåriga flickor under tiden 1600–1750 var 20, av totalt 131.

⁵⁶ I ett fall fälldes dock en man för våldtäkt av två kvinnor varav den ena var gift. Rannsakingen i målet behandlade emellertid i princip bara brottet mot den ogifta kvinnan (Södra Möre 1791).

⁵⁷ Fallsamlingen.

⁵⁸ För litteraturreferenser se avsnittet ”Våldtäktens sexuella moment” i kap. 6.

Även i Sverige tillskrevs det sexuella initiativet mannen. Men i Sverige lades även det explicita rättsliga och moraliska ansvaret på männen, åtminstone under 1600-talet och en bit in på 1700-talet. Möjligtvis finns en av nycklarna till förståelsen av skillnaderna i synen på kvinnor och män, sexualitet, våld och våldtäkt mellan Sverige och England/Tyskland/Frankrike i var man i de olika områdena placerade det rättsliga och moraliska ansvaret för det sexuella initiativet. Det blir alltså en fråga om hur man i olika områden konstruerat könskategorierna man och kvinna i förhållande till sexuellt initiativtagandet.

Den förändring i synen på våldtäkt som jag tecknat för svensk del kan beskrivas som en förändring från ett tänkande i position till person. Övergången från position till person är för Sveriges del samtidigt en övergång från förhållanden som på flera avgörande punkter skiljer sig från andra länder i Europa till ett synsätt som uppvisar större likheter. En rimlig förklaring till skillnaderna mellan Sverige och andra västerländska länder kan därför vara att det svenska samhället, i högre grad än de andra, präglades av ett tänkande i positioner där de manliga positionerna, i anslutning till den patriarkaliska hushållsordningen, länge betraktades som mer problematiska än de kvinnliga.

Det är emellertid bara en tänkbar orsak till skillnaderna och den ökande likheten. I den här studien har inriktningen på positionsbegreppet bidragit till att begripliggöra synen på våldtäkt i Sverige. Hur ett sådant perspektiv skulle fungera på förhållandena i exempelvis England, Frankrike eller Tyskland återstår ännu att se.

Synen på våldtäkt, civilisering och upplysning

Förändringarna i Sverige mot slutet av 1700-talet gick tydligt i riktning mot en situation som liknar den forskarna har beskrivit för Englands, Tysklands och Frankrikes del redan under 1600- och 1700-talet. En näraliggande tolkning av det är att synen på våldtäkt var ”modernare” i resten av Europa och att Sverige helt enkelt hängde efter i utvecklingen. Men en sådan tolkning är inte oproblematisk.

I det här avsnittet vill jag reflektera över möjligheterna, eller kanske snarare svårigheterna, att foga in synen på våldtäkt och föreställningar om kön och deras förändring i ett par av de gängse historiska förklaringsmodellerna för den undersökta perioden.

Civilisering?

Det västeuropeiska samhällets förändring från medeltid till modern tid har av många historiker – empiriker och teoretiker – beskrivits som en utveckling från ett relativt enkelt och våldsamt samhälle till ett mer komplext, mindre våldsamt och civiliserat sådant. Här finns tanken att människan (läs mannen) lärt sig kontrollera sina aggressioner och drifter – de som fick fritt utlopp i det äldre samhället – och med tiden blivit mer kontrollerad och hänsynstagande. Utvecklingen skedde i

relation till framväxten av den starka staten – den stat som monopoliserade våldet och mer eller mindre aktivt, och på olika sätt, disciplinerade sina undersåtar eller medborgare.⁵⁹

Georges Vigarello ansluter sig till Norbert Elias version av denna utveckling då han tecknar förändringen i synen på våldtäkt från 1600-talet till 1800-talet. I det våldsamma samhälle som enligt Vigarello existerade under Frankrikes l'ancien regime var våldtäkt ett av en rad andra våldsbrott som man översåg med. Män var våldsamma – de slogs, dräpte varandra och våldtog – och samhället hade varken viljan eller möjligheterna att stävja detta. Vigarello sammanfattar:

Rape was certainly not without its distinctive features, but it was primarily treated like any other consequence of this world of violence; brutal confrontations, wounds and injuries were a fact of life.⁶⁰

Även om våld var en del av den tidigmoderna vardagen på ett helt annat sätt än i vår tid, kan Vigarellos syn på våldtäktsbrott som en oproblematiserad handling i en våldsam värld tillbakavisas för svensk del.

I Sverige fördömdes vissa typer av våldsbruk kraftigt i samband med våldtäkt. Bilderna av den våldsamma soldaten och den tyranniske husbonden byggdes upp kring deras orättfärdiga våldsbruk, vilket kunde ta sig skilda former och ske i olika situationer. Föreställningarna kring manligt våld framstår snarare som mycket sofistikerade än allmänt tillåtande och även om det förekom mycket fysiskt våld i det tidigmoderna samhället innebar det inte att människor och myndigheter stillatigande accepterade det. När de, utifrån sina referensramar och föreställningar om våld och makt, uppfattade våldsutövningen som illegitim kunde den föras inför rätta, diskuteras intensivt och – om den bedömdes vara ett uttryck för maktmissbruk – fördömas och bestraffas.

Teorier som byggs upp utifrån kvantitativa förändringar i brottsmönstret och som menar att våld var en integrerad, och därmed oproblematiserad, del av det förkapitalistiska samhället riskerar att dölja det äldre samhällets föreställningar om våld, makt och relationer i nutida definitioner och kategoriseringar. Förändringen i synen på våldtäktsbrott i Sverige – som alltså grovt förenklat kan beskrivas som att våldtäkt på 1600-talet sågs som ett våldsbrott som förknippades med manligt maktmissbruk medan det mot slutet av 1700-talet började uppfattas som ett sexualbrott som kopplades till kvinnlig sedlighet – låter sig omöjligen fogas in i teorier som bygger på att våld i allmänhet betraktades som legitimt under 1600-talet och sedan fördömdes allt mer mot slutet av 1700-talet. Resultaten av den här undersökningen kan istället fogas till andra kvalitativt inriktade empiriska undersökningar som vederlägger sådana teorier.

⁵⁹ För en sammanfattande beskrivning och kritik av civiliseringsteorier, se Sandmo, 1994. För svensk del har civiliseringsperspektivet framhållits av bland andra Arne Jarrick och Johan Söderberg (se t.ex. Jarrick & Söderberg, 1998, kap. 4).

⁶⁰ Vigarello, 2001, (citat) s. 16.

Uppllysning?

Georges Vigarello tillskriver upplysningen, den franska revolutionen och dess efterverkningar, central betydelse för förändringen i synen på våldtäkt. Det våld som accepterats under l'ancien regime kom under 1700-talets senare del att ses som ett samhällsproblem och brott mot person blev viktigare i de juridiska diskussionerna. Under samma period ifrågasattes de avskräckande dödsstraffen, användningen av tortyr och en mer human syn på straffrätten utvecklades. Vigarello menar att dessa förändringar i rättstänkandet påverkade synen på våldtäkt, åtminstone i teorin. Ytterligare en förändring som Vigarello tidfäster till 1700-talets slut var att attityderna till sexuella övergrepp mot barn hårdnade. Det kan enligt Vigarello bland annat föras tillbaka till en förändrad syn på barndomen, men också till en ökad känslighet för sexuella övergrepp.⁶¹

Under 1790-talet moderniserades lagarna på ett sätt som Vigarello betecknar som en "Revolution through the Law Codes". Lagen tappade sin koppling till religionen och individen sågs som lagens främsta skyddsobjekt. Våld mot person blev allvarliga brott och när det gällde sexualbrott skildes på ett tydligare sätt mellan sådana som skett frivilligt och sådana som utförts med hjälp av tvång, vilket var möjligt när synen på sexuella relationer frikopplades från kyrkans syn på synd. Enligt Vigarello omvandlades våldtäktsbrottet nu till ett brott mot person, istället för att ha setts som ett egendomsbrott och ett brott mot Gud – först i teorin, men successivt och småningom även i praktiken.⁶²

På 1820- och 30-talet menar Vigarello att juristerna också uppmärksammade en typ av tvång som tidigare inte erkänts. Han betecknar det som "moraliskt våld" (*moral violence*) vilket innebar att man erkände att kvinnor kunde våldtas på andra sätt än genom fysiskt våld. Kvinnor kunde av moralisk press, hot och påtryckningar försättas i ett tillstånd där de såg sig tvungna att tillmötesgå en mans önsknings. Dessa uppfattningar vann insteg i rättstänkandet under 1800-talets första hälft. Först när det gällde sexuella övergrepp mot barn – där fanns alltid någon form av "moraliskt våld" i och med att barn var underordnade och beroende av vuxna. Vigarello redogör också för omtolkningen av ett fall där en sovande kvinna lägrats av en man som tagit hennes makes plats. År 1828, när fallet först bedömdes gavs kvinnan ingen skuld för det inträffade men mannen kunde inte fällas för våldtäkt eftersom han inte brukat något våld. Efter 1850 – då tankarna om "moraliskt våld" vunnit mark – omdefinierades tolkningen av fallet där kvinnan togs i sömnen. Nu kunde våldtäkt definieras enbart utifrån kvinnans icke-samtycke – det krävdes inte längre att mannen brukat våld.⁶³

Det tidiga 1800-talet präglades enligt Vigarello av en närmast total omformulering av synen på våldtäkt. En friande dom mot en katolsk präst som begått sexuella övergrepp mot åtta av sina elever år 1827 ledde till en intensiv debatt kring hur man skulle se på övergrepp mot barn. På 1830-talet infördes en bestämmelse

⁶¹ Vigarello, 2001, s. 62–65, kap. 6.

⁶² Vigarello, 2001, kap. 6 (citat s. 87).

⁶³ Vigarello, 2001, kap. 9.

som sade att alla sexuella övergrepp mot barn under elva år, oavsett om det skett med våld eller inte, skulle bestraffas.⁶⁴

Vigarello knyter denna process av förändring till upplysningstiden och de nya tankarna kring rätten, individen och individuell integritet. Tankarna kom först, sedan förändrades lagarna och sakta och småningom även domarnas och allmänhetens föreställningar om våldtäkt. Han skriver:

It is clear that the recognition of moral violence, and the importance attached to the menace of the aggressor and to the surprise or fear of the victim, revolutionized understanding of sexual crime. It is also clear that there had to be a new analysis of liberty before there could be a new analysis of moral constraints.⁶⁵

I ljuset av Vigarellos beskrivning av förändringen i synen på våldtäkt – kopplad till franska revolutionen och upplysningstänkandet – är det intressant att se på förhållandena i Sverige.

I Sverige diskuterades det som Vigarello kallar ”moraliskt våld” i samband med utarbetandet av 1734 års lag. Brott mot sovande kvinna sågs som våldtäkt, fastän inget våld brukats och trots att kvinnan inte hade gjort något motstånd. Likaså betraktades alla lägersmål mot flickor under tolv år och avvita kvinnor som våldtäkt i 1734 års lag. Att upplysningens tankar om individuell integritet, en liberalt präglad samhällsordning och ett sekulariserat rättstänkande skulle vara absoluta förutsättningar för tankarna om ”moraliskt våld” och att en kvinna kunde ses som ett våldtäktsoffer utan att ha tillfogats grovt fysiskt våld stämmer alltså inte för svensk del.

När man diskuterade synen på övergrepp mot barn och avvita kvinnor kring sekelskiftet 1700 refererade man inte till individens frihet. Vad man däremot hänvisade till var äldre föreställningar om nidingsdåd. Det stod för särskilt skamliga handlingar, ofta sådana där någon gav sig på en uppenbart svagare part, eller där någon utnyttjade en annan människas tillfälliga svaghet – till exempel genom att attackera någon som sov. Grunden för föreställningarna om nidingsdåd fanns bland annat i tanken om det renhåriga slagsmålet eller den ärliga striden. Den man som gav sig in i motsatsen – ett orättvist slagsmål eller en oärlig kamp – var att betrakta som ohederlig.

Detta berör även den tidigmoderna samhällsordningen som en formellt hierarkisk ordning där människor i sina positioner hade olika rättigheter och skyldigheter gentemot samhället och medmänniskorna. När de svenska juristerna i början av 1700-talet beslöt att avvita kvinnor och barn skulle fredas från alla typer av sexuellt umgänge var det inte en allmän sexualfientlighet, ortodox religiositet eller tankar om individuell frihet som drev dem, utan idéer om könsbestämda samhälleliga positioner och ansvar. Avvita kvinnor och barn placerades i denna ordning i en skyddad icke-subjekts-position medan män, som regelmässigt tillskrevs både makt och ansvar i sina positioner, skulle straffas om de missbrukade

⁶⁴ Vigarello, 2001, kap. 9.

⁶⁵ Vigarello, 2001, s. 161.

sin makt eller svek sitt ansvar. Tankar kring det som Vigarello betecknat som ”moraliskt våld” fanns alltså i Sverige långt innan upplysningens och den liberala rättsordningens genombrott, men kläddes då i termer av positioner och situationer, inte personer.

Den historieskrivning där företeelser som till exempel upplysningen och de borgerliga revolutionerna betraktas som i alla avseenden avgörande historiska vattendelare, och där historisk förändring är liktydigt med framsteg och förbättring, har många gånger saknat könsperspektiv. Könsperspektivet leder därför ofta till ett ifrågasättande av tidigare skildringar av historien. Även till synes könsmedvetna periodiseringar av det förflutna kan ifrågasättas. Utifrån resultaten av den här studien och andra som jag refererat till kan man exempelvis fråga sig om det inte är dags att modifiera bilden av det religiöst ortodoxa 1600-talet som en särskilt sexualfientlig och mörk tid för kvinnor.⁶⁶ Studerar man 1600-talet genom rannsakingar i våldtäktsmål framstår seklet inte som en mörkare tid för kvinnor eller mer sexualfientligt än det sena 1700-talet. Jag vill inte heller utpeka 1600-talet som någon gyllene period i de svenska kvinnornas historia utan istället framhålla att konstruerande av kön var relaterat till den samtida sociala och politiska ordningen.

I förhållande till 1600-talet har det sena 1700-talet och 1800-talets början setts som inledningen på en mer tolerant och frigjord tid – början till det moderna. Gustav III har betecknats som en upplyst despot och under hans regim avskaffades dödsstraffet för en mängd brott, bland annat våldtäkt. Det så kallade barnamordsplakatet var en annan av Gustav III:s reformer. Dessa rättsliga förändringar har setts som viktiga steg bort från ett i huvudsak religiöst präglat rättstänkande och en oförsonligt hård attityd mot kvinnor som födde utomäktenskapliga barn.⁶⁷ När det gäller våldtäkt är det svårare att beteckna perioden som fylld av tolerans och humanism. Det var samtidigt en tid när kvinnor fick allt svårare att övertyga rätterna om att de blivit våldtagna, när deras ord oftare ifrågasattes och deras otuktighet kunde betraktas som ett legitimt skäl till att de utsattes för sexuellt våld. Och den upplyste kungen var samme man som ansåg att en sjuårig flicka förtjänade att straffas för att hon inte gjort tillräckligt mycket motstånd mot sina två våldtäktsmän.

Förändringen i synen på våldtäkt gick i linje med många av de allmänna förändringsprocesserna i det tidigmoderna samhället, till exempel individualiseringen, sekulariseringen och den sociala differentieringen. På det sättet bekräftar denna undersökning tidigare forskning. Samtidigt har undersökningens inriktning på konstruktionen av kön och föreställningar om våld och sexuellt umgänge givit förändringsprocesserna ett innehåll som föranleder ett ifrågasättande och en nyansering av bilden av det tidigmoderna samhällets olika faser – ett innehåll som manar till mer könskonstruktivistisk forskning om gängse bilder av historisk förändring.

⁶⁶ Se t.ex. Gaunt, 1996, s. 66–84 och Sundin, 1992, s. 344–347.

⁶⁷ Se t.ex. Inger, 1997, kap. III.

Konstruktionen av kön – från position till person

Syftet med avhandlingen har varit att begripliggöra synen på våldtäkt i det tidigmoderna Sverige. Våldtäkt har i sig betraktats som en konstruktion, en brottsrubricering som fått sitt innehåll i specifika historiska situationer. På ett mycket grundläggande plan konstruerades våldtäkt genom isärhållande mellan könen. Endast kvinnor kunde våldtas, endast män våldta.

På ett annat plan konstruerades våldtäkt utifrån föreställningar om mäns och kvinnors positioner i det tidigmoderna samhället. Kvinnor berättade om våldtäkt utifrån sina positioner i samhället, positioner som i hög grad bestämdes av deras civilstånd. Giftna kvinnor talade inför rätta om hur de, just i egenskap av giftna kvinnor, blivit våldtagna. De knöt an till föreställningar om den trogna och ärbara hustrun och betonade, såväl öppet som på ett symboliskt plan, sin tillhörighet till sina makar och sin status som giftna kvinnor. När en man våldtog en sådan kvinna, var det inte i första hand Britta, Annika eller Karin som våldtogs utan en gift kvinna – en mans hustru, en matmor, en mor – och allt det som låg i sådana kvinnors positioner.

När det gällde männen förknippades krigsfolk med fysiskt våld och militära vapen, husbönder med tvång, hot och maktmissbruk inom hushållet medan drängars våldtäkter kopplades samman med uppvaktningssituationer som urartat. Våldtäktsbrottet beskrevs, begreps och bedömdes således utifrån föreställningar om kön och position. En och samma handling, till exempel ett slag, skildrades, tolkades och värderades utifrån den släendes och den slagnas positioner, relationen dem emellan och situationen där slaget utdelades. Det som hänt relaterades till det som uppfattades som godtagbara handlingar av personer i olika positioner, relationer och situationer. Även inom köns- och positionskategorierna konstruerades normer och föreställningar med hjälp av isärhållande, eller kanske snarare ett didaktiskt framhållande av positiva och negativa exempel som den gode husbonden och hans tyranniske motpart eller den ärbara kyska pigan och hennes nöjeslystna otuktiga olyckssystemer.

Undersökningen har inriktats på hur våldtäkt konstruerades i rätten, till vad män och kvinnor, med olika social ställning och olika samhällspositioner, sade (och inte sade) i rannsakingar om våldtäkt, vilka frågor som ställdes till dem och hur deras tal, och de handlingar de talade om, tolkades i termer av våld och vilja i samband med sexuellt umgänge. Analysen har visat att det fanns en mängd, ofta motsägande, föreställningar och normer gällande våldtäkt, sexuellt umgänge och våld i det tidigmoderna Sverige – föreställningar som aktualiserades då våldtäkt och kön konstruerades, formerades och dramatiserades på den rättsliga arenan.

Det begripliggörande i analysen ligger framför allt i det könsbestämda positionsbegreppet. Att rätterna dömde helt olika i mål som på många sätt liknade varandra blir förstståeligt först när de inblandades positioner och tänkandet kring den tidigmoderna samhällsordningen beaktas. Positionsbegreppet ger också nycklarna

till förståelsen av våldtäktsberättelserna. Brotten kunde beskrivas på många skilda sätt och det är först när man beaktar de inblandades positioner som det blir möjligt att se de strukturerande principerna i berättelserna.

Det tidigmoderna samhället var i sin uppbyggnad fyllt av analogier. Hushållet betraktades exempelvis som ett rike i miniatyr, och vice versa då kungen betraktades som rikets (hus-)fader. Samhällsordningen var per definition, och i stort och smått, ojämlig men byggde också på tankar om ömsesidiga rättigheter och skyldigheter. I våldtäktsmålen aktualiserades frågor om dessa rättigheter och skyldigheter. I det lilla formatet kunde det handla om enskilda mäns handlingar, på ett annat plan om var gränserna för de manliga positionernas auktoritet och makt gick och på ytterligare en annan nivå om den patriarkaliska och politiska maktens legitimitet.

Synen på våldtäkt och innehållet i rannsakingarna om brottet förändrades på ett avgörande sätt mot slutet av 1700-talet och i analysen av synen på våldtäkt och föreställningar om våld och sexuellt umgänge förlorar positionsbegreppet sin begripliggörande potential. Anklagelser mot soldater, husbönder och drängar behandlades och bedömdes mer likartat än tidigare. Hustrur hade inte längre lika stora fördelar av sin principiellt ärbara position i rannsakingar om våldtäkt och till och med småflickor kunde tillskrivas en aktiv och förförande sexualitet.

På ett begreppsligt plan kan denna förändring tolkas som att föreställningar om våld och sexuellt umgänge nu i huvudsak kopplas till *person och kön, istället för position och kön*. Då en individ främst agerade utifrån en position tolkades hans eller hennes handlingar i relation till föreställningar om den aktuella positionen. Positionstänkandets minskade betydelse bör ha inneburit att den allmänna förståelsen av människors agerande förändrades. Kön framstår då i högre grad som det som skilde föreställningar om våld och sexuellt umgänge från varandra. Det är rimligt att tänka sig att föreställningar om det (gemensamt) manliga respektive (gemensamt) kvinnliga blev relativt viktigare då föreställningar om position tonas ned.

Klasstillhörighet kan naturligtvis också betraktas som en sorts samhällelig position. Denna undersökning har visat att parternas klasstillhörighet kunde vara en viktig faktor i våldtäktsmål – men klasskillnader spelade inte ut det tidigmoderna samhällets positionstänkande. En utfattig kvinna kunde vara en ärbar hustru, en tiggarpiga var inte per definition otillförlitlig eller lösaktig samtidigt som adliga officerare kunde förknippas med odisciplinerat övervåld och förmögna husbönder kunde misstänkas vara hustryranner. I och med förändringen från position till person är det emellertid också rimligt att tänka sig att parternas klasstillhörighet, och föreställningar om våld och sexualitet knutna till klass, blev mer betydelsefulla än tidigare.

Diskussionerna i anslutning till våldtäktsanklagelser – konstruktionen av kön, våld och sexuellt umgänge – var en kamp om tolkningsföreträden och gränsdragningar, en process där såväl enskilda kvinnors och mäns livsöden som den övergripande patriarkaliska samhällsordningens legitimitet avhandlades. Konstruktionen

av mannen och kvinnan som kön går för den tidigmoderna periodens del inte att hålla isär från den sociala, religiösa och politiska samhällsorganisationen. Det omvända gällde också – den sociala, religiösa och politiska samhällsorganisationen innefattade konstruktionen av kön.

Summary

Conceptualizing Rape: Gendered Notions of Violence and Sexuality in Sweden 1600–1800

1 Introduction

This study investigates attitudes towards rape in early modern Sweden. The study poses two basic questions:

1. What gendered notions of violence and sexuality went into the formation and shaping of attitudes towards rape in the 17th and 18th centuries?
2. How did attitudes towards rape change during the 17th and 18th centuries?

The study comes to a sense of what constituted rape in the period by examining contemporary laws governing violent sexual crimes and other extramarital sexual crimes, as well as by reviewing some two hundred court-cases that involve a man accused of rape. The documents from court cases vary a great deal in character. A case may appear in the court record as a matter that takes only a few lines to report, or the report may run hundreds of pages when it includes witness depositions, the testimony of victims and other involved parties, the accused individual's defense, and the court's own discussion of the verdict. Geographically set, the survey treats areas where Swedish law applied.

I am particularly interested in how individuals presented their understanding of violence and sexuality in connection with rape. The courtroom is here thought of as a forum where various conceptions of gender came to be displayed and where negotiation of a type was conducted as different involved parties presented their separate versions of what had taken place. Conceptions of gender having religious and political sources supplied the discourse framework for such a forum, and individuals proceeded from that discourse when they expressed what they had to report. Naturally, two other formative elements were how rape was constructed through law and the court itself as a gendered institution.

Rape was a crime rarely brought to court in early modern Sweden. Notable here is the great discrepancy between the number of crimes reported and the

number probably actually committed. The sizeable gray zone here can likely be attributed to victimized women's hesitancy to report the crime for one reason or another.

Only a portion of court-handled rape cases came to trial as a result of the filing of accusations by actual rape-victims or by their families. Many accusations were made instead pursuant to occasions when a woman appeared in court for charges related to the birth of an illegitimate child, or when a man came before the court on some other charge. Sources also describe how specific factors involved might make a woman choose not to take a matter to court, such as the likelihood that she could settle out of court, her feelings of shame, difficulty she could face furnishing adequate proof.

Early modern society in Sweden displays a hierarchical pattern, which is reflected and in ways justified by both contemporary political and religious ideology. At each level of society people had their specific functions to carry out, just as both in the overall pattern and down even to very minor matters each individual occupied a distinct position in the pattern. The principles that defined the various strata did so in patriarchal terms, the male head of household serving as society's foundation and as key mover in its operations. The social and gender-specific roles of men and women of the day are primary considerations in the analysis the study furnishes of views of rape then current.

The narratives from rape cases show certain similarities and differences, all of which provides a ready basis for categorizing the cases. In somewhat generalized form, the recorded documents identify a cast of six different character-types that offer accounts: the unruly soldier, the despotic master of the house, the foul-minded hired hand, the honorable wife, the naive servant girl, and the innocent under-aged girl. Reports by representatives of any one of these types not only share the topic, rape, but they display a common or recurring view, judgmental elements often included, of what happened in given instances where a particular woman and man act out their appointed social roles.

These narrative types, presented and examined in the analytical section of the study, supply in themselves partial answers to the two main queries of the study. The categories devised serve to indicate in large measure how people viewed matters and how they could act accordingly. At the same time information from the categories goes far to explain how similar situations could be handled in court with differing results.

2 Rape, force, and masculinity

Males from any social stratum could stand accused of rape. Nobleman and beggar, master of the house and hired hand, were made to answer for their actions when accused. The descriptions that follow are based on cases which involve men from three different social walks of life. The basis for the analysis of the soldier is 54 reviewed cases, for the hired hand 61 reviewed cases, and for the master of the house 26 reviewed cases.

The unruly soldier

Rape committed by soldiers is typically described as violent in nature to a high degree. Women tell of soldiers leveling weapons at them and style the crimes as little different from acts committed in war. The notion documented here as the accuser's is that the soldier is a potentially dangerous perpetrator of violence, a person who falls on the decidedly negative side on the scale of manliness. Emphasis placed in such a way on violence makes the crime seem a breach of manhood, while the victim's plight and the purely sexual aspects of the attack tend to recede into the background. Rape by soldiers was thus part of a larger social problem affecting soldiers at large and less part of the particular circumstances affecting any actual person or persons.

Instances involving soldiers so accused often end in findings of guilt and sentencing, to the severe length even of a capital penalty. A surprising number of cases exist where higher courts uphold sentences. Such severe treatment of crimes by soldiers may be due in part to wide awareness of problems soldiers pose when they can not fit back into society. It could have been felt important for courts to stand ground, and this is what they were likely doing.

Soldiers are pictured generally as lacking self-control and incapable of curbing urges to act with force and violence, their resorting to use of weapons confirmation of a breach of manhood. So pictured rape crimes by soldiers helped consolidate prevailing conceptions of masculinity. Victims of rape crimes and other concerned parties sought to move courts by citing the very same terms when acts of rape by ranking officers were tried. The arguments seldom found willing listeners, because numerous cases show an accused officer might merely deny the crime, go over to slurs on the character of his accuser, and in the end win the case. A convicted officer could draw a heavy sentence in a lower court, but at a higher instance the same individual would normally get off scott free.

The despotic master of the house

Reports of cases where a master of the house is accused of rape tend to indicate what kind of dependency was naturally involved, how the victim could easily be taken advantage of. Women and girls working for the house-master could claim he could and did place them in positions where anything might happen. They confirm this by claiming how little choice they have in virtually all matters, but how much choice he always has. Even when they could foresee trouble arising, there was little they could do to avert it, and if they sensed reprisals were in the making, they would often just not report a violation. The physical side of incidents makes a less prominent appearance in reports than in cases even of the hot-headed unruly soldier, focus being kept on deficiencies in the way the master ruled his household. He who far from abuse his people should look out at all times for their welfare.

Implicit in the reports are high standards and ideals that went with the house-master's position in society, and these form a clear contrast to all the worst things

that his despotic counterpart could expect to be named or identified with. It was not at all unusual that other charges were brought against him at the same time, examples of such, the unprovoked physical abuse of hired help or unfaithfulness in marriage. Those attacking him in court looked for any straw to grasp to confirm his despotic character.

It rarely happened that the master of the house drew a heavy sentence from the court, but it was not often he got off completely free. Sometimes both he and the woman were sentenced for the lesser crime of adultery, or he was sentenced by himself for physical abuse. A court might also free him on oath or just not conclude his case pending the appearance of additional proof.

The records from the courts as a whole nonetheless show the house-master was not immune, either as a person or as holder of a given position in society, from need to answer for his actions. If not one master drew the death penalty for his crime of rape, there was still constant discussion of how limits could be set for his authority. Tolerance for the abuse of power was fairly low, plainly so in cases of house-masters' abuse on the domestic front, but perhaps also in cases involving men in other highly privileged walks of life, and low tolerance was in no way inconsistent with public discussions of the legitimacy of power that ran generally at the time. "Tyranny" was a nasty word at home just as it was abroad in mainstream political life.

The foul-minded hired hand

Discussion of where to draw lines and limits also figures in reports of how hired hands fared under charge of rape. Hired hands' acts were not cast in so uniformly negative light as in cases with soldier and house-master perpetrators however. The difference from the house-master's case was that the hired hand was unmarried and might legitimately seek a mate. Different from cases with soldiers was that the hired hand often assaulted women in his own proximity.

It was accepted and legitimate for an unmarried man to take the initiative in sexual behavior in early modern times. Consistent with his position in society and with prevailing patterns of heterosexual behavior, it was up to him to seek intimate contact with the woman of his choice, while she for her part was to resist or else set the terms for acceptance of his overtures. At one end of the spectrum of acceptable acts was a man's legitimately taking initiative, and at the other end was wanton assault. Between lay options ranging from seduction under promise of wedlock, to seduction plain and simple, mild coercion, and to performance under threat and outright attack. Separating right from wrong sexual behavior when it came to the hired-hand group, as opposed to the others, was by definition difficult. Where on the spectrum was the mark to be placed?

Before the middle of the 18th century the problem had not been so difficult. Any hired hand who forced a woman to commit a sexual act with him could be convicted of rape. The charge against him was identical if his victim was under age, though no age differences were expressly part of the legal code before 1734.

The tendency to lenient treatment was greater in the hired hand's than in the case of the soldier perpetrator. To understand why, it is only necessary to think of how much better integrated he was into the local society.

Reports and findings document the idea of legitimate sexual behavior, and show the prospect of an eventual happy marriage for the man and woman was also part of the picture. Cases are found where a man will allege he is properly engaged to the woman, yet she denies this or declares the engagement is as good as broken from before. For this brazen type of helping of self, or be it contemptuous disregard for rules, the punishment could be severe. When the rape was perceived as a conscious attempt to ruin a woman's honor, it was regarded as a serious form of defamation, and as a consequence a severe penalty was meted out.

If unmarried men who committed sexually violent crimes could expect heavy punishment before the mid-point of the 18th century, after that time there was a developing awareness for extenuating circumstances that could be involved just where the group hired hands was concerned. Matters that records from before 1700 show were rarely given consideration or had little or different bearing in a rape case could seem of crucial in a case towards the end of the 18th century. First and foremost was the consent on the part of the woman. This now counted, and at the same time so did the degree to which the act was completed, plus injury the woman might sustain to her body, or even to her character.

3 Rape, feminine honor, and consent

Crimes of rape were reported by women from various levels of society, with every type of marital status, occupying every station in life, and from every age-level. The records do not show charges were made by any more than a few women of very high rank in society however. Most women who entered rape charges were the wives and daughters of rank and file soldiers, tenant farmers, and craftsmen/artisans. In rough terms one-fifth of the cases examined concern attacks on married women, another one-fifth attacks on children, and the remainder (over one-half) attacks on unmarried women above thirteen years of age.

Law governing rape covered attacks on married women and unmarried women alike, and in several provisions there is specific mention that a woman may seek redress regardless of her marital status. An attack on a woman was vile, be she wife or not. Proof required and sentences handed down were likewise the same. On the other hand a woman's station in life did make a difference. The social standing of women victimized by rapists in the early modern period could determine much in how their cases were treated and what the consequences came to be.

The honorable wife

A cursory review of documents indicating how rape charges filed by married women were treated, reveals that notions of the value a woman had in her capacity

as wife played an important part. One idea expressed is that an attack on a married woman was as good as an attack on a marriage. The woman and her husband were obvious and immediate victims, but so in the long run was society, which sought always to uphold the institution of marriage. A woman who could successfully built her case on this principle stood a good chance of seeing her attacker convicted.

Many reports by married women bear noticeable internal resemblances. The woman alleges being surprised by her eventual attacker when alone outside her home or sometimes within it. He makes his wishes known to her and she refuses. When he sets about attacking her, she defends herself all she possibly can. She is no match, however, and though injured in the struggle she still prevents his having his way completely. Immediately following the attack, in her injured state, she goes for and obtains help, reports details and can show clear evidence of bodily harm, then turns the matter over to the authorities.

Women who did not immediately report attacks might not be able to report in these exact terms. However their reports show other kinds of internal similarities. The woman lives alone and the rapist is a man within her circle of acquaintances. Several times before he has made overtures, but each time she has been able to parry them. An opportunity momentarily presents itself, she being at some physical disadvantage, and he overpowers her. Afterwards she either keeps silent about the matter or, telling only close friends, follows their advice and reports no crime. Later she ends up in court on a charge of adultery.

Reports from victims of this last type of incident come from records from courts trying precisely the charge of adultery. Suspicion could run high against a woman accused of adultery due to the very special nature of the alleged crime, and it was possible for cases to end in conviction and sentencing. Yet even when they did end so, it was not unusual for the woman convicted to be viewed as a victim. Half of the women defendants in these kinds of trials for adultery were freed of suspicion of that charge and considered instead victims of rape.

In the case of each of the two types of reports just reviewed, but of course not equally explicitly in both, the women would plead that their own personal honor was at stake and that they had maintained loyalty to their mate. The matter of loyalty to mate easily become touchy in an instance where the alleged act ran its full course – where the rapist had not been kept from having his way completely. It was up to the wife in her pleading to make it seem certain that full enactment was not part of what happened, because otherwise her loyalty and faithfulness to her husband might be called in question.

The testimony of married women in rape cases give a uniformly clear picture of the ideal wife before the court pleading and clinging to her honor above all other things. The symbolic aspects are plain enough, but the picture held together too in the way she worked out the concrete details of her report. The picture owes what we shall term its legitimacy for the period under study to the fact that courts frequently handed down quite stiff sentences to males convicted of rape against such women. The message conveyed is unmistakably that a

woman could uphold honor and integrity, as these victims did, and expect protection under the law, while a man who violated the sanctity of this arrangement could expect a severe penalty.

The naive servant girl

Statements by women pleading rape and by men defending themselves against their charges are hard to see apart from a discussion that continued during much of the period investigated concerning marriage and the formation of marriages. If the actions of a man and woman could be thought of as possibly leading to marriage, a charge of rape in the picture was less like to be taken seriously. Suspicion that the woman had given her consent at some point before, at the time of, or after, the alleged attack, could be cause for her to lose her case. The law was not formulated to protect individual honor, but rather to safeguard the institution of marriage.

Around the turn of the century in 1700, questions frequently discussed were how intercourse with women who were under-aged, mentally handicapped, or asleep when attacked, were to be handled. The discussion makes it plain that the unmarried woman did figure in the picture as an honorable party, and it was presumed that if she was able to chose she would refuse to be a party to premarital intercourse. At the turn of the century the presumption that dominated was that a woman did not consent.

From that time forward greater emphasis was also placed on the difference between attempts at rape and completed acts of rape. Proof began to be required that the act had run the full physical course. At the same time the attention of the court turned more to the actions of the woman during the alleged assault, and became inclined to pass sentences of greater leniency in cases of conviction. In the latter part of the 18th century the credibility of the woman's statements was often an issue, and successful attempts by accused men to reduce that credibility are often recorded. Around 1750 we thus see the beginning of important changes.

What was transpiring was a process composed of elements of various kinds. One was that the woman was coming to be seen as a subject. In the new century both theory and practice took into greater consideration how the woman expressed her own will. She passed from an object to being active as a subject. As this happened it became clear that a distinction had to be made for women who could not possibly be assigned the position of a subject – those mentally handicapped, under-age, or simply not conscious and awake. It is important to note here that presumed non-consent was first applied to women as objects. When for court purposes a woman gradually became endowed with a will of her own, passed over into the subject state, it became possible to see wanton living and false accusations as behavior she might chose of her own volition. Non-consent was simply no longer to be presumed exclusively, and this development served to limit possibilities for a woman to live and act entirely by her own will.

The innocent under-aged girl

The court records studied include 37 cases where the victim was under 12 years of age. In a majority of these cases (31), the man was convicted of charges and given a heavy sentence. Sexual attack on young girls was considered a very brutal form of rape.

The under-aged girl was not viewed as a subject in sexual matters. Law adopted in 1734 made fornication with or without use of force that involved under-aged girls equal to rape. The adult male who involved himself sexually with a minor girl was guilty of serious misuse of power. Use of force was occasionally legitimate in early modern society, but only in certain situations – as when parties were equals or when disciplining a subordinate. Sexual coercion where children were involved was viewed as the diametrical opposite – a man who took advantage of physical, psychological, and social capabilities that far exceeded any a child could have, was using force against them in the most unhealthful and destructive way.

Minor girls were regarded for the most part to be innocent. Through his crime the man destroyed both her physical and moral innocence. She was deflowered, made to have experience that for a child was thought altogether inappropriate and ignominious. What prospects she had for a good marriage afterwards was impossible to say, but when parents made great efforts to be reconciled with perpetrators and keep matters quiet, and then courts seemed to approve or at least tolerate such efforts, it must be concluded that the child drew a clear burden of shame. Not just the perpetrator, but also the victim had been about things unnatural and unholy.

In instances of sexual assault on a child, the victimized girl was ordinarily given a physical examination to determine the extent to which the attack had run. In the course of the 17th and 18th centuries the examination became professionally performed. Typical at the outset of the period was for a wife or widow in the neighborhood to conduct the exam and appear in court as an expert-witness, but later the majority of exams were performed by a physician together with a qualified midwife. Among other effects of this was the growth of the influence of medical science in what constituted rape.

With greater weight being placed on the purely sexual aspects of rape beginning in the 18th century, the court was more concerned than before with ascertaining whether a rape attack had run full course. Fornication involving girls 12 and under was in the law adopted in 1734 fully equated with rape and was punishable by death. Many men convicted of rape against a child during the latter part of the century were given less harsh sentences, often owing to uncertainty of proof in the question of how far the attack had gone. One idea present and clearly identified in such situations is that full physical rape could not be carried out by a grown man on a very young girl – such was physically impossible.

The changes it was mentioned were taking place in how the sexuality and the consent of women were viewed in cases of rape came however to have bearing on how under-aged victims were viewed. Innocence could become replaced by its

opposite in the course of discussions, and children known to have had sexual experience might be regarded as depraved. Some instances from later on in the 18th century show minor girls were punished for wanton living after they had first been victims of sexual attack.

4 Changing attitudes towards rape

The trials conducted where rape was charged were part of the process that constructed gender – they were contests where a woman plaintiff would argue a given man's behavior had exceeded the limits of what was held honorable and where in his defending argument the man in turn would insist his acts remained within those bounds. When the unruly soldier, despotic master, and foul-minded hired hand are made to stand as types against their ideal opposites, the limits of what was acceptable masculinity are at once defined, formularized, and dramatized. It was when this happened in the 17th and early 18th-centuries, that views of men were constructed. The man was so to speak the subject – in crimes of rape and in sexual acts – and masculinity the main focus when the discussion came to coercion, sexual practice, and rape. Woman was the object.

The object status of the woman in connection with rape should be thought of with views of women and premarital relationships clearly in mind. Premarital sexual relations went under the rubric contempt for virginity in the 17th century. Only males were convicted of the crime, and a portion of fines paid went to fathers of virgins. Such a view of premarital relationships leads naturally to a conception of the man as the taker of initiative and the party responsible legally and morally for sexual activity outside of marriage. Beginning around the middle of the 17th century women too could be sentenced in court for illegal premarital sexual activity. The legal term that applied was fornication, the rubric becoming codified when a new law was adopted in 1734. Men convicted of fornication paid a fine of 20 dalers and women paid half that amount.

The change had a number of important consequences for gender distinctions. Women became subject to law governing sexual violations independently and in ways they had never been before. Further, the change meant that women were no less legally and morally responsible than men where sexual activity was concerned. The man was still the active party, regarded as having the entire initiative, but now the woman was no longer a party totally lacking in legal and moral responsibility.

With the new responsibility women acquired for sexual crimes came an increase in emphasis on her consent as a factor that distinguished rape from other sexual activity outside of marriage. There are numerous instances in the material from the end of the 17th and beginning of the 18th centuries that bear also on the matter of what separated voluntary participation from coercion. The difference between rape and for instance fornication, where the woman's part was concerned, was not entirely clear however before views of crimes involving

sexual activity were thoroughly imbued with the idea that both parties shared in the guilt – before the woman too was regarded a subject.

The legal code that was new in 1734 treated sexual intercourse with girls under the age of twelve and with mentally handicapped women as rape even when no use of force was involved. Minor and handicapped women were not thought to possess consent, or to be qualified to exercise consent. For fornication to be seen as rape, other women had to substantiate that force had really been used and a violation of their will had taken place. The new law introduced a new concept, “objects wanting consent,” meaning minors and the handicapped, and set them in opposition to all other women, now seen as subjects.

Most briefly put, views of rape underwent four kinds of change during the period from 1600 to 1800. In one kind, the woman is made an active subject, her will and actions coming under sharper focus when men are tried in court on charges of rape. A second type can be termed the sexualizing of the crime, where attack and assault aspects of a rape crime diminish, but purely sexual aspects increase, in importance. In the third kind of change interest grows in the remaining physical aspects of the crime of rape. The second and third types are closely related, as in both brighter light is focused on the material and physical sides of the crime, while social matters and questions of honor become of less concern. A fourth change involves discussions of masculinity and authority, which run high at the outset of the period under study, but in time give way to talk of feminine honor and morals.

Swedish conditions in comparative light

Attitudes towards rape in 17th- and 18th-century Sweden differed in several respects from attitudes shown elsewhere in Europe, in England, France, and Germany, for example. (See Burghartz 1999, Chaytor 1995, Clark 1987, Rublack 1999, Walker 1998, Vigarello 2001).

A striking difference exists in how frequently Swedish women brought charges against men for rape, compared with their sisters in England and France. Swedish women brought charges far more often, and they also obtained convictions. Further differences exist with other European countries. In other countries women came under greater suspicion when they brought charges of rape against men. Elsewhere too, what the woman was about both just before and after her assault was of greater concern. Notable too is how much greater willingness to commit sexual acts was attributed to women elsewhere than in Sweden, and in consequence how much more guilt for a breach was regarded as hers. A woman in 17th- or 18th-century Sweden was rarely looked upon as loose and wanton, inclined by nature to lascivious living and a danger to a man since she could lead him into a rape situation and consequent charges. Nor in general was it as rare in Sweden as elsewhere that a woman went clear to court and won a case against a male who assaulted her.

Among laws, norms, and general conceptions of matters that pertained, there existed a range of similarities however. In all regions of concern in the study besides Sweden, that is, in England, France, and Germany, rape was considered a very serious crime and subject to severe forms of punishment. Discussions of points of law and their relevancy to cases are remarkably similar to one another. A quite common issue was what was to apply in cases where the victim was a prostitute, this for Sweden, England, and France. The arguments ran very much the same. Another notable example is how uniform throughout Europe the concept was of what constituted acceptable proof.

Certain conceptions pertinent to rape are not spelled out in specific terms but exist in the region nonetheless. This is so for the idea that assault on children was a serious crime, and for the degree of uncertainty regularly present regarding what amounted to full enactment of the sexual attack. It is hard to pin differences between Sweden and other countries on any of these or other particular counts to different ways the matters were affected by standing law. Nor is much explained by saying the conceptions behind this or that difference were missing in Sweden, but existed elsewhere, or vice versa.

By the late 18th century matters in Sweden had come to resemble more closely those elsewhere in Europe. Cases affecting young girls and minors become as common relatively as cases affecting adult women. And it became less common than before for a man to be convicted of rape where the victim was an adult woman, or in particular a wife. Other tendencies to change in the late 18th century took Sweden in the direction of greater uniformity with the rest of Europe, for instance, interest had grown in the purely sexual and physical aspects of the crime of rape, rape was more closely connected with the question of women's morals than with the issue of men's abuse of power.

The differences remain hard to explain, yet by one interpretation they depend on differing views of which sex normally has the initiative. Garthine Walker investigated women in 17th-century England and found that in fact female speech totally lacked vocabulary to adequately support accounts of women being raped. The male was the active party, the woman the passive one – notwithstanding that hers was the blame for what happened. All discussion of sex automatically presumed both female consent and female blame. Studies of speech and silence made by Chaytor, Vigarello, and Clark, show results much like Walker's.

In Sweden too the initiative was regarded as the male's. Yet in Sweden legal and moral responsibility for premarital sexual behavior also rested with the male, at least in the 17th century and for some time into the 18th century. It is probably best to see such differences in views of female and male responsibility relative to violence and sexual assault between Sweden and the region England/Germany/France, as a result of the different ways in which law and morals treated the matter of initiative in the two places. The question is one of the greatly different extent to which sexual initiative came into the definition of gender categories.

The change in view regarding rape sketched above for Swedish soil can be seen as a shift in what was regarded more important, the positioning of persons or the individual persons themselves. The shift amounted at the same time to one from views that were less like those elsewhere in Europe to views that showed strong likeness. A plausible explanation for the differences then is the higher degree of recognition given to position within Sweden, plus how the man in Sweden, because of his close patriarchal involvement with order in the household, simply occupied a more problematical position than the woman.

This particular interpretation of the registered differences is necessarily tentative. Extensive comparative study is going to be required before meaningful progress can be made in the discussion. But when that study begins, it will have to use like material from the areas compared, more uniform questions will need to be posed, and the questions subjected to more uniform research theories and methods.

The reconstruction of gender – from position to person

The purpose of this study is to find more understandable terms with which to view rape in early modern Sweden. Rape is treated as a construct, a category under the rubric crime whose content comes from material supplied by specific historical situations. Conceptualization began at the most basic level by assigning man and woman separate roles as actors. Only women could be raped and only men could rape them.

A second level of conceptualization looked to the different positions of men and women in early modern society. Crimes of rape were entered, discussed, and judged in courts in terms of the gender-roles and positions that identified them. Incidents of one and the same kind, where for instance a blow is struck, were described, interpreted, and evaluated by considering what the separate positions were of the party dealt and party dealing the blow, what relationship existed between them, and under what circumstances the blow was struck. What took place was either an acceptable act for a person of such position, and under such circumstances, or it was not. Norms and ideas that existed within gender and positional categories were constructed with reference to, better, in near slavish compliance with, value distinctions observable between, for example, the kind generous master of the house as opposed to the tyrannical one, or the honorable chaste servant girl versus her wanton and hapless sister.

The study seeks to clarify how the concept of rape was constructed through proceedings in court, that is, how men and women of various position and standing spoke of rape under actual trial conditions, what questions were put to them and how they answered, and how force and will figured in the interpretation of all that was said. The analysis reveals that in early modern Sweden there in fact existed a variety of conceptions and norms, sometimes opposing ones, concerning rape and violation of sexual norms in general.

The clarifying principle used in the analysis of views of rape during the period under study is that gender and position are always meaningful ingredients. If judgments passed by the court differ widely when circumstances seem similar, this can depend on positions of unlike sorts having been involved and taken into consideration. Recognition of position in society and its importance is the key to the reports from the court. Crimes are there described in many ways, but as soon as one realizes that position is as heavily involved as it is, one readily understands why.

Attitudes towards rape and the content of records from rape trials changed decisively by the close of the 18th century, so that in the analysis of views of rape and of conceptions of violence and sexual behavior the matter of position loses explanatory value. Charges against soldiers, house-masters, and hired hands were treated and adjudicated in ways more similar than before. Married women did not enjoy the same advantage in trials owing to the presumed dignity of their position as they had enjoyed before. Active to say nothing of seductive sexual behavior was recognized even in young girls.

On the conceptual level the change can be interpreted as due to the shift which now linked violence and sexual practice directly to the individual and his/her morals, instead of as before to his/her social position in patriarchal society. When social position is made basis for evaluation, it is natural for individuals in question to be subject to interpretation in terms of the position they actually hold. When position loses force as basis, attitudes that see actions as associated more with the individual can perhaps only be expected to appear.

Early modern society as a structure was filled with analogs. The household was a miniature version of the realm, or when the king was viewed as father the matter was the reverse. Perhaps not the fairest order prevailed in society, at any of its levels, but even so mutual rights and duties were thought to be a natural part. Such rights and duties were better identified and documented by questions concerning them being raised in rape cases. On the immediate plane the actions of a single male individual were under review, but on a larger scale the main issue was how much authority and power the male should have by virtue of the position he held, and there was yet a scale where questions were lurking concerning the legitimacy of the patriarchal system as a whole and of political power in any form.

Fallsamling

U = underrättsmaterial, Ö = överrättsmaterial

- Alingsås 1794:** U: Alingsås rådhusrätts protokoll 1/2 1794, Alingsås rådhusrätts och magistrats arkiv, domböcker 1794–1799 (AIA:21), GLA; Ö: Göta hovrätts utslag 15/10 1794, GHA, huvudarkivet, brottmålsutslag 1794 (BIIA:116), GHA, Jönköping.
- Allbo 1634:** U ref. i: Lindblom, Kjell, 1990, *Vallonsläkter under 1600-talet*, bd II, Stockholm, s. 99–100.
- Allbo 1703:** Ö: Göta hovrätts utslag 19/12 1703, GHA, huvudarkivet, brottmålsutslag 1703 (BIIA:13), GHA.
- Allbo 1707:** U ref. i: Lindberg, Helga, 1966: *Kärleksliv och människoöden: domboksutdrag från 16- och 1700-talet*, Växjö, s. 105–112; Ö: Göta hovrätts utslag 8/10 1707, GHA, huvudarkivet, brottmålsutslag 1707 (BIIA:17), Göta hovrätts brottmålsprotokoll 8/10 1707, GHA, huvudarkivet, brottmålsprotokoll 1707–1711 (AII:8), GHA.
- Allbo 1709:** U ref. i: Lindberg, Helga 1966, *Kärleksliv och människoöden, Domboksutdrag från 16- och 1700-talet*, Växjö, s. 57–62; Ö: Göta hovrätts utslag 19/12 1709, GHA, huvudarkivet, brottmålsutslag 1709 (BIIA:19), GHA.
- Allbo 1734:** U: Allbo häradsrätts protokoll 30/8 och 9/9 1734, Allbo HA, domböcker 1734–1735 (AI:13a) VL, Lindberg, Helga 1966, *Kärleksliv och människoöden, Domboksutdrag från 16- och 1700-talet*, Växjö, s. 42–46; Ö: Göta hovrätts, utslag 9/12 1734, GHA, huvudarkivet, brottmålsutslag 1734 (BIIA:38), GHA.
- Allbo 1737:** Ö: Göta hovrätts utslag 5/3 1737, GHA, huvudarkivet, brottmålsutslag 1737 (BIIA:41), GHA.
- Allbo 1777:** Ö: Göta hovrätts utslag 27/5 1777, GHA, huvudarkivet, brottmålsutslag 1777 (BIIA:83), GHA.
- Arjeplog 1710:** Ö: KM brev till Svea hovrätt 18/6 1710, SHA, huvudarkivet, KM brev till Svea hovrätt 1710–1711 (EI:18), RA; Justitierevisionen, utslagshandlingar 8/8 1711, RA.
- Arjeplog 1723:** U ref. i: Egerbladh, Ossian, 1977, *Människoöden i domböckerna*, skrifter i västerbottnisk kulturhistoria 2, Umeå, s. 13–14.
- Arnäs 1788:** Ö: Svea hovrätts utslag 8/8 1788, SHA, huvudarkivet, utslag och resolutioner i kriminella mål 1788 (BIIIb1:21), RA.
- Arvedal 1730:** Ö: Göta hovrätts utslag 4/3 1730, GHA, huvudarkivet, brottmålsutslag 1730 (BIIA:34), GHA.
- Aska 1747:** Ö: Göta hovrätts utslag 22/5 1747, GHA, huvudarkivet, brottmålsutslag 1747 (BIIA:51), GHA.
- Aspeland 1708:** Ö: Göta hovrätts utslag 27/2 1708, GHA, huvudarkivet, brottmålsutslag 1708 (BIIA:18), GHA.
- Aspeland 1799:** Ö: Göta hovrätts utslag 13/12 1799, GHA, huvudarkivet, brottmålsutslag 1799 (BIIA:127), GHA.

- Avesta 1696:** Ö: SHB till Kopparbergs länsstyrelse 3/11 1696, Kopparbergs LA, landskansliet, skrivelser från hovrätten och centrala myndigheter 1696 (DII:19), ULA.
- Bjäre 1698:** Ö: Göta hovrätts utslag 7/10 1698, GHA, huvudarkivet, brottmålsutslag 1698 (BIIA:8), GHA.
- Bollnäs 1651:** Ö: SHB till Gävleborgs länsstyrelse 8/8 1651, Gävleborgs LA, landskansliet, brev från Svea hovrätt 1648–1654 (DIIa:2), HLA.
- Bollnäs 1685:** Ö: SHB till Gävleborgs länsstyrelse 12/6 1685, Gävleborgs LA, landskansliet, brev från Svea hovrätt 1685–1689 (DIIa:7), HLA.
- Borgholm 1614:** U ref. i: Landin, Lennart, 1967, *På häradssting III: Brotts och straff på Öland under förra hälften av 1600-talet*, Helsingborg, s. 22–23.
- Bro 1660:** U: Bro häradsrätts protokoll 10/9 1660, SHA, advokatfiskalens arkiv, häradsrätten renoverade domböcker, Uppsala län 1660 (12), RA; Ö: SHB till Uppsala länsstyrelse 19/12 1669, Uppsala LA, landskansliet, skrivelser från Svea hovrätt, ULA.
- Bro 1715:** Ö: SHB till Uppsala länsstyrelse 4/10 1715, Uppsala LA, landskansliet, skrivelser från centrala myndigheter 1715 (DIIId:83), ULA; SHB till landshövdingen Per Ribbing 17/2 1715, SHA, huvudarkivet, registratur och koncept 1715 (BIa:88), RA; Svea hovrätts brev till KM 2/4 1715, SHA, skrivelser till KM 1710–1716, RA; KM brev till Svea hovrätt om våldtäkt av ryssar, Uppsala universitetsbiblioteks handskriftssamlingar, B227:45, UUB.
- Bråbo 1702:** Ö: Göta hovrätts utslag 19/12 1702, GHA, huvudarkivet, brottmålsutslag 1702 (BIIA:12), GHA; Referat av domar i brottmål 1694–1727, Uppsala universitetsbiblioteks handskriftssamlingar, B208, UUB.
- Dannemora 1791:** U: Dannemora tingslags protokoll 3/3 1791, Films och Dannemora HA, domböcker, 1788–1795 (AI:9), ULA; Ö: SHB brev till länsstyrelsen i Uppsala 15/4 1791, Uppsala LA, landskansliet, skrivelser från KM samt vissa andra centrala myndigheter 1791 (DI:22), ULA.
- Dara 1765:** Ö: KM brev till Göta hovrätt 6/11 1765, GHA, huvudarkivet, kungliga brev och resolutioner i brottmål 1763–1769 (EIIAC:13), GHA.
- Edsberg 1660:** U: Edsbergs häradsrätts protokoll 27/2 1660, okänt datum 1661, Edsbergs HA, domböcker vid ordinarie ting 1629–1669 (AIA: 1), ULA; Ö: SHB till Örebro länsstyrelse 19/12 1660, 27/2 1661, Örebro LA, landskansliet, skrivelser från Svea hovrätt 1683–99 (DIq:3), ULA.
- Edsberg 1683:** U: Edsbergs häradsrättsprotokoll okt. 1683, 1/10 1684, Edsbergs HA, domböcker 1670–1689 (AI:2), ULA; Ö: SHB till Örebro länsstyrelse 19/7 1684, Örebro LA, landskansliet, skrivelser från Svea hovrätt 1683–1689 (DIq:3), ULA.
- Eksås 1715:** U ref. i: Lindberg, Helga 1966, *Kärleksliv och människoöden, Domboksutdrag från 16- och 1700-talet*, Växjö, s. 37–41.
- Enköping 1771:** U: Enköpings rådhusrätts protokoll 8/7 1771, Enköpings rådhusrätts och magistrats arkiv, domböcker, 1771 (AI:68), ULA; Ö: SHB till Uppsala länsstyrelse, landskansliet, skrivelser från KM samt vissa andra centrala myndigheter 1771 (DI:101), ULA.
- Eskilstuna 1722:** U: Eskilstuna rådhusrätts protokoll 29/6, 12/8, 20/8, 21/8, 31/8, 3/9, 4/9 1722, Eskilstuna rådhusrätts och magistrats arkiv, protokoll 1721–1725 (AI:6), ULA; Ö: SHB till Södermanlands länsstyrelse, Södermanlands LA, landskansliet, skrivelser från KM, hovrätter och centrala myndigheter (DI:27), ULA.
- Falun 1680:** U: Falu rådhusrätts protokoll 20/4 1680, Falu rådhusrätt och magistrat, domböcker 1677–1680 (AIA:13), ULA; Ö: SHB till Kopparbergs länsstyrelse 26/2 1681, Kopparbergs länsstyrelsens arkiv, landskansliet, skrivelser från hovrätten och centrala myndigheter (DII:10, 1680–82) ULA

- Faurås 1707:** Ö: Göta hovrätts protokoll 16/5 1707, GHA, huvudarkivet, brottmålsprotokoll, fiskalens division 1707–1712 (AII:7), Göta hovrätts utslag 16/5 1707, GHA, huvudarkivet, brottmålsutslag 1707 (BIIA:17), GHA.
- Fellingsbro 1670:** U: Fellingsbro häradsrätts protokoll 31/1 1670, SHA, advokatfiskalens arkiv, häradsrätternas renoverade domböcker, Örebro län 1670 (3ob) RA; Ö: SHB till Örebro länsstyrelse 22/12 1670, Örebro LA, landskansliet, skrivelser från Svea hovrätt 1665–1682, (DIq:2), ULA.
- Fjäre 1797:** U: Fjäre häradsrätts protokoll 14/10, 13/11 1796, 16/1 1797, GHA, huvudarkivet, handlingar i underställda brottmål 1797 (EVAC:139), GHA; Ö: Göta hovrätts utslag 12/12 1796 och 3/2 1797, GHA, huvudarkivet, brottmålsutslag 1796 (BIIA:120) och 1797 (BIIA:123), GHA.
- Frosta 1755:** Ö: KM brev till Göta hovrätt 17/4 1755, GHA, huvudarkivet, kungliga brev 1755–1762 (EIAC:12), GHA; Justitierevisionen, utslagshandlingar 17/4 1755, RA.
- Fryksdal 1671:** U ref. i: *Sammandrag ur Fryksdals härads domböcker 1602–1700*, Gunnar Almqvist, Värmlands museums skriftserie nr 18, Ystad 1987, s. 274, 278, 280.
- Fräkne 1681:** U och Ö: Fräkne häradsrätts protokoll 7/6 1680, 22–23/8 1681, Göta hovrätts utslag 9, 12/11 1681, GHA, huvudarkivet, criminalia 1681 (EVAA:63), GHA.
- Gotland 1799:** Ö: Svea hovrätts utslag 10/5 1799, SHA, huvudarkivet, brottmålsutslag 1799 (BIIIb1:33), RA.
- Grangärde 1788:** Ö: Svea hovrätts utslag 30/7 1788, SHA, huvudarkivet, brottmålsutslag 1788 (BIIIb1:21), RA.
- Gäsene 1787:** U: Gäsene häradsrätts protokoll 26/10 1787, GHA, huvudarkivet, handlingar i underställda brottmål 1787 (EVAC:74), GHA; Ö: Göta hovrätts utslag 28/11 1787, GHA, huvudarkivet, brottmålsutslag 1787 (BIIA:103), GHA.
- Göstring 1745:** Ö: Göta hovrätts utslag 8/11 1745, GHA, huvudarkivet, brottmålsutslag 1745 (BIIA:49), GHA.
- Göstring 1781:** U: Göstrings häradsrätts protokoll 18/10, 19/10, 22/10 1781, Göstrings HA, domböcker 1781 (AIA:61), VL; Ö: Göta hovrätts utslag 7/11 1781, GHA, huvudarkivet, brottmålsutslag 1781 (BIIA:90), GHA.
- Göteborg 1729:** Ö: Göta hovrätts utslag 28/2 1730, GHA, huvudarkivet, brottmålsutslag 1730 (BIIA:34), GHA.
- Göteborgs och Sävedals hd 1790:** Ö: Göta hovrätts utslag 5/10 1790, GHA, huvudarkivet, brottmålsutslag 1790 (BIIA:108), GHA.
- Hackås 1664:** Ö: SHB till Gävleborgs länsstyrelse, Gävleborgs LA, landskansliet, brev från Svea hovrätt 1658–1666 (DIIa:4), HLA.
- Halmstad 1732:** Ö: Göta hovrätts utslag 6/10 1732, GHA, huvudarkivet, brottmålsutslag 1732 (BIIA:36), GHA.
- Hammarkind 1788 I:** U: Hammarkinds häradsrätts protokoll 12/5, 19/11 1787, GHA, huvudarkivet, handlingar i underställda brottmål 1787 (EVAC:68), GHA; Ö: Göta hovrätts utslag 11/1 1788, GHA, huvudarkivet, brottmålsutslag 1788 (BIIA:105), GHA.
- Hammarkind 1788 II:** Ö: Göta hovrätts protokoll 29/5 1788, GHA, huvudarkivet, brottmålsprotokoll 1788 (AII:72), GHA.
- Hammarunge 1710:** Ö: Justitierevisionen, Utslagshandlingar 12/11 1710, RA; KM brev till Svea hovrätt 12/11 1710, SHA, huvudarkivet, KM brev till Svea hovrätt 1710–1711 (EI:18), RA.
- Handbörd 1798:** U: Handbörds häradsrätts protokoll nov. 1798, Handbörds HA, domböcker 1798 (A:76), VL; Ö: Göta hovrätts utslag 13/12 1798, GHA, huvudarkivet, brottmålsutslag 1798, (BIIA:124), GHA.

- Hardemo 1645:** *U:* Hardemo häradsrättsprotokoll 13/8 1645, Hardemo HA, domböcker vid ordinarie ting 1629–1694 (Ala:1), ULA; *Ö:* SHB till Örebro länsstyrelse 14/10 1645, Örebro LA, landskansliet, skrivelser från Svea hovrätt 1634–1664 (DIq:1), ULA.
- Harjager 1744:** *Ö:* Göta hovrätts utslag 11/10 1744, GHA, huvudarkivet, brottmålsutslag 1744 (BIIA:48), GHA.
- Hällestad och Tjällmo 1798:** *U:* Hällestad och Tjällmo häradsrätts protokoll 27/2, 2/5, 17/10 1798, Hällestads och Tjällmo HA, domböcker 1797–1798 (AI:46), VL; *Ö:* Göta hovrätts utslag 6/12 1798, GHA, huvudarkivet, brottmålsutslag 1798 (BIIA:124), GHA.
- Helsingborg 1776:** *Ö:* KM brev till Göta hovrätt 20/12 1776, GHA, huvudarkivet, kungliga brev och resolutioner i brottmål 1770–1780 (EIAC:14), GHA; Göta hovrätts brev till justitierevisionen 22/11 1776, justitierevisionen, utslagshandlingar 20/12 1776, RA.
- Helsingborg 1785:** *Ö:* Göta hovrätts utslag 11/8 1785, GHA, huvudarkivet, brottmålsutslag 1785, (BIIA:99), GHA.
- Herrestad 1739:** *Ö:* Göta hovrätts utslag 7/2 1739, GHA, huvudarkivet, brottmålsutslag 1739 (BIIA:43), GHA.
- Hjo 1675:** *U:* Hjo rådhusrätts protokoll 12/9 1675, GHA, huvudarkivet, criminalia 1675 (EVAA:61), GHA; *Ö:* Göta hovrätts utslag 27/11 1675, GHA, huvudarkivet, criminalia 1675 (EVAA:60), GHA.
- Hulterstad 1622:** *U* ref. i: Landin, Lennart, 1967, *På häradsting III: brott och straff på Öland under förra hälften av 1600-talet*, Helsingborg, s. 37–38.
- Husby 1648:** *U:* Husby häradsrättsprotokoll 11/3, 9/8 1648, Kopparbergs HA, serie III, domböcker 1646–1652 (AI:1), ULA; SHB till Kopparbergs länsstyrelse 18/10 1648, Kopparbergs LA, landskansliet, skrivelser från hovrätten och centrala myndigheter 1648–1656 (DII:3), ULA.
- Husby 1697:** *U:* Husby häradsrättsprotokoll 12/7 1697, SHA, advokatfiskalens arkiv, häradsrätternas renoverade domböcker, Kopparbergs län 1697 (36b), RA; *Ö:* SHB till Kopparbergs länsstyrelse 24/11 1697, Kopparbergs LA, landskansliet, skrivelser från hovrätten och centrala myndigheter 1697 (DII:20), ULA.
- Håbo 1636:** *Ö:* SHB till Uppsala länsstyrelse 17/9 1636, Uppsala LA, landskansliet, skrivelser från Svea hovrätt 1634–1638 (DIIea:1), ULA.
- Idensalmi 1707:** *U:* Utdrag ur Idensalmi häradsrätts protokoll 13–16/10 1706, 20–21/6 1707, Justitierevisionen, utslagshandlingar 2/9 1707, RA; *Ö:* Justitierevisionen, utslagshandlingar 2/9 1707, RA; Justitierevisionen, registratur 2/9 1707, RA.
- Ingelstad 1735:** *Ö:* KM brev till Göta hovrätt 14/2 1735, huvudarkivet, kungliga brev och resolutioner i brottmål 1733–1741 (EIAC:10), GHA; Justitierevisionen, Utslagshandlingar 14/2 1735, RA.
- Ingelstad 1738:** *Ö:* Göta hovrätts utslag 25/11 1738, GHA, huvudarkivet, brottmålsutslag 1738 (BIIA:42), GHA.
- Ingelstad 1784:** *Ö:* Göta hovrätts utslag 14/12 1784, GHA, huvudarkivet, brottmålsutslag 1784 (BIIA:97), GHA.
- Inlands norra hd 1800:** *U:* Inlands norra häradsrätts protokoll 28/5, 11/10, 17/11 1799, 18/2 1800, GHA, huvudarkivet, handlingar i underställda brottmål 1800 (EVAC:200), GHA; *Ö:* Göta hovrätts utslag 28/8 1800, huvudarkivet, brottmålsutslag 1800 (BIIA:128), GHA.
- Inlands södra hd 1734:** *Ö:* Göta hovrätts utslag 18/10 1734, GHA, huvudarkivet, brottmålsutslag 1734 (BIIA:38), GHA.

- Karlskrona 1792:** *U:* Karlstads kämnärsrätts protokoll 16/8, 18/8, 23/8 1791, GHA, huvudarkivet, handlingar i underställda brottmål 1792 (EVAC:95), GHA; *Ö:* Göta hovrätts utslag 27/1 1792, GHA, huvudarkivet, brottmålsutslag 1792 (BIIA:112), GHA.
- Karlstad 1733:** *Ö:* Göta hovrätts utslag 24/10 1733, GHA, huvudarkivet, brottmålsutslag 1733 (BIIA:38), GHA.
- Karlstad 1796:** *Ö:* Göta hovrätts utslag 20/10 1796, GHA, huvudarkivet, brottmålsutslag 1796 (BIIA:121), GHA.
- Kil 1770:** *Ö:* Göta hovrätts utslag 31/7 1770, GHA, huvudarkivet, brottmålsutslag 1770 (BIIA:76), GHA.
- Kinde 1800:** *Ö:* Svea hovrätts utslag 12/6 1800, SHA, huvudarkivet, utslag och resolutioner i kriminella mål 1800 (BIIIb:34), RA.
- Kind 1713:** *Ö:* Göta hovrätts utslag 16/12 1713, GHA, huvudarkivet, brottmålsutslag 1713 (BIIA:23), GHA.
- Kinne 1703:** *Ö:* Göta hovrätts utslag 25/4 1703, GHA, huvudarkivet, brottmålsutslag 1703 (BIIA:13), GHA.
- Klättinge 1620:** *U:* Landin, Lennart, 1963, *På häradsting I: anteckningar ur öländska domböcker 1620–1649*, Helsingborg, s. 144; Landin, Lennart, 1967, *På häradsting III: brott och straff på Öland under förra hälften av 1600-talet*, Helsingborg, s. 33.
- Konga 1665 I:** *U:* Konga häradsrätts protokoll 17–18/11 1665, Konga HA 1638–1665 (AI:2), VL; *Ö:* Göta hovrätts utslag 28/11 1665, GHA, huvudarkivet, criminalia 1665 (EVAA:46), GHA.
- Konga 1665 II:** *U:* Konga häradsrätts protokoll 6–7/2, 19–20/5 1665, Konga HA 1638–1665 (AI:2), VL.
- Kullings 1775:** *U:* Kullings häradsrätts protokoll 8–10/2, 6–7/5 1755, Kullings HA, domböcker 1753–1756 (AIA:12), GLA; *Ö:* Göta hovrätts utslag 12/6 1755, GHA, huvudarkivet, brottmålsutslag 1755 (BIIA:59), GHA.
- Kungälv 1733:** *Ö:* Göta hovrätts utslag 21/3 1733, GHA, huvudarkivet, brottmålsutslag 1733 (BIIA:37), GHA.
- Kåkind 1728:** *Ö:* Justitierevisionen, utslagshandlingar 18/12 1728, RA.
- Kåkind 1733:** *Ö:* Göta hovrätts utslag 8/3 1733, GHA, huvudarkivet, brottmålsutslag 1733 (BIIA:37), GHA.
- Kärr 1649:** *U* ref. i: Landin, Lennart, 1963, *På häradsting I: Anteckningar ur öländska domböcker 1620–1649*, Helsingborg, s. 144–145.
- Laske 1724:** *U:* Laske häradsrätt protokoll 18/2 21/2 1724, GHA, huvudarkivet, handlingar i underställda brottmål 1682–1726 (EVAC:1), GHA; *Ö:* Göta hovrätts utslag 20/4 1724, GHA, huvudarkivet, brottmålsutslag 1724 (BIIA:30), GHA.
- Lekeberg 1765:** *U:* Lekebergslagens häradsrätts protokoll 3/11 1763, 9/3, 6/11 1764, i: (sic) Askers HA, protokoll och domböcker, urtima ting 1725–1758 (AIIb:1), ULA; Lekebergs häradsrätts protokoll 9/3 1763, 6/11 1764 Lekebergs HA, domböcker vid ordinarie ting 1763–1769 (AIA:13), ULA; *Ö:* SHB till Örebro länsstyrelse 9/5 1765, Örebro LA, landskansliet, hovrätternas brev (Diq:7), ULA.
- Lister 1753:** *Ö:* KM brev till Göta hovrätt 7/11 1753, GHA, huvudarkivet, kunglig Maj:ts brev och resolutioner i kriminalmål 1742–1754 (EIAC:11); Justitierevisionen, Utlagshandlingar 7/11 1753, RA.
- Loppis 1728:** *Ö:* Justitierevisionen, Utlagshandlingar 18/12 1728, RA.
- Lycksele okänt årtal:** *U:* ref. i: Egerbladh, Ossian, 1977, *Människoöden i domböckerna*, skrifter i västerbottnisk kulturhistoria 2, Umeå, s. 13.
- Lysing 1745:** *Ö:* Göta hovrätts utslag 28/3 1745, GHA, huvudarkivet, brottmålsutslag 1745 (BIIA:49), GHA.

- Mark 1624:** *U:* Marks häradsrätts protokoll 27/5 1624, GHA, renoverade domböcker, Älvsborgs län 1624–1627 (EVIIAAB:8), GHA.
- Mark 1733:** *Ö:* Göta hovrätts utslag 5/12 1733, GHA, huvudarkivet, brottmålsutslag 1733 (BIIA:37), GHA.
- Mark 1736:** *U* ref. i: Bergstrand, Martin, 1972, *Brott och straff i 1700-talets Västergötland, del I, Barnamord och tidelag*, Kristianstad, s. 12
- Medelstad 1734:** *Ö:* Göta hovrätts utslag 3/5 1734, GHA, huvudarkivet, brottmålsutslag 1734 (BIIA:38), GHA.
- Medelstad 1797:** *Ö:* Göta hovrätts utslag, 7/11 1797, GHA, huvudarkivet, brottmålsutslag 1797 (BIIA:122), GHA.
- Njurunda 1658:** *U:* *Tingsprotokoll för Njurunda 1*, ur Medelpads domböcker 1609–1672, det gamla Medelpad nr 12, utgiven i samarbete med Njurunda hembygdsförening, Sundsvall 1982, s. 235.
- Nora 1725:** *U:* Nora bergslagsprotokoll 22/5 1725, SHA, advokatfiskalens arkiv, hovrätten renoverade domböcker, Örebro län (82), RA.
- Nordmaling 1684:** *Ö:* SHB till Gävleborgs länsstyrelse 14/10 1684, Gävleborgs LA, landskansliet, brev från Svea hovrätt 1677–1684 (DIIa:6), HLA.
- Norrköping 1740:** *Ö:* Göta hovrätts utslag 8/2 1740, GHA, huvudarkivet, brottmålsutslag 1740 (BIIA:44), GHA.
- Norunda 1691:** *U:* Norunda häradsrättsprotokoll 8–10/1 1691, SHA, advokatfiskalens arkiv, häradsrätternas renoverade domböcker, Uppsala län, 1691 (52a), RA; SHB till Uppsala länsstyrelse 17/3 1691, Uppsala LA, landskansliet, skrivelser från centrala myndigheter 1691 (DIId:24), ULA.
- Norunda 1702:** *Ö:* Justitierevisionen, Utslagshandlingar 9/10 1702, RA.
- Nya Lödöse 1601:** *U:* *Nya Lödöse tänkeböcker 1586–1621*, utg. av S. Grauers, Göteborg 1923, s. 474–475, 477–478, 481.
- Näs 1745:** *Ö:* Göta hovrätts utslag 17/10 1745, GHA, huvudarkivet, brottmålsutslag 1745 (BIIA:49), GHA.
- Ockelbo 1651:** *Ö:* SHB till Gävleborgs länsstyrelse 20/1 1651, Gävleborgs LA, landskansliet, brev från Svea hovrätt 1648–1654 (DIIa:2), HLA.
- Offerdal 1691:** *Ö:* SHB till Gävleborgs länsstyrelse 17/12 1691, Gävleborgs LA, landskansliet, brev från Svea hovrätt 1690–1692 (DIIa:8), HLA.
- Oland 1663:** *U:* Olands häradsrättsprotokoll 28/1, 25/5 1663, Olands HA, domböcker 1630–1670 (AI:1), ULA.
- Oland 1767:** *Ö:* SHB till Uppsala länsstyrelse 23/5 1767, Uppsala LA, landskansliet, skrivelser från centrala myndigheter (DI:97), ULA.
- Oland 1768:** *U:* Olands häradsrättsprotokoll 21/9 1768, Olands HA, domböcker 1768–1771 (AI:17), ULA; *Ö:* SHB till Uppsala länsstyrelse 11/5 1769, Uppsala LA, landskansliet, skrivelser från centrala myndigheter 1769 (DI:99), ULA.
- Onsjö 1745:** *Ö:* Göta hovrätts utslag 12/10 1745, GHA, huvudarkivet, brottmålsutslag 1745 (BIIA:49), GHA.
- Oppunda 1746:** *Ö:* SHB till Södermanlands länsstyrelse 28/1 1746, Södermanlands LA, landskansliet, skrivelser från KM, hovrätter och centrala myndigheter (DI:49), ULA.
- Oppunda 1752:** *Ö:* SHB till Södermanlands länsstyrelse 16/12 1752, Södermanlands LA, landskansliet, skrivelser från KM, hovrätter och centrala myndigheter (DI:55), ULA.
- Orlunda 1781:** *Ö:* Göta hovrätts utslag 5/12 1781, GHA, huvudarkivet, brottmålsutslag 1781 (BIIA:90), GHA.
- Orust och Tjörn 1782:** *U:* Orust och Tjörns tingslags protokoll 6/6 1782, GHA, huvudarkivet, handlingar i underställda brottmål 1782 (EVAC:31), GHA; *Ö:* Göta hovrätts utslag okänt datum 1782, GHA, huvudarkivet, brottmålsutslag 1782 (BIIA:92), GHA.

- Oxie 1796:** *U:* Oxie häradsrätts protokoll februari, 7/5 1796, GHA, huvudarkivet, handlingar i underställda brottmål 1796 (EVAC:123), GHA; *Ö:* Göta hovrätts utslag 8/4 och 2/6 1796, GHA, huvudarkivet, brottmålsutslag 1796 (BIIA:120), GHA.
- Ramsätra 1622:** *U* ref. i: Landin, Lennart, 1963, *På häradssting I: anteckningar ur öländska domböcker 1620–1649*, Helsingborg, s. 144.
- Rasbo 1756:** SHB till Uppsala länsstyrelse 2/11 1756, Uppsala LA, landskansliet, skrivelser från centrala myndigheter (DI:86), ULA.
- Rogsta 1663:** *Ö:* SHB till Gävleborgs länsstyrelse 28/12 1663, Gävleborgs LA, landskansliet, brev från Svea hovrätt 1658–1666 (DIIa:4), HLA.
- Rödön 1695:** *Ö:* SHB till Gävleborgs länsstyrelse 15/3 1695, Gävleborgs LA, landskansliet, brev från Svea hovrätt 1693–1696 (DIIa:9), HLA.
- Rönö 1718:** *Ö:* SHB till landshövdingen Cederhielm 24/7 1718, SHB till amiralitetskollegium 9/8 1718, SHB till justitierevisionen 13/11 1718, SHA, huvudarkivet, registratur över utgångna brev (BIA:91), RA.
- Savolax 1619:** *U* och *Ö* ref. i: Becchius Palmcrantz juridiska samling, no 7, pag. 249–272, ämneshandlingar, juridica I, RA.
- Seminghundra 1684:** *Ö:* SHB till Uppsala länsstyrelse 22/10 1684, Uppsala LA, landskansliet, skrivelser från centrala myndigheter 1684 (DIId:7), ULA.
- Sjuhundra 1647:** *U* ref. i: *Sjuhundra Härads domböcker 1601–1651*, tolkade och kommenterade av Nils Sundelius, Norrtelje 1984, s. 87.
- Sjuhundra 1788:** *Ö:* Svea hovrätts utslag 10/11 1788, huvudarkivet, utslag och resolutioner i kriminella mål 1788 (BIIIb1:21), RA.
- Själavad 1670:** *U:* Egerbladh, Ossian, 1977, *Människoöden i domböckerna*, skrifter i västerbottensk kulturhistoria 2, Umeå, s. 13; *Ö:* SHB till Gävleborgs länsstyrelse 17/11 1671, Gävleborgs LA, landskansliet, brev från Svea hovrätt 1667–1672 (DIIa:5), HLA.
- Själavad 1786:** *Ö:* Svea hovrätts utslag 20/11 1786, SHA, huvudarkivet, utslag och resolutioner i kriminella mål (BIIIb1:18), RA.
- Skinnskatteberg 1705:** *U:* Skinnskattebergs tingslags häradsrättsprotokoll 28/8 1705, Skinnskattebergs bergslags HA, domböcker vid ordinarie ting 1699–1705 (Aia:2), ULA; *Ö:* SHB till Västmanlands länsstyrelse, Västmanlands LA, landskansliet, skrivelser från centrala myndigheter 1705, ULA.
- Skåning 1760:** *U* ref. i: Bergstrand, Martin, 1972, *Brott och straff i 1700-talets Västergötland, del 1, Barnamord och tidelag*, Kristianstad, s. 16–19; *Ö:* Göta hovrätts utslag 10/61761, GHA, huvudarkivet, brottmålsutslag 1761 (BIIA:67), GHA.
- Skåning 1707:** *Ö:* Göta hovrätts utslag 14/2 1707, GHA, huvudarkivet, brottmålsutslag 1707 (BIIA:19), GHA.
- Skön 1677:** *Ö:* SHB till Gävleborgs länsstyrelse 16/3 1677, Gävleborgs LA, landskansliet, brev från Svea hovrätt 1677–1684 (DIIa:6), HLA.
- Stockholm 1600:** *U:* Stockholms rådhusrätts protokoll 26/8 1600, 15–16/3, 18/321/3, 23/3 1601, *Sst* III, s. 106–107, *Sst* IV, s. 12–16, 18–21.
- Stockholm 1604:** *U:* Stockholms rådhusrätts protokoll 2/5, 19/5 1604, *Sst* V, s. 193–194, 216.
- Stockholm 1605:** *U:* Stockholms rådhusrätts protokoll 19/12 1605, *Sst* VI, s. 96–98.
- Stockholm 1616 I:** *U:* Stockholms rådhusrätts protokoll 9/4 1616, *Sst* IX, s. 338–339.
- Stockholm 1616 II:** *U:* Stockholms rådhusrätts protokoll 12/10, 16/10, 21/10, 23/10, 25/10, 30/10, 4/11, 6/11, 18/11, 4/12, 7/12 1616, *Sst* IX, s. 137–190, Konsistorieprotokoll från Stockholms domkapitel 30/11 1616, Stockholms domkapitels arkiv, protokoll, huvudserien 1611–1619 (AI:3), SSA; *Ö:* (Svea hovrätts dom 8/12 1616) SHA, huvudarkivet, domböcker (BIIa:2), RA; (handlingar) SHA, huvudarkivet, instämnda och värdjade mål, huvudserie (Liber causarum) 1617 (EVIa2a:16), RA.

- Stockholm 1617:** *U:* Stockholms rådhusrätts protokoll 5/2, 8/2, 26/3 1617, *Sst IX*, s. 201–205, 219–220.
- Stockholm 1625:** *U:* Stockholms rådhusrätts protokoll 20/8, 7/11 1625, *Sst XIV*, s. 351–352, 415.
- Stockholm 1627:** *U:* Stockholms rådhusrätts protokoll 21/5, 26/5, 28/5, 2/6, 9/6, 18/6, *Sst XVI*, s. 55–87, 264–281; *Ö:* protokoll i mål refererade inför KM, SHA, huvudarkivet (Aic:3), prejudikatsamling, SHA, huvudarkivet, prejudikatsamlingar (DIV:1), RA.
- Stockholm 1709:** *Ö:* Justitierevisionen, utslagshandlingar 10/12 1709.
- Stockholm 1774:** *Ö:* KM brev till Svea hovrätt 15/4 1774, SHA, huvudarkivet, KM brev till Svea hovrätt 1774 (EI:37), RA; Justitierevisionens protokoll 15/4 1774, Justitierevisionen, Protokoll, RA.
- Stockholm 1787:** *Ö:* Svea hovrätts utslag 22/10 1787, SHA, huvudarkivet, utslag och resolutioner i kriminella mål 1787 (BIIIb1:20), RA.
- Stora Kopparberg 1787:** *U:* Stora Kopparbergs tingslags protokoll 3/2, 14/2 1787, Kopparbergs läns HA, protokoll vid urtima ting XVI 1779–1818 (AIII:1), ULA; *Ö:* Svea hovrätts utslag 27/4 1787, SHA, huvudarkivet, utslag och resolutioner i kriminella mål 1787 (BIIIb1:19), RA.
- Strängnäs 1685:** *Ö* ref. i: Jusitierevisionen, Utslagshandlingar 9/10 1702, RA.
- Sundal 1778:** *U:* Sundals häradsrätts protokoll 22/10, 28–29/10 1778, GHA, huvudarkivet, handlingar i underställda brottmål 1778 (EVAC:22), GHA; *Ö:* Göta hovrätts protokoll och utslag 16/11 1778, GHA, huvudarkivet, brottmålsprotokoll 1778 (AII:62), brottmålsutslag 1778 (BIIA:84), GHA.
- Sunnerbo 1665:** *U:* Sunnerbo häradsrätts protokoll 7–10/11, 12/12 1664, GHA, huvudarkivet, criminalia 1665 (EVAA:46), GHA; *Ö:* Göta hovrätts utslag 26/10 1665, GHA, huvudarkivet, criminalia 1665 (EVAA:46), GHA.
- Sunnerbo 1787:** *U:* Sunnerbo häradsrätt protokoll 11/11, 18/11, 1/12 1786, 10, 13, 21, 26/3 1787, m.m. handlingar, GHA, huvudarkivet, handlingar i underställda brottmål 1787 (EVAC:65), GHA; *Ö:* Göta hovrätts utslag 9/5 (el. 8/6) 1787, GHA, huvudarkivet, brottmålsutslag 1787 (BIIA:102), GHA.
- Sunnerbo 1793:** *U:* Sunnerbo häradsrätts protokoll 19–20/10, 26/11, 30/11 1792, GHA, huvudarkivet, handlingar i underställda brottmål 1792 (EVAC:94), GHA; *Ö:* Göta hovrätts utslag 19/1 1793, GHA, huvudarkivet, brottmålsutslag 1793 (BIIA:115), GHA.
- Svartlösa 1652:** *Ö:* SHB till Uppsala länsstyrelse 16/4 1652, Uppsala LA, landskansliet, skrivelser från Svea hovrätt 1652 (DIIea:5), ULA; Svea hovrätts protokoll 1/3 1652, SHA, huvudarkivet, renskrivna protokoll i civila mål 1648–1652 (Aia1:4), RA.
- Svartlösa 1711:** *Ö:* KM brev till Svea hovrätt 8/8 1711, SHA, huvudarkivet, KM brev till Svea hovrätt 1710–1711 (EI:18), RA; Justitierevisionen, utslagshandlingar 8/8 1711, RA.
- Svärdsjö 1713:** *Ö:* SHB till Kopparbergs länsstyrelse 13/4 1713, Kopparbergs LA, landskansliet, skrivelser från hovrätten och centrala myndigheter 1713 (DII:30), ULA.
- Säbrå 1689:** *Ö:* SHB till Gävleborgs länsstyrelse 16/3 1689, Gävleborgs LA, landskansliet, brev från Svea hovrätt 1685–1689 (DIIa:7), HLA.
- Sädersta 1660:** *Ö:* SHB till Gävleborgs länsstyrelse 25/5 1660, Gävleborgs LA, landskansliet, brev från Svea hovrätt 1658–1666 (DIIa:4), HLA.
- Söderbärke 1709:** *U:* Söderbärke häradsrättsprotokoll 6/6, 9/12 1708, Kopparbergs läns HA, Serie XXXVI, Söderbärke tingslags domböcker (AI:5), ULA; *Ö:* SHB till Kopparbergs länsstyrelse 6/2 1709, Kopparbergs LA, landskansliet, skrivelser från hovrätten och centrala myndigheter 1709 (DII:26), ULA.

- Södra Åsbo 1709:** Ö: Göta hovrätts utslag 17/12 1709, GHA, huvudarkivet, brottmålsutslag 1709 (BIIA:19), GHA; Justitierevisionen, Utslagshandlingar 13/12 1709, RA, Samling av brottmål från 1600- och 1700-talet, Uppsala universitetsbiblioteks handskriftsamling, N 1355, UUB.
- Södra Möre 1791:** U: Södra Möre häradsrätts protokoll 16–17/2 och 28/2–1/3 1791, Södra Möre HA, domböcker vid ordinarie ting 1791 (AI:63), VL; Ö: Göta hovrätts utslag 20/4 1791, GHA, huvudarkivet, brottmålsutslag 1791 (BIIA:110), GHA.
- Tierp 1660:** U: Tierps häradsrättsprotokoll 14/7 1660, SHA, advokattfiskalens arkiv, häradsrätten renoverade domböcker, Uppsala län 1660 (12) RA; SHB till Uppsala länsstyrelse 1/12 1660, Uppsala LA, landskansliet, skrivelser från Svea hovrätt 1658–1663 (DIIea:6), ULA.
- Tjust 1632:** U: Tjusts häradsrättsprotokoll 16/7, 21/11 1632, Tjusts HA, domböcker 1604–1649 (AIA:1a), VL.
- Torna 1781:** Ö: Göta hovrätts utslag 13/9 1781, GHA, huvudarkivet, brottmålsutslag 1781 (BIIA:90), GHA.
- Tuhundra 1696:** Ö: SHB till Västmanlands länsstyrelse 16/5 1696, Västmanlands LA, landskansliet, skrivelser från kunglig Maj:t och centrala myndigheter 1696 (DI:32), ULA.
- Tuna 1679 (Kopparbergs län):** U: Tuna häradsrättsprotokoll 3/7 1679, Kopparbergs läns HA, serie III 1679 (AI:21), ULA; Ö: SHB till Kopparbergs länsstyrelse 29/10 1679, Kopparbergs LA, landskansliet, skrivelser från hovrätten och centrala myndigheter 1678–1679 (DII:9), ULA.
- Tuna 1709 (Kalmar län):** Ö: Göta hovrätts utslag 3/5 1709, GHA, huvudarkivet, brottmålsutslag 1709 (BIIA:19), GHA.
- Tönnersjö 1739:** Ö: Göta hovrätts utslag 8/3 1739, GHA, huvudarkivet, brottmålsutslag 1739 (BIIA:43), GHA.
- Ulleråker 1763:** U: Ulleråkers häradsrättsprotokoll 30/6–4/7 1763, Ulleråkers HA, domböcker 1744–1799 (AIII:1), ULA; Uppsala konsistorieprotokoll 9, 11/7 1763, Uppsala universitets arkiv, kansliet (AI:124), UUB; Ö: SHB till Uppsala länsstyrelse 19/10 1763, Uppsala LA, landskansliet, skrivelser från centrala myndigheter 1763 (DI:93), ULA; Justitierevisionen, utslagshandlingar 7/9 1763, RA; KM brev till Svea hovrätt 7/9 1763, KM brev till Svea hovrätt 1760–1765 (EI:34), RA; Rådsprotokoll i justitieärenden 7/9 1763, KM arkiv, RA.
- Uppsala 1800:** Ö: SHB till Uppsala länsstyrelse 12/6 1800, Uppsala LA, landskansliet, skrivelser från KM samt vissa andra centrala myndigheter 1800 (DI:130), ULA.
- Vadsbo 1709:** Ö: Göta hovrätts utslag 13/3, 22/5 1709, GHA, huvudarkivet, brottmålsutslag 1709 (BIIA:19), GHA; Justitierevisionen, utslagshandlingar 12/5 1709, RA.
- Vadsbo 1767:** Ö: Göta hovrätts utslag 29/7 1767, GHA, huvudarkivet, brottmålsutslag 1767 (BIIA:73), GHA.
- Vadsbo 1788:** Ö: Göta hovrätts utslag 27/5 1788, GHA, huvudarkivet, brottmålsutslag 1788 (BIIA:105), GHA.
- Vadstena 1601:** U: *Vadstena stads äldsta tänkeböcker, "Domboken" 1577–1610*, utg. av Georg J.V. Ericsson, Uppsala 1952, s. 301–307.
- Vaksala 1715:** U: Vaksala häradsrätt protokoll 13–14/5 1715, Vaksala HA, domböcker 1705–1717 (AI:3), ULA; Ö: SHB till landshövdingen Per Ribbing 24/5 1715, SHA, huvudarkivet, registratur och koncept 1715 (BIa:88), RA; SHB till Uppsala länsstyrelse, Uppsala LA, landskansliet, skrivelser från centrala myndigheter 1715 (DIIId:83), ULA.
- Vallentuna 1608:** U ref. i: *Huru rätt skipades i Sverige för trehundra år sedan*, utdrag ur uppländska domböcker för år 1608, utg. av G. O. Berg, Uppsala 1908, s. 23–25.

- Veden 1791:** Ö: Göta hovrätts utslag 9/12 1791, GHA, huvudarkivet, brottmålsutslag 1791 (BIIA:111), GHA.
- Vendel 1626:** U: *Uppländska domböcker*, 1, Vendels sockens dombok 1615–1645, s. 57–59.
- Vette 1729:** Ö: Göta hovrätts utslag 11/12 1729, GHA, huvudarkivet, brottmålsutslag 1729 (BIIA:34), GHA.
- Villand 1696:** Ö: Göta hovrätts utslag 9/10 1696, GHA, huvudarkivet, brottmålsutslag 1696 (BIIA:6), GHA.
- Villåttinge 1705:** Ö: SHB till Södermanlands länsstyrelse 2/5 1705, Södermanland LA, landskansliet, skrivelser från centrala myndigheter 1705 (DI:14), ULA.
- Västra 1730:** Ö: KM brev till Göta hovrätt 26/11 1730, GHA, huvudarkivet, KM brev och resolutioner i brottmål 1730 (EIAC:9), GHA.
- Västra Hisingen 1701:** Ö: Göta hovrätts utslag 4/12 1700, 13/3 1701, GHA, huvudarkivet, brottmålsutslag 1700, 1701 (BIIA:11), GHA; KM brev till Göta hovrätt 1/4 1701, GHA, huvudarkivet, KM brev och resolutioner i kriminalmål 1701 (EIAC:4), GHA.
- Ystad 1735:** Ö: KM brev till Göta hovrätt 17/4 1735, GHA, huvudarkivet, KM brev och resolutioner i brottmål 1733–1741 (EIAC:10), GHA.
- Ystad 1759:** U: Ystads kämnärsrätts protokoll 5–6/12 1766, 10/2, 12–13/2 1767, Ystads rådhusrätts protokoll 16/2, 15/4, 27/4, m.m. handlingar, Justitierevisionen, Utslagshandlingar juni 1767, RA; Ö: Justitierevisionen, Utslagshandlingar juni 1767, RA; KM brev till Göta hovrätt 23/6 1767, GHA, huvudarkivet, kungliga brev och resolutioner i brottmål 1763–1769 (EIAC:13), GHA.
- Åbo 1635 I:** U: *Bidrag till Åbo stads historia*, Ser. 1:7, s. 9, 27, 29–31, 37–38, 40.
- Åbo 1635 II:** U: *Bidrag till Åbo stads historia*, Ser. 1:7, s. 120.
- Åbo hovrätt 1747:** Ö: KM brev till Åbo hovrätt 17/12 1747, Uppsala universitetsbiblioteks handskriftssamling, B227:83, UUB; Justitierevisionen, utslagshandlingar 17/12 1747, RA.
- Åker 1737:** U: Åkers häradsrätts protokoll 12/8 1737, Åkers HA, domböcker vid ordinarie ting 1737–1741 (AI:13), ULA; Ö: SHB till Södermanlands länsstyrelse 23/11 1737, Södermanlands LA, landskansliet, skrivelser från KM, hovrätter och centrala myndigheter (DI:41), ULA.
- Åkerbo 1754 (Uppsala län):** U: Åkerbo häradsrätts protokoll 19/10, 2/11 1753, Åkerbo HA, domböcker vid ordinarie ting 1753–1756 (Aia:24), ULA; Ö: SHB till Västmanlands länsstyrelse 2/3 1754, Västmanlands LA, landskansliet, skrivelser från KM och centrala myndigheter 1754 (DI:89), ULA; Justitierevisionen, utslagshandlingar 7/2 1754, RA.
- Åkerbo 1799 (Östergötland):** U: Åkerbo häradsrätts protokoll 8/11 1798, 8, 16/3 1799, GHA, huvudarkivet, handlingar i underställda brottmål 1799 (EVAC:184), GHA; Ö: Göta hovrätts utslag 1/5 1799, GHA, huvudarkivet, brottmålsutslag 1799 (BIIA:127), GHA.
- Åsbo 1713:** Ö: Göta hovrätts utslag 19/5 1713, GHA, huvudarkivet, brottmålsutslag 1713 (BIIA:23), GHA.
- Åse 1757:** Ö: KM brev till Göta hovrätt 16/12 1757, GHA, huvudarkivet, KM brev och resolutioner i brottmål 1755–1762 (EIAC:12), GHA.
- Älvkarleby 1696:** U: Örbyhus häradsrättsprotokoll okänt datum 1696, Älvkarleby HA, domböcker 1696 (AI:1), ULA; Ö: SHB till Uppsala länsstyrelse 24/11 1686, Uppsala LA, landskansliet, skrivelser från centrala myndigheter (DI:12, 1686), ULA.
- Äppelbo 1721:** U: Äppelbo häradsrätts protokoll 16/1 1721, Kopparbergs läns HA, Serie XXVIII, Äppelbo tingslags domböcker 1658–1731 (AI:1), ULA; Ö: SHB till Kopparbergs länsstyrelse 18/4 1721, Kopparbergs LA, landskansliet, skrivelser från hovrätten och centrala myndigheter 1721 (DII:38), ULA.

- Öknebo 1695:** Ö: SHB till Södermanlands länsstyrelse 16/11 1695, Södermanlands LA, landskansliet, skrivelser från centrala myndigheter 1695 (DI:4), ULA.
- Öknebo 1703:** Ö: SHB till Södermanlands länsstyrelse 6/2 1703, Södermanlands LA, landskansliet, skrivelser från centrala myndigheter 1703 (DI:12), ULA.
- Österrekarne 1752:** U: Österrekarne häradsrätts protokoll 31/1, 9/11 1751, 3-4/3, 29/5 1752, Österrekarne HA, domböcker 1750-51, 1752 (AI:7a-b), ULA; Ö: SHB till Södermanlands länsstyrelse 26/9 1752, Södermanlands LA, landskansliet, skrivelser från KM, hovrätter och centrala myndigheter 1752 (DI:55), ULA.
- Östra 1798:** Ö: Göta hovrätts utslag 9/10 1798, GHA, huvudarkivet, brottmålsutslag 1798 (BIIA:124), GHA; KM brev till Göta hovrätt 16/1 1799, GHA, huvudarkivet, kungliga brev och resolutioner i brottmål 1795-1809 (EIAC:17), GHA; Justitierevisionen, Utslagshandlingar 17/1 1799, RA.

Sökning i tryckt domboksmaterial

- Andersson-Palm, Lennart, *Vid Skene ting 1751–1769: referat och register till domboksnotiser om fyra socknar i Mark*, Meddelande från Institutet för lokalhistorisk forskning nr 3, Göteborg 1990.
- Barck-Holst, Ulf, *Brätte stad och dombok*. Bidrag till Vänersborgs förhistoria, Ystad 1944.
- Bergstrand, Carl-Martin, *Livet i Mark på 1700-talet*, Del 1–2, Säffle 1960–63.
- *Livet i Mark på 1800-talet. Del 1–2*, Säffle 1965–69.
 - ”I Dimbo tingslag på Karl XII:s tid. Vad domböckerna berättar”, ur: *Dimbobygden*, 1967.
 - *Från Alingsås och Kullings härad på 1700-talet*, Säffle 1970.
 - *Rätt och rättskipning i Marks härad under gången tid*, Skene 1971.
 - *Brott och straff i 1700-talets Västergötland, Del I. Barnamord och tidelag*, Kristianstad 1972.
- Egerbladh, Ossian, *Människoöden i domböckerna*, Umeå 1977.
- Gävle stads dombok 1631–1639, utg. av E. Brännman och A. Lenner, Bidrag till Gästriklands kulturhistoria Nr 2, Gävle 1982.
- Halmstads domböcker, Rådstuguprotokoll 1681–83*, utg. av Märta Hähnel, Lund 1961.
- Halmstads domböcker, Rådstuguprotokoll 1684*, utg. av Märta Hähnel, Lund 1967.
- Halmstads domböcker, Rådstuguprotokoll 1685–86*, utg. av Märta Hähnel, Lund 1968.
- Huru rätt skipades i Sverige för trehundra år sedan. Utdrag ur uppländska domböcker för år 1608*, utg. av G.O. Berg, Uppsala 1908.
- Jönköpings stads tänkebok 1456–1548*, utg. av Carl M. Kjellberg, 1918.
- Landin, Lennart, *På häradsting I: anteckningar ur öländska domböcker 1620–1649*, Helsingborg 1963.
- *På häradsting III: brott och straff på Öland under förra hälften av 1600-talet*, Helsingborg 1967.
- Lindberg, Helga, *Kärleksliv och människoöden: domboksutdrag från 16–1700-talet*, Växjö 1966.
- Nya Lödöse Tänkeböcker 1586–1621*, utg. av S. Grauers, Göteborg 1923.
- Orust och Tjörns dombok, Del I, 1662–1667*, 1980.
- Rystad, Sven, *Bland bohusslänska bönder på Karl XII:s tid. Studier i de nordbohuslänska häradsrätternas protokoll under 1600- och 1700-talen*, Uddevalla 1977.
- Sammandrag av Fryksdals härads domböcker 1602–1700*, Gunnar Almqvist, Värmlands museums skriftserie nr 18, Ystad 1987.
- Sjuhundra Härads domböcker 1601–1651*, tolkade och kommenterade av Nils Sundelius, Norrtelje 1984.
- Stockholms stads tänkeböcker från år 1592*, utg. av Stockholms stadsarkiv, bd III–XVI, 1600–1627, Stockholm 1953–1994.

- Sörmländska härads domböcker från 1500-talet*, utg. av Magnus Collmar, Sörmländska handlingar Nr 16, Bidrag till Södermanlands äldre kulturhistoria, Eskilstuna 1953.
- Tingsprotokoll för Njurunda 1*, ur Medelpads domböcker 1609–1672, Det gamla Medelpad, Nr 12, utgiven i samarbete med Njurunda Hembygdsförening, Sundsvall 1982.
- 2. Ur Medelpads domböcker 1673–1699, Det gamla Medelpad Nr 13.
- Uppländska domböcker*, Kungl. Humanistiska vetenskapssamfundets i Uppsala serie av uppländska domböcker,
- 1. *Vendels sockens dombok 1615–1645*, utg. av Nils Edling, Uppsala-Leipzig 1925.
 - 2. *Upplands lagmansdombok 1578–79*, utg. av Nils Edling, Uppsala 1929.
 - 3. *Uppländska konungsdomar från Vasatiden till Svea hovrätts införande*, utg. av Nils Edling, Uppsala 1933.
 - 4. *Lagläsaren Per Larssons dombok från 1638*, utg. av Nils Edling, Uppsala 1937.
 - 5, 6. *Uppländska häradsrättsdomböcker från 1500-talet jämte inledning, ort- och personregister*, utg. av Nils Edling, Uppsala 1942.
 - 7. *Långhundra häradsdombok 1547–1570*, utg. av Nils Edling och O. Svenonius, Uppsala 1946.
 - 8. *Upplands lagmansdombok från 1581 och 1586*, utg. av Nils Edling och O. Svenonius, Uppsala och Leipzig 1950.
 - 9. *Vendels sockens domböcker 1736–37*, utg. av Nils Edling och Ljusterdahl, Uppsala 1956.
- Ur Vedbo härads domböcker 1613–1732*, utg. Carl Zackariasson, 1977.
- Vadstena stads äldsta tänkeböcker. "Domboken" 1577–1610*, utg. av Georg J.V. Ericsson, Uppsala 1952.
- Wermö Domböcker (1600–1612)*, utg. av G.O. Berg, Upplands fornminnesförenings tidskrift 5.
- Bidrag till Åbo stads historia, Utdrag ur Åbo stads dombok*, ser. I: 2, 3, 4, 6, 7, 8, 9, 13, 1624–1638, utg. på föranstaltande av Bestyrelsen för Åbo stads historiska museum, Helsingfors 1885–1905.

BILAGA 3

Arkivsökning

Följande sökvägar har (förutom tryckta domböcker) använts för att finna rättsprotokoll rörande våldtäktsbrott.

Riksarkivet, Stockholm

Svea hovrätts arkiv

Huvudarkivet

Rannsaktionsdiarier 1752–1754, 1786–1792, 1797–1802

Göta hovrätts arkiv, Jönköping

Göta hovrätts arkiv

Huvudarkivet

Criminaliaserien (som alltså innehåller både Göta hovrätts utslag och handlingar i målen, inbundna efter år och län, med sakregister)

Diarier över brottmålsutslag, 1695–1700, 1723–1724, 1729–1730, 1732–1747,

1763–1782, 1784–1800

Kungliga brev och resolutioner i kriminella och civila mål 1619–1749

Kungliga brev och resolutioner i kriminalmål 1636–1674, 1694–1794

Kungliga brev, utslag och resolutioner 1539–1799

Uppsala landsarkiv, Uppsala

Register över hovrätternas brev till länsstyrelserna i området:

Uppsala län 1634–1638, 1640–1663, 1681–1756

Västmanlands län 1652–1756

Kopparbergs län 1634–1756

Örebro län 1634–1756

Södermanlands län 1692–1755

Gävleborgs län 1635–1672, 1677–1707

Uppsala länsstyrelses arkiv

Landskansliet

Skrivelser från kunglig Maj:t samt vissa andra centrala myndigheter 1756–1776,
1790–1800

Södermanlands länsstyrelses arkiv

Landskansliet

Skrivelser från kunglig Maj:t och centrala myndigheter 1716–1763, 1780–1800

Kopparbergs länsstyrelses arkiv

Landskansliet

Skrivelser från hovrätten och centrala myndigheter 1757, 1780–1785, 1791–1794
Västmanlands länsstyrelses arkiv

Landskansliet

Skrivelser från kunglig Maj:t, hovätter och centrala myndigheter 1757, 1790–1800
Örebro länsstyrelses arkiv

Landskansliet

Hovrätternas brev 1759–1764, 1782–1800

(Finska) Riksarkivet, Helsingfors

Försök har gjorts att finna fall via det register över mål från häradsrätter under 1600-talet som finns på finska Riksarkivet i Helsingfors. På min förfrågan sökte arkivets personal efter mål under rubriker som ”våldtäkt”, ”kvinnofrid” och ”fridsbrott” (översatta till finska eftersom registret är på finska).

Käll- och litteraturförteckning

Otryckta källor

Riksarkivet (RA), Stockholm

Kunglig Maj:ts arkiv

Rådsprotokoll i justitieärenden

Justitierevisionen

Utslagshandlingar

Protokoll

Registratur

Svea hovrätts arkiv (SHA)

Huvudarkivet

Domböcker

Instämnda och vädjande mål (huvudserie, Liber Causarum)

Prejudikatsamlingar

Protokoll i mål refererade inför kunglig Maj:t

Rannsakningsdiarier

Registratur och koncept

Utslag och resolutioner i kriminella mål

Advokatfiskalens arkiv

Häradsrätten renoverade domböcker

Kopparbergs län

Uppsala län

Örebro län

Ämnessamlingar

Juridica I

Becchius Palmcrantz juridiska samlingar

Göta hovrätts arkiv (GHA), Jönköping

Huvudarkivet

Brottmålsprotokoll

Brottmålsutslag

Criminalia
Diarier över brottmålsutslag
Handlingar i underställda brottmål
Kungliga brev, utslag och resolutioner
Kungliga brev och resolutioner i kriminella och civila mål
Advokatfiskalens arkiv
Renoverade domböcker
Älvsborgs län

Härnösands landsarkiv (HLA)

Gävleborgs länsstyrelses arkiv
Landskansliet
Brev från Svea hovrätt

Göteborgs landsarkiv (GLA)

Häradsrättsarkiv
Alingsås rådhusrätts och magistrats arkiv, domböcker
Kullings häradsrätts arkiv, domböcker

Vadstena landsarkiv (VL)

Häradsrättsarkiv
Allbo häradsrätts arkiv, domböcker
Göstrings häradsrätts arkiv, domböcker
Handbörds häradsrätts arkiv, domböcker
Hällestads och Tjällmos häradsrätts arkiv, domböcker
Konga häradsrätts arkiv, domböcker
Södra Möre häradsrätts arkiv, domböcker vid ordinarie ting
Tjusts häradsrätts arkiv, domböcker

Stockholms stadsarkiv (SSA)

Stockholms domkapitels arkiv
Protokoll (huvudserien)

Uppsala landsarkiv (ULA)

Kortregister över skrivelserna från Svea hovrätt till länsstyrelserna i Gävleborgs, Kopparbergs, Södermanlands, Uppsala, Västmanlands och Örebro län.

Häradsrättsarkiv

Askers häradsrätts arkiv, protokoll och domböcker, urtima ting
Films och Dannemora häradsrätts arkiv, Domböcker
Edsbergs häradsrätts arkiv, domböcker vid ordinarie ting
Enköpings rådhusrätts och magistrats arkiv, domböcker
Eskilstuna rådhusrätts och magistrats arkiv, (koncept)protokoll

Falu rådhusrätt och magistrat, domböcker
Hardemo häradsrätts arkiv, domböcker vid ordinarie ting
Kopparbergs häradsrätts arkiv
 serie III, domböcker
 serie XVI protokoll vid urtima ting
 serie XXVIII, Äppelbo tingslags domböcker
 serie XXXVI, Söderbärke tingslags domböcker
Lekebergs häradsrätts arkiv, domböcker vid ordinarie ting
Olands häradsrätts arkiv, domböcker
Skinnskattebergs bergslags häradsrätts arkiv, domböcker vid ordinarie ting
Ulleråkers häradsrätts arkiv, domböcker
Vaksala häradsrätts arkiv, domböcker
Åkers häradsrätts arkiv, domböcker vid ordinarie ting
Åkerbo häradsrätts arkiv, domböcker vid ordinarie ting
Älvkarleby häradsrätts arkiv, domböcker
Österrekarne häradsrätts arkiv, domböcker

Kopparbergs länsstyrelses arkiv

Landskansliet
 Skrivelser från hovrätten och centrala myndigheter

Södermanlands länsstyrelses arkiv

Landskansliet
 Skrivelser från kunglig Maj:t, hovätter och centrala myndigheter

Uppsala länsstyrelses arkiv

Landskansliet
 Skrivelser från Svea hovrätt
 Skrivelser från centrala myndigheter
 Skrivelser från kunglig Maj:t samt vissa andra centrala myndigheter

Västmanlands länsstyrelses arkiv

Landskansliet
 Skrivelser från kunglig Maj:t och centrala myndigheter

Örebro länsstyrelses arkiv

Landskansliet
 Hovrätternas brev
 Skrivelser från Svea hovrätt

Uppsala universitetsbibliotek (UUB)

Handskriftssamlingar

B184
B208
B227
B229
N1355

Tryckta källor

- 1734 års lag = Sveriges rikets lag, gillad och antagen på riksdagen år 1734, till 250-årsdagen av lagens tillkomst, faksimilutgåva, Stockholm 1984.
- 1864 års strafflag = Svensk Författnings-Samling för 1864.
- Abrahamsson, Petter, 1726, *Sveriges rikets landslag [...] Ny å nyo andra gången med anmärkingar uplagd*, Stockholm.
- Bergstrand, Martin, 1972, *Brott och straff i 1700-talets Västergötland, del I, Barnamord och tidelag*, Kristianstad.
- Bidrag till Åbo stads historia, Utdrag ur Åbo stads dombok 1635*, Ser. 1:7, utg. af Torsten Hartman, Helsingfors 1891.
- Egerbladh, Ossian, 1977, *Människoöden i domböckerna*, skrifter i västerbottnisk kulturhistoria 2, Umeå.
- Flintberg, Albrecht, 1803, *Lagfarenhets-Bibliothek*, V, Stockholm.
- Förrarbetena till Sveriges rikets lag 1686–1736*, efter offentligt uppdrag, utg. av Wilhelm Sjögren.
- I. Lagkommissionens protokoll 1686–1693, Uppsala 1900.
 - II. Lagkommissionens protokoll 1694–1711, Uppsala 1901.
 - III. Lagkommissionens protokoll 1712–1735, Uppsala 1901.
 - IV. Lagkommissionens förslag 1686–1697, Uppsala 1902.
 - V. Lagkommissionens förslag 1698–1718, Uppsala 1903.
 - VI. Lagkommissionens förslag 1719–1734, Uppsala 1904.
- Förslag till Straff-Balk*, Stockholm, 1844.
- Huru rätt skipades i Sverige för trehundra år sedan*, utdrag ur uppländska domböcker för år 1608, utg. av G. O. Berg, Uppsala 1908.
- Kiernander, Jonas, 1776, *Utkast til Medicinal Lagfarenheten, domare til uplysning, läkare til hjälpreda och barnmorskor til undervisning i ämnen, som röra människokroppen*, Stockholm.
- Lagförslag i Carl den niondes tid, *Handlingar rörande Sveriges historia*, andra serien, Stockholm 1864.
- Landin, Lennart, 1963, *På häradsting I: anteckningar ur öländska domböcker 1620–1649*, Helsingborg.
- 1967, *På häradsting III, brott och straff på Öland under förra hälften av 1600-talet*, Helsingborg.
- Lindberg, Helga, 1966, *Kärleksliv och människoöden: domboksutdrag från 16- och 1700-talet*, Växjö.
- Lindblom, Kjell, 1990, *Vallonsläkter under 1600-talet*, Del II, Stockholm
- Magnus Erikssons landslag*, i nusvensk tolkning av Åke Holmbäck och Elias Wessén, Lund 1962.
- Magnus Erikssons stadslag*, i nusvensk tolkning av Åke Holmbäck och Elias Wessén, Lund 1966.
- Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid från vikingatid till reformationstid*, 1956–1978, Malmö, artiklarna:
- Hedberg, Gunnel, 1976, "Ægteskab", bd 20.

- Holtsmark, Anne, 1964, "Kvinnerov", bd 9.
- Wallén, Per-Edwin, 1976, "Voldtægt", bd 20.
- Modée, R. G., 1742–1829, *Utdrag utur alle ifrån 1729 års slut utkomne publique handlingar, plakater, förordningar, resolutioner och publikationer [...]*, del 1–15, Stockholm.
- Nehrman, David, 1756, *Inledning til then Swenska Jurisprudentiam Criminalem, efter Sweriges Rikes Lag och Stadgar*, Lund.
- Nya Lödöse tänkeböcker 1586–1621*, utg. av S. Grauers, Göteborg 1923.
- Sagerska målet: utdrag ur Stockholms Dagblad, jemte Förord och Tilägg af Sophie Sager*, Stockholm 1848.
- Samling af Kongl. Maj:ts Bref och Förklaringar, hwilka til swar på inkomna förfrågningar Om Lagens rätta förstånd [...]*, utg. av Samuel Ugla, Stockholm 1776.
- Sammandrag av Fryksdals härads domböcker 1602–1700*, utg. av Gunnar Almqvist 1987, Värmlands museums skriftserie, nr 18, Ystad.
- Schmedeman, Johan, 1706, *Kongl. stadgar, förordningar, bref och resolutioner ifrån år 1528 in til 1701 angående justitia och executionsäbrender [...]*, utg. av Johan Schmedeman, Stockholm.
- Sjuhundra Härads domböcker 1601–1651*, tolkade och kommenterade av Nils Sundelius, Norrtelje 1984.
- Stockholms stads tänkeböcker från år 1592*, utg. av Stockholms stadsarkiv, Stockholm 1953–1994.
- III, 1600, red. F. Sleman, Stockholm 1953.
 - V, 1603–1604, red. F. Sleman & G. Setterkrans, Stockholm 1959.
 - VI, 1605–1608, Stockholm 1963.
 - VII, 1608–1613, red. N. Staf, Stockholm 1964.
 - VIII, 1614–1615, red. N. Staf, Stockholm 1966.
 - IX, 1616–1617, red. N. Staf, Stockholm 1968.
 - X, 1618, red. L. Wikström, Stockholm 1973.
 - XI, 1619, red. S. Olsson & N. Särnqvist, Stockholm 1974.
 - XII, 1620–1621, red. S. Olsson & N. Särnqvist, Stockholm 1976.
 - XIII, 1622–1623, red. S. Olsson & N. Särnqvist, Stockholm 1978.
 - XIV, 1624–1625, red. S. Olsson & N. Särnqvist, Stockholm 1979.
 - XV, 1626, red. L. Wikström, Stockholm 1990.
 - XVI, 1627, red. J. Gejrot, Stockholm 1994.
- Svenska krig 1611–1632*, bd 1, Danska och ryska krigen, utg. av Generalstaben 1936.
- bd 2, Polska kriget, utg. av Generalstaben 1936.
- Svenska Landskapslagar*, tolkade och förklarade för nutidens svenskar av Åke Hombäck och Elias Wessén,
- Första serien, Östgötalagen och Upplandslagen, Stockholm 1933.
 - Andra serien, Dalalagen och Västmannalagen, Stockholm 1936.
 - Tredje serien, Södermannalagen och Hälsingelagen, Stockholm 1940.
 - Fjärde serien, Skånelagen och Gutalagen, Stockholm 1943.
 - Femte serien, Äldre Västgötalagen, Yngre Västgötalagen, Smålandslagens kyrkobalk och Björköarätten, Stockholm 1946.
- Svenska riksrådets protokoll 5 (1635), *Handlingar rörande Sveriges historia*, 3 serien, utg. av Kungl. Riksarkivet genom Severin Bergh, Stockholm 1888.
- Tingsprotokoll för Njurunda 1*, Ur Medelpads domböcker 1609–1672, Det gamla Medelpad nr 12, utg. i samarbete med Njurunda hembygdsförening, Sundsvall 1982.

- Uppländska domböcker*, Kungl. Humanistiska Vetenskapssamfundets i Uppsala serie av uppländska domböcker, 1, Vendels sockens dombok 1615–1645, utg. av Nils Edling, Uppsala 1929.
- Vadstena stads äldsta tänkeböcker, "Domboken" 1577–1610*, utg. av Georg J.V. Ericsson, Uppsala 1952.
- Ärkebiskop Abrahams räfst*, efter originalakterna utg. av Otto Holmström, skrifter utgivna av Kyrkohistoriska föreningen, 4:1, Uppsala 1901.

Ordböcker

- Ordbok öfver Svenska medeltids-språket*, utg. av K. F. Söderwall, Lund 1884–1918.
- Svensk etymologisk ordbok*, bd 2, utg. av Elof Hellquist, Lund 1980.
- Svenska Akademiens Ordbok (SAOB)*: <http://g3.spraakdata.gu.se/saob>.

Litteratur

- Abler, Thomas S, 1992, "Scalping, torture, cannibalism and rape: an ethnohistorical analysis of conflicting cultural values in war", *Anthropologica*.
- Alcoff, Linda, 1988, "Cultural feminism versus poststructuralism: the identity crisis in feminist theory", *Signs*.
- Amussen, Susan Dwyer, 1988, *An ordered society: gender and class in early modern England*, New York.
- Amussen, Susan Dwyer, 1995, "The part of a Christian man': the cultural politics of manhood in early modern England", *Political culture and the cultural politics in early modern England: essays presented to David Underdown*, red. Susan D. Amussen och Mark A. Kishlansky, Manchester.
- Andersson, Gudrun, 1997, "Underordning: axiom eller öppen fråga?", *Historisk tidskrift*. – 1998, *Tingets kvinnor och män: genus som norm och strategi under 1600- och 1700-tal*, Uppsala.
- Andersson Lennström, Gudrun, 1994, "Makt och myndighet. Kring 1686 års lagkommission och kvinnans vardagsmakt", *Sprickor i muren: funktion och dysfunktion i det stormaktstida rättssystemet*, red. Gudrun Andersson Lennström & Marie Lennersand, Uppsala.
- Anners, Erik, 1965, *Humanitet och rationalism: studier i upplysningstidens strafflagsreformer – särskilt med hänsyn till Gustav III:s reformlagstiftning*, Stockholm.
- Aronsson, Peter, 1995, "Mentalitet, norm, verklighet – Hustavlan i lokalsamhället", *Hilding Pleijel Symposium 19 oktober 1893–19 oktober 1993: ett hundraårsjubileum*, red. Ingmar Brohed, Lund.
- Bashar, Nazife, 1983, "Rape in England between 1550 and 1700", *The sexual dynamics of history: men's power, women's resistance*, red. The London Feminist Group, London.
- Beattie, J. M., 1974, "The Pattern of Crime in England 1660–1800", *Past & Present*. – 1986, *Crime and the courts in England 1660–1800*, Oxford
- Bergenheim, Åsa, 1998, "–kan ej för otukt fällas–": om vetenskapens och det svenska rättsväsendets förhållningssätt till incest och sexuella övergrepp mot barn under perioden 1850–1910, Umeå.
- Bergenlöv, Eva, 2002, "Våldtäkt – brott mot Gud, ordningen eller individen?", *Offer för brott: våldtäkt, incest och barnamord i Sveriges historia från reformationen till nutid*, Bergenlöv, Eva, Lindstedt Cronberg, Marie & Österberg, Eva, Lund.
- Bjarne Larsson, Gabriela, 1994, *Stadgelagstiftningen i senmedeltidens Sverige*, Lund.

- Boëthius, Maria-Pia, 1991, uppslagsord ”våldtäkt”, *Kvinnohistorisk uppslagsbok*.
- Bray, Alan, 1996, ”To Be a Man in early Modern Society: the curious case of Michael Wigglesworth”, *History Workshop Journal*.
- Brownmiller, Susan, 1975, *Against our will: men, women, and rape*, New York.
- Brundage, James A., 1987, *Law, sex, and Christian society in medieval Europe*, Chicago.
- Burghartz, Susanna, 1999, ”Tales of seduction, Tales of Violence: Argumentative Strategies before the Basel Marriage Court”, *German History*.
- Burke, Peter, 1997, *Varieties of cultural history*, Oxford.
- Butler, Judith, 1990, *Gender trouble: feminism and the subversion of identity*, New York.
- Bååth, L. M., 1905, *Bidrag till den kanoniska rättens historia i Sverige*, Stockholm.
- Carlsson, Lizzie, 1965, ”Jag giver dig min dotter”: trolovning och äktenskap i den svenska kvinnans äldre historia, I, Lund.
- Cavallo, Simona & Cerutti, Sandra, 1990, ”Female honor and the social control of reproduction in Piedmont between 1600 and 1800”, *Sex and gender in historical perspective*, red. Edward Muir & Guido Ruggerio, Baltimore.
- Chaytor, Miranda, 1995, ”Husband(ry): Narratives of Rape in the Seventeenth Century”, *Gender & History*.
- Clark, Anna K., 1987, *Women's silence, men's violence: sexual assault in England 1770–1845*, London och New York.
- Conley, Carolyn A., 1986, ”Rape and justice in Victorian England”, *Victorian Studies*.
- Connell, R. W., 1995, *Masculinities*, Berkley Los Angeles.
- Dayton, Cornelia Hughes, 1986, *Women before the bar: gender, law, and society in Connecticut, 1710–1790*, Ann Arbour.
- Delin, Carl, 1909, *Om oäkta börd samt oäkta barns rättsställning enligt äldre svensk rätt*, Lund.
- Dubinsky, Karen, 1993, *Improper advances: rape and heterosexual conflict in Ontario, 1880–1929*, Chicago och London.
- Duby, Georges, 1998, *Makten och kärleken: om äktenskapet i feodaltidens Frankrike*, Stockholm.
- Edelstein, Laurie, 1998, ”An Accusation Easily to be Made? Rape and Malicious Prosecution in Eighteenth-Century England”, *The American Journal of Legal History*.
- Edgren, Monika, 1997, ”Makt, sexualitet och våld. Lagen, rätten och det sociala livet genom ett våldtäktsmål i Helsingborgs kämnarsrätt 1821”, *Scandia*.
- Ekström, Simon, 2002, *Trovärdighet och ovärdighet: rättsapparaten hanterande av kvinnors anmälan av våldtäktsbrott Stockholm 1946–1950*, Stockholm.
- Ericson, Lars, 2001, *Stockholms historia under 750 år*, Lund.
- Ericsson, Peter, 2002, *Stora nordiska kriget förklarar: Karl XII och det ideologiska tilltalet*, Uppsala.
- Eriksson, Ingvar, 2000, *Nils Bielke (1644–1716): firad i nådens dagar, fälld i onådens*, Stockholm.
- Erixon, Sigurd, 1988, ”Ynglingalaget. en gengångare i samhället.”, *Offerkast och bjudhammare uppsatser om folklig tro och sed i urval av Åke Hultkrantz och Bengt af Klintberg*, Stockholm.
- Fiebranz, Rosemarie, 2002, *Jord, linne eller träkol? Genusordning och hushållsstrategier, Bjuråker 1750–1850*, Uppsala.
- Foyster, Elizabeth A., 1999, *Manhood in early modern England: honour, sex, and marriage*, London och New York.

- Furuhagen, Björn, 1996, *Berusade bönder och bråkiga båtsmän: social kontroll vid sockenstämmor och ting under 1700-talet*, Stockholm.
- Garnham, Neal, 1999, "The trials of James Cotter and Henry, Baron Barry of Santry: two case studies in the administration of criminal justice in early eighteenth-century Ireland", *Irish Historical Studia*.
- Gaunt, David, 1996, *Familjeliv i Norden*, Södertälje.
- Gowing, Laura, 1996, *Domestic dangers: women, words, and sex in early modern London*, Oxford.
- Gravdal, Kathryn, 1991, *Ravishing maidens: writing rape in medieval French literature and law*, Philadelphia.
- Grönfors, Kurt, 1951, "Ur det svenska militära rättegångsväsendets historia", *Rättshistoriska studier*, serien II, bd 1, Institutet för rättshistorisk forskning grundat av Gustav och Carin Olin, Stockholm.
- Göransson, Anita, 1998, "Mening, makt och materialitet ett försök att förena realistiska och poststrukturalistiska positioner", *Häften för kritiska studier*.
- Hagemann, Gro, 1992, "Postmodernismen en användbar men opålitlig bundsförvant", *Kvinnovetenskaplig tidskrift*.
- Hagemann, Gro & Åmark, Klas, 2000, "Från "husmorskontrakt" till "jämställdhetskontrakt". Yvonne Hirdmans genusteori", *Häften för Kritiska studier*.
- Hallberg, Margareta, 1992, *Kunskap och kön: en studie av feministisk vetenskapsteori*, Göteborg.
- Hanawalt, Barbara A., 1979, *Crime and conflict in English communities: 1300–1348*, Cambridge, Massachusetts and London.
- 1998, *"Of good and ill repute": gender and social control in medieval England*, New York and Oxford.
- Harnesk, Börje, 1990, *Legofolk: drängar, pigor och bönder i 1700- och 1800-talets Sverige*, Umeå.
- Hay, Douglas, 1972, "War, Death and Theft in the Eighteenth Century: the record of the English courts", *Past & Present*.
- Herrup, Cynthia, 1996, "The Patriarch at Home: the trial of the 2nd Earl of Castlehaven for rape and sodomy", *History Workshop Journal*.
- Hirdman, Yvonne, 1988, "Genussystemet – reflexioner kring kvinnors sociala underordning", *Kvinnovetenskaplig tidskrift*.
- Holmbäck, Åke & Wessén, Elias, 1933, *Svenska Landskapslagar*, tolkade och förklarade för nutidens svenskar, första serien, Östgörtalagen och Upplandslagen, Stockholm.
- Inger, Göran, 1997, *Svensk rätts historia*, Malmö.
- Jackson, Louise A., 2000, *Child abuse in Victorian England*, London and New York.
- Jakobsson, Svante, 1985, *Ond viljas verk: uppsåtliga kroppsfrågripelser och sårande oförrätter enligt 1734 års missgärningsbalk och dess förarbeten*, Uppsala.
- Jansson, Karin, 2000, "Bakom normen. Kvinnofrid och genuskonstruktion i det tidigmoderna Sverige", *Bedrägliga begrepp: kön och genus i humanistisk forskning*, red. Gudrun Andersson, Uppsala.
- Jarlert, Anders, 1999, "Fostran till man", *Manligt och omanligt i ett historiskt perspektiv*, red. Anne Marie Berggren, Stockholm.
- Jarrick, Arne & Söderberg, Johan, 1998, *Odygd och vanära: folk och brott i gamla Stockholm*, Stockholm.
- Jeffner, Stina, 1997, *"Liksom våldtäkt, typ": om betydelsen av kön och heterosexualitet för ungdomars förståelse av våldtäkt*, Uppsala.

- Johansson, Kenneth, 1997, "Mannen och kvinnan, lusten och äktenskapet:några tidstypiska tankegångar kring gåtfulla ting", *Jämmerdal och fröjdesal: kvinnor i stormaktstidens Sverige*, red. Eva Österberg.
- 1998, "Kalmarkriget och våldsbrottsligheten", *Tie tulkintaan: jublakirja akatemia-professori Heikki Ylikankaalle 6. marraskuuta 1997*, red. Jukka Kekkonen, Porvoo.
 - 2002, "Krig och våld i det civila samhället – Sverige och stormaktstiden", *Socialt och politiskt våld: perspektiv på svensk historia*, red. Eva Österberg, Lund.
- Karlsson Sjögren, Åsa, 1998, *Kvinnors rätt i stormaktstidens Gävle*, Umeå.
- Lenman, Bruce & Parker, Geoffrey, 1980, "The state, the community and the criminal law in early modern Europe", *Crime and the law: the social history of crime in western Europe since 1500*, red. V.A.C. Gatrell, Bruce Lenman & Geoffrey Parker, London.
- Lennartsson, Malin, 1999, *I säng och säte: relationer mellan kvinnor och män i 1600-talets Småland*, Lund.
- Liliequist, Jonas, 1992, *Brott, synd och straff: tidelagsbrottet i Sverige under 1600- och 1700-talet*, stencil, Historiska institutionen, Umeå universitet.
- 1997a, "'Att inte kunna förstå sig är att inte kunna leva'. Om personlighet, identitet och kön i 1600- och 1700-talets Sverige", *Individ och struktur i historisk belysning: festskrift till Sune Åkerman*, red. Tom Ericsson & Agneta Guillemot, Umeå.
 - 1997b, "Staten och 'sodomiten': tystnaden kring homosexuella handlingar i 1600- och 1700-talets Sverige", *Seklernas sex*, red. Åsa Bergenheim & Lena Lennerhed, Stockholm.
 - 1999a, "'Flep eller hustyrann' – en diskurs om manlighet, makt och auktoritet i 1600- och 1700-talets Sverige", *Køn, religion og kvinder i bevægelse: konferenserapport fra det VI. Nordiske kvindehistorikermøde tidsvildeleje 12.–15. august 1999*, red. Anette Warring, Roskilde.
 - 1999b, "Från niding till sprätt", *Manligt och omanligt i ett historiskt perspektiv*, red. Anne Marie Berggren, Stockholm.
 - 1999c, "Violence, Honour and Manliness in Early Modern Northern Sweden", *Crime and control in Europe from the past to the present*, red. Mirka Lappalainen & Pekka Hirvonen, Helsinki.
 - 2001a, "Om vidsynta äkta män och ömsinta älskare i 1740-talets Norrland", *Sprickor i fasaden: manligheter i förändring*, red. Thomas Johansson, Jari Kuosmanen & Claes Ekenstam.
 - 2001b, "Mannens våld och välde inom äktenskapet: en studie av kulturella stereotyper från reformationstiden till 1800-talets början", *Mord, misshandel och sexuella övergrepp: historiska och kulturella perspektiv på kön*, red. Inger Lövkrona, Lund.
- Lind, Gunner, 1994, *Hæren og magten i Danmark 1614–1662*, Odense University Studies in History and Social Sciences vol. 179, Odense.
- Lindgren, Jan, 1995, "Det danska och svenska resurssystemet i komparation", *Mellan två statssystem*, red. Per Sörlin, Umeå.
- Lindemann, Barbara S., 1984, "'To Ravish and Carnally Know': rape in eighteenth-century Massachusetts", *Sigms*.
- Lindstedt Cronberg, Marie, 1997, *Synd och skam: ogifta mödrar på svensk landsbygd 1680–1880*, Lund.
- 2002, "Incest – från brott mot Gud till brott mot barn inom familjen", *Offer för brott: våldtäkt, incest och barnamord i Sveriges historia från reformationen till nutid*, Bergenlöv, Eva, Lindstedt Cronberg, Marie & Österberg, Eva, Lund.

- Lindström, Dag, 1991, *Skrå, stad och stat: Stockholm, Malmö och Bergen ca. 1350–1622*, Uppsala.
- 1994, "Öarliga mästare och kivande makar: ett och annat om rättskipning, kriminalitet och normsystem i 1500-talets Norden", *Historisk Tidskrift*.
- Loughlin, Marie H., 1997, *Hymeneutics: interpreting virginity on the early modern stage*, London.
- Löfgren, Orvar, 1969, "Från nattfrieri till tonårskultur", *Fataburen*.
- Lövkrona, Inger, 1996, "Suktande pigor och finurliga drängar: erotisk folklöre och konstruktionen av kön i det förindustriella Sverige", *Åtskilja och förena: etnologisk forskning om betydelser av kön*, red. Inger Lövkrona, Lena Martinsson & Britta Lundgren, Umeå.
- 1999, *Annika Larsdotter barnamörderska: kön, makt och sexualitet i 1700-talets Sverige*, Lund
- 2001, "Den våldsamme mannen", *Mord, misshandel och sexuella övergrepp: historiska och kulturella perspektiv på kön och våld*, red. Lövkrona Inger, Lund.
- Marklund, Andreas, 2000, "Gossen & husbonden: ideal, individer och äktenskap i 1700-talets Sverige", *Bedrägliga begrepp: kön och genus i humanistisk forskning*, red. Gudrun Andersson, Uppsala.
- Martin, Jane Roland, 1994, "Methodological Essentialism, False Difference, and Other Dangerous Traps", *Signs*.
- Melkersson, Martin, 1997, *Staten, ordningen och friheten: en studie av den styrande elitens syn på statens roll mellan stormaktstiden och 1800-talet*, Uppsala.
- Modéer, Kjell Å, 1997, *Historiska rättskällor: en introduktion i rättshistoria*, Stockholm.
- Nilsson, Sven A., 1989, *På väg mot militärstaten: krigsbefälets etablering i den äldre Vasatidens Sverige*, Uppsala.
- Nordström, J. J., 1840, *Bidrag till den svenska samhällsförfattningens historia I*, Helsingfors.
- Odén, Birgitta, 1991, "Relationen mellan generationerna: rättsläget 1300–1900", *Maktpolitik och husfrid: studier i internationell och svensk historia tillägnade Göran Rystad*, red. Bengt Ankarloo m.fl., Lund.
- Oja, Linda, 1999, *Varken Gud eller natur: synen på magi i 1600- och 1700-talets Sverige*, Stockholm.
- Porter, Roy, 1986, "Rape – Does it have an historical meaning?", *Rape: an historical and cultural enquiry*, red. Sylvana Tomaselli & Roy Porter.
- Qvarsell, Roger, 1993, *Utan vett och vilja: om synen på brottslighet och sinnessjukdom*, Stockholm.
- Reinholdsson, Peter, 1998, *Uppror eller resningar? Samhällsorganisation och konflikt i senmedeltidens Sverige*, Uppsala.
- Roper, Lyndal, 1989, *The holy household: women and morals in reformation Augsburg*, Oxford.
- 1994, *Oedipus and the Devil: witchcraft, sexuality and religion in early modern Europe*, London.
- Ross, Ellen & Hartmann, Heidi, 1978, "Comment on 'On writing the History of Rape'", *Signs*.
- Rossiaud, Jacques, 1978, "Prostitution, Youth and Society in the Towns of Southeastern France in the Fifteenth Century", *Deviants and the abandoned in the French society*, red. Robert Forster & Orest Ranum, Baltimore.

- Rublack, Ulina, 1997, "The fortunes of war. Wench and Maiden: women, war and the pictorial function of the feminine in German cities in the early modern period", *History Workshop Journal*.
- 1999, *The crimes of women in early modern Germany*, Oxford.
- Ruggerio, Guido, 1980, *Violence in early renaissance Venice*, New Jersey.
- Runefelt, Leif, 2001, *Hushållningens dygder: affektlära, hushållningslära och ekonomiskt tänkande under svensk stormaktstid*, Stockholm.
- Sandmo, Erling, 1992, *Tingets tenkemåter: kriminalitet og rettssaker i Rendalen, 1763–97*. Tingbokprosjektet, Oslo.
- 1994, "Maktens beroligende blikk. Historiske teorier om sivilisering og disiplinering", *Scandia*.
- 1999, *Voldsamfunnets undergang: om disiplineringen av Norge på 1600-talet*, Oslo.
- Saunders, Corinne J., 2001, *Rape and ravishment in the literature of medieval England*, Woodbridge.
- Sawyer, Birgit, 1992, *Kvinnor och familj i det forn- och medeltida Skandinavien*, Skara.
- Schlyter, C. J., 1836, *Juridiska afhandlingar*, Uppsala.
- Schroeder, Joy A., 1997, "The Rape of Dinah: Luther's Interpretation of a Biblical Narrative", *Sixteenth Century Journal*.
- Scott, Joan Wallach, 1988, *Gender and the politics of history*, New York.
- 1996, "Introduction", *Feminism and history*, red. Joan Wallace Scott, Oxford & New York.
- Sewell, William H. Jr., 1999, "The Concept(s) of Culture", *Beyond the cultural turn: new directions in the study of society and culture*, red. Victoria E. Bonell & Lynn Hunt, London.
- Shorter, Edward, 1977, "On writing the history of rape", *Signs*.
- Sjöberg, Maria, 1996, "Hade jorden ett kön? Något om genuskonstruktion i det tidigmoderna Sverige", *Historisk tidskrift*.
- 1997a, "Kvinnans underordning – en undantagshistoria?", *Historisk tidskrift*.
- 1997b, "Kvinnan sociala underordning – en problematisk historia", *Scandia*.
- 1998, "Varför blundar äldrehistoriker för maktrelationen mellan könen?", *Häftan för kritiska studier*.
- 2001, *Kvinnors jord, manlig rätt: äktenskap, egendom och makt i äldre tid*, Hedemora.
- Sjöholm, Elsa, 1988, *Sveriges medeltidslagar: europeisk rättstradition i politisk omvandling*. Rättshistoriskt bibliotek, serie 1, bd 41, Lund.
- Sogner, Sølvi, red. 1997, *Fact, fiction and forensic evidence: the potential of judicial sources for historical research in the early modern period*. Oslo.
- Sogner, Sølvi, Lindstedt Cronberg, Marie & Sandvik, Hilde, 2000, "Women in court", *People meet the law: control and conflict-handling in the courts: the Nordic countries in the post-reformation and pre-industrial period*, red. Österberg, Eva & Sogner, Sølvi, Oslo.
- Sommerville, Margaret R., 1995, *Sex and subjection: attitudes to women in early-modern society*, London.
- Spierenburg, Pieter, 1998, "Masculinity, Violence, and Honor: An Introduction", *Men and violence: gender, honor, and rituals in modern Europe and America*, red. Pieter Spierenburg, Columbus.
- Stadin, Kekke, 1997, "Hade de svenska kvinnorna en stormaktstid?", *Scandia*.
- Sundin, Jan, 1992, *För Gud, staten och folket: brott och rättskipning i Sverige 1600–1840*, Lund.
- Sörlin, Per, under utgivning, *Sakören, soning och soldater: om fogdemakt, rättskipning och kriminalitet i Jämtland under 1500- och 1600-talen*.

- Taussi Sjöberg, Marja, 1988, *Skiljas: trolovning, äktenskap och skilsmässa i Norrland på 1800-talet*, Stockholm.
- 1996, *Rätten och kvinnorna: från släktmakt till statsmakt i Sverige på 1500- och 1600-talen*, Stockholm.
- Telste, Kari, 1993, *Mellom liv og lov: kontroll av seksualitet i Ringerike og Hallingdal 1652–1710*, Tingbokprosjektet, Oslo.
- 1997, "A tale of courtship or immorality? Some reflections on court records as narratives", *Fact, fiction and forensic evidence*, red. Sølvi Sogner, Oslo.
- Theibault, John, 1998, "Landfrauen, Soldaten und Vergewaltigungen während des Dreißigjährigen Krieges", *Werkstatt Geschichte*.
- Thunander, Rudolf, 1993, *Hovrätt i funktion: Göta hovrätt och brottmålen 1635–1699*, Lund.
- Tillhagen, Carl-Herman, 1983, *Barnet i folktron: tillblivelse, födelse och fostran*, Falköping.
- Tilly, Charles, 1992, *Coercion, capital and European states, AD 990–1992*, Cambridge & Oxford.
- Tosh, John, 1994, "What Should Historians do with Masculinity? Reflections on Nineteenth-century Britain", *History Workshop Journal*.
- Walker, Garthine, 1998, "Rereading Rape and Sexual Violence in Early Modern England", *Gender & History*.
- 2000, "'Strange Kind of Stealing': Abduction in Early Modern Wales", *Women and gender in early modern Wales*, red. Michael Roberts & Simone Clarke, Cardiff.
- Wetserhäll-Gisselsson, Lotta, 1981, "Om våldtäkt och kvinnomisshandel i rättstillsämpningen", *Kvinnovetenskaplig tidskrift*.
- Vigarello, Georges, 2001, *A history of rape: sexual violence in France from the 16th to the 20th century*, Malden.
- Wiesner, Merry E., 2000, *Women and gender in early modern Europe*, Cambridge.
- Wolfthal, Diane, 1999, *Images of rape: the "heroic" tradition and its alternatives*, New York.
- Ylikangas, Heikki, 1994, "Åtten och våldet. Våldsbrotten i Norden vid övergången till nya tiden", *Historisk Tidskrift för Finland*.
- Ågren, Henrik, 1998, *Tidigmodern tid: den sociala tidens roll i fyra lokalsamhällen 1650–1730*, Uppsala.
- Åqvist, Gösta, 1989, *Kungen och rätten: studier till uppkomsten och den tidigare utvecklingen av kungens lagstiftningsmakt och domsrätt under medeltiden*, Lund.
- Åsberg, Cecilia, 1998, "Debatten om begreppen – 'genus' i Kvinnovetenskaplig tidskrift 1980–1998", *Kvinnovetenskaplig tidskrift*.
- Österberg, Eva, 1983, "Våld och våldmentaltitet bland bönder: jämförande perspektiv på 1500- och 1600-talens Sverige", *Scandia*.
- 1991, "Social arena or the theatre of power? The courts, crime and the early modern state in Sweden", *Maktpolitik och husfrid: studier i internationell och svensk historia*, red. Bengt Ankarloo, Lund.
- red. 1997, *Jämmerdal och fröjdesal: kvinnor i stormaktsidens Sverige*, Stockholm.
- Österberg, Eva & Lindström, Dag, 1988, *Crime and social control in medieval and early modern Swedish towns*.
- Österberg, Eva & Sandmo, Erling, 2000, "Introduction", *People meet the law: control and conflict-handling in the courts: the Nordic countries in the post-reformation and pre-industrial period*, red. Österberg, Eva & Sogner, Sølvi, Oslo.

Acta Universitatis Upsaliensis
STUDIA HISTORICA UPSALIENSIA

Department of History, University of Uppsala,
S:t Larsgatan 2, SE-753 10 Uppsala, Sweden

1. *Gustaf Jonasson*: Karl XII och hans rådgivare. Den utrikespolitiska maktkampen i Sverige 1697–1702. 1960.
2. *Sven Lundkvist*: Gustav Vasa och Europa. Svensk handels- och utrikespolitik 1534–1557. 1960.
3. *Tage Linder*: Biskop Olof Wallquists politiska verksamhet till och med riksdagen 1789. 1960.
4. *Carl Göran Andræ*: Kyrka och frälsa i Sverige under äldre medeltid. 1960.
5. *Bengt Henningsson*: Geijer som historiker. 1961.
6. *Nils Runeby*: Monarchia mixta. Maktfördelningsdebatt i Sverige under den tidigare stormaktstiden. 1962.
7. *Åke Hermansson*: Karl IX och ständerna. Tronfrågan och författningsutvecklingen 1598–1611. 1962.
8. Hundra års historisk diskussion. Historiska föreningen i Upsala 1862–1962. 1962.
9. *Sten Carlsson*: Byråkrati och borgarstånd under frihetstiden. 1963.
10. *Gunnar Christie Wasberg*: Forsvarstanke och suverenitetsprincip. Kretsen om Aftenposten i den unionspolitiska debatt 1890–mars 1905. 1963.
11. *Kurt Ågren*: Adels bönder och kronans. Skatter och besvär i Uppland 1650–1680. 1964.
12. *Michael Nordberg*: Les ducs et la royauté. Etudes sur la rivalité des ducs d'Orléans et de Bourgogne 1392–1407. 1964.
13. *Stig Hadenius*: Fosterländsk unionspolitik. Majoritetspartiet, regeringen och unionsfrågan 1888–1899. 1964.
14. *Stellan Dahlgren*: Karl X Gustav och reduktionen. 1964.
15. *Rolf Torstendahl*: Källkritik och vetenskapssyn i svensk historisk forskning 1820–1920. 1964.
16. *Stefan Björklund*: Oppositionen vid 1823 års riksdag. Jordbrukskris och borgerlig liberalism. 1964.
17. *Håkan Berggren & Göran B. Nilsson*: Liberal socialpolitik 1853–1884. Två studier. 1965.
18. *Torsten Burgman*: Svensk opinion och diplomati under rysk-japanska kriget 1904–1905. 1965.
19. *Erik Wärenstam*: Sveriges Nationella Ungdomsförbund och högern 1928–1934. 1965.
20. *Torgny Nevéus*: Ett betryggande försvar. Värnplikten och arméorganisationen i svensk politik 1880–1885. 1965.
21. *Staffan Runestam*: Förstakammarhögern och rösträttsfrågan 1900–1907. 1966.
22. *Stig Ekman*: Slutstriden om representationsreformen. 1966.
23. *Gunnar Herrström*: 1927 års skolreform. En studie i svensk skolpolitik 1918–1927. 1966.
24. *Sune Åkerman*: Skattereformen 1810. Ett experiment med progressiv inkomstskatt. 1967.
25. *Göran B. Nilsson*: Självstyrelsens problematik. Undersökningar i svensk landstingshistoria 1839–1928. 1967.
26. *Klaus-Richard Böhme*: Bremisch-verdische Staatsfinanzen 1645–1676. Die schwedische Krone als deutsche Landesherrin. 1967.
27. *Gustaf Jonasson*: Karl XII:s polska politik 1702–1703. 1968.
28. *Hans Landberg*: Statsfinans och kungamakt. Karl X Gustav inför polska kriget. 1969.
29. *Rolf Torstendahl*: Mellan nykonservatism och liberalism. Idébrytningar inom högern och bondepartierna 1918–1934. 1969.
30. *Nils Runeby*: Den nya världen och den gamla. Amerikabild och emigrationsuppfattning i Sverige 1820–1860. 1969.
31. *Fred Nilsson*: Emigrationen från Stockholm till Nordamerika 1880–1893. En studie i urban utvandring. 1970.
32. *Curt Johanson*: Lantarbetarna i Uppland 1918–1930. En studie i facklig taktik och organisation. 1970.
33. *Arndt Öberg*: De yngre mössorna och deras utländska bundsförvanter 1765–1769. Med särskild hänsyn till de kommersiella och politiska förbindelserna med Storbritannien, Danmark och Preussen. 1970.
34. *Torgny Börjeson*: Metall 20 – Fackföreningen och människan. 1971.

35. *Harald Runblom*: Svenska företag i Latinamerika. Etableringsmönster och förhandlingstaktik 1900–1940. 1971.
36. *Hans Landberg, Lars Ekholm, Roland Nordlund & Sven A. Nilsson*: Det kontinentala krigets ekonomi. Studier i krigsfinansiering under svensk stormaktstid. 1971.
37. *Sture Lindmark*: Swedish America 1914–1932. Studies in Ethnicity with Emphasis on Illinois and Minnesota. 1971.
38. *Ulf Beijbom*: Swedes in Chicago. A Demographic and Social Study of the 1846–1880 Immigration. 1971.
39. *Staffan Smedberg*: Fräsebonderörelser i Halland och Skåne 1772–76. 1972.
40. *Björn Rondahl*: Emigration, folkomflyttning och säsongarbete i ett sågverksdistrikt i södra Hälsingland 1865–1910. Söderala kommun med särskild hänsyn till Ljusne industrisamhälle. 1972.
41. *Ann-Sofi Kälvemark*: Reaktionen mot utvandringen. Emigrationsfrågan i svensk debatt och politik 1901–1904. 1972.
42. *Lars-Göran Tedebrand*: Västerorrland och Nordamerika 1875–1913. Utvandring och återinvandring. 1972.
43. *Ann-Marie Petersson*: Nyköping under frihetstiden. Borgare och byråkrater i den lokala politiken. 1972.
44. *Göran Andolf*: Historien på gymnasiet. Undervisning och läroböcker 1820–1965. 1972.
45. *Jan Sundin*: Främmande studenter vid Uppsala universitet före andra världskriget. En studie i studentemigration. 1973.
46. *Christer Öhman*: Nyköping och hertigdömet 1568–1622. 1973. (Ej i bokhandeln)
47. *Sune Åkerman, Ingrid Eriksson, David Gaunt, Anders Norberg, John Rogers & Kurt Ågren*: Aristocrats, Farmers and Proletarians. Essays in Swedish Demographic History. 1973.
48. *Uno Westerlund*: Borgarsamhällets upplösning och självstyrelsens utveckling i Nyköping 1810–1880. 1973. (Ej i bokhandeln)
49. *Sven Hedenskog*: Folkrörelserna i Nyköping 1880–1915. Uppkomst, social struktur och politisk aktivitet. 1973. (Ej i bokhandeln)
50. *Berit Brattne*: Bröderna Larsson. En studie i svensk emigrantagentverksamhet under 1880-talet. 1973.
51. *Anders Kullberg*: Johan Gabriel Stenbock och reduktionen. Godspolitik och ekonomiförvaltning 1675–1705. 1973.
52. *Gunilla Ingmar*: Monopol på nyheter. Ekonomiska och politiska aspekter på svenska och internationella nyhetsbyråers verksamhet. 1870–1919. 1973.
53. *Sven Lundkvist*: Politik, nykterhet och reformer. En studie i folkrörelsernas politiska verksamhet 1900–1920. 1974.
54. *Kari Tarkiainen*: »Vår gamle Arffinde Ryssen«. Synen på Ryssland i Sverige 1595–1621 och andra studier kring den svenska Rysslandsbildningen från tidigare stormaktstid. 1974.
55. *Bo Öhngren*: Folk i rörelse. Samhällsutveckling, flyttningmönster och folk-rörelser i Eskilstuna 1870–1900. 1974.
56. *Lars Ekholm*: Svensk krigsfinansiering 1630–1631. 1974.
57. *Roland Nordlund*: Krig på avveckling. Sverige och tyska kriget 1633. 1974.
58. *Clara Nevés*: Trälarna i landskapslagarnas samhälle. Danmark och Sverige. 1974.
59. *Bertil Johansson*: Social differentiering och kommunalpolitik. Enköping 1863–1919. 1974.
60. *Jan Lindroth*: Idrottens väg till folkrörelse. Studier i svensk idrottsrörelse till 1915. 1974.
61. *Richard B. Lucas*: Charles August Lindbergh, Sr. A Case Study of Congressional Insurgency. 1906–1912. 1974.
62. *Hans Norman*: Från Bergslagen till Nordamerika. Studier i migrationsmönster, social rörlighet och demografisk struktur med utgångspunkt från Örebro län 1851–1915. 1974.
63. *David Gaunt*: Utbildning till statens tjänst. En kollektivbiografi av stormaktstidens hovrättsauskultanter. 1975.
64. *Eibert Ernby*: Adeln och bondejorden. En studie rörande skattefråset i Oppunda härad under 1600-talet. 1975.
65. *Bo Kronborg & Thomas Nilsson*: Stadsflyttare. Industrialisering, migration och social mobilitet med utgångspunkt från Halmstad, 1870–1910. 1975.
66. *Rolf Torstendahl*: Teknologins nytta. Motiveringar för det svenska tekniska utbildningsväsendets framväxt framförda av riksdagsmän och utbildningsadministratörer 1810–1870. 1975.
67. *Allan Ranehök*: Centralmakt och domsmakt. Studier kring den högsta rättskipningen i kung Magnus Erikssons länder 1319–1355. 1975.
68. *James Cavallie*: Från fred till krig. De finansiella problemen kring krigsutbrottet år 1700. 1975.
69. *Ingrid Åberg*: Förening och politik. Folkrörelsernas politiska aktivitet i Gävle under 1880-talet. 1975.

70. *Margareta Revera*: Gods och gård 1650–1680. Magnus Gabriel de la Gardies godsbildning och godsdrift i Västergötland. I. 1975.
71. *Aleksander Loit*: Kampen om feodaläntan. Reduktionen och domänpolitiken i Estland 1655–1710. I. 1975.
72. *Torgny Lindgren*: Banko- och riksgäldsrevisionerna 1782–1807. »De redliga män, som bevakade ständers rätt«. 1975.
73. *Rolf Torstendahl*: Dispersion of Engineers in a Transitional Society. Swedish Technicians 1860–1940. 1975.
74. From Sweden to America. A History of Migration. Red. Harald Runblom & Hans Norman. 1976.
75. *Svante Jakobsson*: Från fädernejorden till förfäders land. Estlandssvenskt bondfolks rymningar till Stockholm 1811–1834; motiv, frekvens, personliga konsekvenser. 1976.
76. *Lars Åkerblom*: Sir Samuel Hoare och Etiopien-konflikten 1935. 1976.
77. *Gustaf Jonasson*: Per Edvin Sköld 1946–1951. 1976.
78. *Sören Winge*: Die Wirtschaftliche Aufbau-Vereinigung (WAV) 1945–1953. Entwicklung und Politik einer „undoktrinären“ politischen Partei in der Bundesrepublik in der ersten Nachkriegszeit. 1976.
79. *Klaus Misgeld*: Die „Internationale Gruppe demokratischer Sozialisten“ in Stockholm 1942–1945. Zur sozialistischen Friedensdiskussion während des Zweiten Weltkriegs. 1976.
80. *Roland Karlman*: Evidencing Historical Classifications in British and American Historiography 1930–1970. 1976.
81. *Berndt Fredriksson*: Försvarets finansiering. Svensk krigsekonomi under skånska kriget 1675–79. 1976.
82. *Karl Englund*: Arbetarförsäkringsfrågan i svensk politik 1884–1901. 1976.
83. *Nils Runeby*: Teknikerna, vetenskapen och kulturen. Ingenjörundervisning och ingenjörorganisationer i 1870-talets Sverige. 1976.
84. *Erland F. Josephson*: SKP och Komintern 1921–1924. Motsättningarna inom Sveriges Kommunistiska Parti och dess relationer till den Kommunistiska Internationalen. 1976.
85. *Sven Lundkvist*: Folkrörelserna i det svenska samhället 1850–1920. 1976.
86. *Bo Öhngren*: GEOKOD. En kodlista för den administrativa indelningen i Sverige 1862–1951. 1977.
87. *Mike L. Samson*: Population Mobility in the Netherlands 1880–1910. A Case Study of Wisch in the Achterhoek. 1977.
88. *Ugbana Okpu*: Ethnic Minority Problems in Nigerian Politics: 1960–1965. 1977.
89. *Gunnar Carlsson*: Enköping under frihetstiden. Social struktur och lokal politik. 1977.
90. *Sten Carlsson*: Frökvar, mamseller, jungfrur och pigor. Ogifta kvinnor i det svenska ståndssamhället. 1977.
91. *Rolf Pålbrant*: Arbetarrörelsen och idrotten 1919–1939. 1977.
92. *Viveca Halldén Norberg*: Swedes in Haile Selassie's Ethiopia 1924–1952. A Study in Early Development Co-operation. 1977.
93. *Holger Wester*: Innovationer i befolkningsrörligheten. En studie av spridningsförlopp i befolkningsrörligheten utgående från Petalax socken i Österbotten. 1977.
94. *Jan Larsson*: Diplomati och industriellt genombrott. Svenska exportsträvanden på Kina 1906–1916. 1977.
95. *Rolf Nygren*: Disciplin, kirrikrätt och rättssäkerhet. Studier kring militieombudsmannaämbetets (MO) doktrin- och tillkomsthistoria 1901–1915. 1977.
96. *Kenneth Awebro*: Gustav III:s räfst med ämbetsmännen 1772–1799 – aktionerna mot landshövdingarna och Göta hovrätt. 1977.
97. *Eric De Geer*: Migration och influensfält. Studier av emigration och intern migration i Finland och Sverige 1816–1972. 1977.
98. *Sigbrit Plaenge Jacobson*: 1766 års allmänna fiskestadga. Dess uppkomst och innebörd med hänsyn till Bottenhavsfiskets rättsfrågor. 1978.
99. *Ingvar Flink*: Strejkbryteriet och arbetets frihet. En studie av svensk arbetsmarknad fram till 1938. 1978.
100. *Ingrid Eriksson & John Rogers*: Rural Labor and Population Change. Social and Demographic Developments in East-Central Sweden during the Nineteenth Century. 1978.
101. *Kerstin Moberg*: Från tjänstehjon till hembiträde. En kvinnlig låglönegrupp i den fackliga kampen 1903–1946. 1978.
102. *Mezri Bdina*: Relations internationales et sous-développement. La Tunisie 1857–1864. 1978.
103. *Ingrid Hammarström, Väinö Helgesson, Barbro Hedvall, Christer Knuthammar & Bodil Wallin*: Ideologi och socialpolitik i 1800-talets Sverige. Fyra studier. 1978.

104. *Gunnar Sundberg*: Partipolitik och regionala intressen 1755–1766. Studier kring det bottniska handelsvängets hävande. 1978.
105. *Kekke Stadin*: Småstäder, småborgare och stora samhällsförändringar. Borgarnas sociala struktur i Arboga, Enköping och Västerвик under perioden efter 1680. 1979.
106. *Åke Lindström*: Bruksarbetarfackföreningar. Metalls avdelningar vid bruket i östra Västmanlands län före 1911. 1979.
107. *Mats Rolén*: Skogsbygd i omvandling. Studier kring befolkningsutveckling, omflyttning och social rörlighet i Revsunds tingslag 1820–1977. 1979.
108. *János Perényi*: Revolutionsuppfattningens anatomi. 1848 års revolutioner i svensk debatt. 1979.
109. *Kent Sivesand*: Skifte och befolkning. Skiftenas inverkan på byar och befolkning i Mälarenregionen. 1979.
110. *Thomas Lindkvist*: Landborna i Norden under äldre medeltid. 1979.
111. *Björn M. Edsman*: Lawyers in Gold Coast Politics c. 1900–1945. From Mensah Sarbah to J.B. Danquah. 1979.
112. *Svante Jakobsson*: Osilia–Maritima 1227–1346. Studier kring tillkomsten av svenska bosättningar i Balticum, i synnerhet inom biskopsstiftet Ösel–Wiek. 1980.
113. *Jan Stattin*: Hushållningssällskapen och agrarsamhällets förändring – utveckling och verksamhet under 1800-talets första hälft. 1980.
114. *Bertil Lundvik*: Solidaritet och partitaktik. Den svenska arbetarrörelsen och spanska inbördeskriget 1936–1939. 1980.
115. *Ann-Sofie Källemark*: More children of better quality? Aspects on Swedish population policy in the 1930's. 1980.
116. *Anders Norberg*: Sågarnas ö. Alnö och industrialiseringen 1860–1910. 1980.
117. *Jan Lindegren*: Utskrivning och utsugning. Produktion och reproduktion i Bygdeå 1620–1640. 1980.
118. *Gustaf Jonasson*: I väntan på uppbrott? Bondeförbundet/Centerpartiet i regeringskoalitionens slutskede 1956–1957. 1981.
119. *Erland Jansson*: India, Pakistan or Pakhtunistan? The Nationalist Movements in the North-West Frontier Province, 1937–47. 1981.
120. *Ulla-Britt Lithell*: Breast-feeding and Reproduction. Studies in marital fertility and infant mortality in 19th century Finland and Sweden. 1981.
121. *Svenbjörn Kilander*: Censur och propaganda. Svensk informationspolitik under 1900-talets första decennier. 1981.
122. *Håkan Holmberg*: Folkmakt, folkfront, folkdemokrati. De svenska kommunisterna och demokratifrågan 1943–1977. 1982.
123. *Britt-Marie Lundbäck*: En industri kommer till stan. Hudiksvall och trävaruindustrin 1855–1880. 1982.
124. *Torkel Jansson*: Samhällsförändring och sammanslutningsformer. Det frivilliga föreningsväsendets uppkomst och spridning i Husby-Rekarne från omkring 1850 till 1930. 1982.
125. *Per Jansson*: Kalmar under 1600-talet. Omland, handel och krediter. 1982.
126. *Svante Jakobsson*: Fattighushjonets värld i 1800-talets Stockholm. 1982.
127. *Runo Nilsson*: Rallareliv. Arbete, familjemönster och levnadsförhållanden för järnvägsarbetare på banbyggena i Jämtland–Härjedalen 1912–1928. 1982.
128. *J. Alvar Schilén*: Det västallierade bombkriget mot de tyska storstäderna under andra världskriget och civilbefolkningens reaktioner i de drabbade städerna. 1983.
129. *Bodil Nävdal-Larsen*: Erik XIV, Ivan Groznyj og Katarina Jagellonica. 1983.
130. *Birgitta Olai*: Storskiftet i Ekebyborna. Svensk jordbruksutveckling avspglad i en östgötasocken. 1983.
131. *Ann Hörsell*: Borgare, smeder och änkor. Ekonomi och befolkning i Eskilstuna gamla stad och Fristad 1750–1850. 1983.
132. *Ragnar Björk*: Den historiska argumenteringen. Konstruktion, narration och kolligation – förklaringsresonemang hos Nils Ahnlund och Erik Lönnroth. 1983.
133. *Björn Asker*: Officerarna och det svenska samhället 1650–1700. 1983.
134. *Erik Tibergh*: Zur Vorgeschichte des Livländischen Krieges. Die Beziehungen zwischen Moskau und Litauen 1549–1562. 1984.
135. *Bertel Tingström*: Sveriges plåtmynt 1644–1776. En undersökning av plåtmyntens roll som betalningsmedel. 1984.
136. *Curt Ekholm*: Balt- och tyskutlämningen 1945–1946. Omständigheter kring interneringen i läger i Sverige och utlämningen till Sovjetunionen av f d tyska krigsdeltagare. Del 1: Ankomsten och interneringen. 1984. Andra upplagan 1995.
137. *Curt Ekholm*: Balt- och tyskutlämningen 1945–1946. Omständigheter kring interneringen i läger i Sverige och utlämningen till Sovjetunionen av f d tyska krigsdeltagare. Del 2: Utlämnigen och efter-spelet. 1984. Andra upplagan 1995.
138. *Sven H. Carlson*: Trade and dependency. Studies in the expansion of Europe. 1984.

139. *Torkel Jansson*: Adertonhundralets associationer. Forskning och problem kring ett sprängfullt tomrum eller sammanslutningsprinciper och föreningsformer mellan två samhällsformationer, c:a 1800–1870. 1985.
140. *Bernt Douhan*: Arbete, kapital och migration. Valloninvandringen till Sverige under 1600-talet. 1985.
141. *Göran Rydeberg*: Skatteköpen i Örebro län 1701–1809. 1985.
142. *Habib Ben Abdallah*: De l'iqta étatique à l'iqta militaire. Transition économique et changements sociaux à Bagdad, 247–447 de l'Hégire/861–1055 ap. J. 1986.
143. *Margot Höjfors Hong*: Ölänningar över haven. Utvandringen från Öland 1840–1930 – bakgrund, förlopp, effekter. 1986.
144. *Carl Johan Gardell*: Handelskompani och bondearistokrati. En studie i den sociala strukturen på Gotland omkring 1620. 1986.
145. *Birgitta Olai*: »... till vinnande af ett redigt Storskifte ...«. En komparativ studie av storskiftet i fem härader. 1987.
146. *Torkel Jansson*: Agrarsamhällets förändring och landskommunal organisation. En konturteckning av 1800-talets Norden. 1987.
147. *Anders Florén*: Disciplinering och konflikt. Den sociala organiseringen av arbetet: Jäders bruk 1640–1750. 1987.
148. *Tekeste Negash*: Italian Colonialism in Eritrea 1882–1941: Politics, Praxis and Impact. 1988.
149. *Lotta Gröning*: Vägen till makten. SAP:s organisation och dess betydelse för den politiska verksamheten 1900–1933. 1988.
150. *Ove Pettersson*: Byråkratisering eller avbyråkratisering. Administrativ och samhällsorganisatorisk struktur-omvandling inom svenskt vägväsende 1885–1985. 1988.
151. *Knut Ohlsson*: Grosshandlare, bönder, småfolk. Trönös skogsnäringar från och med det industriella genombrottet. 1988.
152. *Eva Österberg & Dag Lindström*: Crime and Social Control in Medieval and Early Modern Swedish Towns. 1988.
153. *Marie C. Nelson*: Bitter Bread. The Famine in Norrbotten 1867–1868. 1988.
154. *Gisli Águst Gunnlaugsson*: Family and Household in Iceland 1801–1930. Studies in the relationship between demographic and socioeconomic development, social legislation and family and household structures. 1988.
155. *Elsa Lunander*: Borgaren blir företagare. Studier kring ekonomiska, sociala och politiska förhållanden i förändringens Örebro under 1800-talet. 1988.
156. *Ulla-Britt Lithell*: Kvinnoarbete och barn tillsyn i 1700- och 1800-talets Österbotten. 1988.
157. *Annette Thörnquist*: Lönearbete eller egen jord? Den svenska lantarbetarrörelsen och jordfrågan 1908–1936. 1989.
158. *Stefán F. Hjartarson*: Kampen om fackföreningsrörelsen. Ideologi och politisk aktivitet på Island 1920–1938. 1989.
159. *György Nováky*: Handelskompanier och kompanihandel. Svenska Afrikakompaniet 1649–1663. En studie i feodal handel. 1990.
160. *Margareta Åman*: Spanska sjukan. Den svenska epidemin 1918–1920 och dess internationella bakgrund. 1990.
161. *Sven A. Nilsson*: De stora krigens tid. Om Sverige som militärstat och bondesamhälle. 1990.
162. *Birgitta Larsson*: Conversion to Greater Freedom? Women, Church and Social Change in Northwestern Tanzania under Colonial Rule. 1991.
163. *Dag Lindström*: Skrå, stad och stat. Stockholm, Malmö och Bergen ca 1350–1622. 1991.
164. *Svenbjörn Kilander*: Den nya staten och den gamla. En studie i ideologisk förändring. 1991.
165. *Christer Öhman*: Den historiska romanen och sanningen. Historiesyn, värdestruktur och empiri i Georg Starbäcks historiska författarskap. 1991.
166. *Maria Ågren*: Jord och gäld. Social skiktning och rättslig konflikt i södra Dalarna ca 1650–1850. 1992.
167. *Stina Nicklasson*: Högerns kvinnor. Problem och resurs för Allmänna valmansförbundet perioden 1900–1936/1937. 1992.
168. *Lars Petterson*: Frihet, jämlikhet, egendom och Bentham. Utvecklingslinjer i svensk folkundervisning mellan feodalism och kapitalism, 1809–1860. 1992.
169. *Alberto Tiscornia*: Statens, godsens eller böndernas socknar? Den sockenkommunala självstyrelsens utveckling i Västerfärnebo, Stora Malm och Jäder 1800–1880. 1992.
170. *Irène Artaus*: Kvinnorna som blev över. Ensamtstående stadskvinnor under 1800-talets första hälft – fallet Västerås. 1992.
171. *Anders Fröjmark*: Mirakler och helgonkult. Linköpings biskopsdöme under senmedeltiden. 1992.
172. *Hernán Horna*: Transport Modernization and Entrepreneurship in Nineteenth Century Colombia. Cisneros & Friends. 1992.

173. *Janne Backlund*: Rusthållarna i Fellingsbro 1684–1748. Indelningsverket och den sociala differentieringen av det svenska agrarsamhället. 1993.
174. *Ågnete Breisch*: Frid och fredlöshet. Sociala band och utanförskap på Island under äldre medeltid. 1994.
175. *Åsa Karlsson*: Den jämlike undersåten. Karl XII:s förmögenhetsbeskattning 1713. 1994.
176. *Elisabeth Elgán*: Genus och politik. En jämförelse mellan svensk och fransk abort- och preventivmedelspolitik från sekelskiftet till andra världskriget. 1994.
177. *Lennart Thorslund*: Humanism mot rationalism. Mora 1890–1970: Om två förhållningssätt och deras betydelse i småstadens planeringshistoria. 1995.
178. *Paul A. Levine*: From Indifference to Activism. Swedish Diplomacy and the Holocaust; 1938–1944. 1996. (2nd revised and enlarged edition, with a new postscript by the author. 1998.)
179. *Bengt Nilsson*: Kvinnor i statens tjänst – från biträden till tjänstemän. En aktörsinriktad undersökning av kvinnliga stats-tjänstemäns organisering, strategier och kamp under 1900-talets första hälft. 1996.
180. *Tsegaye Tegenu*: The Evolution of Ethiopian Absolutism. The Genesis and the Making of the Fiscal Military State, 1696–1913. 1996.
181. *Sören Klingnéus*: Bönder blir vapensmeder. Protoindustriell tillverkning i Närke under 1600- och 1700-talen. 1997.
182. *Dag Blanck*: Becoming Swedish-American. The Construction of an Ethnic Identity in the Augustana Synod, 1860–1917. 1997.
183. *Helene Carlbäck-Isotalo*: Att byta erkännande mot handel. Svensk–ryska förhandlingar 1921–1924. 1997.
184. *Martin Melkersson*: Staten, ordningen och friheten. En studie av den styrande elitens syn på statens roll mellan stormaktstiden och 1800-talet. 1997.
185. *Henrik Ågren*: Tidigmodern tid. Den sociala tidens roll i fyra lokalsamhällen 1650–1730. 1998.
186. *Peter Reinholdsson*: Uppror eller resningar? Samhällsorganisation och konflikt i senmedeltidens Sverige. 1998.
187. *Guðrun Andersson*: Tingets kvinnor och män. Genus som norm och strategi under 1600- och 1700-tal. 1998.
188. *Leos Müller*: The Merchant Houses of Stockholm, c. 1640–1800, A Comparative Study of Early-Modern Entrepreneurial Behaviour. 1998.
189. *Ylva Hasselberg*: Den sociala ekonomin. Familjen Clason och Furudals bruk 1804–1856. 1998.
190. *Marie Lennersand*: Rättvisans och allmogens beskyddare. Den absoluta staten, kommissionerna och tjänstemännen, ca 1680–1730. 1999.
191. *Örjan Simonson*: Den lokala scenen. Torstuna härad som lokalsamhälle under 1600-talet. 1999.
192. *Cecilia Trenter*: Granskningens retorik och historisk vetenskap. Kognitiv identitet i recensioner i dansk historisk tidskrift, norsk historisk tidskrift och svensk historisk tidskrift 1965–1990. 1999.
193. *Stefan Johansson*: En omskriven historia. Svensk historisk roman och novell före 1867. 2000.
194. *Martin Linde*: Statsmakt och bondemotstånd. Allmoge och överhet under stora nordiska kriget. 2000.
195. *Lars Båtefalk*: Staten, samhället och superiet. Samhällsorganisatoriska principer och organisatorisk praktik kring dryckenskapsproblemet och nykterhetssträvandena i stat, borgerlig offentlighet och associationsväsende ca 1770–1900. 2000.
196. *Lena Milton*: Folkhemmets barnmorskor. Den svenska barnmorskekårens professionalisering under mellan- och efterkrigstid. 2001.
197. *Maj-Britt Nergård*: Mellan krona och marknad. Utländska och svenska entreprenörer inom svensk järnhantering från ca 1580 till 1700. 2001.
198. *Silke Neunsinger*: Die Arbeit der Frauen – die Krise der Männer. Die Erwerbstätigkeit verheirateter Frauen in Deutschland und Schweden 1919–1939. 2001.
199. *Lars Geschwind*: Stökiga studenter. Social kontroll och identifikation vid universitetet i Uppsala, Dorpat och Åbo under 1600-talet. 2001.
200. *Samuel Edquist*: Nyktra svenskar. Godtemplarrörelsen och den nationella identiteten 1879–1918. 2001.
201. *Torbjörn Eng*: Det svenska väldet. Ett konglomerat av uttrycksformer och begrepp från Vasa till Bernadotte. 2001.
202. *Peter Ericsson*: Stora nordiska kriget förklarar. Karl XII och det ideologiska tilltalet. 2002.
203. *Rosemarie Fiebranz*: Jord, linne eller träkol? Genusordning och hushållsstrategier, Bjuråker 1750–1850. 2002.
204. *Håkan Gunneriusson*: Det historiska fältet. Svensk historievetenskap från 1920-tal till 1957. 2002.
205. *Karin Hassan Jansson*: Kvinnofrid. Synen på våldtäkt och konstruktionen av kön i Sverige 1600–1800. 2002.